

JACK LONDON

WORKS IN TWELVE VOLUMES

VOLUME FIVE

STORIES

(Collections of 1907 — 1912)

TRANSLATION INTO UKRAINIAN

ДЖЕК ЛОНДОН

ТВОРИ У ДВНАДЦЯТИ ТОМАХ

ТОМ П'ЯТИЙ

О П О В І Д А Н Н Я
(Збірки 1907—1912 років)

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

И (Амер)
ЛІТБ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Дмитро Затонський, Віталій Корогич,
Микола Лукаш, Василь Мисик,
Тетяна Якимович*

ОПОВІДАННЯ

(Збірки 1907—1912 років)

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту,—
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту¹.

Вони ступали, кульгаючи, до річки; сходячи вкритим каменяками берегом, передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені й виснажені, з облич їм не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в укривала і підтримувані ремінцями, які вони накинули на лоби. Кожен ніс рушницю. Вони ступали, схиливши низько плечі, а ще нижче голову, втупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці,— промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, без усякого виразу. Він говорив байдужно, і перший, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між каміння, не озвався ні словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоч вода була холодна, як крига,— така холодна, аж кості нили і затерпали ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні й ледве не впав, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши з болю. Мабуть, у нього запаморочилась голова; заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав опертя. Ставши рівно, він спробував ступити вперед, але знов похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся.

Цілу хвилину він стояв нерухомо, ніби щось обмірковуючи. Потім гукнув:

— Агов, Біле! Я підвернув ногу!

Біл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч

¹ Переклад Н. Дубровської та Галини Яр.

його обличчя ніяк не пожвавилось, очі засвітилися тугою пораненого олеся.

Біл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не повертаючи голови. Чоловік, що стояв серед потоку, вдивлявся йому вслід. Губи його злегка тремтіли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він механічно обливав їх.

— Біле! — гукнув він ще раз.

Це був благальний крик дужої людини, що потрапила в біду, але Біл не обернувся. Другий дивився, як він долав пологісний схил і, незграбно кульгаючи, простував усе далі й далі, туди, де на далекому небокраї вимальовувалися низькі горби. Він дивився товаришеві вслід, поки той перейшов через гребінь і зник з очей. Потім одвів погляд і озирнув те коло світу, в якому його покинув Біл.

Побіля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь занону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуща. Переписав всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинника. Була четверта. Уже тяжнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз кінець липня або початок серпня, і що, отже, сонце сідає на північному заході. Він перевів погляд на південь — деь там, за оцими похмурими горбами простяглося Велике Ведмеже озеро; в тім краї Полярне коло застережно накреслило свій кордон по канадській Безплідній Землі. Потік, серед якого він стоїть, — це притока річки Конермайи, що тече на північ і впадає в Льодовитий океан у затоці Коронації. Йому не доводилось там бувати, але він одного разу бачив ті місця на карті Компанії Гудзонової затоки.

Він знову озирнув те коло світу, в якому залишився. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрію, одноманітна пустеля, пагорби всі пологі й низькі. Ані деревця, ані кущика, ні травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки; і в його очах нараз проблиснув страх.

— Біле! — прошепотів він і знову повторив: — Біле!

Він зіщулився, стоячи посеред молочно-білого шумовиння, так ніби вся оця неозора безодня пригнітила його своєю нездоланною силою й жаским спокоєм. Він затремтів, як у лихоманці. Рушниця винала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намацав на дні рушницю й витяг її з води. Потім пересунув клумак ближче до лівого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрів до берега, повільно, обережно, кривлячись із болю.

Він ішов не зупиняючись. З несамопитим відчаєм, не-
зважаючи на біль, здерся він на горб, за яким зник Біл,—
сам набагато кумедніший за свого товариша, що шкутиль-
гав, по-чудному підстрибуючи. Але з вершини горба він
побачив, що в неглибокій долині немає нікого. І знову по-
дорожнього поїняв страх; зборовши його, він пересунув
клубак ще далі на ліве плече і подивив униз схилом.

Дно долини набухло від води, що просякла густий мох.
Вона цвіркала з-під мокасинів, і щоразу, коли він одривав
погу, мокрий мох плющав, неохоче відпускаючи свою здо-
бич. Він ішов слідами товариша від болітця до болітця,
намагаючись ставати на каменюки, що витикались острів-
цями з-посеред зеленого моря моху.

Він не заблудив, дарма що zostався один. Він знав, що
незабаром дістанеться до берега озерця, порослого усох-
лими ялинами й соснами, низенькими й миршавими. Інді-
ани називали цю місцевість «Тічінічілі», тобто «Країна
патичків». В озерце впадає струмок, вода в ньому нека-
ламутна. Струмок поріс рогозом — він добре це пам'ятав,—
але на берегах немає жодної деревини; він піде понад
струмком аж до джерела на горбі, що править за вододіл.
По той бік горба починається інший струмок, що тече на
захід. Він ітиме за водою до річки Діз. Там під перевер-
нутим каное, що привалене камінччям, їхня схованка.
Він знайде там набої для своєї рушниці, гачки й ліски,
невеличку рибальську сітку — одне слово, все начиння,
щоб добувати собі харчі. Також там є борошно — правда,
небагато, — шматок бекону й трохи бобів.

Біл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох
попливуть по Діз на південь, до Великого Ведмежого
озера, а потім через озеро до річки Макензі. І далі й далі
на південь — хай женеться за шми зима, хай вкриваються
кригою потоки, хай дні стануть морозні — вони пливти-
муть собі на південь, поки дістануться до якоїсь факторії
Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі й здорові
деревя і де вдосталь усякого харчу.

Ось про що думав він, силкуючись іти вперед. Але чим
дужче він напружував тіло, то більше мусив напружувати
розум, переконуючи себе, що Біл не кинув його напризво-
лице, що Біл неодмінно чекатиме біля схованки. Він був
примушений так думати, інакше для чого тоді силкува-
тися — лягай і вмирай одразу! І в той час, як тьмяне
кружало сонця повільно ховалося на північному заході,

він устиг розрахувати — вже вкотре — кожен дюйм тієї дороги, яку їм з Білом доведеться подолати, тікаючи на південь від зими. Він знов і знов лічив у думці запаси харчів у схованці й запаси у факторії Компанії Гудзонової затоки. Два дні в нього не було й ріски в роті, і вже хтосьнавідколи він не наїдався досхочу. Раз у раз він нахилився, зривав бліді болотяні ягоди, клав їх у рот, розжовував і ковтав. Пожива з тієї ягоди кепська — сама водичка та сім'я. Ягода одразу танула в роті, лишалося тільки гірке тверде сім'я. Чоловік знав, що з ягід нема ніякого наїдку, проте жував і жував, сподіваючись наїстися всупереч власному досвідові.

О дев'ятій годині він боляче забив об каменюку пальця на нозі, заточився і вивав од страшної утоми й виснаги. Довгенько він лежав на боці не рухаючись. Потім зняв ремінь й насили сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нишпорити між камінням, шукаючи моху. Склавши його в купу, він розпалив вогонь — мох затлівся, закурів — і поставив на нього бляшаний казанок з водою.

Він розв'язав свого клумака і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промащений папір і сховав — один пучечок у порожній кисет, другий — за внутрішній обідок приношеного канелюха, а третій — за пазуху, під сорочку. Коли він упорався з цим, його раптом посів ляк; він витяг і порозгортав усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх усе так само було шістдесят сім.

Він висушив мокре взуття біля вогню. Мокасини перетворились на лахміття. Пошиті з укривала шкарпетки світили дірками, натерті ноги покривавили. Кісточка дуже боліла. Він оглянув її — суглоб розпух і став завгрубшки з коліно. Він одірвав довгу смужку з одного укривала і туго перев'язав кісточку. Віддер ще кілька смуг і обмотав ноги — це правитиме йому за шкарпетки й мокасини. Потім випив гарячої води, накрутив годинника й ліг, завипувшись в укривала.

Спав він як убитий. Десь опівночі стемніло, але позабаром уже й зазоріло. Сонце зійшло на північному сході — принаймні там розвидніло, бо сонце ховалося за товщею сизих хмар.

Прокинувся він о шостій ранку і якусь часину нерухомо лежав на спині, втупившись очима в сіре небо.

Голод давався взнаки. Він підвівся, спираючись на лікоть, і несподівано почув голосне пиркання — перед ним стояв олень карибу, що розглядав його з настороженою цікавістю. Тварина була всього за якихось п'ятдесят футів, і йому вмить привидівся соковитий шматок оленячої шкіри, що шкварчав на вогні, смачно пахнучи. Він механічно схопив незаряджену рушницю, націлився і натиснув спуск. Олень захропів і помчав геть, цокотячи копитами.

Чоловік вилаявся і відкинув рушницю. Стогнувши, він через силу звівся на ноги. Суглоби несподівано заіржавіли. Вони аж скрипіли, і зігнути їх можна було лише великим зусиллям. Коли він урешті звівся на ноги, то ще з хвилину вишпростував шию, щоб стати прямо, як належить людині.

Він видерся на пагорок і розглянувся довкола. Ніде ані деревця, ні кущика — саме тільки сіре море моху, серед якого розкидано сірі скелі, сірі озера та сірі струмки. Небо теж було сіре. А на небі ні сонця, ні навіть проблиску сонця. Він не знав, де північ, і забув, якою дорогою прийшов сюди минулого вечора. Але він не заблукав. Він був певний цього. Незабаром він дістанеться до Країни Патичків. Він відчував, що вона десь тут, ліворуч, недалеко — може, навіть опісля тим горбком.

Він повернувся до багаття і став пакуватися. Пересвідчився, що три пучечки сірників цілі, але вже не став їх рахувати. Проте він завагався, дивлячись на туго набиту торбинку з лосевої шкіри. Вона була невелика, в пригорщу завбільшки, та важила п'ятнадцять фунтів — стільки ж, як і решта речей, і це його непокоїло. Нарешті він одклав її вбік і почав занаковувати клумак. За мить зупинився, поглянув на торбинку, швидко схопив її і кинув на пустелю визивний погляд, ніби вона хотіла відняти його здобуток. Урешті, коли він звівся на ноги, готовий плентатись далі, торбинка була в клумаку за плечима.

Він повернувся ліворуч і пішов, раз у раз пристаючи зірвати болотяну ягоду. Нога набрякла, і він кульгав дужче, але цей біль був за дурницю проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутрощі. Він так допікав, аж забив йому памороки, і чоловік уже не знав, у який бік треба йти, щоб дістатися до Країни Патичків. Болотяні ягоди не гамували гострого голоду, від них тільки щипало язика й піднебіння.

В одному видолинку з-поміж скеляччя й трави злетіла, фуркаючи крильми, згряя білих курінок. «Кр-кр-кр!» —

дунали їхні крики. Він жбурляв у них камінцями, але не міг влучити. Тоді він поклав клумака на землю й почав скрадатись до птахів плазом, як кіт до горобця. Його штани подерлися об гостре каміння, з колін сочилася кров, полишаючи червоні сліди, та через некучий голод він не відчував болю. Він плазував по м'якому мохові, одяг його змок, тіло дубло з холоду, але він не помічав нічого — так його палила голодна лихоманка. І щоразу куріпки злітали перед самісіньким його носом. Нарешті їхнє «кр-кр» вже видалося йому глузуванням, він вилаяв курінок і став передражнювати їх.

Раз він мало не наткнувся на куріпку, що, певне, спала. Він не бачив її, поки вона не вишурхнула йому просто в лице зі своєї шкалубини між камінням. Не менш переляканий, ніж куріпка, він усе-таки встиг схопити її, але в руці у нього залишилось тільки три пір'їни з хвоста. Дивлячись услід куріпці, він відчув до неї таку ненависть, піби вона загодя йому не знати яке зло. Отак він пі з чим повернувся назад і взяв клумак на плечі.

Надвечір того ж дня він добився до болота, де дичини було більше. Повз нього пробіг табун оленів, голів з двадцять, так близько, що їх легко далось б підстрелити. Він відчув дике бажання погнатись за ними і мав певність, що наздожене їх. Назустріч йому вибіг чорний лис із куріпкою в зубах. Чоловік закричав. Крик був страшний; переляканий лис дременував навітики, але куріпки не випустив.

Згодом він вийшов до білого від вапна струмка, де росли миршаві латки рогозу, і подався за водою. Хапаючи рогіз побіля коріння, він виривав цибулини не грубші за цвяха. Вони були м'які і смачно хрумтіли на зубах. Та їх пронизували цупкі волокна. Корінці виявились жилаві, такі самі водянисті, як і ягоди, і не давали аніякого паїдку. Однак він зняв клумака, ставши навколішки, заповз у рогіз і заходився хрумтіти і плямкати, достоту як худобина.

Страшна втома змагала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатись до Країни Патичків, а надто ще голод гнали його вперед. Він шукав у озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоча й знав, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі.

Він зазірав у кожну калюжу, і зрештою, коли настав тривалий присмерк, помітив у одній такій калюжі рибку з пічкура завбільшки. Він занурив руку аж по плече, але

рибка втекла. Тоді він узявся ловити її обома руками й скаламутив воду. Він так запалився, що впав у калюжу й промок до пояса. Вода геть скаламутніла, і йому довелося чекати, поки вона всядеться.

Він ще раз почав ловити рибу, але невдовзі вода скаламутніла знову. Та він уже не міг чекати: одв'язав бляшане відерце й став вичерпувати калюжу. Спочатку він черпав похапливо, весь захлюпався, і випліскував воду так близько, що вона збігала назад у калюжу. Тоді він стає черпати обережніше, намагаючись зберегти спокій, дарма що серце несамовито калатало і тряслися руки. За півгодини він дочерпався до дна. Води не залишилось, але рибка зникла. Між камінням він завважив ледь помітну щарину, через яку вона прослизнула в сусідню, куди більшу калюжу — такої йому й за цілу добу не вибрати. Якби знав, що там щарина, він би з самого початку затулив її камінцем і напевно спіймав би рибу.

Збагнувши свою помилку, він безсило простягнувся на вологій землі. Спершу він плакав тихенько, далі вголос, і його ридання розлягалися над байдужою пустелею довкола; опісля він плакав без сліз, конвульсивно схлискуючи.

Він розпалив вогонь і зігрівся, випивши кілька кварт окропу. Потім уклався спати на прискалку — так само, як і минулої ночі. Перед сном він перевіряв, чи не промокли, бува, сірники, і накрутив годинника. Укривала були вологі, аж липли. Кісточку боляче смикало. Але його діяв лише голод: цілу ніч йому снилися обіди, бенкети та столи, заставлені найрізноманітнішими стравами.

На ранок він змерз і прокинувся зовсім хворий. Сонця не було. Земля й небо стали ще сіріші, аж темні. Віяв холодний вітер, і перший сніг побілів верхки горбів. Поки він розпалив вогонь і нагрів води, повітря сповнилось білою гущею. Почав падати мокрий лапатий сніг. Попервах він танув, ледве торкаючись землі, але дедалі снігопад густішав, і зрештою сніг укрити землю суцільним завоєм, погасив вогнище й замочив запас моху.

Це вже був знак, що треба брати клумак на плечі і плентатися далі, він і сам не знав куди. Він уже не думав ні про Країну Патичків, ні про Біла, ані про схованку під перевернутим каное на березі річки Діз. Його поійняло одне бажання — їсти. Виголоднів він просто до знеянн. Тому було байдуже, куди простувати, отож він ішов, де легше, — низинами. Навпомацки знаходив під снігом водяві

болотяні ягоди, так само навпомацки висмикував корінці рогозу. Та все це було несмачне і не приборкувало голоду. Потім він надибав кислувату на смак рослину і поїв її всю, скільки міг знайти, але знайшов небагато, бо це була повзуча рослина і ховалася під снігом у кілька дюймів завгрубшки.

Цієї ночі у нього не було ні багаття, ні окропу, він заповз під свої укривала й заснув неспокійним голодним сном. Сніг перейшов у холодний дощ. Він раз у раз прокидався, відчуваючи, що йому крапає в обличчя. Настав день — сірий, без сонця. Дощ ущух. Голод уже йому не дошкуляв. Чутливість притупилася, і він перестав думати про їжу. Правда, в шлунку нив тупий біль, та його можна було терпіти. Голова прояснилася, він знову почав думати про Країну Патичків і схованку на Дізі.

Він порвав рентки одного укривала на смужки й обмотав закривавлені ступні. Потім щільно перев'язав хвору ногу і приготувався рушати далі. Пакуючи клумак, він довго дивився на торбинку з лосячої шкіри, але врешті прихопив її з собою.

Від дощу сніг розтанув, біліли тільки верхівки горбів. Визирнуло сонце, тепер він зміг орієнтуватися і побачив, що загубив дорогу. Мабуть, блукаючи, за ці дні він надто збочив ліворуч. Зараз він звернув трохи в правий бік, щоб виправити відхилення.

Хоч біль од голоду й притупився, він відчув, що дуже охляв. Йому доводилося частенько зупинятись на перепочинок, і тоді він накидався на болотяні ягоди й корінці рогозу. Язик у нього пересох, розпух і немов заріс шерстю, в роті було гірко. А тут ще його почало діймати серце. Пройде він кілька хвилин, — і вже воно немилосердно б'ється, а потім підскакує і боляче тріпоче, аж дух забиває, голова йде обертом, і темніє в очах.

Опівдні він нагледів у великій калюжі двох пічкурів. Вичерпати її було неможливо, але зараз він діяв розсудливо й спромігся впіймати їх відерцем. Вони були завдовжки з мізинець, та їсти йому вже майже перехотілося. Біль у шлунку дедалі тупішав і вщухав. Здавалося, шлунок дримає. Він їх з'їв сирими, ретельно розжовуючи, — з'їв лише тому, що йому наказував розум. Чоловік усвідомлював, що треба їсти для того, щоб вижити.

Увечері він піймав ще трьох пічкурів, двох із'їв, а третього залишив на сніданок. Сонце підсушило кущики моху,

і він погрівся, випивши окропу. Того дня він паси́лу про-
йшов десять миль, наступного, мандруючи вперед, коли
підніскало серце, подолав не більше п'яти. Але шлу-
нок анітрохи його не турбував — він собі наче заснув.
Околиця була вже зовсім незнайома, оленів траплялось
дедалі більше, також і вовків. Їхнє виття раз по раз лунало
над самотньою пустелею, а якось він побачив їх аж
трьох — вони втекли йому з дороги.

Ще одна піч; уранці, міркуючи розважливіш, він розв'я-
зав шкіряну шворку, що нею засупонував лосячу тор-
бинку. З неї полився жовтий потік зернистого золотого
піску й самородків. Він розділив золото надвоє: одну поло-
вищу, зав'язавши її в шмат укривала, заховав біля примі-
тивного кам'яного виступу; а другу згріб назад у торбинку.
Він уже почав рвати своє останнє укривало, щоб замоту-
вати ноги. Але рушницю він ще не кинув, бо в сховищі на
Дізі лежали набойі.

День видався туманний, і того ж таки дня в ньому знову
прокинувся голод. Він страшенно ослаб, йому паморочилася
голова, іноді так, що аж зовсім в очах темніло. Тепер він
уже не раз спотикався і падав. Одного разу він звалився
просто на куріпчине гніздо. Там було четверо пташенят,
що вилупилися, може, напередодні — кожної з цих жи-
вих, тремтких грудочок ледве стало б на один зуб; він з'їв
їх жадібно, вкидаючи в рот живцем, вони хрупали в нього
на зубах, немов яєчні шкаралупи. Мати куріпка криком
кричала, літаючи навколо нього. Вимахуючи рушницею
наче кийком, він спробував прибити її, але вона спритно
відпурхувала на безпечну відстань. Тоді він почав жбур-
ляти камінцями й перебив їй крило. Куріпка кинулась
навтіки, тріпочучи здоровим крилом і волочачи перебите,
а він погнався за нею.

Пташенята тільки роздражили його апетит. Він не-
зтрабно підстрибував, кульгаючи на хвору ногу, жбурляв
на куріпку камінці й час від часу хрипко кричав, а то
похмуро йшов мовчки, надав, терпляче зводився на по-
ги й протирив рукою очі, коли відчував, що підступає
млість.

Погоня за куріпкою завела його на болото в долині, і тут
на вогкому мохові він угледів людські сліди. Сліди були не
його, це він бачив. Мабуть, це Білові. Але зупинятись було
ніколи, бо куріпка тікала далі. Спершу він спіймає її,
а потім вернеться і роздивиться.

Він загнав куріпку, але й сам вибився з сил. Вона лежала на боці, важко дихаючи, він теж лежав на боці, віддихуючись, кроків за десять від неї, не годен підповзти ближче. А коли він відсапався, пташина теж відпочила й метнулась убік, тільки-но він простягнув руку. Гони почалися знову. Але тут споночило і куріпка втекла. Спіткнувшись з притоми, він упав під вагою клумака і розбив об камінь щоку. Довгий час він лежав нерухомо, потім повернувся на бік, накрутив годинника та так і спочивав до ранку.

День знов був туманний. Половина останнього вкривала пішла на стріпки завивати ноги. Білів слід йому не пощастило відшукати. Та це вже нічого не важило. Голод владно гнав його вперед. А що... що коли Біл теж заблудився? Опівдні він відчув, що нести клумака йому несла. Він знову розділив золото, цього разу висипав половину просто на землю. Трохи згодом він викинув і решту, залишивши при собі укривало, бляшане відерце й рушницю.

Його почали мучити галюцинації. Він чомусь був певний, що в рушниці ще є один патрон — просто він його не помітив. І він знав, що патронник пустий. Але омана тривала. Він годинами боровся з нею, врешті відкрив затвор — патронник з'яв порожнечю. Його охопило гірке розчарування, так ніби він і справді сподівався знайти там патрон.

Він продибуляв ще з півгодини, і знову його поїняла оманлива думка. Знову він відгонив її, та вона вперто не відступала, аж поки він у відчаї ще раз одкрив затвор, аби пересвідчитись, що патрона таки немає. Іноді його думки блукали десь далеко-далеко, дивні примхливі образи точили його мозок, мов ті шашлі, а він знай ішов усе вперед, як автомат. Але такі виправи тривали недовго, — муки голоду щоразу повертали розум до дійсності. Одного разу він прийшов до тями від фантастичного видовища. Він ледве не зомлів і заточився, як п'яний, насилу втримавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою імлою, яку пронизували блискотливі цяточки. Він почав песамовито терти очі й урешті побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс був рушницю, але зразу ж і згадав, що її не заряджено. Опустивши її, він витяг з оздоблених бісером піхов мисливського ножа. Перед ним було м'ясо

життя. Провів пальцем по лезу. Лезо було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він киється на ведмедя і вб'є його. Але серце застерезливо стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло мов обручем, мозок оповила млість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилюю страху. А що, коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрати показного вигляду, міцніше затис у руці ножа і подивився просто у вічі ведмедеві. Ведмідь ступив незграбно вперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, вкладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений з найглибшими його коріннями.

Ведмідь одступив убік, погрозливо рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв і далі, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, не годен більше стримати дрожі, осів на вогкий мох.

Він зібрався на силах і пішов далі, мордуючись новим страхом. Це був уже не страх перед голодним сконом, тепер він боявся вмерти наглою смертю ще до того, як тривалий голод до решти вб'є в ньому прагнення до життя. Повсюди були вовки. Звідусіль долипало їхнє виття, і саме повітря так просякло небезпекою, аж він мимоволі підняв руки, щоб відштовхнути її від себе, немов полотноще напнутого вітром намету.

Час від часу вовки по двоє-троє перебігали йому дорогу. Але його вони минали. По-перше, їх було замало, а поза тим, вони могли безкарно вполювати собі оленя, який не чинить опору, а ця дивна істота, що ходить на двох ногах, це стане дряпатись і кусатись.

Надвечір він натрапив на кістки, розкидані там, де вовки загризли свою жертву. Годину тому це було живе оленя, що мекало й вибрикувало. Він споглядав дочиста обгризені, блискучі кісті, досі рожеві, бо в їхніх клітинах ще не згасло життя. А може, станеться так, що перш ніж спочіє, з нього теж залишиться купа кісток? Оце тобі життя! Марна, перебіжна мить. Тільки живий відчуває біль, по смерті болю немає. Вмерти — це заснути. Настає кінець, відпочинок. Чом же тоді він не бажає вмерти?

Та він не довго розводив філософію. Він присів навка-

рачки посеред моху, вхопив кістку в зуби і почав висмоктувати рештки життя, що ледве рожевіли. Солодкуватий присмак м'яса, ледь відчутний, плинний, як сногад, доводив його до нестями. Він стиснув щелепи скільки сили, щоб розгризти кістку. Іноді ламалася кістка, а іноді його зуб. Тоді він став розбивати кістки каменем, товк їх на друзки й ковтав. У поспіху він влучав себе по пальцях і навіть встигав дивуватись, чому це вони майже не болять, коли по них ударити.

Настали жаскі дні із снігом та дощем. Він уже не зважав на час, коли спинався на ночівлю і коли вирушав у дорогу. Ішов він як удень так і вночі. Відпочивав там, де падав, і насилу плентався вперед, коли в ньому знов спалахувало притямніле життя. Своєю волею він уже не боровся. Це просто життя в ньому не хотіло вмерти й гнало його вперед. Він не страждав. Нерви його притупили, заніміли, уява сповнилась моторошними видивами й солодкими мріями.

Він ненаситно жував і смоктав розтовчені кістки оленяти, що їх повизбирував до останньої і забрав з собою. Більше він не переходив через горби й вододіли, а механічно простував берегом річки, що текла широкою розлогою долиною. Але він не бачив ані річки, ані долини. Він бачив самі лише видива. Його душа й тіло пленталися поряд і водночас очужілі одне одному, така тонка була питка, що з'єднувала їх.

Він прийшов до тям, лежачи горілиць на кам'яному виступі. Гріло яскраве сонце. Десь удалині мекали оленята. З пам'яті виникали неясні спогади про дощ, вітер і сніг, але як довго стояла негода — два дні чи два тижні, — він не знав.

Якусь часину він лежав перухомо, сонце пестило його ніжними променями й паноювало теплом змучене тіло. Гарний день, подумав він. Може, пощастить визначити, де північ, а де південь. З болісним зусиллям він перевернувся на бік. Унизу повільно текла широка річка. На свій подив, він бачив її уперше. Він поволі стежив за її течією, дивився, як вона звивається між похмурими, голими горбами, ще похмурішими, голішими й нижчими за всі ті горби, що досі він бачив. Поволі, байдуже, без усякого хвилювання, з абиякою цікавістю супроводив він поглядом дивну річку аж до обрію і побачив, що вона вливається в осяйне, блискотливе море. Але й те не схвилювало його.

Дивна річ, подумав він, чи то мариться, чи це міраж — мабуть, це такі марення, витвір хворої уяви. Ще дужче він упевнився в цьому, побачивши корабель на якорі серед блискотливого моря. Він заплющив очі на хвилюнку і розплющив їх знову. Дивно, що видиво не щезало. А проте й не дивно. Він знав, що в серці цього пустельного краю немає ні моря, ні кораблів, так само як немає жодного патрона в його порожній рушниці.

Позаду почулось якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украй виснажений і зовсім закоцюб, перевернувся він на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче став чекати. Знов почулося сопіння й бухкання — між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе він угледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були тьмаві й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану клінав од яскравого сонця. Він чи не був хворий. За мить він знову засопів і бухкнув.

Оце в усякому разі не омана, подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі застувала мара. Однак море так само сяяло вдалині, і на ньому чітко вирізнявся корабель. А може, це таки справжнє? Він довгенько лежав, заплющивши очі, і думав. Урешті, йому все стало ясно. Він ішов на північний схід, у протилежний бік від річки Діз, і потрапив у долину річки Конермайн. Оця широка й повільна ріка і є Конермайн, іскристе море — Льодовитий океан, а корабель — китобійне судно, що запливло на схід, дуже далеко на схід від гирла річки Макензі. Воно стоїть на якорі в затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонової затоки, яку колись бачив, і все стало ясно й зрозуміло.

Він сів і почав міркувати про те, що слід зробити найперше. Постели з укривал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною раною. Останнє укривало він подрав доценту. Рушницю й ножа загубив. Шапка теж пропала, і разом з нею — сірники, сховані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кишені, загорнутий у промащений папір, заберігся сухий. Чоловік глянув на годинника. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний і мислив ясно. Хоч він і охляв до краю, проте болю не відчував. Істи не хотілося. Думка про

їжу була йому навіть неприємна, і до всього, що він робив, його спонукав лише розум. Він одірвав штанини до самих колін і обмотав ними ноги. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку — він це відчував — подорож до корабля.

Рухи його були повільні. Він трясся, неначе паралітик. Хотів був назбирати моху, але, хоч як силкувався, не зміг звестись на ноги. Він пробував знову й знову і врешті поліз рачки. Одного разу він підповз до хворого вовка, і той неохоче відсунувся, спроквола облизуючись. Язик його ледве згинався і був не червоний, як у здорової тварини, а жовтувато-рудий, покритий напівзагустим слизом.

Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестись на рівні ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги, як присмертна людина. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо й невпевнено, так само нетвердо й невпевнено плентався його слідами вовк; коли настала ніч і густа темрява загасила сяйво моря, чоловік зрозумів, що скоротив відстань до нього хіба на чотири милі.

Всю ніч він чув бухкання хворого вовка і час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, але життя повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, мавши надію, що та вмере раніше. Вранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підбравши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тремтів на пронизливому ранковому вітрі й понуро вишкірився, коли чоловік обізвався до нього хрипким шепотом.

Зійшло яскраве сонце, і весь рапок він шкандибав, зашпортуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. Погода стояла чудова — в північних широтах настало коротке бабине літо. Воно могло тривати тиждень, а могло скінчитись і завтра або позавтра.

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла навкарачки. Він подумав, що це, може, Білів слід, але подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя

в ньому відмовлялось помирати. І тому, що воно відмовилось умирати, він ще їв болотяні ягоди й пічкурів, пив окріп і сторожко поглядав на хворого вовка.

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися,— на мокрому мохові лежали свіжообрізнені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валялась торбинка з лосячої шкіри, достоту така, як і в нього, подерта гострими іклами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже наденільна для його слабких рук. Біл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він з Біла! Він виживе і допесе торбинку до корабля на іскристім морі. Сміх його звучав хришко й страшно, мов вороняче крикація, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу змовк. Як же він посміється з Біла, коли це Біл, коли ці рожевувато-білі чистенькі кості і є Біл!

Він одвернувся. Що ж, нехай Біл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Білових кісток. А Біл зробив би так, якби опинився на його місці, думав він, плентаючись далі.

Йому трапилась калюжа. Він нахилився подивитись, чи немає так пічкурів, і раптом відсахнувся, мов ужалений. Він побачив у воді своє обличчя. Воно було таке моторшне, що його чуттєвість ожила і він злякався. В калюжі плавали три пічкурі, але води там було так багато, що він не міг її вичерпати. Він спробував зловити їх бляшаним відерцем, та незабаром облишив ці спроби. Він боявся, що впаде від слабосилля в калюжу й утопиться. Через те ж таки він не важився попливти річкою верхи на одній з багатьох колод, що їх поприбивало до піщаних обмілин.

Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; наступного — ще на дві. Тепер він повз навкарачки, як Біл. Під кінець п'ятого дня до корабля лишалось миль із сім, та він уже був неспроможний проповзти за день і милі. Бабине літо все тривало, а він то ліз навкарачки, то непритомнів, а вовк усе плентався слідом за ним, кашляючи і хриплячи. Його коліна стали суцільною рачою, як і ноги; хоч він обмотав їх клаптями, що видер з сорочки, кривава смуга тяглася за ним по каменях та мохові. Якось, оглянувшись, він побачив, що вовк пожадливо вилизує слід, і зрозумів, який його чекає кінець, якщо... якщо він сам не вб'є вовка. І почалась одвічна

страшна трагедія боротьби за існування: хвора людина повзла, хворий вовк шкутильгав за нею — дві вмирущі істоти волоклися через пустелю, чигаючи на життя одна одної.

Якби це був здоровий вовк, чоловік, може, й змірився б зі своєю долею, але стати поживою такої відразливої тварини, майже здохлятини... — сама тільки думка про те сповнювала його огидою. Йому було бридко. Він знову почав марити; галюцинації туманили розум, і світлі проміжки дедалі рідшали й коротшали.

Якось він прочувався від хрипіння біля самого вуха. Вовк незграбно метнувся назад, не втримався на ногах і впав з безсилля. Картина була кумедна, але він не сміявся. Він навіть не злякався. Йому вже було до всього байдуже. Проте думка на мить прояснилася, і він лежав, міркуючи. До корабля лишилось яких чотири милі. Він протер затуманені очі: його обриси чітко вимальовувались вдаль, і човник під білим вітрилом розрізав хвилі, що яскрили на сонці. Але йому ніколи не подолати останніх чотирьох миль. Він це знав і міркував про це спокійно. Він знав, що не проповзе й півмилі. І все ж йому хотілося жити. Було б просто безглуздо вмерти, витерпівши такі муки. Доля хотіла від нього аж надто багато. І, вмираючи, він відмовився скоритися смерті. Може, це було й божевілля, але, потрапивши в лабеті смерті, він кинув їй виклик і відмовився номирати.

Він заплющив очі і доклав усіх сил, щоб зосередитись. Вирішив будь-що відігнати млість, яка заливала його єство, наче хвилі припливу. Ця убивча млість, неначе море, підіймаючись усе вище й вище, поступово затоплювала свідомість. Іноді він поринав із головою і, відчайдушно бореаючись, силкувався виринути з забуття, але якась дивовижна сила будила його волю і допомагала йому випірнути на поверхню.

Він лежав перухомо на спині і дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього ближче й ближче. Воно ставало дедалі чутише, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворухився. Ось вовк засопів йому біля самого вуха. Шорсткий сухий язик тернув його по щоці, немов шліхтувальний папір. Він миттю випростав руки — принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулись, мов пазури, але нічого не схопили. Для швид-

них унепечених рухів потрібна сила, а йому саме сили й бракувало.

Вовкове терпіння було незмірне, одначе таке саме незмірне було терпіння й людини. Півдня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням, чигаючи на звіра, який хотів ним пожитися і яким він жадав пожитися сам. Вряди-годи через нього перекочувались хвилі млюсті, він бачив довгі сни, але увесь час, і спивши і не спивши, він чекав, що почує хрипке дихання і його лізне шорсткий язик.

Дихання він не почув, але спроквола збудився зі сну, відчувши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулись, потім здавили руку дужче, повк зібрав усю свою снагу, намагаючись устроити зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелену. І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелену, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилини через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, памагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув.

На китобійнім судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони зауважили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. Годі було визначити що то за звір, отож як справжні природники вони сіли у вельбот і попливли до берега роздивитися зблизька. То була й справді жива істота, в якій важко було виізнати людину. Вона була сліпа, безтямна і звивалась на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не посуваючись уперед, але була вперта — корчилась, крутилася і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та що йому довелося зазнати. Він також мимрив щось про матір, про сонячну південну

Каліфорнію, про будиночок посеред помаранчевого гаю, обсаджений квітами.

Збігло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у кают-компанії і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на таку силу-силенну їжі і спостерігав з тривогою, як вона зникає в чужих ротах. Він проводив поглядом кожний шматок, і на його обличчі проступав вираз глибокого жалю. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, котрі сиділи за столом. Його не облишав страх, що не вистачить харчів. Він розпитував кока, юнгу, капітана про запаси продуктів. Вони безліч разів заспокоювали його, однак він їм не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитись на власні очі.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстішав з кожним днем. Учені похитували головами й висували різні теорії. Вони зменшили йому пайку, а проте він усе круглішав, і особливо виріс у нього живіт.

Матроси посміхались. Вони знали, в чім річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізнались. Вони побачили, як після сніданку він пробрався крадькома на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос посміхнувся і дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо схопив сухар, подививсь на нього, як на те золото, і сховав за пазуху. Таку ж милостиню приймав він і од інших матросів.

Вчені нічого не сказали й дали йому спокій. Але вони обстежили нишком його койку. В ній зпайшлося повно сухарів, матрац був напханий сухарями, в кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік мався при своєму розумі. Просто він уживав запобіжних заходів на випадок голоднечі, та й годі. Вчені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франціско.

Вона затрималася, щоб надіти калоші, бо було росяно, і коли вийшла з будинку, побачила, що чоловік її тим часом замилювався розквітлими пуп'янками мигдалю. Донитливим поглядом вона ковзнула по високій траві, тоді поміж фруктових дерев.

— А де Вовк? — запитала вона.

— Тільки-но тут був. — Уолт Ірвін через силу відірвався від чарівно-поетичного буяння природи і собі роззирнувся довкола. — Оце допіру я бачив, як він ганявся за кроликом.

— Вовче, Вовче, сюди! — погукала вона, коли, проминувши галявину, вони вийшли на стежку, що через усіяні восковими дзвіночками манзанітові зарості вела вниз до путівця.

Ірвін, заклавши в рот по мізинцю, приєднав до її зусиль свій пронизливий посвист.

Вона квапливо затулила вуха й скривилася.

— Оце маєш: поет, витончена натура й усе таке інше, — і раптом такі бридкі звуки. Аж у вухах лящить. Ти свищеш, як...

— Як Орфей.

— Та ні, — як вуличний хлопчисько, — суворо відрубала Медж.

— Поезія зовсім не заважає бути практичним, принаймні мені. Як на мене, той не геній, хто навіть не може збути свої перла журналам.

Вдавши безтурботність, він провадив далі:

— Я не античний співець і не канарка з клітки. А чому? Бо я практичний. Не для мене жалюгідна пісня, що не може перетілитись у дзвінку монету, в будиночок серед буйного зела, в запахуючий луг, у гайок секвойїв, у такий

ось садок з тридцяти семи плодкових дерев, у довгу грядку чорної смородини чи в менші дві — полуниця, уже й не кажучи за чверть милі плюскотливого струмка. Я торгівець красою, крамар від пісні, люба Медж, і для мене найперше — вигода. Я співаю пісень і дякую своїм видавцям, — вони дають мені змогу перетворити мою пісню на повів західного вітерця, що вишумовус в нашому гайку, на дзюркіт струмка по замшілому камінню, а це знов-таки надихає мене на нову пісню, ще кращу, поки й вона, ця пісня, чудесно... гм... не перевтілиться.

— О, падо то они вже вдатні, оці твої пісенні перевтілення, — засміялася Медж.

— Може, скажеш пі?

— А оті два чудові сонети, що перевтілились у недійну корову, над якою ще сміялося все містечко?

— Вона була чудова... — почав він.

— Але вона не давала молока, — перебила Медж.

— Але ж вона таки була чудова, хіба ні? — захищався він.

— Це якраз той випадок, коли краса і вигода взаємно розходяться, — підсумувала вона. — А ось і Вовк!

З порослого хащами схилу спершу донісся тріск, потім за футів сорок пад ними, край стрімкої скелі, вигулькинула вовча голова і груди. З-під його дужих передніх лап зірвався камінчик, і вовк, настороживши вуха, простежив за ним очима, аж поки той не скотився їм під ноги. Тоді перевів погляд на людей і радісно, на всю пащу, оцирився.

— Вовче, Вовче! Любий Вовче! — водносталь згукнули чоловік і жінка.

На ці звуки вуха його шарпнулися назад і вниз, а голова витяглася, ніби чиясь невидима рука лащила його.

Вони ще часинку подивились, як він продирається хащами назад, а потому рушили далі. За кілька хвилин, на повороті стежки, де схил був не такий крутий, він приєднався до них, порушивши з собою цілу лавину дрібних камінців та курави. Він був стриманий у своїх почуттях. Дав чоловікові раз-другий погладити й почухати себе за вухами, тропки довше потерпів нестощі від жінки і помчав стежкою попереду них, рухаючись легко й скрадливо, наче справжній вовк.

Будовою, покривом, та ще хвостом він був би здоровенний лісовий вовк, якби не його колір та мітини. Це собаку вже незаперечно виказувало, напівець зводячи його позирну

почу стать. Жоден вовк не міг мати такої забарви. Він був рудий, темно-рудий, вогнисто-рудий, справжній розгул рудизни. Спина й надиліччя ясно-руді, на боках рудизна блякла, переходячи на череві майже в пожовть, трохи б наче бруднувату від пав'язливо-рудих клаптів. Білі шия і лани, білі латки над очима теж були бруднуваті, через ту ж таки стійку і нескорениму рудизну, тоді як самі очі були мов ті топази, золотаві й брунасті.

Чоловік і жінка дуже любили пса, можливо, через те, що нелегко далася їм його прихильність. Це від самого початку виявилось клопіткою справою, коли він уперше не знати звідки прибував до їхнього гірського котеджу. З позбавленими до крові ланками, зголоднілий украй, він перед очима в них, поніс самісінькими вікнами, вбив кролика, а потім ледь доволісся до струмка і заліз там під кущами чорної смородини. Коли Уолт Ірвін спустився поглянути на непроханого прибульця, той зустрів його злюстивим гарчанням. Таким самим гарчанням зустрів він і Медж, коли та, щоб його вмилювати, принесла велику миску молока з хлібом.

На диво відрубної вдачі, він відкидав усі їхні намагання погладити себе, віднаджуючи їх ошкіреними іклами й настобурченою шерстю. Але сам нікуди не йшов, усе спав і відлежувався біля струмка, а їв тільки тоді, коли вони, поставивши їжу, відходили на безпечну відстань. Його жалюгідний стан пояснював, чого він не поспішає звідси. Проте через кілька днів, трохи оклигавши, він раптом зник.

На цьому, певно, все й скінчилося б, тим більше, що Ірвін і його дружина вже змирилися, коли б у цей самий час Ірвінові не довелося поїхати у справах на північ штату. Десь на межі Каліфорнії і Ореґону, проходячи коридором поїзда, він випадково глянув у вікно і побачив свого нетовариського гостя. Той біг по дорозі, поруч із поїздом, рудий і вовкастий, неймовірно змарнілий, закурений і брудний від двох сотень миль дороги.

Ірвін людина імпульсивна, поет. На першій же станції він зійшов з поїзда, купив у крамничці різника шмат м'яса і десь на околиці міста спіймав блукальця. Зворотна подорож відбулася в багажному вагоні, і ось так Вовк удруге опинився в гірському котеджі. Тут він цілий тиждень сидів на призоні, а чоловік з жінкою всіляко намагався завоювати його прихильність. Але робити це доводилося

вельми обачно. Замкнутий і чужий, мов мешканець іншої планети, він тільки відгарикувався на всі їхні ніжні, пестливі слова.

Прихилити його до себе — то була ціла морока. Але морочитися Ірвін саме й любив. Він зробив металеву платівку і вибив на ній: «Повернути Уолтові Ірвіну, Глен Елен, округа Сонома, Каліфорнія», потім приклепав її до нашійника, а нашійника повісив собаці на шию. Тоді його відв'язали, і він не забарився зникнути. Наступного дня надійшла телеграма з округи Мендосіно. За двадцять годин він опинився за сто з гаком миль на північ і все ще біг, коли його впіймано.

Доправила Вовка назад Велсова транспортна контора. Три дні пробув він на прив'язу, а четвертого дня, ледь устигли його відв'язати, зник знову. Цим разом, перше ніж його спіймали й повернули, він добувся півдня Орегону. І щоразу, тільки його випускали, він тікав, і тікав завжди на північ. Щось незбагненне тягло його туди. «Поклик домівки» — так схарактеризував це Ірвін, після того як мусив спродати сонета, щоб дістати собаку з північного Орегону.

Іншим разом рудий блукач перетнув пів-Каліфорнії, весь Орегон і більшу частину Вашингтону, перш ніж був запакований і повернений «З доплатою». Вражало те, як швидко він пересувався. Відгодований і спочилий, він, тільки-но вихоплювався на волю, усю свою енергію віддавав бігові. За перший день, як виявлялося, він долав аж півтори сотні миль, а потім пробігав пересічно до ста миль на день, аж доки його не ловили. Назад повертався він завжди худючий, голодний і здичавілий, а відбував свіжий і бадьорий, простуючи на північ, відданий своєму покликові, якого ніхто не міг збагнути.

Зрештою, після цілорічної марної біганини, він змирився з неминучістю і залишився в котеджі, біля якого колись задушив кролика і спав біля струмка. Та навіть ще й по цьому багато сплигло часу, перш ніж чоловік і жінка змогли хоч погладити його. Це була неабияка перемога, бо ж тільки їм двом він дозволяв гладити себе, для інших лишаючись неприступним. Жоден гість не міг зав'язати з ним дружні стосунки. Глухе гарчання незмінно зустрічало кожную таку спробу, а якщо хтось усе-таки важився підступити ближче, верхня губа Вовка ошкірювалась, оголюючи страхотливі ікла, і гарчання ставало таким по-

грозливим і моторошним, що це й найвідчайдушніших відлякувало — як відлякувало воно фермерських собак, котрі знали звичайне собаче гарчання, але ніколи не чули новчого.

Минулого в нього не було. Історія його життя починалась від Медж і Уолта. Заблукав він із півдня, але вони так і не дізналися нічого про його колишнього господаря, від якого він, очевидно, втік. Місіс Джонсон, найближча їхня сусідка, що в неї куповано молоко, визнала в ньому клондайкського пса. Її брат довбав десь там мерзлу землю на копальнях у тій далекій країні, тож кому як не їй було знати!

А вони й не сперечалися. Кінчики Вовкових вух так десь обморозились, що вже ніколи не могли загоїтись,— це одне, та й сам він напрочуд скидався на псів з Аляски, не раз бачених на фотографіях у газетах і журналах.

Вони часто замислювались над його минулим, намагаючись (з того, що читали або чули) уявити оте його північне життя. А що північ усе ще вабить його, вони знали: іноді ночами чулося його тихе скигління, а коли ще задував північак і в повітрі хоч трохи подихало морозом, страшений неспокій брав його і він здіймав таке тоскне витьтя,— ну чисто, як вовк, здавалося їм. Але так ні разу й не загавкав. Аніщо не могло спонукати його, щоб озвався собачим голосом.

Довгі суперечки вели вони, поки завойовували його прихильність, кому ж із них він надає переваги. Кожен покладав це на свій карб, і кожен голосно хвалився найменшими виявами його схильності. Та все ж чоловік засяг у цьому більшого успіху,— чи не просто тому, що він був чоловік. Це тільки доводило, що раніше Вовк не знався з жінками. Жінок він не розумів. Особливо не міг змиритися він із спідницями Медж. Зашурхотить лишень спідниця, як він уже насторожився підозріливо, а вітряного дня Медж і зовсім не могла до нього підійти.

Але з другого боку — саме Медж годувала його, вопа поралася на кухні, і завдяки їй, і тільки їй, йому дозволялося переступати цю священну межу. Саме цим і сподівалась Медж перекрити вади своєї одежі. Тоді й Уолт узявся на хитрощі, при звичаюючи Вовка лежати біля себе, коли він працює, і раз у раз відривався від роботи, щоб погладити собаку й погомоніти з ним. Кінець кінцем Уолт переміг,— певне тільки тому, що він чоловік, дарма що Медж

нарікала: мовляв, досі вони могли б мати ще чверть милі плюскотливого струмка і принаймні зо два західних вітри проносилися б над їхнім гайком секвойїв, якби Уолт ревніше заходився перевтілювати пісні, полишивши на Вовчий розсуд вибирати, хто йому любіший...

— Пора б уже на звістку про ті мої тріолети,— озвався Уолт по тому, як вони хвилини п'ять мовчки спускалися стежкою.— На пошті вже, звичайно, лежить переказ, і ми перетворимо його на чудову гречану муку, галон кленового сирону й пові калоші для тебе.

— І на чудове молоко чудової корови місіс Джонсон,— додала Медж.— Адже завтра, як ти знаєш, перше.

Уолтове обличчя мимоволі спохмурніло, але за мить просяяло, і він поляскав рукою по нагрудній кишені.

— Не турбуйся. Тут у мене лежить прегарна повенька корова, найдійніша на цілу Каліфорнію.

— Коли це ти встиг? — здивувалася вона, а тоді дорікнула: — І ніколи ти мені не покажуєш.

— Я приберіг їх, щоб прочитати тобі дорогою на пошту, в такій гарній місцині, як ось ця,— відповів він і кивнув їй на суху колоду, де можна було посидіти.

З-під заростей папороті вибивався струмочок і, обмиваючи замшлий валун, біля самих їхніх ніг перетинав стежку. З долини чувся веселий спів лугових жайворонків, а навколо, то на осонні, то в затінку пурхали великі жовті метелики.

Уолт саме упівголоса читав свій рукопис, коли це долинув якийсь шум ізнизу. То була чиясь важка хода, що її час від часу супроводив глухий стукіт зрушеного з місця каміння. Щойно Уолт скінчив читати і запитливо глянув на Медж, чекаючи її схвалення, як з-за повороту вийшов якийсь чоловік. Він був без шапки й зарощений потом. Носовичком в одній руці він витирав обличчя, а в другій тримав нового капелюха і зім'ятий крохмальний комірець, знятий з шиї. Це був гарної статури чоловік, і могутні м'язи його так і випиналися з-під повісінького, тільки-но з магазину, чорного костюма.

— Припікає,— привітав його Уолт. Він вірив у людську товариськість і ніколи не минав нагоди скористатися з неї.

Чоловік зупинився й кивнув.

— Довго я тут не витримав би,— напіввибачливо мовив він.— Я більше призивк до морозу.

— Ну, тут ви його не знайдете,— засміявся Уолт.

— Та певно,— відповів той.— Але я його зовсім і не шукаю. Мені треба знайти свою сестру, може, ви знаєте. Її звуть Джонсон, місіс Вільям Джонсон.

— То чи не ви часом її клоундайкський брат,— озвалася Медж, і очі її загорілись цікавістю,— про якого ми стільки чули?

— Так, це я,— скромно відповів незнайомець.— Мене звати Міллер, Скіф Міллер. Я, бачите, хотів зробити їй сюрприз.

— Тоді все правильно. Тільки ви йшли навпростець, стежкою.— Медж підвелась і заходилася пояснювати, вказуючи на ущелину за чверть милі від них.— Бачите он ті секвойї? То йдіть стежиною, що звертає праворуч. Це найкоротший шлях до місіс Джонсон. Я думаю, ви не заблукаєте.

— Добре, дякую, мем.

Прибулець зробив видиме зусилля піти, але ноги його, здавалося, прикипіли до землі. Він дивився на Медж, дивився з неприхованим захватом, сам того зовсім не свідомий, аж поволі його заливала хвиля збентеження, і він безпорадно заборсався в ній.

— Нам би хотілося почути про Клоундаjk,— заговорила Медж.— Може, ми якось заїдемо до вас, поки ви гостюватимете в сестри? О, або ще краще було б, якби ви завітали до нас на обід.

— Добре, дякую, мем,— машинально відказав він. Тоді раптом схаменувся і додав: — Але ж я не затримаюся тут довго. Мені конче треба назад на північ. Я їду сьогодні-таки, вечірнім поїздом. Бачте, в мене угода з урядом на перевезення пошти.

Коли Медж сказала, що це дуже кепсько, він знову зробив зусилля, щоб піти. Але не зміг відірвати погляду від обличчя Медж. І в своєму неідробному захваті він навіть забув про збентеження, а сама Медж зашарілася і зняковіла.

Тут Уолт вирішив, що саме пора йому порушити незручну мовчанку, коли це Вовк, що шумотів десь у чагарях, своїм вовчим скоком вибіг на стежину.

Нерішучості Скіфа Міллера враз не стало. Гарненька жінка поперед нього де й поділася. Тепер погляд його зупинився на носі і неймовірний подив застиг у нього на обличчі.

— Бий мене сила божа! — повільно й повагом промовив він і тяжко опутився на колоду, не помічаючи, що Медж і далі стоїть.

На звук його голосу вуха Вовкові прищулились, а паща радісно ощирилася. Трюхцем підбігши до незнайомця, він спершу понюшив його руки, тоді лизнув їх язиком.

Скіф Міллер погладив його по голові, раз у раз повільно й повагом приказуючи:

— Бий мене сила божа!

— Пробачте, мем,— промовив він за хвилю,— але я ніяк не можу отямитися з подиву.

— Ми теж здивовані,— невимушено відповіла Медж,— бо ще ніколи не бачили, щоб Вовк до кого-небудь підходив.

— То ви кличете його Вовком? — поцікавився чоловік.

Медж кивнула.

— Але я не збагну його прихильності до вас. Може, це тому, що ви з Клондайку. Адже він клондайкський собака.

— Авжеж, мем,— якимось неуважно мовив Міллер. Він узяв передню лапу Вовка, обмацав подошву.— Зм'якли,— зауважив він.— Давнувато не бував у запрягу.

— Диво дивне, скажу я вам,— втрутився Уолт,— як це він дозволяє вам гладити себе.

Скіф Міллер підвівся, зовсім уже не сприйнятливий на вроду Медж, і сухим діловим тоном запитав:

— Давно він у вас?

І тут пес, що все крутився і лащився до прибульця, відкрив пащу і загавкав. Це був якийсь проривний гавкіт, короткий і радісний, але гавкіт.

— Це вже щось нове,— зауважив Скіф Міллер.

Уолт і Медж здивовано поглянули одне на одного. Диво сталося! Вовк загавкав.

— Вперше чуємо, щоб він гавкав,— промовила Медж.

— І я теж уперше,— додав Міллер.

Медж усміхнулася до нього,— видно, людина ця неабиякий жаргун.

— Ще б пак! — не втрималася вона.— Ви ж п'ять хвилин тому не знали, що він і на світі існує.

Скіф Міллер гостро зиркнув на неї — чи не криється якесь ошуканство за її словами?

— То ви ще не здогадалися? — повільно мовив він.— А я думав, ви зрозуміли все з його поведінки. Це мій пес. І кликати його не Вовк. Він — Рудий.

— Ой Уолте! — несамохіть вихопилось у Медж.

Уолт відразу став до оборони.

— Звідки ви взяли, що він ваш?

— Бо він таки мій.

— Пусті балачки! — відмахнувся Уолт.

Своїм звичаєм повільно й розважливо, Скіф Міллер глянув на нього і, кивнувши у бік Медж, спитав:

— А звідки ви взяли, що це ваша дружина? Скажете, бо вона моя. А я теж відповім: «Пусті балачки». Пес мій. Я виростив і вигодував його, то чи ж мені не знати. Дивіться, я вам зараз доведу.

Скіф Міллер повернувся до пса.

— Рудий! — Окрик пролунав різко, і вуха Вовка відразу прищулилися, наче від пестощів.— «Гей!» — Пес стрибками став точитись праворуч.— «Гайда!» — Вовк ураз випростався і побіг уперед, так само слухняно зупинившись на команду.

— Можу робити це і свистом,— гордовито додав Скіф Міллер.— Він у мене був за передовика в запрягу.

— Але ж ви не збираєтесь забирати його з собою? — тремтячим голосом запитала Медж.

Міллер кивнув головою.

— У той жахливий Клондайк, на такі муки?

Він знову кивнув і додав:

— О, там зовсім не так і зле, як здається. Гляньте на мене. Хіба ж не здоровань?

— Але ж це собака! Жахливі знегоди, виснажлива праця, голод, мороз. Я начиталась про це і знаю.

— Колись, у верхів'ї річки Малої Риби, я таки ледве не спожив його,— похмуро визнав Міллер.— І якби тоді не добув оленя, було б уже по собаці.

— Я б радше сама вмерла! — скрикнула Медж.

— Авжеж, у вас тут інакше,— погодився Міллер.— Вам нема чого їм їсти. У вас не такі умови. Ви в бувальцях не бували, то й не уявляєте, що це таке.

— Отож-бо й є,— лагідно зауважила Медж.— У Каліфорнії собак не їдять. То чому б вам не залишити його тут? Йому в нас добре, не треба думати про їжу — ви ж самі бачите. Не терпітиме він з холоду, не знатиме знегод. Тут він у теплі й у ласці. І ніякої дикості ні в природі, ні в людях. Тут він ніколи не чутиме хльоскоту батога. А вже щодо погоди, — то тут навіть снігу не буває.

— Зате влітку тут, даруйте на слові, справжнісіньке пекло,— усміхнувся Скіф Міллер.

— Але ви не відповіли,— ревно вела далі Медж.— Що ви можете дати йому в тому вашому північному житті?

— Їжу, коли матиму її, а це здебільшого так,— була відповідь.

— А коли її не буде?

— То й у нього не буде.

— І роботу?

— Так, і роботу,— нетерпляче кинув Міллер.— Гибель роботи, й нестатки, й мороз, і всі інші лиха — все це він матиме, якщо піде зі мною. Але йому це подобається, він звик до цього. Таке життя по ньому. Він народився для нього і вихований для нього. А ви й крихти не уявляєте, що це таке! Ви не знаєте, про що кажете. Там усе його життя, і тільки там він почуватиметься найщасливішим.

— Пес лишиться тут,— рішучим тоном заявив Уолт.— І перестаньмо марно сперечатись.

— Що-о? — вражено скинувся Скіф Міллер. Брови його стяглися, а чоло паллялося кров'ю.

— А те, що пес нікуди не піде, й усе. Я не вірю, що він ваш. Може, ви десь бачили його раніше. Може, власник його навіть довіряв вам їздити на ньому. А те, що він слухав ваші команди, ще не доказ, ніби він ваш. Кожен пес з Аляски робив би на його місці те саме. Безперечно, цей собака цінний, як і взагалі собаки на Алясці, отож ваше бажання присвоїти його цілком зрозуміле. Але як там не є, вам ще треба довести своє право на нього.

Скіф Міллер вислухав Уолта спокійно й незворушно, тільки чоло йому ще дужче побагріло та могутні м'язи заходили під чорним сукном піджака, а потім з ніг до голови зміряв поета поглядом, ніби прикидаючи, скільки сили під його тендітною зовнішністю.

Презирливий вираз проступив на лиці в півничанина, коли він, нарешті, промовив:

— А я вам кажу, що ніхто тут не заборонить мені забрати пса хоч зараз.

Уолт спалахнув, м'язи на його руках помітно набрякли й так застигли. Медж поспішила втрутитись.

— Мабуть, містер Міллер таки має рацію,— вдалася вона до чоловіка.— Вовк, з усього видно, знає його і озивається на ім'я Рудий. І він заприязнився з ним відразу, а ти ж знаєш, що так він ні до кого не ставився. А ти бачив, як він гавкав? Він аж підстрибував з радості.

А чому? Та певно ж тому, що він віднайшов містера Міллера.

М'язи Уолтові послабли, і плечі безнадійно опустилися.

— Здається, таки так,— мовив він.— Вовк зовсім не Вовк, а Рудий, і він мусить належати містерові Міллеру.

— А може, містер Міллер продасть його? — зауважила Медж.— Ми б купили.

Містер Міллер похитав головою, вже зовсім невойовничо, а скорше співчутливо, зразу ж відповідаючи великодушністю на великодушність.

— П'ятеро було їх у мене,— сказав він, піби вибачаючись за свою відмову,— а він — передовик. То був запряг на цілу Аляску, іншого такого не було. В 98 році мені давали за нього п'ять тисяч доларів — і я відмовився. А собаки тоді були в ціні. Але не через те його так високо поцінували — просто сам запряг був першорядний. І Рудий у ньому пайкращий. Тої зими за нього одного давали дванадцять сотень — і я не продав. Не продам і зараз. Дуже вже він мені дорогий: три роки я його розшукую. Я аж мало не заслаб, коли його вкрадено,— і не через гроші, а... просто я звик до нього, вибачте, як останній дурень. Я очам своїм не повірив, коли побачив його тут, думав — то сон. Надто все це неймовірне. Бо ж я сам його виходив, сам укладав його спати, вкривав серед ночі. Його мати сконала, і я годував його згущеним молоком, два долари бляшанка, хоч собі не міг навіть кави молоком закромити. Я був йому за матір, другої він не знав. Все було смокче мого пальця, чортяка мала, ось цього пальця.

І Скіф Міллер занадто розгарячкований, щоб далі говорити, підняв угору вказівний палець.

— Ось цього самого пальця,— тільки й спромігся він додати, наче ці слова достатньо підтверджували його права на собаку і засвідчували глибину їхньої взаємної любові.

Він усе ще задумано дивився на піднесений палець, коли перегодом Медж порушила мовчанку.

— Але ж пес,— мовила вона.— Ви ж зовсім не берете його до уваги.

Скіф Міллер непорозуміло глянув на неї.

— Ви хоч трохи думаєте про нього? — наполягала Медж.

— Не збагну, до чого це ви,— відказав той.

— Може, пес теж має право на вибір? — вела Медж.— Може, і в нього є якісь уподобання і жадання. А ви зовсім

не берете його до уваги, не даєте йому вибрати самому. Вам і на думку не спало, що, може, він воліє залишитись у Каліфорнії. Ви тільки на себе зважаєте. А цей собака — вам ніби мішок картоплі чи оберемок сіна.

Певно, вражений таким поворотом справи, Міллер замислився. Медж тут-таки скористалася з його вагання.

— Якщо він і справді дорогий вам, то його щастя має бути і вашим щастям,— напосідала вона.

Скіф Міллер усе розважав сам із собою, і Медж переможно глянула на свого чоловіка. Той відповів їй схвальним поглядом.

— Та невже ви й справді так думаєте? — раптом скинувся клондайкець.

Тепер уже Медж не зрозуміла.

— Що значить «справді»? — перепитала вона.

— Та що він схоче залишитися тут, у Каліфорнії?

Медж рішуче труснула головою.

— Я певна.

Скіф Міллер знов поринув у роздуми, цим разом уже вголос, водночас допитливо дивлячись на винуватця всього цього розколоту.

— Він був добрий трудяга. Як він прислужився мені! Ніколи не огинався, не уникав роботи. А як міг збити докупи увесь запряг!.. А що вже головастиий! Все розумів, хіба тільки розмовляти не міг. Ось гляньте. Думаєте, він не знає, про що мова?

Пес лежав біля ніг Скіфа Міллера, поклавши голову на лапи, вуха мав нашорошені й пильні, а уважні очі перебігали то на одного мовця, то на другого.

— Для нього там вистачить роботи, він ще не один рік попрацює добре. А я люблю його, таки ж люблю, хай йому чорт!

Раз чи два ще Скіф Міллер мовчки то розтуляв, то стуляв рота, аж поки, зрештою, не мовив:

— Ось як я зроблю. Ваші зауваження, мем не безпідставні. Пес попрацював дай боже і, може, й справді заслужив м'яке лігво і має право вибирати. Отож хай сам і вирішує. Як він схоче, так і буде. Ви лишайтесь тут, де й сидите, а я попрощаюся з вами і звичайнісінько собі піду. Схоче віл лишитися — хай лишається. Схоче піти зі мною — хай іде. Я не кликатиму його. Але щоб і ви не кликали.

Він раптом підозріливо глянув на Медж і додав:

— Тільки чесно. Без ніяких зманювань за спиною.

— Ми будемо чесно...— почала Медж, та Скіф Міллер перебив її заперечення.

— Знаю я цю жіноту,— заявив він.— Серця у них піддатливі. Коли їм до серця що припаде, то вони сплутають тобі всі карти і брехатимуть, як навіжсні. Даруйте на слові, мем,— це я про жінок взагалі.

— Не знаю, як і дякувати вам,— тремтячим голосом промовила Медж.

— А за віщо ви маєте дякувати? — відказав клондайкець.— Рудий ще не вирішив. А тепер, якщо ваша ласка, я потихеньку піду. Це буде лиш справедливо, бо за яких сотню ярдів мене вже не буде видно.

Медж погодилась і додала:

— А я щиро обіцяю, що ми й не пробуватимемо вилпнути на нього.

— Ну, тоді я пішов,— сказав Міллер тоном людини, що вже прощається.

На цю зміну в його голосі Вовк хутко звів голову і ще хуткіш схопився на лапи, коли чоловік та жінка тиснули одне одному руки. Він став на задні лапи, снершись передніми на Медж, і лизнув руку Скіфа Міллера. Коли хвилино згодом той ручкався з Уолтом, Вовк повторив те саме, зіпершись на Уолта і лижучи руки обох чоловіків.

— Це не жарти, мушу вас запевнити,— були останні слова клондайкця. Він повернувся і повільно рушив стежкою угору.

Кроків двадцять пройшов він, а Вовк напружено дивився йому вслід, мовби сподіваючись, що той ось-ось поверне назад. Потім, коротко й глухо заскавулівши, Вовк кинувся за ним, наздогнав його і незвичайно обережно схопив зубами за руку, лагідно змушуючи Міллера зупинитись.

Коли це йому не вдалося, він щодуху кинувся в другий бік, туди, де сидів Уолт Ірвін, і схопив зубами його рукав, марно силкуючись потягти Ірвіна за людиною на стежці.

Збентеження Вовкове росло. Він хотів бути тут і там, в обох місцях зразу, з новим хазяїном і давнім, а відстань між ними неухильно збільшувалась. Він заметався у сум'ятті, шариливо й стривожено кидаючись то до одного, то до другого, сам у болісній нерішучості й розгублений, бажаючи обидвох і неспроможний вибрати когось одного, гавкаючи коротко й уривчасто і вже потроху захекуючись.

Раптом він присів на задні лапи й задер голову вгору, конвульсійно розкриваючи й стуляючи пащеку, і щоразу розкриваючи її все ширше. Ці конвульсійні рухи йшли в унісон з горловими спазмами, дедалі частішими й дошкульнішими. І водночас почали вібрувати голосові зв'язки: спершу чулися лише свистючі видихи з легень, а потім зазвучала низька, глибока нота, найнижча, яку може розчути людське вухо. Це був своєрідний вступ до виття.

Але в мить, коли, здавалося, з горла вивергнеться це жахке виття, широко роззявлена паща раптом зімкнулася, спазми припинились, і Вовк довгим допитливим поглядом подивився услід людині, що даленіла на стежці. Потім, повернувши голову, він через плече так само допитливо подивився на Уолта. Та благання лишилося без відповіді. Ні слова, ані знаку не почув він, ні поради, ані навіть натяку, як повестись.

Позирк на стежку, де колишній його хазяїн уже наближався до повороту, знову знепокоїв Вовка. Заскавулівши, він знову схопився на лапи, а потім, наче осяяний якоюсь думкою, поглянув на Медж. Досі він не завважував її, але тепер, коли обидва хазяї залишили його, вона стала останньою надією. Він кинувся до неї і поклав їй на коліна голову, тикаючись у руки носом,— давня хитрість, коли він просив чогось. Тоді відбіг трохи і, нустотливо вихиляючись та вигинаючись, почав підстрибувати, ставати дубка й дерти передніми лапами землю — щоб усім своїм тілом, від благальних очей і прищулених вух до вертливого хвоста, виказати те, що переповнювало його і не мало інакшого вияву.

Але й це він небавом облишив. Його приголомшила чужість цих людей, які ніколи раніш не були з ним такими. Ні звуку не почув він від них, ні допомоги не діждався. Вони не помічали його. Вони були як мерці.

Він повернувся і знову мовчки подивився услід колишньому хазяїнові. Скіф Міллер уже був на повороті. Ще мить — і він зникне з очей. Так ні разу й не озирнувшись, важкою ходою простував він уперед, спокійно й неквапом, ніби йому зовсім байдуже, що там діється позаду.

І ось його вже не видно. Вовк чекав, що він знову з'явиться, чекав довгу хвилю, мовчки, тихо, незрушно, наче перетворившись у камінь, камінь, проте, словнений нетерплячкою і бажанням. Коротко гавкнув і знову застиг, чекаючи. Потім повернувся й підбіг до Уолта Ірвіна.

Понюшив його руку і важко опустився біля його ніг, усе це зводячи погляду з повороту стежки.

І одразу ніби гоміккішим зробилося жебоніння струмочка поміж замшілих валунів. Ніде ані звуку, тільки чути спів лугових жайворонків. Великі жовті метелики безшелесно проносилися в осонні й губилися десь у дрімотливому затінку.

Та за хвилю Вовк схопився на ноги. Рішучістю і певністю пройняті були його рухи. Не глянув ні на чоловіка, ні на жінку: очі його були там, де завертала стежка. Він зробив свій вибір. І вони зрозуміли його. Зрозуміли й те, що для них випробування тільки починається.

Він зразу побіг трюхцем, і губи Медж самі собою ворухнулися, щоб кинути йому навздогін пестливого оклика. Та пестливий оклик не вихопився. Вона мимохіть глянула на чоловіка й побачила в його очах осуд. Губи її ослабли, і вона тільки зітхнула голосно.

А Вовк уже гнав учвал. Усе ширшали й ширшали його стрибки. Так ні разу він і не озирнувся, а вовчий хвіст його аж витягнувся за ним. І нараз, круто зрізавши поворот стежки, він зник.

НА ДЕННІМ ПОСТОЇ

Я ще зроду не бачив такої скаженої гонитви. Мабуть, із тисяча собачих запрягів мчала кригою, а пара так здіймалася, що їх і не видно було. Двоє наших та один швед позамерзали на смерть тої ночі, а добрий десяток поприморожували собі легені. А тим часом я ж сам вочевидь бачив дно в ополонці: воно було геть жовте від золота, як гірчичник! Через це я й запаколив ділянку на Юконі. Через це й та гарячка зчинилася... І от маєш — там нічого не виявилось. Так-таки нічогосінько. І що то була за мана, я й досі не знаю.

Оповідь Малого

Джон Меспер, тримаючись одною рукою в рукавиці за жердину, навертав санки на слід. Другою рукою, так само в рукавиці, він тер собі ніс та щоки, тер щохвилини. Власне, він майже не переставав терти, і що дужче вони терили, то завзятіше до них брався. Чоло й вуха йому захищала хутряна шапка з опущеними навушниками, а підборіддя — густа золотава борода, що геть узялася памороззю.

Позад нього все грузли в сніг тяжко навантажені юконські санки, а попереду падсаджувались у запрязі п'ятеро собак. Посторонки, що за них собаки тягли санки, зачіпали об ногу Месперові. А як собаки звертали — посторонки попадали йому під ноги. Стежка була покручена, звертати доводилось часто, і він раз у раз заплутувався в посторонках. Часом, зашпортавшись, він мало не падав; з його млявих та незграбних рухів знати було, як тяжко він стомився, бо не ухилився навіть, коли санки найжджали на ноги.

Де стежка випадала рівніша і можна було хоч на хвильку здатися на собак, він кидав жердину і щосили

гатив по ній правою рукою: розігнати кров у жилах було нелегко. Але, гріючи одну руку, другою він безперестанку тер носа та щоки.

— Ні, мацдрувати нині надто холодно,— промовив Джон Меснер. Говорив він уголос, як звичайно люди, що багато бувають на самоті.— Здуріти треба, щоб вибиратися в дорогу під такий мороз. Якщо й нема вісімдесяти градусів, то сімдесят дев'ять напевне є.

Він дістав годинника, покрутив його в руках і знову сховав до спідньої кишені в грубій вовняній куртці. Тоді глянув на небо та на білу смугу на південному обрії.

— Дванадцята година,— промурмотів він.— Небо таке ясне, а сонця нема.

Хвилип із десять він брів мовчки, а тоді, наче й не ври-
нав мови, додав:

— І перебігли не хтозна-скільки, і їхати далі холодно.
Раптом він гукнув на собак:

— Тпру! — і став сам.

Його посів дикий страх: рука геть затерпла. Він захо-
дився скажено гатити нею в жердину.

— Ох ви, каліч горопашна! — обізвався Меснер до со-
бак, що важко попадали на сніг. Голос йому уривався, так
тяжко він молотив задубілою рукою.— Чимось ви зави-
нили, що над вами запанували інші тварини, двопогі, за-
прягли вас у санки, зламали вашу натуру і поробили з вас
нікчемних рабів.

Він потер собі носа, вже не помалу, а люто, щоб до нього
прибуло крові, і знову погнав собак.

Меснер простував по великій замерзлій річці. Позад
нього вона вигиналася довжелезним коліном на багато
миль і ховалась у химерному нагромадженні німих засні-
жених гір. Попереду річище ділилося на багато рукавів,
утворюючи острови і піби несучи їх на своїх грудях.
Острови ті були мовчазні й білі. Ні крик звірів, ні гудіння
комах не порушувало тиші. Жоден птах не пролітав у мо-
розяному повітрі, не чути було голосу людського, не видно
було й знаку праці руки людської. Світ заснув, і здавалося,
вже навіки.

Джон Меснер теж наче піддався байдужості, що посіла
все навкруги. Мороз скував його душу. Він насилу йшов,
похиливши голову, не оглядаючись, і тільки машинально
розтирав носа й щоки та на рівній дорозі бив заляклою
рукою в жердину.

Раптом собаки, що пильнували стежки, поставали і повернули голови до господаря, дивлячись на нього тужно й запитливо. Мороз вибілів їм вії та морди, і від тої сивини, та ще з утоми, вони видавалися старими-старезними.

Меснер хотів був підігнати їх, коли це й сам, ніби насилу отямившись, став і озирнувся. Собаки зупинилися біля ополонки, не біля розколини, а таки ополонки, людськими руками зробленої, ретельно вирубаної сокирою в товстій, на три з половиною фути, кризі. Грубенька шкірка нової криги на воді свідчила, що якийсь час ополонку вже не відвідувано. Меснер скинув оком круг себе. А собаки вже показували йому шлях, тужно витягуючи білі морди до ледве помітної на снігу стежечки, що звертала від річки й бігла вгору берегом острова.

— Ну, гаразд, бідолашна моя каліч,— сказав він.— Зараз я розвідаюся. Я сам не менше за вас хочу відпочити.

Він зіп'явся на берег і десь ізник. Собаки не полягали, а нетерпляче очікували на нього. Нарешті Меснер повернувся, узявся за мотузку, прив'язану до передка, й обмотав її круг плечей. Тоді справив собак праворуч і пустив на берег. Тягти вгору санки було важко, та в собак, що плазом дерлися по снігу, де й ділася втома; вони сквачали з нетерплячки й радості і з останньої сили бралися на кручу. Як котрийсь із них зривався чи зашпортувався, задній кусав його за ногу. Меснер кричав на собак, то додаючи їм духу, то погрожуючи, і всім тілом налягав на мотузку.

Собаки вихопилися на берег, з розгону звернули ліворуч і помчали до маленької рубленої хатини. Вона стояла порожня і мала всього лиш одну кімнату, вісім футів завширшки й десять завдовжки. Меснер повипрягав собак, розвантажив санки й заходився господарювати. Останній подорожній, що сюди був нагодився, лишив оберемок дров. Меснер дістав свою маленьку бляшану грубку й розпалив огонь. Тоді поклав на гаряче п'ять вуджених рибин для собак і набрав з ополонки води в кавник та в казанок.

Чекаючи, поки зігріється окрім, він нахилився над грубкою. Дорогою борода йому геть узялася кригою, і тепер він намагався її розморозити. Бурульки танули, вода з них капала на грубку, шкварчала й парою знімалася круг голови. Щоб було швидше, Меснер обдирав крижинки, і вони дзвінко падали додолу.

Навіть лютий собачий гавкіт не спинив тієї роботи. Аж ось він почув вовкувате гарчання та скавуління чужих собак, а разом і людські голоси. Хтось постукав у двері.

— Прощу! — глухо озвався Меснер, бо саме ту мить відмокнував крижичку з верхньої губи.

Двері відчинились, і за хмарою нари він угледів чоловіка з жінкою, що спинилися на порозі.

— Заходьте, — владно мовив він, — і зачиняйте двері.

Через пару він не міг роздивитися гаразд, що то за люди. В жінки голова так була закутана, що тільки й виділи чорні очі. Чоловік теж був темноокій, чисто виголений, тільки мав вуса, що обмерзли й зовсім затуляли йому рота.

— Ви часом не знаєте, чи поблизу є ще яка оселя? — запитав чоловік, оглядаючи майже голу хатину. — Ми думали, що тут нікого нема.

— Це не моя хатина, — відповів Меснер. — Я сам, може, хвилини із п'ять, як її знайшов. Заходьте й розташовуйтеся! Місця вистачить, та й своєї грубки вам не треба розпалювати. Яюсь улаштуємося.

Зачувши його голос, жінка з раптовою цікавістю глянула на нього.

— Роздягайся, — сказав до неї чоловік. — Я розиряжу собак і принесу води, а тоді будемо куховарити.

Меснер узяв розмерзлу рибу й вийшов надвір годувати собак. Йому довелося відгонити від них чужий запряг, і коли він повернувся до хати, прибулець уже розвантажив санки й приніс води. Меснерів кавник закипів. Він засипав у нього кави, підлив ще півкухля холодної води, щоб осіла гуща, і прибрав кавника з грубки. Тоді розігрів кілька коржиків зі сходженого тіста й приставив до тепла казанок бобів, зварених напередодні. За дорогу вони змерзлися в грудку.

Прибравши своє начиння з грубки, щоб дати змогу прибульцям зварити їсти, Меснер розіклав усе на скрипці, а сам сів на свій клунок з постіллю. Обідаючи, він балакав з чоловіком про дорогу й про собак, а той стояв над грубкою і оббирав кригу з вусів. У хатині було дві лежанки. Упоравшись нарешті з кригою, незнайомець кинув на одну з них свого клунка з постіллю.

— Ми спатимемо тут, — сказав він, — якщо тільки ви не внодобали цього місця для себе. Ви прийшли перші, вам і вибирати.

— Мені байдуже,— відказав Меснер.— Вони обидві однакові.

Він розіклав свою постіль на другій лежанці, а сам сів скраю. Прибулець засунув собі під укриття в голови замість подушки порожню медичну скриньку.

— Ви лікар? — запитав Меснер.

— Так,— відказав подорожній,— але будьте певні, що до Клондайку я не задля практики приїхав.

Жінка взялася щось варити, а чоловік тим часом кришив сало та підкладав дров.

У хатині стояв присмерк, світло добувалося лиш у маленьке віконце, заліплене аркушем промащеного паперу. Джон Меснер не міг як слід роздивитися на жіночине обличчя. Та він і не пробував. Здавалося, він нею не цікавився. Зате вона раз у раз поглядала в темний закуток, де він сидів.

— Яке тут чудове життя! — захоплено промовив лікар, покинувши на хвилину гострити ножа об грубку.— Люблю цю боротьбу, це прагнення домогтися всього власними руками, примітивність буття, його реальність.

— Температура тут справді реальна,— засміявся Меснер.

— А ви знаєте, який мороз сьогодні? — запитав лікар.

Меснер похитав головою.

— Ну, то я вам скажу: сімдесят чотири під нулем. Так показує спиртовий термометр у нас на санках.

— Тобто сто шість нижче від точки замерзання. Занадто холодно, щоб подорожувати, еге ж?

— Справжнє самогубство,— заявив лікар.— Людина весь час надсаджується, дихає глибоко, набираючи повні груди морозу. І от легені застуджено, верхки їхні відморожено. Тоді починається сухий, рвучкий кашель. Людина випльовує клапті змертвілої тканини і саме серед літа помирає на запалення легенів. Та ще й дивується, де воно взялося. Я сидітиму в цій хатині хоч би й тиждень, поки мороз не спаде принаймні до п'ятдесяти градусів.

— А поглянь-но, Тес,— озвався він за хвилину,— може, кава вже готова?

Зачувши ім'я жінки, Джон Меснер стрепенувся. Він швидко скинув на неї оком, і на обличчя його впала тінь якоїсь давно похованої біди. Але він зразу ж зусиллям волі стер її. Лице Меснерові зробилося таке саме спокійне,

як і було, хоч він сторожко приглядався до жінки, невдоволений, що сутінок не дає роздивитись на неї.

Спершу жінка машинально забрала кавника з грубки і аж тоді глянула на Меснера. Але той уже онагував себе. Він незворушно сидів край лави і байдуже дивився на переди своїх мокасинів. Та як вона знов почала поратися, Меснер глянув на неї вдруге; жінка, раптом озирнувшись, приймала його погляд. Меснер перш вів очі на лікаря, і на вустах його майнула ледь помітна усмішка — ознака того, що він склав ціну її хитрості.

Вона вишпала зі скриньки свічку й засвітила її. Меснерові тепер досить було раз глянути на її лице. Хатина була така мала, що, ступивши кілька кроків, жінка опинилася коло нього. Вона зумисне піднесла свічку до його обличчя й стала, витріщивши очі з переляку, бо пізнала його. Меснер спокійно вміхнувся до неї.

— Що ти там шукаєш, Тес? — запитав лікар.

— Шпильок, — відказала вона й, відхилившись, заходилася нишпорити в клунку на лежанці.

Вони поставили обід на свою скриньку, а посідали на Меснерову, лицем до нього. Сам він простягся на лежанці й відпочивав, підперши голову рукою. Тут було так тісно, що здавалося, наче вони втрьох сидять коло столу.

— Ви з якої частини Штатів прибули сюди? — запитав Меснер.

— Із Сан-Франціско, — відказав лікар — Але я тут уже два роки.

— Я так само з Каліфорнії, — мовив Меснер.

Жінка благально позирнула на нього, та він усміхнувся й додав:

— З Берклі, власне.

Лікар зацікавився.

— З Каліфорнійського університету?

— Так. Випуск вісімдесят шостого року.

— Я хотів спитати, чи ви не з тамтешніх викладачів. Бо ви схожі на викладача.

— Прикро мені це чути, — вміхнувся Меснер. — Я волів би скидатися на погонича собак або на копача.

— А про мене, він так само скидається на викладача, як ти на лікаря, — втруtilася жінка.

— Дякую, — промовив Меснер. Тоді звернувся до її сусудника: — До речі, лікарю, скажіть, будь ласка, як ваше прізвище?

— Гейторн, коли повірите на слово. Свої візитні картки я покинув разом із цивілізацією.

— Отже, місіс Гейторн,— знов усміхнувся Меснер і вклонився.

Вона позирнула на нього, і цього разу в її очах було більше гніву, ніж благання.

Гейторн хотів був і собі спитатися про Меснерове ймення, але тільки-но розтулив рота, як той перебив йому мову:

— Ви, лікарю, либоць, зможете вдовольнити мою цікавість. Років зо два чи зо три тому в університетських колах сталася скандальна історія. Жінка одного викладача англійської філології — даруйте на слові, місіс Гейторн,— утекла, кажуть, з якимсь лікарем із Сан-Франціско. Не пригадаю тепер його прізвища. Ви пам'ятаєте той випадок?

Гейторн кивнув головою:

— Свого часу та історія набула розголосу. Він звався Вомбл, Грем Вомбл. Він мав чудову практику. Я його трохи знав.

— Цікаво було б довідатись, як їм повелося далі. Може, ви чули? Вони наче за водою пішли, і сліду по собі не лишивши.

— Так, він хитро сховав кінці.— Гейторн кахикнув.— Була поголоска, ніби вони подались у південні моря на якомусь торговельному судні і загинули під час тайфуну, чи що.

— Такого я щось не чував,— сказав Меснер.— А ви пам'ятаєте ту історію, місіс Гейторн?

— Ще й як,— відказала жінка. Її стриманий голос зовсім не пасував до спаленілого з гніву обличчя, і вона відвернулася, щоб Гейторн не міг його побачити.

Лікар знову хотів спитати Меснера, як він зветься, але й цього разу не встиг. Меснер повів далі:

— Той лікар Вомбл, я чув, був дуже вродливий, і... як то кажуть... жіноцтво за ним упадало аж страх.

— Ну, коли й було таке, та пригода його доконала,— буркнув Гейторн.

— А жінка була правдива відьма — так принаймні подейкували. В Берклі всі вважали, що її чоловікові... хм... жилося не з медом.

— Внерше чую,— озвався Гейторн.— У Сан-Франціско казали якраз навпаки.

— Що жінка була мучениця, еге? Розіп'ята на хресті подружнього життя?

Лікар кивнув головою. В сірих Месперових очах світилася тільки легенька цікавість, коли він повів далі:

— Цього й слід було сподіватися — два боки медалі. Живучи в Берклі, я знав лише один бік. Та жінка, здається, частенько бувала в Сан-Франціско.

— Налий мені, будь ласка, ще кави, — попросив Гейторн.

Жінка, наливаючи кухню, голосно засміялася:

— Але ж ви й пліткуєте — чисто старі баби!

— Коли ж цікаво, — всміхнувся до неї Меспер і знову звернувся до лікаря: — Чоловік її, певне, мав не дуже добру славу в Сан-Франціско?

— Навпаки, він був сама моральність, — аж надто гаряче заперечив Гейторн. — Педантичний сухар без жодної краплини живої крові.

— Ви його знали?

— У вічі ніколи не бачив. Я не вчашав до університетських кіл.

— Знов тільки один бік медалі, — мовив Меспер, наче безсторонній суддя. — Правда, він був не страх який гарний — я маю на увазі зовнішність, — але й не можна сказати, щоб дуже поганий. Він захоплювався разом зі студентами спортом. Та й був собі не без хисту. Написав різдвяну п'єсу, що мала певний успіх. Я чув, ніби його хотіли настановити деканом англійської філології, аж сталася та пригода, і він подався у відставку й виїхав. На цьому його кар'єра, здається, й загломила. В кожному разі серед наших кіл вважали, що з нього після такого лиха пуття вже не буде. Він начебто дуже любив свою дружину.

Гейторн, донивши каву, щось байдуже промурмотів і запалив люльку.

— Щастя, що в них не було дітей, — вів своєї Меспер.

Проте Гейторн, глянувши на грубку, нап'яв шанку й рукавиці.

— Піду внесу трохи дров, — мовив він. — Тоді скину мокасини і влаштуюсь як слід.

Двері хряснули за ним. У хатині запала мовчанка. Меспер так само лежав на лежанці. Жінка сиділа на скриньці проти нього.

— Що ви наміряєтесь робити? — спитала вона гостро. Меспер ніби знехотя подивився на неї.

— А як ви гадаєте, що я мушу робити? Сподіваюся, не драму ж улаштувати. Я, бачите, змерз і втомився дорогою, а ця лежанка дуже вигідна.

Жінка в німій злості прикусила губу.

— Але ж...— палко почала вона, тоді стиснула руки й замовкла.

— Думаю, ви ж не хотіли б, щоб я вбив містера... хм... Гейторна? — сказав Меснер лагідно, майже благально.— Це було б дуже сумно... та й не потрібно, запевняю вас.

— Але ж ви повинні щось зробити! — вигукнула вона.

— Навпаки, я, мабуть, нічого не зроблю.

— Ви зостанетеся тут?

Він кивнув головою.

Жінка в розпачі оглянула хатину й нерозгорнуту постіль на другій лежанці.

— Скоро піч. Вам не можна тут лишатися. Не можна! Розумієте, просто не можна!

— Ба ні, можна. Дозвольте нагадати вам, що я перший знайшов цю хатину, отже, ви — мої гості.

Жінка знов озирнулася по хатині, і, коли очі її спинилися на другій лежанці, в них засвітився жах.

— Тоді ми підемо, — твердо заявила вона.

— Це неможливо. У вас той самий сухий, рвучкий кашель, що про нього так до речі оповідав містер... хм... Гейторн. Ви вже трохи застудили легені. До того ж він лікар і розуміється на цьому. Він вам нізащо не дозволить піти.

— То що тоді ви будете робити? — ще раз спиталася вона напружено спокійним голосом, що заповідав бурю.

Меснер глянув на неї майже по-батьківському, надаючи своєму обличчю якнайспочутливішого і якнайтерплячішого виразу.

— Дорога Терезо, я ж бо вже сказав вам, що не знаю. Я справді ще не думав про це.

— Ох, ви мене до нестями доведете! — Вона схопилася з місця й заломила руки в безсилий люті.— Раніше ви ніколи так не поводитись.

— Авжеж. Я був сама лагідність і шляхетність,— притакнув він.— Може, того ви мене й покинули?

— Ви так одмінилися! Звідки у вас цей зловісний спокій? Він мене лякає. Бачу, ви задумуєте щось недобре. Не втрачайте влади над собою, будьте розважні...

— Я більше не втрачаю влади над собою,— перебив їй Меснер.— Відколи ви пішли від мене.

— Ви навдивовижу помудрішали,— дала вопа йому відкони.

Меснер поблажливо усміхнувся:

— Поки я думатиму, що мені робити, то навчу вас, що вам слід би вчинити: скажіть містерові... хм... Гейторнові, хто я такий. Тоді наше пробування в цій хаті стане... як би то мовити... товариськішим.

— Чого ви подалися за мною до цієї страшної країни? — несподівано спитала вопа.

— Не думайте, що я вас шукав тут, Терезо. Не тіште свого марнославства. Наша зустріч — проста випадковість. Я порвав з університетським життям, і треба було кудись їхати. Сказати по щирості, до Клондайку я понав саме тому, що найменше сподівався побачити тут вас.

Ту мить брязнула клямка, двері відчинилися, і ввійшов Гейторн з оберемком дров. Тільки-но зачувши його ходу, Тереза взялася неухажно прибирати начиння. Гейторн знову ввійшов по дрова.

— Чому ви нас не познайомили? — запитав Меснер.

— Я скажу йому,— відмовила жінка, трінувши головою.— Не думайте, що я злякалася.

— Я ніколи не бачив, щоб ви чогось лякалися.

— І сповіді я теж не злякаюся,— сказала вопа, і обличчя її проясніло, а голос поніжнішав.

— Боюся, що в цьому разі ваша сповідь буде хитрим шаптяжем, сиробою обернути становище собі на користь, самозвеличенням за рахунок бога.

— Не вичитуйте, як з кипячки,— обізвалася вопа ще ніжніше, надимаючи губи.— Я не люблю мудрих суперечок. А крім цього, я не злякаюсь попросити у вас прощення.

— Нема чого прощати, Терезо. Радше вже я маю дякувати вам. Щоправда, спершу я мучився, та згодом, разом з подихом весни, прийшло почуття щастя, великого щастя. То було дивовижне відкриття.

— А що, коли б я повернулася до вас? — запитала вопа.

Він лукаво глянув на неї:

— То завдали б мені великого клопоту.

— Я ваша дружина. Ви ж не порушували справи про розлучення?

— Ні,— задумливо відказав він,— і вчинив дуже необачно. Я відразу ж подбаю про це, як тільки приїду.

Вона підійшла до нього й поклала руку йому на плече:

— Ви не хочете мене, Джоне? — Голос її був ніжний і ласкавий, рука пестливо торкалася його плеча.— А якби я сказала вам, що то була помилка? Коли б призначалася, що була дуже нещасна? Я таки нещасна. І справді я помилилась.

У серце Меснерові став закрадатися страх. Він відчував, що слабше під легеньким дотиком тієї руки. Групт йому тікав з-під ніг, весь його хвалений спокій де й дівся. Жінка дивилася на нього ніжним поглядом, і він починав танути, проймаючись ніжністю. Він немов стояв край прірви і не міг опертися силі, що тягла його вниз.

— Я вернуся до вас, Джоне. Вернуся сьогодні... зараз...

Наче в тяжкому сні Меснер намагався визволитися з-під чарів тієї руки. Жінка промовляла до нього, а йому здавалося, що то пестливо бринить пісня Лорелей *. Наче десь далеко грав рояль і звуки ті добувалися до самого серця.

Раптом він скочив на ноги, відштовхнув жінку, саме як вона пробувала обійняти його, і відступив до дверей. Він був переляканий до краю.

— Я за себе не ручуся! — крикнув він.

— Я ж вам казала не втрачати влади над собою.— Вона глузливо засміялась і заходилася мити начиння.— Нікому ви не потрібні... Я просто пожартувала. Я з ним щасливіша.

Та Меснер не повірив їй. Він пам'ятав, як легко вона міняла тактику. Тепер так само. Ось він, хитрий шантаж! Вона нещаслива з іншим і розуміє свою помилку. Ця думка страшенно потішила його самолюбство. Вона хотіла б вернутися до нього, але якраз цього він найменше бажав. Мимоволі він узявся за клямку.

— Не тікайте,— засміялася вона.— Я вас не вкушу.

— Я й не тікаю,— відмовив він по-дитячому задержкувато і натяг рукавиці.— Я тільки йду по воду.

Позбиравши порожні каструлі та казанки й відчинивши двері, він озирнувся на жінку:

— Не забудьте, що ви маєте сказати містерові... хм... Гейторну, хто я такий.

Меснер розбив кригу, що намерзла за годину в оцолонці, і пабрав води. Проте не вернувся зразу до хатни. Поставивши казанки на стежку, він почав швидко ходити туди й сюди, щоб угрітися, бо мороз пік, як вогонь. Борода йому встигла вкритися інеєм, поки він надумав, що зробити.

Похмура, стурбоване обличчя його проясніло. А коли Меснер уявив собі, що буде далі, його заляклі губи скривилися в посмішці. Вода в казанках уже зашерхла. Він узяв їх і пішов до хатини.

Він відчинив двері й побачив, що лікар чекає, стоячи коло грубки. В руках його була якась нерішучість і ніяковість. Меснер поставив начиння з водою долі.

— Радий познайомитися з вами, Греме Вомбле,— сказав він, наче їх щойно відрекомендували один одному, але руки не подав.

Вомбл неспокійно тупцяв на місці, відчуваючи до Меснера зненависть, як звичайно до того, кому вчинять кривду.

— Отже, це ви! — сказав Меснер, удаючи здивованого.— Так, так... Я, бачите, справді радий, що з вами зустрівся. Мені було... хм... цікаво знати, що Тереза знайшла у вас, на що, так би мовити, вона сквапилась. Так, так...

Він оглянув лікаря з голови до п'ят, як оглядають коня.

— Я знаю, що ви маєте відчувати до мене...— почав Вомбл.

— Чи варто про це згадувати! — урвав Меснер з перебільшеною щирістю.— Це все пусте! Мені тільки хотілося б знати, чи вона вам принала до смаку? Така, як ви й сподівалися? І чи добре вона велася? Життя ваше, мабуть, обернулося на щасливий сон?

— Не кажіть дурниць! — втрутилася Тереза.

— Я людина проста і кажу те, що думаю,— скрушно озвався Меснер.

— А все ж вам годилося б висловлюватись відповідно до часу й обставин,— гостро сказав Вомбл.— Ми хочемо знати, що ви наміряєтесь робити.

Меснер розвів руки, удаючи безпорадного.

— Далєбі, не знаю. Це одна з тих неможливих ситуацій, де немає ніякої ради.

— Ми не можемо втрюх лишитися на ніч у цій хаті.

Меснер кивнув головою.

— Отже, хтось повинен піти.

— Це так само річ ясна,— погодився Меснер.— Коли три тіла не можуть поміститися разом в одному просторі, одне має щезнути.

— Щезнути доведеться вам,— похмура мовив Вомбл.— До найближчого табору десять миль, але ви якось їх здолаєте.

— Ось вам перша помилка у ваших міркуваннях,— зауважив Меснер.— Чому це саме я маю йти звідси? Я перший знайшов хатину.

— Бо Тес не може йти,— пояснив Вомбл.— Її легені вже застуджені.

— Згоден з вами. Вона не може йти десять миль по такому морозі. Йй безперечно треба зостатися.

— Отже, так, як я й сказав,— рішуче мовив Вомбл.

Меснер прокашлявся:

— А з вашими легенями все гаразд, правда ж?

— Ну то що?

Меснер знову прокашлявся і сказав помалу, наче зважуючи кожне слово:

— Та нічого. Хіба що, згідно з вашими ж доказами, вам не завадило б прогулятися по морозі десять миль. Ви якось їх здолаєте.

Вомбл підозріливо зиркнув на Терезу і піймав у її очах іскру радісного здивування.

— А ти як гадаєш? — запитав він її.

Вона вагалась, і хвиля гніву затьмарила йому лице. Він обернувся до Меснера.

— Досить! Вам не можна тут залишатися.

— Ні, можна.

— Я вам не дозволю,— Вомбл розпростав плечі.— Тут я маю вирішувати.

— А все ж таки я залишусь,— правив своєї Меснер.

— Я вас викину геть.

— А я вернуся.

Вомбл замовк на хвилю, силкуючись опанувати себе. Тоді сказав поволі глухим, напруженим голосом:

— Слухайте, Меснере, коли ви не підете геть, я вас просто палуницюю. Це вам не Каліфорнія. На вас місця живого не зостається!

Меснер низав плечима.

— Коли ви мене палуницюєте, я скличу золотошукачів і вас повісять на першому ж дереві. Маєте рацію, це не Каліфорнія. Копачі — люди прості, і мені досить буде показати їм синці від побою, розповісти всю правду за вас та об'явити своє право на дружину.

Жінка хотіла сказати щось, та Вомбл скажено накинувся на неї.

— Не в'язи сюди! — крикнув він.

Меснерів голос прозвучав зовсім інакше:

— Будь ласка, не втручайтеся, Терезо.

Від гніву й образи вона зайшлася сухим, гострим капдем. Лице їй налилося кров'ю, вона притиснула руки до грудей і чекала, поки напад минеться.

Вомбл похмуро глянув на неї, прислухаючись до кашлю.

— Щось треба робити,— сказав він.— Її легені не витримують такого холоду. Вона не може рушати далі, поки мороз не пересядеться. А я не маю думки лишати її вам.

Меснер покректав, прокашлявся, знову покректав, наче виправдуючись, а тоді сказав:

— Мені потрібні гроші.

На обличчі у Вомбла проступила зневага. Нарешті супротивник унавіж пийже за нього, вчинив підлоту, більшу від його власної.

— У вас є добра торбина золотого піску,— провадив Меснер,— я бачив, як ви скидали її з санок.

— Скільки ви хочете? — спитався Вомбл, і в голосі його забриніла така сама зневага, як була написана на обличчі.

— Я десь так прикинув на око, що торбина важить... хм... фунтів з двадцять. Що ви сказали б, коли б я заправив чотири тисячі?

— Але ж, чоловіче, це все, що я придбав! — скрикнув Вомбл.

— Зате ви придбали Терезу,— потішив його Меснер.— Вона таких грошей варта. Подумайте, що я вам віддаю. Далебі, це не дорого.

— Згода.— Вомбл кинувся до торбини з золотом.— Хоч беріть уже швидше її від мене, слимаче мерзений!

— Отут ви помиляєтесь,— відповів Меснер, посміхаючись.— Коли вже зважати на етику, то хіба той, хто дає хабара, кращий за того, хто його бере? Хто крадене переховує, все одно що сам краде, як ви знаєте, і вам нема чого тішитись якоюсь уявною моральною перевагою в цьому невеличкому гендлі.

— Геть до біса з вашою етикою! — вибухнув Вомбл.— Ідіть дивіться, як я важитиму, щоб я ще не обдурив вас.

А жінка, прихилившись до лежанки, гнівно й безсило спостерігала, як на терезах, поставлених на скриньку, важили золотий пісок та самородки — платню за неї. Шальки були маленькі, доводилося важити частинами, і Меснер щоразу пильно перевіряв терези.

— Забагато в цьому піску срібла,— зауважив він, завіязуючи торбину з золотом.— Мабуть, в унції не буде

нових шістнадцяти доларів. Ви трохи вигадали на мені, Вомбле.

Він любовно взяв торбину і з відповідною, як на її цінність, шапою, поніс до санок. Вернувшись, він позбирав свої казанки та каструлі, запакував скриньку і згорнув постіль. Потім, ув'язавши санки та запрігши невдоволених собак, ще раз вернувся до хатини по рукавиці.

— Прощайте, Тес! — мовив він з порога.

Вона озирнулася на нього, хотіла щось сказати, але несамовита лють здушила їй горло.

— Прощайте, Тес! — ласкаво проказав Меснер удруге.

— Тварюко! — намоглася вимовити жінка.

Вона одвернулася, заточуючись, підійшла до лежанки й упала долілиць.

— Тварюки! Які ж ви тварюки! — ридала вона.

Джон Меснер помалу причинив за собою двері. Коли собаки рушили з місця, він оглянувся на хатину, і на обличчі його проступив вираз великої полегкості. Під берегом, біля ополонки, він спинив санки й витяг з-під мотузків, що ними був стягнений ваптаж, торбину з золотом. Вода в ополонці вже підмерзла. Він розбив кригу кулаком, розв'язав зубами зав'язку на торбині й витрусив усе, що в ній було, у воду. Річка там була неглибока, і за два фути від поверхні Меснер побачив дно, що тьмяно жовтіло в умирущому денному світлі. Він плюкув в ополонку.

Тоді справив собак на Юконський шлях. Вони жалібно скавчали й бігли неохоче. Тримаючись правою рукою за жердину, а лівою тручи ніс та щок, він спіткнувся об посторонки, коли собаки завернули там, де стежка вигиналася коліном.

— Гайда, бідолашна моя каліч! — крикнув він. — Гайда!

ЗВИЧАЙ БІЛОЇ ЛЮДИНИ

— Я прийшов приготувати собі страву біля твого вогнища й переночувати під твоїм дахом,— сказав я, входячи до хатини старого Ебітса.

Він байдуже звів на мене порожні каламутні очі. Зіла ж скривилася і щось зневажливо буркнула замість привітання. Ебетсова дружина була найсварливіша і найлихіша баба на цілому Юконі. Якби селище не було порожнє, а мої собаки так не охляли, я б пізачо не зупинився в них. Та довелося шукати притулку в цій хатині, бо тільки тут виявилися люди. Часом Ебіте сплкувався дати лад своїм плутаним думкам: в очах йому то спалахував, то знову агасав проблеск свідомості. Поки я готував вечерю, він навіть кілька разів, як і належить гостинному господареві, починав розсипувати про моє здоров'я, про те, скільки миль я пройшов за день, скільки в мене собак і як вони маються на силі. Зіла ж тільки ще дужче супилась та бурмотіла ще зневажливіше.

Власне, їм і не було чого радіти. Скоцюрбившись, вони сиділи біля вогнища, і так їм, певне, судилося чиніти аж до самої смерті. Кволих і безпорадних, їх доймали голод та гостець. Вдихаючи запах моєї печені, що смажилась на вогні, вони теріли танталові муки і в одно гоїдалися назад і вперед, охоплені безнадією. Що в'ять хвилини Ебіте тихенько стогнав. У його стогоні чути було не так страждання, як утому від страждання. Ебітса гнітив болісний гягар того, що зветься життям, а ще дужче — страх смерті. То була одвічна трагедія старих людей: радість буття їх покинула, а інстинкт смерті ще не прийшов.

Коли моя печеня з лося зашкварчала на сковороді, я помітив, як тремтять і роздимаються піздрі в старого, ловлячи запах їжі. Він навіть перестав гоїдатися й стогнати, і на обличчі в нього немов заблїсла свідомість.

Зіла, навпаки, гойдалася чимраз дужче і нарешті це витримала муки — почала голосно зойкати. Ту хвилю обоє вони поведінкою своєю так нагадували голодних собак, що я б нітрохи не здивувався, коли б у Зіли з'явився раптом хвіст і вона по-собачому замолотила б ним по долівці. Вряди-годи Ебітс трохи навіть хитрував: розгойдавшись, нахилився вперед, щоб наблизити тремтячі ніздрі до сковороди, що так надила його своїм запахом.

Коли я простяг їм по місці смажені, старі жадібно заходилися їсти. Вони чвакали беззубими ротами, сопіли, плямкали і все щось мурмотіли собі під ніс. Нарешті чвакання стихло, і я дав їм по кухлику гарячого чаю. Тепер на їхніх обличчях відбивалися спокій і вдоволення. Зіла полегшено відітхнула, і суворі зморшки біля її вуст розгладилися. Ні вона, ні Ебітс уже не гойдалися, а сиділи, наче поійняті тихою задумою. В очах Ебітсових блиснули сльози, і я знав, що то з жалю до самого себе. Видко, в старих давно не було тютюну, бо вони довго шукали свої люльки. Ебітсові так кортіло швидше натішитись куривом, що в нього аж руки трусилися. Я мусив запалити йому люльку.

— Чому ви самі на ціле селище? — запитав я. — Вимерли всі, чи що? Може, тут була яка моровиця і вижили тільки ви?

Старий Ебітс похитав головою.

— Ні, хвороби не було. Все селище вирядилось на влов. А ми западто старі. Не маємо в погах сили і не здужаємо носити все, що треба в дорозі і в таборі. От ми й лишилися вдома і чекаємо, поки молоді повернуться з м'ясом.

— А якщо вони й повернуться з м'ясом, то що нам з того? — гостро запитала Зіла.

— Може, вони принесуть багато м'яса, — мовив Ебітс, і в його тремтячому голосі забриніла надія.

— Хай навіть багато, то хіба воно для нас? — ще гостріше заперечила жінка. — Хоч ми старі й беззубі, нам перепеде лиш трохи кісток. А товщ, нирки, язики — все це піде до інших ротів, чоловіче.

Ебітс похилив голову й тихо схлипнув.

— Нема більше кому полювати для нас! — вигукнула Зіла, люто обертаючись у мій бік.

То було звинувачення. Я стеноу плечима, знімаючи з себе вину за невідомий мені злочин.

— Знай же, о білий чоловіче: це через твій рід, через усіх білих людей ми не маємо на старість м'яса, сидимо без тютюну і в холоді.

— Ні,— заперечив Ебіте розважливо, ніби стаючи в обороні справедливості.— Наше покривджено, це так, але білий чоловік не бажав нам зла.

— А де Моклан? — запитала Зіла.— Де твій дужий син Моклан і де та риба, що її він завше радо приносив тобі, щоб ти не голодував?

Старий похитав головою.

— І де Бідаршик, твій дужий син? Він був могутній мисливець і завше приносив тобі доброго спинного товщу та смачних сушених язиків лося й карибу. Я не бачу тепер ані товщу, ані смачних сушених язиків. Твій шлунок день у день порожній, і нагодувати тебе довелося чоловікові з поганого й брехливого білого племені.

— Ні,— лагідно заперечив Ебіте.— Племя білого чоловіка не брехливе. Білий чоловік каже правду. Білий чоловік завше каже правду.— Він замовк, добираючи слів, щоб якнайделікатніше виповісти свій суворий висновок.— Але правда в білого чоловіка неоднакова. Сьогодні така, а завтра йнакша. Тому годі зрозуміти його самого і його звичаї.

— Сьогодні казати одне, а завтра йнакше — це й є брехати! — заявила Зіла.

— Годі зрозуміти білого чоловіка,— вперто правив своє Ебіте.

М'ясо, чай та тютюн неначе додали йому духу, і він чинко вхопився за думку, що засвітилася в його каламутних під старості очах. Він аж якось випростався, голос його зміцнів, набув певності й не мав уже жалісливої, дражливої інтонації, як перше. Старий звертався тепер до мене гідно, як рівний до рівного.

— Очі білого чоловіка розплющені,— почав він.— Білий чоловік багато думас, все знає. Він дуже мудрий. Але білий чоловік сьогодні не такий, як завтра, тому його не можна зрозуміти. Він не завше ведеться однаково. Не вгадаєш, що він зробить наступного разу. А в індіянця звичай усе той самий. Лось щороку спускається з гір у долину, коли настає зима. Лосось завше з'являється навесні, коли на річці скресає крига. На світі сноконвіку все відбувається одним ладом, індієнин знає і розуміє це. А звичай білого чоловіка щораз інший, його індієнин не знає й не розуміє.

Ось, наприклад, тютюн — добрача річ. Він — пожива для голодного, дужого він робить дужчим, сердитого втихомирює. Тим-то тютюн і дорогий, дуже дорогий. Індієнин дає великого лосося за лист тютюну і довго його жує. Сік тютюну смачний, від нього стає приємно всередині. А що робить білий чоловік? Що він робить, коли має повний рот тютюнового соку? Він його випльовує на сніг, і коштовний сік гине марно. Чи любить білий чоловік тютюн? Я не знаю. Коли любить, то навіщо випльовує на сніг і марнує добро? Це дуже перозважно й незрозуміло.

Він замовк, затягся люлькою і, побачивши, що вона погасла, передав Зілі. Щоб запалити її, старій довелося розтулити вуста, зціплені в глузливій посмішці на адресу білих людей. Ебіте пачебто знову підупав на силі й замовк, не доказавши всього до кінця. Я спитав:

— А де ж твої сини Моклан та Бідаршик? Чому ти й твоя стара лишилися без м'яса на схилі віку?

Ебіте ніби очутився зі сну і через силу випростався.

— Красти педобре, — сказав він. — Коли собака вкраде в тебе м'ясо, ти б'єш його палицею. Такий закон. Людина завела цей закон для собаки, і собака мусить його дотримуватися, а то палиця зробить йому боляче. Коли людина вкраде в тебе м'ясо, або човна, або жіпку — ти вбиваєш ту людину. Такий закон, і це добрий закон. Красти педобре, тому закон карає за крадіжку смертю. Хто порушить закон, той має дістати кару. А найбільша кара — смерть.

— Чому ж ви людину за крадіжку вбиваєте, а собаку ні? — запитав я.

Старий Ебіте зиркнув на мене у щирому подиві. А Зіла глузливою посмішкою дала мені взнаки, що моє запитання дурне.

— Ось тобі гадка білого чоловіка, — промурмотів Ебіте, пеначе упокорюючись перед моєю перозважністю.

— Це дурість білого чоловіка, — відрубала Зіла.

— Коли так, то нехай старий Ебіте навчить розуму білого чоловіка, — сказав я лагідно.

— Собаку не вбивають, бо він мусить тягти людині сашки. А людина нікому не тягне санок. Тому людину вбивають.

— Он як! — зауважив я.

— Такий закон, — вів далі старий Ебіте. — Тепер слухай, білий чоловіче, я оновім тобі про велику дурість. Живе собі індієнин. Ім'я йому Мобіте. Він краде в білого чоло-

віка два фунти борошна. Що ж робить білий чоловік? Дас дуння Мобітсові? Ні. Вбиває його? Ні. А що ж він робить з Мобітсом? Я скажу тобі, білий чоловіче. У нього є дім. Він садовить туди Мобітса. Дім має добрий дах, грубі стіни. Білий чоловік розпалює вогонь, щоб Мобітсові було тепло. Дас Мобітсові багато їжі. Доброї їжі. Мобітс зроду не мав такої їжі. Багато свинячого сала, хліба і бобів скільки завгодно. Мобітсові ведеться дуже добре.

Щоб він не втік, на дверях висить важкий замок. Це теж велика дурість. Мобітс не втече. Там повсякчас великий вогонь, тепло вкривала, доволі харчу. Тільки дурень дурнем захотів би звідти тікати. А Мобітс не дурень. Він живе в тому будинку три місяці. Він украв два фунти борошна. За це білий чоловік добре подбав про нього. Мобітс із'їв багато фунтів борошна, цукру, сала і бобів скільки завгодно. Винив багато чаю. За три місяці білий чоловік відмикає двері й каже Мобітсові, щоб той ішов собі. Мобітс не хоче йти. Він як той собака, що його довгий час годувано в одному місці. Він хоче там залишитись. Тоді білий чоловік проганяє його. Мобітс вертає до нашого селенця, гладкий, як ніколи. Ось як поводитьсь білий чоловік. Ного не можна зрозуміти. Це дурість, велика дурість.

— Але де ж твої сини? — паночкав я. — Ти маєш дужих синів, а сам на старості голодуєш?

— Був у нас Моклан, — почав Ебітс.

— Він був дужий, — втрутилася Зіла. — Міг день і ніч неслувати без перепочинку. Він знався на лососях і на воді. Був дуже мудрий.

— Був у нас Моклан, — сказав удруге Ебітс, не звертаючи уваги на її слова. — Навесні він подався з іншими хлопцями вниз по Юкону торгувати до форту Кембел. Там є пост, а в ньому багато краму білих людей, і є там крамар, на ім'я Джонс. Є також білий чаклун, що його ви звете місіонером. Також біля форту Кембел є небезпечне місце, де Юкон стає вузький, як стап у дівчини, а вода падає прудка. Течія там крутить, вирис, весь час міняється, і обличчя річки ніколи не буває однакове. Моклан — мій син, тому він був хоробрый хлопець...

— Хіба мій батько не був хоробрый? — перебила йому Зіла.

— Твій батько був хоробрый, — погодився Ебітс з таким виглядом, ніби за всяку ціну хотів зберегти родинну згоду. — Моклан — твій син і мій, тому він був хоробрый.

Може, через те, що твій батько був дуже хоробрий, і Моклан був хоробрий аж надміру. Коли води налито забагато, вона перехлюпує через край. У Моклані було забагато хоробрості, і вона теж перехлюпувала через край. Хлопці, що пливали з ним по Юконі, боялися небезпечного місця біля форту Кембел. А Моклан не боявся. Він зареготав: «Ха-ха-ха!» — і пустився на одчай. Але там, де сходяться стрічні течії, його човен перекинувся. Вир схопив Моклана за ноги, крутив, крутив і потяг униз. Моклан сховався під водою, і більше його вже не бачили.

— Ой-ой-ой! — заголосила Зіла. — Він був спритний і розумний, і він мій первісток.

— Я Мокланів батько, — сказав Ебітс, терпляче перекававши, поки дружина заспокоїться. — Я сідаю на човна і пливу до форту Кембел справити борг.

— Борг? — перенитав я. — Який борг?

— Борг Джонса, головного крамаря, — була відповідь. — Такий закон для тих, хто подається до чужої країни.

Я похитав головою — мовляв, нічого не розумію. Ебітс співчутливо скинув на мене оком, а Зіла, як і раніше, презирливо чмихнула.

— Слухай, білий чоловіче, — сказав Ебітс. — У твоєму таборі є такий собака, що кусається. Як собака покусас людину, ти дасш їй подарунок, бо собака твій і ти за нього відповідаєш. Ти платиш за вчинену шкоду. Правда ж? Так само, коли в твоїй країні небезпечно полювання або небезпечна вода. Ти мусиш платити за шкоду. Це справедливо. Такий закон. Брат мого батька подався до країни плем'я Танана, і там його забив ведмідь. Хіба тананці не заплатили моєму батькові, не подарували йому багато вкривал та коштовних хутр? Це було справедливо. Полювання було погане, і тананці заплатили за шкоду.

Отож я, Ебітс, вирядився до форту Кембел, щоб справити борг. А Джонс, головний крамар, подивився на мене і зареготав. Він усе реготав і не схотів платити. Тоді я пішов до чаклуна, що його ви звете місіонером, і ми мали довгу розмову. Я розповів йому все: про погану воду і про належний мені борг. А місіонер провадив своє. Казав про те, куди пішов Моклан, як помер. Там, у тій країні, горять великі вогнища. І, коли місіонер казав правду, Мокланові більше ніколи не буде холодно. По тому він почав за мене: куди я виряджусь після смерті. І сказав погані слова. Будімто я сліпий, Але ж це брехня. А ще сказав, ніби я

перебуваю у великій темряві. Це теж брехня. Я відповів йому, що день і ніч настають для всіх однаково і в моєму селищі не темніше, ніж у форті Кембел. Сказав також, що темрява, світло й те місце, куди ми підемо після смерті, це одне, а плата за погану воду зовсім інше. Тоді місіонер узив на мене велику злість, став узивати поганими найменнями темряви й прогнав. І я повернувся з форту Кембел, нічого не діставши. Моклап помер, а я залишився на старість без риби й без м'яса.

— Через білого чоловіка,— докинула Зіла.

— Через білого чоловіка,— погодився Ебіте.— І ще одне сталося через нього. Був у мене син Відаршик. Білий чоловік повівся з ним зовсім інакше, ніж з Яміканом, а вчинили вони обидва те саме. Спершу я оповім тобі про Ямікана. То був юнак з нашого селища, і йому довелося випадково вбити білого чоловіка. Це недобре, коли вбито людину з чужого плем'я. Тоді завжди буває велика біда. Але Ямікан убив білого чоловіка не з своєї вини. Ямікан завжди казав лагідні слова й відбігав сварки, неначе той собака палиці. Але той білий чоловік дуже випив, прийшов уночі до хати Ямікана і завівся з ним битись. Ямікан не міг утекти, а білий чоловік хотів його вбити. Ямікан не хотів умирати і вбив білого чоловіка.

Тоді селище наше опинилось у великій біді. Злякавшись, що доведеться багато платити плем'ю білого чоловіка, ми поховали все своє майно, всі укривала й хутра, аби здавалося, наче ми злидарі і дорого заплатити не маємо чим. Минуло багато часу, і прийшли білі люди. То були солдати. Вони взяли Ямікана з собою. Його мати голосила й носила собі голову понелом. Вона гадала, що Ямікан помер. Ціле селище так гадало. І всі раділи, що платити не доведеться.

Діялося це навесні, коли з річки зійшла крига. Минув рік, минуло й два. Знову повернулася весна, і знову з річки зійшла крига. І тоді Ямікан, що мав померти, вернувся до нас. Він був живий, навіть дуже погладшав. Видно було, що він снав у теплі і їв добрий харч. А ще мав багато гарної одежі, достоту як білий чоловік. Він дійшов великого розуму й незабаром став ватажком у нашому селищі.

Ямікан оповів нам багато дивного про звичай білих людей, бо він усього набачився, живучи серед них, і відбув велику подорож до їхньої країни. Спочатку білі солдати

довго вели його вниа по Юконі, дуже довго, аж до того місця, де річка кінчається і впадає у велике озеро, більше за всю землю, таке завширшки, як небо. Мені невдогад було, що Юкон така велика річка, але Ямікан бачив це на власні очі. Не знав я також, що є озеро більше за всю землю і таке завширшки, як небо, але Ямікан його бачив. А ще він казав мені, що вода в озері солоня. Це дивно й незрозуміло.

Але ти, білий чоловіче, певне, сам знаєш про всі ці дива, і я не буду тебе стомлювати, розказуючи про них. Оповім лише за Яміканову пригоду. Білі люди дуже добре годували Ямікана. Ямікан собі їв та їв, а йому все давали смачну їжу. Білі люди, каже Ямікан, живуть під сонцем, де багато тепла, а тварини вкриті не хутром, а самим волоссям. І там росте велике зілля, що з нього стає борошно, боби та картопля. Там під сонцем ніколи не буває голоду. Там завше багато поживи. Сам я цього не знаю, але так казав Ямікан.

І все, що сталося з Яміканом, дуже дивне. Ніхто з білих людей не вчинив йому кривди. Тільки давали йому теплу постіль на ніч і багато доброї страви. Вони повезли його через солоне озеро, таке завбільшки, як небо. Плив він на вогненному човні білих людей, що його ви взиваєте пароплавом. Тільки човен той був десь удвадцяттеро більший за пароплав, що ходить на Юконі. Зроблений він із заліза, а проте не тоне. Я не збагну цього, але Ямікан сказав: «Я плив на залізному човні, а глянь — лишився живий».

То був військовий човен білих людей, і на ньому їхало повно солдатів.

Вони пливли дуже довго, багато днів та ночей, аж поки приїхали до країни, де нема снігу. Я не можу поінняти цьому віри. Не в природі речей, щоб узимку не було снігу. Але Ямікан таке бачив. Я питався в білих людей, і вони теж казали, що в тій країні немає снігу. А проте мені й досі не віриться. Тому я й тебе питаю: невже справді в тій країні не буває снігу? А ще якби ти сказав, як звється та країна. Я чув уже раз її назву, але хочу почути вдруге. Так я дізнаюся, чи то була правда, чи брехня.

Старий Ебіте допитливо глянув на мене. Він вирішив будь-що дізнатися правду, хоч як йому хотілося зберегти віру в не бачене ніколи диво.

— Так, — відповів я. — Те, що ти чув, — правда. В тій країні не буває снігу. І назва їй — Каліфорнія.

— Ка-лі-фор-ні-я,— мало не тричі промурмотів він, уважно прислухаючись до кожного складу. І нарешті кивнув головою.

— Так, це та сама країна, про яку оповідав Ямікан.

Я здогадувався, що пригода з Яміканом сталася в ті часи, коли Аляска тільки-но перейшла до Сполучених Штатів. Тоді тут ще не було територіальних законів та урядовців, і тих, що dokonали вбивство, відіслали, мабуть, до Штатів, щоб там судити федеральним судом.

— Коли Ямікан добувся до тієї країни, де немає снігу,— провадив далі старий Ебітс,— його повели до великого будинку, де була сила людей. Вони довго казали щось і ставили багато запитань Яміканові. Потому заявили, що більше не чинитимуть йому кривди. Ямікан не зрозумів, бо йому взагалі не чинили кривди. Адже ж вони весь час давали йому теплу постіль та багато їжі.

Але надалі почали годувати його ще краще, давали йому гроші і показували різні місця в країні білих людей. Там він бачив багато див, таких, що їх годі зрозуміти Ебітсові, бо він старий і ніколи далеко не їздив. За два роки Ямікан повернувся до нашого селища. Він став дуже мудрий і до самої смерті ватагував у нас.

Поки Ямікан був живий, то часто сидів біля мого вогнища та оповідав про дива, які він бачив. І син мій, Бідаршик, теж сидів біля вогню та слухав, і очі його були великі з подиву. Якось увечері, коли Ямікан пішов додому, Бідаршик підвівся, випростався на весь свій високий зріст, ударив себе в груди кулаком і сказав: «Коли я стану дорослий, то поїду в далекі краї, і навіть до тієї землі, де немає снігу. Я хочу побачити все те вочевидь».

— Бідаршик завше мандрував по далеких місцях,— докинула гордо Зіла.

— Це правда,— поважно потвердив Ебітс.— А як вертався, то сидів біля вогнища і жадав побачити ще інші, невідомі йому землі.

— І все згадував за солоне озеро, таке завбільшки, як небо, та за країну під сонцем, де немає снігу,— додала Зіла.

— І завше казав: «Коли я стану дорослий і наберуся чоловічої сили, то піду й сам переконаюся, чи правду казав Ямікан»,— мовив Ебітс.

— Але годі було знайти спосіб добутися до країни білих людей,— зауважила Зіла.

— Хіба ж Бідаршик не поплив Юкопом до солоного озера, такого завбільшки, як небо? — заштав Ебітс.

— Проте не мав змоги перебраться через солоне озеро, — відповіла Зіла.

— Спосіб був один — на залізному пароплаві білих людей, удвадцятєро більшому за ті, що ходять на Юкопі, — сказав Ебітс. Зіла знову хотіла щось докинути. Він, насупившись, зиркнув на неї і примусив замовкнути. — Однак білі люди не пустили Бідаршика на пароплав. Він повернувся додому, знову сидів біля вогнища, і знову гризла його туга за країною під сонцем, де немає снігу.

— А все ж він бачив на солонім озері залізного пароплава, що не тоне! — не втрималася Зіла.

— Так, — сказав Ебітс. — І впевнився, що Ямікан казав правду. Проте Бідаршик не мав ніякої змоги дістатися до країни білих людей. Його посіла недуга, він підупав на силі, наче старий дід, і все сидів біля вогнища. Він не ходив уже на лови добувати м'ясо...

— І не їв м'яса, що стояло перед ним, — додала Зіла. — Він хитав головою і казав: «Я хочу споживати лише їжу білих людей і поглядати від неї, як Ямікан».

— Так, він перестав їсти м'ясо, — вів далі Ебітс. — І хвороба посідала його все дужче, аж я вже боявся, що він не виживе. То була не хвороба тіла, а хвороба голови. Він заслаб на тугу. І я, Ебітс, його батько, почав міркувати. Я не мав більше синів і не хотів, щоб Бідаршик помер. То була хвороба голови, і тільки одне могло її вилікувати. Бідаршик мусив добутися через солоне озеро, таке завбільшки, як небо, до країни, де немає снігу. Бо як ці, то його чекала смерть. Я довго думав і нарешті додумався, як йому дістатись туди.

Якось увечері, коли Бідаршика обняла журба і він сидів біля вогнища, похнюпивши голову, я сказав: «Сину мій, я вже домислив, як тобі дістатися до країни білих людей». Він скинув на мене очі, й обличчя йому проясніло. «Їдь, — сказав я, — так само, як поїхав Ямікан». Але Бідаршик не зрозумів мене і знову вдався в журбу. «Піди, — сказав я йому, — знайди якогось білого чоловіка і, так само, як Ямікан, убий його. Тоді прийдуть солдати, заберуть тебе, як забрали Ямікана, й повезуть через солоне озеро до країни білих людей. І так само, як він, ти повернешся додому гладкий, і очі твої сповняться різних дивовиж, а голова — мудрості».

Бідаршик зірвався на ноги й простяг руку до своєї рушниці. «Куди ти?» — запитав я. «Іду вбивати білого чоловіка», — відказав він. І я побачив, що слова мої сподобались Бідаршикові і що він видужає. Отже, слова мої були мудрі.

Під той час до нашого селища нагодився один білий чоловік. Він не шукав ані золота в землі, ані хутра в лісі. Він усе ловив комашок та мух. Він їх не їв, комашок та мух, то нащо ж було їх ловити? Я не знаю. Знаю тільки, що то був кумедний білий чоловік. Він шукав іще пташині яйця, але їх також не їв. Викинувши всю середину, він зберігав саму шкаралупку. Проте шкаралупка не тривна. І він її не їв, а ховав у м'які пуделка, щоб вона не розбилась. І ще він ловив багато дрібних пташок. Але й пташок теж не їв. Він здирав з них шкіру і клав у пуделка. Також любив він кістки, хоч і кісток не їдять. А найдужче той дивак любив старі кістки, що їх викопував із землі.

Але він був не лихий чоловік, і я знав, що він помре дуже спокійно. Тому я сказав Бідаршикові: «Сину мій, ось білий чоловік, якого ти зможеш убити». І Бідаршик відповів, що слова мої мудрі. Він подався до одного місця, де в землі були кістки, накопав їх цілу купу і приніс до шатра білого чоловіка. Білий чоловік дуже зрадив. Обличчя йому засяяло, мов сонце. Він радісно всміхався, розглядаючи кістки. Коли білий чоловік нахилився, щоб краще придивитись до них, Бідаршик бахнув його сокирою по голові — раз і все. Тоді білий чоловік засмикав ногами і вмер. «Тепер, — сказав я Бідаршикові, — прийдуть білі солдати й повезуть тебе до країни під сонцем, де немає снігу. Там ти багато їстимеш і станеш гладкий».

Бідаршик був щасливий. Хвороба його минулася, і він, сидючи біля вогнища, дожидався білих солдатів.

Звідки було мені знати, що звичай білих щоразу інакший? — запитав старий, люто повертаючись до мене. — Як я міг знати, що білий чоловік сьогодні поводить себе не так, як учора, а завтра не так, як сьогодні? — Ебіте сумно похилив голову. — Ні, білого чоловіка годі зрозуміти. Вчора він одвіз Ямікана до країни під сонцем і досхочу годував його доброю стравою. Сьогодні він бере Бідаршика. І що ж він робить з ним? Я розкажу тобі, що він робить з Бідаршиком. Я, Бідаршиків батько. Він везе його до форту Кембел і обв'язує йому круг шиї мотузка. І коли ноги Бідаршикові не торкаються вже до землі, Бідаршик помирає.

— Ой-ой-ой! — заголосила Зіла.— Так і не довелося йому ніколи переплисти озеро, таке завбільшки, як небо, і він не побачив країни під сонцем, де немає снігу!

— Ось через що,— поважно, з гідністю повів далі Ебітс,— немає кому полювати для мене і я на старість сиджу біля свого вогнища голодний та оповідаю про своє горе білому чоловікові, що дав мені їжу, міцного чаю й тютюну на люльку.

— А все через брехливе та погане біле плем'я,— різко ознаймила Зіла.

— Ні,— заперечив старий тихо, але твердо.— Все тому, що звичай білого чоловіка ніколи не буває однаковий і його не можна збагнути.

ОПОВІДЬ ПРО КІША

Жив Кіш за давніх часів на березі Полярного моря. Багато років був він ватажком свого селища, і люд тамтешній мав повний достаток. Помер він у великій шані, а ім'я його було в усіх на вустах.

Так давно жив Кіш, що лише старі люди пам'ятають його ім'я та оповідь про нього, яку вони чули від старих людей, котрі жили до них, і яку прийдешні старі люди розказуватимуть своїм дітям, а ті своїм, і так — аж довіку. Коли налягає зимова темрява і завивають північні хурделиці над крижаним безмежжям, коли за снігом нічого не видно і ніхто не зважиться вирушити в дорогу, тоді саме час розповідати про Кіша, котрий виріс у найбіднішому іглу, але зрештою став старшим над усією громадою.

Він був хлопець ясного розуму, як свідчить переказ, здоровий та дужий, і він бачив, за їхнім рахунком часу, тринадцять сонць. Бо щозими сонце зникає, лишаючи землю у темряві, а на другий рік з'являється нове сонце, щоб людям знов було тепло і вони могли бачити один одного.

Батько Кішів був дуже хоробрий мисливець, та його спіткала смерть. Це сталося у час великого голоду, коли батько хотів убити здоровезного білого ведмеда, аби врятувати життя своєму людові. У запалі бою він забув про всяку обережність, і звір потропив йому кістки. Але на ведмедеві було багато м'яса, і люд було врятовано.

Кіш був єдиний син, тож коли його батько помер, вони з матір'ю лишилися самі.

Та люди схильні забувати, і вони забули про звитяжність його батька, а що Кіш був малий і його мати немічна жінка, то й про них швидко забули, і довелося їм незабаром оселитися в найубогішому іглу.

Аж оце одного вечора, на раді у великому іглу Клош-Квана, ватага, Кіш показав, яка кров тече в його жилах і що він твердої вдачі. З гідністю повнолітка він звівся на рівні ноги і зачекав, поки стихне гомін.

— То правда, мені й моїй матері дають пайку м'яса,— промовив він.— Але м'ясо те дуже часто старе й жилаве, та й забагато кісток у ньому.

Мисливці — і літні, й зовсім сиві чоловіки, і молоді здорові парубки — жахнулися. Сталася нечувана річ! Якийсь хлопчак виступив на раді, немов дорослий, та ще й посмів говорити їм у вічі прикрі речі.

Та Кіш промовляв далі, поважно і не кваплячись:

— Я кажу це, бо знаю, що мій батько Бок був славетний мисливець. Люди оповідають, що Бок приносив додому м'яса більше за двох найкращих мисливців, що він сам своєю рукою паював його і сам власними очима стежив, щоб найубогіша стара баба і найубогіший старий дід дістали свою пайку по справедливості.

— Ач який! — закричали чоловіки.— Виженить цього хлопчиська! Покладіть його спати! Він ще не доріс, щоб так промовляти до чоловіків і сивобородих дідів.

Кіш спокійно чекав, поки галас ущухне.

— У тебе є жінка, Ух-Глуку,— сказав він,— і за неї говориш ти. І ти, Масуку, теж маєш жінку й матір, і говориш за них. У моєї ж матері, крім мене, нема нікого, тому говорю я. І я кажу: Бок загинув, аби зарятувати увесь люд, тим-то я, його син, і Айкіга, моя мати, а його жінка, повинні мати доволі м'яса, поки буде доволі його у племені. Я, Кіш, син Бока, сказав своє слово.

Він сів, пильно прислухаючись до зливи обурення і протестів, яку викликали його слова.

— Де це чувано, щоб хлопчисько промовляв на раді! — бурмотів старий Ух-Глук.

— Чи то вже немовлята вчитимуть нас, дорослих, що нам робити? — голосно запитав Масук.— Невже я, чоловік, терпітиму, щоб з мене глузувала всяка дитина, якій закортіло м'яса?

Чоловіки аж кипіли з гніву. Вони веліли Кішеві йти спати, погрожували, що йому зовсім не дадуть м'яса, і обіцяли добре відчухрати за його зарозумілість. Очі в Кіша спалахнули, і кров застугоніла йому в скронях. Він скочив на ноги серед розгніваної юрби.

— Слухайте мене, люди! — скрикнув він.— Ніколи біль-

не не промовлятиму я на раді, ніколи, аж поки ви не прийдете й не скажете: «Любо нам, Кіше, почути твоє слово. Ми цього жадаємо». Тож послухайте, люди, що я скажу вам наостанок: Бок, мій батько, був славетний мисливець. І я, його син, теж піду і вполюю собі здобич. І нехай усі віднині знають, що ту здобич поділиться чесно. І жодна вдова, ані жоден кволий не плакатиме вночі через те, що у них немає м'яса, тоді як дужі люди стогнатимуть, об'ївшись. І віднині нехай соромно буде тим дужим людям, котрі їдять без міри. Я, Кіш, сказав своє слово.

Кіпини і презирливий сміх залунали навздогін йому, але він зціпив зуби і вийшов з іглу, не глянувши ні праворуч, ані ліворуч.

А назавтра він подався берегом, де сходяться крига й земля. Ті, хто бачив його, зауважили, що він ніс свого лука й мав чималий запас стріл із визубленими кістяними вістрями і що на плечі у нього був батьків великий спис. Люди багато говорили про це і сміялися. Такого ще світ не бачив. Ніколи ще зелений хлопчисько не ходив полювати, та й ще сам-один. Кожне хитало головою і мимрило, що це, мовляв, скінчиться кепсько, а жінки співчутливо поглядали на Айкігу, її ж обличчя було поважне й зажурене.

— Він вернеться небавом,— говорили вони, щоб утішити її.

— Нехай іде, це буде йому наукою,— казали мисливці.— Він одразу ж вернеться і надалі стане покірніший, а слова його будуть сумирні.

Але минув день, минув другий, на третій день знялася страшенна хурделиця, а Кіша все не було. Айкіга рвала на собі коси й намастила обличчя кіптявою з тюленьчої товщі на знак горя. Жінки дорікали чоловікам, що вони погано повелися з хлопцем і запровадили його на смерть. Чоловіки, не кажучи ні слова, готувались іти шукати тіло, коли вщухне хуртовина.

Проте наступного ранку Кіш увійшов у селище. Соромитися йому було нічого, бо він ніс на плечі чималий шматок м'яса щойно вбитого ведмедя. Хода його була впевнена, і в мові чулася зверхність.

— Гей, ви, чоловіки, візьміть-но санки й собак та йдіть моїм слідом,— сказав він.— Іти вам доведеться трохи не весь день. Там, на кризі, лежить багато м'яса — ведмедиця і двоє здорових ведмежат.

Айкіга не стямилась із радощів, але Кіш повівся стримано, як і личить чоловікові, і сказав:

— Ходім попоїмо, Айкіго. А потім я ляжу спати, бо дуже стомився.

І він увійшов до свого іглу, добряче поїв, а потім проспав аж двадцять годин.

Спочатку люди не знали, що й думати,— вони сумнівалися й сперечались. Уполювати білого ведмедя небезпечно, але втричі й три рази по тричі небезпечніше вполювати ведмедицю з ведмежатами. Чоловіки ніяк не могли поійняти віри, що хлопчик Кіш, сам-один, здолав учинити таке диво. Але жінки нагадали їм про свіже м'ясо, яке він приніс на своїх плечах, і це стало поважним доказом. Зрештою, вони пішли його слідами, хоч усе-таки бурмотіли, що, мовляв, навіть коли він і каже правду, то в усякому разі не здогадався розрізати тушу на шматки. А на півночі це треба зробити зразу, тільки-но звірину вбито, інакше м'ясо замерзне так, що його й найгострішим ножем не втнеш. Замерзлого на кістку ведмедя, що важить триста фунтів, нелегко покласти на санки й тягти нерівною кригою.

Та коли вони дійшли до місця полювання, то побачили, що Кіш не тільки вбив ведмедів, у чому вони й досі сумнівались, але й що він покраяв і розібрав ведмежі туші, як і личить справдешньому мисливцеві.

Отак почалася Кішева таємниця, і як минали дні, вона все загадковішала. Уже наступного разу він убив молодого ведмедя, майже повнолітка, а потім великого ведмедя з ведмедицею. Кіш ішов з дому на три-чотири дні, хоча бувало й так, що пропадав на крижаній рівнині цілісінький тиждень. Він завше відмовлявся брати з собою когось до гурту, і люди дивувалися, у чому тут річ.

— Як він це робить? — питалися вони одне одного.— І ніколи з ним не йде собака, а собака ж велика поміч на полюванні.

— Чого ти полюєш на самих лишень ведмедів? — наважився запитати його якось Клош-Кван.

Та Кіш одразу знайшов слушну відповідь:

— Кожен знає, що на ведмедеві найбільше м'яса.

Тим часом селищем пішов поголос, що Кіш удається до чаклунства.

— Йому допомагають злі духи,— казали одні.— Ось

чого його полювання щоразу вдале. Коли б не злі духи, він би нічого не вдіяв.

— А може, ж то не злі духи, а добрі,— заперечували інші.— Всім відомо, що його батько був могутній мисливець. Може, батьків дух полює з ним, навчаючи сина сириту, терплячості й мисливської вправності. Хтозна!

Та хоч так, хоч інак, а Кішеві щастило, і менш удатні мисливці частенько, не мавши іншого вибору, мусили перевозити до селища його здобич. І м'ясо він розподіляв по всій справедливості. Як і його батько перед ним, він стежив, щоб найнемічніша стара баба й найкволіший дід отримували свою пайку, а собі залишав саме в міру потреби. І люди поважали його за справедливість, як і за мисливську вмілість, і навіть дивилися на нього зі страхом. У селищі поговорювали, що як помре старий Клош-Кван, Кіша треба вибрати ватагом. Тепер, коли Кіш зробив так багато добра, люди сподівалися, що він знову з'явиться на раді, та він усе не приходив, а їм було соромно його запросити.

— Я надумав збудувати собі іглу,— сказав він одного дня Клош-Кванові та іншим мисливцям.— Це має бути велике іглу, де ми з Айкігою могли б жити затишно.

— Авжеж,— погодились вони, поважно кивнувши головами.

— Але мені ніколи. Моя справа — полювати, і тому я зовсім не маю часу. Отож справедливо буде, коли всі чоловіки й жінки нашого селища, котрі їдять моє м'ясо, збудують мені іглу.

І як він схотів, так і зробили. Люди збудували таке іглу, що воно вийшло просторіше навіть за житло Клош-Квана. Кіш із матір'ю перебралися туди, і вперше після смерті Бока вони зажили в тежлі й добрі. Айкіга тішилася не тільки достатком, а й шанобою, яку віддавали їй, матері такого укрітного сина: на неї дивилися як на першу жінку в селищі. Жінки приходили до неї за порадою і посилалися на її мудрість, коли заводили сварки між собою або ж сварилися з чоловіками.

Та у всіх у них на думці була найперше тасмниця Кішевого дивовижного полювання. І одного разу Ух-Глук звинуватив його просто у вічі, що він чаклує.

— Люди подейкують,— сказав Ух-Глук значуще,— що ти накладаєш зі злими духами, тому тобі й щастить у полюванні.

— А що, хіба м'ясо погане? — запитав Кіш на відповідь. — Чи, може, хто-небудь у селищі заслаб від нього? Ти звідки знаєш, що я чаклую? Чи ти балакаєш так, на вмання, лише тому, що тебе задрість гризе?

І Ух-Глук пішов посоромлений, а жінки сміялися з нього, як він відходив. Але ось одного вечора на раді після довгих суперечок вирішено послати розвідачів, щоб вони пішли назирці за Кішем і дізналися, як то він полює. І коли Кіш знову подався на полювання, Бім та Бон, двоє юнаків у мисливстві вельми спритних, пішли його слідом, ховаючись, щоб він їх не помітив. За п'ять днів вони повернулися, і очі їм мало не лізли рогом, а язики аж сіпались, — так їм хотілося хутчій розповісти, що вони бачили. Незабаром у Клош-Квановому житлі зібралася рада, і Бім зняв річ:

— Братове! Ми пішли слідом Кішевим, як нам було звелено, і дуже хитро ми йшли, так що він нас не помітив. І на півдорозі першого дня йому трапився здоровий ведмідь. То був величезний ведмідь.

— Більших і не буває, — ствердив Бон, перебравши мову на себе. — Але ведмідь не мав охоти нападати, він звернув собі й посунув поволі кригою. Ми бачили це зі скелястого берега. Ведмідь прямував до нас, а за ним хоробро йшов Кіш. Він кричав прикрі слова ведмедеві, махав руками і взагалі зчиняв великий галас. Тоді ведмідь розсердився, став на задні лапи і загарчав. Але Кіш ішов просто на ведмедя.

— Авжеж, — провадив далі вже Бім. — Просто на ведмедя ішов Кіш. Ведмідь кинувся на нього, і Кіш побіг геть. Але тікаючи, він кинув на лід маленьку круглу кульку. Ведмідь спинився, понюхав її, а потім проковтнув. Кіш тікав усе далі й кидав маленькі кульки, а ведмідь усе ковтав їх.

Почулися вигуки подиву й сумніву, а Ух-Глук сказав одверто, що він тому не вірить.

— Ми бачили це на власні очі, — запевнив Бім.

— Еге ж, на власні очі, — підтвердив Бон. — І так було, аж поки ведмідь раптом не звівся на задні лапи, заревів голосно з болю і замолотив передніми лапами в повітрі, мов скажений. А Кіш усе тікав кригою на безпечну відстань. Та ведмедеві то було байдуже, бо він не міг отямитися з болю, якого йому завдавали маленькі круглі кульки в животі.

— Авжеж, у животі,— перепинив його Бім.— Бо він і дряпав себе, і плигав по кризі, як грайливе щеня, але швидко було, що не гра йому в голові, бо він ревів і скавулів з болю. Ніколи не бачив я такого дива!

— Еге ж, ще ніхто не бачив такого дива,— підхопив Бон.— І здоровенний же то був ведмідь!

— Чаклунство,— висловив свою гадку Ух-Глук.

— Не знаю,— відказав Бон.— Я розповідаю тільки те, що бачив на власні очі. Перегодом ведмідь ослаб і стомився, бо він був дуже важкий і стрибав, як навіжений, і поволікся кригою уздовж берега, хитаючи злегка головою з боку в бік і подеколи сідаючи, щоб поревіти й поскавуліти. А Кіш ішов слідом за ведмедем, а ми ішли слідом за Кішем — і так цілий день і ще три дні. Ведмідь зовсім знесилів і не переставав ревіти з болю.

— То були чари! — вигукнув Ух-Глук.— Запевно, то були чари!

— Може, й так.

Тут Бім заступив Бона:

— Ведмідь плентався то сюди, то туди, ішов то вперед, то назад, кружляв, так що нарешті він опинився недалеко від того місця, де Кіш уперше потрапив на нього. Тепер він уже зовсім знемігся, той ведмідь, і не годен був навіть повзти далі, отож Кіш підійшов до нього й забив списом на смерть.

— А потім? — запитав Клош-Кван.

— Потім Кіш заходився білувати ведмедя, а ми побігли сюди, щоб розказати про те, як він полює.

Того ж таки дня пополудні жінки притягли м'ясо забитого ведмедя, а чоловіки зібралися на раду. Коли Кіш повернувся, його теж туди запросили. Але Кіш відповів посланцеві, що він голодний і стомлений, а до того ж його іглу досить просторе й вигідне і в ньому вміститься багато людей.

І така велика цікавість була в чоловіків, що вся рада з Клош-Кваном на чолі підвелася і пішла до Кішевого іглу. Він саме їв, однак зустрів їх шанобливо і посадовив усіх за старшинством.

Айкіга і пишалася, і бентежилась, але Кіш був собі геть спокійний.

Клош-Кван переказав те, що розповіли Бім та Бон, і наприкінці сказав суворим голосом:

— Отже, о Кіше, ми вимагаємо пояснити, як ти полюєш. Чи вдаєшся ти до чаклунства?

Кіш підвів очі й усміхнувся.

— Ні, о Клош-Кване. Не хлопчає це діло чаклувати, і на чаклунстві я не знаюся. Я тільки придумав спосіб легко вбивати білих ведмедів, ото й усе. Придумав я це мізкуючи, а не чаклуючи.

— Тим способом може убити будь-хто?

— Будь-хто.

Запала тривала тиша. Чоловіки дивилися один на одного, а Кіш собі їв.

— А... а... ти розкажеш нам, як саме, о Кіше? — запитав нарешті Клош-Кван нерішучим голосом.

— Так, я розкажу тобі, — Кіш висмоктав мозок з кістки і підвівся. — Це дуже просто. Ось глянь!

Він узяв тоненьку смужку китового вуса і показав усім. Кінці її були гострі, як голки. Він старанно скрутив смужку і затиснув у кулаці. Потім раптово розтулив руку, і смужка враз випросталася. Тоді Кіш узяв шматок китового лою.

— Беремо, — сказав він, — невеликий шматок лою, ось такий, і зробимо у ньому заглибину. Тоді в цю заглибину кладеться китів вус, скручений оце так, а іншим шматочком лою цей китів вус треба накрити і припасувати. А потім треба лій винести надвір, щоб він замерз і зробився як маленька кругла кулька. Ведмідь ковтає цю кульку, лій танає, китів вус із своїми гостряками випростовується, і ведмідь стає слабкий, а коли ведмідь стає дуже слабкий, то тут його і вбиваєш списом. Це зовсім просто.

Ух-Глук сказав:

— О-о!

Клош-Кван сказав:

— А-а!

І кожен сказав щось на свій кшталт, і всім усе зробилося ясно.

Оце і є оповідь про Кіша, котрий жив за давніх часів на березі Полярного моря. Хлопець не чаклував, а мізкував, і тому хоч виріс він у найубогішому іглу, та зрештою став найстаршим у своєму селищі; і поки він жив, люди мали повний достаток, і ані вдови, ані кволі не плакали ночами з голоду.

НЕСПОДІВАНЕ

Найпростіше помічати тільки все очевидне, і не робити нічого несподіваного. Життя кожної людини — скорше статика, ніж динаміка, і розвиток цивілізації посилює цю тенденцію. Звичне в нашому житті переважає, а несподіване трапляється дуже рідко. Зате вже як воно станеться, та ще як виявиться досить вагомим, непристосовані люди не витримують. Вони не бачать того, що саме не впаде в око, не здатні на несподівані рішення і не можуть приписувати своє помірковане життя до нових, незвичайних умов. Одне слово, коли давнє річище їхнього життя дійде краю, вони гинуть.

Проте є люди, яким щастить вижити. Сильні душею, вони, будиши вихоплені з-посеред явного і звичного, вміють пристосувати своє життя до будь-яких нових обставин, що в них примусом чи випадком опиняться.

Така була Едіт Вітлсі. Народилася вона в Англії, в сільській околиці, де життя пліне віддавна заведеним ладом, а несподіване приходить так нагло, що його вважають за неморальне. Едіт рано пішла в найми, а що була молоденькою дівчиною, то, за тим самим віддавна заведеним ладом, стала покоївкою.

Розвиток цивілізації призводить до того, що наше оточення дедалі більше улягає людським законам і стає одноманітне, як машина. Небажане ми усуваємо, а неминуче передбачаємо. Можна захистити себе від дощу й від морозу. Смерть перестає бути явищем страшним і випадковим, а набирає форми заздалегідь усталеного обряду, процесії, що втертим шляхом простує до родинного склепу, де металеві завіси ретельно змащені, щоб не сіла іржа, а з мarmуру щоразу стирають порох.

У такому оточенні жила Едіт Вітлсі. Ніяких пригод не було. Бо навряд чи можна вважати за пригоду її

мандрівку, вже в двадцять п'ять років, разом з господином до Сполучених Штатів. Просто звична життєва колія трохи змінила напрямок. Але це була та сама колія — гладенька добре втерта. Нею Едіт без жадних пригод переправилася через Атлантичний океан, бо пароплав їхній був не вутлим суденцем серед обширу морського, а просторим готелем з багатьма коридорами, що плів швидко й спокійно, підминаючи під свій величезний корпус упокорені хвилі. Океан ставав тихий і одноманітний, як млинове плесо. А на березі їх знову ждала втерта колія, вигідна й респектабельна, забезпечена готелями на кожній зупинці і готелями на колесах між тими зупинками.

В Чикаго, поки господині відкривався один бік життя Едіт Вітлсі зазнайомилася з іншим, уперше виявивши, хоч може, й не цілком ще, свою здатність ставати на герць і несподіваним у житті і брати над ним гору. Вона кинула свою пані і з Едіт Вітлсі стала Едіт Нільсон. Ганс Нільсон, емігрант, швед із походження і тесля за фахом, маючи собі той тевтонський неспокій, що завжди жене нас вперед, на захід, шукати великих пригод. То був м'язистий, кремезний чоловік. Не мавши багатої уяви, він проте, відзначався незвичайною заповзятливістю, а чесність і відданість його були до пари величезній фізичній силі.

— От попрацюю добре й складу грошенят, тоді подаме до Колорадо,— сказав він Едіт другого дня по весіллі.

І за рік вони опинились у Колорадо, де Ганс Нільсон уперше побачив золоті копальні й заслаб на золоту гарячку. Шукаючи золота, він переїхав Дакоту, Айдахо і Східний Орегон і далі дістався до гір Британської Колумбії. В таборі й дорогою Едіт Нільсон увесь час була з чоловіком, ділячи з ним його щасливі години, його нестатки і його працю. Дрібною ходу міської жінки вона змінила в широку ступу верховинки, а ще навчилася сміливо дивитись у лице небезпеці, назавше звільнившись від тої панічного ляку, породженого нерозумінням обставин, і поймає часом мешканців міста і обертає їх на табу дурних коней, які деревіють із жаху і покійно чекають на свою долю, не пробуючи змагатися з нею, або ж тікають наосліп, давлячи одні одних і встеляючи трупами шлях.

Едіт Нільсон стикалася з несподіваним на кожнім завроті дороги і навчилася бачити не лише очевидне, а й й приховане. Вона зроду не куховарила, а тепер приму-

рилася учиняти хліб без хмелю й дріжджів і пекти його в сковороді біля вогнища. Коли ж, бувало, виходила останнй пригiрщ борошна та останній шматок сала, вона й тоді давала собі раду: з мокасинів та клантів сириці готувал якусь подобу страви, що с'як-так тримала душу в тілі й помагала шкандибати далі. Вона не згiрше за чоловік вивчилася навантажувати коня, а це така праця, що кожному городянинуві збила б пиху і падірвала здоров'я, — ї знала, яким вузлом треба в'язати одну клажу, а яку іншу. Під зливу вона могла розпалити вогонь із мокрих полін, не втративши ані на хвилику доброго гумору. Одним словом, Едіт Нільсон долала несподіване в усіх його провахах. Однак Велика Несподіванка чекала на неї попереду і то мав бути її найбільший іспит.

Потік золотошукачів ринув на північ до Аляски. Певноріч, що й Гапса Нільсона з дружиною захопив той нур і порвав до Клондайку. Осінь 1897 року спіткала їх у Даласі вже без грошей, потрібних, щоб переправити спорядження через Чілкутський перевал і спуститися річкою до Доусона. Тому Гапс Нільсон цієї зими згадав своє колишнє ремесло і неабияк прислужився швидкій розбудові містечка золотошукачів Скагвея.

Він застряг біля самої своєї мети, і цілу зиму душі йому хвилював поклик Аляски. Найбільше вабила його Летуйська бухта, отож літо 98-го року застало подружжя Нільсонів уже в дорозі: вони плвли вздовж покрученого берега великими сиваськими човнами. З ними було кілька індіан та ще троє шукачів. Індіанці висадили Нільсонів у безлюдній затоці миль за сто від Летуйської бухти вивантажили спорядження, а самі вернулися до Скагвея. З Нільсонами залишилися троє шукачів — тепер вони вкупі становили одну партію. Кожен з них уклав рівну частку в купівлю надіб'я, і здобуток малося на гадці ділити порівню. А що Едіт Нільсон узялася куховарити для всієї партії, то їй належалася така сама пайка зиску, як і чоловікам.

Насамперед прибульці парубали дерева та збудували хатину на три кімнатки. Едіт Нільсон доручено господарювати. Чоловіки мали шукати золото, що вони й робили і знаходили його, що вони теж робили. Правда, здобич була невелика: їм трапилась не дуже багата на золото місцина, і довгий день упертої праці давав кожному тільки від п'ятнадцяти до двадцяті доларів. Коротке алякинське

літо того року тривало довше, ніж звичайно, і вони, використовуючи добру годину, все відкладали своє повернення до Скотленд, аж поки й спізналися.

Вони домовилися були з місцевими індіанцями, що ті заберуть їх під час своєї щорічної осінньої мандрівки з краєм уздовж берега. Сиванні чекали на білих до останньої хвилини, а тоді вирушили самі. Тенер шукачам лишилося одне — сподіватись якоїсь нагоди. Тим часом вони перекопали до решти ділянку й призапасли дров.

Бабине літо все тяглося й тяглося, аж зненацька, ніби на голос сурми, впала зима. Вона підкралась одної ночі, і, коли шукачі золота прокинулися вранці, надворі завивав вітер, мела сніговиця і замерзла вода. Бурі налітали одна за одною, а в перервах між ними западала тиша, порушувана тільки плюскотом прибою на пустельному березі, де на піску білим інеєм осідали солоні бризки.

У хатині велося гаразд. Золотого піску здобуто на яких вісім тисяч доларів, отож парікати не було чого. Чоловіки сплели собі лижви, ходили на полювання й поповнювали запаси в коморі свіжиною, а довгими вечорами без кінця-краю гуляли у віст або ж у педро. Тенер, коли вже не було як промивати пісок, Едіт Нільсон доручила чоловікам палити в грубі та мити посуд, а сама взялася церувати їм шкарпетки та лагодити вбрання.

У хатині не чулося ні скарг, ні дріб'язкових сварок, ні лайки, і мешканці її часто казали одне одному, що їм неабияк пощастило. Ганс Нільсон був зичливий і спокійний чоловік, а Едіт віддавна вже викликала в нього щирий захват своїм хистом жити з людьми в злагоді. Гаркі, худий, довгов'язий техасець, хоч і мовчазний та вовкуватий на вигляд, мав на диво товариську вдачу. З ним було неважко дійти згоди, поки хтось не починав заперечувати його теорії, що золото в землі весь час росте. Четвертий член спілки, Майкл Деніц, додавав усім веселості своїми ірландськими дотенами. То був високий, дужий чоловік, що міг спалахнути через дрібницю, але ніколи не втрачав доброго гумору, навіть у великій біді. П'ятий і останній, Німчик, самохіть став усім за посміховисько. Бажаючи потішити товариство, він був не від того навіть, щоб удати з себе дурня. Здавалося, він узяв за мету свого життя смішити людей. Жадна поважна суперечка не порушувала миру в хатині. За коротке північне літо кожний із шукачів на-

був тисячу шістсот доларів, і тепер серед них панувало почуття вдоволення й достатку.

Отоді їй сталося Песноподіване. Вони щойно посідали снідати. Була вже восьма година (відколи припинили промивати пісок, снідати стали пізніше), але на столі ще горіла свічка, заткнена в шийку пляшки. Едіт і Ганс сиділи кінець столу одне проти одного. З того боку, що від дверей, примостилися Гаркі й Німчик. Місце навпроти них було порожнє. Денін ще не прийшов. Ганс Нільсон, зиркнувши на порожній стілець, повагом похитав головою і мовив, незграбно змагаючись на дотеп:

— Він завше перший коло столу. Дивно. Може, він захворів?

— Де це Майкл? — запитала Едіт.

— Устав раніше за нас і кудись подався, — відповів Гаркі.

Німчинове лице опромінилося лукавою посмішкою. Він давав на здогад, що знає, чому Денін загаївся, і, коли від нього зажадали пояснень, прибрав таємничого вигляду. Едіт зазирнула до чоловічої спальні і повернулася назад. Ганс глянув на неї. Вона похитала головою.

— Він ще ніколи не спізнювався до столу, — зауважила вона.

— Нічого не розумію, — мовив Ганс. — Денін завше наминав за трьох.

— Шкода, ох, як шкода! — сказав Німчик і сумно похитав головою.

Їх уже почала тішити відсутність товариша.

— І станеться ж таке лихо! — правив своєї Німчик.

— А що з ним? — запитали всі враз.

— Бідний Майкл! — почули вони у відповідь тужне зітхання.

— То що ж йому прилучилося? — запитав Гаркі.

— Відолаха забув, що таке є голод, — простогнав Німчик. — Геть стратив свій апетит. Не має більше смак до страви.

— Щось на таке не скидається. Він як спопаде миску, то молотить, аж за вухами лящить, — зауважив Гаркі.

— То лише з увічливість, щоб не образити місіс Нільсон, — жваво заперечив Німчик. — Я напевне знаю, того мені й шкода його. Чому його тут немає? Тому, що він вийшов. А чому вийшов? Щоб нагуляти собі апетит. Як він

нагулює собі апетит? Бігає босоніж по снігу. О, щоб я та не знав! Багатії завше так ото женуться за свій апетитом, коли він тікає від них. Майкл розжився на тисячу шістсот доларів. Він тепер багатий. І стратив апетит. Тому й женеється за ним. Прочинить двері й побачите, як він бігає босоніж по снігу, але не побачите апетит. Осьдечки все його лихо. Коли він дожене свій апетит, то впіймає його і прийде снідати.

Товариші реготали, слухаючи Німчикове базікання. Не встиг ще той регіт ущухнути, як двері відчинилися і ввійшов Денін. У руках він тримав рушницю. Тільки-но вони звели на нього очі, як зненацька він приклав рушницю до плеча й двічі вистрілів. По першому пострілові Німчик важко схилився на стіл, перекинувши кухлика з кавою, й трапив жовтою чуприною у миску з кашею. Чолом він притиснув край миски до столу, майже сторчма. Коли розітнувся другий постріл, Гаркі ще встиг схопитися на поги. Він упав долілиць, прохрипів: «О господи!» — й затих.

Так прийшло Несподіване. Ганс та Едіт остовпіли. Вони сиділи біля столу, напружившись і втопивши очі в убивцю, якого ледве добачали крізь порохований дим. Запала тиша, чути було тільки, як капає на підлогу розлита Німчикова кава. Денін відчинив замок рушниці й викинув порожні гільзи. Тримаючи рушницю однією рукою, другу він засунув до кишені по нові набої.

Він саме вкладав набої до рушниці, коли Едіт Нільсон опам'яталася. Ясно було, що Денін намірявся вбити ще й Ганса та її. Цього разу Несподіване набрало такої страшної, незбагненої форми, що Едіт секунди зо три сиділа геть спантеличена, немовби спаралізована. Та ось вона прийшла до тями й стала з ним на боротьбу. Так, справді на боротьбу: стрибнула, мов кішка, на вбивцю й обома руками вчепилася йому в комір.

Під вагою її тіла він поточився назад. Не випускаючи рушницю, він спробував струсити її з себе. Але дарма, бо її туге тіло набуло котячої гнучкості. Вона шарпонулася вбік і мало не повалила Деніна. Він випростався, шалено рвонувся в другий бік, крутнувши нею в повітрі, проте не звільнився: Едіт міцно тримала його за коміра, не розтуляючи пальців. З розгону налетівши на стілець, вони обоє впали й покотилися по підлозі, вчепившись одне в одного.

Ганс Нільсон повстав проти несподіваного на півсекунди пізніше за дружину. Його розум та нерви реагували повільніше, організм був простіший, аніж у неї, і минуло найвищих півсекунди, поки він збагнув, що сталося, врадив, що треба робити, та взявся ту раду виконувати. Едіт уже налетіла на Деніна і вчепилася йому в горлянку, як Ганс зірвався на ноги. Він не мав її розважності, його враз носіла сліпа лють, мов того Берсеркера *. Він схопився з стільця, і з горла йому видобувся якийсь дивовижний звук — чи то рев, чи рикання. Денін уже шарпонував Едіт набік, коли Ганс, і далі ревучи, метнувся до них і наспів саме тоді, як вони звалилися додолу.

Ганс кинувся на лежачого Деніна й почав шалено гатити по ньому кулаками. Він гамселів, як молотом по ковадлу, і коли Едіт відчула, що Денінове тіло ослабло, вона розтулила пальці й трохи одсунулась. Важко дихаючи, вона лежала на підлозі й дивилася на чоловіків. Страшні удари густо сипалися далі, одначе Денін мовби не помічав їх. Він навіть не рухався. Едіт збагнула, що Денін знепритомнів, і крикнула Гансові, щоб він перестав бити. Крикнула ще раз, та він не чув її. Вона вхопила його за руку, але й цим мало чого домоглася.

Те, що зробила далі Едіт, ішло не від твердого розуму. Не жалощі й не покірність заповіді «Не вбий» спонукали її на той вчинок. Радше несвідоме прагнення законності — етична спадщина раси та середовища, де минуло її дитинство й молодість, — примусило Едіт своїм тілом прикрити від чоловікових ударів беззахисного вбивцю. Аж як Ганс зрозумів, що б'є свою дружину, він перестав молотити кулаками. Едіт відштовхнула його від Деніна, і він скорився їй, як лютий, але слухняний собака скоряється господареві, коли той проганяє його. Ту хвилину він справді був схожий на собаку: злість, що клекотіла йому десь глибоко в горлі, проривалася звірячим гарчанням, і він усе намірявся знову стрибнути на свою здобич, та дружина щоразу затуляла собою Деніна.

Едіт відштовхувала Ганса все далі й далі. Вона ніколи не бачила свого чоловіка в такому стані і тепер боялася його дужче, ніж Деніна в розпал їхньої боротьби. Їй аж не вірилося, що ця оскаженіла істота — її Ганс. Вона здригнулася з інстинктивного страху, що він, немов той дикий звір, уп'ється їй зубами в руку. Ще кілька секунд

Ганс то поривався вперед, охоплений бажанням знову на-
посістися на свою здобич, то відступав, боячись зачепити
дружину. Але вона в одно перепиняла йому дорогу, аж
поки він стямився й опанував себе.

Вони зіп'ялися на поги. Ганс, заточуючись, прихилився
до стіни. Обличчя йому судомно кривилося, одначе глухе
гарчання, що клекотіло в горлі, помалу стихало. Почалася
реакція. Едіт, ламаючи руки, стала посеред хатни. Вона
важко дихала і вся тремтіла.

Ганс тупо дивився поперед себе, але очі Едіт нестямно
блукали по кімнаті, наче хотіли запам'ятати всі подробиці
того, що скоїлося. Денін не рухався. Біля нього лежав
перевернений стілець, відкинутий під час запеклої бороть-
би. З-під Денінового тіла виглядала рушниця з відчиненим
замком. На підлозі валялися два набої, якими він не встиг
наладувати рушницю і які тримав у правій руці, аж поки
знепритомнів.

Гаркі впав долілиць там, де його спостигла куля, а Нім-
чик так і заляк над столом, устромившись жовтою чуп-
риною в миску. Та миска, що й далі стояла сторч під
кутом у сорок п'ять градусів, прикувала до себе увагу Едіт.
Чого вона не падає? Що за дивина! Хіба, як убили чоло-
віка, то вже й миска на столі має стояти сторчма?

Едіт обернулась до Деніна, але очі їй і далі вбирала та
миска. Справді якесь диво! Її поїняло шалене бажання
зареготатися. По тому вона відчула тишу, що панувала
в кімнаті, і забула про миску — тепер їй хотілося, аби
щось перебило ту моторошну тишу. Одноманітне капання
розливої кави на підлогу тільки її поглиблювало. Чому
Ганс нічого не робить? Чому нічого не скаже? Вона гля-
нула на нього, надумала сказати щось, але язик її не по-
слухався. Горло чудно боліло, а в роті було сухо й терпко.
Вона лише мовчки дивилася на Ганса, а Ганс дивився
на неї.

Зненацька гострий металевий звук порушив тишу. Едіт
крикнула й скинула оком на стіл. Миска впала. Ганс
зітхнув, ніби прокидаючись зі сну. Брязкіт миски вернув
їх до життя в новому світі. Та сама хатна стала для них
новим світом, де відтепер вони мали жити й діяти. Старий
світ канув у безвість. Попереду було саме лиш нове й неві-
доме. Несподіване всьому надало іншого освітлення, змі-
нило перспективу, змістило цінності, змішало реальне
з нереальним у заплутаний клубок.

— О господи! Гансе! — вимовила нарешті Едіт.

Він не відповів, тільки вступив у неї переляканий погляд. Тоді повільно озирнув кімнату, наче вперше все те побачив. Урешті нап'яв шапку й рушив до дверей.

— Куди ти? — запитала Едіт, поійята жахом.

Він уже взявся за клямку і відповів, наполовину обернувшись до неї:

— Копати могили.

— Не кидай мене, Гансе,— вона перебігла очима по кімнаті,— з оцими...

— Однаково ж могили доведеться копати,— сказав він.

— Але ж ти не знаєш, скільки їх треба,— заперечила Едіт розначливо і, помітивши, що він вагається, додала: — Потім ми підемо разом, і я допоможу тобі.

Ганс вернувся до столу і машинально наплавив свічку. Тоді вони вдвох почали огляд. Гаркі й Німчик були мертві, а що вбивця стріляв зблизька, на труни страшно було дивитися. До Деніна Ганс відмовився підійти, і Едіт довелося обзирати його самій.

— Він живий,— сказала вона Гансові. Той наблизився і скинув оком на вбивцю.

— Що ти кажеш? — запитала Едіт, почувши, як він щось невразно промурмотів.

— Кажу, з біса шкода, що він живий,— відповів Ганс. Едіт нахилилась над Деніном.

— Облиш його! — гостро наказав Ганс якимось дивним голосом.

Вона глянула на нього, враз охоплена страхом. Він підняв рушницю, що її кинув Денін, і вкладав до неї набої.

— Що ти хочеш зробити? — скрикнула Едіт, швидко підводячись.

Ганс не відповів, але вона побачила, що він прикладає рушницю до плеча, і, схопивши рукою за цівку, відвела її вгору.

— Тікай геть! — хрипко вигукнув Ганс.

Він намагався видерти в неї рушницю, та Едіт підійшла ближче і вчепилася в нього руками.

— Гансе! Гансе! Схаменися! — кричала вона.— Ти збожеволів!

— Він убив Німчика й Гаркі,— товк своє Ганс.— І я вб'ю його.

— Але ж так не можна,— заперечила вона.— На це є закон.

Він тільки глузливо скривив губи — мовляв, який там закон у цій глушині,— і туго, вмерто правив те саме:

— Він убив Німчика й Гаркі.

Едіт довго переконувала його, та на всі її докази Ганс торочив одне: «Він убив Німчика й Гаркі». А все ж Едіт не могла побороти в собі того, що засвоїла з дитинства, що мала в крові. Вона успадкувала повагу до закону і мусила зробити так, як велів закон. Інакше годі було дотриматися справедливості. Гансова спроба самому вчинити суд здавалася їй не кращою за Денінове вбивство. Вона переконувала його, що злом зла не направиш і єдиний спосіб покарати Деніна — віддати його до рук правосуддя. Нарешті Ганс поступився.

— Гаразд,— сказав він.— Хай буде на твоє. Але завтра або позавтра він уб'є нас.

Едіт похитала головою і простягла руку по рушницю. Ганс уже хотів був віддати її, але завагався.

— Краще дозволь мені застрелити його,— попросив він.

Едіт знову похитала головою, і він знову простяг їй рушницю. Саме ту мить відчинились двері й до хатини, не постукавши, ввійшов індієць. Разом із ним у кімнату ввірвався вітер та снігова курява. Едіт і Ганс обернулися до прибульця. Ганс не встиг віддати рушницю і стискав її в руках. Гість анітрохи не збентежився, побачивши в хаті таку картину. Він хутко перебіг очима по трупах Німчика й Гаркі та по непритомному Денінові. На обличчі його не відбилися ані подиву, ані навіть цікавості. Гаркі лежав біля самих його ніг, однак він не звернув на нього жодної уваги, наче там зовсім нічого не було.

— Дуже вітряно,— сказав індієць замість привітання.— Все гаразд? Дуже гаразд?

Ганс, і далі тримаючи рушницю в руках, зрозумів, що індієць вважає його за вбивцю. Він благально глянув на дружину.

— Доброго ранку, Негуку,— насилу промовила Едіт, і голос її затремтів.— Ні, не дуже гаразд. Велике горе.

— До побачення, я йду. Дуже поспішаю,— сказав індієць і, нітрохи не кваплячись, обережно переступив каляку крові на підлозі, відчинив двері й вийшов.

Чоловік і жінка зирнулися.

— Він думає, що це ми вбили,— видушив із себе Ганс.— Що це вбив я.

Едіт трохи помовчала, тоді сказала коротко й діловито:

— Байдуже, що він думає. Про це потім. Зараз нам треба викопати дві могили. Але спершу мусимо зв'язати Деніна, щоб він не втік.

Ганс відмовивсь доторкатися вбивці, і Едіт сама міцно зв'язала йому руки й ноги. Потім разом з чоловіком виїхала в снігову заметіль. Земля замерзла, і годі було вгризти її кайлом. Вони назбирали гілляччя, розгребли сніг і розпалили вогнище. Цілу годину горів огонь, поки земля відтала на кілька дюймів. Вони зшкребли її і знову розпалили вогнище. Так вони поволі заглиблювались у землю — на два-три дюйми за годину.

То була тяжка й невесела робота. Вогонь через хурдлицю погано розгорявся, а крижаний вітер прошивав одержу й обсилав тіло морозом. Вони працювали майже мовчки. Вітер не давав їм розтулити рота. Лише зрідка вони перемовлялися кількома словами, дивуючись, що могло спонукати Деніна на вбивство, а то все мовчали, пригнічені жахом несподіваної трагедії. О першій годині, глянувши в бік хатини, Ганс заявив, що він голодний.

— Ні, ні, почекай, Гансе, — попросила Едіт. — Я не можу йти сама до хатини й варити їсти, поки вони всі там.

О другій годині Ганс запропонував піти разом з нею, але вона вмовила його попрацювати ще, і на четверту годину могили вже були готові. Мілкі ями, щонайбільше дві стопи завглибшки, проте в них можна було законати трупи. Запала ніч. Ганс узяв санки, і двоє небіжчиків крізь темряву й сніговицю рушили до своїх крижаних могил. Погреб був не вельми пишній. Полозки вгрузали глибоко в замети, і тягти санки було важко. Ганс та Едіт від учора нічого не їли і охляли з голоду і втоми. Вони не мали сили змагатися з вітром, і часом його пориви валили їх з ніг. Кілька разів санки перевертались, і тоді доводилося знов навантажувати їх тою моторошною клажею. Останні сто футів треба було дертися крутим схилом, і вони лізли рачки, мов собаки в запрягу, пірнаючи руками в сніг. Одначе санки своєю вагою тягли їх назад, і вони двічі зривались і скочувались з гори: санки й сторонки, живі й мертві — все спліталось в одну страшну купу.

— Завтра я поставлю тут стовпці з їхніми іменами, — мовив Ганс, коли вони засипали могили.

Едіт ридала ридма. Кілька рядків молитви, що їх вона спромоглася проказати, — ото й уся була папахіда. Додому Ганс майже ніс її на руках.

Денін тим часом прийшов до пам'яті і качався по підлозі, марно силкуючись скинути свої пута. Він дивився на Ганса й Едіт палючими очима, але в розмову не заходив. Ганс і далі не хотів доторкатися вбивці й понуро спостерігав, як Едіт тягла Деніна до чоловічої спальні. Та хоч як вона напружувалась, а не могла підняти його з підлоги на лаву.

— Краще дай мені застрелити його, і ми не матимем більше з ним клопоту,— востаннє спробував умовити її Ганс.

Едіт похитала головою і знову схилилась над Деніном. На її подив, тіло тепер легко знялося вгору, і вона зрозуміла, що Ганс зглянувся й допоміг їй. Потім вони взялися прибирати кухню. Але криваві плями й далі кричали про недавню трагедію, тому Ганс позстругував ті місця, а стружки спалив у грубці.

Дні приходили й минали. В хатині панувала пільма й тиша, яку порушувало тільки ревіння бурі та гуркіт хвиль об берег, що взявся кригою. Ганс слухався кожного слова Едіт. Уся його надзвичайна зановзятість раптом де й ділася. Едіт узялася сама вирішувати Денінову долю, і Ганс цілком здався на неї.

Убивця був для них повсякчасною загрозою. Щохвилини він міг звільнитися зі своїх пут, тому вони стерегли його вдень і вночі. Одне з них завше сиділо біля лави, тримаючи в руках набиту рушницю. Спершу Едіт запровадила восьмигодинні зміни, але напруження виявилось надто велике, і далі вони почали чергуватися кожні чотири години. Вартувати доводилось цілу добу, спати теж колись треба було — і вони ледве встигали зготувати страву та нарубати дров. Весь свій час вони витрачали на те, щоб стерегти Деніна.

По несвоєчасних Негукових відвідинах індіанці стали обминати хатину. Едіт послала Ганса, щоб він попросив їх відвезти Деніна човном до найближчого селища білих або до факторії. Але Ганс вернувся ні з чим. Тоді вона сама вирудила до Негука. Негук, ватажок маленького індіанського селища, перейнятий почуттям відповідальності за долю своїх підданців, у кількох словах виклав свій погляд на справу.

— Це біда білих людей, а не сивашів,— сказав він.— Мій народ допоможе вам, і тоді це вже буде й наша біда. А коли біда білих людей і біда сивашів зйдуться до купи

і стануть одною бідою, то буде велика біда, так велика, що й не сказати, що й кінця їй не буде. Нема гіршого за таку біду. Мій народ не зробив нічого поганого. Навіщо ж він помагатиме вам і накликає біду на себе?

Отже, й Едіт вернулася ні з чим до своєї страшної хатини, до ненастанної чотиригодинної варті. Іноді, під час своєї зміни, коли вона сиділа навпроти в'язня, тримаючи на колінах наладовану рушницю, очі їй злипались, і вона починала куняти. Але щоразу, здригнувшись, прокидалася, хапалася за рушницю і злякано позирала на вбивцю. То був очевидний первовий шок, і він зле позначався на її здоров'ї. Та навіть коли Едіт не дримала, варто було Денінові ворухнутись на постелі, як вона мимохіть здригалась і сягала до рушниці, — такий великий був її страх перед ним.

Едіт загрозувала нервова перевтома, і вона знала про це. Найперше їй почали сіпатися очні яблука і переставали, аж як вона стуляла повіки. А трохи згодом вона стала мимоволі кліпати очима, і вже не годна була нічого з ними вдіяти. Та найгірше, що Едіт не могла забути тої жахливої події. Щохвилі їй ввижався той моторошний ранок, коли Несподіване вдерлося до їхньої хатини й запанувало там. День у день онікуючись в'язнем, вона мусила зціплювати зуби й нелюдським зусиллям волі тримати в покорі дух і тіло.

З Гансом була інша біда. Його посіла настирлива ідея, що він мусить убити Деніна. Завше, коли він щось робив для в'язня чи стеріг його, Едіт побоювалася, що кривавий список збільшиться ще на одну людину. Ганс весь час кляв Деніна і поводився з ним брутально. Він намагався затаїти свою манію вбивства і часом казав дружині:

— Колись ти сама попросиш, щоб я вбив його, та я вже тоді не захочу рук паскудити.

Але не раз, відбувши свою варту, Едіт скрадалася до дверей і бачила, як обидва чоловіки поїдали один одного очима, мов хижі звірі. На Гансовому обличчі вона читала жаждобу крові, а на Деніновому — лють і запеклість загнаного в куток щура.

— Гансе! — гукала вона. — Схаменіся!

Здригнувшись, він отямлювався, і в очах його світлося збентеження й ляк, але не каяття.

Таким чином Ганс також став часткою завдання, яке поставило перед Едіт Нільсон Несподіване. Спершу те

завдання полягало тільки в одному: вчинити з Деніном по закону, тобто, гадала Едіт, треба тримати й стерегти Деніна, поки трапиться нагода передати його владі, щоб судити по-справжньому. Але тепер доводилося думати й про Ганса — Едіт бачила, що на карту поставлено його розум і спасіння душі. До того ж Едіт невдовзі переконалася, що її власна сила та витримка теж мають свій край. Вона знімагала під тягарем нелюдської напруги. Ліва її рука стала дрижати й сіпатись, вона не годна була донести ложку до рота, не розхлюпавши, та й узагалі не могла вже здатись на ту руку. Едіт міркувала, чи не починається в неї щось ніби Віттова хвороба, і боялася скалічити. Що, як вона не витримає? Її обіймав жах, коли вона малювала собі в уяві страшну картину: Ганса й Деніна самих у хатині.

Четвертого дня Денін порушив свою мовчанку, запитавши:

— Що ви зі мною зробите?

Відтоді він день у день запитував те саме.

Едіт щоразу відповідала, що з ним учинять по закону, і своєю чергою допитувалась його:

— Навіщо ти так зробив?

Денін не відповідав їй; це запитання лиш розлючувало його, і він починав борсатись і качатись по лаві, намагаючись порвати реміння, й погрожував Едіт, що поквітається з нею, тільки-но добуде волю, — а він її колись неодмінно добуде. В такі хвилини Едіт зводила обидва курки в рушниці, ладна порішити його, коли б він порвав пута, а сама вся тремтіла з напруги й страху. Голова їй ішла обертом, до горла підкочувалася нудота.

Та помалу Денін ставав згідливіший: видко, стомився непорушно лежати день у день на лаві. Він почав благодіти Едіт, щоб вона його звільнила, давав їй божевільні обіцянки. Він не зачепить ні Ганса, ні її, сам вирушить пішки берегом і віддасться до рук влади. Він свою пайку золота залишить їм, а сам піде в найбільшу глушину і ніколи не з'явиться серед цивілізованих людей. Він навіть згоден накласти на себе руки, аби тільки вона його звільнила. Ті благання звичайно кінчалися безтямним мурмотінням, аж Едіт здавалося, що в нього починається нервовий напад. Та вона завше хитала на відповідь головою, відмовляючись дати йому волю, якої він так шалено домагався.

Одначе минали тижні, і Денін ставав дедалі покірніший. Знемога чимраз дужче давалася йому взнаки.

— Я так стомився, ох, як стомився! — мурмотів він, кидаючись на подушці, як вередлива дитина.

Ще трохи згодом він почав палко просити смерті — то благав Едіт застрелити його, то заклинав Ганса покласти край його мукам, аби тільки мати нарешті спокій.

Становище робилося нестерпним. Нерви Едіт були напружені, як струни, і вона знала, що її кожної хвилини може спобігти катастрофа. Вона не могла навіть відпочити як слід: її завше мучив страх, що Ганс піддасться своїй манії і вб'є Деніна, коли вона спатиме. Хоч настав уже січень, вони знали, що мине ще не один місяць, доки якийсь торговельне судно завітає до їхньої затоки. Тим часом у них кінчався харч: вони ж бо не сподівалися зимувати в хатині, а поповнювати запаси полюванням Ганс не міг. Вони обоє були прикуті до хатини, дні й ночі пильнували в'язня.

Треба було на щось зважитись, і Едіт розуміла це. Вона примусила себе напова обміркувати завдання, що стояло перед нею, але не могла похитнути в собі спадкову повагу до закону, яку мала в крові і на якій була вихована. Вона знала, що треба робити все по закону, хоч би там що. І під час довгих годин вартування, сидючи з рунницею на колінах поруч Деніна, що кидався на лаві, та наслухоючи ревіння хуртовини за вікном, Едіт поринала в соціологічні роздуми і вренті виробила власний погляд на еволюцію закону. Вона дійшла висновку, що закон — не що інше, як думка й воля певної громади людей. Байдуже, чи то велика громада, чи мала. Є невеличкі громади, як от Швейцарія, і великі, як Сполучені Штати. Хай навіть зовсім маленька громада, міркувала вона, все одно. Країна може мати лише десять тисяч чоловік, а проте їхня спільна думка й воля буде законом. А коли так, то й тисяча чоловік може становити громаду? А як може тисяча, то чому не сто? Чому не п'ятдесят? Чому не п'ять? Не двос?

Едіт злякалася своїх висновків і завела про них мову з Гансом. Спочатку він не зрозумів її, зате коли все втямив, то й собі доточив ще деякі переконливі приклади. Він оповів про збори шукачів золота, на які сходилися люди з усієї околиці, творили закон і запроваджували його в життя. Їх могло бути який десяток-півтора, сказав Ганс,

але воля більшості ставала законом для всіх, і кожен, хто його порушував, зазнавав кари.

Нарешті Едіт збагнула свій обов'язок: Деніна треба повісити. Ганс погодився з нею. Вони вдвох становили більшість у своїй невеличкій громаді. Денін має прийняти кару, бо така воля громади. Едіт силкувалася, як могла, дотриматися заведеного звичаю, але громада їхня була така маленька, що їм з Гансом доводилось одночасно бути й свідками, й присяжними, й суддями — і навіть виконавцями вироку. Едіт поставила Майклові Деніну звинувачення в убивстві Німчика й Гаркі. В'язень, лежачи на своїй лаві, вислухав свідчення — спершу Гансове, потім Едіт. Сам він не став ані заперечувати своєї вини, ані визнавати її і на запитання, що він може сказати на своє виправдання, промовчав. Едіт і Ганс, не встаючи з місця, ухвалили вердикт присяжних: Майкл Денін винен. Потім Едіт, уже як суддя, оголосила вирок. Голос їй тремтів, повіки смикалися, ліву руку судомило, проте вона доказала його до кінця:

— Майкле Деніне, за три дні вас буде повішено.

Такий був вирок. Денін мимоволі відітхнув з полегкістю, потім зухвало засміявся й сказав:

— От і добре, хоч не продавлюватиме більше мені боків клята лава. Все-таки втіха.

Після вироку всім ніби відлягло від серця. Особливо змінився Денін. Всю його понурість та зухвалий тон як водою змило. Він привітно розмовляв зі своїми тюремниками, навіть часом змагався на давню дотепність. Едіт читала йому біблію, і він залюбки слухав. То були уривки з Нового завіту, і найдужче його зацікавила приповідь про блудного сина та про розбійника на хресті.

Напередодні страти Едіт знову запитала Деніна:

— Навіщо ти так зробив?

І він відповів:

— Дуже просто. Я гадав...

Та Едіт відразу ж перебила Денінові мову, попросила його почекати й чимдуж кинулася до Ганса. Той спав на лаві після своєї зміни. Коли Едіт збудила його, він підвівся й щось невдоволено буркнув, протираючи очі.

— Іди,— сказала вона йому,— поклич Негука та ще якогось індіянину. Майкл готовий признатися. Конче треба, щоб вони були. Візьми рушницю і приведи їх бодай і силоміць.

За півгодини Негук та його дядько Гадікван увійшли до кімнати, де лежав приречений. Вони йшли неохоче; їх провадив Ганс із рушницею в руках.

— Негуку,— сказала Едіт,— ми не заподіємо біди ані тобі, ані твоєму народові. Нам треба від вас лиш одного: щоб ви сиділи, слухали й намагалися все зрозуміти.

Тоді Майкл Денін, засуджений на смерть, прилюдно зізнався в своєму злочині. Едіт записувала все, що він казав, індіанці слухали, а Ганс вартував біля дверей, щоб свідки часом не чкурнули.

Ось уже п'ятнадцять років, оповідав Денін, він не був на батьківщині і весь час мав на меті роздобути якнайбільше грошей, вернутися додому й забезпечити матір, щоб вона не бідувала на старість.

— А хіба на це стало б тисячу шістьсот доларів? — вів далі він.— Мені потрібне було все золото, всі вісім тисяч. Тоді б я міг вернутися додому паном хоч куди. От я собі й думаю: що може бути легше, як перестріляти вас усіх, заявити в Скагвеї, що то індіанці таке втяли, а самому податися до Ірландії? Надумав так та й узявся до діла. Але, як сказав би Гаркі, відріжай шматок на свій роток. Й спопав завеликий шмат, от і вдавився. Оце вам і все моє признання. Лихий мене підневідив, але тепер, коли воля божа, я спокутую свій гріх.

— Негуку й Гадікване,— звернулась Едіт до індіанців,— ви чули слова білого чоловіка. Вони записані ось на цьому папері, а ви маєте поставити тут значки. Коли прийдуть сюди білі люди, вони глянуть на цей папір і побачать, що ви чули його слова.

Індіанці поставили хрестики проти своїх імен і дістали запросини прибути з усім своїм плем'ям, щоб бути свідками того, що станеться далі. По тому їм дозволено відійти.

На хвилю реміння на Денінових руках попустили, аби він міг підписати документа. В кімнаті запала тиша. Ганс не знаходив собі місця, Едіт також нервувалася. Денін лежав горілиць і дивився на стелю із зашпакльованими мохом шпарами.

— Авжеж, тепер я спокутую свій гріх перед господом,— промурмотів він і, повернувшись до Едіт, попросив: — Почитай мені ще з тієї книжки.— Тоді спробував пожартувати: — Може, як слухатиму, то забуду, що лава боки муляє.

День, на який призначено страту, видався ясний і холодний. Термометр показував двадцять п'ять градусів нижче від нуля. Крижаний вітер прошивав до самих кісток. Уперше по багатьох тижнях Денін підвівся з лави. Його м'язи так довго не напружувалися, тіло так відвикло стояти, що він насилу тримався на ногах. Він хитнувся вперед, тоді назад, заточився і вхопив Едіт зв'язаними руками, щоб не впасти.

— У мене аж голова обертом іде,— мляво всміхнувся він, а за мить додав: — Ох, і радий же я, що все це скінчилося. Клята лава заледве не доконала мене, їй-бо.

Коли Едіт надягла йому хутряну шапку й відкотила навушники, він засміявся й мовив:

— Навіщо це?

— Надворі мороз,— відповіла вона.

— А хіба за десять хвилин бідолашному Денінові не байдуже буде, відморожені в нього вуха чи ні? — запитав він.

Едіт напружувала всю свою волю перед останньою пробою, і Денінове зауваження вразило її в саме серце, вона мало не втратила самовладання. Досі вона жила в якомусь примарному світі, наче вві сні, а сувора правда його слів примусила її розплющити очі на доволешню реальність. Ірландець помітив її розпач.

— Я схвилював тебе своєю дурною балачкою, пробач мені,— мовив він із жалем.— То я так собі. Нині великий день для Майкла Деніна, і він веселий, як жайворонок.

Він бадьоро засвистав, але посвист його скоро урвався на жалібній ноті.

— Шкода, що немає панотця,— сказав він задумливо, проте зразу ж додав: — Ну, та Майкл Денін занадто бувалий вояк, щоб думати за перину, лаштуючись у похід.

Він так ослаб і відвик ходити, що за порогом вітер мало не збив його з ніг. Едіт і Ганс ішли побіч, підтримуючи його, а він усе жартував, намагаючись підбадьорити їх, і споважнів аж тоді, коли став докладно пояснювати, як переслати його золото матері до Ірландії.

Вони вибралися пологим узвозом на галявину між деревами. Там, круг бочки, переверненої догори дном на снігу, повагом чекали всі спваші на чолі з Негуком та Гадікваном. Ціле селище, навіть з немовлятами та собаками, прийшло подивитися, як білі люди виконуватимуть свій закон.

Неподалік видніла яма, що її Ганс викопав загодя в мерзлому ґрунті, розігрівавши його багаттями. Денін діловито оглянув усе: могилу, бочку, мотузку, зачеплену за сучок, перевірів, чи не затонка вона і чи міцний сучок.

— Добре зроблено, Гансе. Я сам краще не втяв би, коли б довелося лаштувати все це для тебе.

Він голосно зареготався з власного дотепу, але Гансове бліде, понуре обличчя немов закам'яніло. Здавалося, ніщо не могло його оживити — хіба що сурма страшного суду. Ганс почувався кецьсько. Він досі не уявляв собі, як важко спровадити свого ближнього на той світ. Едіт хоч уявляла, однак від того завдання її не легшало. Вона боялася, що не зможе витримати до кінця. Її раз по раз опановувало бажання заплакати, закричати, впасти в сніг, затулити обличчя руками й утекти, кинутись наосліп до лісу, куди завгодно, світ за очі. Тільки величезним напруженням волі Едіт присилувала себе триматися рівно й робити все, що було потрібно. І подумки вона все дякувала Денінові, бачивши, як він силкується їй допомогти.

— Підсади мене, — сказав Денін Гансові, вилазячи на бочку.

Він нахилився, щоб Едіт легше було накинути зашморг йому на ший, тоді випростався, чекаючи, поки Ганс прив'яже мотузку в нього над головою.

— Майкле Деніне, масш ти щось сказати? — чітко запитала Едіт, хоч голос її тремтів з напруження.

Денін потупцяв на бочці, збентежено дивлячись собі під ноги, як людина, що вперше в житті має виголосити промову, й відкашлявся.

— Я радий, що все це скінчилося, — сказав він. — Ви повелися зі мною по-християнському, і я щиро дякую вам за вашу добрість.

— Хай прийме тебе господь, розкаяного грішника! — двітінким голосом промовила Едіт.

— Атож, — глухо сказав він у відповідь. — Хай прийме мене господь, розкаяного грішника.

— Прощай, Майкле! — скрикнула Едіт, і в голосі її забринів розпач.

Вона всім тілом налягла на бочку, але не змогла зрушити її з місця.

— Гансе! Швидше! Допоможи мені! — мляво гукнула вона.

Остання сила її доходила краю, а бочка не подавалася. Ганс поспішився до неї і вибив бочку з-під ніг Майкла Деніна.

Едіт повернулася спиною і затулила вуха пальцями. Тоді засміялася прикритим, хрипким, металевим сміхом. Ганс аж стелувався: ніщо так не вразило його в усій цій трагедії, як жінчин сміх.

Надійшло те, чого так боялася Едіт Нільсон. Але навіть тепер, в істериці, вона розуміла, що з нею діється, і раділа, що здолала витримати до останньої хвилини, що довела справу до кінця. Зненацька вона поточилася і сперлася на Ганса.

— Одведи мене до хатини, Гансе,— насилу вимовила вона.— І дай мені відпочити Тільки відпочити... відпочити...

І Ганс повів її, цілком безвладну, по снігу, підтримуючи за стан. А індіяти лишилися, поважно спостерігаючи, як діє закон білої людини, той закон, що примушує винного танцювати в повітрі.

ШЛЯХОМ ПРИМАРНОГО СОНЦЯ

Ситка Чарлі смалив люльку й замислено розглядав на стіні ілюстрацію з «Поліційної газети». З півгодини він щільно видивлявся на неї, а я тим часом нішком стежив за ним. У голові йому зринали якісь думки, бозна-які, але напевне цікаві й варті уваги. Він нажився на світі, усякого набачився, до того ж опізнав на собі самому дивне диво: відійшов від власного народу і, наскільки це можливо індіанцям, навіть думати став як біла людина. Він сам казав, що прийшов до тепла білих людей, посидів біля їхнього вогнища й зробився такий самий, як вони. Читати й писати він таки не навчився, але мову опанував знаменито. А ще більше вражало, як широко засвоїв він погляди білої людини, мірку її ставлення до різних речей.

Ми натрапили на цю порожню хатину по цілоденній тяжкій мандрівці. Собак нагодовано, начиння по вечері перемило, ми вже постелились і тепер утішались найсолодшою хвилиною, що мандрівникові на Алясці випадає, правда, день у день, але тільки один раз, коли ніщо не відділяє втомленого тіла від постелі,— лишається хіба запалити на ніч люльку.

Хтось із попередніх нічліжників оздобив стіни в хатині ілюстраціями, видертими з часописів та газет, і вони привабили увагу Ситки Чарлі, скоро ми прибули сюди дві години тому. Він їх щільно вивчав, переходячи від одної до іншої та назад вертаючись, і я бачив, що чимось вони його пантеличили, викликали непевність.

— Ну, то що? — нарешті урвав я мовчанку.

Він вийняв з рота люльку і сказав просто:

— Я не розумію.

Тоді знов попахав люлькою, знов її вийняв і кінцем цибуха показав на ілюстрацію з «Поліційної газети».

— Оцей малюнок. Що він має означати? Я не розумію.

Я й собі подивився на малюнок. Якийсь чоловік з перебільшено злочинницьким виразом на обличчі, драматично притиснувши правицю до серця, падав горілиць на землю, а другий, ніби янгол руйнації з обличчям Адоніса *, тримав у руці ще задимленого револьвера.

— Одна людина вбиває другу,— сказав я, сам спаштеличений і відчуваючи, що не зумію докладніше розтлумачити малюнка.

— А за що? — запитав Ситка Чарлі.

— Не знаю,— признався я.

— Цей малюнок лише кінець,— мовив він,— тут немає початку.

— Це життя,— сказав я.

— Життя має початок,— зауважив Ситка.

Я помовчав хвилю, а він тим часом перевів погляд на репродукцію чиеїсь картини «Леда з лебедем» *.

— Цей малюнок,— сказав він,— не має початку. І не має кінця. Я не розумію малюнків.

— Подивись на цей,— мовив я, показуючи на третій малюнок.— Він щось означає. Що, на твою думку, тут зображено?

Він кілька хвилин розглядав малюнок.

— Дівчинка хвора,— сказав він нарешті.— Це лікар, що на неї дивиться. Вони не спали цілу ніч — бачиш, мало гасу в лампі, а за вікном світає. Якась тяжка хвороба. Може, дівчинка помре. Тим-то лікар дивиться так суворо. А це — мати. Це тяжка хвороба, бо мати впала головою на стіл і плаче.

— Звідки ти знаєш, що вона плаче? — перебив я його.— Обличчя ж її не видно. А може, вона спить?

Ситка Чарлі здивовано зиркнув на мене, тоді знов на малюнок. Знати було, що він свого враження ще не обгрунтував.

— Може, й спить,— погодився він, усе ще вдивляючись у малюнок.— Ні! Вона не спить. По плечах знати, що не спить. Я раз бачив, як жінка ридас і які тоді в неї плечі. Мати плаче. Це дуже тяжка хвороба.

— Ну ось ти й зрозумів малюнок! — промовив я.

Він похитав головою і спитався:

— А дівчинка — вона помре?

Тепер мені довелося помовчати.

— Вона помре? — перепитав він.— Ти ж маляр. То, певне, знаєш?

«По закону» (кадр із кінофільму за оповіданням «Несподіване», 1926.
Сценарій В. Шкловського).

«Шляхом примарного сонця». Худ. К. Шаар.

— Ні, не знаю,— признався я.

— Це не життя,— сказав він рішуче.— В житті дівчинка вмирає або видужує. Мусить щось статися в житті. А на малюнку не стається нічого. Ні, я не розумію малюнків.

Його, видимо, зачепило за живе. Він-бо так хотів розуміти все, що розуміють білі люди, а от малюнків не годен був утямити. Водночас я відчув у його тоні виклик. Мовляв, хай я доведу йому, що малюнки мають глузд. З другого боку, він мав надзвичайну уяву. Я давно вже помітив, що уявою своєю він охоплював геть усе. Він бачив життя, відчував та узагальнював його в образах, а проте не розумів образів, чужим оком сприйнятих і виявлених фарбами та лініями на полотні.

— Малюнки — це шматки життя,— сказав я.— Ми змальовуємо життя так, як його бачимо. Наприклад, ти, Чарлі, йдеш стежкою. Надворі ніч. Ти бачиш хатину. У вікні світиться. Ти на хвилику зазирнув у вікно, щось побачив і пішов собі далі своєю дорогою. Може, ти вгледів чоловіка, що писав листа. Ти побачив щось без початку й кінця. За ту хвилику нічого не сталося. А все ж то був шматок життя. Його потім можна згадати. Просто в пам'яті твоїй лишився малюнок. А вікно — рямці до того малюнка.

Я помітив у ньому зацікавлення і знав, що, слухаючи мене, він ніби дивився крізь вікно й бачив людину, що пише листа.

— Один малюнок з тих, що ти зробив, я розумію,— сказав він.— То правдивий малюнок. У ньому великий зміст. Зображено твою хатину в Доусоні. За столом грають у фараона. То велика гра. І на необмежену суму.

— Звідки ти знаєш, що на необмежену? — запитав я збуджено: адже ж мій твір розглядав безсторонній суддя, що знав саме тільки життя й не розумів мистецтва, що, як ніхто, відчував дійсність. До того ж я дуже пишався саме тією роботою. Я назвав її «Останній кін» і був певний, що то один з найкращих моїх творів.

Ситка Чарлі пояснив:

— На столі немає золота. Люди грають на марки. Це означає, що на весь банк. Один чоловік грає на жовті марки — може, одна жовта марка варта тисячу доларів, може, дві. Другий грає на червоні марки. Може, вони по п'ятсот доларів або й по тисячі. То дуже завзята гра. Кожен грає

на великі гроші, на весь банк. Звідки я знаю? Ти змалював банківника трохи зчервонілим. (Я був у захваті.) Той, кому саме дають карти, сидить у тебе на стільці нахилений уперед. Чого він нахилився? Чому в нього таке скам'яніле лице? Чого очі йому так блищать? Чого банківник почервонів? Чого всі решта теж піби залякли? І той, що з жовтими марками? І той, що з білими? І той, що з червоними? Чого всі мовчать? Бо йдеться про великі гроші. Бо то останній кінець.

— Як ти знаєш, що останній? — запитав я.

— Банк на королі, а сімка висвітлена, — відповів він. — На свої карти ніхто не зважає. Їх відсунено. Всі мають одну гадку. Кожен бажає, щоб король програв, а виграла сімка. Може, банк програє двадцять тисяч доларів, а може, виграє. Авжеж, той малюнок я розумію.

— А все ж таки кінця ти не знаєш! — вигукнув я переможно. — Це останній кінець, але карти ще не висвітлено. І на малюнку їх не висвітлять. Ніхто ніколи не довідається, хто виграв, а хто програв.

— І гравці так і сидітимуть мовчки? — вражено сказав Ситка, і тиша остраху перебігла в нього по обличчі. — І той, що йому дають карти, все нахилитиметься вперед? А банківникові лице завше буде червоне? Оце дивина! Вони так вічно сидітимуть і ніколи не висвітлять карт?

— Це малюнок, — сказав я. — Це життя. Ти сам не раз таке бачив.

Він глянув на мене, поміркував трохи, а тоді спроквола мовив:

— Так, ти добре кажеш: тут немає кінця. Ніколи ніхто не знатиме кінця. Проте це правдива річ. Я таке бачив. Це — життя.

Він довго мовчки палив люльку, обмірковуючи, який глузд мають малюнки білої людини, й шукаючи їм potwierдження в житті. Часом він хитав головою і щось раз другий буркнув собі під ніс. Тоді витрусив попіл з люльки, знову неквапом її набив і, ще трохи помовчавши, запалив.

— Отже, я також бачив багато малюнків життя — почав він, — але не мальованих, а на свої очі бачених. Я дивився на них, наче крізь вікно на того чоловіка, що пише листа. Я бачив багато шматків життя, без початку, без кінця, не вельми їх розуміючи.

Раптом він повернувся й замислено вступив у мене очі.

— Чусш,— озвався він,— ти маляр. От як би ти намалював те, що я бачив: картину без початку і з незрозумілим кінцем. Шматок життя, освітлений північним сьйвом і виправлений у рямці Аляски.

— Полотно широке,— промурмотів я.

Та він не зважав на мене, бо в пам'яті йому зринув призабутий образ, і тепер він тільки його й бачив.

— Цей малюнок всіляко можна б назвати,— сказав він.— Та що там було багато примарних сонць, то я б дав йому наймення: «Шляхом примарного сонця» *. Це було давно. Ту жінку я вперше побачив сім років тому, восени дев'яносто сьомого. На озері Ліндермен я мав човна, дуже доброго човна. Я перейшов через Чілкутський перевал з двома тисячами листів до Доусона. Я був за поштаря. Тоді саме кожне поривалося до Клондайку. В дорозі сила люду. Багато хто рубав дерева й робить човни. Вода от-от замерзне, сніг у повітрі, сніг на землі, на озері крига, на річці теж крижши в чорторнях. Що не день — більше снігу, більше криги. Може, за день, може, за три дні, за шість день, будь-коли вдарить мороз, і тоді води вже не буде, сама крига, йти доведеться пішки, а до Доусона шістсот миль, не близький світ. Човен біжить дуже пavidко. І кожне хоче в човен. Кожне каже: «Чарлі, візьми мене в човен за двісті доларів», «Чарлі, триста доларів». «Чарлі, чотириста доларів». А я кажу: «Ні». Всім кажу: «Ні». Я поштар.

Вранці я вже коло Ліндермену. Я йшов цілу ніч і дуже втопився. Готую сніданок, їм, тоді сплю на березі години зо три. Прокидаюся. Десята година. Падає сніг. Сильний вітер, дуже сильний і якраз ходовий. А на снігу коло мене сидить жінка. Біла жінка, молода, дуже гарна, може, її років з двадцять, може, двадцять п'ять. Вона дивиться на мене. А я на неї. Вона тяжко втомлена. Я добре бачу, що вона не з тих, танцюристих. Вона порядна жінка і дуже втомлена.

«Ти — Ситка Чарлі?» — питає вона.

Я підхоплююсь і мерщій згортаю укривала, щоб усередину не нападало снігу.

«Я їду до Доусона,— каже вона.— У твоєму човні. Скільки?»

Я не хочу нікого пускати в свій човен. Але я не люблю казати «ні». Отже, я кажу: «Тисячу доларів». Кажу так собі, жартома, аби жінка не могла їхати зі мною; це краще,

ніж одмовляти. Вона пильно дивиться на мене, а тоді питає: «Коли ти рушаєш?» Кажу, що негайно. «Гаразд»,— мовить вона; отже, думає дати мені тисячу доларів.

Ну що ти скажеш? Не хочу я везти тієї жінки, але ж ось дав слово, що за тисячу доларів візьму. Дивно мені стало. Може, вона жартує? Кажу їй: «Покажіть мені тисячу доларів». І та жінка, молода і така самотня в дорозі, тут-таки на снігу виймає тисячу доларів папірцями і кладе їх мені в долою. Я дивлюся на гроші, дивлюся на неї. Що ж робити? Я кажу: «Ні, мій човен замалий. У ньому нема місця на вантаж». А вона сміється. «Я,— каже,— велика мандрівниця. Оце весь мій вантаж». Вона штовхає ногою маленький клунок на снігу. То дві шкурки, ушиті в полотно, а всередині трохи жіночого вбрання. Я зважив на руці клунок — фунтів, може, з тридцять п'ять. Знов мені стало дивно. Вона бере його від мене й каже: «Гайда, рушаймо!» І несе клунок у човен. Ну, що тут скажеш? Я вмощую свої покривала в човен, і ми вирушаємо.

Отак я вперше побачив ту жінку. Вітер був ходовий. Я наставив мале вітрило. Човен плыв дуже прудко. Летів, як птах, по високих хвилях. Жінка дуже налякалася.

«Чого ви приїхали до Клондайку, коли так лякаєтесь?» — питаюсь я. Вона сміється до мене прикрим сміхом, але видно, що все ж таки боїться. Та й утома її змагає. Я правую човном через пороги до озера Бенет. Вода дуже розходилася, і жінка з переляку скрикує. Ми пли-вем Бенетом. Сніг, крига, вітер скажений. Жінка дуже втомилася й засипає.

На ніч ми отаборюємось на Вітряному Рукаві. Жінка сидить біля вогнища й вечеряє. Я дивлюся на неї. Вона гарна. Розчісує коси. Коси густі, каштанові й відлискують інколи золотом проти вогню; як вона повертає голову, від них іде мов золоте сяйво. Очі в неї великі й карі, часом вони світяться теплом, наче свічка за фіранкою, а часом дивляться так гостро та ясно, як морозяне сонце грає на крижинах. Коли вона всміхається... як би тут сказати?.. Коли вона всміхається, авжеж, білому чоловікові любо її цілувати, саме тоді, як вона всміхається. Вона ніколи не робила тяжкої роботи. Руки в неї тендітні, як у дитини. І вся вона тендітна, як дитина. Не худа, а пухкенька, як дитина. Руки, ноги, м'язи — все в неї тендітне й округле, мов у дитини. А стан тоненький. І коли вона зводиться, коли ходить чи повертає голову або руку, то...— цього не

висловивши... на неї мило дивитись. Вона зграбна, мов чепурний човник, — саме так. І кожен її порух також скидається на порух чепурного човника, що лине тихою водою або пірнає в білі, бистрі та люті хвилі. Дуже приємно дивитись на неї.

Чого вона їде до Клондайку, сама-самісінька, з такою силою грошей? Не знаю. Другого дня беру та й питаю її. Вона сміється й каже: «Ситко Чарлі, це не твоя справа, я дала тобі тисячу доларів, щоб ти довів мене до Доусона. От і вези». Ще за день питаю, як її звати. Вона знов сміється, а тоді каже: «Мері Джонс мене звати». Я не знаю, як її звати, знаю одне, що не Мері Джонс.

На човні дуже холодно, і через холод її часом тоскно. А часом їй веселіше, і вона співає. Голос її наче срібний дзвіночок, і мені так гарно, немов у церкві місії Святого хреста. І коли вона співає, мені прибуває снаги, і я веселю, як чорт. Тоді вона сміється й каже: «Як ти гадаєш, ми прибудемо до Доусона, поки річка стане?» Часом вона сидить у човні і думає про щось далеке. Погляд її робиться зовсім порожній. Вона не бачить ані Ситки Чарлі, ані криги, ані снігу. Думки її витають хтозна-де. Дуже часто сидить вона так і думає про щось далеке. Іколи, як вона замислиться, обличчя в неї стає таке, що краще й не дивитись: як у людини, що хоче вбити іншу людину.

Останній день перед Доусоном випав дуже поганий. Суцільна крига попід берегами, а на стромині — шерех. Я не можу веслувати. Човен обмерз. До берега теж годі добратися. Одне слово, скрута. Весь час пливемо Юконом серед криги. Вночі крига дуже гуркоче. А тоді стає, човен спляється, все сшиняється. «Підемо до берега?» — питає жінка. Я відказую, що ні, ліпше почекати. Помалу все знову рушає вниз за течією. Багато снігу. Нічого не видно. Об одинадцятій вечора все знов стає. О першій знову рушає. О третій стає. Човен розстрощило, як шкаралупину з яйця, але він не тоне, не пускає крига. Десь виють собаки. Ми чекаємо. Спимо. Помалу надходить ранок. Сніг більше не падає. Річка скована кригою, але це вже Доусон. Човен розбився і став біля самого Доусона. Ситка Чарлі таки допровадив дві тисячі листів, скориставшись останньою водою.

Жінка найняла хату на пагорбі, і цілий тиждень я її не бачив. Коли це одного дня вона приходить до мене: «Чарлі, — каже вона, — чи не згодишся ти працювати в мене?»

Видивши собак, пантувати табір, мандрувати зі мною?»
Вона каже, що заробить багато грошей перевозом пошти.
А вона мені на той «Чарлі, я платитиму тобі більше».
Вона каже, що рудник заробляє п'ятнадцять доларів у день.
Вона як каже: «Тобто чотириста п'ятдесят доларів на місяць».
Але я кажу: «Ситка Чарлі не рудник». Тоді вона каже:
«Я розумію, Чарлі. Я платитиму тобі сімсот п'ятдесят доларів щомісяця».
Це добра ціна, і я йду служити до неї. Купую для неї собак і сапки. Ми мандруємо через
Клондайк, Бонанзу й Ельдорадо, через річку Індіану до
Сірчаного струмка, й у глиб Канади, і назад через межиріччя до
Золотого Дна, до Золотого Розсипища і знов до Доусона.
Вона все чогось шукає, а чого, я не знаю. Диво, та й годі.
«Чого ви шукаєте?» — питаюсь я. Вона сміється.
«Може, золота?» — допитуюсь. Знову сміється, а тоді каже:
«Це не твоя справа, Чарлі». Після того я вже ніколи нічого не питаю.

Вона має маленький револьвер і носить його, застромивши за пасок. Ніколи в дорозі вона вчиться стріляти з нього.
Я сміюся. «Чого ти смієшся, Чарлі?» — питається вона.
«Нащо ви граєтесь цим? — відказую я. — Воно ж негодяще.
Замале. Це дитяча цацька». Коли ми повертаємо до Доусона,
вона просить мене купити їй доброго револьвера. Я купую
кольца сорок четвертого калібру. Він дуже важкий, але вона
весь час носить його за паском.

До Доусона прибуває чоловік. Звідки він узявся, я не знаю.
Знаю тільки, що він *чечачо*, або, як ви кажете, панничик.
Руки в нього такі самі тендітні, як і в неї. Тяжкої роботи
він ніколи не зазнав. І весь такий тендітний. Зразу я гадав,
що, може, то її чоловік. Але ж ні: занадто молодий. І на ніч
вопи стеляться нарізно. Йому десь років з двадцять. Очі в
нього блакитні, чуб русявий, маленькі вуса теж русяві.
Зветься він Джон Джонс. Може, то її брат? Не знаю. Я
більше не питаюся ні про що. Тільки думаю собі, що його
ім'я зовсім не Джон Джонс. Інші кличуть його містер Гервен.
Певне, то теж не його ім'я. І не думаю, щоб вона була
міс Гервен, як її інші називають. Мабуть, ніхто не знає
їхніх імен.

Якось у Доусоні я сплю собі вночі. Він будить мене та й
каже: «Запрягай собак: ми виїздимо». Я вже більше ні про
що не питаюся: запрягаю собак, і ми рушаємо. Ідемо вниз
Юконом. Надворі ніч, листопад місяць і дуже холодно —
шістдесят п'ять під нулем. А жінка вона тендітна. Та й він

півроку тендітний. Холод пекучий. Вони швидко потопились. Аж плачуть нишком з холоду. Я закидаю помалу, що краще б отаборитись. Коли ж ні, кажуть їхати далі. Тричі пропоную, що краще б стати табором та відпочити, але щоразу вони велять їхати далі. Більше я не кажу вже нічого. І весь час, день у день, одне й те саме. Вони дуже тендітні. Подеревіли й послабли. Не звикли до мокасинів і тяжко намулюють собі ноги. Вони шкутильгають і хитаються, мов п'яні, плачуть нишком, але в одно велять: «Гайда вперед! Їдьмо далі!»

Наче божевільні, чи що. Весь час рвуться вперед і вперед. Чого рвуться, не знаю. Женуться вперед, та й годі. Чого вони шукають? Або я знаю? Золота — ні. Видко по них, що ні. Та й самі розкидають силу грошей. Але я вже ні про що не питаюся. Роблю те, що велять, бо я дужий у дорозі, та й добре мені платять.

Добуваємося до Серкл-Сіті. Того, чого вони шукають, і тут немає. Ну, гадаю собі, тепер ми спочинемо й дамо собакам спочити. Та ми не спочиваємо, ані дня не спочиваємо. «Гайда,— каже жінка до чоловіка.— Рушаймо!» І ми рушаємо. Від Юкоюу маюдремо на захід, через межиріччя спускаємось до країни Танана. Там надibuємо нові золоті копальні. Але того, чого вони шукають, там немає. І ми знов повертаємо до Серкл-Сіті.

Дорога тяжка. Кінець грудня. Дні короткі. Дуже холодно. Одного ранку випало сімдесят пудів снігу. «Краще б сьогодні не йти,— кажу,— бо мороз онаде нам груди й застудить верхки легенів. По тому прийде лютий кашель, а навесні, може, запалення легенів». Та вони чечачи. Вони не розуміють, що то дорога. Вони скидаються на труни, такі змучені, а в одно правлять своє: «Далі! Гайда далі!» І ми йдемо далі. Мороз таки дістався до їхніх легенів, і починається сухий кашель. Вони кашляють так, що аж слюзи ринуть їм з очей. Коли смажиться сало, вони тікають від огню й по півгодина кашляють на снігу. Приморожують вони собі й щокни, шкіра чорніє та луциться. А там чоловік відморожує великого пальця, так що кінчик от-от відпаде, і мусить шильно його обмотувати, щоб держати в теплі. І часом, коли мороз аж надто допікає і палець дуже мерзне, він скидає рукавицю й засовує руку між ноги до гогого тіла, щоб угріти того пальця.

Ми доплентуємося до Серкл-Сіті, і навіть я, Ситка Чарлі, втомлений. Саме свят-вечір. Я танцюю, п'ю вино і всіляко

розвивається, бо завтра рідно і ми відпочинемо. Коли ж ні. Пітер тільки ранку. Рідного ранку. Я проспав лише дві години. А чоловік стоїть уже коло мого ліжка. «Іди, Чарлі, запримай собак. Ми вирушасмо». Я, здається, казав, що більше не питаюся ні про що. Вони платять мені сімсот п'ятдесят доларів місячно. Вони мої господарі. Я служник їхній. Коли б вони мені загадали: «Чарлі, гайда до пекла», — я застріг би собак, лягнув батогом і рушив би до пекла. Отже, лаштую собак, і ми вирушасмо вниз Юкопом. Куди ж тепер? Вони не кажуть. Вони знають одне: «Гайда, їдьмо далі!»

Вони дуже знемоглися. Вони здолали багато сот миль, а самі нічого не тямлять у мандрівці на півночі. До того ж ще й кашель у них дуже поганий — сухий кашель, через нього дужа людина лається, а слабка плаче. Але вони не сплять. Щодня далі. Не дають собакам спочити. Раз у раз купують нових собак. На кожній стоянці, в кожному форті, в кожному індіанському селищі велять випрягати потомлених собак і запрягати нових. Грошей у них сила, грошей без кінця-краю, і вони сплять ними, наче половою. Чи вони не при своєму розумі? Ніколи мені здається, що то печистий жене їх далі й далі, все далі. І що ж вони сподіваються знайти? Певне, що не золото. Вони ні разу не копали землю. Я довго про це міркую. Тоді надумуюсь, що вони шукають якогось чоловіка. Але кого? Ми його ніде не бачимо. А проте вони скидаються на вовків, що женуться за здобиччю. Та на якихось кумедних вовків, тендітних вовків, чи то пак вовченят, що не тямлять, як мандрувати на півночі. Уві сні вони стогнуть угорло. Авжеж, уві сні стогнуть і охкають з тяжкої втоми. А вдень, коли шкутильгають снігом, то нишком плачуть. Кумедні вовки.

Ми переходимо Форт Юкоп. І Форт Гамільтон, і Мішук. Настав січень, ось і він минає. Дні короткі. Розвидняється о дев'ятій, а о третій уже смеркає. І холод, аж страшно. Навіть я, Ситка Чарлі, змучився. Чи вони гадають гнатися отак без кінця? Не знаю. Але ж пасу очима дорогу — може, вгледжу того, кого вони шукають. Одначе мало хто трапляється дорогою. Часом ми перебігаємо цілу сотню миль і ніде не бачимо знаку життя. Усюди тихо-тихо. Ніде ані шелесне. Часом паде сніг, і ми скидаємось на мандрівних привидів. Часом ясно, і в полудень з-за пагорбів на півдні на нас якусь хвилину дивиться сонце. На обрії палахко-

тять північне сяйво і витанцювують примарні сонця, а в повітрі повно морозяної мигички.

Я, Ситка Чарлі, дужий чоловік. Я народився в дорозі і в дорозі перебув усе своє життя. Але тих двоє вовченят мене замучили. Я змарнів, наче виголоджений кіт, і радію, коли стелюся на ніч, а вранці підводжуся такий самий стомлений. Одначе ми й далі вирушасмо ще перед світом і їдемо, поки пітьма не опаде нас у дорозі. А самі вовченята! Коли вже я скидаюся на виголодженого kota, то вони худі, мов коти, що зроду не їли й давно вже мали б поздохати. Очі їм глибоко нозападали і часом блищать, наче в гарячці, а часом стають тьмяні й каламутні, як у мерців. Замість лица — ями, мов печери в скелях. До того ж де-не-де шкіра почорніла і ятриться, бо щодня приморожується. Іноді жінка вранці каже: «Я не можу підвестись. Несила ворухнутися. Краце вже померти!» Тоді чоловік стає коло неї й каже: «Вставай, ми їдемо далі». І вони рушають. А часом чоловік не може підвестись, і тоді жінка каже: «Вставай, ми їдемо далі». І знову те саме: ми їдемо все далі й далі.

Іноколи на факторіях чоловік та жінка одержують листи. Я не знаю, що в тих листах. Але вони женуть якимось слідом, листи для них правлять за слід. Одного разу листа приносить індіанці. Я балакаю з ним віч-на-віч. Він каже, що листа дав йому якийсь сліпий на одне око чоловік і що той чоловік мандрує вниз Юконом. Оце й усе. Однак я вже знаю, що вовченята женуться його слідом.

Настає лютий. Ми здолали півтори тисячі миль. Ми вже близько Берінгового моря. Там шторми й хурделиці. Їхати дуже важко. Добувасмося до Анвіка. Я не бачив, але невен, що в Анвіку вони одержують листа, бо дуже хвилюються й підганяють: «Швидше! Гайда далі!»

Я кажу, що треба купити харчів. А вони відповідають, що їм треба їхати виорожні і якомога швидше. Харчів, мовляв, можна добути в хатині Чарлі Маккіна. Тенер я вже знаю, що вони правують на Велику стежку, бо Чарлі Маккін живе при ній, коло Чорної Скелі.

Перед тим, як вирушити, я перемовляюся зо дві хвилини з панотцем в Анвіку. Так, справді є такий сліпий на одне око чоловік, він проїздив тут і чомусь дуже квапився. Отже, тенер я напевне знаю, що вони шукають одноокого чоловіка. Ми покидаємо Анвік з малим запасом харчу і їдемо виорожні швидко, бо ще купили трійко свіжих

собак. Ідемо добрим тоном. Чоловік та жінка наче казалися. Ми вирушаємо ще раніше, та ще пізніше стаємо на ніч. Часом я обертаюся подивити, чи не вмерли вони, ті двоє вовченият, — та вони опираються смерті. І женуться далі й далі. Коли їх опадас сухий кашель, вони притискають руки до живота і без кінця бухикають, скоцюрбившись на снігу. Не можуть ані йти, ані говорити. І так кашляють із десять хвилини чи з півгодини, аж тоді підводяться. На обличчі їм замерзають сльози, але від свого вони не відступаються і в одно кваплять: «Гайда далі!»

Навіть я, Ситка Чарлі, дуже знемігся і починаю думати, що сімсот п'ятдесят доларів — не дуже й багато за таку роботу. Завертаємо на Велику стежку. Вовченията нюшать свіжий слід. І в одно підганяють: «Швидше!» Чути лише: «Швидше!»

Собакам доводиться тяжко. У нас мало харчу; ми не можемо їх добре годувати, і вони охляли. А працюють вони тяжко. Жінка їх жаліє, і часто, дивлячись на них, аж плаче. Але печиста сила, що сидить у ній, не дозволяє їй спитись і дати собакам спочинок.

Нарешті ми наздоганяємо одноокого чоловіка. Він лежить на снігу при дорозі. У нього зламана нога. Через ногу він не міг влаштувати собі доброго захистку і вже три дні лежить на вкривалах, підтримуючи сяке-такє багаття. Коли ми його знайшли, він саме лаявся. Лаявся, як диявол. Ніколи ще я не чув, щоб хто так лаявся. Однак я був задоволений. Вони знайшли те, чого шукали, і тепер ми спочинемо. Але жінка каже: «Рушаймо далі! Швидше!»

Дивно мені. А одноокій чоловік каже: «На мене не зважайте. Лишіть тільки своїх харчів. Ви собі купите завтра в Маккіновій хатині. Пошлете його по мене, а самі їдьте далі».

Він інакший вовк, старий вовк, і так само одну має думку — далі! Отже, ми даємо йому свого харчу — його в нас лишилося небагато, — рубаємо дров на вогнище й рушаємо, забравши найдужчих його собак. Ми покинули одноокого чоловіка на снігу, і там на снігу він і помер, бо Маккін ніколи не прийшов по нього. Що то був за чоловік і чого він там опинився, я не знаю. Проте гадаю, що мої господарі багато йому платили, як і мені, аби він працював на них.

Того дня й тієї ночі ми не мали чого їсти. А другого дня їхали дуже швидко і геть знесиліли з голоду. Потім ми до-

сягли Чорної Скелі, що бовваніла за п'ятсот футів від стежки. То було надвечір. Смеркало, і ми не могли знайти Маккінову хатину. Полягали голодні, а на ранок знову заходилися шукати. Її не було. Чудна річ! Адже всім відомо, що Маккін жив у хатині при Чорній Скелі. Ми були близько узбережжя, де віють сильні вітри й де багато снігу. Довкола вітер попамітав снігові кучугуриєська. Я собі щось надумав і заходився розкопувати одну кучугуру, другу. Невдовзі я відкопую стіни, потім добуваюся до дверей. Вхожу всередину. Маккін неживий. Помер, може, два тижні, а може, три. Захворів на щось і не міг вийти надвір. Вітер і сніг замели хатину. Він поїв усе, що мав, і помер. Я заглянув до комори, але харчів і там не знайшлося.

«Їдьмо далі», — промовила жінка. Очі в неї були голодні, а руку вона притиснула до серця, наче в грудях їй щось боліло. І, стоячи, вона хиталася, мов деревина од вітру. «Авжеж, їдьмо далі», — сказав і чоловік. Голос у нього глухий, наче крякання старого крука, а голод відібрав йому глузд. Очі стали мов жарини, і хитався він так, ніби от-от душа йому вилетить з тіла. Тепер і я промовив: «Їдьмо далі!» Бо тільки ця думка опала мою душу, вона мов батожила мене протягом тих півтори тисячі миль, некла вогнем. Мабуть, я також з'їхав з глузду. До того ж не було іншої ради, лиш їхати далі, бо ми не мали харчів. І ми рушили далі, не думаючи про одноокого чоловіка, що лишився на снігу.

Велика стежка безлюдна. По два й по три місяці тудою ніхто не маюдрє. Стежку замело снігом, і не видно було, щоб хто йшов нею в одиє бік чи в другий. Щодня віяв вітер і падав сніг, а ми щодня йшли, і пилунки наші точив голод, і тіло слабшало з кожним кроком. Потім жінка почала падати. А далі й чоловік. Я ще не падав, але ноги мої обважніли; я раз у раз спотикався й заточувався.

Остання лютогова ніч. Я вилював трьох курішок з її револьвера, і ми трохи підживились. Але собакам нема чого їсти. І вони заходжуються гризти шкурятині посторонки. Я мушу розганяти їх кийком та вішати посторонки на дерево. Цілу ніч вони виють і пориваються до того дерева. Та ми не зважаємо на них. Ми слимо, як мертві, а вранці зводимось, як мерці з могил, і рушаємо далі стежкою.

Перше березня. Того ранку я помічаю слід чоловіка, що за ним женуться вовченята. Година ясна й холодна. Сонце затримується на небі довше, а примарні сонця спалахують

обабіч нього. Повітря якскріє під морозяної куряви. Сніг уже не сипле, і я бачу свіжі собачі сліди та смуги від пологків. Та наприлом їде одна людина, і по слідах знати, що вона знесилена. Її теж нема чого їсти. Вовчепята, забачивши свіжий слід, аж петямляться з хвилювання. «Швидше! — кваплять вони. — Швидше, Чарлі!»

Але най поспіх дуже повільний. Весь час чоловік та жінка падають. А як котре сідає на санки, то знемагають і падають собаки. Та й холод такий, що якби вони їхали санками, то позамерзали б, голодна ж бо людина легко замерзає. Коли жінка падає, чоловік її підводить. А то, бува, вона допомагає чоловікові підвестися. Часом вони падають обом і не можуть підвестись. Тоді я мушу підводити їх, бо вони самі не повставали б і так би й померли на снігу. Мені тяжко панькатися з ними, бо й сам я дуже знемігся і ще мушу підганяти собак; а вони, знесилівши, зробилися дуже важкі. Я теж починаю раз у раз падати, і мені нема кому допомогти. Я мушу вставати сам. І так весь час: я падаю, підводжуся, помагаю їм і підганяю собак.

Увечері я впольовую тільки одну курішку, і ми дуже голодні. Але чоловік питає: «Коли ми вирушимо звавтра, Чарлі?» А голос у нього глухий, наче з могили. «Ви завше кажете вирушати о п'ятій годині», — відповідаю я. «Завтра вирушимо о третій», — велить він. Я гірко сміюся і кажу: «Ви ж мертва людина!» А він знову своє: «Завтра вирушимо о третій».

І ми таки вирушаємо о третій, бо я ж працюю на них, і що вони мені загадають, те я й роблю.

Погода ясна, холодна, вітру немає. Як починає світати, то стає далеко видно. Довкола глибокий спокій. Не чути нічого, хіба що стукіт власного серця, і серед глупої тиші воно б'ється дуже голосно. Ми йдемо, як сновиди, аж доки падаємо; тоді усвідомлюємо, що мусимо звестись, і знов бачимо перед собою стежку та чуємо, як стукотить серце. Отак бреду я сновидою, і мені спадають чудні думки. «Нащо живе Ситка Чарлі? — питаюся я сам себе. — Нащо Ситка Чарлі тяжко працює, ходить голодний і мучиться такою тяжкою мукою? Щоб заробити сімсот п'ятдесят доларів на місяць!» — склав я відповідь і зрозумів, що то дурна відповідь. Але то була правда. І після того я ніколи більше не журюся грішми. Від того дня спала на мене велика мудрість. Немов яскраве світло саянуло мені, і я навіч побачив і зрозумів, що не для грошей живе люди-

на на світі, а для щастя, якого не можна ні віддати, ані купити, ані продати, і що воно дорожче за всі скарби світу.

Рано ми добуваємось до місця останньої почівлі того чоловіка, що йде поперед нас. Сліди вбогого пристанку голодної та безсилої людини. На снігу лежать клапти від укритва та простирал, і я здогадуюсь, що сталося. Його собаки поїли посторонки, і він поробив нові з своїх укритвал.

Чоловік та жінка впиваються поглядом у ті клапти. Я дивлюся на них, і мені мороз іде поза шкірою, наче від холодного вітру. Їхні очі, божевільні з утоми й голоду, горять, мов жарниці, в глибоких западинах. З лиця вони скидаються на трупи, на померлих з голоду людей, а щоки взялися чорними плямами, що їх повинікав мороз. «Гайда далі», — каже чоловік. Але жінка заходиться кашлем і падає на сніг. То сухий кашель, легені в неї також опечені морозом. Вона дуже довго кашляє, а тоді зводиться на ноги, наче мрець з могили. Сльози замерзають їй на щоках, у грудях свистить, одначе вона проказує: «Гайда далі».

Ми рушаємо. Йдемо наче вві сні, серед глибокої тиші. Йдучи отак, ми не відчуваємо своєї муки. А як падаємо, то прокидаємось і знову бачимо сніг, та гори, та свіжий слід людини поперед себе, і тоді наша мука вертається. Ми доходимо до місця, звідки далеко видко на снігу стежку, і ось те, чого вони шукають, — перед нами. За милю від нас — чорні цятки на снігу. Ті чорні цятки рухаються. В очах мені темніє, і я мушу добре їх натужувати, аби щось розгледіти. Бачу чоловіка з собаками та санки. Вовчєнята теж його бачать. Не маючи сили говорити, вони шепочуть: «Далі, далі! Швидше!»

І вони падають, але йдуть далі. Той чоловік, що поперед нас, часто спиняється, бо вовняні посторонки водно рвуться і він мусить їх лагодити. В нас упряж добра, бо я її щопочі вішав на дерево. Об одинадцятій годині до чоловіка лишається з півмилі. О першій — чверть милі. Він дуже кволий. Ми бачимо, що він часто падає на сніг. Один його собака не годен далі йти, і чоловік випрягає його. Але не вбиває. Дійшовши до нього, я вбиваю його сокирою, так само як убиваю одного свого собаку, що знесилився й не може йти далі.

Ми наближаємось іще на триста ярдів. Ми йдемо дуже помалу. Одну милю долаємо за дві, може, за три години. Ми вже не йдемо. Раз по раз падаємо. Тоді зводимось,

хитаючися, ступимо два-три кроки й знову падаємо. І весь час доводиться мені підводити ще й чоловіка та жінку. Часом їм пощастить звестися навколішки, і вони падають наперед. Отак по чотири, по п'ять разів змагаються вони, поки стають на ноги, і, ступивши два-три кроки, знов уже лежать на снігу. Проте завше падають наперед. Чи зведуться на рівні ноги, чи навколішки, а все падають наперед, раз у раз скорочуючи відстань принаймні на довжину власного тіла.

Часом вони повзуть рачки, як лісові тварини. Ми посуваємося, мов слимаки перед смертю,— так помалу. Але все ж таки швидше за того чоловіка, що попереду. Бо він так само,— що ступить, то й упаде. Одначе в нього немає Ситки Чарлі, щоб його підводив. Нарешті між нами стало двісті ярдів. А поки лишилося сто ярдів, сплигло ще багато часу.

Кумедне то видовище. Таке, що мені кортить голосно зареготатися. Ха-ха-ха! Справді смішно. Так, наче перегопи мертвих людей і мертвих собак. Або як страшний сон: людина силкується втекти, рятуючи своє життя, а ноги її не несуть. Чоловік збожеволів. Жінка збожеволіла. Я теж збожеволів. Увесь світ збожеволів, і мені хочеться реготатись, таке воно все кумедне.

Незнайомиць поперед нас кидає своїх собак і далі йде снігом сам. Минає довгий час, поки ми підходимо до його собак. Вони безпорадно лежать на снігу біля санок, у вовняній та полотняній упряжі. І коли ми їх минаємо, сквачать до нас і вищать, мов голодні діти.

Далі й ми кидаємо своїх собак і бредемо вже самі. Чоловік та жінка ледь теплі; вони стогнуть, квилять, схлискують, але посуваються наперед. Я також посуваюся наперед. У мене тільки одне на думці: наздогнати незнайомця. Тоді б я спочив, аж тоді. І мені здається, що як я ляжу, то спатиму тисячу років, так я втомився.

Незнайомиць уже від нас за п'ятдесят ярдів, сам-один на білому снігу. Він падає і повзе, підводиться, падає і знов повзе. Він наче поранений звір, що силкується втекти від мисливця. Ось він більше не підводиться, тільки повзе рачки. Чоловік і жінка теж не годні вже встояти і повзуть рачки. Однак я держуся на ногах, часом падаю, але щоразу підводжусь.

Чудно дивитись на це. Навкруги сніг, а на ньому серед тиші чоловік та жінка рачкують услід за іншим чоловіком.

Обабіч правдивого сонця двоє примарних, так що їх стоїть на небі троє. Морозяна курява блищить, мов діаманти, і все повітря нею сповнене. Жінка кашляє й лежить на снігу, поки минеться напад, а тоді плазує далі. Чоловік вдивляється перед себе, і очі йому сльозяться, як у старого діда; він мусить протерти їх, щоб побачити того, за ким жепеться. Незнайомець озирається через плече. А Ситка Чарлі ще сяк-так стоїть на ногах, а як падає, то таки підводиться.

Минає багато часу, і незнайомець уже не повзе. Він, заточуючись, помалу підводиться на ноги. Тоді скидає рукавицю й чекає з револьвером у руці, так само заточуючись. Лице в нього — самі кістки й шкіра, чорна від морозу. Лице голодної людини. Очі глибоко позанадали, зуби вискалені. Чоловік та жінка й собі підводяться і йдуть проти нього, але дуже помалу. А навкруги — сніг і тиша. І в небі три сонця, а повітря мерехтить діамантовою курявою.

І от я, Ситка Чарлі, побачив, як ті вовченята вбили людину. Ніхто не каже ані слова. Тільки той незнайомець з голодним лицем гарчить. Він усе хилитається то вперед, то назад, плечі йому опущені, коліна зігнуті, ноги розчепірені, щоб не впасти. Чоловік і жінка зупиняються ступнів за п'ятдесят. Вони теж порозставляли ноги, щоб не впасти, а самі заточуються. Незнайомець дуже кволий. Рука в нього тремтить, і куля, що її він посилає в чоловіка, законується в сніг. Чоловік не може скинути рукавиці. Той знов стріляє, і цим разом куля летить у повітря. Чоловік зубами ханає рукавицю і стягає її. Але рука задубла, не втримує револьвера і випускає його в сніг. Я дивлюся на жінку. Вона вже без рукавиць і держить у руці великого кольта. Вона стріляє тричі поспіль. Незнайомець усе ще гарчить і падає долілиць у сніг.

Вони навіть не глянули на мертвого. «Мерщій далі», — кажуть. І ми рушаємо. Але тенер, коли вони знайшли те, чого шукали, то поробилися мов неживі. З них вийшла остання сила. Вони не годні більше втриматись на ногах. Вони не хочуть і повзти далі. У них одне бажання — заплющити очі й заснути. Неподалік я бачу зручне місце на ночівлю. Я підштовхую їх погою, подеколи шмагаю бато-гом. Вони зойкають, але мусять лізти далі. І таки добраються на нічліг. Я розпалюю багаття, щоб вони не замерзли. Тоді повертаюся назад до санок. Убиваю незнайомцевих собак, щоб нам був харч і ми не померли

і годую. Потім затортаю чоловіка її жінку в укривала, і вони засинають. Часом я їх розбуркую і даю їм маленькі шматочки м'яса. Вони не прокидаються, але їжу ковтають.

Жінка спить півтора дні. Тоді прокидається й засинає знову. Чоловік спить два дні, прокидається і теж засинає. Після того ми спускаємось на узбережжя до Сент-Майкла. І коли з Берінгового моря сходить крига, чоловік та жінка сідають на пароплав. Але перше вони виплачують мені по сімсот п'ятдесят доларів за місяць. І дають ще тисячу доларів у дарунок. Того року Ситка Чарлі віддав багато грошей місії Святого хреста.

— То чому ж вони вбили того чоловіка? — спитався я.

Ситка Чарлі не зразу відповів. Він запалив люльку, зиркнув на ілюстрацію з «Поліційної газети» і значуще похитав головою. Тоді поволі, зважуючи кожне слово, сказав:

— Я довго про це міркував... І я не знаю. Просто таке було. Це малюнок, який я згадав. Так, ніби подивився у вікно і вгледів чоловіка, що пише листа. Вони ввійшли в моє життя і пішли з мого життя, оце тобі й малюнок, такий, як я казав: початку не знати, а кінця не збагнути.

— Ти намалював багато малюнків, поки оповідав,— сказав я.

— Ет,— хитнув він головою.— Вони всі без початку й без кінця.

— Але останній малюнок якраз має й кінець,— промовив я.

— Так,— одказав Ситка Чарлі.— Та який кінець!

— Це був шматок життя,— сказав я.

— Так,— погодився він.— Шматок життя.

ПОШИТИЙ У ДУРНІ

От і кінець. Довжелезний шлях страждання й жаху пройшов Суб'єнков, прямуючи, як той голуб поштовий додому, до європейських столиць. І ось тут, у російській Америці, далі, ніж будь-коли від його мети, шлях цей урвався. Суб'єнков сидів на снігу із зв'язаними пазад руками і чекав, коли його візьмуть на муки. Він невідривно вдивлявся в здорового козака, що лежав долілиць на снігу, стогнучи з болю. Чоловіки вже відкатували цього велетня і передали його в жіночі руки. А що жінки диявольською жорстокістю перевершили чоловіків — про це свідчили зойки жертви.

Суб'єнков дивився на все і аж здригався. Смерть його не жахала. Надто часто наражався він на небезпеку на цьому виснажливому шляху від Варшави до Нулато, щоб здригатись перед звичайною смертю. Але катування ображало йому душу, і не тим, що доведеться зазнати мук: прикро було уявляти те ганебне видовище, коли він, скорчившись із болю, проситиме, благатиме, молитиме так само, як Здоровило Іван та інші, котрі вмирали раніше нього. Це було огидно. Зустріти смерть мужньо, не втративши людської подоби, з усмішкою і жартом на устах — це було б достойно! А стеряти владу над собою, коли дух твій переможений муками тіла, верещати й звиватися, як мавпа, геть отваринитись — ось що жахливо!

Ніякої надії на порятунок не було. Від самого початку, коли йому занала в серце жагуча мрія про незалежність Польщі, він став іграшкою в руках долі. І від самого початку — у Варшаві, в Санкт-Петербурзі, в сибірських кональнях, на Камчатці, на хирних суденнях мисливців за хутром — доля вела його до цього кінця. Певно, ще при створенні світу йому визначено саме цей кінець, йому,

такому витонченому й чутливому, з оголеними нервами, йому — мрійникові, поетові, художникові. Ще й не встиг він народитись, як уже суджено цьому тремтливому клубку нервів, що становив його ество, жити серед звірячої кричущої жорстокості і померти в цій далекій країні полярної ночі, в глухому закутті на самому краю світу.

Він зітхнув. Так, отож це перед ним Здоровило Іван — велетень, залізна людина без нервів, козак, що став морським розбійником, флегматичний, як віл, з такою примітивною нервовою системою, що фізичний біль був для нього не більш як лоскіт. Гай-гай, а ці пулатські індіани знайшли-таки у Здоровила Івана нерви і доскіналися аж до щирця його тремтливої душі. Вони таки домоглися свого. Годі й збагнути, як може людина ще жити, стільки витерпівши. Здоровило Іван дорого розплачувався за примітивність своєї нервової системи. Його катовано вдвічі довше від інших.

Суб'єнков відчував, що більше не годен дивитись на козакові муки. Чого Іван не вмпрас? Можна збожеволіти, якщо не припиниться цей нестямний крик. Та коли крик припиниться, надійде його черга. Онде Якага тільки й чекає на це, шкірється, заздальгідь смакуючи його муки, — той самий Якага, якого він оце тільки минулого тижня вигнав з форту, шмагонувши батою по обличчю. Якага вже потурбується про нього. Якага зашеvlo приборег для нього найвигадливіші тортури, найвитонченіші муки. О! Либонь, добре донекли, що Іван так закричав! Жінки, що понахилялись над ним, нараз розступилися, регочучи й плескаючи в долоні. Суб'єнков побачив, яке жахіття вони заподіяли козакові, і зайшовся істеричним сміхом. Індіани глянули на нього в подиві, що він такий сміхотун. Та Суб'єнков не міг спинитись.

Ні, це нікуди не годиться. Він узяв себе в руки, і спазматичні корчі поволі вщухли. Він силкувався думати про щось інше, хоча б от про своє минуле життя. В уяві постали батько й мати, маленький плямистий поні, гувернер-француз, що навчав його танців і якомсь потайки приніс йому старий, пошарпаний том Вольтера. Знову він бачив Париж, похмурий Лондон, веселий Відень і Рим. І знову перед ним постав гурток відчайдушних юнаків, що мріяли, як і він, про незалежну Польщу з королем польським на троні у Варшаві. Отут-то й почався його довгий шлях. Що ж, він їх усіх пережив. Один по одному, починаючи

від тих двох, страчених у Санкт-Петербурзі, в пам'яті снігвали загиблі сміливці. Ось одного забив на смерть тюремник, а там десь другий уяв на закривавленому шляху заслання, де вони йшли довгі місяці, де їх били, де знущалися з них козаки-конвоїри. І скрізь була жорстокість, дика, звіряча жорстокість. Вони мерли — від пропасниці, в копальнях, під батогами. Останні двох загинули вже після втечі, в сутичці з козаками, і тільки сам він добувся до Камчатки, забрав у якогось мандрівника документи й гроші і залишив його помирати на снігу.

Сама лише жорстокість. Усі ці роки душею він жив у минулому — в майстернях художників, у театрах, на великосвітських прийомах, а навколо лютувала жорстокість. Він купував своє життя ціною крові. Всі вбивали. І він убив того мандрівника заради паспорта. Він довів, на що здатний, коли одного й того ж дня бився на дуелі з двома російськими офіцерами. Він мусив якось показати себе, щоб здобути гідне місце поміж мисливців за хутром. Він мусив завоювати собі це місце. Позаду лежала довга, у тисячу років, дорога через увесь Сибір і Росію. Тим шляхом тікати не можна. Його шлях тільки вперед — через похмуре крижане Берінгове море до Аляски, шлях гід дикунства до ще лютішого дикунства. На вражених цингою суденнях мисливців за хутром, без харчів і без води, змагаючись із безунинними штормами цього бурхливого моря, люди просто звірили. Тричі він відпливав на схід із Камчатки. І тричі, після неймовірних злигоднів і страждань, повертався назад разом з тими, хто вижив. Тікати не було куди, а повертати на той шлях, що його привів сюди, він не міг: там чигали на нього копальні та батоги.

І знову, вчетверте й востаннє, відплив він на схід. Він вирушив з тими, що перші знайшли казкові Котикові острови, але не вернувся з ними ділити цінне хутро та брати участь у диких камчатських оргіях. Він заприсягся ніколи не вертатись назад. Бо знав, що треба йти вперед, коли хочеш дістатися до милих серцеві європейських столиць. Отож він переходив з корабля на корабель і так і лишився в цих незанихтих північних краях. Товаришами його були слов'яни-мисливці, росіяни-шукачі пригод, монголи, татари й сибірські тубільці; кров'ю торували вони собі шлях серед дикунів цього нового світу. Вони вирізали цілі селища, коли місцева людиність відмовлялася платити їм данину хутром, а їх, у свою чергу, вирізали команди інших

кораблів. З усієї їхньої зграї zostалися живі тільки Суб'єн-ков та один фінн. У голоді й самоті перебули вони зиму на одному з безлюдних Алеутських островів, а навесні їх урятував якийсь корабель мисливців за хутром — таке щастя трапляється раз на тисячу випадків.

Та завжди його оточувала страшена дикість. Переходячи з корабля на корабель і вперто відмовляючись вертатися назад, він потрапив, нарешті, на судно, що прямувало на південь. Уздовж надбережжя Аляски їм траплялися самі лише тичби дикунів. Кожну спробу об'якоритися серед навислого громаддя островів чи біля похмурих скель материка підстерігав бій або шторм. То буря накидалася на них, загрожуючи суднові руїною, а то підпливали бойові каное тубільців з войовничо розмальованими обличчями, щоб звідати на собі криваву силу піратських рушниць. Усе далі на південь плвли вони вздовж берега до легендою повитої Каліфорнії. Подейкували, ніби там є іспанці-шукачі пригод, що пробилися туди з Мехіко. З тими іспанцями в'язалися його надії. Тільки б добутись до них, а далі вже буде легко: за рік або й два — раніш чи пізніш, хіба це важить? — але він добереться до Мехіко, потім на корабель — і він у Європі. Та іспанців вони не спіткали. Знову й знову наражалися вони на ту ж саму неприступну стіну дикості. Тубільці надбережжя, войовничо розмальовані, гнали їх геть від берегів. Нарешті, коли одного їхнього човна було відрізано й усіх на ньому перебито, капітан облишив пошуки і рушив назад на північ.

Минали роки. Суб'єнков працював у Тебенкова, коли будували Михайлівський редут. Два роки він провів у долині Кускоквіму, і двічі влітку, в червні, пощастило йому побувати при вході до протоки Коцебу, де о цій порі збиралися тубільні племена для обмінної торгівлі. Тут можна було знайти шкури плямистих оленів із Сибіру, слопову кістку з островів Діомеда, моржові шкури з берегів Льодовитого океану, якісь дивовижні кам'яні світильники, що переходили від плем'я до плем'я, бозна-звідки взявшись; а ще якось трапився мисливський ніж англійського виробу. Суб'єнков знав, що тут справжня школа, де можна вивчати географію. Тут-бо він здибав ескімосів з Нортонової протоки, з островів Кінг та Святого Лаврентія, з мису Принца Уельського і з мису Барроу. Ці місцевості мали тут інші назви, а відстані мірялися днями дороги до них.

Тубільці збиралися сюди торгувати з просторого краю.

в кам'яні світильники й сталевий піж, не раз міняючи власника, примандрували ще й з дальших країв. Суб'єнков залякував, підлещувався, підкупував. Кожного прибульця здалеку або з чужого плем'я приведено до нього. Вони розповідали йому про силу неймовірних небезпек, про диких звірів та ворожі племена, про непрохідні ліси й височенні гірські хребти. Та найцікавіші для нього були чутки й оповіді про білошкірих людей з блакитними очима й ясеним волоссям, які билися, немов чорти, і все шукали хутра. Вони жили на сході, далеко-далеко на сході. Ніхто їх не бачив. Сюди про них доходив тільки поголос.

Тяжка то була школа. Спробуйте-но як слід вивчити географію за допомогою незрозумілих говірок від людей. в темному мозку яких факти перенелуталися з вигадками, від людей, що відстані міряли почівлями — величиною зміною залежно від труднощів переходу. Та нарешті Суб'єнков почув те, що піднесло його на дусі. На сході є велика річка, де живуть ті блакитноокі люди. Річку ту звано Юконом. На південь від Михайлівського редуту в море впадає інша велика річка, що її росіяни знали як Квікнак. Чутки мовили, що то одна й та сама річка.

Суб'єнков повернувся на Михайлівській редут. Цілий рік він домагався ескспедиції вгору по Квікнаку. Тоді з'явився Малаков, російський метис, і очолив буйну зграю найвідчайдушніших і найжорстокіших авантюристів, які будь-коли припливали сюди з Камчатки. Суб'єнков був у нього за помічника. Вони пробилися через лабіринт великої дельти Квікнаку, минули перші невисокі горби північного берега і в обтягнутих шкірою каное, вщерть навантажених різним крамом та принасами, насилу змагали п'ятивузлову течію річки, глибочезне річище якої то звужувалося до двох, то розширювалося до десяти миль. Малаков вирішив збудувати форт у Нулато. Суб'єнков спершу наполягав пливати далі, але потім примирився з Нулато. Насувалася довга зима, краще було перечекати. Тільки настане літо й зійде крига, він зникне, піде проти течії Квікнаку і пробиватиметься до постів Компанії Гудзонової затоки. До Малакова ніколи не доходили чутки, що Квікнак — це Юкон, а Суб'єнков не казав йому про це.

Почали будувати форт. Працювали з примусу індіани. Дерев'яні стіни з колод виростали під зітхання і стогін нулатців. По їхніх спинах гуляв батіг, і тримала той батіг залізна рука морських розбійників. Декотрі індіани втекли,

і коли їх зловили, то привели язад, поклали перед фортом, і тут вони разом з усім племенем спізнали на собі дієвість шмаганини. Двоє померли під батогами, інші скалічили на все життя, а решта взяли науку до серця і більше не тікали. Сніг вишав до того, як скінчили будувати форт, і надійшла пора добувати хутро. Тяжку данину було накладено на плем'я. Стусани синалися й батоги гуляли безперестанку, а щоб данину сплачувано, жінок та дітей тримали як заручників і поводитися з ними так жорстоко, як тільки мисливці за хутром здатні.

Авжеж, тоді сіяли кров, а тепер пастали жнива. Форт згорів дощенту. При зловісному світлі пожежі половину зграї було вирізано. Другу половину закатовано до смерті. Тільки Суб'єнков лишився. вірніше Суб'єнков і Здоровило Іван, якщо те створіння, що стогнало й вищало там на снігу, можна було назвати Здоровилом Іваном. Суб'єнков спіймав на собі зловтішну посмішку Якаги. Йому нічого закинути Яказі — слід від батога й досі ще у того на обличчі. Зрештою Суб'єнков і не збирався гудити його, але осоружна була йому гадка про те, що з ним зробить Якага. Він хотів був просити Макамука, головного ватага, але здоровий глузд переконав його, що то марна річ. Тоді ще смало йому на думку розірвати пута і вмерти в боротьбі. Такий кінець був би швидкий. Але він не міг їх розірвати. Ремінці з оленячої шкіри занадто міцні. Міркуючи і так і сяк, доглунався він до іншого. Він зробив знак Макамукові, щоб привели перекладача, котрий знає надбережню говірку.

— О Макамуче,— сказав Суб'єнков.— Я не збираюся помирати. Я велика людина, і дурний би я був, щоб помирати. Ні, я не помру. Я ж зовсім не такий, як оте падло.

Він глянув на жалюгідне створіння, що колись було Здоровилом Іваном, і зневажливо кокнув його ногою.

— Я занадто мудрий, щоб помирати. Слухай-но, я знаю чудовне зілля. Тільки я один знаю це зілля. Отож я й не збираюся помирати, а хочу помінятися цим зіллям з тобою.

— Що це за зілля? — спитав Макамук.

— Це чудодійне зілля.

Суб'єнков завагався на хвилину, ніби міркуючи, чи варто виявляти свою таємницю.

— Я скажу тобі. Якщо трохи цього зілля втерти в шкіру, то вона зробиться така тверда, як камінь, і така

міцна, як залізо, так що ніяка гостра зброя не зможе її розрубати. Найсильніший удар нічого їй не зробить. Кістиний ніж для неї однак, що грудка глею, від неї відскочить навіть залізні ножі, які ми вам привезли. Що ти даси мені за таємницю цього зілля?

— Я подарую тобі життя,— відповів Макамук через перекладача.

Суб'єнков презирливо засміявся.

— І ти будеш рабом у моєму домі аж до самої смерті.

Поляк засміявся ще презирливіше.

— Розв'яжіть мені руки й ноги, і тоді поговоримо,— сказав він.

Ватаг зробив знак, і коли Суб'єнкова звільнили від пут, він скрутив цигарку й запалив.

— Ти верзеш дурниці,— сказав Макамук.— Нема такого зілля. Не може бути. Гостре лезо дужче за якесь там зілля.

Ватагові не вірилось, а проте він вагався. Він бачив не одну диявольську штуку цих мисливців за хутром, тимто й не міг дуже вже не йняти віри.

— Я подарую тобі життя, і ти не будеш рабом,— сказав він.

— Цього замало.

Суб'єнков грав свою роль так спокійно, наче торгувався за лисячу шкуру.

— Це чудодійне зілля. Воно не раз рятувало мені життя. Я хочу санки й собак, і щоб шестеро твоїх мисливців проводжали мене річкою вниз і охороняли мене аж до останньої ночівлі перед Михайлівським редутом.

— Ти мусиш жити тут і навчити нас усіх цих диявольських штук,— була відповідь.

Суб'єнков мовчки знизав плечима. Він викуєкав дим з цигарки в морозяне повітря і з цікавістю розглядав те, що лишилося від козака-велетня.

— А цей шрам! — раптом сказав Макамук, показуючи на шию поляка, де виразно синів рубець від ножа, знак по одній камчатській бійці.— Твоє зілля погане. Гостре лезо дужче за зілля.

— Цей удар зробила дуже сильна людина.— Суб'єнков напружено думав.— Дужча за тебе, дужча за найдужчого з твоїх мисливців, дужча, ніж він.

І знову носакон мокашина він коннув козака — жахливе

видовище, бо хоч Іван був непритомний, проте його пошматоване, зівечене тіло вперто чіплялося за життя.

— Тоді зілля було заслабе. В тих місцях не знайшлося потрібних ягід, а у ваших краях, я знаю, їх багато. Тут зілля буде сильніше.

— Я дозволю тобі піти вниз річкою,— сказав Макамук,— і дам тобі санки й собак, і шістьох мисливців, щоб охороняли тебе.

— Ти надто довго думаєш,— холодно відказав Суб'єнков.— Ти образив моє зілля тим, що не одразу пристав на мої умови. Отож тепер я вимагаю більшого. Я хочу сотню бобрових шкур (Макамук ошкірився глузливо). Я хочу сто фунтів сушеної риби (Макамук кивнув головою — риби вони мали багато, і вона була дешева). Я хочу двоє санок — одні для себе, а другі для мого хутра та риби. І мою рушницю хай повернуть мені. Якщо тобі не подобається ціна, то за часину вона стане ще вища.

Якага прошепотів щось ватагові.

— А як я знатиму, що твоє зілля — справжнє зілля? — спитав Макамук.

— Це дуже легко. Спершу я піду до лісу...

Якага знову прошепотів щось Макамукові, і той підозріло закивав головою.

— Ти можеш послати зі мною двадцять мисливців,— вів далі Суб'єнков.— Бачиш, я мушу знайти ягоди й коріння, з яких вариться це зілля. Потім ти поставиш отут двоє санок, наладуєш їх рибою та бобровими шкурами, покладеш рушницю та придаєш шістьох мисливців, що підуть зі мною, а як усе буде готове, я натру зіллям шию і покладу голову он на ту колоду. І тоді пайдужчий з твоїх мисливців візьме сокиру й рубоне тричі мене по шні. Ти сам можеш тричі вдарити.

Макамук стояв, роззявивши рота, вражений цим останнім і найдивовижнішим чудом мисливців за хутром.

— Але слухай,— поспішив додати поляк,— перед кожним ударом я повинен знову намастити зіллям шию. Сокира важка й гостра, і я не хочу, щоб сталася якась помилка.

— Все, що ти просиш, буде твоє,— поспішаючи дати згоду, вигукнув Макамук.— Готуй своє зілля.

Суб'єнков приховав свою радість. Він вів одчайдушну гру, і п'охібок тут не повинно бути. Він сказав погордливо:

— Ти довго зволикав. Моє зілля ображене. Щоб спокутувати цю образу, ти мушиш віддати мені свою дочку.

І він показав на дівчину — бідомашне створіння, косе на одне око, та ще й зуби в неї випиналися, як у вовка. Макамук розсердився, але поляк спокійнісінько скрутив і заналив ще одну цигарку.

— Поспішай,— погрожував він.— Якщо будеш вагати-ся, я вимагатиму ще більше.

Запанувала тиша; похмурий північний красвид поволі зник йому з-перед очей, і він думкою полинув до рідного краю та до Франції, а глянувши ненароком на дівчину з вовчими зубами, пригадав іншу дівчину, співачку й танцівницю, що з нею зацізнався ще тоді, як юнаком уперше прибув до Парижа.

— Навіщо тобі ця дівчина? — спитав Макамук.

— Візьму з собою, коли поїду річкою вниз...— Суб'єнков поцінував її поглядом.— З неї буде гарна дружина, а честь поріднитися з тобою — то добра винагорода за моє зілля.

Він знову пригадав співачку й танцівницю і замугикав пісеньку, якої навчився у неї. Ще раз переживав він своє життя, але дивився на сцені з минулого якомсь піби збоку, наче вони його не обходили, немов то були малюнки в книжці про чийсь чужу долю. Нараз ватагів голос різко порушив тишу, і Суб'єнков здригнувся.

— Це буде зроблено, — сказав Макамук. — Дівчина піде з тобою вниз річкою. Але знай: я сам тричі вдарю тебе сокирою по шиї.

— Тільки перед кожним разом я натиратимуся зіллям,— відказав Суб'єнков, удаючи погано приховану стурбованість.

— Ти будеш натиратися зіллям перед кожним ударом. Ось мисливці, які стежитимуть, щоб ти не втік. Іди в ліс і збирай своє зілля.

Пожадливість полякова остаточно переконала ватага, що зілля таки цінне. І справді: що інше, як не чудодійне зілля, могло спокутувати людину на порозі смерті стояти непохитно й торгуватися, наче стара баба.

— До того ж,— прошенотів Якага, коли поляк разом з вартою зник серед яли,— коли вивідаєш усе про це зілля, ти легко можеш його вбити.

— Та як же його вбити? — заперечив Макамук.— Адже зілля захистить його!

— А може, він десь і не натреться тим зіллям,— відповів Якага.— Ми саме туди й влучимо. Може, то будуть вухо. От і гаразд — ми проткнемо снігом одне вухо, а вийде він у друге. А може, то будуть очі. Певно, зілля буде замідне, щоб натирати ним очі.

Ватаг кивнув головою:

— Ти мудрий, Якаго. Коли він не має інших диявольських штук, то ми вб'ємо його.

Суб'єнков не гаявся, збираючи складники для свого зілля. Він брав усе, що потрапляло під руку: ялинову глицю, кору з верби та берези і багато журавлини,— він казав мисливцям викопувати її з-під снігу. Дециця замерзлого коріння довершила його запас, і з цим він повернувся до табору.

Макамук і Якага сиділи навпочіпки коло нього, примічаючи, скільки й чого саме кладе він у горщик з окропом.

— Затямте — найперше кидається журавлина,— пояснював Суб'єнков.— Ага, ще одне — людський палець. Ану, Якаго, давай-но я відітну твого пальця.

Але Якага сховав руки за спину і насупився.

— Тільки мізинчика,— просив Суб'єнков.

— Якаго, дай йому свого пальця,— наказав Макамук.

— Хіба мало тут валяється пальців? — пробурчав Якага, показуючи на понівечені трупи: на снігу лежало десятків зо два закатованих на смерть людей.

— Це мусить бути палець живої людини,— наполягав поляк.

— От і матимеш палець живої людини,— Якага ступив до козака і відтяв йому пальця.

— Він ще живий,— пояснив він, кинувши свій кривавий трофей на сніг, під ноги полякові.— До того ж це добрий палець, бо великий.

Суб'єнков кинув пальця у вогонь під горщиком і заспівав. Це була французька пісенька про кохання, що її він надзвичайно урочисто співав, варячи зілля.

— Як не вимовляти цих слів над горщиком, зілля нічого не варте,— пояснив він.— В них уся сила. Ось бачите, вже й готове.

— Прокажи слова повільно, щоб я міг запам'ятати,— наказав Макамук.

— Тільки після випробу. Коли сокира тричі відскочить від моєї шиї, тоді я розкрию тобі таємницю цих слів.

— А якщо зілля буде погане? — стурбовано запитав Макамук.

Суб'єнков сердито накинувся на нього:

— Моє зілля завжди добре. А якщо воно буде погане, тоді зробіть зі мною те, що зробили з іншими. Поріжете мене на шматки, як порізали його.— Він показав на козака.— Зілля вже прохололо. Отже, я натираю собі шию, проказуючи це замовляння.

Надзвичайно врочисто й повільно він проспівав рядок з «Марсельези», тим часом натираючи собі шию прегидким варивом.

Несподіваний крик перервав його лицедійство. Велетень козак, востаннє виявляючи свою надзвичайну живучість, зігнувся на коліна. Регіт, здивовані вигуки та оплески залунали серед індіан, коли Здоровило Іван почав битися на снігу в страшених корчах.

Суб'єнкова аж занудило те видовисько, але він опанував себе й удав, ніби розсердився.

— Годі! — вигукнув він.— Добийте його та почнім випробу. Ану, Якаго, припини цей галас.

Коли з козаком було покінчено, Суб'єнков звернувся до Макамука.

— Пам'ятай — ти повинен рубати щосили. Це тобі не дитячі забавки. Ось візьми сокиру і вдар по цій колоді, щоб я міг побачити, чи ти б'єш, як справжній чоловік.

Макамук послухався і двічі рубонув,— і так влучно й замашисто, що відлетіла добряча полішка від колоди.

— Гарзд,— Суб'єнков обвів очима обличчя тубільців, що стояли навколо, немов символізуючи ту стіну варварства, яка оточувала його, відколи він потрапив до рук царської поліції у Варшаві.— Візьми сокиру, Макамуче, і стань отут. Я ляжу. Коли підніму руку, вдар, і то щосили. Та гляди, щоб ніхто не стояв позад тебе. Зілля міцне, і сокира може відскочити від шиї і вишоренути з твоїх рук.

Він подивився на собак у запрягу, на двоє санок, навантажених хутром та рибою. Поверх бобрових шкур лежала його рушниця. Шестеро мисливців, що мали охороняти його, стояли біля санок.

— А де дівчина? — спитав поляк.— Приведіть і її до санок перше, ніж почнемо випробу.

Коли дівчину привели, Суб'єнков ліг на сніг і поклав голову на колоду, немов стомлена дитина, що лаштується до

снугу. Він пережив стільки тяжких років, що й справді був дуже стомлений.

— Я сміюся з тебе і з твоєї сили, о Макамуче! — сказав він. — Бий, бий щосили!

Він підняв руку. Макамук замахнувся широколезною сокирою, що нею обтесують колоди. Блискуча сталь сяйнула в морозяному повітрі, спинилась на ледве помітну мить над головою Макамука, потім упала на голу шию Суб'єнкова. Сокира легко розрубала кістки й м'язи і глибоко врізалася в колоду. Вражені дикуни побачили, як голова відскочила на добрий ярд, а кров струменем бризнула з туба.

Всі стояли ошелешені й мовчали, відтак поволі почало прояснятися їм у головах, що ніякого чудодійного зілля й не було. Мисливець за хутром перехитрував їх. Єдиний з усіх бранців він уник катування. Оце й була та ставка, на яку він грав. І тут усі вибухнули голосним реготом. Макамук зсорому похилив голову. Мисливець за хутром обдурив його. Перед усім його людом у дурні пошив. Всі реготали, аж мало за животи не бралися. Макамук обернувся і, похиливши голову, поплентався геть. Він знав, що віднині його ніхто не зватиме Макамуком. Для всіх він буде Пошитий у дурні. Це ганебне тавро залишиться на ньому аж до смерті. І коли б не збиралися індіанські племена — навесні ловити лососів чи влітку вимінювати крам, від багаття до багаття переходитиме розповідь про те, як супокійно вмер мисливець за хутром, від єдиного вдару руки Пошитого в дурні.

— А хто такий цей Пошитий у дурні? — причулося йому, як уже питає котрийсь знахабнілий жовторотик.

— А-а, Пошитий у дурні, — пролунає відповідь, — це той, що колись його звано Макамуком, поки він не відрубав голови мисливцеві за хутром.

День тільки заповідався, холодний і сірий — дуже холодний і дуже сірий, — коли чоловік збочив з утопаної стежки подовж Юкону і почав видиратися на високий берег, де ледве помітний слід провадив на схід густим ялиновим підліском. Берег був крутий, і чоловік, досявши краю, спшився відітхнути, виправдуючись перед собою тим, що хоче глянути на годинника. Стрілки показували дев'яту годину. Сонце ані проблискувало, дарма що на небі не було жодної хмаринки. День випав ясний, а проте здавалося, ніби якась невидима заплата огорнула все навколо, — якийсь непомітний морок робив його сірим. І все тому, що не було сонця. Та це не турбувало чоловіка. Він звик жити без сонця. Воно сховалося вже багато днів тому, і чоловік знав, що мине ще не один день, поки той ясно-сяйний круг визирне на півдні понад обрієм і вмить сховається.

Чоловік оглянувся назад, туди, звідки прийшов. Юкон, завширшки з милью, ховався під трифутурою кригою. Поверх тієї криги лежав такий самий завтовжки шар снігу, рівний і білий; лише невеличкі хвилі позначали місця, де були крижані зашерети, сковані морозом. На північ і на південь, скільки око сягало, скрізь було біло-білісінько, тільки попід зарослим ялиною островом звивалася темна смужка; вона бігла з півдня й тяглася геть на північ, зникаючи за другим, так само зарослим ялиною островом. Та тоненька, як волосина, смужка була стежкою, головним шляхом, що простягся на п'ятсот миль у південному напрямку до Чілкутського перевалу, до Даї та Солоної Води, і на сімдесят у північному до Доусона, і ще на тисячу миль до Нулато, і далі до Сент-Майкла на Берінговому морі — цівтори тисячі миль снігової дороги.

Але все те — таємничя, тоненька, мов волосина, стежка, що їй і кішки не видно було, ясне небо без сонця, пекучий мороз, дивини, мов чарами повитий, красвид, — усе те не вразило подорожнього. Не тому, що він здавна при звичах до цього. Він був на півночі нова людина, чечак, і зимував тут уперше. Просто йому бракувало уяви. То був чоловік метикуватий і спиритний у життєвих справах — тільки в життєвих, але не в царині думки. Було п'ятдесят градусів під нулем, себто вісімдесят із чимось градусів морозу. Для чоловіка це означало, що надворі дуже холодно і що йому буде важко в дорозі, та й усе. Цей мороз не збудив у ньому роздумів про те, яка тендітна істота людина, здатна жити лише в певних вузьких межах тепла й холоду; це замислився він і над такими речами, як віра в безсмертя та місце людини у всесвіті. П'ятдесят градусів під нулем означало для нього лютий, пекучий мороз, від якого треба захищатися — себто мати рукавиці, навушники, теплі мокасини та грубі шкарпетки. П'ятдесят градусів під нулем було тільки п'ятдесят градусів під нулем, та й годі. Чоловік нездатний був піднятися думкою, що це може означати щось більше.

Рушаючи далі, він мимохідь плюнув. І здивувався, почувши, як дзвінко хруснула слина, замерзаючи в повітрі. Він плюнув ще раз. І знову слина хруснула, ще не встигнувши впасти на сніг. Він знав, що при п'ятдесяти градусах під нулем слина хрущить, як падає на сніг, але тепер вона хруснула, не долетівши додола. Отже, було більше, ніж п'ятдесят під нулем, — і невідомо, наскільки більше. Та, врешті, це байдуже. Він-бо знав, скільки треба йти до займанки на лівому рукаві Гендерсонового потічка, де вже мали чекати свої хлопці. Вони завернули туди від річки Індіани, а він подався околицьним шляхом, щоб довідатись, чи можна буде навесні сплавити дерево з островів на Юконі.

До табору він дійде годині о шостій; правда, вже смеркне, але там чекатимуть хлопці, палахкотітиме багаття і приготована буде вечеря. А сніданок — він намацав під курткою торбинку, — сніданок ось, під сорочкою, загорнений у хустину. А то пампушки замерзли б. Чоловік задоволено всміхнувся, згадуючи про смачний сніданок. Кожна пампушка, що й так уже добре вварилася в смальці, була ще розрізана навпіл і перекладена товстими шматками підсмаженого сала.

Він пірнув у густий ялиник. Стежка була ледь помітна. Мабуть, давно вже ніхто сюдою не йшов, бо останній слід принав снігом десь на фут завгрубшки. Чоловік радий був, що мандрує без санок, упорожні. Та й справді, він нічого не мав при собі, тільки загорнений у хустину снідапок. А таки дуже холодно, подумав він, розтираючи рукавицею задубілий ніс та вилиці. Чоловік мав бороду й вуса, що густо вкривали щокни й підборіддя, проте не захищали широких вилиць і гострого носа, задержувато виставленого на мороз.

Слідом за чоловіком біг великий, сірий на масть, місцевої породи пес-вівчур, що ні виглядом, ні вдачею не відрізнявся від свого брата вовка. Собаку пригнічував той страшний холод. Він розумів, що не час тепер мандрувати. Інстинкт казав йому більше, ніж чоловікові розум. Бо насправді було не п'ятдесят градусів під нулем, не шістдесят, ба навіть не сімдесят, а сімдесят п'ять. Якщо, рахуючи за Фаренгейтом, точка замерзання на тридцять другому градусі під нулем, то тепер було сто сім градусів морозу. На термометрах собака не розумівся. Може, в голові його не було такого ясного уявлення про холод, як у людини. Але собака мав інстинкт. Його посів невизначний страх, що насувається якась небезпека, і він пригноблено плентався ззаду, ловлячи кожний рух свого господаря, немов сподівався, що чоловік вернеться назад до табору або пошукає затинку й розпалить багаття. Собака знав, що таке вогонь, і прагнув вогню, а як ні, то хоч закопатися десь під сніг і зберегти своє власне тепло.

Пара від подиху в собаки дрібною памороззю осідала йому на шерсті, а надто на морді та віях. Руда борода й вуса подорожнього також пообмерзали, тільки ще дужче — взялися суцільною крижиною, що грубшала з кожним подихом. До того ж чоловік ще й жував тютюн, і крижана обротька так щільно стягнула йому рота, що він не міг навіть як слід сплюнути. Тому пережований тютюн осідав на обмерзлій бороді, що набула бурштинового кольору і дедалі довшала. Якби він упав, то борода розбилася б на друзки, наче скло. Та його не бештежила така прикраса, бо її посили в цій країні всі, хто жував тютюн, а він уже двічі мандрував у лютий мороз. Щоправда, тоді не було так холодно, як тепер, але спиртовий термометр на Шістдесятій Милі показував раз п'ятдесят, а вдруге п'ятдесят п'ять градусів під нулем.

Кілька миль він ішов лісом, потім перетяв широку рівнину і спустився до берега невеличкої замерзлої річки. То був Гендерсонів потічок, і до розгалуження його лишилося десять миль. Чоловік глянув на годинника. Була десята. Отже, він долає по чотири милі на годину і біля розгалуження буде о пів на першу. Там він справить собі відпочинок і підживиться спіданком.

Собака, опустивши хвоста, понуро поплентався за чоловіком, коли той рушив далі замерзлими річищем. Слід було добре видно, але відтоді, як проїхали останні санки, напало дюймів на дванадцять снігу. Певне, вже з місяць ніхто не їздив цією примовклою річкою.

Чоловік упевнено йшов далі. В глибокі міркування він не зник вдаватися і тепер не мав про що думати, хіба про те, що на розтоці він поспідає, а о шостій буде вже в таборі разом з хлопцями. Балакати не було з ким, а хоч би навіть і було, то він не зміг би розтулити вуст, бо заважала крикана обротька. Тим-то чоловік і далі мовчки жував тютюн, а бурштинова борода чимраз довпала.

Часом йому спадало на думку, що мороз надто великий, такого він ще зроду не смізнав на собі. Ідучи, він тер вилиці та носа рукавицею. Тер машинально то одною, то другою рукою. Коли ж переставав, то відразу німіли вилиці, а за мить і кінчик носа. Він був певний, що відморозить щокни, і шкодував, що не справив собі заплони на ніс, як у Бада: той завжди носив її в холод. Така заплоня прикривала б від морозу й щокни. Але, зрештою, про що тут балакати? Відморозить, то й що? Трошки поболить і перестане; ніхто ж через це ще не вмер.

Хоч думати чоловік не вмів, зате добре стежив за всім навколо, помічав кожну зміну на річці, закрути, повороти, примерзлі куни дерева та уважно додивлявся, куди ступити. Якось, обминаючи закрут, він раптом одскочив, наче сполоханий кінь, обійшов далеченько непевне місце і знову вернувся на стежку. Він знав, що потічок промерзає геть до дна — в жодній річці немає води в полярну зиму, — але знав і те, що є джерела, які б'ють з гористих берегів і біжать попід снігом, поверх річкової криги. Навіть у найлютіші морози не замерзають ті джерела, і чоловік знав, які вони небезпечні. То були пастки. Під снігом ховалися калюжі на три дюйми, а то й на три фути завглибшки. Іноді їх покривала крига з півдюйма завтовшки, а кригу притрушував сніг.

Бувало, шари криги йшли вперемінку з водою: крига поступово проломлювалася і можна було провалитися й по пояс.

Тому чоловік і відскочив, як обшарений: він відчув, що під ногами вгинається й тріщить захована попід снігом крига. А замочити ноги в такій холод мало що неприємно, а й небезпечно. Щонайменше це затримало б його, бо довелося б розкласти багаття і під його захистом роззутися та висушити шкарпетки й мокасини. Чоловік скинув пильним оком на річище та береги і зважив, що струмок біжить з правого боку. Він поміркував трохи, потираючи носа та щоки, тоді пішов ліворуч, обережно ступаючи й випробовуючи ногами кожен крок. Коли небезпечне місце залишилося позаду, чоловік узяв свіжого тютюну в рот і піддав ходи, долаючи чотири милі на годину.

За дальні дві години дороги він ще не раз натрапляв на такі пастки. Звичайно сніг, що приховував таловини, западав, брався кригою і тим самим попереджав про безпеку. А проте раз чоловік мало що не провалився, а вдруге, підозрюючи небезпеку, послав наперед собаку. Але собака не хотів іти. Він почав задкувати, аж поки чоловік добряче стусонув його. Тоді він хутко побіг білою незайманою поверхнею. Раптом передні лапи провалилися, а нес шарпонувся вбік і вискочив на тверде. Мокрі лапи відразу ж узялися кригою. Собака кинувся злизувати кригу з лап, тоді сів на сніг і почав вигризати її з-поміж назурів. Так наказував йому інстинкт. Якби він залишив кригу, то намуляв би собі лапи. Собака, звичайно, не знав цього. Просто він корився таємничому велінню, що йшло десь із глибини його істоти. Але чоловік знав, бо склав про те думку з власного досвіду, тому він скинув рукавицю з правої руки й номіг собаці повидирати крижинки. Не минуло й хвилини, як він її скинув, а вже пальці закоцюбли, і це його здивувало. Напевне, було так дуже холодно. Він мерщій натяг рукавицю й почав завзято бити рукою об груди.

О дванадцятій годині надворі була найясніша пора. Але зимове сонце помандрувало дуже далеко на південь і не з'являлося над обрієм. Від Гендерсонового потічка, яким полудневої ясної пори йшов чоловік, не кидаючи тіні, сонце заступала опуклість земної кулі. О пів на першу, хвилинка в хвилину, чоловік дістався до розтоки. Він

зрадів, що йшов так прудко. Якщо він і далі не стихить ходи, то о шостій напевне буде вже вкупі з хлонцями.

Чоловік розстебнув куртку та сорочку й витяг спіданок. На це він згаяв не більше, як чверть хвилини, а все ж пальці його встали задубіти. Не одягаючи рукавиці, він кілька разів ударив рукою об стегно. Тоді сів на вкриту снігом колоду і хотів був їсти. Але його вразило, що гострий біль у пальцях після удару так швидко вщух. Навіть укусивши пампушки, він ще трохи помолотив рукою по коліні, тоді натяг рукавицю, а патомість скинув другу. Тепер він спробував їсти, та йому заважала крижана обротька. Чоловік забув, що треба розпалити багаття і розтопити кригу. Він посміхнувся з своєї неуважності і знову відчув, що голі його пальці дубіють. Помітив також, що, коли він сідав їсти, то відчував у пальцях на ногах гострий біль, а тепер боліти зовсім перестало. Чоловік не знав, що й думати: чи пальці йому нагрілися, чи закоцюбли. Спробувавши поворухнути ними в мокасінах, він зміркував, що швидше закоцюбли.

Він мерщій натяг рукавицю і встав, трохи навіть зляканий. Він почав топтатися на місці, поки відновився в ногах кровообіг. Собачий такий холод, подумав він. Той дідуган із Сірчаного струмка правду казав, що тут бувають іноді скажені морози. А він ще сміявся з нього! Ніколи не слід бути занадто вже впевненим у собі. Але ж як холодно! Він ходив туди й сюди, тупцяв на місці, бив руками, поки тепло знову розійшлося по тілу і трохи відлягло від серця. Тоді витяг сірники й почав розпалювати вогонь. Дров не бракувало: минулої весни повінь занесла в кущі чимало всілякого хмизу. Обережно, починаючи з маленьких трісочок, він розпалив шумке багаття і біля нього відтопив кригу з обличчя та з'їв спіданок. На якийсь час чоловік перехитрував мороз. Собака, не менш радіючи вогневі, простягнувся саме на такій відстані, щоб грітись, але не обсмалитися.

Попоївши, чоловік набив люльку і спокійно, не поспішаючи, викурив її. Тоді натяг рукавиці, щільніше зав'язав навушники і подався лівим рукавом річки. Собака був розчарований і не хотів покидати багаття. Цей чоловік не знав, що таке холод. Можливо, всі покоління його предків не знали холоду, справжнього холоду, на сто сім градусів нижче від точки замерзання. Але собака знав, усі його предки знали, і він дістав це знання у спадок. Знав він,

що не гаразд подорожувати в такий лютий мороз. Під таку годину краще лежати, згорнувшись у клубок, десь у снігу, в ямі, та чекати, поки хмари заступлять те місце, звідки йде холод. Однак проміж собакою та чоловіком не було великої близькості. Перший був невільником другого і тільки й знав ласки, що погрозливі вигуки, які передували батогови. Тому собака й не намагався якимсь передати свою тривогу чоловікові. Йому не було чого дбати за людину; тільки задля себе самого він не хотів покидати багаття. Але чоловік свиснув і гукнув до нього словами, що нагадували про батіг, отож собака встав і поплентався услід за чоловіком.

Чоловік узяв у рот тютюнової жуйки і почав запускати нову бурштинову бороду. Біла паморозь від подиху швидко вкрила йому вуса, повіки та вії. На лівому рукаві Гендерсонового потічка, певне, було менше джерел; принаймні він уже з півгодини не бачив їхніх ознак. І тоді воно сталося. Там, де ніщо не показувало на небезпеку, де пухкий, незайманий сніг ніби заневняв міцну кригу, чоловік провалився. Не глибоко. Але він замочив ноги по литки, поки вискочив на тверде.

Ця халепа розлютила чоловіка, і він вилаявся. О шостій він сподівався бути вже в таборі з хлопцями, а тепер доведеться згаяти годину, розпалити багаття та висушити взуття. Він знав добре, що при такій низькій температурі цього не мнеш; отож збочив до берега і видрянався вгору. На березі, в куцах, навколо стовбурів кількох невеличких ялин позастрявало нанесене повіддю сухе наливо — переважно цурупалки та хмиз, але чимало й сухого гілля та чудової, сухої торішньої трави. Він кинув на сніг кілька великих гілляк. Вони мали бути за підвалину та захищати слабенький ще вогник від розтопленого снігу. Потім черкнув сіринком об невеличкий шматочок березової кори, що мав з собою в кишені. Вона займалася ще краще, ніж папір. Поклавши її на гілки, він почав підкидати маленькі жмутки сухої трави та сухий, здріблений хмиз.

Чоловік розпалював багаття поволі, обережно, гостро відчуваючи небезпеку. Потрохи, як зростало полум'я, він підкладав гілки чимраз більші й більші. Він сидів навпочіпки в снігу, витягав гілля, що позастрявало в куцах, і кидав його у вогонь. Він знав, що тут треба не схибити. Коли надворі сімдесят п'ять під нулем, чоловік мусить з першого разу розпалити багаття — а надто, як у нього

мокрі ноги. Якщо ноги сухі, то можна пробігти з півмилі й відновити кровообіг. Коли ж ноги мокрі та обмерзлі, то нічим не відновив кровообігу при сімдесяти п'яти градусах під нулем. Хоч як швидко біжи, а ноги тільки дужче мерзнутимуть.

Усе це чоловік знав. Ще восени той старожитець із Сірчаного струмка казав йому про це, і тільки тепер він склав ціну його пораді. Ніг своїх він уже не відчував. Щоб розпалити багаття, він мусив скинути рукавиці, але пальці відразу ж задубіли. Коли він долав чотири милі на годину, серце гнало кров до поверхні тіла, до рук і ніг. Та тільки-но він спинився, робота серця ослабла. Космічний холод рипув на незахищене місце Землі, і чоловік, що був саме в тому незахищеному місці, діставав найважчі удари. Кров відступала перед холодом. Кров була жива, як і той собака, і так само хотіла заховатися, захистити себе від лютого морозу. Поки він долав чотири милі на годину, вона, хочеш не хочеш, приливала до його рук та ніг; а тепер відпливла, сховалася в глибині тіла. Насамперед це відчули найдальші від серця куточки. Мокрі ноги мерзли швидше, руки, не захищені рукавицями, коцюбли дедалі дужче, хоч він ще міг ворухити ними. Ніс і щоки були вже відморожені, попід шкірою, не огрітою кров'ю, пробігали дрижаки.

Але він урятувався. Він тільки трохи обморозив пальці на ногах, ніс та щоки. Бо ж вогнище починало розгорятися. Чоловік підкладав уже гілочки завтовшки з палець. Ще хвилинка, і він зможе підкладати вже дровицяки завтовшки з руку, тоді скине мокре взуття і, поки воно сохнутиме, розігріє ноги біля вогню, звичайно, спершу добре розтерши їх снігом. З багаттям йому пощастило. Він був урятований. Чоловік згадав раду старожитця з Сірчаного струмка й осміхнувся. Западто вже впевнено наполягав він на тому, що на Клондайку ніхто не повинен сам вибиратися в дорогу, коли мороз більший, як п'ятдесят під нулем. А ось він спробував, і що ж? Замочив собі ноги, був сам-самісінький і все-таки врятувався. Ті старожитці часом бувають лякливі, як жінки. Треба тільки не розгубитися, і все буде гаразд. Кожен чоловік, якщо він не боягуз, може подорожувати сам. Та все ж дивно, що так швидко мерзнуть щоки й ніс. Ніколи він не думав, щоб пальці так зразу залякли. Вони так коцюбли, що чоловік ледве міг ворухити ними, щоб притягти якусь гілку.

Здавалося, вони мовби відокремилися від тіла. Беручи гілку, він мусив дивитися, чи взяв її, чи ні. Зв'язок між ним і пучками пальців урвався.

Та кінець кінцем це байдуже. Перед ним багаття: вогонь, що тріщить і танцює по гілках, обіцяє життя. Чоловік почав розв'язувати мокасини, всуціль закрижанілі. Грубі німецькі шкарпетки до самих литок нагадували залізні піхви, а шнурівка на мокасинах була паче крицевої дріт весь поплутаний та повузлений, ніби після якоїсь катастрофи. Часину чоловік вовтузився з ними закоцюблими пальцями, тоді, зміркувавши, що то даремна праця, зитяг мисливського ножа.

Але ще не встиг розрізати шнурівки, як воно сталося. Властиво, то була його провина, чи пак — помилка. Треба було розкласти багаття не під ялиною, а на відкритому місці. Але так легше було тягати паливо з кущів та кидати його просто в огонь. На гіллі того дерева, під яким він розпалив багаття, злежалася чимало снігу. Вітер уже кілька тижнів не здував його, і кожна гілка аж гнулася під ним. Щоразу, витягаючи паливо, чоловік злегка схитував ялину, схитував ледве помітно, але цього було досить, щоб накликати лихо. Одна з верхніх гілок струсила сніг. Він упав на нижчі гілки, із них теж посипався сніг. Так він падав з гілки на гілку, поки захоронив ціле дерево. А тоді лавиною гупнув додолу і засипав чоловіка та багаття. Там, де горів вогонь, тепер лежала куна свіжого, без ладу накиданого снігу.

Чоловікові стало страшно. Він ніби почув свій смертний вирок. Хвильку він ще сидів, утупивши очі в те місце, де щойно горів огонь. Тоді враз заспокоївся. Можливо, що старожитець із Сірчаного струмка все-таки мав слухність. Справді, якби з ним був ще хтось, то йому не загрожувала б небезпека. Супутник міг би рознайти багаття. Ну, а тепер йому самому доведеться знову братися до діла, і вже вдруге не можна схибити. Правда, якщо йому навіть пощастить, він напевне втратить кілька пальців на носі. Вже й тепер ступні його відморожені, а ще ж мине деякий час, поки вогонь розгориться.

Так думав собі чоловік, проте не сидів склавши руки. Думаючи, він гарячково працював. Поклав нову підвалину на багаття, цього разу вже на відкритому місці, щоб жодне зрадливе дерево не могло загасити його. Далі набирив сухої трави та дрібного хмизу, панесеного весняною

повінню. Пальці його не ворухилися, і він збирав жменею. Через те навитягав багато непотрібного йому трухляччя та зеленого моху, однак іншої ради не було. Чоловік працював розважливо, набрав навіть оберемок великого гілля, щоб скористатися потім, як багаття розгориться. А собака весь час сидів і стежив за ним сумним поглядом, чекаючи, що чоловік здобуде вогонь, але вогню все не було.

Приготувавши паливо, чоловік поліз у кишеньку по шматок березової кори. Він знав, що кора там, хоч не почував її пальцями, але чув, як вона шаруділа під рукою. Та схопити кору йому ніяк не щастило. І весь час його мучила думка, що з кожною миттю поги все дужче й дужче мерзнуть. Ця думка лякала його, але він відганяв її і намагався бути спокійний. Він зубами натяг рукавиці й заходився вимахувати руками: бив ними, що мав сили, об боки, спочатку сидячи, а потім і стоячи. А собака весь час сидів на снігу, обгортнувши пухнастим вовчим хвостом передні лапи та нащуливши гострі вовчі вуха, і пильно стежив за чоловіком. І чоловік, що вмахував та бив руками, відчував заздрість, дивлячися на собаку, що не змерзла, маючи на собі природне хутро.

За якусь часину чоловік відчув у пальцях перші ознаки життя. Легеньке поколювання дедалі дужчало, аж поки перейшло в гострий, нестерпний біль, але чоловік зрадів йому. Він стягнув рукавицю з правої руки і витяг з кишені березову кору. Голі пальці відразу почали знову мерзнути. Тоді він дістав в'язку сірників. Але лютий мороз уже скував йому пальці. Силкуючися відділити один сірник від решти, чоловік упустив на сніг цілу в'язку. Він хотів підняти її, проте не міг. Змерзлі пальці не годні були ні відчутти сірників, ні взяти. Він був дуже обережний. Відігнавши думку про відморожені ноги, ніс та щокки, зосередив усю увагу на сірниках. Він стежив за своїми руками, користуючися зором, а не дотиком, і коли побачив, що пальці були по обидва боки в'язки, стиснув їх, себто, хотів стиснути, але зв'язок з руками урвався, і пальці не корилися йому. Він натяг рукавицю на праву руку і почав завзято бити нею об стегно. Тоді обома руками схопив в'язку сірників разом зі снігом і кинув її на коліна. Та це не поліпшило справи. Він довго прихитрявся, поки пощастило схопити в'язку між долоні й піднести до рота. Крига затріщала, коли він через силу розтулив рота. Втягнувши спідню щелепу і вип'явши верхню губу, він схопив в'язку

зубами, щоб витягти сірника. Йому пощастило дістати одного, і він упустив його на коліно. Але цього було мало. Він не міг підняти сірника. Тоді здогадався зробити інакше. Схопив сірника зубами і потер ним об ногу. Разів із двадцять тер він, поки пощастило його запалити. Коли сірник спалахнув, він підніс його до березової кори. Але сірка ударила в ніс, зайшла в легені, й чоловік закашлявся. Сірник упав на сніг і погас.

Старожитець із Сірчаного струмка мав слушність, подумав чоловік, коли його на мить узяла розпука,— не можна подорожувати самому без товариша, як надворі п'ятдесят градусів під нулем. Він знову почав бити руками, але йому не пощастило викликати в них ніякого відчуття. Параз він стягнув рукавиці зубами і схопив усю в'язку проміж долоні. М'язи рук ще не заклакли, і, напружуючи їх, він міцно стиснув сірники. Тоді тернув в'язкою об ногу. Вона спалахнула: відразу запалилося сімдесят сірників. Вітру не було, щоб загасити їх. Голову чоловік одвернув убік, щоб не вдихнути їдкого диму, й підніс охоплену полум'ям в'язку до кори. І раптом відчув, що рука оживає. Почала смалитися шкіра. Рука горіла все глибше, і біль дедалі дужчав. Проте він терів, незграбно намагаючися запалити кору, та йому не щастило, бо заважала його ж таки власна рука, що, смалячись, затуляла майже все полум'я.

Нарешті, коли неспла вже була терпіти, він відемкнув руки. Запалені сірники, зашкварчавши, впали на сніг, але березова кора запалилася. Чоловік почав підкладати в огонь суху траву та дрібненькі гілочки. Вибирати він не мав змоги, бо паливо довелося піднімати долонями. Шматочки трухлявого дерева та зеленого моху, що поприставали до хмизу, він сяк-так відкусував зубами. Він дбайливо, але незграбно нильнував огню. В огні було життя, і йому не можна дати загаснути. Чоловік тремтів, бо від поверхні тіла відлила кров, і через це рухи його ставали ще незграбніші. Великий шмат зеленого моху внав просто на маленький вогник. Він хотів відсунути його звідти тремтячими пальцями, та сягнув ними надто глибоко і зруйнував кволе ще багаття: порозкидав траву і дрібний хмиз, що вже були зайнялися. Він намагався знову зібрати їх до купи, проте, незважаючи на всі зусилля, не міг опанувати тремтіння і тільки ще більше розкидав вогнище. Гілки одна по одній гасли, обкутуючися густим димом. Здобути вогню не пощастило.

Чоловік якось байдуже подивився навколо і випадково погляд його спинився на собаці, що сидів на снігу по той бік зруйнованого багаття, неспокійно соваючись і нерестунаючи з одної лани на другу.

Собака навів його на дилку думку. Він пригадав оповідання про чоловіка, якого захопила в дорозі хуга; вбивши вола, той загорнувся в його шкуру і так урятувався. Він уб'є собаку й засує руки в тепле тіло, щоб вони зігрілися й відійшли. А тоді зможе розпалити багаття. Чоловік покликав собаку до себе. Але в голосі в нього бринів якийсь чудний острах; собака злякався, бо ніколи не чув, щоб чоловік так озивався до нього раніше. Щось тут було не гаразд, і його підозрілива вдача відчула небезпеку, — яку саме, пес не знав, але десь там у нього в мозку виник ляк перед людиною. Собака спустив вуха і ще виразніше почав виявляти неспокій, частіше перебирав лапами та все не йшов на поклик. Тоді чоловік, зіпнувшись рачки, сам поліз до собаки. Незвичайна поза людини ще більше насторожила собаку, і він трохи відсунувся бік.

Чоловік спинився і сів на снігу, щоб трохи заспокоїтись. Тоді натяг зубами рукавиці й підвівся. Спершу він подивився вниз, аби впевнитись, що він справді стоїть, бо задубілі ноги його не відчували під собою землі. Те, що чоловік стояв, уже трохи розігнало підозру в собаки, а коли той владно гукнув голосом, що нагадував ляск батога, собака виявив свою звичайну слухняність і підійшов ближче. Тільки-но собака опинився коло нього, як чоловік не зміг далі стримувати себе. Він кинувся до собаки й дуже здивувався, коли виявилось, що руками він не може його взяти: руки не згиналися і нічого не відчували. Чоловік забув — вони ж у нього відморожені і закликають чимдалі більше й більше. Проте все це скоїлося так швидко, що собака не встиг відскочити, і чоловік обхопив його руками. Тоді сів на сніг, тиснучи собаку до себе. Той загарчав, заскавулів і став випрочуватися.

Але це було й усе, на що чоловік спромігся: сидіти на снігу й тиснути до себе собаку. Він зрозумів, що вбити його не годен. Ніяк не годен. Безсилимими руками він не міг ані витягти, ані встромити ножа, не міг також задумити собаку. Тому чоловік відпустив його, і пес кинувся геть, підібгавши хвоста і не перестаючи гарчати. Футів за сорок собака спинився й цікаво поглянув на чоловіка, нащуливши вуха.

Не відчуваючи п'ястей, чоловік глянув на них і побачив їх на місці. Його вразило, що доводиться очима шукати своїх рук. Він почав вимахувати ними та бити себе об стегна. І хвилини за п'ять так розігнав кров, що навіть перестав тремтіти. Але пальці не відійшли: йому здавалося, що вони висять, наче тягарці, на зап'ястках. Звідки взялося таке відчуття, чоловік не міг збагнути.

В душу йому закрався тупий, гнітючий страх. Той страх швидко переростав у муку, бо чоловік розумів, що йшлося вже не про відморожені пальці чи ноги й руки, які доведеться втратити, а про життя чи смерть, і що надії на порятунок майже не було. Сповнений панічного жаху, він повернувся й побіг по річищу ледве помітною стежкою. Собака подався за ним. Чоловік біг наосліп, без мети, охоплений таким жахом, якого він ще зроду не зазнавав. Однак поволі, застряючи в снігу й спотикаючись, він почав розрізняти оточення: береги річки, примерзлі купи колод, голі осики та небо. Біжучи, він почував себе краще. Він уже не тремтів. Можливо, якщо він бігтиме й далі, ноги йому відійдуть, а може, він навіть доб'ється до табору і до товаришів. Звісно, він стратить кілька пальців на руках і на ногах, і обличчя теж ціле не лишиться; проте хлопці подбають про нього й порятують, коли він добудеться до них. І водночас розум підказував чоловікові, що він ніколи не доб'ється до табору, бо туди задалеко, а мороз чимраз дужче проймас його: ось-ось він закоцюбне і не зможе поворухнутися. Ця думка несміливо зринала в свідомості, але він не зважав на неї. Проте часом вона настирливо рвалася назовні, вимагаючи якихось заходів, хоч він уперто гонив її від себе і силкувався думати про щось інше.

Його вражало, що він може бігти з такими задубілими ногами, не відчуваючи, як вони торкаються землі й несуть його вагу. Тіло ніби саме пливло над землею, не дотикаючись її. Колись він бачив на малюнку крилатого Меркурія і тепер подумав, що, певне, те саме відчував Меркурій, як плив понад землею.

Чоловік вирішив бігти, поки доб'ється до табору, але не врахував одного: що йому не вистачить сили. Кілька разів він спотикався, нарешті заточився і внав. Він силкувався встати, але не зміг. Треба сісти й відпочити, подумав він, а далі вже доведеться йти. Відсанавшись, чоловік начебто вгрівся; йому стало гарно й затишно. Він уже не тремтів,

Йому навіть здалося, що по грудях та по всьому тілу розливається тепло. А проте, торкнувшись носа та щік, він не відчув їх. Хоч він і біг, щоким не відійшли. Не відійшли також ноги та руки. Тоді йому спало на думку, що тіло, мабуть, замерзає все дужче й дужче. Він проганяв цю думку, хотів забути її, думати про інше. Вона викликала жах, а чоловік не хотів піддаватися жахові. Але не зумів відігнати її, думка настирливо верталася, поки чоловік уявив себе зовсім замерзлим. Це було вже занадто, він схопився і знову шалено побіг стежкою. Потім перейшов був на ступу, одначе свідомість, що він замерзає, змусила його знову побігти.

А собака весь час не відставав. Коли чоловік упав ще раз, пес сів і обгорнув передні лапи хвостом, пильно й сторожко стежачи за хазяїном. Побачивши, що собаці тепло й безпечно, чоловік розлютився і почав клясти пса, аж нарешті той опустив випувато вуха. Цього разу чоловік швидше почав тремтіти. Мороз перемагав його. Холод підкрадався до тіла з усіх боків. Чоловік змусив себе підвестися, але не пробіг і ста кроків, як спіткнувся й простягся на весь зріст у снігу. То був останній напад жаху. Відсапавшись і заспокоївшись, чоловік сів і став думати про те, щоб гідно зустріти смерть. Власне, він не думав такими високими категоріями. Він сказав собі, що робить дурниці, бігаючи, мов курча з відрубаною головою,— таке порівняння спало йому на думку тієї хвилини. Хоч що б він робив, однаково замерзне; то чи не краще спокійно зустріти смерть. Разом з розважним спокоєм прийшли до нього й перші ознаки дрімоти. Непогано, подумав він, заснути довіку. Наче під наркозом. Замерзнути не так уже й зле, як дехто гадає. Буває й гірша смерть.

Він уявив собі, як завтра хлопці знайдуть його. І раптом побачив себе з ними; ось вони разом ідуть стежкою і шукають його тіло. Разом з ними він обігнув поворот і побачив себе на снігу. Він уже не належав собі, навіть був поза своїм тілом: він стояв з хлопцями і дивився на себе, простягненого на снігу. Справді скажений мороз, подумав він. Коли він вернеться до Штатів, то розповість людям, що то значить холод. Далі думка якось перескочила на старожитця з Сірчаного струмка. Він побачив його цілком виразно: той сидів у теплі, в затишку і попахував люлькою.

— Твоя правда, старигане. Твоя правда,— бурмотів чоловік, звертаючись до старожитця.

Потім його поїняла якась приємна дрімота, і він заснув таким солодким сном, якого не знав за все своє життя. Собака сидів, дивився на нього й чекав. Короткий день кінчався довгим, повільним присмерком. Не було ніяких ознак, що горітиме багаття. До того ж ніколи ще за все своє життя цей пес не бачив, щоб людина так сиділа на снігу, не розклавши багаття. Стала занадати ніч, і собаку охопила туга за вогнем. Переступаючи з лапи на лапу, він стиха заскавчав і враз спустив вуха, боючися, що йому перенаде від чоловіка. Проте чоловік мовчав. Трохи згодом собака заскавчав голосніше. А ще трохи почекавши, підповз до чоловіка й відчув дух смерті. Він найжачився і відскочив геть. Якусь хвилину собака ще сидів коло чоловіка, виючи на зорі, що стрибали і витапцюювали на холодному небі, тоді повернувся й побіг стежкою туди, де був знайомий табір, де мешкали інші люди, що теж здобували їжу й вогонь.

ОТОЙ ЦЯТКО

Я тепер зовсім невисокої думки про Стівена Маккея, а бувало ж — присягався його ім'ям. Еге ж, любив я його тоді, як рідного брата. А здибаю Стівена Маккея тепер — то не ручуся за себе. Мені і в голові не вкладається, як це людина, що поділяла зі мною харч і укривало, що з нею ми разом перебиралися запрягом через Чілкут, могла до такого дійти. Я завжди вважав Стіва за чесного хлопця і доброго товариша; злості або мстивості в його вдачі анітрішечки не було. А тепер ніколи вже не покладатимусь на своє судження про людину. Аякже! Я ходив за Стівом, коли він лежав у тифозній гарячці, разом ми голодували на верхів'ї Стюарту, він порятував мені життя на Малому Лососі. І що ж? По всіх тих укупі прожитих роках я можу сказати про Стівена Маккея тільки одне: ніколи не стрічав такої підлої людини!

Восени 1897 року, саме в рознал рушення на Клондайк, ми й собі туди надумали, але вибралися запізно для того, щоб перейти через Чілкутський перевал до морозів. Частину шляху ми перетягли своє спорядження на власному горбі, аж раптом повалив сніг, і нам довелося купувати собак, щоб далі везти все санками. Так і потрапив до нас отой Цятко. Собаки були в ціні, і ми заплатили за нього сто десять доларів. На вигляд він вартий був тих грошей. Кажу «на вигляд», бо гарнішого пса мені зроду не доводилось бачити. Він важив шістдесят фунтів і мав усі прикмети добрячого собаки для запрягу. Ми ніяк не могли дізнатися, якої він породи. Наче й не ескімоської, і не мелмут, і не собака з Гудзонової затоки. Він скидався на всі ці породи, а разом з тим і був інакший. Та ще й до всього в ньому було щось від собаки білої людини, бо на одному боці, серед мішанини жовтої, бурої, рудої та бруднувато-

білої шерсті — його переважного забарвлення — виділялася чорна, як вугіль, цятка завбільшки з відро. Ось чому ми її прозвали його Цятко.

Виглядав він таки добрим собакою. Коли він бував у тілі, м'язи, мов гулі, випиналися йому під шкірою. Як на вигляд, то дужчий за нього собака мені не траплявся на всій Алясці. Та й розумніший теж. Кинеш на нього оком, так подумаєш, що він витягне за трьох собак однакової з ним ваги. Може, воно й правда, та тільки ніколи я цього не бачив. Його розум не на те був спрямований. Розшукувати і красти харч — оце він умів досконало. Якимсь просто таки неймовірним чуттям він, бувало, здогадається, що є робота, та й чкурне куди-небудь. На те, щоб вчасно десь подітися і вчасно знайтися, він мав якийсь природний хист. Але коли доходило до роботи, весь його розум умить вишаровувався, і лишалося перед вами якесь придуркувате, тремтяче, наче шматок холодної, створіння — аж серце кров'ю обливалося з жалю до нього.

Часом мені здається, що то зовсім не дурість. Можливо, як і дехто з добре знайомих мені людей, Цятко був занадто мудрий, щоб працювати. Мене не дивує, що при такому розумі він звичайнісінько собі нас обдурював. Можливо, зваживши все, він вирішив, що бути вряди-годи битому й зовсім не працювати куди краще, ніж увесь час працювати й не бути битому. У нього стало б на це розуму. Кажу вам, ото яюсь сиджу я і дивлюся в його собачі очі, і такий розум світиться в них, аж мурахи повзуть мені по спині і дрозж проймає до самих кісток. Не можу я цього пояснити, слів бракує, щоб розповісти про його розум. Я бачив це — та й годі. Часом подивився йому у вічі і ніби заглянеш у людську душу. І те, що я бачив там, жакхало мене і збуджувало в голові різні думки — про перетілення душ абоцо. Кажу вам, я відчував щось значуще в очах цієї звірини; вони ніби щось казали, тільки мені бракувало снаги їх зрозуміти. Що б то не було (знаю, що здаватимусь вам дурнем), ото ж-бо, що б то не було, але воно мене пантеличило. От ніяк не можу бодай наздогадати, що виділося мені в тих очах: і не вогник і не колір; а щось таке, що ніби з'являлося там і рухалося вглиб, самі ж очі були нерухомі. І гадається мені, що я не бачив навіть того руху, а тільки відчував його. Якась виразистість — ось що то було, ось що справляло на мене враження. Ні, не така собі звичайнісінька виразистість, а щось

далеко більше. Не знаю, що саме, але воно викликало у мене почуття спорідненості з ним. О ні, не якоїсь там сентиментальної спорідненості, а радше просто рівності. Ті очі ніколи не благали, як оленячі. Щось зухвальне з них промовляло. Ні, то був не виклик, а спокійне визнання рівності. Гадаю,— я навіть певен,— що то виходило в нього несвідомо. Оце «щось» просто жило в його погляді, світилося там. Ні, не світилося, а рухалося. Сам знаю, що плету дурниці, та коли б ви, як я, нагледілися в очі цієї тварини, то зрозуміли б. На Стіва це впливало так само, як і на мене. Так от, одного разу я спробував убити того Цятка — він ні до чого не придавався,— і мене спіткала невдача. Я повів його в гущину — він ступав поволі, неохоче, знав, либонь, до чого йдеться. Я спшився в зручному місці, наступив ногою на мотузок і витяг свого великого кольта. А той пес сів і дивився на мене. Кажу вам, він не благав — він просто дивився. І я побачив, як все оце незбагненше заворушилося, так-так, заворушилося в його очах. Бачити я начеб нічого й не бачив, а тільки гадав, власне, мені здавалося,— кажу ж бо,— ніби я відчував щось. І скажу вам тепер по щирості,— несила була мені стріляти в нього. Це було все одно, що вбити людину, свідому, хоробру людину, яка спокійно дивиться в цівку револьвера, немов кажучи: «Ну, хто з нас боїться?» Саме в ту мить мені здалося — оце «щось» зовсім близько, ось-ось я ввіймаю його, і замість того, щоб швидко потиснути на гачок, я задивився йому в очі: он воно, просто переді мною, мерехтить в них то сям, то там. А потім було вже пізно. Я перелякався. Дрож пройняла мене з голови до піг, плунок охонило якесь перове тремтіння, і мене аж зашудило. Я сів і видивився на собаку, а він і собі видивлявся на мене, аж мені спало на думку, що я божеволію. Хочете знати, що я зробив? Жбурнув револьвера і чимдуж помчав до табору — отакого жаху набрався. Стів узяв мене на глузи. Проте я зауважив, що тиждень по тому Стів повів Цятка до лісу з тією ж такою метою і вернувся сам, а трохи згодом пришлентався назад і Цятко.

Та хоч би там як, а Цятко не хотів працювати. Ми заплатили за нього сто десять доларів, гаманця витрусили до останнього цента, а він не хотів працювати, навіть посторонки не давався патягти. Стів умовляв Цятка, коли ми вперше наділи на нього упряж, але пес тільки затрусився,— та й годі. Він аніскілочки не наліг на посторонки.

Стоїть собі, мов прикипів, і дрижить, наче пиматок холодно. Стів шмагонув його батогом. Він заскавчав — але ані з місця. Стів шмагонув ще раз, трохи сильніше, і він завив — довго, протягло, наче вовк. Тут уже Стів як не стягнеться та як всипле йому ще з півдесятка, аж я вискочив до них з намета.

Я сказав Стівові, що він жорстокий з тваринами, і ми тоді трохи посварилися — таке вперше між нами сталося. Він пошпурив батога на сніг і, розлючений, пішов геть. А я підняв пужално і сам узявся до діла. Та не встиг я ще й махнути батогом, як той Цятко затрусився, задрижав і припав до землі, а коли я оперезав його разочок, він завив, як стеряна душа. Потому ліг на сніг. Я погнав собак, і вони потягли його за собою, а я луцював його батогом. Він перекинувся на спину і отак волочився, дригаючи всіма чотирма лапами в повітрі та ще й виючи, піби його пропускали через м'ясорубку. Стів повернувся і ну сміятися з мене. Довелось мені перепросити його за свої слова.

Ні в який спосіб не змусити було того Цятка до праці, зате до їжі — непажерливішої свині в собачій личині я зроду не бачив. Та ще й те, що він був як ніхто спритний злодій. Годі було його перехитрувати. Не раз наше снідання обходилося без вудженої груднини, бо Цятко перший ласував нею. І це через нього ми мало не померли з голоду на верхів'ї Стюарту. Він змиктив, як добратися до нашої криївки з м'ясом, і чого не зжер сам, доїли інші собаки. Йому було однаково, чи свої, чи чужі — крав він, у кого прийдеться. Це був невгомний пес, завжди шинорив скрізь, усюди мав якесь діло. Не було жодного табору на пять миль довкіл, куди б він не робив наскоків. Найгірше те, що до нас звідусіль надходили рахунки за його бенкетти, і ми мусили їх оплачувати; та й справедливо — такий був закон країни. Але це заводило нас у велику скруту, особливо тієї першої зими на Чілкупті, коли ми дійшли до руїни, сплачуючи за цілі окости та груднину, дарма що самі й не купували їх. Умів він і гризтися, той Цятко, до всього був здатний, тільки не до роботи. Ніколи й посторонок не натягнув, а верховодив усім запрягом. А подивилися б ви, як він змусив усіх собак розступатися перед ним! Він залякував їх, і раз у раз то один, то другий пес ходили зі свіжим слідом його ікл. Але Цятко був не просто забіяка. Він не мав страху перед будь-яким чотириногим звіром. Я бачив, як він сам-один пі сіло ні впало

накинувся на чужий запряг і закрутив веремію з цілою агресією. Чи не казав я вам, який він непажера? Так от, щось я спіймав його, коли він жер батога. А їй-бо. Почав з ремінця, а коли я наскочив, дійшов уже до пужалля і гриз собі й далі.

Але на вигляд це був добренний собака. Отож наприкінці першого тижня ми перепродали його за сімдесят п'ять доларів кінній поліції. У них були досвідчені погончі, і ми думали, що коли він пробіжить пістсют миль до Доусона, з нього стане добрий запряжний собака. Я кажу: «думали», — бо тоді наше знайомство з Цятком тількино починалося. Тиждень по тому ми вже не наважувалися щось «подумати», коли йшлося про Цятка. Бо тиждень по тому ми прокинулися вранці від такої несамовитої собачої гризні, що й не сказати. Це повернувся Цятко і наводив свій лад у запрягу. Запевняю вас, що спідали ми вельми пригнічено, проте за дві години повеселішали, бо продали його кур'єрові, що віз до Доусона урядову пошту. Цього разу вже трьох днів вистачило Цяткові, щоб повернутися назад і, як звичайно, відсвяткувати своє прибуття собачою колотнечею.

Переправивши своє спорядження через перевал, ми на всю зиму й весну підрядилися перевозити вантажі і неабияк заробили на цьому. Багатенько грошей мали ми й на Цяткові, бо як продали його один раз, так само продавали і двадцять разів. Він завжди вертався, і ніхто не правив назад своїх грошей. Та й нам не потрібні були ті гроші — ми й самі радо заплатили б кому-небудь, аби тільки пазазавжди збути його з рук. Нам треба було здихатися його, але ж дурно собаку не віддаси — це викличе підозру. А втім, виглядав він так добре, що продати його було зовсім не важко. «Необ'їжджений», — казали ми, і люди платили за нього яку завгодно ціну. Продавали ми його по-всякому: і зовсім дешево — за двадцять п'ять доларів, а то якось і за цілих півтори сотні. В цьому останньому випадку покупець особисто повернув нам Цятка і навіть гроші відмовився назад узяти, а вже лаяв нас — страх і згадати. Це зовсім недорога ціна, сказав він, за присмиість виповісти нам все, що він про нас думає. Та ми й самі розуміли, що слушність на його боці, і не огризувалися. Але й понині, після всіх тих слів, що наговорив нам той чоловік, до мене ще не цілком повернулося почуття самоповаги.

Коли скресла крига з озер та річки, ми наладували наше спорядження в човен на озері Бенет і рушили до Доусона. Ми мали добрий запряг собак і, звичайно, примостили їх поверх вантажу. Цятко теж був з ними — спекатися його ніяк не вдалося. І першого ж дня він разів десять заводив гризню то з одним, то з другим собакою і скидав їх у воду. Йому ж бо мало було місця в човні, він не любив тісноти.

— Цьому собаці потрібний простір,— сказав Стів наступного дня.— Ану висадімо його на берег.

Отож ми пристали до берега біля Оленячого переходу, щоб він вискочив з човна. За ним майнули дві собаки, та ще й добрячі, і ми згаяли цілі два дні, шукаючи їх. Більше ми так і не бачили тих собак, зате у нас немов камінь з серця звалився: ми тішились спокосом і, як той чоловік, котрий відмовився від своїх півтораєста доларів, вважали, що легко виплуталися. Вперше за кілька місяців ми зі Стівом сміялися, посвистували й співали. Ми почувалися такі щасливі, як риба у воді. Чорні дні минули. Кошмар розвіявся. Цятка більше не було.

Через три тижні якось уранці ми з Стівом стояли на березі річки в Доусоні. Саме підпливав невеличкий човен, що йшов з Бенету. Я побачив, що Стів раптом здригнувся, і почув, як він вилаявся не зовсім пристойно та й не дуже тихо. Я й собі глянув на човен — там на прові, нашорошивши вуха, сидів Цятко. Ми із Стівом одразу ж навтікача, як побиті цуцики, як боягузи, як злочинці, що ховаються від правосуддя. Це останнє й подумав про нас лейтенант поліції, коли побачив, як ми тікали. Він змркував, що в човні представники закону, які переслідують нас. Не гаючи й хвилини на з'ясування і не втрачаючи злочинців з поля зору, він помчав за нами і вже в шинку припер нас до стіни.

Ми мали з ним веселеньку розмову, бо рішуче відмовились піти до човна, щоб не зустрітися з Цятком. Кінець кінцем він полишив нас на іншого полісмена, а сам подався до човна. Одкараскавшись від нього, ми рушили додому. Підходимо — і що ж? — Цятко сидить на приступці, чекаючи нас. Ну як він довідався, що ми тут живемо? Того літа в Доусоні жило сорок тисяч чоловік. Як він зметикував, що з усіх хатин саме ця наша? Та й взагалі звідки він дізнався, що ми в Доусоні? Лишаю це на ваш

розсуд. Але не забувайте, що я казав про його розум і про те несмертельне «щось», яке мерехтіло йому в очах.

Тепер нам уже не було ніякого способу здихатися Цятка — в Доусоні мешкало дуже багато людей, які купували його в Чілкуті, і про пса пішов поголос. Разів шість ми садовили його на пароплав, що йшов униз Юконом, але він просто вихоплювався на берег на першій же пристані і підтюпцем біг додому. Ми не могли ні продати його, ні вбити (і Стів і я — обидва вже пробували), та й ніхто не годен був убити. Він жив, мов зачарований. Я бачив, як на головній вулиці на Цятка разом насіло з півсотні собак, а коли вони розбіглися, він звівся на всі чотири лапи цілий-цілісінький, тоді як двоє з нападників лежали мертві.

Я бачив, як він украв із комірчини майора Дінвідді такий здоровенний пимат лосини, що ледве міг тікати: тримався лише на один скік попереду індіанки-кухарки, яка бігла за ним з сокирою. Коли він вибрався на горб — після того, як куховарка вкрай засапалася, — вийшов сам майор Дінвідді й почав навмання стріляти з вінчестера. Він двічі спорожняв рушницю, але в Цятка ані влучив. Тоді прибіг полісмен і арештував майора за стрілянину в межах міста. Майор Дінвідді заплатив штраф, а ми з Стівом заплатили йому за лосину по долару за фунт разом з кістками. Він сам купував її по такій ціні — м'ясо того року було дороге.

Я розповідаю тільки про те, що бачив на власні очі. Отож розкажу вам ще дещо. Якось я побачив, що Цятко провалився в ополонку. Крига була три з половиною фути завгрушки, і течія потягла його під лід, як соломинку. Ярдів на триста нижче була ще одна велика ополонка, з якої користався шпиталь. Цятко виповз із тої шпитальної ополонки, струснув з себе воду, повикусував кригу з-поміж пазурів і подався вгору берегом, та ще й прочухана дав здоровому ньюфаундлєдові, що належав уповноваженому по золотих копальнях.

Восени 98-го року, незадовго до морозів, ми вирушили Юконом проти води, прямуючи до річки Стюарт. Взяли з собою й собак — усіх, крім Цятка. Ми вирішили, що годі вже його годувати. Він забрав у нас стільки часу, а скільки лиха натерпілися через нього! Ми витратили на нього далеко більше грошей та харчів — надто харчів, — аніж заробили, продаючи його на Чілкуті. Отож ми з Стівом

прив'язали його в хатині, а самі побралися із своїм обладунком. Зушипилися на піч коло гирла Індіяни і жартували собі, радіючи, що таки здихалися його. Стів був дотепний хлопець, і я сидів, загорнувшись в укривала, й реготав, коли це раптом на табір наچه вихор палетів. Аж волосся нам догори піднялося, коли ми побачили, як Цятко паскочив на собак і ну їм чосу давати. Ну як йому пощастило звільнитися? Гадайте самі — мені нічого вам сказати. А як він перебрався через Клондайк? Це вам ще одна загадка. І взагалі, як він дізнався, що ми вирушили вгору Юконом? Адже ми їхали водою, і він не міг іти нашим слідом. Ми з Стівом набралися забобонності через цього собаку. До того ж він діяв нам на нерви, та, між нами кажучи, трохи її страху наганяв.

Морози вдарили, коли ми були коло гирла Гендерсонового потічка. Там за два мішки борошна ми продали Цятка експедиції, що вирушила до Білої річки по мідь. Так от, уся ця експедиція загинула. І ніякого сліду — ані собачого хутра, ані людського волосся, ані санок — нічогоїсінько не знайдемо. Все немов лизень злизав. Ця подія стала одпісю з нерозгаданих таємниць краю. Ми з Стівом поволі посувалися Стюартом проти води, а через шість тижнів Цятко пришовз до нашого табору. Він був ходячий кістяк, ледве поги волочив, а все-таки добувся до нас. А тепер поясніть мені, звідки він дізнався, що ми подалися Стюартом проти води? Ми могли піти в тисячі інших місць. Як він довідався? Ви скажіть мені, а я вам скажу.

Ні, від нього ніяк не відкараскаєшся. В Мейо він завів гризню з індіанським собакою. Власник собаки замахнувся на Цятка сокирою, але схибив і вбив свого пса. Розкажіть про всякі там чари, про одвертання кулі! Як на мене, куди важче одвернути сокиру в другий бік, та ще коли вона в руках у здорового тубільця. А я бачив це на власні очі. Той індіанці зовсім не хотів убивати свого собаку. От і поясніть мені.

Я вже казав вам, що Цятко добрався до нашої криївки з м'ясом. Для нас це було трохи що не готова смерть. Вп'юлювати тоді не було чого, і те м'ясо — все, чим ми мали жити. Лосі забралися звідси за кількасот миль, а за ними й індіанці. Оце ж так. Наближалася весна, і ми мусли чекати, поки рушить річка. Ми дуже вже охляли, і аж тоді наважилися з'їсти собак, а почати вирішили з Цятка. І знаєте, що зробив цей пес? Утік. Ну звідки він довідався

про наш замір? Ми цілі ночі чатували на нього, та він не приходив, і нам довелося поїсти інших собак. Так ми з'їли увесь запряг.

А тепер слухайте, що ж було далі. Ви, мабуть, бачили, як скресає велика річка, коли мільйони тонн крижин трощаться, кришаться, наповзають одна на одну. Саме в таку хвилю, коли крига, гуркочучи й ревучи, рушила на Стюарті, ми побачили Цятка посеред річки. Він, мабуть, намагався перейти річку десь вище, і в той момент крига скресла. Ми зі Стівом тютюкали й кричали, бігали берегом та підкидали вгору шанки. Потім спинялися й обіймали один одного — отак казилися з радощів, бо бачили — Цяткові вже каюк. У нього не було й найменшої надії вибратися звідти. Як тільки крига зійшла, ми сіли в човен і попливли за водою до Юкопу, а далі Юконом у Доусон, спинившись на тиждень підгодуватися в таборі біля гирла Гендерсонового потічка. І коли підходили до берега в Доусоні, там уже чекав на нас Цятко: він нашорощив вуха, вихляв хвостом, шкірився так, ніби щиро вітав нас із прибуттям. Ну як він вибрався з криги? Звідки він довідався, що ми припливемо саме до Доусона, і навіть годину й хвилину знав, коли нас зустрічати на березі?

Що більше я думаю про Цятка, то більше переконуюсь, що на світі є речі, які й науці понад силу. Ніяких наукових підстав не підведеш під того Цятка. Це незвичайне природне явище, чи навіть і містичне, або ще там як його назвати, — а то, може, треба додати сюди ще й чимало теософії.

Клондайк — гарний край. Я міг би й досі там жити і зробитися мільйонером, якби не Цятко. Він псував мені нерви. Я тернів його цілі два роки, а тоді снаги моєї не стало. Влітку 99-го року я тихенько собі вшився, нічого не сказавши Стівові. Я просто втік. Але владнав усе як слід — написав Стівові записку і приклав до неї пакуночок «смерть щурам» з порадами, що з цим треба робити. Я так схуд через того Цятка — сама шкіра та кістки — оце й усе, що лишилося, такий був знервований, що схоплювався і оглядався на всі боки, хоч і душі живої близько не було. І навдивовижу хутко відновилися в мене сили, коли я позбувся того Цятка. Аж двадцять фунтів набрав я дорогою до Сан-Франціско, а коли сів на катер до Оклеп-

да, знову був сам собою, так що навіть дружина моя марно шукала в мені якихось змін.

Якось Стів написав мені, і в листі його відчувалося роздратування: він узяв близько до серця те, що я залишив його з Цятком. Писав він також, що використав «смерть щурам» згідно зі вказівками, але з того нічого не вийшло.

Збіг рік. Я повернувся до праці в конторі. В усьому добре мені велося, я навіть погладшав. І саме тоді приїхав Стів. Але до мене він не завітав. Я прочитав його прізвище в списку пасажирів, що прибули пароплавом, тож і здивувався, чого це він так. Та дивувався недовго. Прокинувся я якось вранці і бачу — сидить той Цятко, прип'ятій ланцюгом до стовна хвіртки, і не пускає молочаря. Пізніше я довідався, що Стів того ж ранку вирушив на північ до Сіетла. І я більше вже не гладшав. Моя дружина примусила купити йому нашийника з номерком, і не минуло й години, як він їй віддячив — задавив її улюблену перську кішку. Нема в світі способу збутися того Цятка. Він лишиться зі мною, аж доки я помру, бо сам ніколи не здохне. Відколи він з'явився, у мене поганий апетит, і дружина каже, що я дуже змарнів. Минулої ночі Цятко забрався в курник містера Гарві (це мій найближчий сусіда) і передавив дев'ятнадцятеро породистих курей. Мені доведеться заплатити за них. Сусіди мої з другого боку посварилися з моєю дружиною і вибралися. Причина — той-таки Цятко. Ось чому я розчарувався у Стівені Маккеї. Ніколи не думав, що з нього така підла людина.

ЯК ЗНИК МАРКУС О'БРАЄН

— Вирок суду такий: ви залишаєте табір... як велить звичай, сер, як велить звичай.

Суддя Маркус О'Браєн був якийсь неуважний, і Мук-лук * Чарлі легенько штовхнув його в бік. Маркус О'Браєн прокашлявся і вів далі:

— Зваживши серйозність злочину, сер, та пом'якшувальні обставини, суд дійшов висновку і постановив дати вам харчів на три дні. Цього, я думаю, досить.

Джек Арізонєць скинув похмурим поглядом на Юкон—розбухлий, шоколадної барви потік, щось із милою завширшки, а скільки завглибшки — ніхто й не відав. Берег, де стояв Джек Арізонєць, звичайно підносився на десяток футів над водою, але тепер річка шумувала попід самими його ногами, раз у раз поглинаючи невеликими грудками верхній шар ґрунту. Ці грудки потрапляли у роззявлені пащі безлічі бурих водокертей і зникали там. Ще кілька дюймів — і затопить весь табір Руда Олениця.

— Ні, не досить,— прикрим тоном зауважив Джек Арізонєць.— На три дні харчів — це замало.

— А як було з Манчестером?— поважно відказав Маркус О'Браєн.— Йому ж не дали нічогісінько.

— Отож і знайшли його тіло на Долішній річці, не догризене собаками,— гостро заперечив Джек Арізонєць.— Та й ніхто його не під'юджував на вбивство. Джо Дівз нічого такого не робив, ні разу навіть не цвірінкнув. І тільки через те, що Манчестера брало за живіт, він схопився і штрикнув Дівза ножем. Ти судиш мене не по правді, О'Браєне, кажу тобі це у вічі. Дайте мені харчів на тиждень, і я спробую виграти. А як на три дні — я гинну.

— А за віщо ти порішив Фергюсона?— спитав О'Браєн.— Терпець мені вже урвався від цих безпричинних

убивств. Їм треба покласти край. В Рудій Олениці не так уже й густо люду. Це гарний табір, і ніколи тут не вбивали. А тепер просто пошесть якась. Мені жаль тебе, Джеку, але ж треба показати приклад іншим. Фергюсон не під'юджував тебе так, щоб аж убивати його.

— Не під'юджував! — спалахнув Джек Арізонець. — Та кажу ж тобі, О'Браєне, нічого ти не розумієш. У тебе нема ніякого артистичного чуття. За віщо я порішив Фергюсона? А навіщо Фергюсон співав «Хотів би я пташечкою бути»? Ось що я хотів би знати. Ну скажи мені, навіщо? Навіщо він співав «пташечкою, пташечкою»? Одної пташечки було б цілком досить. Одну пташечку я міг би ще стерпіти. Але ж ні, йому конче треба було двох пташечок. Я ж попереджав його. Я підійшов до нього й чемненько, якнайласкавіше попросив викинути одну пташечку. Я навіть благав його. Були ж свідки, вони підтвердять.

— Авжеж, Фергюсон був співака не аж падто солов'їстий, — зауважив хтось із натовпу.

О'Браєн виявив ознаки вагання.

— Хіба людина не має права на артистичне чуття? — настирювався далі Джек Арізонець. — Я ж попереджав Фергюсона. Мені всю душу вивертало, слухаючи безперестану про цих пташечок. Ще б пак! Бувають такі цінителі, що в них музичний слух аж куди! Ті й не за таке, як я, можуть убити. Я згоден заплатити за своє артистичне чуття. Я можу випити ліки й облизати ложку, але на три дні харчів — це вже ви перебираєте міру, от що, і я завне вріжу дуба. Ну що ж, хороніть мене.

О'Браєн усе ще вагався. Він глянув запитливо на Муклука Чарлі.

— Я сказав би, судде, що на три дні харчів — це трохи засуворо, — вкинув слівце Муклук Чарлі, — проте ви тут парадую ведете. Коли ми обирали вас на суддю, то домовилися підкорятися вашим ухвалям і чинили так досі, та й далі, либонь, теж чинитимем.

— Може, я й справді був падто гострий у вирок, Джеку, — сказав О'Браєн, піби виправдовуючись. — Але мене так дратують усі ці вбивства! Згода, хай буде харчів на тиждень. — Він кахикнув, як справжній суддя, і хутко розглянувся. — А тепер ми можемо покінчити з цією справою. Човен готовий. Ти, Леклере, піди принеси харчі. Поладнаємося потім.

Джек Арізонєць вдячно глянув на нього і, бурмочучи щось про «тих клятих пташечок», ступив у човен, що раз у раз черкався об берег. Це був чималий ялик, збитий з неструганих соснових дощок, що їх випиляли вручну з височенних сосен біля озера Ліндермену, за кількасот миль вище, поблизу Чілкату. В човні лежали пара весел і Джекові укривала. Леклер приніс харчі, зав'язані у мішку з-під борошна, і поклав у човен, прошепотівши:

— Я тобі добре наміряв, Джеку. Тебе ж під'юджували на вбивство.

— Одпихай! — крикнув Джек Арізонєць.

Хтось одв'язав мотузку, кинув у човна, і течія підхопила його й понесла. Убивця й не думав братися за весла — сів собі на кормі та скручував цигарку. Потім черкнув сірником і запалив її. Глядачам з берега видно було тоненькі клубочки диму. На березі вони лишалися доти, аж поки човен не сховався за поворотом десь на півмилі нижче. Правосуддя здійснилося.

Посельці Рудої Олениці настановлювали закони і виконували вироки без зволікання, характерного для розпаної цивілізації. На Юконі не було тоді інших законів, окрім тих, що вони самі собі творили. Вони мусли так робити. Адже це діялося 1887 року, в ранні дні розквіту Рудої Олениці, коли про навальний людський потік до Клондайку піхто ще й гадки не мав. Люди з Рудої Олениці навіть не знали, де розташований їхній табір — на Алясці чи на Північно-Західній території, не знали, під яким стягом вони живуть — зоряно-смугастим чи британським. Жоден топограф не добувався сюди, щоб визначити їм довготу та широту. Табір Руда Олениця розташований десь на Юконі, і цього для них вистачало. Що ж до прапора, то вони жили поза межами всякої державної влади. Що ж до законів — вони жили на Нічийній землі.

Вони встановили свій власний закон, і був цей закон дуже простий. Юкон виконував їхні декрети. Десь за дві тисячі миль нижче Рудої Олениці Юкон впадав у Берінгове море, утворюючи дельту на сотню миль завширшки. Кожна миля з тих двох тисяч — це край первісної дикої природи. Правда, по той бік Полярного кола, там, де Поркюпайн впадав у Юкон, стояв пост Компанії Гудзонової затоки. Але до нього було кілька сотень миль. Поголос також мовив, ніби ще за кілька сотень миль нижче були місії. Та це, правда, тільки чутки, мешканці Рудої Олени-

ці ніколи там не бували. Вони пробіралися до цієї відлюдної землі через Чілкут і верхів'я Юкону.

На всілякі дрібні провини люди в Рудій Оленіці не звертали ніякої уваги. На пияцтво, бешкетування, круту лайку дивилися тут як на цілком природне й невід'ємне право кожного. Люди з Рудої Оленіці були індивідуалісти, і священними вони вважали тільки дві речі: власність та життя. Там не було жінок, щоб ускладнювати їхню просту моральність. У таборі стояло лише три дерев'яні хатини — більшість населення, щось із сорок чоловіка, жила в наметах або в куренях. Тут не було в'язниці, куди можна було б кинути злочинця, бо тутешні мешканці, шукаючи та промиваючи золото, не мали часу, щоб хоч один день урвати на будівництво її. Та й скрута з їжею не допускала цього. Отож коли хто порушував права власності чи зазіхав на чие життя, його кидали в човна й пускали Юконом за водою. Запас їжі, що йому видавали, був в обернено пропорційній залежності від серйозності злочину. Тим-то звичайний злодюжка міг одержати харчів на два тижні, а котрий значніший злодій — не більш, як половину цього. Убивця взагалі не одержував нічого. Визнаний винним у невмисному вбивстві отримував харчів на три дні, а то й на тиждень. І саме Маркус О'Браєн, обраний на суддю, визначав, скільки кому дати. Той, хто порушував закон, покладався на своє щастя. Юком відносив його геть, і йому вдавалося або не вдавалося добитися до Берінгового моря. Їжа на кілька днів давала йому змогу боротися за своє життя. Присуд без харчів практично означав смерть, хоч і тоді була мізерна надія — як до пори року.

Позбувшись Джека Арізонця і простеживши, поки він зовсім зник з очей, люди повернули з берега і пішли працювати кожен на свою ділянку, — усі, крім Кучерявого Джиміа, що був власником єдиного на всю північ каярського закладу та ще й гендлював золотодайними ділянками.

Того дня сталися дві примітні події. Пізно вранці Маркусові О'Браєну поталанило. З однієї миски він намив золота на долар, з другої — на півтора, а з третьої — на два долари. Він потрапив на жилу. Кучерявий Джиміа заглянув у шурф, промив кілька мисок власноручно і запропонував О'Браєнові десять тисяч доларів за ділянку — п'ять тисяч золотим піском, а замість решти п'яти тисяч — половину прибутку від гри у фараона. О'Браєн відмовився.

Він тут задля того, щоб добувати гроші з землі, а не з своїх товаришів,— запально заявив О'Браєн. До того ж він і не любить гри у фараона. Та й оцінює він свою жилу куди більше, як у десять тисяч.

Друга примітна подія сталася пополудні, по тому як приплив Чирик Перлі і прив'язав свого човна під берегом. Він оце щойно повернувся з цивілізованого світу і мав газету, якій було тільки чотири місяці. Крім того, він привіз шість барилець віскі, що цілком призначалося для Кучерявого Джіма.

Таборяни полишили працю. Вони куштували віскі — по долару золотом за чарку, зважуючи те золото на Джімових терезах, і обговорювали повини. І все було б гаразд, якби Кучерявий не замислив підлого плану — спершу споїти О'Браєна, а тоді купити у нього ділянку.

Перша половина плану повелася йому чудово. Почали рано ввечері, а на дев'яту годину О'Браєн дійшов до тієї стадії, коли вже співається пісень. Він обійняв одною рукою Кучерявого Джіма за шию і навіть пробував завести пісеньку небіжчика Фергюсона про пташечок. Він гадав, що це цілком безпечно, бо єдина в таборі людина з артистичним чуттям пливе тепер за водою на Юконових хвилях із швидкістю п'ять миль на годину.

Але з другою половиною плану щось не в'язалося. Скільки віскі не вливав собі О'Браєн у горло, його все ніяк не можна було навести на думку, що прямий і дружній його обов'язок — продати свою ділянку. Щоправда, він вагався і кілька разів, здавалося, ледь-ледь не згодився. Але десь у глибині душі він собі п'яно посміювався, бо розумів гру Кучерявого Джіма, і йому подобалася карта, яку той йому здав: трупок дуже йому смакував. Віскі наливалось з окремого барильця і було разів у десять краще за питво з інших п'яти барилець.

Чирик Перлі в барі наповняв чарки решті поселенців Рудої Олениці, тоді як О'Браєн з Кучерявим провадили свою ділову пиятику на кухні. Та в О'Браєна була широка натура. Він вийшов у бар і повернувся з Муклуком Чарлі та Персі Леклером.

— Мої спільники в ділі, спільники в ділі,— оповістив він, одверто їм підморгуючи й простодушно усміхаючись до Кучерявого.— Я завше звіряюся на їхню думку, еге ж. Це гарні хлопці. Налий їм цеї вогняної водички, Джіме, та поговорім.

Це було трошки вже нахабнувато, та Кучерявий, швидко прикинувши цінність ділянки і згадавши, що з останньої миски він напив золота на сім доларів, вирішив, що ділянка варта додаткових збитків на віскі, навіть коли його продається в сусідній кімнаті по долару за чарку.

— Не хочу про це й говорити,— гикаючи, О'Брасн заходився пояснювати своїм приятелям справу від самого початку.— Хто? Я? Щоб оце я продав за десять тисяч доларів? Та ні в світі! Я сам викопав золото, а тоді повернуся до нашої господньої країни, аж до Південної Каліфорнії; ото місцина, де мені пожити на схилі віку. Там я заведу... оце ж бо кажу, там я заведу... а що я казав, що маю там заводити?

— Струсячу ферму,— кинув навмання Муклук Чарлі.

— Атож, саме це я й маю там завести.— О'Брасн раптом урвав і з острахом подивився на Муклука Чарлі.— А відки ти знаєш? Я ж ніколи не казав про це. Я тільки думав, що казав. Чарлі, ти вмієш читати думки. Вип'ємо ще по одній!

Кучерявий Джім налив склянки і мав приємність бачити, як зникло віскі на чотири долари, а на один долар він покарав себе сам, бо О'Брасн наполягав, щоб і господар пив парвни з гістьми.

— Краще взяти гроші тепер,— доводив Леклер.— Бо два роки піде на те, щоб вибрати все з цієї ями, а ти міг би тим часом виводити крихіток струсенят і вискубувати пір'я з великих струсів.

О'Брасн обміркував цю пропозицію і кивнув головою. Кучерявий Джім вдячно подивився на Леклера і знову наповнив склянки.

— Зажди лишень,— пробелькотів Муклук Чарлі, в якого язик уже почав заплітатися.— Як твій духовний батько... я мушу... як твій брат... а, чорт! — тут він спинився, збираючись із думками, щоб знову почати.— Як твій друг, я б сказав, спільник у ділі, я запропонував би скорше... беру на себе сміливість, як сказано, нагадати... я маю на увазі, застерегти, що там може бути більше струсів... а чорт! — Він вихилив ще одну чарку і провадив далі вже уважливіше.— До чого я веду, це... А до чого ж я веду? — Він разів зо п'ять бахнув себе долонею по голові, щоб витрусити звідти належну думку.— Упіймав! — вигукнув він зраділо.— А що, як там у ямі більше, ніж на десять тисяч доларів?

О'Браєн, який видимо вже схилився до того, щоб укласти запродажню, при цих словах несподівано крутнув у інший бік.

— Слушно! — вигукнув він — Чудова ідея! Ніколи б я сам не додумався. — Він гаряче потис Муклукові Чарлі руку. — Вірний друг! Вірний спільник! — Він войовничо повернувся до Кучерявого Джіма. — А може, там, у тій ямі, на сто тисяч доларів? Адже ти ж, Кучерявий, не захочеш пограбувати свого давнього друга, еге ж? Звичайно, ні. Я знаю тебе... краще, ніж ти сам себе знаєш, далєбі, краще. Вин'ємо ще по одній. Ми ж усі тут вірні друзі, всі, кажу я, всі!

І так воно йшло, віскі пилосья, а надії Кучерявого Джіма то зростали, то падали. Ось Леклер доводив, що треба негайно продати, і майже переконав О'Браєна, але тут устрявав Муклук Чарлі з найблискучішими контраргументами й перетягував О'Браєна на свій бік. Потому Муклук Чарлі наводив безперечні докази на користь продажу, а Персі Леклер уперто тримався протилежної думки. А трохи згодом сам О'Браєн був за те, щоб продати, а обидва друзі зі слізьми та прокльонами намагалися відрадити його. Що більше пили віскі, то буйнішала їхня уява. Замість одного тверезого «за» чи «проти», вони знаходили десятків зо два п'яних заперечень і схвалень і так легко переконували один одного, що їм раз у раз доводилося міняти свої позиції.

Настав час, коли обидва — і Муклук Чарлі, і Леклер — твердо стали за продаж, і тільки-но О'Браєн висував заперечення, вони легко розбивали їх. О'Браєн уже впадав у розпач. Він вичерпав останні аргументи і сидів мовчки, благально дивлячись на своїх друзів, що відсахнулися його. Він копнув під столом ногою Муклука Чарлі, але той жалюгідний герой зараз же навів новий і найлогічніший аргумент за продаж. Кучерявий Джім дістав перо, чорнило та папір і написав запродажню. О'Браєн сидів, міркуючи, з пером у руці.

— Черкнім ще по одній, — попросив він. — Ще по одній раніш, ніж я підпишу і викину геть сто тисяч доларів.

Кучерявий Джім врадувано наповнив склянки. О'Браєн вихилив свою і нагнувся, щоб підписати тремтячим пером своє прізвище. Він встиг тільки поставити пляму, коли це раптом схопився на рівні, ніби його що підстирило, — нова ідея шибнула йому в голову. Він стояв похитуючись перед

ними, і в його збуджених очах відбивалися думки, що народжувалися десь у глибині свідомості. Нарешті він дійшов висновку. Доброзичливість осяяла йому обличчя. Він повернувся до власника картярського закладу, взяв його за руку й урочисто сказав:

— Кучерявий, ти мені друг. Ось тобі моя рука. Потисни її. Друзяко, я не зроблю цього. Не продам. Я не хочу пограбувати друга. Жоден мерзотник не скаже, що Маркус О'Браєн пограбував п'яного друга. Ти п'яний, Джіме, і я не хочу грабувати тебе. Я оце подумав... досі про це й гадки не мав... не знаю, як це, але досі й я гадки такої не мав... Уяви собі, лишень уяви собі, Джіме, друзяко, а що як на всій цій клятій ділянці нема й десяти тисяч? Тебе ж буде пограбовано. Ні, сер, я цього не зроблю. Маркус О'Браєн добуває гроші з землі, а не з своїх товаришів.

Таку шляхетну заяву Персі Леклер і Муклук Чарлі привітали оплесками, в яких потонули всі заперечення «фараонщика». Вони припали з обох боків до О'Браєна, любовно обіймаючи його за шию, з їхніх уст лився цілий потік слів, тож, природно, вони не могли чути пропозиції Кучерявого вставити в документ пункт, за яким йому повернуть різницю між продажною ціною і видобутком, якщо ділянка не дасть десяти тисяч. Чим довше вони говорили, тим сентиментальнішими і благороднішими ставали їхні суперечки. Всі корисливі міркування було відкинуто. Це було тріо філантропів, що намагалися врятувати Кучерявого Джіма від нього самого і від його власної філантропії. Вони обстоювали те, що він філантроп. Вони відмовлялися й на мить припустити, що на всьому світі може знайтися хоч одна підла думка. Вони виповзали, викараскувалися й видиралися на високі етичні хребти й узгір'я або тонули в метафізичних морях сентиментальності.

Кучерявий Джім аж упрів — він кипів гнівом та все підливав віскі. Його засипали десятками доказів, і жоден з них не стосувався золотої копальні, яку він хотів придбати. Чим довше вони говорили, тим далі відходили від цієї копальні, і о другій годині ночі Кучерявий Джім визнав власну поразку. Одного по одному він вивів своїх безпорадних гостей через кухню і виштовхав надвір. О'Браєн вийшов останній, і всі трое, побравшись за руки, щоб не впасти, важко топталися на сходниках.

— З тебе добрий діляга, Кучерявий, — сказав О'Брасп. — Мушу визнати, що мені до вподоби твоя манера... чемпа й шляхетна, твоя щира гостин... гості... гостинність. Хвала тобі й честь. Нічого від падлюки й хапуги в тобі й близько нема. Як я вже казав...

Та саме в цю мить «фараонщик» з грюкотом зачинив двері. Троє на сходинах зайшлися веселим сміхом. Реготали вони довго й загонисто. А тоді Муклук Чарлі виголосив промову:

— Ну й сміха!.. Нареготались досхочу... але я не те хотів сказати... Моя думка... та де ж вона? Ага, впіймав. Дивно якось зникають думки. Тікає думка... вполювати думку, що тікає... це неабиякий хист. Персі, приятелю, чи полював ти коли на кролів? У мене був пес... кролів винохував знаменито. Як його звали? Не знаю... ніколи не мав ім'я... забув ім'я... тікає ім'я... вполювати ім'я, що тікає... ні, думку... думка тікає, та я впіймав її... Що це я хтів сказати?.. А чорт!

По цьому надовго запапувала мовчанка. О'Брасп вислизнув з їхніх обіймів і тихо собі заснув, сидючи на приступці. Муклук Чарлі все полював на певловну думку по всіх закутках і шпарках своєї потьмареної свідомості. Леклер, мов зачарований, наставив вуха й чекав, коли ж він заговорить. Нараз приятель гепнув його рукою по спині.

— Впіймав! — громовим голосом вигукнув Муклук Чарлі.

Несподіваний удар перервав Леклерову задуму.

— Скільки з миски? — запитав він.

— Миски тут ні до чого! — розсердився Муклук Чарлі. — Думка... Я впіймав її... впіймав шельму... наздогнав.

На обличчі Леклера відбилися захват і обоження, він знову наставив вуха, щоб послухати приятеля.

— А чорт! — сказав Муклук Чарлі.

Цю мить кухонні двері відчинилися, і Кучерявий Джім закричав:

— Ідіть додому!

— Ну й сміха! — озвався Муклук Чарлі. — Та сама думка... та сама, що й у мене. Таки ходім додому.

Вони взяли О'Браспа попід руки й рушили. Муклук Чарлі вголос помчав навздогін за іншою думкою. Леклер захоплено стежив за цією гонитвою. Тільки О'Браспа ніщо таке не обходило. Він нічого не чув, не бачив і не знав, лише механічно переставляв ноги, похитуючись між

двома своїми спільниками, що любовно, але непадібно підтримували його.

Вони побралися стежкою, що бігла берегом Юкону. Додому треба було йти не в цей бік, але ж думка тікала, певне, саме сюди. Муклук Чарлі хихотів над цією думкою, що її ніяк не міг упіймати на науку Леклерові. Вони дійшли до того місця, де стояв у березі човен Чижика Перлі. Ливна, якою його було прив'язано, тяглася через стежку до соснового пенька. Вони спіткнулися через неї і попадали, О'Брасн опинився під сподом. Слабкий прочах свідомості зблиснув йому в мозкові. Він відчув на собі вагу чніхось тіл і ту ж мить несамовито замолотив кулаками. Потому він знову заснув. Повітря сповнилося легким хропінням, і Муклук Чарлі почав хихотіти.

— Нова думка,— заявив він,— цілком нова думка. Оце-но впіймав її... без усякого клопоту. Йшла просто за мене, а я лусь її по голові. Тепер вона моя. Брасн п'яний... п'яний, як свиня. Ганьба... сором і ганьба... треба його провчити. Осьо там човен Перлі. Покладім-но Брасна в човен Перлі. Човна одв'яжемо... і хай собі пливе Юконом за водою. Брасн прокинеться вранці. Течія дуже прудка... гребти проти течії не здолає... муситиме назад пішки тьопати. Прийде скажений, як пес. Ми покажемо, що з нас он які благопристойні люди. А його провчимо, таки провчимо.

У човні Чижика Перлі не було нічого, крім парп весел. Плащир човна впирався в берег саме коло того місця, де лежав О'Брасн. Приятелі вкотили О'Брасна в човен. Муклук Чарлі одв'язав ливну, а Леклер штовхнув човен на бистрінь. Відтак, потомлені цією працею, вони поклалися тут-таки, на березі, й поспули.

Другого ранку весь табір знав про жарт, що його втяли з Маркусом О'Брасном. Закладалися на великі суми щодо того, а що ж станеться з двома шибайголовами, як їхня жертва повернеться. Пополудні поставили дозорця, щоб знати, коли він з'явиться. Кожному хотілося побачити, як він тьопатиме. Але він не прийшов, хоч його чекали аж до півночі. Не прийшов О'Брасн і ні на другий день, ані на третій. В Рудій Оленці вже ніколи більше не бачили його, і хоч багато висловлювано різних здогадів, проте певного ключа до розгадки таємниці, як зник Маркус О'Брасн, так ніколи і не знайдено.

Знав це тільки сам Маркус О'Браєн, але ніколи не повернувся, щоб розповісти. Він прокинувся другого ранку в страшних муках. Шлунок його, понечений неймовірною кількістю випитого віскі, був наче сухе розпалене горно. Вся голова боліла, і всередині і ззовні, а найгірше щеміло обличчя. Шість годин міради комарів годувалися ним, і від їхньої отрути лице йому страшенно розпухло. Тільки величезним зусиллям волі зміг він розплющити трохи очі і крізь вузькі щпарини зирнути на білий світ. Якось поворухнувшись руками і теж відчув біль. Він скося глянув на них і не впізнав — так вони понабрякали від комариних покусів. Він не впізнавав себе — то він чи хтось інший. Він не знаходив у собі нічого знайомого, що по асоціації допомогло б йому відновити в свідомості переємність свого власного існування. Він був наче цілком відрізаний від свого минулого, бо ніщо в його свідомості не нагадувало про те минуле. Крім того, почувався таким хворим та нещасним, що йому бракувало сил і охоти вияснити, ким та чим він був.

І тільки аж як побачив кривий свій мізинець — результат невіправленого давнього перелому, впізнав він у собі Маркуса О'Браєна. Ту ж мить минуле зришало в його пам'яті. А коли ще побачив синця під нігтем великого пальця, якого забив на минулому тижні, то вже й не сумнівався, хто він такий, і заневне знав, що ці незнайомі руки належать Маркусові О'Браєну, чи й навпаки — що Маркус О'Браєн належить цим рукам. Перша його думка була, що він хворий, що в нього пронасиця. Страшенно боляче було розплющувати очі, і він тримав їх заплющені. Невелика гілка, пливучи, різко вдарилася об човен. Він подумав, що це хтось стукає у двері його хатини, і сказав: «Заходьте!» Почекав трохи, а тоді додав роздратовано: «Ну то й лишайтесь там, дідько б вас узяв!» Та все ж йому хотілося, щоб увійшли і розповіли про його хворобу.

І ось поки він лежав так, в його мозку почали відновлюватися події минулого вечора. Йому спало на думку, що він зовсім не хворий, а просто напився і що вже пора вставати й братися до роботи. Від роботи думка перекинулася на копальню, і він пригадав, що відмовився продати її за десять тисяч доларів. Він раптом сів і через силу розплющив очі. Маркус О'Браєн побачив себе в човні, що плыв збубнявілим від повені Юконом. Порослі ялиною береги та острівці видалися йому незнайомі. Деякий час

він сидів приголомшений. Він не міг нічого второпати. Пригадати вчорашню п'ятику він міг, але між нею і його теперішнім становищем не добачав ніякого зв'язку.

Він заплющив очі і схопився руками за хвору голову. Що скоїлося? Поволі моторошна думка зароїлася йому в голові. Він боровся з нею, сплукувався відігнати її, але вона мертво лізла: він когось убив! Тільки цим можна пояснити, чому він опинився в човні, що несеться Юкопом униз. Табірний закон, що його він сам так довго спрашував, тепер застосовано до нього. Він когось убив, і його пустили за водою. Але ж кого? Він ламав собі недужу голову над відповіддю, та тільки їй видобув з пам'яті, що невиразну згадку, як на нього навалилися чийсь тіла і як він відбивався, вибираючись із-під них. Хто ж то був? Можливо, він убив і не одного? Він сягнув рукою до пояса. Ножа в піхвах не було. Безперечно, він зарізав когось ножем. Але ж мусила бути якась причина для вбивства. Він розплющив очі і з острахом почав роздивлятися по човні. Харчів не було, ані крихітки харчів. Застогнавши, він зліг на дно. Отже, він убив когось без усякого приводу, і йому принав найсуворіший присуд!

З півгодини він сидів нерухомо, тримаючись руками за голову і спромагаючись на якусь думку. Тоді остудив шлунок, випивши трохи води з річки, і йому полегшало. Він зліз на ноги, сам-один посеред широчезного Юкопу, де ніхто його не міг чути, хіба тільки первісна дика природа, і прокляв уголос усяке спиртне. Відтак прив'язав човна до великої сосни, що пливла за течією швидше, ніж човен, бо глибше сиділа у воді. Далі помив собі обличчя й руки, сів коло стерпа і взявся міркувати. Був кінець червня. До Берінгового моря дві тисячі миль. Човен покривав у середньому п'ять миль на годину. О тій порі року в цих високіх широтах почей не буває, і він міг плисти річкою цілих двадцять чотири години. Отже, за добу він пропливе сто двадцять миль. Скиньмо двадцять миль на всякі випадковості, то все ж лишається сто миль щодоби. За двадцять днів він досягне Берінгового моря. І йому не доведеться витратити зусиль — працюватиме за нього річка. Він може лежати на дні човна і бергти силу.

Вже два дні, як він нічого не їв. Тому, допливши до Юконських Обміли, він вийшов на берег одного з полоних острівців і назбирав там яєць диких гусей та качок. Не було сіринків, тож він поїв яйця сирими. Вони дуже

поживні і добре підтримали його сили. Коли він перетяв Полярне коло, то потрапив на пост Компанії Гудзонової затоки. Загін ще не повернувся з річки Макензі, і на посту зовсім не було харчів. Йому запропонували яєць диких качок, та він сказав, що у нього в човні ціла гарба такого добра. Тоді йому запропонували чарку віскі, від якої він відмовився, бридливо скривившись. Проте він роздобув тут сірники і тепер уже міг варити яйця. Поблизу дельти Юкону його затримали супротивні вітри, і цілих двадцять чотири дні він перебивався на яєчній дієті. Як на лихо, він обидва рази проспав,— коли пропливав повз місії і Святого Павла, і Святого хреста. Тим-то він міг із щирим серцем казати, як згодом і казав, що балачки про місії на Юконі — то чиста брехня. Нема там ніяких місій, кому ж це вже знати, як не йому!

Діставшись до Берінгового моря, він змінив яєчну дієту на тюленьчу і ніяк не міг вирішити, котра з них гірша. Восени того року його підібрав митницький катер Сполучених Штатів, і вже взимку він мав неабиякий успіх у Сан-Франціско як проповідник тверезості. На цій пиві він знайшов своє покликання. «Цурайтеся пляшки!» — таке його гасло й бойовий клич. Він примудряється тонко натякати, що і в його житті пляшка спричинилася до великого нещастя. Він навіть натякає на багатство, втрачене через цю диявольську спокусу, і слухачі відчують, що за цим криється страшне загадкове лихо, в якому завинила пляшка. Він досяг успіху на цій ниві, посивів і здобув повагу в хрестовому поході проти всякого спиртного. А на Юконі лишилася жити легенда про те, як зник Маркус О'Браєн. Це таємниця, що стоїть на одному рівні з тією, як зник сер Джон Франклін*.

ЗОЛОТІ МАКІВКИ

Я маю поле, засіяне маком. Тобто, з ласки божої і милості моїх видавців, мені дано змогу щомісяця сплачувати службовцеві однієї контори різні золоті монети і, як компенсацію за це, набувати тимчасового права власності на засіяне маком поле. Це поле полум'яніє по схилах Підмонтських горбів. А внизу під ним — увесь світ. Віддалік, за срібними водами бухти, куриться Сан-Франціско, розлігшись на пагорбах, немов другий Рим. Біля нього гора Томалпайс втикає в небо свій зубчастий шпиль, а на півдорозі між ними — Золоті Ворота, де звичайно кунчаються морські тумани. З нашого маківчаного поля ми часто бачимо вдалині блакить Тихого океану і пароплави, що завжди метушливо кудись поспішають.

— Яку радість матимемо ми від наших маківок! — сказала Бес.

— Звичайно, — відповів я. — А як заздритимуть нам бідолашні городяни, коли завітають до нас. Але ми розвіємо ці їхні недобрі почуття: вони підуть звідси, несучи в руках цілі снопи золотавих маківок.

— Ну, а ці штуки доведеться, звісно, прибрати, — додав я, вказуючи на численні уїдливі таблички (спадщина попереднього орендатора), що їх можна було побачити там і сям на огорожі:

«Особиста власність. Ходити заборонено».

— Чого це ми повинні не пускати бідних городян ходити по нашому полю? Хіба тільки тому, що вони, бачте, не мають честі бути з нами знайомими?

— Бр-р, яка гидота ці всі нахабні прояви влади! — не вгавала Бес.

— Як це все припикує людину! — підтримав її я.

— І псує такий чудовий краєвид! — підхопила вона. — Огидно!

— Паскудство! — гаряче вигукнув я. — Геть їх, оті таблички!

Я й Бес чекали, коли вже зацвітуть маківки. Чекали так нетерпляче, як можуть чекати лише спрагли на природу городяни. Я забув згадати, що над полем маку стояв будиночок — низенька, стара хатина, в якій ми вирішили, відмовившись від міських звичаїв, вести здорове життя якомога ближче до природи. Нарешті серед високих колосків пшениці з'явилися перші маківки, жовтогарячі й золотаві, і ми ходили побіля них, радіючи, немов п'яні від їхнього вина, і все повторювали одне одному: ось наші квіти! Часом серед тиші нас проривало безпричинним сміхом, а то на нас падала соромливість, і ми крадькома одне перед другим бігали подивитися на свій скарб. А коли вогняна хвиля маківок залляла все поле, ми зняли такий крик, танцюючи й плескаючи в долоні, що мало не пошалили.

А потім прийшли гуни. Я саме голівся, коли стався перший наскок, — обличчя моє було в мильній піні, руку з лезом я затримав у повітрі, аби ще раз кинути погляд на своє улюблене поле. Далеко, аж ген на тім краю, я побачив дівчинку й хлопчика з букетами яскраво-жовтої здобичі. О, — подумав я, поинятий незвичною благодунністю, — їхня радість — це моя радість! Як приємно, що на моєму полі діти рвуть маківки. Вони рватимуть їх ціле літо... Але щоб це були тільки маленькі діти, — поспішив я додати, — і щоб рвали вони тільки з того кінця поля! Останнє я сказав, завваживши, як спосеред пшениці під моїм вікном кивають мені стрункі золотаві красуні. І тільки тоді приклав я лезо до щок. Гоління, бачте, це така справа, що вимагає повного зосередження, отож я вже не виглядав у вікно, поки не закінчив усієї процедури. А глянувши потому, аж отетерів. Де ж моє маківчане поле? Воно зникло... Хоча ні, воно тут: онде край нього високі прямі сосни, онде магнолії, обтяжені цвітом, а там японська айва, що немов кров'ю скронцла огорожу вздовж під'їзної алеї. Так, це те саме поле. Але де ж вогняна барва маківок, де стрункі золотаві красуні, що поколихувались поміж колосків пшениці під вікном? Я швидко накинув піджака і вибіг з хати. Вдалині зникали дві вели-

чешні яскраві кулі, оранжева й жовта: здавалося, що то сунуть полем дві величезні маківки...

— Джонні,— сказав я своєму дев'ятилітньому небожеві.— Джонні, якщо дівчатка знову прийдуть до нас рвати маківки, ти підійди до них і спокійно, чемно скажи їм, що цього робити не можна.

Настали погріжні дні, і від сонячного тепла з лона землі вирросло нове сяйво. Якимсь саме тоді до нас прийшла сусідська дівчинка і дуже ввічливо передала прохання своєї матері: чи не можна їй нарвати трохи маківок прикрасити кімнату. Бес дозволила, але я цього не знав і, побачивши серед поля дівчинку, замахав руками, наче семафор, і щосили загукав:

— Гей, дівчинко, дівчинко!

Вона — тільки п'яти миготіли, так хутко кинулась навітки, а я, надзвичайно збуджений, пішов до Бес — розповісти, який могутній мій голос. Бес, рятуючи становище, поспішила до матері дівчинки — перепросити й пояснити, як усе сталося. Але та дівчинка й досі, коли де помітить мене, зараз же тікає, і я знаю, що її мати вже ніколи не буде до мене така щира, як була раніше.

Настали туманні, холодні дні, повіяли різкі, пронизливі вітри, день крізь день лив дощ. Городяни позабиралися в свої пори, немов щури під зливом. І, немов щури, яким ледве вдалося врятуватися, вони, скоро тільки випогодилось, повилізали на зелені схили Підмонту грітися під благодатним сонцем. І цілими табунами обсіли вони наше поле, витолочуючи духмяну пшеницю, хтивими руками рвучи маківки аж із корінням.

— Я приб'ю табличку, щоб тут не ходили,— сказав я.

— Доведеться,— зітхнувши, погодилась Бес.— Ніде, мабуть, не дінешся.

Але ще й вечір не запав, як вона знову зітхнула:

— Здається, любий, твої застереження ні до чого. Люди, либонь, розучилися тепер читати.

Я вийшов на ганок. Міська німфа в легенькій сукні і мальовничому капелюшку, зупинившись перед однією з моїх табличок, уважно її перечитувала. Пильну розважливність помітно було в її рухах. Це була висока й ставна дівчина. Однак, рішуче змахнувши головою і вийнувши спідницю, вона стала на коліна, пролізла під огорожею всередину, а коли звелася на ноги, то в обох руках у неї були вже макі. Я наблизився до неї, дуже тактовно

оговорив, і вона пішла. Після цього я прибив ще кілька табличок.

Колись давно ці схили були геть усі вкриті килимом маківок. Своєю волею до життя маківки спромоглися на певну рівновагу в боротьбі проти руйнівних ворожих сил навколо. Але городяни стали новою і страшною руйнівною силою — рівновагу було порушено, і маківки мало не всі загинули. Бо люди воліли рвати маки з найдовшими стеблами і найбільшими квітками, а оскільки це закон природи — відтворювати до себе подібних, довгостеблій мак не встигав давати насіння, і на схилах залишилися самі низькі й миршаві маківки. Та й тих, низьких та миршавих, видніло тільки де-не-де. День у день і рік у рік городяни кишіли на Підмонті, отож пощастило вижити лише поодиноким геніям раси,— у вигляді миршавих квіточок, хирлявих і недовгочасних, наче ті діти нетрів, що, не встигнувши розквітнути, передчасно досягають виснажливої безплідної пори зрілості.

Але на моєму полі маки почувалися чудово,— тут їх було захищено не тільки від варварів, а й від птахів. Колись на цьому полі сіяли пшеницю, яка, щоосені осипаючись, навесні сходила знову, і в її прохолодних заростях мачини ховалися від пильнооких співучих пташок. Поміж пшеницею маки підіймалися все вище й вище і виростали ще пишніші, ніж ті, що росли перше в чистому полі.

Отож городяни, дивлячись із голих горбів на моє вогняне поле, зазнавали лютої спокуси і — ніде правди діти — частенько їй піддавалися. Їхньому становищу можна поспівчувати, але ще більше — долі моїх улюблених маківок. Там, де стебла пшениці затримують росу і переймають на себе сонячну спекоту,— ґрунт вологий, і з нього легше вирвати цілий мак із корінням, аніж зломити стеблину. Ну, а городяни, як і всі люди, вважають за краще йти лінією найменшого опору,— і з кожною вирваною квіткою вони забирали також багато тугих, не розквітлих пуп'янків, назавжди знищуючи тим самим і майбутню красу.

Один городянин, добродій середнього віку, з випещеними білими руками й неспокійними очима, особливо пожвавлював моє існування. За його поведінку ми прозвали його Прийди-ще-раз. Коли ми, стоячи на ганкові, просили його не рвати квітів, він, мовби нічого не чуючи, повільно вертав собі до огорожі, вдаючи, паче просто про-

гулюється. Аби посплити враження, він час від часу — ще так само невимушено і ніби між іншим — нахилився й зривав то одну, то другу маківку. З допомогою такого онукаництва йому завжди вдавалося спокійно собі відійти. Він же приходив знову й знову, і навіть часто, і щоразу паривав добрий оберемонок квітів.

Я глибоко переконаний, що життя городянина дуже непривабливе. Воно має в собі щось таке, що породжує небезпечну сліпоту й глухоту і принаймні так було, певно, з тими городянами, які навідувались на моє поле. Коли я намагався пояснити їм, як неетично вони роблять, вони всі до одного говорили, що не бачили прибитих на найвидніших місцях табличок, і, мабуть, тільки один з п'ятдесяти чув, коли ми гукали на нього з ганку. До того ж я помітив, що городян так само не можна наситити квітами, як голодного жебрака — їжею. Як жебрак не розуміє, що з'їсти відразу п'ять фунтів м'яса набагато гірше, ніж з'їсти одну унцію, так і вони не здогадуються, що п'ятсот маківок, здавлених у сніц, далеко не такі гарні, ніж дві чи три квітки, якими можна досхочу намілуватися — і зеленим листям, і чарівними золотавими голівками.

Проте люди, позбавлені смаку, — це ще півбідн. Набагато гірші ті, що торгують квітами. Орди молодих негідників завдають мені втрат не лише зараз, але й на майбутнє, — і все це задля того, щоб, стоячи на розі вулиці, вигукувати: «Каліфорнійські маки! Лише п'ять центів за букет!» Що вже я тільки не роблю, а декому з них вдається заробляти на моєму полі щодня цілого долара. З особливою прикрістю пригадую я одну таку орду. Щоб розвідати, чи немає в нас собаки, хлоп'яки прийшли до заднього ганку з проханням: «Дайте, будь ласка, водички». Їх напоїли й попросили не рвати квітів. Вони кивнули, втерлися і пішли попід самісінькою стіною будинку. Спочатку вони знищили всі квіти в мене під вікном, потім, розійшовшись пішом, всі шестеро, кожен обома руками, почали плюндрувати середину поля. Ніяка буря не змогла б так блискавично і згубно винищити його. Я закричав на них, і вони кинулись урозтіч з оберемками колись чудових, а тепер знівечених маківок. А скільки вони їх витоптали? Цей напад, я переконаний, — найзухваліший з усіх піратських нападів, які будь-коли були на суходолі.

Якось я пішов ловити рибу, і саме тоді на нашому полі з'явилася жінка. Ні прохання, ні вмовляння з ганку ніяк

на неї не виливали, і Бес послала дівчинку, щоб та попросила її не рвати маківок. А жінка спокійнісінько робила своє далі. Тоді Бес, незважаючи на снеку, сама пішла до неї. Жінка, не перестаючи рвати квіти, почала сперечатися з Бес, заперечуючи її права на володіння, вимагаючи підтвердження їх фактами й документами. При цьому вона все рвала квітки, не пропускаючи ні однісінької. Це була висока і надто кремезна гергела, а Бес — звичайна собі жінка, що нікому не вміє дати здачі кулаками. Грабіжниця рвала й далі, аж поки набрала повні руки, потім сказала: «На все добре», — і велично пішла собі геть.

— Ну й зіпсувалися люди за останні роки, — стомлено сказала Бес увечері, коли ми сиділи з нею в бібліотеці.

А назавтра я вже був ладен погодитися з нею.

— Якісь жінка й дівчинка простують до маківок, — сказала мені наша служниця Мей. Я вийшов на ганок і дочекав, поки вони надійдуть ближче. Вони промайнули поміж соснами, вийшли в поле, і коли вирвали з корінням перші маківки, я гукнув їм. До них було так футів із сотню. Обидві, почувши мій голос, оглянулися й подивились на мене.

— Прошу вас, не рвіть маківок, — попросив я їх. З хвилину вони постояли; потім жінка щось шепнула дівчинці, і обидві, немов по команді, нахилилися, і далі роблячи своє. Я загукав щосили, але вони обоє як оглухли. Тоді я так закричав, що дівчинка, здається, завагалася. Але жінка, все рвучи квіти, тихцем підбадьорювала малу.

Я пригадав про свисток, яким деколи кликав свого небожа Джонні. Це така жахлива річ, що нею можна б і мертвого підняти з могили, однак скільки я не свистів у нього, зігнуті спини не випростовувалися. З чоловіками то інша річ, але битись навкулачки з жінотою — це вже мене не приваблювало. І все ж цю жінку, що підбурювала дівчинку на злочин, я з радістю б відлупцював.

Я збігав у бунгало й схопив свою рушницю. Розмахуючи нею і страшенно лаючись, я кинувся на грабіжницю. Дівчинка заверещала й утекла в соснину, але жінка спокійно собі рвала квіти й далі, не звертаючи на мене ані найменшої уваги. Я сподівався, що, побачивши мене, вона почне втікати, тому незворушність її поведінки мене ошелешила. Це ж бо так: я мчу полем, наче дикий буйвіл, на жінку, яка й не думає сходити мені з дороги. Відчуваючи безглуздість своєї поведінки, я сповільнив свій біг.

Коли між нами лишилося кроків десять, жінка випросталася і згорда поглянула на мене. Я зупинився і почервонів як рак. Може, я їй справді її злякав (я деколи хочу переконати себе в цьому), а може, їй стало мене жаль, але в усякому разі вона спокійно, ба навіть велично пішла собі геть, несучи в руках жовтогарячі й золотаві маки.

Після цього я вже ніколи не псував собі легенів, а вдавався до рушниці. Я зробив також деякі узагальнення. Приміром, що жінки, грабуючи, користуються перевагами своєї статі. Чоловіки більші схильні поважати чужу власність, ніж жінки, а жінки менш за чоловіків бояться зброї. Отож завоювати стільки земель ми змогли завдяки своїм матерям. Ми, англосакси,— раса сухопутних і морських розбійників, і це не диво, коли нас вигодували своїм молоком такі жінки, як ті, що бешкетять на моєму полі.

А грабунок не припинявся. Ані свисток, ані рушниця нічого не могли вдіяти. Городяни були сміливі й безстрашні, та ще я помітив, що вони дуже полюбили «приходити ще раз». Яка з того користь, коли їх проганяли і щоразу дозволяли їм брати собі те, що вони парвали? Коли проганяєш одну й ту ж людину вдруге й утретє, то дуже кортить побити її до крові. А коли когось опановує таке кровожерне почуття, його доля неприваблива — він опиняється на краю безодні. Не раз ловив я себе на тому, що несвідомо підкидав рушницю, аби підстрелити нещасних порушників закону. А вві сні я вбивав їх найрізноманітнішими способами і викидав трупи в ополонку. Що не день мене охоплювало все дужче бажання стрельнути хоча б їм по ногах, і з кожним днем я відчував, що зі мною буде щось не гаразд. Мені ввижались шибениця й зашморг у мене на шиї — таке сумне майбутнє, що його соромитимуться й жахатимуться мої діти. Я став уже боятися за самого себе, і стурбована Бес потайки вмовляла моїх друзів, щоб ті переконали мене поїхати відпочити. І от саме в цей момент мені майнула рятівна думка: *треба ж відбирати!* Якщо їхні напади будуть безрезультатні, то й нападів не буде.

Перший після цього з'явився на моєму полі чоловік. Я чекав на нього... Яка радість! Та це ж іде саме отой Прийди-ще-раз, самовпевнений від попередніх своїх успіхів. Я недбало перекинув рушницю через ліву руку й рушив до нього.

— Дуже мені прикро турбувати вас через оці маківки,— звернувся я дуже ввічливо,— але, розумієте, вони мені самому потрібні.

Він подивився на мене, не мовивши й слова. Це мала бути чудова картина, чисто як у театрі. Тримаючи рушницю напоготові, виголошуючи своє чемне прохання, я почувався так, наче це не я, а Блек Барт, Джес Джеймс, Джек Шепард, Робін Гуд і багато-багато інших розбійників.

— Ану, ану,— мовив я трохи гостріше,— так, як мало б пасувати до нагоди.— Мені прикро, що чиню вам неприємність, але, повірте, мені самому ці маківки потрібні.

Я наче знічев'я перекинув рушницю в праву руку й посміхнувся. Це його переконало. Не кажучи й слова, він простяг квіти мені, а сам задріботів до плоту, але це вже не була давнішня його безтурботна хода, і він уже не нахилився дорогою, щоб зірвати якусь маківку. Востаннє тоді я бачив цього Прийди-ще-раз. І з очей його було помітно, що я йому не сподобався, і навіть його спина, скільки мені її було видно, виразно не схвалювала мої поведінки.

Відтоді наше бунгало поринало в маківках. Всі вазы, глечики були запорожені ними. На всіх карнизах, в усіх геть кімнатах пашіли квіти. Величезні букети я дарував своїм друзям, а любі городяни приходили і наривали їх для мене знов і знов.

— Посидьте хвилинку,— кажу я гостеві, що вже зібрався йти додому. І ми сідаємо з ним на затіненому ганкові, а бідолашні городяни аж потіють, рвучи мені квіти під палючим сонцем. Коли в них у руках уже досить моїх жовтих улюбленців, я йду до них з рушницею в руках і звільняю їх від цього тягара. Таким чином я переконався, що нема лиха без добра.

Та хоч відбрав я квіти успішно, але одне я забув — тих городян дуже й дуже було багато. Забереш в одних — вони не приходять, але ж приходять інші. От і постало переді мною титанічне завдання — переконати всіх городян у тому, що напади на моє поле нічого їм не дадуть. Забираючи в них квіти, я спочатку намагався пояснити їм причину такої своєї поведінки, та скоро облищив це. Даремно я трудив голос. Нічого вони не годні були зрозуміти. Одній жінці, яка натякнула на мою, мовляв, скнарність, я пояснив:

— Люба пані, нічого ж лихого я вам не зробив. Але якби я не беріг цих маківок вчора й позавчора, то їх би зрвали міські орди тоді чи ще й раніше, і ви сьогодні, прийшовши сюди, навіть і не побачили б їх. Маківки, яких вам не можна рвати сьогодні, це ті самі, яких я нікому не дозволяв рвати вчора й позавчора. Отже, як бачите, ви нічого не втратили.

— Але ж сьогодні вони ще є,— відмовила вона, ласо споглядаючи їхню красу та велич.

— Я вам заплачу за них,— сказав мені якимось один добродій. (Я саме полегшив його на цілий сніп). Не знаю й сам чому, але я засоромився. Мабуть, просто його слова нагадали мені, що мої квіти можуть давати не лише естетичну насолоду, але й фінансову. Боячись, що мене можуть запідозрити в чомусь лихому, я стиха промовив:

— Я не продаю своїх маківок. Але оці зірвані можете взяти.

Та не минуло й тижня, як той самий чоловік прийшов знову.

— Я вам заплачу за них,— сказав він.

— Добре, платіть. Двадцять доларів, будь ласка,— відповів я.

Він витріщився на мене здивовано і мовчки й сумовито поклав квіти долі.

Але, як і завше, найбезсоромнішою виявилась жінка... Коли я не захотів брати гроші, а вимагав повернути зрвані красуні, ця жінка відмовилася віддати мені їх.

— Як же, я їх рвала, витрачала час. А час — це гроші. Отож заплатіть мені за втрачений час, тоді одержите квіти,— заявила вона.

Її щоким так і пашіли обуренням, а обличчя, до речі, гарненьке, було суворе й рішуче. Та все ж я — горянин, а вона — жінка-городянка, і хоч не хотілося б заходити в деталі, та все ж скажу, що цей букет маківок прикрасив нам бунгало, а жінка пішла без нічого. Що не кажіть, а маківки ж були мої.

— Хіба це ваші, це божі маківки,— сказала одна молода радикалка, найкращі демократичні почуття якої було ображено, коли вона побачила, як я вигаяю городян зі свого поля. І вона аж два тижні смертельно мене ненавиділа. Я відшукав її і все пояснив, все до крихітки. Розповів усе про маківки, як Метерлінк* розповів нам про життя бджіл. Я розглянув питання з погляду біології,

психології та соціології, висвітлив його з етичного й естетичного боку. Я аж розгарячкувався, ревно жадаючи її переконати. І коли я скінчив, вона ніби й погодилася зі мною, але в глибині душі я чомусь переконаний, що це вона вдала із співчуття.

Щоб мати якусь розраду, я йшов до друзів. Розповідав їм історію маківки. Та вона, здається, не дуже їх цікавила. Я обурювався. Вони дивувалися з моєї поведінки, і навіть ображались і цікаво поглядали на мене.

— Недобре тільки те й робити, що лаятися через оті маківки, — казали вони. — Це вам не личить.

Від цих друзів я тікав до інших. Хотів виправдатися. Справа ставала життєво важливою: я мусив довести, що маю рацію. Я відчував, що треба все пояснити, хоч добре знав, що той, хто це робить, — прощаца людина. Я переповідав історію маківки знов і знов. Пригадував найменші дрібниці, доповнював її новими деталями. Я договорювався аж до хрипоті, а тоді бачив, що всім це набридло. Вони, для годиться, говорили заспокійливі дурниці, що зовсім не стосувалися цієї справи. Мене брав гнів, і я тікав від них усіх.

І ось лежу я в бунгалі, чекаючи на випадкових гостей. Починаючи з ними розмову, я непомітно переходжу до своєї улюбленої теми і слідкую за їхніми обличчями, чи не з'являться там перші ознаки несхвалення: тоді я виливаю їм на голови всю свою лють. Годинами сперечаюсь я з кожним, хто не погоджується зі мною. Я став схожий на того мопассанівського старого, який підняв із землі обривок шворки *: безупинно пояснюю, а ніхто не розуміє. Я став брутальніше поводитися з розбіжницькими городянами. І вже не маю ніякого задоволення, відбираючи у них квіти, — це стало набридлою, обтяжливою повинністю. Друзі, коли я зустрічаюся з ким у місті, дивляться на мене скося і щось мимрять собі під ніс. Заходять вони до мене тепер зрідка. Вони бояться. Я зробився вразливий і розчарований, все, що було в моєму житті світлого, здається, зажерло оте золоте поле. Отак доводиться платити за власність.

КОЛИ БОГИ СМІЮТЬСЯ

КОЛИ БОГИ СМІЮТЬСЯ

Присвячую Гаррі Ковелові

Боги, боги сильніші — їм
Всевадний час паде до ніг,
Фелізо. Мов кадильний дим,
Мольби й жалі створіть земних
Летять до них.

Каркінес урешті відтанув. Позирнув на деренькучі нікна, звів очі до брусуватої покрівлі й на мить заслухався лютого завивання зюйд-осту, що м'яв дачу в своїй реву-чій пащі. Потім підняв келиха проти вогню й засміявся з радості, дивлячись на золоте вино.

— Яке ж гарне! — промовив. — І солодке-солодісіньке. Це для жінок вино, та ще для богочестивих ченців.

— Наше, тутешнє, на оцих сонячних пагорбах уродило, — відказав я з прощеною для каліфорнійця гордістю. — Ви ж учора їхали сюди через наші виноградники.

Каркінеса таки варт бува розігріти трошки. Він-бо стає на правду сам собою лише тоді, як у жилах йому за-співає ласкавим вогнем вино. Певна річ, він митець, митець завше й в усьому: однак тверезий він якось наче губить наснагу й жвавість думки і робиться часом нудний, мов англійська неділя, — не такий, звісно, нудний, як бува дехто, але все ж нудний проти веселого, буйного, справ-дешнього Монте Каркінеса.

Не подумайте тільки, що Каркінес, мій добрий друг і щирий товариш, — п'яниця. Ні, зовсім ні. Він лише зрідка перебирає міру. Як я вже сказав, у нього мистецька натура. Він завше знає, коли з нього вже досить, і тою мірою йому є рівновага — та рівновага, що в ній ми з вами почуваємось, коли буваємо тверезі.

В цій його мудрій, інстинктивній здержливості є щось етніське. Проте сам він нітрохи не схожий на елліна. «Я ацтек, я інк, я іспанець», — сказав він якось при мені. І справді, в його смаглявому, асиметричному, грубо вирізьбленому обличчі можна вбачити суміш тих далеких, давніх рас. Його очі під густими дугуватими бровами чорніють

якоюсь дикунською чорнотою, а з лоба на них весь час спадає чорна чуприна, що з-під неї він дивиться, наче збиточний сатур із хащів. Ходить він завжди у вельветовій блузі і м'якій фланелевій сорочці, а краватку носить неодмінно червону. Вона має символізувати червоний стяг (Каркінес колись у Парижі водився з соціалістами), барву крові й братерства людського. А на голові в нього ніколи не бачили нічого, окрім сомбреро зі шкіряною стяжкою. З нього жартували, ніби він так і вродився в гому сомбреро. А мене щоразу страшенно тішило бачити, як те мексиканське сомбреро підкликає візника на Пікаділлі або як його тручає туди й сюди у тисняві на пероні нью-йоркської надземки.

Я вже згадував, що Каркінес оживає від вина, — «як глина ожила, коли господь вдихнув у неї дух життя», — каже він сам про себе. Це правда, що він по-блюзнірському запанібрата з богом; і все ж мушу додати, що ніякого блюзнірства в ньому нема. Каркінес завжди щирий, але як весь він зітканий із парадоксів, то люди, що його не знають, часто розуміють його зовсім хибно. Він може бути то непогамовний, як роз'юшений дикун, то лагідний, як дівчина, і гречний, як іспанець. Та й справді: хіба він не ацтек? не інк? і не іспанець?

Ну, пробачте вже мені, що я стільки про нього наговорив. (Він мій друг, і я люблю його). Отож моя дача здригалась під шаленим вітром, а він, підсунувшись ближче до каміна, дивився крізь келих із вином на вогонь і сміявся. Тоді звів очі на мене, і з їхнього блиску та жвавості я побачив, що він нарешті в своєму справдешньому настрої.

— То ви думаєте, що виграли в богів? — спитав Каркінес.

— Чого це — в богів?

— Ну, а хто ж, як не вони, насилає на людину пересит?

— Ну, а хто ж спонукає мене уникати його? — можливо запитав я.

— А ті ж такі боги, — засміявся він. — У цій грі банкують вони. Вони тасують колоду, здають карти... і забирають усі ставки. Не думайте, що ви врятувалися, втікши від навісних міст, що вам допоможуть оці ваші виноградні пагорби, тихі ранки, і вечірні заграви, і проста страва, і немудре сільське життя.

Я вас спостерігаю, відколи приїхав. Ви не виграли, не перемогли. Ви здалися. Замирилися з ворогом. Призналися, що не маєте більше сили, і підняли білого прапора. Вивісили оголошення про своє банкрутство, про те, що життя в вас уже на спаді. Ви втекли від життя. Ви змахлювали. Ви спасували, відмовились грати далі, кинули карти під стіл і втекли сюди, аби сховатись в одних наших пагорбах.

Каркінес відкинув пасмо рівного чорного волосся, що спадало йому на очі, й замовк на хвилику — скрутиги довгу руду мексіканську цигарку.

— Але боги все бачать. Це викрут дуже давній. До нього люди вдавалися споконвіку... і шилися в дурні. О, боги знають, що робити з такими, як ви. Прагнення й домагання призводять до володіння, а володіння — до переситу. Отож ви, мудра голова, вирішили більше не прагнути. Ви обрали зречення. Гарзд! Ви пересититесь зреченням. Кажете, ніби ви втекли від переситу! Таж ви тільки поміняли його на старечу байдужість. А це просто інша назва переситу. Інша його личина, та й годі!

— Та ви гляньте на мене! — вигукнув я.

Але Каркінес завше був мастак вивернути людині душу й розшматувати її на клапті. Він зміряв мене нищівним поглядом.

— Ну, що ви в мені бачите старечого? — з викликом спитав я.

— О, гниття підкрадається стихенька, — відказав він. — Ви перестигли й уже готові загнитись.

Я зареготав і пробачив йому за саме зухвальство. Але він не хотів ніякого пробачення.

— Чи я не знаю? — провадив він. — Боги виграють завше. Мені траплялося спостерігати, як люди цілими роками грали нібито щасливо. А врешті — програвали.

— І ні разу ви не помилялися? — спитав я.

Він помовчав хвилю, пускаючи в задумі кільця диму.

— Так, одного разу мене трохи-трохи не одурено. Можу розповісти. Був такий Марвін Фіск. Пам'ятаєте його? Обличчя, як у Данте, душа поета, що співає гімн плоті, — правдивий жрець Кохання? І була така Етель Берд, ви її теж, напевне, пам'ятаєте.

— Жагуча свята, — обізвався я.

— От-от-от! Божественна, як сама Любов, і любіша за любов! Жінка, створена для кохання, і водночас — як би

його сказати? — наскрізь просякнена святістю, як оце ваше тутешнє повітря пахощами квітів. Отож вони побралися. Сіли грати з богами...

— І виграли! Блискуче виграли! — впав я йому в річ.

Каркінес глянув на мене жалісливо, і голос його залунав, як подзвін:

— Вони програли. Програли до решти, доценту.

— А люди не такої думки, — холодно відмовив я.

— Люди лише здогадуються. Вони бачать тільки те, що зверху. А я знаю. Скажіть, вам ніколи не траплялося задуматись, чого вона постриглася в черниці, сама поховала себе в скорботній оселі живих покійниць?

— Бо вона так його любила, що як він умер...

Глузливий Каркінесів сміх урвав мені мову.

— Стандартна відповідь, — сказав він, — машинного виробу, як штука перкалю. Людська думка! Багато ж люди про це знають! Вона, як і ви, втекла від життя. Бо вона була розбита. Вивісила білий пранор знесилля. І жодне обложене місто ніколи ще не підносило білого прапора з такою гіркотою та слізьми.

Ось я вам розповім усе, як воно було, і ви мусите мені повірити, бо я все знаю. Їх також тривожила думка про пересит. Вони любили Кохання. Вони знали йому ціну, знали достеменно. І так його любили, що хотіли втримати його в своїх серцях навіки, палке й трепетне. Вони раділи, як воно прийшло, і боялися, щоб воно не покинуло їх.

Кохання — це жага, думали вони, це солодка мука. Воно весь час прагне вдоволення, а знайшовши те, чого прагнуло, — вмирає. Кохання живе, поки голодне, а щойно насичене — воно вже мертве. Ви мене розумієте? Вони знали: живому не властиво жадати того, що воно вже має. Наїдатись і все ж лишатись голодному — на таке люди ще не спромоглися. Ось де вона — проблема переситу. Сидіти перед повним столом і не затупити гострого жала голоду, жадоби — ось чого вони хотіли досягти, бо вони любили Кохання. Як часто вони розмовляли про це, і солодкий пал Кохання жарів їм в очах, і його червона кров напіла їм на щоках, і голос його бринів у їхніх голосах — то завмирав тремтливо в грудях, а то знов забарвлював мову тією невимовною ніжністю, на яку лиш воно здатне.

Звідки я все це знаю? Багато я бачив сам. А ще більше дізнався з її щоденника. Ось які рядки з Феони Маклау-

да * знайшов я там: «Бо наизправду цей перівний голос, цей шепіт присмерковий, цей віддих росяно-солодкий, цей вогнекрилий струнограй, що показується нам лиш на мить одну у веселковім лелінні радості чи в раптовому спалаху пристрасті, цей таємничий красень, званий Еротом, з'являється, принаймні екстатичним мрійникам, не з піснею на устах, для всіх чутною, і не під веселі згуки танечної скрипки, а зроджений надпоривом, у промовистій німоті жадання».

Як же втримати того вогнекрилого струнограя з його промовистою німотою жадання? Наситити його — це втратити його. Марвін і Етель любили одне одного великою любов'ю. Житниці їхні були повні вщерт, та вони хотіли вберегти гостре жало свого любовного голоду незатупленим.

І не були вони недійшли молодята, що розумують на порозі ще не знаного Кохання. Вони були сильні й достиглі люди. Обоє вони кохали й раніше, ще до того, як спізналися, і вже були задушили Кохання пестощами, вбили його цілунками й поховали в домовині переситу.

Вони були не холодні, безтілесні духи, ці двоє, а живі, палкі люди, і не мали англосаксонської тверезості у своїй крові, гарячій і червоній, як вечірия заграва. Вдачі їхній ближча була плотська життєрадісність французів. Вони були ідеалісти, але ідеалізм їхній був галльського штибу. Його не студило те холодне й темне течиво, що править за кров британцям. І стоїцизм був їм чужий. Ці двоє американців, хоч і англійського роду, не знали самопо-скромлення і зречення, властивих обережній натурі англійця.

Отакі вони були — люди, створені для насолоди; та їх опанувала одна ідея. Бодай би пощезли всі ідеї! Вони бавилися в логіку — і дологікувалися ось до чого... Але спершу треба вам розповісти про одну мою розмову з ними. Якось увечері в нас зайшла мова за Мадлену де Мопен із роману Готьє *. Пам'ятаєте цю постать? Вона поцілувалася з коханим тільки один раз — і більше не захотіла. Не те щоб їй не сподобалося цілуватися: вона боялася, що поцілунки їй обриднуть. Знову пересит! Вона сиробувала грати з богами, нічого не поставивши на кіп. А це суперечить правилам гри, що їх установаили самі боги. Тільки що правила ті не вивішено над столом, і нам, смертним, доводиться спершу грати, аби навчитись їх.

Так отож про ту їхню логіку. Марвін і Етель міркували так: а навіщо цілуватися один лише раз? Якщо це мудро, то чи не мудріше буде не цілуватись ні разу? Так вони вбережуть від смерті Кохання. Вічно голодне, воно вічно стукатиметься в серця до них.

Можливо, то саме їхня спадковість навіяла їм цю чортячу ідею. Бо порода завше проситься наверх, іноді в найдивовижніший спосіб. І ось у них проклятий Альбіон прибравсь у подобу холодно-розважливої повії, зухвалої, хитрої й битої розпусниці. А втім, хто його зна. Але ось що я знаю: саме задля своєї безмірної жадоби насолод вони зреклись насолоди.

Ось його власні слова, я їх прочитав багато пізніш у одному його листі до неї: «Стискати тебе в обіймах таку близьку — й воднораз таку далеку! Жадати тебе й ніколи не мати, а отже, мати тебе вічно!» А це вона писала: «Щоб ти завжди був біля мене, ось-ось, ледь не на досяг. А я щоб весь час тебе досягала й так і не досягла, і щоб це тривало довіку, завжди свіже й нове, як у першу жагучу хвилину».

Ні, не так вони все це казали. Мої уста не годні передати їхню філософію кохання. Та й хто я такий, щоб порпатись їм у душах? Жаба, що всілась у болоті край густої темряви й виловила баньки на чудовну таїну двох полум'яних сердець.

Та й хіба не мали вони по-своєму рації? Все буває добре доти... доки ним не володіємо. Пересит і володіння — це двоє коней Смерті, що біжать в одному запрягу.

Навички тління завжди заступало
Любовний шал, що в серці догорів.

Це вони вичитали в одному сонеті Альфреда Остіна *. «Мудрість Кохання» його назва. Той самий єдиний поцілунок Мадлени де Мопен. Як же там ще?..

Тож поцілуймось — і не йдімо далі,
Бо ліпше смерть, ніж дотлівать помалу,
У діл котитись, бувши на горі.

Але вони були ще мудріші. Вони не хотіли поцілуватися й на тому спинитись. Ліпше вже не цілуватися зовсім — так вони сподівалися весь час лишатись на щонайвищій вершині Кохання. Вони одружилися; ви тоді саме були в Англії. Такого подружжя ще не бувало звіку, Таєм-

ниці своєї вони не відкривали нікому. І я тоді нічого не знав. Шал їхнього кохання не догоряв, воно палало щодалі яскравіш. Ніколи в світі ще, мабуть, не бачено такого. Час минав, місяці, роки минали, а той, вогнекрилий, сив усе ясніше.

Люди дивом дивувалися. Всі заздрили тим чудовним коханцям. Жінки часом жаліли її, що в неї немає дітей; але якої лишень подоби не прибирає заздрість!

А я все не знав їхньої таємниці. Я чудувався, сушив собі голову. Зразу я чекав — підсвідомо, либонь, — що їхнє кохання минеться. Тоді завважив, що минає Час, а Кохання лишається. Далі мені стало цікаво. В чому їхній секрет? Якими це чарівними путами прикували вони до себе Любов? Як вони втримують ту капосну фею? Який трунок вічного кохання вишили вони вдвох, мов Трістан з Ізольдою в давнину? І чия рука зварила їм те чар-зілля?

Отож, кажу, я зацікавився і почав стежити за ними. Вони просто шаліли з кохання. Життя їхнє збігало мов на нескінченній любовній учті. Вони справляли її пишню, врочисто. Вони впивалися мистецтвом Кохання, його поезією. Ні, вони не були якісь там неврастеніки. Вони були здорові тілом і душею люди, а до того ж — мистецькі натури. І ось вони здійснили неможливе. Вони досягли того, що їхня жага не вмирала.

Я часто бачив їх тоді, бачив невмируще диво їхнього кохання. Я чудувався, не знав, що думати. І от якось...

Каркінес, урвавши нараз мову, спитав:

— Ви читали коли «Переддень кохання»?

Я похитав головою.

— Це вірші Пейджа *. Як пак його... Кертіс Гіден Пейдж, здається. Отож саме ці рядки й дали мені ключика до всього. Якось, будучи в них, я побачив на дивані біля фортеп'яно... Ви пам'ятаєте, як вона грала? Вона часто дражнила мене, ніби я, мовляв, до них ходжу не вадля них самих, а задля музики. Називала мене «музичним п'яницею», «меломаном-сласником». А який голос був у нього! Слухаючи його спів, я вірив у безсмертя, я ставився до богів майже поблажливо, я сам починав розважати, як би його й собі перехитрити їх.

О, то було божисте видовище — ті чоловік і жінка, що, вже стільки років як одружені, й досі співали любовних пісень із первісною свіжістю юного, щойно народженого кохання, і з такою досяглістю й щедрістю жаги, якої

молоді коханці ніколи не можуть знати. Будь-які молодята видалися б анемічні й бліді поряд цього довгорічного подружжя. Бачили б ви той жар, і вогонь, і ніжність, і тремтіння нетерплячки, і безмірну ласкавість у погляді її у голосі, в кожному русі її у самій мовчанці! Любов їхня владно штовхала їх одне до одного, а вони опинались, як тріпотливі метелики, кожне — мов полум'я свічки для другого, і крутились, мов ті метелики, одне довкола одного в шаленій круговерті. Здавалося, наче за якимсь великим законом природи, потужнішим і тоншим за саме все-світнє тяжіння, вони ось-ось зіллються в одне тіло перед очима в мене. Не диво, що прозвали їх «чудовними коханцями».

Але я збився з думки. Слухайте ж про ключика. Отож якось, будучи в них, я забачив на дивані біля фортеп'яно книжку віршів. Вона сама розгорнулася у мене в руках — видно, її часто там розгортали, — якраз на вірші «Переддень кохання». Ріжки в сторінки були замацані, аж м'які. І ось що я прочитав:

Як любо побіч себе нам стоять,
І пізнавать себе, і берегти
Вчування ніжне доторку двох тіл...

Ще ні, Любове!.. Милій, ще пождім,
В священну таїну вгорім її,
Хай где у мороці прийдешніх літ,
Що не прийшли ще, ні... колись... ще ні...

Нехай вона часинку ще росте!
Бо ж розцвіте — й умре. Живім її
Цілунками уяви. Хай засне
У зреченні твердому ще на час,
О, ще на час, малий, недовгий час...

Я згорнув книжку, заклавши ту сторінку пальцем, і довго сидів там мовчки, нерухомо. Мене приголомшила виразність тієї картини, що явив мені вірш. Мені пеначе очі відкрились. Немов блискавка небесна сяйнула в пільмі пекельній. Вони хотіли силоміць утримати Любов, цю примхливу фею, цю провісницю юного життя — нового життя, що владно прагне народитися.

Я твердив подумки ті слова: «Ще ні... колись...», «Ще ні, Любове...», «Живім її цілунками уяви. Хай засне...» Тоді голосно зареготав. Ха-ха-ха! Я побачив мов у білий день їхні чисті, несплямлені душі. Вони були діти. Вони

нічого не тямилі. Вони гралися з вогнем Природи, клали собі в ложе голого меча. Вони сміялися з богів. Хотіли спинити буяння світових соків. Вони вишайшли систему гри, сіли з тією системою за зелений стіл життя й сподівалися виграти. «Стережіться! — вигукнув я. — Ви сіли грати з богами! На кожную нову систему вони заводять нові правила гри. У вас нема ніяких шансів виграти».

Але все те я вигукнув не до них, а лиш подумки. Я став чекати. Ось вони побачать, що їхня система нічого не варта, й відкинуть її геть. Удовольняться тією дрібною щастя, що боги вділили їм самі, і не силкуватимуться вперти більше.

Я чекав. Я не казав нічого. Місяць минав за місяцем, а жало їхнього любовного голоду ставало все гостріше. Ні разу не затупили вони його законними подружніми обіймами. Вони гострили те жало на своєму самозреченні, і воно щораз гострішало й гострішало. І так тривало, аж поки й мене взяв сумнів: «Чи боги поснули? — дивувався я. — А чи вимерли?» Я сміявся сам до себе. Ці двоє вчинили чудо. Вони перехитрили самого бога. Вони збороли плоть, посоромили саму матір Природу. Вони гралися з її вогнем і не опеклися. Вони невразливі. Вони самі боги, що вміють і не куштувавши розрізнати добро і зло. «То це отак і всі боги зродилися? — питав я себе. — Я просто жаба, — казав я собі. Якби мені очі не заліплено багном, мене б мало засліпити це диво, що його свідком я став. А я лиш надимався своєю премудрістю та брався судити богів».

Та якраз ця нова моя мудрість завела мене. Вони не були боги. Вони були чоловік і жінка — м'яка глина, що зітхала й тремтіла, пронизана жаданням, зім'ята дивною млістю, невідомою богам.

Каркінес урвав свою оповідь, щоб скрутити собі ще цигарку, і гостро засміявся. Не дуже приємний сміх то був, чувся в ньому якийсь диявольський глум: він аж заглушив люте ревіння бурі, що притлумлено долітало до нас ізнадвору.

— Я жаба, — ніби виправдовуючись, ізнову сказав він. — Як мали вони розуміти такі речі? Вони ж були митці, а не природознавці. Вони знали тільки глину у себе в майстерні, а про ту, з якої були зліплені самі, й уявлення не мали. Але одне я мушу визнати: грали вони

відважно. Такої гри досі ще не бувало і навряд чи коли й буде.

Ніхто не знав іще такого любовного захвату, як у них. Вони не вбили Кохання поцілунками. Вони підживляли його відмовою, підгарячали, аж воно геть розривалося від жаги. І вогнекрилий струнограй віяв над ними своїми гарячими крильми, доки вони ледь не вмлівали. То була правдива любовна нестяма, і вона тривала, не спадаючи, а все зростаючи, тижні й місяці.

Так вони жадали й мліли в солодкій муці, в розкішній агонії, і жодні коханці не зазнавали ще доти й не зазнають ніколи таких сильних почуттів.

Та ось одного дня сонні боги прокинулися з дрімоти. Підвели голови і глянули на чоловіка й жінку, що поглумилися з них. І чоловік та жінка одного ранку подивились одне одному в очі й зрозуміли: чогось уже нема. Нема того, вогнекрилого. Він відлетів потиху, вночі, від їхнього аскетського столу.

Вони подивились одне одному в очі й відчули, що їм байдуже. Жадання вмерло. Розумієте? Жадання вмерло. А вони навіть не поцілувалися. Ні разу, ані єдиного разу не поцілувалися. І Кохання зникло. Ніколи вже їм не жадати, не горіти знову. Не лишилося їм нічого — ні трепету, ні млості, ні розкішної муки, ні тьохкання в серці, ні зітхань, ні пісень. Жадання вмерло. Вмерло вночі, на холодному, самотньому ложі, а вони навіть не бачили, як воно відлітало. Вони прочитали те лише в очах одне в одного.

Хоча боги й недобрі, але вони часто бувають милосердні. Вони покотили по столі кістяну кульку й загребли весь банк. І лишилися за столом тільки чоловік та жінка, що дивились одне одному в холодні очі. А невдовзі він помер. Ото й було милосердя богів. Марвін Фіск помер за тиждень по тому — ви ж пам'ятаєте ту нещасливу пригоду. А в її щоденнику, писаному в той час, я прочитав через багато років ось ці рядки з Мітчела Кенерлі:

О, чи була година хоч одна,
Щоб, мігши, ми не цілувались?

— Який глум! — вигукнув я.

А Каркінес, при червоному світлі від каміна чистий Мефістофель у вельветовій блузі, ви'яв у мене свої чорні очі:

— А ви кажете — виграли... Ото така ваша людська думка! Я вам розповів, як воно було, а я знаю. Вони виграли так, як і ви виграєте серед оцих ваших пагорбів.

— А ви,— спитав я запально,— ви, з вашими оргіями чуттів, у ваших навісних містах, у ваших ще навісніших розвагах — сподіваєтесь виграти?

Він повільно похитав головою:

— Коли ви з вашим тверезим буколічним життям програєте, це ще не означає, що я маю виграти. Ми ніколи не виграємо. Нам тільки здається так іноді. Але то просто невеличка ласка, що вділяють нам боги.

ВІДСТУПНИК

Ось до роботи я встаю,
О боже, силу скріпи мою!
Як нині мертвий я впаду,
Хай буде труд мій до ладу.
Амінь.

— Джонні, вставай! Зараз мені вставай, а то їсти не дам!

Ця погроза не вплинула на хлопця. Він уперто чіплявся за сон, за жадане забуття, як ото людина, що снить, чіпляється за своє сновиддя. Кволо зціпивши кулаки, він безсило, конвульсійно заштурхав ними наосліп. Штурхани ті замірялося на матір, але вона, видимо звична до того, ухилилась і далі торсала його за плече.

— Відчепи-ись!..

Той крик, що почався, здушений, десь у глибинах сну, здійнявся відразу до гнівного репету, а тоді завмер, спав до невтямкого скигління. То був якийсь нелюдський зойк, мов лемент пропащої душі з пекельного вогню, повний безмежного протесту й муки.

Одначе мати не зважала. Ця жінка з сумними очима й утомленим обличчям давно вже звикла будити хлопця отак, мусивши робити це день у день. Вона вхопилася за укривало й почала стягати з хлопця; але той, покинувши махати кулаками, розначливо вчепився в нього і весь посунувся, скрутившись клубком, аж у ноги ліжка, а розкрити себе не дав. Вона тоді взялася витягати постіль із-під нього. Хлопець опинявся; мати цупила щосили і, будиши важча, таки зрушила сінника, а з ним і хлопця, що інстинктивно держався постелі, ховаючись так від прикрого холоду в кімнаті.

Він з'їхав на самий край ліжка, і здавалося, що ось-ось бебехнеться додолу головою. Але в ньому вже заблинала свідомість. Він випростався і на мить завис на красчку, ледь-ледь не падаючи, а тоді таки спустив з ліжка ноги. Мати враз ухопила його за плечі й струсонула. Він ще раз ширнув кулаками перед себе, тенер уже сильніше й

твердіше, та водночас і очі йому розплющились. Мати відпустила його. Хлопець прокинувся.

— Гаразд уже,— буркнув він.

Мати вхопила лампу й подалася до дверей, лишивши його в темряві.

— Гляди, спізнився — вивернуть,— ще кинула вона через плече.

Темрява йому не вадила. Убравшись, він вийшов на кухню. Хода в нього була на диво важка, як на такого худого, щуплявого хлопчика. Ноги він аж волік, мовби за-тяжкі йому, і те видавалося дуже химерним, бо ж вони були в нього тонкі, як скінки. Підсунувши до столу продавленого стільця, він сів.

— Джонні! — гримнула мати.

Хлопець схопився й, ані слова не кажучи, пішов до зливальниці. Вона була масна й брудна. З дірки гидко смерділо. Але він не звертав на те уваги. Для нього то була цілком натуральна річ, що зливальниця смердить, а на мило поналипала всяка гидота з помиїв і воно погано мидиться. Та не дуже він і силкувався намитись. Нарешті хлюпнув кілька разів у обличчя холодною водою з-під крана — і квит. Зубів він не чистив, бо й зроду не бачив зубної щітки і навіть узагалі не чув, що є на світі люди, здатні на таку несосвітешну дурницю — чистити зуби.

— Хоч би раз на день сам надумався вмитись,— дорікнула мати.

Придержуючи на кавнику розбиту покришку, вона наливала каву в дві філіжанки. Джонні змовчав: за це мати сварила його щодня і в цьому єдиному була невблаганно тверда. «Хоч раз» на день він неодмінно повинен був умитися. Джонні втерся брудним, мокрим, подертим рушником, і на обличчі йому позоставались волокнинки.

— Якби ж то ми жили не в такій далечі,— мовила мати, сідаючи до столу.— Я все пантрую, як ліпше. Ти сам знаєш. Але ж тут коміршого на цілий долар менше, це тобі не абищниця, та й простірніш воно. Ти сам знаєш.

Джонні як і не слухав. Він уже чув те все багато разів. Думки материні товклися в тісному колі, і вона день у день нарікала, що погано їм жити так далеко від фабрики.

— Долар — це ж харчів скільки,— озвався хлопець розважливо.— Я радніший далі ходити, та зате ззісти більше.

Ів він поквапливо, абияк пережовуючи хліб та запиваючи гарячим каламутним пійлом, що звалось у них кавою. Джонні думав, ніби то справді кава, ще й добряча кава. То була одна з небагатьох життєвих ілюзій, які лишалися ще в нього. Справжньої кави він ніколи зроду не куштував.

До хліба він мав ще кришеничок холодної печені. Мати долила йому кави. Дожовуючи хліб, він звів на неї жадібні очі — чи не перепаде ще чого? Вона завважила той погляд.

— Не будь свиня, Джонні. Ти ж свою пайку дістав. Тра' ж і менчим щось zostавити.

Хлопець не відповів на той докір. Він був не балакун. Але голодний, прохальний погляд його погас. Він не звик жалітись, і те його терпіння було таке жахливе, як і школа, де він його вивчився. Допивши каву, він обтер губи рукою й почав був підводитись.

— Стривай,— хапливо сказала мати.— Мабуть, іще скибочку таки можна вкряяти. Тоненьку.

Але то були просто хитрощі. Взявши хлібину з коробки, вона вдала, ніби ріже скибочку з неї, тоді поклала все назад, а йому тицьнула одну з своїх двох скибок. Вона гадала, що обдурила його, та Джонні все добре бачив. Однак він не посоромився взяти хліб. Він мав собі виправдання: який там із неї, слабовитої, їдець.

Побачивши, що він жує сухий хліб, мати перехилилась через стіл і вилила йому свою каву.

— Чо'сь воно мені вадить сьо'дні...— пояснила вона.

Далекий гудок, довгий і пронизливий, підняв обох на ноги. Мати зиркнула на бляшаного будильника, що стояв на полиці. Стрілки показували пів на шосту. Весь фабричний люд щойно тепер прокидався. Вона накинула на плечі хустку й натягла старого капелюшка, пом'ятого й зайложеного.

— Тра' вже бігти,— сказала, вкрутивши гнота й дмухнувши зверху в лампове скло.

Вони помацки вийшли й спустилися сходами. Надворі було безхмарно й зимно. І Джонні аж здригнувся, коли його обвіяло холодне повітря. Зері ще й не починали бліднути, і місто вкривала темрява. І Джонні, і його мати, йдучи, човгали підшвами. Ногам їхнім бракувало зайвої сили, аби ще відриватись від землі.

Мовчки йшли вони хвилини п'ятнадцять, тоді мати звернула праворуч.

— Гляди ж не спізнися,— ще нагадала вона з мороку, що поглинув її.

Джонні не відповів, він простував собі далі. Почалась уже фабрична околиця; у всіх будинках відчинялися двері, й незабаром хлопець опинився серед людського потоку, що сунув крізь темряву вперед. Як він увіходив до фабричної брами, знову заревів гудок. Джонні подивився на схід. Там над кострубатою лінією дахів уже ледь-ледь засіріло небо. Ото було й усього денного світла, що припадало хлопцеві. Тоді він відвернувся і рушив у гурті до цеху.

Там він став на своє місце біля одного з верстатів, що стояли довгими рядами. На верстаті, над ящиком, повним маленьких шпульок, швидко крутилися великі шпулі. На них перемотувалася джутова пряжа з малих шпульок. Робота була нехитра й потребувала тільки моторності. Малі шпульки спорожнялися так хутко, що не було вільної хвилячки.

Джонні працював машинально. Коли змотувалась до кінця котрась мала шпулька, він лівою рукою пригальмував велику шпулю, великим і вказівним пальцями ловлячи вільний кінець пряжі, а правою хапав кінець із нової маленької шпульки. Все те робилось обома руками одночасно й дуже швидко. Тоді блискавичний рух — обидва кінці зв'язано ткацьким вузлом, і він відпускає шпулю. Ткацький вузол в'яжеться дуже просто. Джонні якось хвалився, що може й сплячи його зав'язати. Та воно так і було, бо не раз він і вві сні цілу піч, довгу, як вік, в'язав і в'язав ті нескінченні ткацькі вузли.

Деякі з хлопців не дуже пильнували роботи, не дов'язували вчасно нового кінця, щойно змотається шпулька, і великі шпулі крутилися дурно. Але за тим стежив цеховий наглядач. Ось він спіймав на такому Джонниного сусіда й дав йому ляпаса.

— Он диви на Джонні — чого ти не працюєш так, як він? — загорлав наглядач.

У Джонні всі шпулі крутилися на повний розгін, однак та непряма похвала його не потішила. Колись, бувало... але то давно, дуже давно. В його байдужному обличчі ніщо й не ворухнулось, як він почув, що його виставляють за взірць. Він був бездоганний робітник. І він знав це. Пому про це багато разів казано. То були для нього вже порожні слова, що нічогоісінько не важили. Із бездоганного

робітника він помалу зробився бездоганною машиною. Коли робота в нього не йшла на лад, винна тому бувала, якби й у машині, спрovina. Він так само не міг змилити в роботі, як бездоганний цвяхарний верстат — виробляти не бездоганні цвяхи.

Та й не диво. Бо відколи він жив на світі, життя його було тісно сплетене з машинами. Машинне царство немовбиросло в нього — чи принаймні зросло його. Одного дня, дванадцять років тому, в ткацькому цеху цієї самої фабрики стався певеличкий переполох. Джониний матері зробилося зле. Її поклали долі серед машинного грюкоту. Прикликали від верстатів кількох старших жінок. Їм помагав і майстер. І за кілька хвилин у цеху стало на одну душу більше, ніж увійшло туди дверима. Та душа й був Джонні, що народився зі стугоном і брязкотом ткацьких верстатів у вухах і першим подихом набрав у груди душеного, вогкого повітря, насиченого джутовою пилюкою. З першого свого дня почав він викашлювати ту пилюку; та від неї ж таки кашляв і досі.

Хлоп'як біля сусіднього верстата хлипав і шморгав носом. Обличчя йому аж перекривилося з ненависті до наглядача, що все накидав на нього здалеку сердитим оком, зате жодна шпуля вже не крутилася дурно. Хлопець вигукував страшні прокльони до тих шпуль, що шалено вертілись перед ним, але голосу його не було чути вже за три кроки: гудіння машин у цеху не пускало його далі, мов глуха стіна.

Джонні не зважав на все те. Він узагалі не дуже на що зважав, та й сцена ця була йому звична, бачена вже безліч разів. І перечити наглядачеві здавалося йому так само безглуздо, якби й не коритись машині. Адже машини існують на те, щоб вони своїм способом робили певну роботу. І наглядачі так самісінько.

А годині об одинадцятій зчинилась у цеху тривога. Якимсь таємничим робом вона вмить розійшлася по всьому цеху. Одноногий хлопчак, що працював за верстатом по другий бік від Джонні, параз хутко пострибав через прохід до порожнього візка, яким підвозили до верстатів ящики з малими шпульками, і сховався в ньому зі своєю млицею. А поміж рядами верстатів уже йшов директор фабрики й вів із собою якогось молодика, гарно вбраного, в накрохмаленій сорочці,— одно слово, «пана», за Джониним поділом людей, а також «інспектора».

Молодик, ідучи, пильно придивлявся до хлопців. Біля декого він зупинявся й про щось питав. Тоді йому доводилось кричати щосили, і обличчя його кумедно кривилося в патуги. Меткі його очі постерегли біля Джонні верстат без робітника, однак він не сказав нічого. Упав йому в око й Джонні; молодик раптово зупинився, вхопив хлопця за руку вище ліктя, щоб відтягти трохи від машини, але ту ж мить скрикнув уражено й пустив Джонніну руку.

— Еге, худенький, — захихотів знепокоєно директор.

— Як скінка, — відказав молодик. — А на ноги погляньте! У хлопця ж рахіт. Ще тільки в зародку, але рахіт безперечний. Якщо його кінець кінцем не задавить падучка, то лиш тому, що раніш доконають сухоти.

Джонні слухав, але нічого не розумів. Та й не лякали його майбутні лиха. Те лихо, що загрожувало йому в інспекторській подобі, було ближче й страшніше.

— Ану, хлопче, кажи по правді, — нахилившись до нього, промовив чи радше прокричав йому в вухо інспектор. — Скільки тобі років?

— Чотирнадцять, — збрехав Джонні. Збрехав на всю силу своїх легенів, так голосно, що аж закашлявся сухим, гавкучим кашлем, вихаркуючи пилюку, яка набилась йому в легені від рана.

— З вигляду добрих шістнадцять, — озвався директор.

— Або шістдесят, — підшигнув молодик.

— Він завше такий був.

— Відколи ж це? — хутко спитав інспектор.

— Та вже кілька років. Нітрохи не дорослішає.

— Чи просто не росте, сказав би я. І що, всі ці кілька років він у вас працює?

— Та час від часу. Але це ще до нового закону було, — квапливо додав директор.

— А цей верстат вільний? — спитав молодик, показавши на верстат поруч Джонніного, де шалено крутилися півнамотані шпулі.

— Та здається, — директор, кивнувши рукою, підкликав наглядача й гукнув щось йому в вухо, теж показуючи на той верстат. — Вільний, — potwierдив він інспекторові.

Обидва рушили далі, й Джонні знов узявся до роботи, радий, що якомсь минулося. Та одноногому хлопцеві не так пощастило. Гострозорий інспектор помітив його й витягав комір з візка. Губи хлопцеві тремтіли, і весь його вигляд був такий, наче на нього впало тяжке й непоправне

лихо. Наглядач скорчив таку сторопілу міну, ніби вперше зроду бачив його, а директор уражено насупився.

— Я його знаю,— сказав інспектор.— Йому лише дванадцять років. Я за цей рік уже з трьох фабрик його прогнав. Ваша буде четверта.

Він обернувся до хлопчика.

— Ти ж обіцяв мені, слово честі дав, що до школи ходитимеш!

Хлопець ударився в сльози.

— Ой пане інспекторе, ми ж такі бідні, в нас уже двоє малих померло...

— А чого це ти так бухикаєш?— спитав інспектор, мовби спіймав хлопця на якому злочині.

І хлоп'я відповіло, наче відмагаючись від провини:

— Та це я так, пане інспекторе, це нічого, це я просто застудивсь на тому тижні!

Врешті інспектор повів одного з хлопця з цеху, а з ними вийшов і збентежений та сердитий директор. І знов потяглась одноманітна робота. Аж ось і нескінченно довгий день минув, проревів гудок кінчати зміну. Надворі вже запала темрява, коли Джонні виходив з фабричної брами. За цей час сонце встигло викотитись золотою стежкою на небо, залити світ благодатним теплом, скотитися вниз і схватитись на заході за кострубату лінію дахів.

Лише на вечерю за столом збиралась уся родина й Джонні стикався з меншими братами та сестрами. Саме стикався — йому те справді здавалось за сутичку, бо ж він був дуже старий, а вони так прикро молоді. Його дратувала їхня надмірна, подиву гідна дитинність. Він не розумів її. Власне його дитинство лишилось надто далеко позаду. Джонні, наче дратливому старому дідові, докучала їхня дитиняча невгамовність, що видавалася йому дурістю, та й годі. Він мовчки супився над своєю вечерєю, знаходячи втіху в думці, що й їм скоро доведеться йти працювати. Це вижене з них дурощі, зробить статечними й поважними, як він. Отак Джонні, як те й властиво людям, міряв увесь світ на свою мірку.

За столом мати на всякі лади, без кінця-краю тлумачила, що вона завжди пантрує, як ліпше, і тому Джонні, доївши вбогу вечерю, аж із полегкістю відсунув стільця й підвівся. Одну мить він вагався — лягати спати чи вийти ще на вулицю; врешті, таки подався надвір. Далеко він не

пішов. Сів на ганку, підбгавши ноги, згорбив вузькі плечі й підпер голову долонями, лікті поставивши на коліна.

Він ні про що не думав. Він просто спочивав. Свідомість його, можна сказати, спала. Джонніні брати й сестри теж вибігли надвір і разом з чужими дітьми завелися галасливо гратись біля нього при світлі електричного ліхтаря на недалекому розі. Вони добре знали, що Джонні злий і оприскливий, але збиточна дитяча натура підбурювала їх подразнити його. Побравшись перед ним за руки і розгойдуючись у такт, вони вислівували йому в обличчя безглузді й лайливі приспівки. Він спершу відгарикувався лайкою, якої навчився від старших у цеху. А побачивши, що те не помагає, і згадавши про свою гідність, знову поринув у вперту мовчанку.

Менший його брат Віл, найстарший після нього — Вілові допіру пішов одинадцятий рік, — був заводієм у тих витівках. Джонні не дуже полюбляв брата. Джонніне життя було рано затруєне тим, що він весь час мусив чимсь жертвувати, чимсь поступатися задля Віла. І Джонні мав виразне відчуття, що брат дуже багато йому винен і що він невдячний. Ще в ті давні-давні часи, як Джонні сам мав би гратися, йому майже не лишалось на те часу, бо доводилось глядіти брата. Віл тоді був іще зовсім малий, а мати їхня так само, як і нині, день у день ходила на роботу до фабрики. Отож Джонні мусив заступати братові й тата, й маму.

Вілові ті жертви й поступки, видно, пішли на користь. Він був кремезенький, дужий хлопчисько, на зріст уже не менший за Джонні й, либонь, важчий. Здавалося, наче життєві соки з одного перелилися в тіло до другого. Та й не лише в тіло. Джонні був млявий, виснажений, завжди втомлений, зате меншого брата аж розпирив, аж виключувався з нього надмір жвавості.

Приспівки-дражнилки лунали все гучніше. Ось Віл, пританцьовуюючи, нахилився до брата й показав йому язика. Нараз Джонніна ліва рука шарпнулася вперед і обхопила Віла за шпю, а коцавий кулак тицьнув його просто в ніс. Хоч то було мізерне кулачення, та було воно, видно, боляче, бо менший брат вереснув не своїм голосом. І всі діти теж злякано закричали, а Джонніна та Вілова сестра Джонні прожогом чкурнула до хати.

Джонні турнув брата від себе, забрав його, як скажений, носакон по ногах, тоді вхопив, повалив додолу,

надушив і почав совати пилком по землі. Аж ось надбігла мати й зчинила безсилу бурю матерніх жалощів та гніву.

— А чо' він до мене в'язне! — відрубав на її сваріння Джонні. — Не бачить, що я виморився?

— Я вже такий, як ти, завбільшки! — ренетував Віл, тулячись до матері й розмазуючи по обличчі сльози, грязюку та кров. — Уже такий, як ти, а скоро буду більший! Тоді я тобі дам бубни, ось побачиш!

— То йшов би робити, як ти вже такий великий, — відрубав Джонні. — Ось чого тобі треба. Робити б ішов. Час би вже матері до якогось діла тебе притулити.

— Він же ще малий! — обурилась мати. — Ще ж зовсім дитина!

— Я менчий був, як став до роботи.

Джонні хотів був ще вилити своє уражене почуття справедливості, та параз стулив рота, крутнувся і набурмосений рушив у дім — лягати спати. Двері до його комірчини стояли розчинені, щоб находило тепло з кухні. Роздягаючись націвнотемки, він чув, як мати розмовляє з сусідкою, що забігла до них. Мати плакала, і мову її переривало кволе шморгання.

— Не доберу я ума, що це з моїм Джонні діється, — долетіло до хлопця. — Ніколи він такий не був. Завше ж було покірливе, як ягнятко. Та він таки й є золотий хлопець, — заквавилась вона додати. — Роботящий, і працювати, таки правда, зарано пішов. Та хіба ж я вишна. Я ж усе нантрую, як ліпше, ти сама знаєш.

З кухні знову почулося шморгання, а Джонні промурмотів сам до себе, заплющивши очі:

— Ще б пак не роботящий...

Другого ранку мати так само видерла його з обіймів сну. І знов убогий спіданок, і дорога в темряві, і бліде світання над дахами, і знову, відвернувшись від нього, Джонні ввійшов у фабричну браму. Настав ще один день із низки незлічених днів, зовсім однакових.

Все ж бували в Джонніному житті й відмінні — тоді, як він переходив на іншу роботу або як йому траплялося захворіти. В шість років він був за п'яньку меншим братам і сестрам. У сім його віддали на фабрику — намотувати шнурі. У вісім він перейшов на іншу фабрику. Там робота його була навдивовижу легка. Він мав тільки сидіти з паличкою в руці та спрямовувати потік ткачини, що лився повз нього. Той потік виливав із паці машини, обтікав

гарячий барабан і плив кудись далі. А Джонні весь час сидів на одному місці, під сліпучим газовим світильником, ніколи не бачивши денного світла, і сам робився піби часткою машини.

На тій роботі він був щасливий, попри парку духоту в цеху, бо ж, іще дитина, він умів мріяти, втікати з дійсності. Якпх лишень чудовних снів не переснив він на яві, стежачи за нескінченною річкою тканини, що, паруючи, текла повз нього. Але одноманітна робота не спонукала ні рухатись, ні думати, і він мріяв щодалі менше, а розум його ставав млявий і дрімливий. Одначе він заробляв два долари на тиждень, а два долари якраз становили різницю між справжнім голодом і хронічним недоїданням.

Та в дев'ять років він ту роботу втратив, захворівши на кір. Видужавши, Джонні пішов працювати на гуту. Платня там була краща, й робота потребувала виравності. Платилося відрядно, і що дужче він наламував руку, то більше заробляв. Тут уже була якась сноцука, і під тією спонукою Джонні зробився знаменитим робітником.

Робота була не яка й хитра — прив'язувати до пляшечок скляні затички. На поясі в Джонні висів жмут мотузочок. Пляшечки він брав між коліна, щоб працювати обома руками. Так він сидів, схилившись над своїми коліньми, згорбивши вузькі плечі й згнітивши огруддя, по десять годин щодня. На легені воно було не дуже корисно, зате його денний виробіток сягав трьох тисяч шестисот пляшечок.

Директор дуже ним пишався й показував його всім відвідувачам. Три тисячі шістсот пляшечок проходило через його руки за десять годин. Це означало, що він досяг досконалості машини. Навчився уникати всіх зайвих рухів. Кожен порух худих його рук і тоненьких пальчиків був швидкий і точний. Він працював з великим напруженням, що виснажувало йому нерви. Руки йому почали сіпатись навіть уві сні, а вдень він і зовсім не міг скинути з себе напругу й переночити. Він лишався увесь час піби накручений, і руки йому сіпалися вже самі. Джонні став марний, жовтий на виду, і капель, що не кидався його зроду, ще подужчав. Уреніті хирні його легені в завжди здупених грудях здолало запалення, і він утратив роботу на гуті.

Потім він повернувся на ту саму джутову фабрику, де колись починав свою першу роботу, — намотувати шпулі.

Однак тут він міг сподіватись на підвищення. Він був добрий робітник і мав згодом перейти до шліхтувальні, а ще пізніше до ткацького цеху. А вище вже не було для нього нічого, тільки наганяти виробіток.

Машини тепер крутилися швидше, ніж тоді, як він уперше став до роботи, а голова його працювала повільніше. Тепер він уже ні про що не мріяв, хоч, як був менший, тільки й тішився мріями. Одного разу він був закохався. Це ще тоді, як він направляв тканину на гарячому барабані, й закохався він у директорову дочку. Вона була набагато старша за нього, вже доросла дівчина, і бачив він її разів усього п'ять чи шість, та й то здалеку. Але те йому не вадило. На поверхні тканинної річки, що текла перед ним, Джонні малював уявою осяйні картини майбутнього — як він переробляє величезні гори роботи, винаходить чудодійні машини, сам стає директором фабрики — і врешті обнімає свою кохану й щотливо цілує її в чоло.

Але все те було давно, дуже давно, ще поки не став він надто старий і виморений, щоб кохати. Та й директорова дочка вийшла заміж і кудись виїхала, а Джонніна уява заснула. І все ж гарні то були мрії, і він часто згадував їх, як інші люди згадують про своє дитинство, коли вони ще вірили в казки, в добрих чарівниць. Сам він ніколи не вірив ні в чарівниць, ні в Санта-Клауса, але вірив щирісінько в ті щасливі картини, що уява малювала йому на повитій парюю річці з тканини.

Дорослим він зробився дуже рано. В сім років, як він одержав свою першу платню, почалось його юнацтво. В ньому зародилося певне відчуття незалежності, і взаємини його з матір'ю змінилися. Тепер він був зарібник, добував хліба собі й родні, мав своє діло у світі, отож почувався ніби рівним їй. А змужнілість, повна змужнілість прийшла до нього по одинадцятому році, як його на шість місяців поставили в нічну зміну. Бо хто працює в нічній зміні, той уже не може залишатися дитиною.

Було в його житті й кілька великих подій. Одного разу мати кушила каліфорнійських сушених слив. Та ще двічі пекла бабку. То були справжні свята. Джонні згадував ті дні з великою приємністю. Тоді ж таки мати нахвзялася колись зготувати зовсім надзвичайну страву — «плавучий острів» вона її називала, — що, мовляв, куди смачніша навіть за бабку. Цілі роки чекав Джонні того дня, коли він сяде за стіл і побачить перед собою «плавучий

острів», аж помалу сам відсунув ту надію в царину недосижних ідеалів.

Якось він знайшов на тротуарі срібного чвертака. То була також велика подія в його житті, до того ще трагічна. Щойно загледівши блискучого срібняка, ще й не підібравши його, Джонні вже знав, що повинен зробити. Вдома, звісна річ, не ставало на харчі, і треба було принести ті гроші додому, як він приносив щосуботи ввечері свою платню. Думати, як слід учинити, тут не доводилося; однак він ніколи не діставав для себе ані цента зі своїх зароблених грошей, а йому прикро хотілося цукерок. Він просто жадав солодощів, що перенадали йому тільки на великі свята.

Джонні їй не пробував дурити себе. Він знав, що це гріх, і згрішив умисне, обжершись цукерками на цілих п'ятнадцять центів. Решту десять центів він відклав на ще одну оргію, але, не звиклий носити при собі гроші, загубив їх. Те сталося саме тоді, як його гризло сумління після вчиненого, і видалось йому актом божої відплати. Він ужахнувся, відчувши, як близько грізний і розгніваний бог. Бог усе бачив і не забарився з карою, не давши йому навіть спожити весь зиск із свого гріха.

Джонні вважав той учинок за єдиний тяжкий злочин у своєму житті, і на згадку про нього в хлопцеві щоразу прокидалося сумління й шпигало його знову. То була єдина його пекуча таємниця. А вдача їй саме життя примушували Джонні гірко шкодувати за тим учинком. Він був невдоволений з того, як витратив знайденого чвертака. Можна було б ужити його краще; якби він знав, що бог такий скорий на кару, він був би проїв усі гроші за одним разом. Тисячу разів він витрачав подумки того чвертака, і щоразу вигідніше.

В нього був ще один спогад із минулого, стертий і невиразний, але навіки втовкмачений йому в душу страшними ногами його батька. То був не спогад про якусь окрему подію, а радше кошмар, схожий на ту снадкову пам'ять, коли людина вві сні надає, ніби спогадуючи пригоди своїх прадавніх предків-дереви́ків.

Та згадка ніколи не навідувала Джонні в білий день, коли він не спав. Вона завше приходила вночі, в постелі, саме в ту хвилину, коли його свідомість поринала й розчинялась у сні. І щоразу він злякано прокидався, а в першу моторошну мить йому здавалось, наче він лежить упоперек

ліжка в ногах. А в самому ліжку йому ввижались не-виразні обриси батька й матері. У вічі Джонні свого батька не пам'ятав. Йому пригадувалось тільки оте єдине: страшні й безжальні батькові ноги.

Ранні його спогади ще не згасали в ньому, але пізніх він не мав. Усі дні його життя були однакові. «Учора» чи «торік» він сприймав так само, як би й «тисячу років тому» — чи «перед хвилиною». Ніколи нічого не ставалось. Не було подій, що позначали б плин часу. І час не плив. Він усе лишався на місці. Рухалися тільки невпинні машини, та й то на одному місці — хоча й дедалі швидше.

Як йому вийшло чотирнадцять років, його перевели до шліхтувальні. То була грандіозна подія. Нарешті сталося щось таке, що можна згадувати довше, ніж нічний сон чи навіть день тижневої виплати. Це означало нову еру, машинову олімпіаду *, початок літочислення. «Допіру як я перейшов до шліхтувальні...», або: «Це вже як я перейшов...», або: «Це ще як я не перейшов до шліхтувальні», — раз у раз чулося тоді від Джонні.

Шістнадцятий свій день народження він відсвяткував уже в ткацькому цеху, де йому дали верстат. Там знову з'явилася спонука — робота була відрядна. І він відзначився, бо фабрика давно перекувала його на досконалу машину. По трьох місяцях він працював уже на двох верстатах, а ще згодом на трьох і на чотирьох.

Під кінець свого другого року в ткальні він виганяв на своїх верстатах більше за будь-кого з ткачів, а не дуже вправних випереджав більш ніж удвічі. І вдома настали ліпші часи, як він досяг вершини свого заробітку. А втім, не можна сказати, що була в них яка зайвина. Діти підросли. Вони їли більше. І ходили до школи, тож треба було купувати книжки. Та й чогось що швидше Джонні працював, то швидше все дорожчало. Побільшало навіть комірне, хоч будинок уже трохи-трохи не розвалювався.

Джонні вигнався вищий, але від того здавався ще худіший. І нерви йому розшарпалися ще дужче, і зробився він дратливіший та зліший. Прикрий досвід навчив менших дітей обмипати його чимдалі. Мати шапувала його як зарібника, однак та пошана була трохи забарвлена острахом.

Піяких радощів його життя не знало. Як настають і від-

ходять дні, він ніколи не бачив. Ночі його минули в темному й неспокійному сні, а решту часу він працював, і свідомість його була свідомістю машини. Окрім роботи, він не мав у голові нічого. Не мав жодних ідеалів і лиш одну ілюзію: ніби він п'є справжню каву. Він був робочою худобиною, та й годі. Ніякого духовного життя він не знав; і все ж десь у найглибших криївках його мозку, навіть для нього самого незвісно, зважувались і відзначалися кожна година його праці, кожен порух рук, кожне скорочення м'язів — і помалу готувалися вчинки, що мали вкинути в подив і його самого, і весь його тісний світ.

Одного дня, пізньої весни, він прийшов увечері з роботи, почувачись аж надзвичай стомленим. За столом, як він сідав, панувала якась піднесена нетерплячка, та він нічого не завважив. Машинально, в понурій мовчазці, поглинав він вечерю, що поставлено перед ним. Усі діти охкали, та гмукали, та плямкали губами. Але Джонні не чув нічого.

— Та ти знаєш, що їси? — вихопилось нарешті в матері.

Джонні порожніми очима подивився на свою тарілку, тоді на матір.

— «Плавучий острів»! — триумфально оголосила вона.

— А... — протяг Джонні.

— «Плавучий острів»! — хором підхопили діти.

— А... — знову протяг він. Та, набравши ще дві-три ложки, додав: — Чо'сь мені сьо'дні не хочеться їсти.

Він поклав ложку, відсунув стільця і втомлено підвівся.

— Ма'ть, лягатиму вже спати.

І пішов до своєї комірчини, тягнучи ноги ще дужче, ніж звикле. Роздягатися здалось йому титанічною роботою, страхітливо зайвою; він аж заплакав від знесилля її заліз у ліжко, так і не ззувши другого черевика. В голові йому щось росло й напухало, мозок тужавів і терпнув, думки туманіли. Кістці пальців наче поробилися товсті, мов руки, а пучки набрякали й терпли, як і мозок. Поперек ломило нестерпуче. Боліли всі кісточки, всеньке тіло. А в голові почали скреготіти, гупати, брязкати й дудніти мільйони ткацьких верстатів. Увесь світовий простір сповнився летючими човниками. Вони пурхали туди й сюди, снуючи-ся поміж зірок. Джонні сам працював на тисячі верстатів, що ткали чимраз швидше й швидше, і мозок його розмотувався, теж чимраз швидше, сотаючись у пряжку для тисяч летючих човників.

Другого ранку він не пішов на роботу. Був надміру заклопотаний — ткав без упину на тисячі верстатів, що ступали у нього в голові. Мати на роботу пішла, однак перше послала по лікаря. Той сказав, що в хлопця тяжка форма грипу. Дженні лишилася доглядати брата й робила все, що звелів лікар.

Грип виявився справді дуже тяжкий, і лиш за тиждень Джонні уперше вдягнувся й насилу подирав по хаті. Ще за тиждень, запевнив лікар, можна буде вийти на роботу. В неділю по обіді, якраз того дня, як Джонні очунав, його навідав майстер із ткацького цеху. Джонні в нього найкращий ткач, сказав він матері. Місце йому держать, нехай з того понеділка виходить.

— Чо' ж ти не подякуєш, Джонні! — знепокоєно нагадала мати. — Він такий слабкий був, іще й досі не при собі, — виправдовуючись, пояснила вона гостеві.

Джонні сидів згорбатіло й дивився собі під ноги. Він сидів так ще довго по тому, як майстер пішов. Надворі було тепло, і по обіді він вийшов та сів на ганку. Губи його часом ворушилися. Він ніби поринув у якісь нескінченні обрахунки.

Другого дня, щойно надворі потепліло, він знову вийшов і сів на ганку. Тепер він узяв із собою папір та олівця й провадив свої обрахунки вже на папері, навдивовижу ретельно й уперто.

— Що йде за мільйонами? — спитав він опівдні Віла, коли той вернувся зі школи. — І як його рахувати?

Надвечір Джонні закінчив ту справу. Щодня потім, уже без паперу й олівця, він виходив, сів на ганку й пильно дивився на самотнє дерево, що росло навпроти через вулицю. Він розглядав те дерево цілі години поспіль, і надто його цікавило, як від вітру гоїдалося гілля чи тріпотіло листя. Цілий той тиждень Джонні був немов заглиблений у якусь велику раду з самим собою. В неділю, сидячи на ганку, він кілька разів засміявся голосно, стривоживши матір, що вже багато років не чула, як він сміється.

У понеділок рано, ще поночі, вона підійшла до ліжка будити його. Джонні відіспався за тиждень і прокинувся зразу. Він не опинався, не чіплявся за укривало, як мати почала стягати його. Лежав собі спокійно і промовив теж спокійно:

— Шкода праці, ма'.

— Т'адже спізнишся! — сказала мати, думаючи, що він ще не прочумався зі сну.

— Я не сплю, ма', і кажу тобі — шкода праці. Краще відчепись. Я не хочу вставати.

— З роботи ж вилетиш! — ужахнулась мати.

— Не хочу я вставати,— знову промовив він якимсь чудним, байдужим голосом.

Того ранку мати сама не пішла на роботу. Це вже була така хвороба, якої вона й не чула зроду. Гарячку, маячення вона б зрозуміла, але це ж видиме божевілля. Вона знов укрила сина й послала Джонні по лікаря.

Коли той прийшов, Джонні мирно спав собі й так само мирно прокинувся та дав подержати себе за живчик.

— Нічого страшного,— сказав лікар.— Просто виснажений дуже. Сама снасть лишилася.

— Та він завше такий був,— озвалась мати квапливо.

— Ну, йди вже, ма', дай мені доспати.

Джонні говорив лагідно й сумирно. Так само сумирно перевернувся він на другий бік і заснув знову.

О десятій годині він збудився і одягнувся. Вийшов на кухню; мати стріла його зляканою міною.

— Ну, я йду, ма',— заявив він.— Оце хочу попрощатися.

Мати як стояла, так і сіла. Затулила обличчя фартухом і заплакала. Джонні терпляче ждав.

— Я ж так і знала...— хлипала мати.— І куди ж ти хоч підеш?— урешті запитала вона, віднявши фартуха й звивши на сина радше приголомшений, аніж зацікавлений вид.

— Не знаю... Куди очі світять.

Як він вимовляв ті слова, в уяві його параз незвичайно нескраво постало дерево через вулицю. Воно ніби ховалось у нього під повіками, і він міг побачити його, скоро-но шкоче.

— А робота?— затремтів материн голос.

— Я вже ніколи нічо' не робитиму.

— Господи боже, Джонні! — зойкнула вона.— Що це ти кажеш!

Його слова видалися їй блюзнірством і вразили, немов мотір, що почула, як діти її зрікаються бога.

— Та що це набігло на тебе!?— кволо спробувала вона нагримати на нього.

— Обрахунки,— відповів він.— Просто обрахунки, й квит. Я знаєш скільки перерахував того тижня... І вирахував таке, що диво!

— Не тямлю, до чого тут обрахунки,— шморгнула мати.

Джонні терпляче осміхнувся, і її знову вразило, що в ньому нема й сліду постійної його злості та дратливості.

— Ну, то я тобі розкажу. Я просто геть виморився. А що мене виморило? Рухи. Я весь час рухаюсь, відколи на світ уродився. Я втомився рухатись, годі з мене. Пам'ятася, як я на гуті працював? Я там за день по тридцять шість сотень пляшок перенукав через руки. Як рахувати по десять рухів на пляшку — це тридцять шість тисяч за день. А за десять днів — триста й шістьдесят тисяч. А за місяць — мільйон і вісімдесят тисяч. Ну, вісімдесят тисяч скиньмо,— промовив він поблажливо-недбало, мов щедрий добродичинець,— вісімдесят тисяч скиньмо, то виходить мільйон за місяць, цебто дванадцять мільйонів за рік.

Біля верстата я рухавсь удвічі стільки. Це виходить двадцять і п'ять мільйонів на рік, а мені — наче я отак уже рухаюсь трохи не мільйон років.

Ну, а цей тиждень я не рухався зовсім. Годину, й дві, й три сиджу й не рухнусь ані разу. Знала б ти, як воно гарно — отак сидіти, годину, й дві, й три, і нічо' не робити! Я досі ніколи не був щасливий. Ніколи я не мав часу. Все рухався й рухався. Яке вже там щастя! А тепер годі з мене. Тепер я собі сидітиму, й сидітиму, й спочиватиму, й спочиватиму, й спочиватиму, а тоді... ще сидітиму й спочиватиму.

— А що ж буде з Віла й менчих? — спитала мати розпачливо.

— Еге ж, з Віла й менчих...— промовив він услід. Проте в голосі його не було прикrostі. Він давно знав материні горді заміри щодо меншого брата, але думка про те вже не дошкуляла його. Тепер усе дарма... Навіть це.

— Я, мамо, знаю, що ти надумала для Віла — щоб він вивчивсь на бухгалтера. Та шкода праці, з мене годі. Нехай стає на роботу.

— А я ж тебе ростила, гляділа...— знов заплакала мати, піднесла була фартуха до обличчя, та й передумала.

— Не ростила ти мене, мамо,— відповів Джонні сумовито-лагідно.— Я сам себе виростив, ма', і Віла я теж виростив. Він он уже більший мене, і товщий, і вищий. Я, ма'ть, недохарчований змалечку. А він як став підростати,

я вже на роботу пішов та й для нього хліба заробляв. Тільки годі вже, квит. Хай Віл іде працює, так як я, або хай його хоч дідько візьме, про мене. Мені вже несила. Ну, то я піду. То ти не хочеш і прощавай мені сказати?

Мати не відповіла. Вона знову плакала, затуливши обличчя фартухом. Джонні ще постояв хвилюку на дверях.

— Я ж усе пантрувала, як ліпше,— хлинала мати.

Джонні вийшов із дому і почвалав вулицею. Бліда радість проступила в нього на виду, як він загледів самотнє дерево.

— Тепер нічо' не робитиму,— сказав, чи радше промугкав він півголосом сам до себе. Поглянув задумливо на небо, але яскраве сонце аж у очі вдарило й засліпило його.

Перед ним стелилася довга дорога, та він не поспішав. Проминув джутову фабрику. До вух долетів приглушений стугін ткацького цеху, і він осміхнувся. То була лагідна, сумирна усмішка. Ні до кого він не мав зненависті, навіть до грюкотливих, скреготливих машин. Не було в ньому ніякої гіркоти, лише безмежна жадоба спокою.

Що далі він простував, то рідшали будинки та фабрики й більшало чистого поля. Нарешті місто лишилося позаду, і він увійшов у зелену посадку понад залізницею. Ішов він не по-людському й вигляд мав не людський. То була якась карикатура на людину — калікувате, хиряве живе створіння без назви, що пленталося, мов недужа мавпа, з обвислими безвладно руками, згорблене, вузькогруде, химерне й страшне.

Джонні обминув невеличку станційку й ліг у траву під деревом. Там він пролежав аж до вечора. Часом купяв, і руки йому тіналися вві сні. А прокинувшись, він лежав нерухомо, стежив за пташками або дивився крізь гілля вгору, на небо. Раз чи двічі засміявся вголос — не згадавши щось, а просто так.

Як минуло смеркання і запала ніч, на станції зупинився вантажний потяг. Поки паровоз маневрував, переганяючи на бічну колію частину вагонів, Джонні скрався до потяга, відсунув двері одного порожнього вагона й невграбно, насилу заліз до нього. Засунув зсередини двері. Паровоз засвистів. Джонні лежав у темряві й осміхався.

Корал росте, пальма росте,
а людина вмирає.

Тайтянська приказка

А-Чо не розумів по-французькому. Стомлений сидів він у переповненій залі суду й дивився, вслухаючись у нескінченний потік уривчастих французьких слів, що лився з уст то одного, то другого урядовця. Їхні виступи здавались А-Чо безглуздим гелготанням. Його тільки дивувало, які французи дурні: шукали-шукали, та так і не знайшли того, хто вбив Чан-Га. Тим часом усі п'ятсот кулі з плантації знали, що вбив його А-Сан, але А-Сана навіть не заарештували. Щоправда, кулі домовились між собою нікого не виказувати, але справа була зовсім проста, і французи могли б легко довідатись, що вбивця А-Сан. Ну й дурні ж вони, оті французи!

А-Чо нічим не завинив, і боятися йому було нічого. Він зовсім не брав участі у вбивстві. Так, він був присутній при цьому; Шеммер, плантаційний наглядач, одразу вскочив у барак і застав там його і ще чотирьох інших кулі. Ну то й що? Чан-Га шпортонули всього двічі. І дурневі зрозуміло, що п'ять чоловік не могли завдати дві ножові рани. Якби навіть кожен ширнув по разу, то й то вбивців було б щонайбільше двоє.

Отакими міркуваннями керувався А-Чо, коли з чотирма заарештованими товаришами брехав, плував і напускав туману в суді, розповідаючи про те, що сталося. Вони почули, що когось убивають, і разом з Шеммером кинулись до барака. Тільки вони прибігли туди раніше за Шеммера — от і все. А Шеммер засвідчив, що випадково проходив повз барак, почувши сварку, зупинився й постояв принаймні хвилини з п'ять надворі, а потім, коли вскочив усередину, то застав там усіх тих, хто сидить на лаві підсудних. Вони, мовляв, аж піяк не могли зайти перші, бо він стояв під єдиними дверима, що вели до барака. Ну й

що? А-Чо і його четверо товаришів засвідчили, що Шеммер помиляється. Кінець кінцем їх відпустять — усі вони були певні цього. Хіба ж можна відрубати аж п'ять голів за дві ножові рани? Крім того, жоден чужоземний диявол не бачив убивства. Тільки ж оці французи такі дурні. В Китаї — А-Чо це добре знав — суддя наказав би завдати усіх п'ятьох на тортурі, і вони б сказали правду. Бо правду легко витягати тортурами. А французи до тортур не вдавалися — більших дурнів тільки пошукати! Тим-то вони ніколи й не дізнаються, хто вбив Чап-Га.

Але А-Чо розумів не все. Англійська компанія, якій належала плантація, привезла на Таїті п'ятсот кулі, витративши на це немалі гроші. Власники акцій вимагали дивідендів, а компанія ще й не почала їх сплачувати, тож їй було зовсім не вигідно, щоб цінні робітники взялися вбивати один одного. А французам, зі свого боку, страшенно кортіло продемонструвати перед китайцями усі чесноти й переваги французької юстиції. Час від часу, задля прикладу, конче треба кого-небудь покарати. Та й яка користь з Нової Каледонії, якщо туди не заслати людей доживати віку в злигоднях і муках на кару за те, що їм властиві людські вади?

Цього А-Чо не розумів. Він сидів у суді й чекав вироку, який звільнить його й товаришів; вони повернуться на плантацію, щоб допрацювати зазначений у контракті термін. Скоро цей вирок проголосять. Слухання справи йде до кінця. Він ясно це бачив. Свідків уже допитали, французькі дияволи перестали гелготати. Вони теж стомилися і, очевидячки, нетерпляче дожидали вироку. Тим часом він згадував ту добу, коли підписав контракт і сів на корабель, що плів до Таїті. Злиденне було життя в їхньому селі над морем, і коли він завербувався на п'ять років у південні моря за п'ятдесят мексиканських центів денно, то вважав, що йому неказанно поталанило. Дорослі чоловіки в селі працювали за десять мексиканських доларів річно, а деякі жінки цілий рік плели сіті за п'ять доларів, дівчата ж, які наймалися служницями до крамарів, заробляли всього чотири долари. А от йому мали платити п'ятдесят центів за день — за один день, всього за один день він одержуватиме такі величезні гроші! Дарма, що праця важка. Через п'ять років він повернеться додому — так записано в контракті, — і йому більше ніколи не доведеться працювати. Він стане багатою людиною, купить

будинок, одружаться, в нього ростимуть діти, що його шануватимуть. За будинком у нього буде садочок — місце для роздумів і спочинку, посеред саду ставочок, де плаватимуть золоті рибки, на деревах тельнякатимуть на вітрі дзвіночки, а навкруги здійматиметься мур, щоб ніхто не порушував його спокійних роздумів.

Ну що ж, із цих п'яти років він уже відпрацював три. Дома його-бо й зараз вважали багатою людиною, адже він заробив силу грошей. Мніше всього два роки, він назавжди попрощається з плантацією на Таїті й поїде додому, де зможе досхочу спочивати й думати. Але тепер він зазнає збитків, бо, на своє лихо, був у бараці, коли вбили Чан-Га. Цілі три тижні справляв лежня в тюрмі, і щодня, впродовж трьох тижнів, пропадало п'ятдесят центів. Та незабаром суд прийме ухвалу — і він знову вийде на роботу.

А-Чо сповнилось двадцять два роки. Це був веселий, добродушний хлопчина, усмішка не сходила йому з уст. Тіло він мав гнучке, як у всіх азіатів, а обличчя круглісіньке, наче місяць; воно сяяло такою благодушністю й душевною добротою, які не часто трапляються серед його земляків. І зовнішність ця не була оманлива. Він ніколи ні з ким не сварився, не бився. В азартні ігри він не грав. Гравець має бути черствий, а він мав ніжну душу. Він був непримхливий і міг тішитися простими радощами, які давало життя. Тиша й спокій прохолодного вечора після виснажливої роботи під палючим сонцем на плантації бавовника були для нього безмежною втіхою. Він міг сидіти годинами, споглядаючи квітку, міркуючи над таємницями й загадками буття. Блакитна чапля на вузькій смужці піщаного берега, срібlistий сплеск летючої риби, перлинно-рожевий захід сонця над лагуною — все зачудовувало його так, що він зовсім не помічав ні плину гнітючих днів, ані шмального Шеммерового нагая.

Шеммер, Карл Шеммер — то був звір, усім звірам звір. Але платню свою він одержував педаремно, видушуючи всі сили з п'ятисот рабів, бо всі вони були такі раби, поки не відпрацюють зазначений у контракті термін. І Шеммерові доводилося добряче працювати, щоб визискати спагу з п'яти сотень тіл, які ходили потом, і перетворити її в паки пухнастої, готової до вивозу бавовни. Тільки завдяки своїй невблаганній, бездушній жорстокості первісного звіра він міг здійснювати таке перетворення. За поміч

йому був товстий шкіряний ремінь, три дюйми завширшки і один ярд завдовжки, з яким він завжди їздив верхи плантацією. Цей пояс міг щомить оперіщити з виляском, мов пістолетний постріл, голу зігнуту спину якого-небудь кулі. Коли Шеммер виїздив у поле, такі постріли лунали частенько.

Незабаром після того, як законтрактовані китайці прибули на плантацію, Шеммер одним ударом кулака вбив кулі. Він не те що розтрощив йому голову, як яєчну шкаралупу, але всередині в ній усе збовталось, і, послабувавши тиждень, кулі помер. Та китайці не поскаржилися французьким дияволам, що владарювали на Таїті. Стосунки з Шеммером — це їхня особиста справа, і не слід втручати в неї сторонніх. Його гніву треба берегтися достоту так, як бережешся отруйних укусів сколопендр, що ховаються в траві, а дощовими ночами заповзають у баракки. І китайці — як їх прозвали вайлуваті смагляві таїтяни — намагалися не гнівити Шеммера. А задля цього їм доводилось працювати з останніх сил. Удар Шеммерового кулака дав компанії кілька тисяч доларів чистого зиску, і Шеммерові нічого не було.

Французи, не мавши хисту до колонізаторства, хоч як вони силкувалися, не зуміли використати природних багатств острова, отож мусили задовольнитися тим, що англійська компанія процвітає. Яке їм діло до Шеммера з його страхітливим кулаком! Помер якийсь кулі — ну то їй що? Він же китайця. До того ж помер він од сонячного удару, як це констатував лікар. Щоправда, за всю історію Таїті ще ніхто не вмирав од сонячного удару. Але це був факт, нехай виключний, але факт. Саме так і записав лікар. Він був цілком безсторонній. Адже дивіденди треба сплачувати, інакше в довгому реєстрі банкрутств на Таїті з'явиться назва ще одної компанії.

Цих білих дияволів годі й збагнути. Чекаючи вироку, А-Чо міркував над їхньою таємничою природою. Ніяк не вгадаєш, що в них на думці. З тих білих дияволів, що їх зустрічав А-Чо, усі були однакові: офіцери й матроси на кораблі, французькі урядовці, кілька службовців на плантації, нарешті Шеммер. Вони мислили так химерно, що ніяк не добереш, чого їм від тебе треба. Вони скаженіли без усякої причини, і їхній гнів був завжди небезпечний. В такі хвилини білі дияволи ставали люті, мов хижі звірі. Часом вони драгувалися через якусь дрібницю, але при

нагоді могли працювати наполегливіше за китайців. Білих ніяк не порівляши з поміркованими китайцями, — вони страшенні пенажери, їдять од пуза, а п'ють ще більше. Китаєць ніколи не знає, чи вмилостивить їх, чи розгніває. Ніяк не вгадаєш заздалегідь. Що сьогодні сподобалося, завтра викликало спалах люті. Очі білих дияволів завішені фіранками, що ховають їхні думки від погляду китайця. І понад усе вражає надзвичайна енергія білих дияволів, їхня здатність працювати, долати перепони, досягати своєї мети, підкоряти своїй волі всяке земне створіння, ба навіть керувати стихіями. Так, білі якісь особливі, дивовижні істоти — справжні дияволи. Взяти хоча б Шеммера.

А-Чо дивувало, чому суд так довго ухвалює вирок. Ніхто з обвинувачених навіть пальцем не зачепив Чан-Га. А-Сан убив його сам. Він зробив це так: однією рукою схопив Чан-Га за косу, загнув йому голову назад, а другою рукою вдарив пожею у груди. Він загородив ножа двічі. Сидячи в залі суду й заплющивши очі, А-Чо знову бачив сцену вбивства: сварку, лайку, брудні образи на адресу шанованих предків, прокляття на голову ще не народжених поколінь. Ось А-Сан стрибає до Чан-Га, хапає супротивника за косу й двічі штрикає його пожею, розчиняються двері, вбігає Шеммер, всі кидаються до виходу, А-Сан утікає, в повітрі шугає Шеммерів ремінь, загаяючи тих, що лишилися, в куток, ляскає револьверний постріл — сигнал, що ним Шеммер викликає підмогу. А-Чо здригався, переживаючи все це знову. Ремінь улучив був його по щоці й здер шкіру. Виступаючи на суді, Шеммер упізнав А-Чо по цій рані і посвідчив, що він один з убивць. Зараз рана загоїлася. Ото був удар! Якби ремінь був улучив на півдюйма праворуч, він би був позбувся ока. Далі сцена вбивства зникла з-перед очей А-Чо, її заступив садок роздумів і спочинку, що його він неодмінно заведе, коли повернеться на батьківщину.

Коли суддя зачитував вирок, обличчя А-Чо було незворушне. Такі ж незворушні були й обличчя його товаришів. Незворушними залишались вони й тоді, коли перекладач пояснив, що всіх п'ятьох визнано винними в убивстві Чан-Га, що А-Чоу відрубають голову, А-Чо повинен відбутися у Новій Каледонії двадцять років каторги, Вон-Лі — дванадцять, а А-Тон — десять. Хвилюйся тут чи не хвилюйся — пічогісінько не вдієш. Навіть А-Чоу сидів із скам'янілим, як у мумії, обличчям, хоча присудили від-

рубати саме його голову. Суддя гелготав далі, а перекладач пояснив: обличчя А-Чоу — якому найбільше дісталось від Шеммерового ременя — безперечно доводить його провинність, а що одного з убивць треба скарати, то вирішили відрубати голову саме йому. Обличчя А-Чо також має добрячий рубець — це свідчить про його присутність на місці злочину і причетність до вбивства, тому його засудили на двадцять років каторги. Суддя пояснив кожному — аж до А-Тона, що одержав десять років, — з яких міркувань йому ухвалили вирок. Нехай китайці раз на завжди зятялять собі, сказав наприкінці суддя, що закон є закон і в Таїті його пильнуватимуть, хоч би там що.

П'ятьох китайців одвели назад у тюрму. Ніхто з них не відчував ні подиву, ні суму, хай який був несподіваний вирок. Маючи справу з білими дияволами, вони вже давно звиклися з усякими несподіванками. Від них можна чекати чого завгодно. Тяжка кара за злочин, якого вони не вчинили, здавалась не дивнішою за безліч інших дивних вчинків білих дияволів. В наступні тижні А-Чо часто з цікавістю споглядав А-Чоу. Йому мали відтяти голову гільйотиною, яку вже споруджували на плантації. Цій людині вже не бачити ні похилого віку, ані саду, де можна зажити спокійно. А-Чо розважав і міркував над питаннями життя і смерті. Власна доля його не турбувала. Двадцять років — це лишень двадцять років. Омріяного садка доведеться довше почекати, оце й тільки. Він був молодий і, як усі азіати, відзначався великою терплячістю. Що ж, він чекатиме двадцять років; до того часу кров у нього охолоне, і він повніше оцінить мирний спокій свого саду. А-Чо придумав назву: Садок Вранішнього Спокою. Цілісінський день тому він був щасливий; у нього з'явилося натхнення, і він склав повчальну приповідку про переваги терплячості; ця приповідка дуже втішила в'язнів, особливо Вон-Лі й А-Тона. А-Чоу, однак, вислухав її без великого захоплення. Голову його мали відокремити від тулуба так скоро, що він зовсім не потребував терплячості, щоб дочекатися цієї події. Він уволу палив, смачно їв, солодко спав і зовсім не вважав, що час тягнеться повільно.

Крюшо був жандарм. Він прослужив двадцять років у колоніях, побував скрізь від Нігерії та Сенегалу до південних морів, проте за ці двадцять років розуму йому не прибуло анітрішки. Він лишився такий самий тупий

і обмеженій, як і замолоду, коли жив у селі на півдні Франції. Він любив дисципліну й боявся начальства; для нього вся різниця між богом і жандармським сержантом полягала тільки в мірі рабської покорности, з якою їх слід трактувати. Власне кажучи, сержант важив для нього куди більше, ніж бог. Слуги божі промовляли до нього раз на тиждень — у неділю, — в інші дні бог був далеко, а сержант звичайно десь поблизу.

Саме Крюшо випало привезти тюремникові письмове розпорядження верховного судді передати до рук жандарма особу А-Чоу. Але трапилось так, що напередодні ввечері верховний суддя влаштував бенкет на честь капітана й офіцерів французького військового корабля. Рука йому тремтіла, коли він вранці писав розпорядження, а очі так боліли, що він його навіть не перечитав. Зрештою, він списував на той світ якогось там китайця. Отож суддя не помітив, що не дописав останньої літери в прізвищі А-Чоу. В розпорядженні стояло «А-Чо», і коли Крюшо вручив напір тюремникові, той передав йому А-Чо. Крюшо посадовив зазначену особу поряд з собою у візок, запряжений парєю мулів, і вони поїхали.

А-Чо зрадив, вийшовши з в'язниці на залитий сонцем обшир. Він сидів поруч із жандармом і всміхався. Зауваживши, що мули везуть їх на південь, до Атімаоно, він усміхнувся ще ширше. Напевне, Шеммер наказав, щоб його привезли назад. Шеммер хоче, щоб він працював. Гаразд, він працюватиме добре. Шеммер не нарікатиме на нього. День видався жаркий. Пасат ущух. Мули спітніли. Крюшо спітнів. А-Чо спітнів. Але А-Чо спека була за іграшку. Три роки працював він на плантації під налючим сонцем. Він усміхався, і його усмішка була така добродушна, що навіть тупоголовий Крюшо здивувався.

— Ти, я бачу, дивак, — врешті промовив він.

А-Чо кивнув, і його лице засяяло ще дужче. На відміну від судді, Крюшо розмовляв з ним по-канакському — а цю мову знали усі китайці, а також чужоземні дияволи.

— Чого б то я сміявся, — докірливо мовив Крюшо. — В такій день слід плакати, а не сміятися.

— Я радий, що вийшов з тюрми.

— Ну то й що? — знизав плечима жандарм.

— А хіба цього не досить? — відказав А-Чо.

— Значить, ти радієш тому, що тобі відрубають голову?

А-Чо глянув на нього розгублено й мовив:

— Адже я їду в Атімаоно, щоб працювати на плантації для Шеммера. Хіба ти везеш мене кудись в інше місце, не в Атімаоно?

Крюшо замислено погладив свої довгі вуса.

— Он воно що, — врешті мовив він, підстьобнувши правого мула. — То ти нічого не знаєш?

— Чого не знаю? — А-Чо вже потроху проймала тривога. — Хіба Шеммер не візьме мене на роботу?

— Після того, що спіткає тебе сьогодні, навряд, — зареготався Крюшо, смакуючи власний жарт. — Бачиш, після сьогоднішнього дня ти вже не зможеш працювати. Подумай сам: хіба може працювати людина без голови? — він штовхнув китайця під бока й захихотів.

А-Чо помовчав. Коли мули продріботили ще з милою підпалючим сонцем, він запитав:

— А хіба Шеммер збирається відтяти мені голову?

Крюшо ствердно кивнув, осміхаючись.

— Це помилка, — поважно мовив А-Чо. — Я не той китаєць, якому мають відрубати голову. Я — А-Чо. Шановний суддя постановив, що я повинен відбути двадцять років у Новій Каледонії.

Жандарм засміявся. Ну й дивак цей китаєць: хоче обдурити гільйотину! Мули пробігли клусом через кокосовий гай і ще з півмилі берегом моря, що мерехтіло під сонцем, перш ніж А-Чо озвався знов.

— Але ж я не А-Чоу. Шановний суддя не казав, щоб відрубати голову мені.

— Та ти не бійся, — сказав Крюшо з добрим наміром утішити смертника. — Ця смерть не страшна. Раз — і все. Це не те, що тебе повісять, а ти дригайся й кривляйся хвилини зо п'ять. Це однаково, що зарубати курча сокирою. Цюкнув його по шиї — і голова відскочила. Те саме й з людиною. Цюкнув — та й уже. Зовсім не боляче. Пробіль не встигнеш і подумати. Справді, не думаєш. Раз години катма, то й думати нічим. Гарна смерть! Отак би і я хотів померти — швидко, в одну мить! Тобі просто пощастило. Ти б міг, наприклад, захворіти на проказу й поволі гинти живцем: один палець на руді віднаде, потім другий, а далі й на ногах те ж саме. Знав я одного — ошпарився окроном. Два дні мучився, ніяк не міг померти. Послухав би ти, як він горлав, — за кілометр було чути. А тобі що! Тобі це буде за іграшку! Чик! Ніж перерубає шию —

га й по всьому. Може, піз тільки залоскоче. Хто його знає? Кому довелося цього скуштувати, назад не повернувся, не розказав, як йому було.

Ці слова здались йому страшенно дотепними, і півхвилини він душився зі сміху. Щоправда, веселість його була почасти вдавана, але він вважав за свій гуманний обов'язок підбадьорити китайягу.

— Але ж я А-Чо,— затято повторив той.— Я зовсім не хочу, щоб мені відрубали голову.

Крюшо насупився. Цей китайяга надто довго прикидається дурником.

— Я не А-Чоу...— почав було А-Чо.

— Годі! — урвав його жандарм. Він надув щоки й намагався прибрати сердитого вигляду.

— Кажу вам, я не...— знов почав А-Чо.

— Заткни пельку! — гримнув Крюшо.

По тому вони деякий час їхали мовчки. Від Папіїти * до Атімаоно було двадцять миль, і коли китайяга знов відважився заговорити, вони вже проїхали половину тієї відстані.

— Я бачив вас у залі суду, коли шановний суддя розглядав нашу справу,— почав він.— Так от. Адже ви пам'ятаєте А-Чоу, що його голову мають відрубати. Пригадуєте — А-Чоу був високий чоловік! А тепер погляньте на мене.

А-Чо враз став на ноги, і Крюшо побачив, що той справді низький на зріст. В ту ж мить у його пам'яті виник А-Чоу — справді, то був високий китайяга. Всі китайяги здавались жандармові схожими один на одного. Всі однакові на виду. Але високий зріст від низького він все-таки був спроможний відрізнити і зрозумів, що біля нього сидить не та людина. Він сильно патяг віжки, мули враз зупинилися, аж дишло вистромилось поперед них, підтягши угору хомути.

— Ви бачите, сталася помилка,— мовив А-Чо, чемно всміхаючись.

Та Крюшо думав своє. Він уже пожалкував, що зупинив візок. Про помилку судді він нічого не знав і не міг збагнути, в чому тут притичина. Він запевно знав одне: йому передали цього китайягу, щоб він одвіз його до Атімаоно, і треба будь-що його доправити. Хай це навіть і не той в'язень, хай, йому дарма. Зітнуть голову? Але ж він зрештою китайяга, а що таке, власне, китайяга? А може, тут

усе гаразд, немає ніякої помилки? Хіба він знає, що на думці в начальства? Їм видніше. Хто він, власне, такий, що береться думати за начальство? Одного разу — це було дуже давно — він уже спробував подумати. Сержант сказав йому тоді: «Крюшо, ти йолоп! І що скорше ти збагнеш це, то краще для тебе. Твоє діло не думати, а слухатись, а думати — це справа старших». Він аж скривився в досади, згадавши про той випадок. До того ж якщо він повернеться в Папіїті, страта в Атімаоно затримається, а коли виявиться, що він зробив невлад, то йому добре перемаде від сержанта, котрий чекає на в'язня. А перед тим йому ще вчитують і в Папіїті.

Крюшо стьобнув мулів батогом, і візок рушив далі. Він глянув на годинника. І так уже запізнилися на півгодини, і сержант лаятиметься. Він погнав мулів швидше. І що більше А-Чо говорив про помилку, то впертішим ставав Крюшо. Упевненість, що він везе не того в'язня, аж ніяк не поліпшила настрої. Адже помилвся не він, отже, діючи неправильно, він діє за правилами. Він ладеи був спровадити на той світ хоч і цілий десяток невинних китаєт, аби тільки не навернути на себе сержантського гніву.

Що ж до А-Чо, то йому, коли жандарм оперіщив його по голові пужалпом і гримнув, щоб він заткнув пельку, залишалось тільки мовчати. Решту цієї довжелезної дороги вони проїхали мовчки. А-Чо міркував над дивними вчишками чужоземних дияволів. Їх зовсім неможливо збагнути. Те, що вони збиралися зробити з ним, було в один лад з усіма їхніми діями. Спершу вони звинуватили в убивстві п'яťох зовсім не причетних до цього людей, а тепер збираються відтяти голову одному з цих невинних, якого навіть вони, хоч які нетямучі, присудили тільки до двадцяти років каторги. І він анічогісінько не міг одіяти. Він міг лише покірно чекати ухвали цих володарів життя. На одну мить А-Чо поймав страх, і його тіло окрилося холодним потом, але він швидко переборов себе. Він силкувався скоритись долі, пригадуючи й повторюючи деякі вислови з «Інь Чі Вень» («Трактат про сунокійне життя»), та даремно: з думки не йшов омріяний садок роздумів і спочинку; А-Чо ніяк не міг зосередитись, і прешті він поплив за течією мрії і опинився у своєму садочку, слухаючи дзеленькіт розвішаних на деревах дзвонків. І о диво! Замріявшись, він раптом пригадав і

повторив про себе кілька висловів із «Трактату про супокійне життя».

Заглиблений у свої приємні роздуми, А-Чо опам'ятовся лише тоді, коли вони прибули в Атімаоно. Мули спинилися біля помосту, в затінку якого нетерпеливився сержант. А-Чо погнали по драбині на поміст. Подивившись вниз, він побачив величезний патовп кулі. Шеммер вважав, що це видовище буде китайцям за добру науку, тому роботи на плантаціях припинилися, і всіх кулі зігнали до ешафота. Побачивши А-Чо, китайці тихо загомоніли. Вони побачили помилку, але поклали собі мовчати. Незбагненні білі дияволи, очевидячки, передумали. Замість того, щоб замордувати одну невинну людину, вони вирішили замордувати іншу невинну людину. А-Чоу або А-Чо—яка для них різниця? Китайці ніколи не зрозуміють білих собак, так само як білі собаки ніколи не зрозуміють китайців. А-Чо відрубують голову, а вони, відпрацювавши два роки, повернуться до Китаю.

Шеммер сам зробив гільйотину, хоч досі ніколи не бачив її у вічі. Він був на все мастак і бадьоро заходився її споруджувати після того, коли французькі урядовці пояснили йому принцип, за яким вона діє. На його ж пропозицію вони перенесли страту з Папіїті в Атімаоно. Злочинця найкраще покарати там, де він учинив злочин, доводив Шеммер, та й це справить добродійний вплив на півтисячі китаєц, що працюють на плантації. Шеммер сам зголосився бути катом і стояв нині на помості, випробовуючи власноручно зроблену машину. Під гільйотиною лежав банановий стовбур, завгрубшки приблизно такий, як людська шия. А-Чо зачудовано стежив за Шеммером. Обертаючи коловорот, німець підтяг ножа аж до верхньої перекладини стояка, потім смикнув за товстий мотуз, і ніж, блиснувши, впав на банановий стовбур, рівенько розтявши його навпіл.

— Ну, як працює ваша штука?— спитав сержант, виходячи на поміст.

— Чудово!— з гордістю відповів Шеммер.— Зараз самі побачите.

Він знов крутнув коловорот, підтягнув ножа, смикнув за мотуз, і гостре лезо шугнуло вниз, врізавшись у м'яку деревину. Та цього разу ніж перетяв стовбур лише на дві третини.

Сержант насупився.

— Це не годиться! — мовив він.

Шеммер витер піт з чола.

— Треба зробити ніж важчим, — заявив він.

Підступивши до краю помосту, він погукав коваля і наказав йому принести яку-небудь залізяку фунтів на двадцять п'ять. Коли наглядач нагнувся, щоб припасувати її до верхнього тупого краю ножа, А-Чо вирішив скористатися з нагоди й звернувся до сержанта.

— Шановний суддя сказав, що повинні відрубати голову А-Чоу, — почав він.

Сержант нетерпляче кивнув. Він думав про те, що йому треба їхати того дня за п'ятнадцять миль на навітряний бік острова та про Бертю, гарненьку метиску, дочку торговця перлами Лаф'єра, яка чекає там на нього.

— Так от, я не А-Чоу. Я А-Чо. Шановний тюремник помилився. А-Чоу високий чоловік, а я низький на аріст.

Сержант глянув на нього і виразно побачив помилку.

— Шеммере! — владно гукнув він. — А ходіть-но сюди!

Німець щось буркнув на відповідь, але роботи не кинув, аж поки пересвідчився, що залізяка припасована як слід.

— Ну що, ваш китасць готовий? — спитав він.

— Подивіться на нього, — мовив у відповідь сержант. — Хіба це той?

Шеммер сторонів. Кілька секунд він одводив душу міцною лайкою, з жалем споглядаючи витвір своїх рук, що його він хотів якомога швидше випробувати в роботі.

— Слухайте, — врешті сказав він. — Ми ніяк не можемо відкласти цю справу. Я вже й так на цілісінькі три години зірвав з роботи п'ятсот китаяг. Не можу я ж втрачати ще три години роботи через те, що нам привезли не того китаягу. Ні, справу треба докінчити зараз. Це ж лише китаяга.

Сержант згадав про далеку дорогу, про дочку торговця перлами й замислився.

— Навіть якщо це виявиться, всю провину звернуть на Крюшо, — переконував німець. — Але навряд, щоб виявилось. А-Чоу, в кожному разі, нас не викаже.

Крюшо не винний, — відказав сержант. — Це їх, очевидно, переплутав тюремник.

— То кінчаймо швидше. До нас ніхто не зможе приєднатися. Хіба цих китаяців одрізніши один від одного?

Скажемо, що кого нам прислали, того ми й стратили. Наше діло маленьке. Та й я ніяк не можу вдруге відривати всіх кулі од роботи.

Вони розмовляли по-французькому, і А-Чо не розумів ані слова, — він лиш відчував, що зараз вирішується його доля. Він також знав, що буде так, як скаже сержант, тож не відводив очей з його уст.

— Гаразд, — врешті погодився сержант. — Давайте. Зрештою, це лишень китаяга.

— Треба, про всяк випадок, спробувати ще раз, — сказав Шеммер і, посунувши банановий стовбур, підтягнув пожа знов угору.

А-Чо силкувався пригадати вислови з «Трактату про супокійне життя». «Живи у згоді» — спало йому на думку, але це вже ні до чого. Жити йому не доведеться. Зараз він помре. Ні, цей вислів не годиться. «Прости злостивість» — так, але кому її прощати? Шеммер та інші чинили це без зла. Для них це була звичайнісінька робота, вони виконували її так само, як розчищали джунглі, осушували ґрунт, вирощували бавовник. Шеммер смикнув за мотуз, і А-Чо враз забув «Трактат про супокійне життя». Ніж шугонув униз і лунко врізався в дерево, відкраявши од стовбура рівеньке кружальце.

— Чудово! — вигукнув сержант, підносячи сірника до сигарети. — Чудово, друже!

Шеммер був улещений.

— Ходи-но сюди, А-Чоу, — сказав він по-таїтянському.

— Але ж я не А-Чоу, — почав був А-Чо.

— Заткни пельку! — пролунало на відповідь. — Спробуй мені ще раз роззявити нащеку — я тобі голову провалю.

Наглядач загрозив китаїцеві кулаком, і А-Чо замовк. Сперечатися було марно. Все одно чужоземні дияволи зроблять на свою волю. Він дав себе прив'язати до поставленої сторчма дошки, що сягала в його зріст. Шеммер надто туго затяг ремені — так туго, що вони боляче врізалися в тіло. Та А-Чо не скаржився. Скоро вже не болітиме. Він відчув, що дошку перекидають, і заплющив очі. Цієї миті в пам'яті зринув його садок роздумів і спочинку. Йому здалося, що він сидить у садку. Віє прохолодний вітрець, стиха подзенькують дзвоники на деревах. Сонно щебечуть пташки. З-за високого муру долинає приглушений гомін села.

Далі він відчув, що дошка застигла перухомо, і з того, як напружились м'язи, зрозумів, що лежить на спині. Він розплющив очі й просто над собою побачив ножа, що поблискував на сонці. Він побачив прив'язану залізяку й зауважив, що одна з Шеммерових петель зіскочила. Потім він почув різкий голос сержанта, що скомандував. А-Чо мерщій заплющив очі. Йому не хотілося бачити, як надатиме ніж. Але він відчув його — на одну довгу перебіжну мить. І в цю мить згадав Крюшо і його слова. Але Крюшо помилявся. Ніж не лоскотав. Він устиг усвідомити це, перш ніж перестав усвідомлювати.

ПРАВУЙ НА ЗАХІД

Будь-що-будь правуй на захід!
Правуй на захід!

Із лоції для мису Горн

Сім тижнів «Мері Роджерс» мотлялася між п'ятдесятим градусом південної широти в Атлантичному й тим самим градусом у Тихому океані, щобто сім тижнів сплукувалась обійти мис Горн. Сім тижнів вона штормувала чи майже штормувала; лише раз за той час, після шістьох днів надто лютого шторму, що його вона перетривала в захистку грізних скель Вогниенної Землі, запав несподівано мертвий штиль — і хвилі, що підняла буря, трохи не викинули судно на берег. Сім тижнів воно билось з сивобородими бурунами Горгу, і вони відбивали, жбурляли його назад. А що судно було дерев'яне, то від безнастанної тяжкої мотлянини обшивка подалась у швах, і двічі на добу команда мусила ставати до помп.

Тяжко доводилося «Мері Роджерс», тяжко було команді, та тяжко й здоровезі Денові Калену, капітанові. Либонь, йому було найтяжче з усіх, бо ж на ньому лежала відновідальність за титанічну ту боротьбу. Він як і спав зрідка, то не роздягаючись. Ночами ганяв по палубі високим, кремезним, дебелим привидом, аж чорний тридцятирічною морською засмагою і волохатий, мов орангутанг. І його, своєю чергою, ганяло одне-єдине прагнення, одна-єдина думка — настанова з лоції для мису Горн: «Будь-що-будь правуй на захід! Правуй на захід!» Та думка просто опосіла його. Він не міг ні про що більш думати, хіба лиш часом проклинати господа бога за таку клятуцу погоду.

«Правуй на захід!» Він рвався за Горн і вже разів десяток мусив лягати в дрейф, лишивши нездоланий мис за кільканадцять миль на норд-ості чи на норд-норд-ості. І щоразу неугавний західний вітер відкидав його назад, на схід. Галс за галсом бився він уперед, спускався аж до

шістдесят четвертого градуса на південь, поміж плавучу антарктичну кригу, й обіцював свою безсмертну душу певельним силам за клаптик західного курсу, за перемену вітру, що дала б йому обминути мис. А його все збивало на схід. Із розначу він поткнувся був у протоку Ле-Мера. Та вже на півдорозі вітер перекинувся на порд-порд-вест, барометр упав до 28,88 *, і він завернувся й помчав назад, підхоплений ураганом, ледь-ледь не насадивши «Мері Роджерс» на чорне зуб'я бескеть. Двічі він пробивався на захід аж до скель Дієго Раміреса і одного разу лиш дивом урятувався, бо на хвильку пересілась хуртовина і з судна наледіли те кладовище кораблів за чверть милі просто по курсу.

А вітри! Капітан Ден Кален сказав був якимось, що за всі тридцять років свого морякування не пам'ятає таких. Тоді «Мері Роджерс» саме лежала в дрейфі, і за яких півгодини, ніби потверджуючи капітанові слова, її шарпонуло так, що вона врилась бортом у хвилю до самих люків. Майже нового грот-брамселя й новісінького трисеся здуло, мовби вони були з цигаркового паперу, і ще й'ять вітрил, згорнених і підв'язаних подвійними сезнями, рознустило й позривало з рей. До ранку «Мері Роджерс» ще двічі клало так на борт, і доводилося пробивати діри у фальшбортах, щоб спустити з палуби тонни води, які тигли судно донизу.

Десь, може, раз на тиждень Каленові траплялося вгледіти сонце. Одного разу опівдні воно сяяло цілих десять хвилин, а тоді знову засвістів шквал, обидві вахти піднято на палубу брати рифи, і все сховалось у присмерку густої хуртовини. А раз було й так, що капітан Кален із півмісяця не міг визначитись по секстану й хронометру. Взагалі він рідко знав координати судна точніш як на півградуса, хіба що видно було берег; бо сонце та зорі весь час ховалися за хмарами, і погода навіть у найкращі часини бувала занадто хмура для надійних спостережень. Сірий морок сповивав світ. Хмари були сірі, і високі невинні хвилі були олив'яно-сірі, і баранці на них кипіли сірою піною, і навіть альбатроси, що пролітали вряди-годи, теж були сірі, ба й снігові завії здавалися не білі, а сірі на похмурим напшалом хмарного неба.

Саме життя на борту «Мері Роджерс» було сіре — сіре й понуре. Обличчя в матросів були синяво-сірі; всі вони прикро мучились від порізів та болячок. Люди звелись на

живі тіні. Сім тижнів вони не обсихали — ні в кубрику, ні на палубі. Вони забули, що то є спокійно виспати зміну, бо на кожній вахті чулося: «Всі нагору!» Спали вони прихватком, у тривозі, не скидаючи цератяних роб, повсякчас готові до безпастапних авралів, і такі були кволі та вимучені, що звичайна робота однієї вахти забирала в них цілих дві. Ось чого обидві зміни майже не сходили з палуби. І жодна з тих живих тіней не могла ухилитись від роботи. Хіба аж зламана нога давала право не працювати; було на судні двос й таких, покалічених хвилями, що хлюпали на палубу.

Ще одна така жива тінь був Джордж Дорті — єдиний на судні пасажир, приятель власників «Мері Роджерс», що вирушив у те плавання поправити здоров'я. Та сім тижнів під мисом Горн ніяк того здоров'я не поліпшили. Довгими хитавчними почамн він задихався на своїй койці, а на палубу вдень виходив такий закушканий, що нагадував ходячу ятку лахмітника. За обідом у кают-компанії, такий тьмавій, що там завжди горіли розгойдані морські лампи, він видавався спняво-блідий, як наймізерніший з матросів. Та й споглядання капітана Дена Калена навпроти за столом нітрохи не звеселяло Дорті. Капітан мовчки сидів і жував, злий, насуплений. Злий він був на бога, і в такт із рухом щелеп у голові йому ворочалась єдина його думка: «Правуй на захід!» Ціла подоба того здоровезного волохатого звіра це додавала охоти до їжі. Дорті був йому наче за пророка Йону *, і він щодня натякав йому на те за обідом, зпенацька переносючи свою лють з бога на пасажира.

Помічників вигляд теж не вельми присмачував їжу. Джошуа Хігінс на ймення, моряк з фаху й протекції та помивач натурою, помічник був розвезистий сопун, безсердий, бездушний, себелюбний боягуз, що трусився перед Деном Каленом, зате козиривсь перед матросами: вони-бо знали, що за помічником стоїть капітан Кален, законодавець, деспот, поштурхач і мучитель, страшніший за цілий десяток горлодерів-помічників. У ті дні лютої негоди на південному краю світу Джошуа Хігінс зовсім покіннув умиватись, і закисла його лика звичайно вбивала в Дорті й останні рештки апетиту. Іншої пори капітан був би враз завважив таку свинячу нехлюйність і вибатькував помічника, але ті дні голова його була вщерть повна думкою «Правуй на захід!», і все, що не помагало тому праву-

ванню, в неї не лізло. Чи вмита помічникова шпка, а чи замурзана — те судна на захід не посуне. Згодом, як вони перетнуть п'ятдесятий градус у Тихому океані, Джошуа Хігінс умент почне вмиватись. А тим часом у кают-компанії, де сіру сутінь змінюло жовте світло ламп, Джордж Дорті мусив сидіти за обідом поміж тигром та гієною і дивуватися, навіщо сотворив їх бог. Другий помічник, Метю Тернер, був справжній моряк і така людина, але Дорті не міг знаходити втіхи в його товаристві, бо Тернер обідав сам, уже після них.

Уранці 24 липня, в суботу, Дорті прокинувся й відчув, що судно в русі, в нестримному бігові. Вийшовши на палубу, він побачив, що «Мері Роджерс» несе вперед, завиючи, свіжий зюйд-ост. Судно йшло під самим фоком та марселями, не годне в такий вітер нести більше вітрил, але й так робило чотирнадцять вузлів *, як гукнув у вухо Дорті містер Тернер. І все на захід, на захід! Нарешті вони обійдуть мис Горн... якщо вітер не переміниться. Містер Тернер відверто радів. Адже ось-ось уже кінець їхнього змагання з морем! Одначе капітан Кален начебто лонсім не радів. Проходячи повз Дорті, він глишнув на пасажира спідлоба. Капітан не хотів дати богові взнаки, що цей вітер тішить його. Бог у його уявленні був істота зла, і Кален десь на дні душі вірив: якби той бог знав, що цей вітер такий йому жаданий, то враз би спинив його й наслав скажену бурю з заходу. Отож він не хизувався перед богом, а ховав свою радість під поглядом спідлоба та прокльонами крізь зуби, цебто хотів одурити бога — у всьому-бо світі Ден Кален тільки бога й боявся.

Цілий той день і цілу ніч «Мері Роджерс» мчала на захід. І весь час робила свої чотирнадцять вузлів, отже, до ранку покрила три з половиною сотні миль. Якби вітер подержався, вона вийшла б у Тихий океан. Але якщо він омаде та дмухне звідкись із західного чи північного боку, «Мері Роджерс» відкине назад, туди, де вона мотлялася сем тижнів. І ось у неділю вранці вітер таки спав. Розбурхані хвилі почали влягатись. Обидві вахти піднято на палубу, і матроси розпускали вітрило за вітрилом, тільки-но судно могло їх понести. А капітан Кален тепер пиншався, чодів грубою сигарою, всміхався на всю губу, мовби в захваті від того, що погода стихає, хоч потайки він лютував на бога, що той відбирає силу благословенному вітрові. «Правуй на захід!» Еге, так би він і робив, якби бог

не мішався до того. Потай він знову обіцявав душу пекельним силам, щоб вони допомогли йому прямувати на захід. Він так легко зрікався тої душі тому, що не вірив ні в які пекельні сили. Він насправді вірив тільки в бога, хоч і сам того не знав. Але в його переверненій догори дном теології богом був якраз Князь тьми. Капітан Кален поклонявся дияволу, тільки що називав його іншим іменням, ото й усе.

Опівдні, як вибило вісім склянок *, капітан звелів розпускати бом-брамселі. Матроси подерлися вгору куди моторніше, ніж бувало останніми тижнями. Не лише тому вони пожвавішали, що плвли тепер на захід: їхні за-кляклі тіла розігріло вже й ласкаве сонечко. Джордж Дорті стояв на кормі, біля капітана Калена, вже не такий наряданий, як перше, і, купаючись у благодійному теплі, дививсь, як розпускають вітрила.

Нещастя сталося в одну мить, цілком несподівано. З фок-щогли хтось закричав: «Людина за бортом!» Хтось кинув у море рятувального буйка, і ту саму мить на корму долетів гучний і владний голос другого помічника:

— Стерно круто на борт!

Та стерничий і не ворухнув штурвалом. Йому було краще знати: адже біля нього стояв сам капітан Кален. Матрос аж тремтів повернути стерно, крутонуті щосили, бо ж його товариш потопав у морі. Він зиркнув на капітана, але Ден Кален і оком не моргнув.

— На борт! Круто на борт! — горлав другий помічник, біжачи на корму. Але враз спинився й замовк, угледівши біля стерничого самого капітана Калена. А здоровега капітан пахкав сигарою й мовчав. За кормою, хутко даліючи, виднів на хвилі матрос, що вже впіймав рятувального буйка й держався за нього. Ніхто не озивався. Ніхто не рухався. Матроси позастигали на реях і дивились назад, збілілі від жаху. А «Мері Роджерс» усе гнала вперед, простуючи на захід. Так минула в мовчанці довга хвилина.

— Хто то? — спитав нарешті капітан Кален.

— Мопс, сер, — квапливо відповів стерничий.

Матроса за кормою підняло на хребет хвилі, потім він сховався в западину. Хвиля була висока, однак не білогрива. По такому морі цілком безпечно могла б попливти навіть невеличка шлюпка, та й сама «Мері Роджерс» лег-

ко могла завернутись. Але вона не могла водночас завертатись і прямувати на захід.

Уперше зроду Джордж Дорті побачив навіч справдешню драму, де йшлося про життя й смерть — дріб'язкову гідку драму, де на одній шальці терезів лежало життя незнайомого йому моряка, що прозивався Мопс, а на другій — кілька миль західного курсу. Спершу він не міг відірвати очей від людини за кормою, тоді звів їх на великого, зарослого, засмаглого чоловіка з сигарою в зубах, наділеного владою над життям і смертю.

Капітан Кален мовчки курив ще цілу довгу хвилину. Потім узяв сигару в руку, поглянув угору, на щогли, і на море довкола.

— Розпускайте бом-брамселі! — гукнув він.

А за п'ятнадцять хвилин вони вже сиділи в кают-компанії, за обіднім столом. По один бік Джорджа Дорті сидів Ден Кален — тигр, а по другий Джошуа Хігінс — гісна. Всі троє мовчали. Нагорі матроси розпускали вже й верхні вітрила. Джордж Дорті чув їхні покрики, а перед очима йому все стояв матрос на прізвисько Мопс, живий і цілий, що держався за рятувальний буйок десь кілька миль позаду в цьому пустельному океані. Дорті зиркнув на капітана Калена, і його аж занудило, бо той їв свій обід смачно, мало не пожадливо.

— Капітане Калене, — озвався Дорті, — ви господар на цьому судні, і не моє діло критикувати вас тепер. Але я хочу сказати вам одну річ. Це плавання колись скінчиться, і гаряче доведеться вам тоді!

Капітан Кален навіть не насупився. Тільки відмовив із жалем у голосі:

— Надто дужий вітряга віяв. Урятувати того матроса ніяк не можна було.

— Він упав з бом-брам-реї! — в запалі вигукнув Дорті. — Ви тоді саме ставили бом-брамселі! А за п'ятнадцять хвилин наказали й верхні вітрила розпустити!

— Адже був дужий вітер, хіба ні, містере Хігінсе? — обернувся капітан Кален до помічника.

— Якби ми спробували повернутися, з нас би тільки тріски полетіли, — відповів помічник. — Ви слушно зробили, капітане Калене. Шкода було й гадки його підібрати.

Джордж Дорті не сказав на те нічого, і до кінця обіду ніхто не промовив ані слова. Від того дня Дорті подавали обід до каюти. Капітан Кален уже не поглядав на

нього спідлоба, хоч більше вони не розмовляли ні разу. А «Мері Роджерс» усе мчала на північ, у тепліші широти. Під кінець тижня Ден Кален перепинив Дорті на палубі.

— Що ви хочете зробити, як прийдемо до Фріско? — спитав він навпростець.

— Я хочу піти й заявити, щоб вас заарештували, — спокійно відповів Дорті. — Хочу звинуватити вас в умисному вбивстві. І побачити, як вас повісять.

— Ого, який ви герой, — глузливо кинув капітан Кален, відвертаючись.

Минув ще тиждень, і ось одного ранку Джордж Дорті вистромив голову з люка спереду довгого юту й спинився на трапі, розглядаючись по палубі. «Мері Роджерс» ішла круто до свіжого вітру. Всі вітрила було нап'ято, аж до стакселів. Капітан Кален саме йшов з корми наперед. Ішов, звільна ступаючи, й краєчком ока поглядав на пасажира. Дорті дивився якраз в інший бік. Він стояв на трапі, вистромивши з люка тільки голову й плечі, і капітанові видно було саму ту голову. Ден Кален бистрим оком перебіг від неї до блока грот-стакселя й зміряв відстань. Тоді роззирнувся по палубі. Ніхто в його бік не дивиться. Хігінс, що ходив туди й сюди по кормі, саме повернувся спиною й ішов від нього. Капітан Кален раптом нахилився й скинув стаксель-шкот із нагеля. Важкий блок просвистів у повітрі, мов гарбуза, розтрощив голову Дорті й загойдався над палубою, а стаксель залопотів на вітрі. Хігінс обернувся подивитись, що там зірвалося, і капітан сипонув на нього щонайдобрішою лайкою.

— Та я ж сам закріпив шкота, — заскиглив помічник, щойно капітан замовк перевести дух. — Ще й зайвий шлаг накинув задля певності. Добре пам'ятаю!

— Закріпив? — знову розходився капітан на втіху матросам, що силкувалися спіймати стакселя, поки його не постріпало на гюття. — Бабусі б твоїй закріпило, партачу нещасний! Як ти його закріпив зайвим шлагом, то чого ж він у дідька скинувся? Чого, я питаю! Чого він у дідька скинувся?

Помічник щось жалісно пробелькотів.

— Ет, заткни пельку! — ще кинув капітан Кален і відвернувся.

А за півгодини він здивувався, як і всі, коли в проході під трапом знайшли мертве тіло Джорджа Дорті. По обіді,

вчинившись у своїй каюті, капітан розгорнув суднового журналу.

«Матрос Карл Брен,— дописав він на одній сторінці,— під час шквалу впав за борт із фок-щогли. Судно йшло фордевінд, і завертатися було б надто небезпечно. Спустити шлюпку на таку хвилю теж не можна було».

Перегорнувши кілька сторінок, він записав ще:

«Я не раз попереджував містера Дорті, щоб був обачніший на палубі. Раз якось так і сказав, що одного чудового дня йому розчерепить голову блоком. На те й вишло: недбало закріплений грота-стаксель-шкот спричинився до нещастя, що прикро нас засмутило, бо містер Дорті був наш загальний улюбленець».

Капітан Ден Кален захоплено перечитав свій літературний витвір, вимочив сторінку і згорнув журналу. Тоді запалив сигару і вступив погляд перед себе. Він відчував, як «Мері Роджерс» перевалюється з хвилі на хвилю, крениться з боку на бік, і знав, що вона робить добрих дев'ять вузлів. Задоволена усмішка поволі проступила на його смаглому зарослому виду. Він таки пошив бога в дурні й пробився на захід!

«ФРЕНСІС СПЕЙТ»

Бувальщина

«Френсіс Спейт» ішов фордевінд під самим бізань-марселем, коли те сталося. Призвело до всього не стільки недбалство, скільки брак дисципліни в команді і те, що вона складалася з моряків у кращому разі абияких. Зокрема стерничий, ірландець з Лімеріку, ніколи й не нюхав моря, хіба що в гирлі Шенону перегонив на берег плоти з квебекських лісовозів. Він страх боявся височених хвиль, що здіймалися з нічного мороку за кормою й нависали над ним, і більше тремтів та кулився перед кожною грізною появою, аніж орудував штурвалом, не даючи суднові валитися на борт під ударами хвиль.

Врешті о третій годині ночі така його неморяцька поведінка й спричинила катастрофу. Загледівши хвилю, куди більшу, ніж усі доти, він з переляку принав до палуби, пустивши стернове колесо. Корма «Френсіса Спейта» піднеслась догори, судно вивернулося бортом під вітер, і вершок хвилі всією вагою вдарив його збоку в кормову частину. Тоді судно сповзло в западину, завітряним бортом зарившись в воду аж до люків; а через навітряний хлюпнула друга, третя, четверта хвиля, потопами крижаної води заливаючи те, що лишалося ще зверху.

Матроси враз забули за всякий послух; безпорадні, подурілі з розгублення й переляку, вони були тверді тільки в одному: не слухатись наказів. Хто голосив, хто мовчки чіплявся за навітряні ванти, а хто мурмотів молитви чи вигукував страшні прокльони, і ні капітан, ні помічник не могли примусити їх узятись за помпи чи лізти нащипати хоч клапті вітрил, щоб привести судно до вітру й до хвилі. За годину воно вже зовсім лягло на бік, і ті недотепи й страхопуди подерлися на другий борт чи позависали на снастях. Коли судно переверталось, помічника

залило водою в кормовій каюті; так само потопились і два матроси, що сховались були в кубрику.

Помічник був найсправніший моряк на судні, і капітан став тепер майже такий самий безрадний, як і вся його команда. Він тільки кляв матросів за їхнє нездальство, але сам не знав, що робити. Отож довелось матросові Мегоні з Белфаста і юнзі О'Браснові з Лімеріку вдвох зрубати фок- та грот-щогли. З великим ризиком, бо ж палуба стояла трохи не сторчма, вони таки впорали те, а надаючи в воду, щогли вломили та потягли за собою й бізань-стенягу. «Френсіс Спейт» вирівнявся. На щастя, вантажений він був деревом і тому не пішов на дно, хоч набрав уже повно води. Грот-щогла, зависла на своїх вантах, наче велетенським молотом била в борт судна, і за кожним ударом матроси скрикували з жаху.

Над розбурханим океаном зайнявся ранок, і в сірому холодному світлі з «Френсіса Спейта» видніли над водою тільки ют, надламана бізань-щогла та уривчаста лінія фальшбортів. Діялося те серед зими, в Північній Атлантиці, і бідолахи зовсім пропадали з холоду. А схватися від нього не було де. Кожна хвиля перекочувалась через напівзатоплене судно, змиваючи їм з тіла соляну осугу й відкладаючи нову. Кормову каюту теж залило по коліна, але там був хоч якийсь захисток від зимного вітру, тому всі, хто лишився живий, зібралися там і стояли, держачись за обставу каюти та спираючись один на одного.

Даремно Мегоні добивався, щоб усі по черзі вартували на верхку вломаної бізань-щогли — ану ж нагодою прохідитиме яке судно. Крижаний вітер жахав їх, і вони воліли лишатись у захистку каюти. Тільки юнга О'Брасн, п'ятнадцятирічний підліток, чергувався з Мегоні та мерз на тому вітряному сідалі. І якраз він, юнга, о третій годині пополудні гукнув униз, що бачить вітрило. Тоді вже всі висипали нагору й повчіплялись у поруччя юту та в бізань-ванти, прикипівши очима до чужого корабля. Але його курс пролягав не близько, і коли він сховався за обрієм, усі, тремтячи з холоду, повертались до каюти. Ніхто так і не зголосився змінити вартового на щоглі.

Під кінець другого дня й Мегоні з О'Брасном, висилені, покинули вартування, і відтоді притоплене судно дрейфувало під штормовим вітром зовсім напризволяще, без дозорця. Всіх живих на ньому зосталося тринадцятеро, а сімдесят дві години вони стояли по коліна в воді, що

хлюпоталась у каюті, напівзамерзлі, голодні, спрагли. На всіх на них знайшлося у каюті лише три пляшки вина. Всі харчі й питна вода лишилися внизу, і годі було туди добутися в затопленому водою судні. День за днем минав для них без ріски в роті. Воду вони потроху добували, підставляючи покришку з супниці під салінг бізань-щогли. Однак дощі перенадали не часто, і з водою теж доводилося скрутно. Іще вони мочили на дощі свої хусточки та видушували в рот або в черевик. Як буря стихла й хвиля вляглася, стало можна навіть згортати дощову воду з палуби на тих місцях, де вже змгло сіль, і з водою їм трохи полегшало. Але їсти вони не мали чого й добути їжі не мали як, хоч над головами в них раз у раз пролітали морські птахи.

В тиху погоду, що настала за бурею, один край помосту в каюті виринув з-під води, і вони, простоявши дев'яносто шість годин на ногах, дістали парешті змогу лежати на сухому. Та за довгі години стояння в солоній воді на ногах їм поробилися виразки, страшенно болючі. Найлегший доторк спричинював прикрий біль, а вони, кволі, скупчені в одному куті, раз у раз зачіпали один одного й уражали ті болячки. Ніхто не міг і ворухнутись так, щоб довкола не знялися зойки, стогони та прокльони. І в тій тяжкій притрузі дужчі кривдили кволіших, спихали їх із сухішої підлоги мститись, як самі знають, у холоді та мокроті. Надто знущалися з юнги О'Браєна. Хоч поміж них було ще троє юнг, та О'Браєнові перепало найбільше. Хтозна, чому воно так виходило, — хіба тому, що він мав сильнішу й незалежнішу вдачу, ніж інші юнги, і дужче обстоював своє право та обурювався на дріб'язкові кривди, що чинили юнгам матроси. Щойно О'Браєн присувався до них, шукаючи сухішого місця, де б лягти, чи просто опинявся ближче, його відштурхували кулаками й ногами. А він і собі кляв їх за таку себелюбну брутальність, і знов на нього сипалися штурхани та лайка. Тож, хоч які вони всі були нужденні, він був іще багато нужденніший за них, і тільки надзвичай сильний у хлопцеві життєвий дух ще держав його на світі.

Минали дні, люди чимраз кволішали, а від того робилися дратливіші та зліші і ще гірше знущалися з О'Браєна. На шістнадцятий день, украй охлялі й знавіснілі з голоду, матроси почали про щось шепотітися, зблизившись купками по двос, по троє, та поглядати на юнгу. Десь

пополудні ті наради дійшли наслідку. За речника став капітан. Усі зібралися нагорі на юті.

— Хлопці! — почав капітан. — Ми вже давно нічого не їли — два тижні й два дні, хоч воно скорше здається, піби цілих два роки й два місяці. Довго ми так не витриваємо. Людина не годна жити, ще довш нічого не ївши. Тож треба вирішити серйозне питання: чи краще померти всім, чи тільки одному? Ми вже стоїмо однією ногою в могилі. А як один із нас помре, то решта зможе витривати, доки нас підберуть. Що ви на це скажете?

Майкл Бігейн — той самий матрос, що стояв за штурвалом, коли «Френсіса Спейта» поклато на борт, — гукнув: «Авжеж так!» Його підхопила й решта.

— То нехай хтось із юнг! — озвався Салівен із Тарберту, позираючи значуще на О'Браєна.

— Я гадаю, — провадив далі капітан, — що той із нас зробить добре діло, хто згодиться померти задля решти.

— Добре діло! Добре діло! — загули матроси.

— І ще я гадаю, що найліпше буде, як умре котрийсь із юнг. Вони ще не мають родин, нікого хлібом не годують, та й менший жаль для рідні за хлопчаком, аніж за тим, у кого жінка й діти.

— Правда! Щира правда! Так і зробити! — загомоніли один до одного матроси.

Та четверо юнг закричали з обурення на ту несправедливість.

— Нам наше життя таке миле, як і вам усім, — запротестував О'Браєн. — І нашій рідні теж. А як до жінки та дітей, то хто, 'пріч мене, про мою неньку стару подбає? Вона ж удова, ти знаєш, Бігейне, ти ж сам з Лімеріку! Так не по правді! Нехай усі жереб тягнуть, і юнги, й матроси!

З матросів самий лише Мегоні оступився за юнгами — мовляв, по правді було б поспитати долі всім нарівно. Та Салівен і капітан стояли на тому, щоб жереба тягли самі юнги. Зчинилася сварка. Нараз Салівен обернувся до О'Браєна й визвіривсь на нього:

— Добре діло буде тебе здихатись! Ти вже давно того зробив! Так тобі й треба, і ми тебе зараз упораємо!

І він рушив до юнги, щоб ухопити його та вже й заходитись різати. Декотрі інші теж посунули на хлопця, простигаючи руки. О'Браєн позадкував від них, кричучи вже, що згода, хай жеребкуються самі юнги.

Капітан виламав чотири трісочки, неоднакові завдовжки, і передав Салівеніві.

— Ти ще подумаєш, що ми нечесно жеребкуємо,— глузливо мовив той до О'Брасна.— Тож угадуй сам.

На це О'Брасн погодився. Йому зав'язали хусточкою очі, щоб не міг підглянути, і він став навколішки спиною до Салівена.

— Кому вгадаєш найкоротшу, той має вмерти,— сказав капітан.

Салівен підніс угору одну трісочку. Решту він ховав у жмені, щоб ніхто не бачив, чи то найкоротша, чи ні.

— Чия? — спитав він.

— Джонні Шігенова,— відповів О'Брасн.

Салівен відклав трісочку. Ніхто ще не знав, чи то вона, фатальна. Матрос підняв угору другу.

— А це чия?

— Джорджа Бернса,— відмовив хлопець.

Салівен поклав трісочку до першої й підніс третю.

— А оце чия буде?

— Моя,— сказав О'Брасн.

Матрос швиденько кинув усі трісочки до купи. Ніхто так нічого й не вгледів.

— Ну, от ти на себе й угадав,— оголосив Салівен.

— Добре діло,— промимрив дехто з матросів.

Зовсім спокійно О'Брасн підвівся, стяг з очей хусточку й роззирнувся довкола.

— Де ж вона? — запитав він.— Де коротка трісочка? Та, що я собі вгадав?

Капітан показав на чотири трісочки, кинуті на палубу.

— А як ви знаєте, що найкоротша — то моя? — знову спитав О'Брасн.— Джонні, ти бачив?

Джонні Шіген, найменший з юнг, не відповів нічого.

— А ти бачив? — обернувся тоді О'Брасн до Мегоні.

— Ні, я не бачив.

Матроси сердито забурмотіли.

— Жереб був чесний,— заявив Салівен.— Ти мав свого шанса і програв, от і все.

— Так, жеребкувалося чесно,— додав капітан.— Хіба я не бачив на власні очі? Коротка трісочка припала тобі, О'Брасне, тож готуйся, не опишайся. Де кок? Гормане, йди сюди. Принесіть хто-небудь покришку. Гормане, роби своє діло, як годиться мужеві.

— Але як же?..— спитав кок, несміливий чолов'яга з боязливими очима й безвільним підборіддям.

— Це душогубство! — закричав О'Браєн.

— Я нічого не хочу, — озвався Мегоні. — І в рот не візьму.

— Ну, то твоя пайка припаде комусь ліпшому за тебе, — кинув глузливо Салівен. — Роби своє діло, кухарю.

— Це не моє діло — юнг різати, — нерішуче запротестував Горман.

— Ну, як ти не хочеш нам м'яса зготувати, то ми з тебе самого м'яса наробимо, — погрозився Бігейн. — Так чи так комусь тра' вмирати, то чом не тобі?

Джонні Шіген заголосив. О'Браєн стояв і слухав у тривозі. Вид йому збілів, губи сіпались, і раз у раз він здригався всім тілом.

— Я наймався за кока, — ще відмагався Горман. — І за кока я б служив, якби тут був камбуз. А на душогубство я не підписувався. Такого в контракті не було. Я кок...

— Ну, то вже тобі не довго коком бути — одну хвилину, — зловісно промовив Салівен, ухопив його ззаду за голову й заломив її назад, аж натяглася шкура й вишнупалась горлянка. — Майку, де твоїй ніж? Давай сюди!

Відчувши дотик криці до горла, кок заскиглив:

— Зроблю, все зроблю, тільки ви його потримайте.

Кухарева скрута якось немов піддала духу О'Браєнові.

— Нічо', Гормане, — сказав він. — Роби, що треба. Я ж знаю, що ти не своєю охотою. Нічо', сер, — обернувся він до капітана, що важко поклав йому на плече руку. — Не тра' мене держати. Я тихо стоятиму.

— Ну, годі скімлити, біжи принеси покришку, — звелів Бігейн Джонні Шігенові, стусонувши його кулаком у потилицю.

Хлопець — ще майже дитина — подався й приніс покришку з супниці. Він і точився, й рачкував по палубі, такий був охлялий. Сльози все текли йому по щоках. Бігейн узяв у нього з рук покришку й знову штурхонував його.

О'Браєн скинув бушлата й закасов правого рукава. Спідня губа йому ще тремтіла, але він уже держав себе в руках. Капітан видобув з кишені пожика, розчинив і передав Горманові.

— Мегоні, може, вернешся додому, то розкажи моїй матінці, що зі мною сталося, — попросив О'Браєн.

Мегоні кивнув головою.

— Душогубці ви, душогубці прокляті,— сказав він.— Не піде вам на добро хлопцеве м'ясо. Затямте моє слово. Не діждете ви з нього пожитку, ані їден.

— Ну, ладнайтеся,— наказав капітан.— Ти, Салівене, держи покришку. Отак-о, під самою рукою. Щоб ні краплі не розлити, бо воно ж ціни не має.

Горман присилував себе чикнути ножиком по хлопцевій руці. Та лезо було тупе, а сам він надто кволий. До того ж руки йому так трусилися, що він трохи не впустив ножика. Решта троє юнг, збившись у кутку осторонь, потиху скімлили й плакали. Матроси ж усі, окрім Мегоні, обступили жертву й дивились, аж шиї повитягувавши.

— Не будь бабою, Гормане,— застеріг капітан.

Сердега кок із звагою розпачу почав пиляти ножиком О'Браснів зап'ясток. Нарешті жили перерізались. Салівен підставив покришку з супниці під саму руку; перетяті жили зяяли, але червоний струмінь із них не тік. Крові не було зовсім. Жили були сухі, порожні. Всі мовчали. Понурі, безмовні постаті хитались у такт із погойдуванням палуби. Очі кожного прикипіли до незбагненого, страхітливого видовища: порожніх жил у живої людини.

— Це вам знак! — вигукнув Мегоні.— Облиште хлопця! Затямте моє слово, не буде вам добра з його згуби!

— Спробуй біля ліктя. На лівій руці, ближче до серця,— сказав урешті капітан якимсь глухим, хрипким, наче не своїм голосом.

— Дай сюди,— шорстко озвався О'Брасн, забираючи ножика з кухаревих рук.— Не можу я дивитись, як ти мене мордуєш.

Цілком спокійно він сам перерізував собі вену біля лівого ліктя, але й там кров не потекла.

— Шкода мороки,— сказав Салівен.— Ліпше зразу перетяти йому горлянку, щоб і не мучився.

Тоді хлопцеві нерви вже не витримали.

— Ні, ні, не треба! — закричав він.— У мене й з горлянки крові не буде! Пождіть трохи! Це я охляв та закоцюб! Дайте я трохи посплю, відігріюсь, і воно потече!

— Ет, шкода,— заперечив Салівен.— Заснеш ти тепер, аякже! Не заснеш ти й не відігрієшся. Ти он подивись на себе! Тебе аж трясця трясе!

— Я колись іще вдома був заслаб,— не вгавав О'Брасн,— то мені й лікар не зумів крові пустити. А як я пере-

спав трохи та вгрівся у ліжку, то зразу потекло. Йй же богу, правду кажу! Не мордуйте більш мене!

— Однаково в нього жили вже поперерізувані,— сказав капітан.— Нащо йому тільки довше мучитись. Докінчайте вже зразу, та й по всьому.

Матроси знов стушили до О'Браєна, та хлопець позадукував від них.

— І я ж вам усім жити не дам! — заверещав він.— Не чінай мене, Салівене! Бо я вернусь! Я тобі ввижатимусь! Удешь і вночі марою приходитиму, доки з світа тебе не зведу!

— Паскудство! — ревнув Бігейн.— Якби мені припала коротка трісочка, я б дався товаришам відрізати собі голову та й умер би з легким серцем!

Салівен порвався вперед і спіймав бідолашного хлопця за чуприну. За ним кинулись і решта матросів. О'Браєн пручався, хвицав ногами, кричав і кусав руки, що вчепились у нього зусібіч. Малий Джонні Шіген дико заголосив, та матроси на нього не зважали. О'Браєн перехилили назад і підставили йому під шию покришку. Тоді підштовхнули до нього Гормана, й хтось тицьнув кокові в жменю великого кортика.

— Роби своє діло! Роби своє діло! — кричали матроси.

Кок нахилився був над хлопцем, але, глянувши йому в вічі, знов відсахнувся.

— Ну, як ти не хоч, то я тебе своїми руками порішу! — загорлав Бігейн.

І з усіх боків посипались на кока лайки та погрози. Але він ще опинався.

— То, може, у нього в жилах більше крові, ніж в О'Браєна? — значуще промовив Салівен.

Бігейн схопив Гормана за чуба й задер йому голову назад, а Салівен почав видирати в нього кортика. Але Горман не випускав його, розпачливо зціпивши пальці.

— Пустіть! — репетував він нестямно.— Не ріжте мене! Я все зроблю! Все зроблю!

— Ну, то роби мерщій,— погрозився капітан.

Горман дав підштовхнути себе наперед. Подивився на хлопця, заплющив очі й промурмотів молитву. Тоді, не розплющуючи очей, зробив те, що йому наказували. О'Браєн скрикнув був, тоді захарчав і похлинувся. Матроси держали його, доки він не перестав корчитись, а тоді

поклали на палубі їй, жадібні, нетерплячі, лайкою та погрозами почали квашити Гормана хутчіш готувати їжу.

— Облиште, горлорізи прокляті,— спокійно озвався Мегоні.— Облиште, кажу. Вже воно вам не треба. Я ж так і казав: не буде вам пожитку з хлопцевої крові. Вилій усе за борт, Бігейне. Вилій за борт.

Бігейн, іще держачи покришку з кров'ю обома руками, позирнув у навітряний бік. Тоді підійшов до поруччя й кинув покришку в воду. До них під усіма вітрилами простувало за вітром якесь судно, вже несповна за милю. Вони так захопилися тим ділом, яке тільки-но звершили, що ніхто їй не стежив за морем. А тепер усі видивились, як судно наближається і його обштитий блискучою міддю форштевень ріже воду, мов золотим ножем; щоразу, як воно перевалювалось через хвилю, клівери ліниво запліскувались, а горішні вітрила за кожним більшим валом нахилились уперед, ніби вклоняючись. Ніхто їй слова не промовив.

Коли чуже судно за кабельтов * від них лягло в дрейф, капітан «Френсіса Спейта» отямився і звелів накрити мертвого О'Браєна брезентом. Із судна спустили шлюпку й погребли до них. І нараз Джон Горман засміявся. Спершу тихенько, але за кожним замахом весел його конвульсійний регіт усе гучнішав. Той божевільний сміх і привітав рятувальну шлюпку, коли вона підпливла до «Френсіса Спейта» і старший помічник з чужого судна видерся на борт.

Недогризком хліба Том Кінг чисто вимазав борошняну підливу з тарілки й повільно, замислено дожував його. Однак, устаючи з-за столу, він пригнічено відчув, що зовсім не наївся. А їв же тільки він сам. Дітей обох покладено спати в другій кімнатці чимраніше, щоб, послухавши, забули, що лягли без вечері. Дружина не взяла собі й крихти, мовчки сиділа й дивилась на Тома турботливими очима. Вона була проста робоча жінка, худа й струджена, хоч і не без ознак колишньої вроди на лиці. Борошпенця на підливу вона позичила в сусідки через коридор, а хліба купила за останні два півпенси.

Том сів при вікні на розхитаний стілець, що аж закректав під його вагою, і зовсім машинально встромив у зуби люльку та сягнув до бічної кишені по тютюн. Лише не знайшовши там ні дрібки, він стягнувся і, розсердившись сам на себе за таку непам'ятливість, знову сховав люльку. Рухи його були повільні, аж незграбні, наче його згинала вага власних м'язів. І весь він був чоловік дебелий і вайлуватий на вигляд, не вельми принадної подоби. Проста, вже геть приношена одежа на ньому мішкувато обвисала. Благенький верх старих черевиків ледве держав товстенні, не раз підбивані, теж добре вже стоптані підметки. В дешевої, за два шилінги, бавовняної сорочки, поплямованої невідмивною фарбою, вистріпався комірець.

Зате обличчя Томове неомильно виказувало, хто він такий. То було типове обличчя боксера-професіонала, людини, що багато років життя віддала рингові, і це розвинуло й підкреслило в ній усі прикмети хижого звіра. Понурій той вид був чисто поголений — мовби на те, щоб жодна його риса не втаїлася від ока. Безформні губи суворо стискалися, і рот радше нагадував шрам. Важка

спідня щелепа грізно випиналася наперед. Небистрі приплющені очі майже без ніякого виразу дивилися з-під кошлатих насуплених брів. У всій його чисто тваринній подобі ті очі видавалися пайтваринніші — сонні очі лева, очі хижого звіра. Лоб був низький і спадастий; коротко обстрижений чуб не ховав потворних гудзів на голові. Двічі перебитий, приплесканий незліченими ударами ніс та знівечене, схоже на капустияний листок вуха, завжди спухле, вдвічі більше за нормальне, довершувало картину; на щоках синяво просвічувався з-під шкіри свіжозголений заріст.

Одно слово, пика була якраз така, щоб злякатися, спіткавшись із ним десь у темному завулку чи просто на відлюдді. А тим часом Том Кінг не був злочинець і зроду нічого злочинного не зробив. Поза бійками на рингу, в яких полягав його фак, він ніколи нікого й пальцем не зачепив. Не чувано навіть, щоби він коли з ким посварився. Бійка була його роботою, і всю свою бойову звирячість він приощаджав на робочий час. Поза рингом він був чоловік млявий і добродушний, а замолоду, як до нього пливли грошенята, западто щедрий, аж собі на шкоду. Він не держав ні на кого злості й мав дуже мало ворогів. Битися — то було просто його ремесло. На рингу він бив, щоб дошкулити, щоб знівечити, щоб розтрощити; але лютості ніякої не відчував. Робилося те просто для заробітку. Глядачі сходяться й платять гроші, щоб подивитись, як двоє чоловіків відбивають намороки один одному. Переможець забирає більшу пайку з призу. Коли Кінг двадцять років тому зійшовся на рингу з Вулумулу-Довбуном, він знав, що в Довбуна ледве-но зрослася щелепа, всього чотири місяці як зламана в одному бою в Ньюкаслі. І Том усе мірився йому в ту щелепу й таки зламав її знову на дев'ятому раунді, але не тому, що мав який храп на Довбуна, а просто тому, що це був найневніший спосіб його побити й забрати більшу пайку з призу. Та й сам Довбун потім нітрохи не сердився на нього за це. На те гра; вони ж обидва знали, на що йдуть.

Зроду небалакучий, Кінг сидів біля вікна й понуро мовчав, дивлячись на свої руки. Зверху на них випиналися товсті жили; розплескані, спотворені циколодки вказували, до чого їх уживалося. Том ніколи не чув, що життя людського організму — це життя його кровноносних судин, але він добре знав, що означають ті товсті, пона-

димані жили. Його серце перегнало по них надто багато крові під найвищим тиском, і вони вже спрацювалися. Він порозтягував їх, і разом з їхньою пружністю мипулась і його витривалість. Тепер він легко стомлювався. Він не міг уже, як давніше, шалених двадцять раундів уряд крутитись на рингу, битись, і битись, і битись, від гонга до гонга, раз у раз налітати бурею на супротивника, і відкидати його на ливви, і самому відлітати на них, і пайзавзитіш, найшаленіше битися в останньому, двадцятому раунді, коли вся зала, посхоплювавшись на ноги, аж реве в захваті, насакакувати, й бити, й ухилитись, градом сипати удари й самому діставати рясний град ударів,— і ввезь той час серце вірно жене навальний струм крові по тугих жилах. А ті жили, роздуті в той час, завше потім стискались, однак не зовсім — щоразу, непомітно спершу, вони лишалися ледь-ледь ширші, ніж передніше були. Том сидів і дивився на свої жили та розплескані щиколодки, і на одну мить його руки постали йому в очах молоді й зграбні, які вони були, ще поки він не розтовк уперше пальців об голову Бенні Джонса, на прізвисько Уельське Страшишло.

Тоді в ньому знов озвався голод.

— Ет, чорт, невже не можна було кусня м'яса дістати! — пробурчав він уголос, здішнвши здоровезні кулаки, і вилаявся здушено.

— Та я просила й у Берка, й у Солі,— трохи винувато відказала дружина.

— Ну й що, не дали?

— Ані на півпенса. Берк каже...— вона затнулась.

— Ну, що? Що він там сказав?

— Та каже, він дума, що Сендел поб'є тебе сьодні, а ми вже, мовляв, і так набрались у нього по саме нікуди.

Том не відповів, тільки буркнув щось під ніс. Йому спав на думку буль-тер'єр, якого він мав ще змолоду й просто напихав м'ясом. О, тоді Берк повірив би йому хоч тисячу біфштексів набір! Минулося... Том Кінг старівся, а старим боксерам, що виступають у другорядних клубах, крамарі не дуже охочі боргувати.

Він із самого ранку нудився за добрячим куснем м'яса, і та нудьга так і не втихла. Він не був натренований як слід до цього бою. Того року впала на Австралію посуха, і часи були скрутні, навіть випадкової поденної роботи важко знайти. Партнера тренуватись Том не мав, та й

харчувався поганенько і часто надголодь. Як траплялась нагода, паймався за грабаря на кілька день; щодня рановранці оббігав довкола міського парку, щоб ноги тримати в формі. Та нелегко було тренуватися без партнера, ще й з жінкою та двома дітьми на шиї. Томів кредит у крамарів не дуже підскочив угору, як оголосили про його бій із Сенделом. Секретар «Веселого клубу» видав йому наперед три фунти стерлінгів — ту пайку призу, що належить переможеному, але за більше й балакати не схотів. Час від часу Томові щастило позичити шилінгів кілька у давніх товаришів; вони б позичали йому й ще, якби не були самі в сутузі того посушливого року. Ні, навіщо критись від себе — патренований він погано. Треба б йому харчу ліпшого і клопоту менше. Та й взагалі тяжче в сорок років набирати бойової форми, аніж у двадцять.

— Котра там година, Лізі? — промовив він.

Жінка сходила до сусідів спитатися.

— За чверть восьма.

— За кілька хвилин випустять першу пару, — сказав Том. — На спробу. Тоді вийдуть на чотири раунди Грідлі з Ділером Велсом, за ними на десять раундів Старлайт із якимсь морячком. Мені ще більше години до початку.

Посидівши мовчки хвилини десять, він підвівся.

— Правду сказати, Лізі, не тренувався я як слід.

Том узяв капелюха й рушив до дверей. Він не поцілував жінку на прощання — не мав такої звички, — але цього вечора вона сама зважилась поцілувати його, обнявши обома руками за шию й нахиливши до себе чоловікове обличчя. Вона видавалася зовсім невеличка проти його огрядної статури.

— Хай щастить, Томе, — сказала вона. — Мусиш його побити.

— Еге ж, мушу побити, — луною озвався він. — Оце ж бо й уся річ. Мушу побити.

І засміявся силувано, а вона тільки пригорнулася до нього щільніше. Через її плече він обвів поглядом голу кімнату. Це ж було все, що він мав на світі: оце помешкання з давно заборгованим комірним, жінка та двійко дітлахів. І він мав зараз вийти звідси, вийти в ніч добувати поживи своїй подрузі й дитинчатам — не так, як добуває сучасний робітник, гнучись над верстатом, а в старий, первісний, велично тваринний спосіб — б'ючись за неї.

— Мушу побити, — ще раз промовив він, уже з ноткою

відчаю в голосі. — Як я виграю бій, дістану тридцять фунтів, можна буде всі борги сплатити, ще й лишиться жмут грошей. А як програю — нічо' не дістану, ані пенса на трамвай додому доїхати. Секретар уже віддав мені все, що належиться побитому. Ну, добраніч, стара. Як виграю, сразу вернусь додому.

— Я не лягатиму, дождатимусь, — гукнула жінка в коридор навздогінці.

До «Веселого» було добрих дві милі. Йдучи, Том пригадав, як у щасливіші часи — він колись був чемпіоном Нового Південного Уельсу в важкій вазі — він, бувало, їздив на матчі візником і як здебільшого з ним їхав котрий-небудь з багатих уболівальників і сам платив візникові. А тепер Томмі Бернс та отой янкі, Джек Джонсон, у автах катаються. А він мусить іти на матч пішки. А дві милі піхтурою — не найліпша справа перед боєм, це ж кожному відомо. Він старий, а світ не дуже шанує старих. Він тепер ні на що вже не годиться, як лиш грабарювати, та й там перебитий ніс і розтовчене вухо йому часом вадять. Чи не ліпше було змалу якого ремества вивчитись? Либонь, таки певніше, бо на все життя. Але піхто його на те не напоумив був, та десь на дні душі він і сам знав, що однаково б не послухався такої ради. Адже тоді воно було так легко! Грубі гроші, гарячі, славні бої, а між ними спочинок, дозвілля, і почет захоплених лестунів, і плескання по спині, й потиски рук, і шикарні пани, раді пригостити його чаркою за честь н'ять хвилин побалакати, і вся бучна слава, ревучі від захвату зали, бурхливі фінали боїв, і голос судді: «Кінг виграв!» — і другого дня його прізвище в шпальтах спортивної хроніки...

Ото були часи! Але тепер він розумів своєю повільною, тугою думкою, що спихав тоді з дороги старих. Він був Молодість — і сховався нагору; а вони були Старість — і котилися вділ. Тож не диво, що йому неважко бувало перемагати їх — із їхніми пороздиманими жилами, покаліченими пальцями, витомлених незліченними довгими боями. Йому пригадалось, як він колись у Раш-Катерс-Беї побив старого Товкуну Біла, побив на вісімнадцятому раунді, і як старий Біл потім плакав у роздягальні, наче мала дитина. Може, стариган теж був заборгував за комірне. Може, він теж лишив удома жінку й двоє дітлахів. І, може, Білові того самого дня, як вони мали битись, теж забракло кусня м'яса. Стариган бився затято, і Том

змолотив його страшенно. А тепер, сам пройшовши крізь ці жорна, Том розумів, що Товкунові Білу йшлося того вечора, двадцять років тому, про більше, ніж молодому Томові Кінгу, який бився тільки за славу й легкі гроші. Не диво, що Товкун плакав потім у роздягальні.

Ну що ж, кожному дано снаги рівно на стільки й стільки матчів. Це залізний закон гри. Одному на сто тяжких боїв, другому тільки на двадцять. Кожному, як на чю породу й натуру, приділено певне число, і як він те число вибуде, ото його й кінець. Правда, йому, Томові Кінгові, приділено було снаги на стільки матчів, як мало кому, і він уже витримав куди більше за свою пайку тяжких, виснажливих боїв — таких, що серце й легені як не розривались, а жили пороздimalись навіки, і гладеньке та гнучке юнацьке тіло вкрилося твердими вузлами м'язів, і снага та тривкість висоталися з нього, і тіло й душа виморились від нескінченної надсильної натури. Правда, він вистояв довше за їх усіх. Уже нікого з його давніх партнерів нема на рингу. Він останній із старої гвардії. Він бачив кінець їх усіх і сам доклав до деякого рук.

Спершу його випускали на спробу проти старих, і він спихав їх з дороги одного по одному, сміючись, коли вони, як Товкун Біл, плакали в роздягальні. А тепер він сам зробився старий, і проти нього випускають на спробу молодих. Ось хоч би й оцей Сендел. Він приїхав з Нової Зеландії, де вже мав добру славу. Але тут, в Австралії, ніхто його не знає, отож його й випускають на старого Тома Кінга. Як він себе покаже, його зведуть із кращими бійцями, і призи побільшають; тож треба сподіватись, що битиметься він затято. Він багато чого має виграти в цьому бою — і гроші, й сйиво слави, й дальшу кар'єру; а Том Кінг — старий трухлявий пень, що заступає йому дорогу до успіхів. І виграти Кінг уже не має чого, як тільки тридцять фунтів, щоб сплатити комірне та борги в крамарів. Повільно снувалися ті думки в Томовій голові, і з них зринало видиво Молодості, осяйної Молодості, що повстає буйна й непереможна, гнучка в м'язах і лиснюча шкірою, з неададженним серцем і легенями, не знаючи меж своїй силі. Так, Молодість — це месниця. Вона нищить старих і не зважає, що, роблячи так, нищить сама себе. Розтягує свої жили, розліскує щиколочки — і своєю чергою нищиться новою молодістю. Бо молодість завжди молода. Старіють лише самі люди.

Дійшовши до Каслрі-стріт, Том звернув ліворуч і, минувши три квартали, опинився біля «Веселого клубу». Молоді шибеники, що тислися біля дверей, шанобливо дали йому дорогу, і він почув, як вони перемовляються: «Це він! Це Том Кінг!»

У коридорі, прямуючи до своєї роздягальні, він зустрів секретаря — гостроокого, з хитрим обличчям молодика. Той стис йому руку.

— Ну, як почувався, Томе?

— Як грім! — відповів Кінг, сам знаючи, що бреше і що, мавши в кишені фунта, зараз віддав би його за добрий кусень печені.

Коли він вийшов з роздягальні і в супроводі своїх секундантів рушив проходом до помосту посеред зали, зборисько глядачів привітало його бурею оплесків і крику. Том уклонявся на обидва боки, хоч бачив там зовсім мало знайомих облич. Більшості цих хлопчиськів ще й на світі не було, як він здобував перші свої лаври на рингу. Він легко вискочив на поміст, проліз, нагнувшись, між лінвами в свій куток і сів там на складаному стільчику. Підійшов Джек Бол, суддя, і стис йому руку. Бол теж був колишній боксер, що сам не виступав уже більш як десять років. Кінг зрадив, що цей матч судитиме він. Вони обидва старі, і Том знав: якщо він десь трохи схитрує з Сенделом проти правил, Бол його не зрадить.

Молоді боксери-важковаговики один по одному вилазили на поміст, і суддя рекомендував їх публіці. Він-таки оголошував і їхні виклики.

— Молодий Прпто з Північного Сіднею,— вигукнув Біл у залу,— викликає на матч переможця цього бою й ставить п'ятдесят фунтів!

Публіка заплескала в долоні. Оплесками зустріли й самого Сендела, як він проскочив попід лінвою на ринг і сів у своєму кутку. Том Кінг зацікавлено подивився на нього: адже за кілька хвилин вони зігнуться в нещадному бою і кожен з усієї сили намагатиметься відбити памороки другому. Однак побачив він небагато, бо Сендел, як і він, мав на собі штани й светра поверх боксерського вбрання. Обличчя в юнака було мужньо вродливе, увінчане золотим кучерявим чубом, а товста м'язиста шия свідчила за чудово розвинене тіло.

Молодий Прпто пройшов з кутка в куток, стиснув руку обом учасникам бою й сплигнув з рингу. Виклики лунали

далі. На ринг сходили все юнаки, сама молодість, невідома ще, але жадібна до слави, ладна кричати на весь світ, що вона хоче помірятися силою й умінням із переможцем. Ще кілька років тому, в розквіті його слави й непереможності, Тома Кінга бавили б і нудили ці церемонії перед боєм. Та нині він сидів як заворожений, не можучи прогнати з-перед очей видиво Молодості. Завше ці юнаки входили отак у бокс, підіймались угору, вихоплюючись на ринг і гукаючи свої виклики, і завше старі падали вниз перед ними. Вони дерлись до успіху по тілах старих. І весь час вони приходять, щораз нові й нові юнаки, Молодість певгамовна й невідпорна, і весь час спихають старих, а тоді старіються самі й теж котяться вниз тією самою стежкою, а позад них, усе назираючи, суне вічна Молодість — діти, що підросли, набралися сили й спихають старіших униз, а за ними ще нові й нові, і так довіку — Молодість, що мусить досягти свого й ніколи не вмирає.

Кінг позирнув до газетярської ложі й кивнув головою Морганові з «Спортсмена» й Корбетові з «Судді». Тоді простяг руки до своїх секундантів Сіда Салівена й Чарлі Бетса, і ті заходились натягати йому рукавиці та зашнуровувати їх. За їхньою роботою пильно стежив один із Сенделових секундантів; спершу він оглянув підозріливо бинди на Кінгових щиколотках. А Кінгів третій секундант робив те саме в Сенделовому кутку. З Сендела скинули штани, він підвівся, і з нього стягли через голову светра. І Том Кінг, зирнувши в той бік, побачив саму втілену Молодість, з опуклими грудьми й налитими м'язами, що бігали, наче живі істоти, попід білою лискучою шкірою. Все юнакове тіло буяло життям, і Кінг знав, що це життя ще не виціджувалося з нього потом крізь усі пори в довгих боях, де молодість сплачує свою данину, щоразу виходячи з них уже не така молода, як перше.

Партнери рушили навстріч, і коли вже пролунав гонг, а секунданти посплигували з рингу, забравши й стільчики, вони потисли один одному руки й зразу стали в бойову позицію. І враз, наче якась сталева машина з накрученими пружинами, доти стримувана спусковим пристроєм, Сендел наскочив на Тома, відскочив, знов наскочив, цілячись лівою рукою в очі, а правою під ребра, і пригнувся, ухляючись від Томового удару, і легко, мов танцюючи, відстрибнув назад, і знов загрозливо прискочив до Тома. Він виявився моторний і тямкий. То була блискуча демонстра-

ція; зала аж заревла в захваті. Але Кінга той блиск не засліпив. Надто багато вже витримав він боїв і бачив таких юнаків. Отож він знав справжню ціну таким ударам — знав, надто швидким і спиритним, щоб бути небезпечними. Видно, Сендел хотів дати боєві розгін із самого початку. Цього й слід було сподіватись. Молодість завше така, вона щедро розтрачує свою чудовну насагу в неугавних атаках, у шаленому натиску, геть забиваючи супротивника самим блиском своєї неміряної сили й прагненням до перемоги.

Сендел усе паскакував і відскакував, тут, і там, і повсюди, легконогий, завзятий, живе чудо білого тіла й жалючих м'язів, що ткалися в сліпучу тканину атаки, снуючись і стрибаючи, мов ткацький човник, переплітаючи без ліку рухи з рухами, всі спрямовані на одне — знищити Тома Кінга, який заступав йому дорогу до успіху. А Кінг терпляче витримував те. Він знав своє діло й знав, що таке молодість, — тепер, як сам уже не був молодий. Нічого не відієш, поки трохи не вхоркається, подумав Том і, осміхаючись подумки, пригнув голову, щоб підставити її під важкий удар. То була підступна штука, хоч і цілком дозволенна за правилами боксу. Нехай кожен сам дбає за свої щиколодки, а як хоче неодмінно голомштити партнера по тім'ю, то нарікає хай потім сам на себе. Кінг міг би пригнутись і нижче, щоб Сенделів кулак просвістів мимо, але він згадав свої перші бої, згадав, як сам уперше розбив щиколодки об голову Уельського Страшидла. Така вже ця гра. Задля Сенделових щиколодок він і пригнувся. Він не думав дошкулити Сенделові тепер. Ні, той, по-молодечому безтурботний, ні на що не зважаючи, до кінця бою садитиме щосили. Але пізніше, як почнуть даватися знаки довгі бої, він ще пошкодує за тими щиколодками й пригадає, як колись розбив їх об Томову Кінгову голову.

Весь перший раунд Сендел панував на рингу, і зала аж ревла в захопленні від його навальних, як буря, атак. Він просто засипав Кінга ряним градом стусанів, а Кінг не робив нічого. Він не вдарив сам ні разу, тільки закривався, блокував, пригинався та клінчував, рятуючись від ударів. Зрідка він робив фальшиві випаді, трусив головою, діставши добрячого стусана, і тупцяв по рингу неквапливо, не танцював, не стрибавав, не марнував і дрібки сили. Нехай Сенделова молодість спершу трохи вишумує, а тоді обережна старість наважиться дати відкоша. Всі рухи Кінгові були повільні й методичні, і його приплющені

небистрі очі надавали йому вигляду напівсонного чи приголомшеного. Однак ті очі бачили все: вони принатурилися бачити все за двадцять із гаком років на рингу. Ті очі не мружились і не кліпали, зустрічаючи удар, а дивились холодно й оцінювали відстань.

На однохвилинній перерві, як скінчився раунд, Том сидів у своєму куті відхилившись назад, простягнувши ноги, а руки поклавши на лави, і груди його та живіт здіймалися вільно й високо і опадали: він жадібно глотає повітря, що нагнали йому, махаючи рушниками, секунданти. Заплющивши очі, він слухав гомін у залі.

— Чого ти не б'єшся, Томе? — кричав не один голос. — Боїшся його, еге?

— В нього м'язи здеревіли, — пояснював хтось у першому ряду. — Він не годен рухатися швидше. Ставлю за Сендела два фунти проти одного.

Брязнув гонг, боксери підвелись і знову рушили навстріч. Сендел, нетерпеливлячись почати знову бій, пробіг добрих три чверті дороги, і Кінг радіє був, що йому лишилось пройти менше. Це теж належало до його тактики ощаджати силу. Він був погано натренований, та ще й недоїдав, отож для нього мав вагу кожен ступінь. А крім того, він уже пройшов пішки дві милі з дому до клубу. Другий раунд минув так самісінько, як і перший: Сендел нападав, мов буря, а глядачі обурювались, чого Кінг не б'ється. Крім фальшивих випадів та кількох повільних і невлучних ударів, він не зробив нічого, лише блокував, ухилявся та клінчував. Сендел хотів прискорити темп бою, та досвідчений Кінг ніяк на те не піддавався. Його спотворене в незліченних боях обличчя тільки осміхалось якимось жалісно; він і далі беріг силу так ревіо, як те вміє тільки Старість. А Сендел, Молодість, розсипав свою силу недбало-щедро, як і годиться Молодості. На Кінговому боці була боксерська майстерність, мудрість, набута в довгих і дошкульних боях. Він пильнував партнера холодними очима й холодним розумом, рухаючись неквапно й чекаючи, поки Сендел вишумується. Більшості глядачів здавалося, ніби Кінг без вороття втратив форму, і тій думці вони давали вираз, ставлячи три проти одного на Сендела. Та було трохи й хитріших, що знали давнього Кінга і приймали ті заклади, майже певні свого выигрышу.

Третій раунд почався як звичайно — Сендел сам вів бій, безперестану нападаючи, а Кінг тільки приймав уда-

ри. Так минуло з півхвилини, як ось Сендел, ставши надто самовпевнений, трохи розкрився. І ту ж мить блиснули Кінгові очі й майнула в повітрі його правця. То був перший його справжній удар — «так» напівзігнутою й вивернутою, задля твердості, рукою і всією вагою розкрученого тіла. Так, немовби лев, що прикидався сонним, зненацька блискавично махнув страшною лапою. Сендел, ударений у щелепу збоку, геннувся додолу як віл під довбнею. Вся зала охнула вражено й схвально загомонила. Виходить, зовсім не здеревіли м'язи в цього старигана, і він може бити, як паровий молот!

Приголомшений Сендел перевернувся лицьма й уже силкувався підвестись, та його секунданти закричали йому, щоб дочекав рахунку. Він став на одне коліно, готовий підхопитись, і ждав, поки суддя, стоячи над ним, голосно відраховував секунди просто йому в вухо. На дев'ятій секунді він став у бойову позицію, і Кінг, глянувши на нього, пошкодував, що не влучив на дюйм ближче до підборіддя. То був би нокаут, і Том міг би з тридцятьма фунтами в кишені йти додому, до своєї старої та діток.

Раунд дотривав до кінця належних трьох хвилини; Сендел тепер видимо шанувався перед супротивником, а Кінг був такий самий повільний і сонний. Побачивши, що раунд ось-ось закінчиться, бо секунданти поприсідали біля рингу, готові проскочити похід ливкою на поміст, Кінг почав відступати під Сенделовим натиском до свого кутка. І щойно вдарив гоінг, він зразу сів на підставлений стільчик, а Сенделові довелося ще йти до свого стільчика навкіс через увесь ринг. То була дрібничка, але в сумі такі дрібнички важать багато. Сендел мусив пройти на скількись більше ступнів, віддати скількись сили і втратити часточку коштовної хвилини відпочинку. Як починався новий раунд, Кінг щоразу повільно чвалав із свого кутка, примушуючи партнера пройти більшу відстань; наприкінці ж раунду він щоразу норотив завести бій до свого кутка, щоб самому відразу сісти.

Минуло ще два раунди; Кінг і далі ощаджав силу, а Сендел щедро розтрачував. Його зусилля нав'язати швидший темп таки дошкуляли Кінгові, бо велика частина ударів, що сипались на нього, досягала мети. І все ж Кінг не обмишав своєї впертої повільності, хоч завзята молодь із зали кричала йому, щоб він починав битись. І знов у шостому раунді Сендел забув про обережність, і знову страшна

Кінгова правиця злетіла до його щелепи, і знову Сендел мусив чекати, поки відрахують дев'ять секунд.

У сьомому раунді Сенделове завзяття вже трохи пригасло. Він побачив, що такого важкого бою йому ще ніколи не доводилось провадити. Том Кінг старий, але такий міцний стариган йому ще ніколи не траплявся — такий, що ніколи не губиться, навдивовижу вміло захищається, б'є наче сукуватою довбнею і має по покаутіві в обох кулаках. А проте Кінг не важився бити дуже часто. Він увесь час пам'ятав про свої покалічені щиколодки й знав, що повинен числитися з кожним ударом, коли хоче, щоб вони витривали до кінця бою. На перерві, як він сидів у своєму кутку, дивлячись на партнера, йому нараз подумалось: якби до Сенделової молодості та його досвід, ввійшов би чемпіон світу. Та хлопцеві бракує досвіду, а єдиний спосіб його здобути — це коштом своєї молодості. Як досвід прийде, молодість буде вже витрачено на його придбання.

Кінг удавався до всіх хитрощів, які лишень знав. Не пропускаючи жодної нагоди до клінчу, він майже щоразу сильно штовхав Сендела плечем у ребра. А премудрість рингу вчить, що такий поштовх плечем дошкуляє не згірше ніж стусан, зате сили на нього витрачається куди менше. До того ж у клінчах Кінг відпочивав, спираючись на супротивника, й не поспішав його відпускати. Доводилося втручатись судді й розтягувати їх, а Сендел щоразу помагав йому, не навчившись ще відпочивати. Він просто не міг стриматися, щоб не орудувати своїми чудовими, блискавичними руками і в'юнистими м'язами, і коли партнер кидався в клінч, штовхаючи його плечем під ребра, а голову стромляючи йому під ліву пахву, Сендел майже щоразу махав правою рукою назад себе і був його в обличчя. То був спритний удар, що дуже подобався публіці, однак зовсім не небезпечний, а отже — тільки марнування сили. Але невтомний Сендел не хотів знати, що і його снага має межі, а Кінг, осміхаючись, уперто все терпів.

Сендел принатурився шалено гатити його правою рукою в тулуб, і здавалося, що Кінгові доводиться непереливки, але тільки старі уболівальники боксу вміли оцінити спритний доторк лівої Кінгової рукавиці до Сенделового біценса перед самим ударом. Правда, удар щоразу влучав у ціль, але щоразу-таки той доторк відбирав йому силу. А в дев'ятому раунді Кінгова правиця протягом однієї хвилини тричі злетіла «гаком» до щелепи Сенделові, і три-

чі той гепався всім тілом на мату. І щоразу він перепочивав належних йому дев'ять секунд, а тоді підводився, приголомшений, очманілий, але ще сильний. Він був уже не такий моторний і не так щедро витрачав силу. Він бився понуро, хоч і далі розраховував на свій основний капітал — молодість. А Кінгів основний капітал був досвід. Завзяття в ньому пригасло й сили поменшало, тому він надолужав їх хитрістю, знанням, здобутим у багатьох боях, та розважним використанням сили. Він навчився не тільки уникати зайвих рухів, а й підбивати партнера на марнотравство зусиль. Знов і знов, роблячи випадки ногою, рукою чи тулубом, він примушував Сендела відскакувати назад, пригинатись, відповідати ударами. Кінг сам спочивав, але Сенделові не давав спочити й на хвилю. Така була стратегія старшого віку.

У десятому раунді Кінг почав відбивати Сенделові наскоки прямими ударами лівою в обличчя, і Сендел, що вже став обережніший, ухилився ліворуч, пригинався і відповідав ударом збоку в голову, правою рукою навідліг. Влучав він занадто високо, і небезпеки справжньої в тому не було, та все ж за першим ударом Кінга опало давнє, знайоме відчуття, ніби чорна запона неприємності огорнула його. На мить, чи радше на невеличку часточку миті все щезло. Отак нараз кудись зникли і його партнер, і білясте тло з напружено-цікавих облич. А за мить Кінг уже знову бачив і партнера, й ті обличчя. Немовби він заснув на хвилю і оце знову розплющив очі, але та хвилюка неприємності була така мікроскопічно коротка, що він не встиг упасти. Проте глядачі побачили, як він заточивсь і коліна йому ледь підігнулись, а тоді відразу змігся й пригнув підборіддя нижче до лівого плеча.

Кілька разів уряд Сендел ударив його так само, не даючи йому очуняти зовсім; а потім Кінг придумав спосіб захищатися, контратакуючи. Він удав, ніби хоче вдарити лівою, а сам відступив півкроку назад і водночас урізав аперкот усією силою правці. І вимірив так добре, що вгатив Сендела просто в обличчя, коли той пригинався; Сендел злетів у повітря й беркицьнувся горілиць, ударившись об мату головою й плечами. І ще раз Кінгові пощастило пробити це, а потім він відкинув свою стриманість і так замолотив Сендела, що притис його до лив. Він не давав Сенделові передихнути, ні отямитись, а гатив і гатив його, аж поки вся зала посхонплювалась і захоплені вигуки

зплився в суцільне ревище. Однак Сенделова спла й витривалість були просто дивовижні, і він якось тримався на ногах. Нокаут здавався неминучий, і біля рингу вже з'явився наляканий тим страхітливим побоєм поліційний офіцер, щоб припинити матч. Але ту мить пролунав гонг, раунд скінчився і Сендел поточився у свій куток, запевняючи капітана, що він ще цілком при силі. На доказ того він навіть підстрибнув двічі, і поліцай здався.

Том Кінг відкинувся у своєму кутку на ливні й важко дихав, прикро розчарований. Якби матч припинено, судді довелось б віддати перемогу йому й він забрав би приз. Він бився не за славу чи кар'єру, як Сендел, а за тридцять фунтів. А тепер за хвилину перерви Сендел перепочине.

«Молодість свого донне», — промайнуло Кінгові в думці, і він пригадав, коли вперше почув ці слова: того вечора, як він побив Товкуну Біла. Так сказав, плеснувши Тома по плечі, один дженджик, що запросив його на чарку після бою. «Молодість свого донне!» Той дженджик мав рацію. І того вечора, давно-давно, Кінг сам був молодий. А сьогодні Молодість сидить он у кутку навпроти. А сам він тепер старий і б'ється вже цілих півгодини. Коли б він бився так, як Сендел, то не витривав би й п'ятнадцяти хвилин. Лихо в тім, що його сила не поповлюється. Оті пороздимані жили та геть сирацьоване серце не дають йому змоги набиратись нової сили на перервах. А він тієї сили не мав доволі й з самого початку. Ноги йому обважніли, і їх уже стягало судомою. Ех, не можна було йому йти пішки тих дві милі з дому до клубу... Та ще той кусень м'яса, що так йому хотілося з самого рана! І велика, страшна ненависть знялася в ньому на тих різників, що не повірили шматка м'яса набір. Тяжко старому чоловікові ставати до бою, не поївши як слід. Один біфштекс — це ж дрібничка, якихось кілька пенсів щонайбільш; а для нього вона означала тридцять фунтів.

Коли гонг ознаймив одинадцятий раунд, Сендел кинувся на нього, вдаючи бадьорість, якої насправді не мав Кінг добре те розумів — цей викрут давній, як сам бокс Він узяв Сендела в клішч, а потім, відірвавшись від супротивника, дав йому змогу стати в позицію. Це й було те чого хотів Кінг. Він удав, ніби хоче бити лівою, а коли Сендел пригнувся, замахуючись навідріг знизу, — відступив півкроку назад і вготив його аперкотом в обличчя знов беркицьнувши хлонця додолу. По цьому він уже н

давав Сенделові перепочинку: хоч і сам діставав удари, але завдавав їх куди більше, загнав його на ливни, молотячи на всілякі лади, вириваючись із кліпчів або відбиваючи спроби до клінчу: навіть як Сендел уже падав, Том підхоплював його одною рукою, а другою гатив, відкидаючи на ливни, щоб він не впав.

Глядачі просто ошаленіли, вся зала була тепер на його боці й репетувала трохи не в один голос: «Шквар, Томе! Дай йому! Завдай йому! Твоя взяла, Томе! Твоя взяла!» Все виглядало на бурхливий фінал, а за таке ж бо публіка й платить гроші!

І Том Кінг, що півгодини ощаджав силу, тепер щедро витрачав її в одному потужному натиску, на який ще почувався здатним. Це був його єдиний шанс — або зараз, або зовсім ні. Сила його вичерпувалася швидко, і всю надію він покладав на те, що встигне збити супротивника в покаут перше, ніж вона спливе вся. Але, тиснувши й б'ючи, холодно оцінюючи дошкульність своїх ударів, він бачив, як важко покаутувати цього Сендела. Його життєва сила й витривалість була надзвичайна, і то була первісна, незаймана сила й витривалість молодості. З цього Сендела напевне будуть люди. Якраз та порода. Тільки з такого міцного матеріалу й виковуються славетні боксери.

Сендел хитався, заточувався, але й Томові вже дерев'яли ноги, а щиколотки не витримували довше. Та все ж він, перемагаючи себе, гатив і гатив далі, хоч кожен удар віддавався болем у знівечених пальцях. Дарма що сам він тепер майже не діставав ударів, слабнув він так само хутко, як і його супротивник. Удари його влучали куди треба, але в них уже не було сили, і кожен коштував йому важкого напруження волі. Ноги йому наче оливом налились, і він насилу тягав їх. Сенделові прихильники, завваживши те, вирядили й загукали, підбадьорюючи свого молодця.

Те ніби піджигнуло Кінга, і він, зібравши всю силу, завдав Сенделові два удари вряд — лівою, ледь-ледь за високо, в сонячний силіт, а правою — кросом у щелепу. Удари були не дуже сильні, але й Сендел уже так ослабнув і очмаїв, що впав і лежав, тіпаючись. Суддя нахилився над ним, голосно відраховуючи йому в вухо фатальні секунди. Якщо до десяти Сендел не встане — він програв бій. Зала вся притихла в чеканні. А Кінг стояв, і ноги йому тремтіли. В голові паморочилося, море облич перед очима пливло й колихалось, а голос судді, що рахував

секунди, долинав ніби здалеку. Але він уважав, що матч виграно. Після такого побою ніхто не годен підвестися.

Тільки молодість могла те зробити — і Сендел те зробив. На четвертій секунді він перевернувся ницьма й помацки, як сліпий, ухопився за ливу. До сьомої він спромігся звестись на одне коліно: голова його хиталася з боку на бік, мов у п'яного. Коли суддя вигукнув «Дев'ять!», Сендел став на ноги, в правильну оборонну позицію, прикривши лівою рукою обличчя, а правою живіт. Так, захистивши найдошкульніші місця, він поточився на Кінга, думаючи взяти його в клінч, аби виграти ще трохи часу.

Ту ж мить, як Сендел підвівся, Кінг пасів на нього, але підставлені Сенделові руки ослабили два його удари, і ще за мить Сендел уже був у клінчі й розначливо держався за Тома, а суддя силкувався розтягти їх. Кінг теж намагався звільнитись. Він знав, як хутко відновлює силу молодість, і знав, що доконає Сендела, лиш не давши йому перепочити. Одним добрим стусаном покладе його. Він переміг його, запевне переміг. Перехитрив, побив умінням, показав свою перевагу. Відпустивши його, Сендел поточився: він був на волосинці й від поразки, й від оклигу. Один добрячий удар повалив би його вже зовсім, і квит. І Том Кінг у раптовому спалаху прикрості згадав про кусень м'яса й пошкодував, що не зміг ним покріпитися для цього вирішального удару. Нап'явшись щомога, він ударив, але й не досить сильно, і не досить швидко. Сендел хитнувся, проте не впав, тільки поточився задки до лив і ухопився за них. Кінг поточився за ним і, перемагаючи страшний, немов передсмертний біль, ударив ще раз. Але Томове тіло зрадило Тома. Лишилась тільки бойова свідомість, стуманена, потьмарена з виснаження. Удар, націлений у щелепу, влучив тільки в плече. Кінг спрямовував його вище, але зморені м'язи вже нездатні були слухатися. Від того удару Кінг аж сам хитнувся назад і трохи не впав. Він ударив знову, та цього разу не влучив зовсім, а з цілковитого знесилля впав на Сендела й узяв його в клінч, тримаючись за нього, щоб не повалитися додолу.

Кінг уже й не пробував відірватися. Він витратив весь свій порох. Тепер кінець. А молодість доп'яла свого. Ще й у клінчі, спираючись на Сендела, Кінг відчував, як той дужчає. А коли суддя розтяг їх, він і на очі побачив, як відживає молодість. Сендел щомиті пабирався сили. Ударив його, спершу кволі й марні, ставали чимраз твердіші

їй влучніші. Мов крізь туман, Кінг угледів кулак у рукавиці, спрямований йому в щелепу, їй хотів був захиститися, підставивши руку. Він бачив загрозу, силкувався підняти руку, та вона була затяжка. Немовби цілий центнер олива тиг її допизу. Вона не піднімалась сама, і Кінг намагався підняти її страшним зусиллям волі. Але ту мить кулак у рукавиці влучив його в щелепу. Кінга шпигонуло, немов електричною іскрою, і враз чорна запона огорнула його.

Коли Том розплющив очі, він був уже в своєму кутку, а зала ревла, наче морський прибіій на Бонді-Бічі. До потилиці йому тулили намочену губку, а Сід Салівен прискрив йому в обличчя її на груди холодною водою. Рукавиці з нього вже скинули, і Сендел, нахилившись над ним, тиснув йому руку. Кінг не мав серця на цього юнака, що побив його, і відповів на той потиск щиро, аж заболіли скалічені пальці. Тоді Сендел виїшов насеред рингу, і шалене ревище в залі на хвильку затихло — всі слухали, як він приймає виклик молодого Пронто й пропонує підвищити заклад до ста фунтів. Кінг байдужно дивився на все те, а секунданти обтирали йому мокре обличчя й тіло, споряджали його до відходу. Йому дошкуляв голод. То був не звичайний гризучий голод, а якась тяжка млість, якесь сіпання під грудьми, що віддавалося в усьому тілі. Тоді йому згадався бій, згадалось, як хвилину тому Сендел хитався їй точився, бувши на волосинку від поразки. Ех, кусень м'яса все б доконав! Ось чого йому забракло для вирішального удару, і він програв. Усе через той кусень м'яса...

Секунданти взяли його попідруч, щоб допомогти зійти з рингу. Але він їх відіпхнув, сам нагнувся, проліз між ливами й важко скочив додолу. Тоді пішов середнім проходом услід за секундантами, що робили йому дорогу в тисняві. Як він, одягнувшись, уже виходив з клубу на вулицю, на дверях до нього забалакав якийсь парубок:

— А чо' ти не поклав його, як він уже готовий був?

— Іди ти к бісу,— огризнувся Кінг і зійшов зі східців на тротуар.

Двері до бару на розі широко розчинились, і він побачив яскраве світло, усміхнених буфетниць, почув гомін голосів, що сперечалися про бій, і щедрий дзенькіт грошей. Хтось покликав його зайти випити чарку. Том видимо завагався, тоді відмовився їй рушив далі своїм шляхом.

У кишені в нього не було ані мідяка, і дві милі дороги додому здавалися страшенно довгі. Він таки справді старівся. Переходячи парк, він нараз сів на лаву, немов прибитий думкою про жінку, що не спить удома, дожидає звістки, як же скінчився бій. Це було тяжче за будь-який нокаут: ну як тепер стати їй перед очі?

Він почувався вкрай кволим і зболілим, і щем у розбитих пальцях нагадував йому, що якби й трапилась грабарська робота, то він ще з тиждець не годен буде тримати в руках кайло чи лопату. Від голодного тремтіння під грудьми аж млосно робилося. Недоля геть скрутила його, і очі Томові налилися незвичною вологою. Він затулив обличчя долонями і, плачучи, пригадав старого Товкуна Біла, пригадав, як він зіпхав його зі своєї дороги у той давній вечір, багато років тому. Сердешний Товкун Біл! Тепер Том Кінг розумів, чому він плакав у роздягальні.

ПІВДЕННОМОРСЬКІ ОПОВІДАННЯ

ДІМ МАПУЇ

Хоч і важка та незграбна на вигляд, шхуна «Аораї» йшла під легким вітром слухняно й швидко, і капітан, зручно маневруючи, підвів її близько до острова, де кинув якір недалеко від небезпечної смуги прибою.

Атол Гіквейру ледве підносився над водою. Під час припливу це поточене водою коралове кільце з піскуватим ґрунтом, що було на сто ярдів завширшки та мало в обводі двадцять миль, маячило над морською поверхнею на яких три-п'ять футів. На дні просторої, тихої, мов дзеркало, лагуни було дуже багато перлових мушлів. З палуби шхуни, що стояла по той бік вузького кільця атолу, видно було, як там працювали норці. Запливати в лагуну не важилась навіть купецька шхуна. Коли віяв ходовий вітер, можна було на човні перехопитись туди неглибокою, покрученою протокою, а шхуни навантажувано й розвантажувано завжди по той бік лагуни.

Не гаючи часу, «Аораї» спустила човна, і туди скочили з шестеро смаглявих матросів у яскравих червоних пов'язках круг стегон. Вони сіли на весла, а до стерна взявся молодий хлопець у білому вбранні — характерна ознака європейця під тропіками. Одначе то не був чистокровний європець. Золота полінезійська кров просвічувала крізь позолочену сонцем шкіру, золотавим полиском відбиваючись у його синіх очах. То був Рауль, Александр Рауль, менший син заможної кварталерки * Марі Рауль, що мала шість купецьких шхун. Перебиваючи чорторій коло входу в протоку, гоїдаючись на бурхливих, запінених хвилях, високо підлітаючи вгору, човен простував до затинної лагуни, де вода стояла, як скло. Рауль зіскочив на білий пісок і поручкався з високим тубільцем. Чоловік той мав чудові, могутні груди та плечі, але кукса замість

правої руки, з якої на кілька дюймів випиналася побіліла від часу кістка, свідчила про сутичку з акулою. Після тієї сутички скінчилося його нурецьке життя, і він став дрібним інтриганом та підлесником.

— Ти чув, Алеку?— це були перші його слова.— Мапуї знайшов перлину, але яку! Ніколи ще ніхто не здобув такої на Гіквейру, та й на всьому Паумоту *. Та де, такої не знайдеш на цілому світі! Купи її. Вона тепер у нього. Та не забудь, що я перший сказав тобі про неї. Він дурний, дешево продасть. Чи немає в тебе тютюну?

Рауль пішов берегом до хатици, що ховалася за пандановим деревом. Він був за коміришика на материному кораблі. Об'їжджати всі острови Паумоту, закуповувати місцеві скарби — копру, мушлі та перли — такий був його обов'язок. Коміришикував він недавно, об'їжджав Паумоту всього лише вдруге і немало мучився в душі тим, що не мав належного досвіду оцінювати перли.

Коли Мапуї показав йому перлину, Рауль прислував себе не виявити свого захвату, як і личить справжньому гендляреві. Перлина вразила його. Вона була з голубине яйце завбільшки, цілком поправної форми. Біла, мов опал, вона відсвічувала всіма кольорами веселки. Здавалося, що вона жива. Нічого подібного Рауль ще не бачив. Коли Мапуї поклав перлину йому на долоню, вага її здивувала Рауля і переконала, що то справді надзвичайна перлина. Він уважно розглянув її в кишенькову лупу. На ній не було ні цятинки — жодної вади. Чиста-чистісінька, вона ніби танула в повітрі, а в затінку світилася лагідним місячним світлом. Коли Рауль укинув перлину в склянку з водою, то ледве її там закримітив — така вона була прозора-біла. Вона так швидко й рівно впала на дно, що він зразу впевнився в її вазі.

— Гаразд. Що ти хочеш за неї?— з добре вданою байдужістю спитав Рауль.

— Я хочу...— почав Мапуї. Темне лице його було наче вправлене в рамку, бо з-за плечей виглядали такі самі темні обличчя двох жінок та дівчинки, що кивалися, потакуючи йому. Голови висувалися вперед, на обличчях відбивалася нетерплячка та хвилювання, очі горіли жадою.

— Я хочу мати дім,— казав Мапуї.— Дім під оцінковою бляхою і з восьмикутним годинником. Він повинен бути сорок футів завдовжки, з кружганком. І щоб у

ньому була велика кімната з круглим столом посередині та з восьмикутним годинником на стіні, чотири спочивальні, по дві обабіч великої кімнати, і в кожній спочивальній залізне ліжко, двоє стільців та вмивальник. На глухому боці — кухня, гарна кухня з горщиками, з каструлями та з піччю. Дім ти маєш збудувати на моєму острові, на Факараві*.

— Це все? — не ймучи віри, спитав Рауль.

— У домі повинна бути машинка до шиття! — голосно сказала Тефера, дружина Мапуї.

— Не забудь за восьмикутного годинника на стіні, — докинула Наурі, мати Мапуї.

— Так, це все, — потвердив сам Мапуї.

Рауль засміявся. Він реготався довго, від щирого серця. А водночас розв'язував арифметичне завдання.

Ніколи ще не доводилось йому ставити дім, і відомості з будівництва були в нього досить непевні. Все сміючись, він вираховував, скільки стане поїхати по матеріал на Таїті, скільки обійдеться сам матеріал, перевезти його до Факарави та розвантажити, скільки обійдеться будівництва дому. Загальна сума сягала до чотирьох тисяч французьких доларів. Чотири тисячі французьких доларів, або двадцять тисяч франків. Це через міру! Звідки міг він знати, скільки справді коштує перлина? Двадцять тисяч франків! Гроші чималенькі. Та ще й гроші не його, а материні.

— Мапуї, — промовив він, — ти великий дурень! Призначай ціну готівкою.

Але Мапуї похитав головою; хитнулися також і три голови за його плечима.

— Я хочу дім, — заявся він. — Щоб був сорок футів завдовжки, з кружганком...

— Так, так, — перебив мову йому Рауль, — я вже чув про дім. Але це не до діла; я дам тобі тисячу чілійських доларів.

Чотири голови одностайно захиталися.

— Та на сто чілійських доларів краму.

— Я хочу дім, — знову почав своє Мапуї.

— Та нащо він тобі? — вмовляв його Рауль. — Після першої ж бурі від нього не зостанеться й сліду. Ти б мав про це знати. От капітан Рефі каже, що й сьогодні доконець буде ураган.

— Не на Факараві, — відповів Мапуї. — Там місцевість далеко вища. На цьому острові так. Кожен ураган може

знищити Гіквейру. Мені потрібен дім на Факараві. Він повинен бути сорок футів завдовжки, з кружганком.

Раулеві знову довелося вислухати оповідання про дім. Кілька годин потратив він, силкуючись вибити з голови Мануї думку, що так твердо там засіла. Проте жінка, мати й дочка Нгакура одноставно підтримували Мануї в його непохитності. Коли Рауль уже чи не двадцять вислухував подробиці про те, який саме має бути дім, він в одчинені двері помітив, що другий човен з його шхуни пристав до берега. Матроси не кидали весел, а це означало, що треба негайно вертатись на шхуну. Перший помічник капітана з «Аораї» зіскочив на берег, перемовився кількома словами з одноруким тубільцем і прудко пішов назустріч Раулеві.

Раптом стало темно. Схопився вихор, від якого потьмарилося сонце. На поверхні лагуни Рауль помітив зловісну смугу хвилі. Вона наближалася, збурена вітром.

— Капітан Рефі каже, що як ви зостанетесь тут, то знаєте біди,— мовив помічник.— Коли тут є мушлі, то вернемося по них згодом, от що каже капітан. Барометр упав до двадцяти дев'яти й сімдесяти.

Рвучкий вітер, ударившись об папданове дерево над головою в Рауля, помчав далі крізь кокосовий гай, оббиваючи спілі горіхи, що глухо гепали на землю. Здалека находив дощ, чути було ревіння вітру, що здіймав високі шумливі хвилі на поверхні лагуни. Голосно запорощали об листя перші дощові краплі, коли Рауль схопився на ноги.

— Тисячу чілійських доларів готівкою, Мануї! — сказав він.— Та на двісті чілійських краму.

— Я хочу дім... — торочив той.

— Мануї,— гукнув Рауль, намагаючись перекричати шум вітру,— ти дурень!

Він вискочив із хатини і разом з помічником побіг до берега, де стояв човен. Його не було видно. Тропічна злива огорнула їх суцільною густою завісою. Вони бачили тільки землю в себе під ногами та маленькі злющі хвилі, що перекочувалися, зносячи піскуватий берег. Якась постать з'явилася серед дощової завіси. То був однорукий Гуру-Гуру.

— Дістали перлину? — гукнув він Раулеві у саме вухо.

— Мануї дурень! — прокричав той на відповідь, знижуючи серед страшної зливи.

Силинуло півгодини, і Гуру-Гуру, стоячи при зовнішньому березі атолу, побачив, як обидва човни витягнено на «Аораї» і вона повернула в море. Недалеко з'явилась ще одна шхуна — хуртовина принесла її з моря, мов на крилах. Шхуна об'якорилася і спустила на воду човна. Він пізнав шхуну. То була «Орогена». Господар її, метис Торікі, сам був за комірника на своїй шхуні. І тепер це він, безперечно, стерпував човном. Гуру-Гуру уривчасто засміявся. Він знав, що Мапуї ще минулого року набрав у борг краму в Торікі.

Буря вщухла. Гаряче сонячне проміння вилискувало на гладенькій, мов дзеркало, поверхні лагун. Але повітря було задушливе, липке, тягарем налягало на легені, не давало дихати.

— Чув повину, Торікі? — спитав Гуру-Гуру. — Мапуї знайшов перлину. Ніколи ще такої не знаходили ні в Гіквейру, ні на цілому Паумоту, ніде. Мапуї дурень. До того ще й винен тобі. Пам'ятай, що я перший тобі про це сказав. Чи немає в тебе тютюну?

І до очеретяної хижки Мапуї попростував Торікі. Він був чоловік рішучий, але не дуже розумний. Кинувши байдужим оком на дивовижну перлину, він спокійнісінько заховав її в кишеню.

— Тобі пощастило, — сказав він. — Гарна перлина. Я тобі даватиму в борг.

— Я хочу мати дім... — почав спантеличений Мапуї. — Дім на сорок футів завдовжки...

— Сорок футів... Нісенітниці мелеш! — одрубав кунець. — Ти борг повинен мені сплатити — от що! Ти був мені винен тисячу двісті чілійських доларів. Гаразд, тепер ти мені нічого не винен. Ми поквиталися. Крім того, я ще тобі поборгую на двісті чілійських. А коли допливу до Таїті і збуду там перлину за добрі гроші, то поборгую тобі ще на сотню. Всього на три сотні. Але не забувай — тільки тоді, як я візьму добрі гроші за перлину. Адже я можу й збитків зазнати на ній.

Відолашний Мапуї похнюпився. Він смутно сидів, згорнувши руки. У нього відібрали перлину! Гадав, що матиме дім, а довелося тільки борг заплатити. Нічого він не добувся за перлину.

— Ти дурень, — сказала Тефара.

— Ти дурень, — потакнула його мати Наурі. — Навіщо ти давав йому в руки перлину?

— Та що б я зробив?— одмагався Мапуї.— Я йому ви-
нен. Він знав, що в мене є перлена. Ви ж самі чули — він
просив, щоб я йому показав перлину. Я йому нічого не ка-
зав. Він знав. Хтось йому сказав. А я був йому вишен.

— Мапуї дурень,— підхопила за старшими й Ігакура.
Їй минуло дванадцять років, і вона зовсім не розуміла
того, що робилося. Мапуї зігнав на ній злість, давши їй
доброго ляпаса. А тим часом Тефара та Наурі вмивалися
сльозами, по-жіночому вперто докоряючи йому.

Гуру-Гуру, що чатував на березі, побачив трегю шхуну.
Вона лягла в дрейф біля входу до лагуни і спустила човна.
То була «Гіра» — назва влучна: Леві, господар шхуни, був
німецький єврей, найбагатший за всіх торговців перлами,
а Гіра, як відомо,— це тайтянський бог рибалок та злодіїв.

— Ти чув новину?— запитав Гуру-Гуру в Леві, що ви-
ліз із човна на берег. Леві був товстий, головатий, пегар-
ний з лиця.— Мапуї знайшов перлину. Такої ще не було
ні на Гіквейру, ні на цілому Паумоту, ніде в світі. Мапуї
дурень. Він продав її Торікі за тисячу чотиреста чілій-
ських доларів. Я підслухав і знаю. Торікі теж дурень. Ти
можеш поцінно дістати в нього перлину. Не забудь, що я
перший сказав тобі про це. Чи немає в тебе тютюну?

— Де Торікі?

— У капітана Лінча, п'є абсент. Він там уже цілу го-
дину.

І поки Леві й Торікі пили абсент і рядилися за перлину,
Гуру-Гуру підслухував. Вони сторгувалися за двадцять
п'ять тисяч франків — ціна просто печувана!

Тим часом «Орогена» та «Гіра», підпливши ближче до
берега, почали гримати з гармат і несамовито сигналізу-
вати. Коли купці вийшли з капітаном Лінчем на берег,
обидві шхуни поспішали в море, спускаючи гроти та клі-
вери й низько хиличись над побілілою водою під натиском
шквалу. Потім їх не стало видно за дощем.

— Вони повернуться, коли затихне шквал,— сказав То-
рікі.— Краще б ми зробили, якби були й собі поїхали
відси.

— Мабуть, барометр ще нижче впав,— промовив капі-
тан Лінч.

Сивобородий, загартований у боротьбі з морем, він був
уже застарий, щоб служити на шхуні. Він хворів на ядуху
й розумів, що йому, з його здоров'ям, найкраще жити саме
на Гіквейру. Він пішов у дім глянути на барометр.

Дж. Лондон у вбранні тубільця (під час подорожі на «Снарку»). Фото зроблене на одному з островів Океанії.

«Кусень м'яса».

— Боже ти мій! — голосно вигукнув Лінч, і купці кинулись за ним услід. Лінч перелякано дивився на стрілку, що показувала 29,20.

Знову вийшовши на берег, вони заклопотано оглянули море й небо. Шквал ущух, але небо було похмуре. На морі замаячило дві шхуни, за ними третя. Розпутивши всі вітрила, вони поспішали до берега. Раптом вітер змінив напрям, і на шхунах послабили вітрила. Мишало п'ять хвилини; вітер знепацька повіяв з другого боку, одкидаючи судна геть назад у море, і на них поспішили прибрати передні вітрила — це добре було видно тим, хто стояв на березі. Глухо й загрозливо шумів прибіій, перекочувалися важкі буруни. Страшна блискавка сліпила очі, тяжко гуркотів грім.

Торікі й Леві, неважаючи на зливу, кинулися до своїх човнів. Леві біг перевальцем, немов переляканий на смерть бегемот. Коли обидва човни вихопилися з лагуни, повз них пролетів човен з «Аораї» — він поспішав у лагуну. При стерні стояв Рауль, покрикуючи на веслярів. Раулеві не давала спокою думка про перлину, і він вертався, вирішивши пристати на умови Мапуї.

Він вискочив на пісок у такому вихорі дощу й вітру, що набіг на Гуру-Гуру, перше ніж побачив його.

— Спізнився! — крикнув Гуру-Гуру. — У Мапуї купив її Торікі за тисячу чотиреста чілійських доларів, а Торікі перепродав її Леві за двадцять п'ять тисяч франків. А Леві продасть її у Франції за сто тисяч. Чи немає в тебе тютюну?

Раулеві одлягло від серця. Тепер він бодай голови собі не сушитиме. А все-таки він не повірив Гуру-Гуру. Мапуї то, може, й продав її за тисячу чотиреста чілійських, але щоб Леві, такий знавець перлів, дав за неї двадцять п'ять тисяч, — це вже занадто! Рауль надумався ще розпитати в капітана Лінча.

Коли Рауль зайшов до старого моряка, то побачив, що той утопив очі в барометр, віри собі не діймаючи.

— Скільки він показує? — стурбовано запитав Лінч, протерши окуляри та знову вдивляючись у барометр.

— Двадцять дев'ять і десять, — одказав Рауль. — Я такого ще ніколи не бачив.

— Ще б пак! — чмихнув старий. — Я по всіх морях плавав п'ятдесят літ, а щоб так унав барометр, то мені це траплялося. Послухай лишень!

Вони припишкли, слухаючи, як гуркотів прибій, аж дім здригався. Тоді обидва повиходили надвір. Шквал знову притих. За мілью від берега видніла «Аораї». Вона то поршала, то виринала, шалено борсаючись на страшних хвилях, що лава за лавою котилися з північного сходу і, скаженіючи, розбивалися об берег. Один матрос із човна показував, хитаючи головою, на протоку. Рауль глянув у той бік і побачив бурхливі хвилі та білу піну, що мов у казані кишіла.

— Доведеться, мабуть, мені у вас започувати,— сказав він капітанові. Тоді звелів матросові витягти човна на берег і пошукати пристановища на ніч собі й товаришам.

— Якраз двадцять дев'ять,— промовив капітан Лінч, що ходив знову поглянути на барометр. Він вишкестив стільця, сів і почав дивитися в море. Сошче виглянуло з-за хмар, стало парко, залягла тиша, а хвилі все зростали.

— Не розумію, звідкіля береться хвиля?— знепокоєно мурмотів Рауль.— Вітру немає, а гляньте-но на море, гляньте, яка хвиля!

Хвиля, що містила в собі десятки тисяч тонн води, а тяглася на кілька миль, вдарилась об хисткий атол. Атол здригнувся, наче від землетрусу.

— О боже! — Наляканий капітан Лінч підвівся із стільця і знову впав на нього.

— Та вітру ж немає! — провадив Рауль.— Коли б був вітер, а то...

— Не бійся, буде й вітер! — похмуро мовив Лінч.

Обидва замовкли. На тілі в них проступив піт, міради маленьких краплин поту. Ті краплинки, зливаючись до купи, утворювали великі краплі, а великі збігали струмочками на землю. Було тяжко дихати, особливо старому Лінчеві. А море заливало берег. Воно вже хлюпотіло крутими кокосовими пальми, підступало мало не до ніг Раулеві та капітанові.

— Ніколи ще рівень моря так не підіймався за моєї пам'яті,— зауважив капітан Лінч,— а я вже одинадцять літ живу на атолі. Вже третя година,— додав він, глянувши на годинник. Коло них помалу пройшли чоловік та жінка обоє прибиті горем. За ними хвостом тяглася різнобарвна валка дітей та собак. Вони зупинилися за Лінчевим домом, і, повагавшись, посідали на піску. За кілька хвилин пропленталась інша сім'я, з другого вже боку, несучи на плечах свою мізерію. Невдовзі сотні людей, старих і малих

чоловіків, жінок та дітей, товпились круг Лінчевої домівки. Капітан, підкликавши до себе одну жінку з немовлятком на руках, довідався, що вода зміла її хижу в лагуну.

Капітанів будинок стояв на найвищій місцині атолу. Хвилі вже багато де перехлюпували через тонке коралове кільце, зливаючися з водою в лагуні. Кільце, маючи двадцять мпль в обводі, лиш декуди сягало яких п'ятдесяти сажнів завширшки. Була саме пайкраща пора добувати перлини, і тут скупчилися тубільці з усіх островів, розкиданих навкруг атолу, і навіть з Таїті.

— Тут тисяча двісті душ — чоловіків, жінок та дітей, — промовив капітан Лінч. — Цікаво, скільки їх доживе до ранку?

— Та чом же немає вітру, хотів би я знати? — допитувався Рауль.

— А ти, юначе, не хвилюйся, не варто. Ще нахвилюєшся донесхочу.

Не встиг капітан Лінч докінчити, як ціла водяна гора впала на атол. Море зашуміло під стільцями, на яких сиділи Лінч та Рауль, покривши пісок на три дюйми. Перелякані жінки заголосили. Жалібно плакали діти, стиснувши руки та нажахано дивлячись на бурхливі хвилі, що не було їм кінця-краю. Переполошені кури та коти брѳохались у воді, а тоді, як одне, кинулися на дах капітанового дому. Якийсь тубілець виліз на кокосову пальму і прив'язав десь футів двадцять заввишки кошика з маленьким цуценятком. Сука розпачливо бовталась у воді під пальмою, скавчала та гавкала. А сонце світило з ясного неба, вітер хоч би дихнув.

Капітан з Раулем сиділи й дивилися на хвилі, на «Аорай», що, як несамовита, гойдалась на них. Капітан довго приглядався до величезних водяних гір, що невпинно мчали одна по одній, і затулив обличчя руками, — не міг витримати страшного видовища. Тоді встав і зайшов у дім.

— Двадцять вісім і шістдесят, — неголосно сказав він, пернувшись.

В руках у нього був мотузок, змотаний кільцем. Він порівав його на шматки, по десять футів кожний. Один він дав Раулеві, другий залишив собі, а решту роздав жінкам, порадивши їм пошукати міцного дерева та вилізти на нього.

Легенький вітерець подихнув з північного сходу. Рауль, почувши на щоді дотик свіжого повітря, стрепенувся. Він

побачив, як «Аораї», розпустивши вітрила, випливала в море, і пожалкував, що залишився тут. На шхуні він би певне врятувався, а тут, на острові...

Море поймало атол, валило з ніг Рауля. Він оглянувся навкруги, вибираючи, на яке б дерево вилізти. Тоді, згадавши про барометр, побіг до Лінчевого дому, зіткнувшись на порозі з господарем.

— Двадцять вісім і двадцять,— сказав старий моряк.— Надходить, мабуть, кінець світу... А це що таке?

Повітря сновинилось якимсь страшним рухом. Дім дрижав, хитався. Щось гуло грізно й потужно. Вікна задеренчали. Дві шибки розбилося. Шалений протяг вітру замалим не збив з ніг капітана та Рауля. Хатні двері з гуркотом зачинилися, заціпка переламалась. Біла клямка від дверей упала долі й розскочилася на шматки. Стіни в кімнаті набубнявіли, немов аеростат, який зашвидко наповнюють газом. Тоді почулися нові звуки — ніби з рушниць стріляло, і морська піна вкрила стіни капітанового дому. Капітан глянув на годинник. Була четверта. Він одягся в куртку з грубого сукна, зняв із стіни барометр і заховав його в простору кишеню. Знову море тяжко гримнуло об стіпу. Нетривкий будинок сколихнувся і зрушився з підмурку, осівши під кутом у десять градусів.

Рауль вийшов перший. Вітер підхопив його, закрутив і погнав уперед. Тепер, він помітив, віяло зі сходу. Рауль кинувся на землю і скорчився, силкуючись удержатись на місці. Капітана Лінча несло, як віхоть соломи. Зачепившись, він упав на Рауля. Два матроси з «Аораї», злізши з кокосової пальми, куди перед тим видерлися, поспішили їм на допомогу. Вони зігнулися навпіл, щоб устояти проти вітру, і виборювали кожен пройдений дюйм.

Руки й ноги в старого застрягли, і він не міг вилізти на дерево. Матроси, позв'язувавши короткі шматки мотузків, витягли його на пальму і прив'язали до верху, на п'ятдесят футів од землі. Рауль, обмотавши мотузком сусідню пальму, розглянувся. Вітер валив його з ніг. Ніколи він не думав, що вітер може мати таку надзвичайну силу. Хвилі, перекидаючись через атол, спадали в лагуну, і Рауль незабаром змок до колін. Сонце заховалося, налягла олів'яна темрява. Кілька крапель дощу вдарили його збоку, немов шротини, обличчя охопила солона піна; щоки палали з болю, на очах виступили сльози. Кількасот тубільців примостилися на деревах, і Рауля мимохідь аж

сміх брав, коли він дивився на ті живі кетяги, що прикрашали собою верхи пальм. Рауль, не був би то таїтянин з роду, зручно зігнувся навпіл, обняв руками стовбур, приївся до нього ступнями і поліз на дерево. На верхку було дві жінки, двос дітей та чоловік. Маленька дівчинка міцно тулила до себе кішку.

Сидячи в своєму гнізді, Рауль послав рукою привіт капітанові, і той на відповідь йому теж помахав. Рауль злякано дивився на небо: воно наче наближалось до нього, спускалось просто йому на голову, і було вже не олив'яне, а чорпе-чорне. Внизу, на землі, лишилося ще багато людей. Вони купчилися круг дерев, чіпляючись за них. Подекуди молилися, один гурт підбадьорював мормон.

До вуха Раулеві на мить долетів тихий, ритмічний, чарівний звук, піжкий, мов пісенька цвіркуна, збуджуючи в ньому невиразні думки про небо та небесну музику. Він оглянувся й побачив під одним деревом чималий гурт людей. Вони держалися за мотузки та одне за одного. Рауль бачив, як напружувались їхні обличчя, як улад ворухилися губи. Слів не було чути, та він зрозумів, що люди співали духовний гімн.

Вітер дедалі дужчав. Збагнути всю його силу Рауль не мав спроможності. Такий скажений ураган годі було рівняти з будь-яким вітром, але Рауль таки відчував, що він набирає на силі. Недалеко впало дерево, вирване з корінням, попадали на землю й живі його грона. Хвиля набігла на пісок і поглинула людей. Події ставалися швидко. Він побачив брунатне плече та чорну голову серед білої піни в лагуні, а за мить усе зникло. Падали інші дерева, ламаючись, мов сірники.

Рауль усе чудувався з потужності вітру. Дерево, на якому він примостився, гнулось. Одна жінка плакала, горюючи до себе дівчинку, а та все притискала до грудей кішку. Чоловік, що держав другу дитину, торкнувся до Раулевої руки, показуючи йому вниз, на землю. Рауль глянув і побачив мормонську церкву, що хиталась на воді, наче п'яна. Ті зірвало з підвалин, вітер та хвилі підхопили її і посли в лагуну. Страшенна водяна гора підняла церкву на свій хребет і кинула об яких півдесятка кокосових пальм. Грона людських тіл поспинались додола, мов спілі гірчак. Хвиля відійшла. Люди лежали на землі, — деякі не ворухились, а дехто ще борсався й корчивсь. Вони якимось дивно скидалися на комашню. Рауль навіть не

вжахнувся. Він уже переступив через межу жаху. Спокійно, мов на звичайне явище, дивився Рауль, як набігла друга хвиля і зміла з піску те, що було колись людьми. Третя хвиля, найбільша, найстрашніша — такої він ще не бачив — понесла мормонську церкву в лагуну. Вітер підгонив її, і вона, до половини затоплена в воді, пливла в темряву, нагадуючи Раулеві Ноїв ковчег.

Він глянув у той бік, де був капітанів Лінчів будинок, і здивувався: будинку не стало й сліду. Все справді діялося дуже швидко. Багато з тих, що примостилися на деревах, бачив Рауль, позлазили тепер на землю. А вітер набирив усе більшої сили. Це можна було примітити по тій пальмі, на якій сидів Рауль. Вона вже не хиталася, не гнулася, а була майже нерухома. Низько схилившись од вітру, вона тепер тільки здригалася. Від того дрижання починало нудити. Дрібне, безупинне, воно скидалося на вібрування камертона чи струн гавайської гітари. Найгірше було те, що пальма вібрувала страх як швидко. Хоч корінням дерево й міцно вросло в землю, та на такому вітрі довго продержатись не могло: от-от повинно було зламатися.

Ага! Одне дерево вже не витримало! Рауль і не помітив, коли воно впало, побачив тільки, що залишилася з нього половина стовбура. Не чути було нічого, бо всі згуки, — і тріщання дерев, і людські зойки, — все тонуло в могутньому, безмежному гуркоті, що створило його море та вітер. Коли надломилася дерево, де сидів капітан Лінч, Рауль саме дивився в той бік. Він бачив, як стовбур розтрощило надвос, а не чув жодного згуку. Вершок дерева разом з трьома матросами з «Аораї» та старим капітаном полетів у лагуну. Він не доторкнувся до землі, а плинув у повітрі, наче яка соломинка. Рауль стежив очима за тим летом: дерево впало у воду ярдів за сто від берега. Він напружив зір і побачив — ладен був запрягтися в цьому! — що капітан Лінч помахав йому рукою на прощання...

Тоді Рауль зважився — ніколи було роздумувати. Він торкнув рукою тубільця, показуючи йому, що пора злазити на землю. Чоловік хотів злазити, але, побачивши, що жінки закам'яніли зі страху, й собі зостався з ними. Рауль обв'язав мотузку кругом стовбура і спустився вниз. Морська солоня вода вкрила його з головою. Він, задержуючи віддих, з розпачливою силою схопився за мотузку,

Хвиля відійшла. Рауль, ховаючись за дерево, трохи перепочив. Ледве встиг він краще прикріпити мотузка до дерева, а вже нова хвиля накрила його. Одна жінка злізла з дерева і стала з ним поруч. Чоловік з другою жінкою, з двома дітьми та кішкою залишився на дереві.

Рауль ще раніше помітив, що гуртки людей під деревами все меншають. Меншали вони й тепер — і праворуч, і ліворуч від нього. Зібравши всю силу, він змагався з натиском хвилі. Жінка, що стояла поруч нього, помітно знемагала. Хвиля раз у раз заливала їх, і Рауль дивувався, що досі держиться і він, і жінка. Нарешті, коли перебігла ще одна хвиля, жінки вже не було. Він підвів очі вгору: вершок дерева зник. Укорочений наполовину, стовбур дрижав, як у пропасниці. Це був порятунок для Рауля, що вершок дерева геть обломало, бо коріння тепер трималося міцніше. Він поліз на стовбур. Знесиленний, Рауль підіймався вгору помалу, і хвилі, набігаючи, заливали його, аж поки врешті він підліз вище, і вони вже не могли досягти до нього. Він прив'язався до дерева, намірившись тут і заночувати, зустрічаючи невідомо яку ще небезпеку.

Він почував себе в темряві дуже самотнім. Часом йому здавалося, що настав кінець світу, що тільки він, єдиний з усіх людей, не загинув. А вітер з кожною годиною все дужчав та дужчав. Була, як гадав Рауль, одинадцята година, коли вітер досяг найбільшої сили. То була якась страшна потвора, фурія, що криком кричала, суцільна стіна, що палітала раз у раз, не вгаваючи, без кінця. Раулеві здавалося, що він зробився легкий, невагомий, що він летить кудись надзвичайно швидко, розриваючи важку товщу матерії. Вітер не був уже течивом повітря, він зробився якийсь густий, наче вода чи ртуть. У Рауля було таке відчуття, що до того повітря можна дотикатися, можна рвати його на шматки, як м'ясо. Здавалось йому, що за повітря можна вхопитися, можна висіти на ньому, як на прискалку.

Вітер душив його. Рауль не міг до цього стати обличчям, не міг дихати, бо повітря роздимало йому легені, як пухирі, втискалося в рот, у ніздрі. В такі хвилини Рауль відчував, що весь він немов напухає, що тіло його ніби сповнюється піском. Тільки притиснувши губи до стовбура пальми, можна було звести дух. Безугавний тиск вітру геть висцажив його. Знемоглося тіло, знемігся мозок. Він уже ні на що не дивився, ні про що не думав; він був у

націсвідомому стані. Одна тільки думка ворушилася йому в голову: «Отже, це ураган!» Ця думка зникла на мить і з'являлася в його уяві, блимаючи, немов маленький кволий вогник. Він цілком тратив свідомість, а як приходив до пам'яті, чув: «Отже, це ураган!» — і знову непритомнів.

Ураган найдужче скаженів від одинадцятої до третьої ночі, і саме об одинадцятій годині зламалося дерево, що на ньому знайшов собі притулок Мапуї з сім'єю. Мапуї виринув на поверхню лагуни, тулячи до себе дочку свою Нгакуру. Тільки місцева людина може вижити на такому шаленому урагані, на такій хвилі. Папданове дерево, до якого прив'язався Мапуї, безнастанно переверталось у воді, що клекотіла, шумувала, поймалася піною. Мапуї, то тримаючись за дерево, то хутко перебираючи по стовбуру руками, все якось спромогався разом із Нгакурою не захлинутися водою. Та повітря, яким вони дихали, було все заводнене бризками з хвиль та дощем. Майже прямовисний, він лив з неба просто потоками, утворюючи в повітрі суцільну запону.

Десять миль було до протилежного берега атолу. Лагуну вкривали стовбури дерев, колоди, уламки човнів та зруйнованих будинків. Вітер кидав ними на всі боки, і вони нищили бідолах, що плвли лагуною. Рятувався хіба десятий. Майже задушені, безсилі, ошпанившись у цій пекельній ступі, де їх калічило, товкло, розбивало, вони ставали безформним місивом. Але Мапуї пощастило. На порятунок у нього був лише один шанс із десяти, і якраз той шанс припав йому — так захотіла химерна доля. Мапуї викинуло на берег. Він сховався кров'ю від десятків ран. Ліва рука Нгакури була зламана, пальці на правій розчавило, щока та лоб обдерті до кістки. Мапуї вхопився за вцілілий стовбур дерева і міцно до нього притулився, не випускаючи з рук дівчинки. Він важко, уривчасто дихав. А хвилі, набігаючи з лагуни, вкривали його до колін, доходили часом до пояса.

Близько третьої години шалений ураган почав притихати. О п'ятій віяв лише свіжий, погожий бриз, а о шостій стало й зовсім тихо, і сонце засяло в небі. Море почало влягати, хвилі опадали. На березі не зовсім ще заспокоєної лагуни Мапуї побачив понівечені тіла тих, кому не пощастило врятуватись. І Тефара, і Наурі, певне, там, серед них. Він поплентався берегом, приглядаючись до

трупів, і знайшов свою жінку. Вона лежала на березі, до половини в воді. Він сів коло неї й заплакав. Він ревів, немов тварина, виявляючи своє горе у властивий дикунові спосіб. Жінка раптом поворухнулась і застогнала. Він придивився уважніше до неї. Вона була жива. Не тільки жива, а навіть зовсім не поранена. Вона просто спала! Їй теж припав один шанс із десяти.

На острові було тисяча двісті душ, а тепер залишилося живих тільки триста. Морمونський місіонер та жандарм переписали всіх. Лагуна була вкрита трупами. Не лишилося жодного будинку, жодної хатини, на весь атол ані каменя на камені. На п'ятдесят кокосових пальм стояла одна, але й та покалічена, з поламаним гіллям; і на жодній не лишилося горіха. Прісної води теж не було. Неглибкі водозбори на атолі вщерть налило дощем, але вода та була солона, як ропа. З лагуни витягли кілька мішків з борошном. Вони промокли наскрізь. Недобиті мешканці атолу вирізували осередки з поламаних кокосових пальм і їли їх. Вони копали в піску ями і вкривали їх клаптями бляхи. Як хто спромігся, влаштував собі лігво й залазив у нього. Місіонер примудрував якийсь примітивний куб, щоб перегонити воду, але на триста чоловік не міг її наставити.

Під кінець другого дня Рауль, купаючись у лагуні, помітив, що спрага в нього непаче трохи притихає. Він оповістив про цю новину, і триста чоловіків, жінок та дітей невдовзі забрели по шию в лагуну. Вони напилися, вбираючи воду крізь шкіру. Круг них плавали мерці, дехто паствував на трупи, що встеляли дно лагуни. Третього дня живі поховали мертвих і стали чекати пароплава.

Тим часом Наурі, яку ураган розлучив із сім'єю, сама терпіла все те страхіття. Вона вчепилася за якусь нетесану дошку. Дошка поранила її, впивалась у тіло скалками, але Наурі міцно держалась і так, з дошкою, перелетіла через атол у широке море. Високі, як гори, хвилі, скажено палітаючи на неї, вибили її з рук дошку. Наурі була стара — мала близько шістдесяти, — але вона вродилася на цих островах і зросла на морі. Пливучи серед темряви, захекана, змучена, вона ротом ловила повітря. В плече її вдарив кокосовий горіх, аж заболіло. Вона, вмить зрозумівши, що їй робити, схопила горіха, а за годину

нахапала ще сім горіхів. Тоді обв'язала їх кругом себе і тепер легко держалася на воді. Той пояс рятував їй життя, але щохвилини міг і звести зі світу, вщент розтрити її. Вона була гладка, і горіхи, б'ючись об неї, дуже їй дошкуляли. Проте змагатися з ураганом було для неї не первина, і Наурі ждала, поки він стихне, тільки все молилася своєму акул'ячому богові, щоб той захистив її від акул. Одначе на третю годину Наурі була така стомлена, що вже нічого не відчувала. О шостій годині вітер зовсім ущух, а вона й того не завважила. Аж як її викинуло на берег, вона прийшла до тями. Шкіра на ній була пообдирана, руки й ноги закривавлені. Вона поповзла вище, щоб відплив не стяг її в море, аж поки досягла такого місця, де вже хвиля не доходила.

Вона впізнала, куди її викинули хвилі: це, безперечно, Такокота, маленький острівець. Лагуни тут не було, ніхто тут і не жив. До Гіквейру звідсіля п'ятнадцять миль. Бачити Гіквейру вона не могла, але знала, що той острів на південь од Такокоти. Десять днів вона живилася кокосовими горіхами, що на них припливла: випивала їхній сік і їла осередок, тільки потрошку, щоб надовше вистачило. Надія на порятунок була невелика. Бачила Наурі дим од пароплавів, але хіба могла вона сподіватися, що який із них зайде на Такокоту, на цей безлюдний, забутий острів?

Спершу їй не давали спокою трупи. Море вперто викидало їх на берег, а вона, поки було сили, так само вперто скидала мерців назад у море, де акули хапали їх і зажерливо глтали. Коли Наурі знесиліла, трупи кругом облягли берег. Вона відчувала якийсь забобонний жах і одійшла якнайдалі до середини острова, хоч то було недалеко.

На десятій день, коли вона з'їла останній кокосовий горіх, її почала мучити люта спрага. Ледве тягнучи ноги, шкандибала вона берегом, шукаючи горіхів. Дивна річ — круг острова плавало безліч трупів, а кокосового горіха не було жодного, хоч, здавалось, їх мало б бути більше, ніж трупів! Нарешті вона вже перестала шукати і лягла, вкрай знемігшися. Наближався кінець. Залишилось одне: дождати смерті.

Трохи прийшовши до пам'яті, вона помітила, що весь час не зводить очей з пасма блискучого рудого чуба на голові якогось мерця. Хвиля прибіла його ближче й оді-

йшла назад. Труп перекинувся. Наурі побачила, що обличчя в нього нема. Але той рудий чуб був їй знайомий. Минула година. Вона не дуже зацікавилась мерцем. Дожидала смерті, і їй байдуже було, хто такий той страшний мрець.

Одначе ще за годину, помалу підвівшись, вона почала цильно до нього придивлятися. Величезна хвиля викинула його аж геть на берег, куди менші хвилі не доходили. Так, Наурі не помилилась,— та копиця червоного чуба могла бути тільки на одній голові на цілому Паумоту, на голові Леві, німецького єврея, що скуповував перли та вивозив їх на шхуні «Гіра». Отже, «Гіра» загинула. Бог рибалок та злодіїв одвернувся від перекупця перлів.

Наурі підповзла до мерця. Крізь пошматовану сорочку видніло голе тіло, а на тілі шкуратяний пояс на гроші. Затримуючи віддих, вона спробувала розстебнути пояс. Справа була нескладна, далеко простіша, ніж вона гадала. Наурі швидко поплазувала по піску, тягнучи за собою пояс. Одну по одній розстібала вона кишеньки в поясі, але всі були порожні. Де ж він її заховав? В останній кишеньці вона таки знайшла її — першу і єдину перлину, що набув Леві за цю плавбу. Одлізши на кілька кроків, щоб не так смерділо від пояса, Наурі почала розглядати свою знахідку.

Це була вона, та сама перлина, що знайшов Мануї, а одібрав у нього Торікі. Наурі важила її в руці, пестливо качала по долоні. Та не красою перлини вона захоплювалась: у перлині вона бачила дім, що так старанно в своїй уяві збудував Мануї вкупі з Тефарою та з нею. Кожного разу, коли вона дивилася на перлину, перед очима в неї поставав дім, з усіма подробицями і з восьмикутним годинником на стіні. Задля цього варто було ще пожити!

Вона одірвала стяжку від пов'язки на стегнах і міцно прив'язала нею перлину до шиї. Тоді пошкандибала берегом, задихаючись та стогнучи, але вперто шукаючи кокосових горіхів. Незабаром знайшла один, потім, оглянувшись, побачила й другий. Розколовши горіх, вона випила зіпсутий уже сік і з'їла осередок геть до крихти. Трохи згодом вона знайшла розбитого човна. В ньому не було кілочка, що правив колись замість кочета, але Наурі не тратила надії і перед вечором знайшла й кілочка. Все це віщувало на добре. Перлина, видно, була талісманом. Того ж таки вечора Наурі знайшла ще й дерев'яного

ящика, що ледве виглядав з води. Коли вона тягла його на берег, всередині щось торохкотіло — там виявилось десять бляшанок з лососиною. Вона розбила одну бляшанку об човен. Показався сік. Наурі виссала його з бляшанки. Потім кілька годин добувала з неї лососину маленькими шматочками.

Ще вісім днів чекала Наурі порятунку. За цей час вона встигла прилаштувати кілочок до човна, прив'язавши його волокном з кокосових горіхів та рештками своєї *агу*. Човен був побитий, з великими шпарами, і Наурі не мала чим зашпаклювати його, щоб не проходила вода, але вона приберегла замість коряка шкаралупу з кокосового горіха. З великими труднощами вона змайструвала весло, шматком бляшанки обрізала собі коси при самій голові, сплела з них мотузку, прив'язала нею до ломаки дошку з ящика три фути завдовжки, зубами вигризла клинки й ними зміцнила мотузку, що стягала весло.

На вісімнадцятий день, перекинувшись опівночі човном через прибій, вона попливла назад, до Гіквейру. Стара, товста Наурі з усіх тих знегод звелася нінащо: залилася сама шкіра, кістки та жили.

Човен був великий, роботи коло нього стало б трьом чоловікам, проте Наурі гнала його сама своїм незугарним веслом. Човен дуже протікав, і третина часу марнувалось на те, щоб вичерпувати воду. При ясному денному світлі Наурі раз у раз дивилась, чи не замаєчить попереду Гіквейру, — і все марно. За кормою зник Такокота, неначе потонув у морі. Гаряче сонячне проміння вогнем палило голе тіло, що спливало потом. Залишилося ще дві бляшанки з лососиною. Вона попробувала в них дірки й повипивала сік. Гаяти час, щоб витягати шматочками рибу, вона не зважувалась. Течія односила її на захід, і вона раз у раз мусила з нею боротися, прямуючи на південь.

Надвечір, ставши в човні, Наурі побачила нарешті Гіквейру. Чудові кокосові пальми зникли. Де-не-де тільки бовваніли поодинокі дерева, понівечені, з обчухраним листям. Наурі стало веселіше. Вона була ближче до мети, ніж думала. Течія все зносила її на захід. Наурі змагалася з нею, веслюючи без упину. Мотузка, що зв'язувала весло, розтяглася. Багато часу витратила Наурі, перев'язуючи її. Що дві години вода сповнювала човна. Доводилось, відриваючись од весла, черпати її коряком. А течія тим часом несла човен на захід.

Коли ховалося сонце, Гіквейру був за три милі від неї на південний схід. Зійшов повний місяць. О восьмій годні до Гіквейру лишалась одна миля. Ще годину Наурі щосили боролася з течією, але наблизитись до суходолу вже не могла. Вона потрапила в осереддя течії. Човен був великий, весло замале, багато часу марнувалося, виливаючи воду, а до того вона ще й дуже знебулася. Отже, хоч як вона увихалася, а човна відносило на захід.

Наурі помолилася своєму акулячому богові, перехопилась через борт і попливла. Вода її просвіжила. Невдовзі човен був уже далеко позад неї, і за годину вона помітно наблизилась до берега. Але тоді й почалася найбільша небезпека. Просто перед неї, за якихось двадцять ступнів, промайнув поверх води широкий плавець. Вона, не вагаючись, попливла просто на нього. Акула неквапливо крутнула вбік, підпливла до Наурі з правої руки і стала кружляти біля неї. Наурі плівла, не пускаючи з ока плавця. Коли плавець зник, вона занурювала обличчя у воду, придивляючись, де повертається акула. З'являвся на поверхні плавець, і вона знову плівла далі. Потвора не була голодна, Наурі це бачила. Певне, вона наїлась досхочу після урагану. Бо якби ні, то давно б кинулася на Наурі. Акула була довга, футів з п'ятнадцять, і враз би її переполовинила.

Але не можна було гаяти стільки часу через акулу. Чи плівла Наурі, чи зупинялась, течія все відносила її від берега. Минуло півгодини, і акула знахабніла. Бачивши, що Наурі їй не страшна, вона кружляла вже близько, зухвало витріщаючи очі. Наурі зрозуміла, що настане час, коли акула набереться сміливості й кинеється на неї. І зважилась сама зробити перший одчайдушний крок. Стара жінка, далеко серед моря, знесилена голодом і знегодом, не побоялася напасти на морського хижака, не чекаючи, поки він сам на неї кинеється. Вона плівла, ждучи слушного часу. Ось акула ліниво поминула її на відстані якихось восьми ступнів. Стара шарпонулась до неї, немовби наступаючи. Акула люто вдарила хвостом. Шкарубка луска здерла з Наурі шкіру від ліктя аж до самого плеча. Скwapно одпливаючи, акула все ширила кола і нарешті зникла з очей.

В норі, викопаній у піску, покритій клаптями бляхи, лежали Мапуї з Тефарою і лаялися.

— Коли б ти робив так, як я тобі казала! — без кінця провадила Тефара.— Було сховати перлину і нікому не признаватись. От і мав би її тепер.

— Але ж Гуру-Гуру був зі мною, коли я розкрив мушлю. Скільки я вже торочив тобі!

— А тепер не буде в нас дому. Рауль сьогодні казав мені, що якби ти не продав перлини Торікі...

— Та я ж не продавав! Торікі в мене відібрав її!

— Коли б ти не продав її, то він заплатив би тобі п'ять тисяч французьких доларів, а це все одно, що десять тисяч чілійських.

— Він порадився з матір'ю,— пояснив Мапуї,— а вона знається на перлах.

— Пропала перлина! — тужила Тефара.

— Зате я розрахувався з Торікі. Адже я був йому винен тисячу двісті.

— Торікі помер! — крикнула Тефара.— Про його шхуну ніхто нічого не чув. Вона загинула вкупі з «Аораї» та «Гірою». Хіба Торікі тепер поборгує тобі на триста доларів, як обіцяв? Ні, бо він помер! А коли б ти не знайшов перлини, хіба б ти був винен Торікі тисячу двісті? Ні! Торікі помер, а мертвому ти не міг би заплатити!

— Проте й Леві не заплатив Торікі,— казав Мапуї,— дав йому клантик паперу, а за нього Торікі мав одержати в Папіті гроші. Тепер Леві мертвий і не може заплатити. І Торікі помер, і папір пропав, і перлина пропала. Твоя правда, Тефара! Я випустив перлину з рук і нічого не взяв за неї. А тепер лягаймо спати.

Раптом він підняв руку і почав прислухатись. Чутно було, як хтось сопє, ледве зводячи дух. Чиясь рука невпевнено мацала за мату, що була почеплена замість дверей.

— Хто там? — гукнув Мапуї.

— Наурі,— почули вони.— Чи не можеш ти сказати, де мій син Мапуї?

Тефара перелякано скрикнула і вхопила чоловіка за руку.

— Мара,— забелькотала вона,— мара!

У Мапуї лице ножовкло зі страху. Він ближче присунувся до Тефари.

— Жінко добра,— промовив він, заникуючись та намагаючись змішати голос,— я добре знаю твого сина. Він живе на східному березі лагуни.

Почулося зітхання. Мапуї відлягло від серця: він пошпив у дурні мару!

— А звідкіля ти, стара, прийшла? — спитав він.

— З моря,— почувалась тужлива відповідь.

— Так я й знала, так я й знала! — закричала Тефара, хитаючись із боку на бік.

— А відколи це Тефара почує в чужій господі? — почувся за матою голос Наурі.

Мапуї перестрашився і з докором глянув на жінку — це ж вона своїм голосом вказала їх!

— І відколи це Мапуї, мій син, одцурався своєї старої матері? — почувся за матою.

— Ні, ні, я не цурався!.. Мапуї не відцурався тебе! — закричав він.— Я не Мапуї! Кажу тобі, що він живе на східному березі лагуни!

Нгакура, підвівшись на постелі, почала плакати. Мата заворушилась.

— Що ти робиш? — промимрив Мапуї.

— Я хочу ввійти,— сказав голос Наурі.

Щось підіймало мату, Тефара хотіла сховатися під уквивалом, та Мапуї не дав їй. Він ухопився за неї руками, бо не міг не вхопитися. Вони борюкалися, тремтячи зі страху, ляскаючи зубами, і пильно дивилися на мату. Нарешті вони побачили Наурі, що помалу влазила до їхнього лігва; морська вода скапувала з неї, пов'язки на тілі не було. Вони поточилися назад, видираючи одне в одного Нгакурине уквивало, щоб закритися ним.

— Ви б краще дали матері хоч краплину води,— жалібно промовила мара.

— Дай їй води,— наказала Тефара тремтячим голосом.

— Дай їй води,— і собі сказав Мапуї, звертаючись до Нгакури.

Вони вдвох виштовхали Нгакуру з-під уквивала. За хвилину, виглядаючи крадькома з-поза жінчиної спини, Мапуї побачив, що мара п'є воду. Коли ж мара простягла тремтячу руку й поклала її на руку Мапуї, то він, відчувши вагу, переконався, що то не мара. Тоді він виринув з-під уквивала й потяг за собою Тефару. Минуло кілька хвилин, і всі вони вже слухали оповідання Наурі. А коли вона дійшла до того місця, як знайшла Леві, і поклала

перлину на Тефарину долоню, тоді й Тефара впевицплась, що її свекруха жива.

— Вранці,— сказала Тефара,— ти продаси перлину Раулеві за п'ять тисяч французьких доларів.

— А дім? — запитала Наурі.

— Рауль поставить дім,— відказала Тефара.

— Він каже, що дім коштуватиме чотири тисячі доларів. А на тисячу він нам дасть краму. Одна тисяча французьких доларів це все одно, що дві тисячі чілійських.

— І дім буде сорок футів завдовжки? — допитувалася Наурі.

— Аякже,— відказав Мапуї,— сорок футів.

— І всередині кімнати висітима восьмикутний годинник?

— Авжеж... І круглий стіл буде.

— То дайте мені чогось попоїсти, я голодна,— задоволено сказала Наурі.— А потім полягаємо спати, бо я стомилася. Взавтра ми ще поговоримо про дім, а тоді вже продамо перлину. Краще було б узяти тисячу французьких готівкою. Якось воно інакше мати готові гроші, аніж вибирати їх крамом у купця.

Сталося це давно, на одному з островів Фіджі, в селищі Реві. Джон Старгерст підвівся в місіонерському домі і голосно ознаймив, що має замір провіщати Христову віру серед племен Віті-Леву. Віті-Леву — в перекладі Велика Земля — то найбільший острів Фіджійського архіпелагу, що складається з багатьох великих островів, не рахуючи сотень дрібних. Подекуди на узбережжі Віті-Леву притаковилися поодинокі білі — місіонери, купці, ловці трепангів та дезертири з китобійних суден. Життю їхньому завжди загрожувала небезпека. Частенько під самісінькими їхніми вікнами курився дим з напалених печей, а попри їхні оселі тубільці волочили собі на бенкет забитих вогнів.

Лоту, себто християнська віра, посувалася тут повільною ходю, ба навіть, як той рак, ішла назад. Ватажки місцевої людності, проголосивши себе християнами і пригорнувшись, на превелику радість місіонерів, до лона церковного, мали погану налогу прогрішатися, спокусившись м'ясом якогось ворога, що давно на нього стригли зуби. «З'їж — або тебе з'їдять» — такий був закон у цьому краю, і, як видно, мав він ще довго тут панувати.

Деякі ватажки, як от Таноа, Туйвейкоса чи Туйкілакіла, поїдали сотні своїх земляків. Та перший серед тих пенажер, безперечно, був Ра-Ундреундре з Такіракі. Він провадив обрахунок своєї здобичі. Ряд каменів перед його хатинною означав людей, що їх поїв Ра на своїм віку. Був той ряд двісті тридцять ступенів завдовжки, а каменів мав сісімсот сімдесят два. Кожен камінь означав одну жертву. Ряд той був би, мабуть, ще набагато довший, коли б ворожий спис не прохромив Ра-Ундреундре крижів під

час сутички в нетрях Сомо-Сомо, а його самого не подано до столу Наунгавулі, нікчемний ряд якого палічував усього сорок вісім каменів.

Знесилені тяжкою працею, виснажені пропасницею, місіонери не подавалися, зятятю виконуючи свої обов'язки. Хоч деколи їй до розпачу доходило, та вони вірили, що мусить статися якесь чудо — зійде, приміром, на землю святий дух, палаючи вогняними язиками, і настануть тоді великі жнива на заблукані душі. Людожери з Фіджі теж уперто трималися свого. Кучеряві ласуни не хотіли зрікатися своїх горщиків з м'ясом, поки було що в них накладати. Часом, як бранців бувало забагато, людожери дурили місіонерів. Пускали поголоску, що тоді-то й тоді відбудеться велика учта і вони зведуть зі світу силу народу. Місіонери поспішалися рятувати бідних бранців: вимінювали їх на тютюн, перкаль і квартаи намистин. Віддаючи таким чином зайвину живого м'яса, ватажки добре на тому вигравали, завжди-бо мали змогу напасти на яке чуже селище та захопити здобич.

Отак стояли справи, коли Джон Старгерст ознаймив, що понесе слово боже від узбережжя до узбережжя Великої Землі. І найперше він хотів вирушити в гори, туди, де починалася річка Рева.

Почувши це, всі вжахнулися. Проповідники-тубільці навіть заплакали. Двоє товаришів-місіонерів з усієї сили намагалися відраяти його. Король Реву застерігав Старгерста, що горяни напевне зроблять з ним *кай-кай*, себто з'їдять його. Йому, як володареві, що ввірував у Лоту, доведеться піти на них війною, а горян, він це добре знає, йому не здолати. Вони зможуть припливти річкою та зруйнувати селище Реву, — про це король Реву теж знав не згірше. Але що він мав діяти? Коли Джон Старгерст, ні на що не зважаючи, піде туди, його там напевне з'їдять, а тоді буде війна, і сотні людей загинуть.

Надвечір того ж таки дня прибула до Джона Старгерста депутація ватажків Реву. Він слухав їх терпляче, так само терпляче сперечався з ними, але від свого не відступився ні на крок. Товаришам своїм місіонерам він сказав, що зовсім не прагне мучеництва. Він лише творить волю божу. Його-бо покликано нести слово господнє серед мешканців Віті-Леву.

Купцям, що з великим запалом переконували його, Джон відповів:

— Ваша мова ні до чого. Ви боїтеся тільки, аби не мати обитків. Ви цікавитесь лише грошима, а я піклююся про душі людські. Поганів цього темного краю треба врятувати од вічних мук.

Джон Старгерст не був фанатик. Він би перший заперечив, якби про нього таке сказано. Був з нього чоловік вельми практичний і розважний. Він ані хвилини не воявив, що його виправа дасть найкращі наслідки. Він марив про те, як у темних душах горян спалахне святий вогонь, надихне їх на спасення життя і розіллється з гір могутніми, широкими хвилями геть по всій Великій Землі, а звідти аж до найдальших та найменших острівців серед безмежного океану. Лагідні сірі очі Джонови не світилися безтямним, хворобливим запалом. Він був спокійний, рішучий, непохитний, бо всією своєю істотою вірив у вищу силу, що ним керує.

Знайшовся лиш один чоловік, який схвалив його заміри. Був то Ра-Вату. Він потайки від інших підохочував Старгерста й пропонував йому провідників, що мали довести його до найближчого підгір'я. В свою чергу поведінка Ра-Вату безмежно тішила Джона Старгерста. Занеклий поганин Ра-Вату, з темним, як і його вчинки, серцем, починав випромінювати боже світло. Він закидав навіть про те, що думає прийняти віру Христову. Щоправда, три роки тому він теж казав, що хоче вихреститись, і таки приєднався б до лона церкви християнської, якби Джон Старгерст дозволив був йому забрати з собою в пову віру і своїх чотирьох жінок. До моногамії Ра-Вату мав певні застереження як з боку економічного, так і з етичного. Крім того, місіонер своєю незгодою нізачо зневажив його. Отже, щоб довести цілковиту незалежність своїх переконань, Ра-Вату замахнувся на Старгерста здоровенною бойовою палицею. Місіонер урятувався тільки тим, що миттю прискочив до Ра-Вату, міцно обняв його і держав так в обіймах, аж поки наспіла допомога. Однак тепер усе те минуло й забулося. Ра-Вату лаштувався перейти в лона церкви вже не тільки як навернений поганин, але й як навернений полігаміст. Він заповняв Старгерста, що жде лишень, поки вмере його найстарша жінка, дуже хвора.

Джон Старгерст поплив угору по тихій річці Реві в одному з човнів Ра-Вату, і за два дні човен мав доправити його туди, куди сягала водяна дорога, а тоді вернутися

назад. Далеко на обрії мріли високі курні верховини, здіймаючись до самого неба. То було пасмо гір Великої Землі. Цілий день Джон Старгерст дивився, очей не зводячи, в той бік. Його брала нетерплячка.

Час від часу він подумки молився. Іноді з ним укупі молився Нарау, тубілець-проповідник, що вихрестився сім літ тому, коли доктор Джемс Елері Браун урятував його від гарячої печі, витративши на нього всього лише кілька плиток тютюну, два бавовняні укривала та велику пляшку цілющого бальзаму. Тільки в останню хвилину, після двадцяти годин самотніх молитов, Нарау врешті почув голос божий, що велів йому йти в гори з Джоном Старгерстом.

— Я йду з тобою, вчителю,— заявив він.

З тихою радістю вітав Джон Старгерст заміри Нарау. Сам господь бог допомагає йому, коли вже така слабкодуха істота, як Нарау, не побоялася йти з ним разом.

— Я, по правді кажу, не одважний; я наймізерніше начиння господнє,— казав Нарау ще першого дня, сівши в човен.

— Ти повинен вірити, твердо вірити,— навчав його місіонер.

Того ж таки дня річкою Ревою вгору вирушив і другий човен. Одначе плив він оддалік, ховаючись, щоб не запримітили його з першого човна. Той човен теж належав Ра-Вату, а сидів у ньому Ерірола, брат у перших і вірний помічник Ра-Вату. Цілу дорогу він тримав у руках маленького кошика, в якому лежав китів зуб. То був чудовий зуб, на цілих шість дюймів завдовжки, довшеної форми і, видно, давній віком, бо трохи зжовк і одсвічував червоном. Він теж належав Ра-Вату. А коли на Фіджі такий зуб починав ходити по руках, відбувалися важливі події. Бо там водився звичай, що той, кому подаровано китового зуба, мусив учинити волю того, хто його подарував, хоч би там що він просив — чи то чоловіка вбити, чи учинити спілку поміж племенами. І ніколи ще ніхто з мешканців Фіджі не пішов на таку наругу, щоб, узявши зуба, не вволити бажання того, хто його подарував. Траплялося, що прохання не щастило виконати або виконувало з деякою загайкою, але наслідки тоді були кепські.

Другого дня надвечір Джон Старгерст доплив майже до верхів'я Рєви й зупинився в селищі одного ватажка, що звався Монгондро. Вранці він гадав вирушити пішки

разом з Нарау до верховин курних гір, що тепер, зблизька, поблискували, мов зелений оксамит. Старий присадкуватий Монгондро був чоловік плохий, привітної вдачі, він трохи недобачав, до того ж мав слонову хворобу. До військових чвар він уже втратив хіть. Монгондро гостинно зустрів місіонера, нагодував потравами з власного столу і навіть завів з ним балачку на релігійні теми.

Маючи допитливий розум, він звернувся до врадуваного Джона Старгерста, щоб той з'ясував йому, як саме постав світ. Джон Старгерст помітив, що коротка оповідь за книгою Буття про початок світу дуже вразила Монгондро. Кілька хвилин старий курив, не озиваючись і словом. Тоді, вийнявши люльку з рота, скрушно похитав головою.

— Так не могло статися,— промовив він.— Я, Монгондро, за молодих літ умів майструвати. І минало цілих три місяці, поки зроблю було човника, зовсім маленького човника. А ти кажеш, що всю землю й воду створив один чоловік.

— Ні, їх створив бог, єдиний, правдивий бог! — перехопив місіонер.

— Нехай і бог,— міркував Монгондро.— Виходить, що все: і землю, й воду, й дерева, рибу та ліс, і гори, сонце, місяця та зірки — створено за шість день. Ні, щось воно не так! Кажу тобі, замолоду з мене був спиртний майстер, а все-таки доводилося три місяці поморочитись коло одного маленького човника. Все це казка для малих дітей. Жодна доросла людина цьому не повірить.

— А я ж дорослий! — заперечив місіонер.

— Авжеж, ти дорослий. Але мій темний розум не годен збагнути того, у віщо ти віруєш.

— Кажу тобі, я вірю, що все створено протягом шести днів!

— Еге ж, еге ж,— замурмотів, заспокоюючи місіонера, старий людожер.

А коли Джон Старгерст та Нарау полягали спати, в хатину до ватажка тихенько прошмигнув Ерірола і після довгої дипломатичної балачки подав Монгондро китового зуба.

Старий ватажок довго тримав обіруч того зуба. Напрочуд гарний був зуб; спокуса для Монгондро була велика. Але він здогадався, чого проситиме Ерірола за подарунок.

— Ні, ні! Зуб чудовий, що й казати! Хто б не хотів мати такого!

А все ж старий, перепросивши якнайкраще Еріролу, оддав йому зуба назад.

Тільки свінуло, вже Джон Старгерст був на ногах. У чоботях з довгими халявами він швидко ступав стежкою поміж чагарів. Слідком за ним ішов вірний Нарау, а голлий провідник, що його послав з ними Монгондро, показував їм дорогу до сусіднього селища. Опівдні вони вже були там. Звідти мав їх вести інший провідник. А за милю позад них крався Ерірола з кошиком за плечима, і в тому кошику був китів зуб. Ще два дні йшов він назирці за місіонером, у кожному селищі пропонуючи ватажкам китового зуба, та всі від нього відмовлялися. Не встигне місіонер вийти з селища, а вже й Ерірола тут; стож ватажки наперед здогадувалися, чого він проситиме, і не хотіли той дарунок брати.

Місіонер та Нарау заглибилися в гори, а Ерірола пішов навперейми мало кому відомою стежкою, випередив їх і перший прибув до володінь Булі з селища Гатоки. Булі, звісно, не знав про те, що невдовзі має прийти й Джон Старгерст. А китів зуб був напрочуд гарний — рідко такі трапляються, незвичайного забарвлення. Запропонував його Ерірола прилюдно. Булі з Гатоки сидів на найкращій із своїх мат, оточений старшими радниками. Трое служок віялами відганяли від нього мух. І він ласкаво погодився прийняти з рук свого вістуну китів зуб, дарунок Ра-Вату, що його приніс у гори Ерірола, брат у перших Ра-Вату.

Розляглися гучні оплески. Радники, вістун, служки з віялами, всі в захваті вигукували гуртом:

— А! Вої, вої! А! Вої, вої! А табуа леву! Вої! Вої! А мудуа, мудуа, мудуа!

— Незабаром прибуде сюди біла людина, — почав Ерірола, перемовчавши належну хвилю. — Це місіонер, і він прибуде ще сьогодні. Ра-Вату бажає мати його чоботи. Він хотів би подарувати їх своєму доброму приятелю Монгондро. З чобітьми разом пошле він йому й ноги білої людини, бо Монгондро старий, і зуби в нього кепські. Подбай же, о Булі, щоб разом з чобітьми надіслано й ноги. А тулуб може залишитися й тут.

Булi вже каюся, що прийняв китового зуба. Радiсть в очах його враз погасла, i він нерiшуче оглянувся. Та що ж, подарунка взяв, то нічого не вдiєш.

— Що може важити така дрібниця, як місіонер! — підочував його Ерірола.

— Атож, така абищниця, як місіонер, не варт доброго слова,— відказав Булі, опанувавши себе.— Монгондро матиме чоботи. Рушайте, хлопці, втрьох або вчотирьох, перестрiньте місіонера на стежці. Та подбайте, щоб вернулися сюди з чобiтьми.

— Запізно вже,— мовив Ерірола.— Чуєш? Він iде сюди.

З густих кущів саме вигулькнув Джон Старгерст, а за ним слідком Нарау.

Переходячи потiк, набрав він у свої славетні чоботи з довгими халявами повно води, i тепер за кожним кроком вона дзюркала з них тонкими струмочками. Старгерст поглянув на присутніх променистими очима. Непохитний у своїй вірі, не відчуваючи в завязтi ні страху, ні сумніву, оглядав він селище, i безмежна радiсть сповнювала його серце. Він знав, що відколи світ настав, нога білої людини не ступала ще сюди, в гірську твердиню Гатоку.

Очеретяні хатини тулилися до прикрях гірських схилів, зазираючи в бурхливу Реву. Обабіч здіймалися до неба стрімкі скелі. У вузьку ущелину сонце заглядало хіба яких три години на добу. Не було тут ані кокосових пальм, ані бананів, хоча буйна тропічна рослинність вкривала гори, залазила в кожну щпарку, чiплялася корінням за найменші розколони. Легкі зелені гірлянди звисали з гострих прискалків. А в далекому кінці ущелини, зриваючися з височини восьмисот футів, ринула могутнім потоком Рева, i повітря в цій скелястій фортеці дрижало та гуло, одзиваючись на ритмічний гуркіт водоспаду.

Джон Старгерст побачив, як із ватажкової хатини випішов Булі зі своїм почтом.

— Я приніс вам гарну звістку,— привітав їх місіонер.

— А хто тебе послав? — спокійно запитав Булі.

— Бог.

— Такого ймення не знають у Віті-Леву,— осміхнувся Булі.— Над якими островами, селищами, міжгір'ями він панує?

— Він панує над усіма островами, всіма селищами, всіма міжгір'ями,— врочисто відповів Джон Старгерст.— Він володар землі й неба, i я приніс вам його слово.

— А чи прислав він китового зуба? — нахабно запитав Булі.

— Ні, але коштовніше за всякого китового зуба...

— У нас такий звичай, що владарі вимінюються подарунками, посилають китового зуба, — не дав Джонові доказати Булі. — Твій пап скнара і сам ти дурень, коли прийшов у гори без нічого. Ось глянь, щедріший, ніж ти, чоловік випередив тебе.

Сказавши так, він показав китового зуба, що дав йому Ерірола.

Нарау застогнав.

— Це китів зуб Ра-Вату, — прошепотів він до Старгерста. — Я його добре знаю. Тепер ми пропали.

— Гарна річ, — мовив місіонер, гладячи свою довгу бороду та поправляючи окуляри. — Ра-Вату подбав про те, щоб нас тут прийняли як слід.

Але Нарау знову застогнав і відійшов від того, кому так вірно товаришив.

— Ра-Вату скоро прийме Лоту, — сповістив Старгерст. — І вам теж я приніс Лоту.

— Нащо мені твоє Лоту! — згорда відказав Булі. — Я вирішив, щоб тебе ще сьогодні було забито.

Він кивнув до рослявого горянина, і той, поступивши наперед, замірився палицею. Нарау чимдуж метнувся до найближчої хатини, шукаючи захисту серед жіноцтва, і затулився матами, а Джон Старгерст жваво скочив до свого ката і обняв його за шию.

Тепер, урятувавшись на часину від неминучої смерті, він став переконувати дикунів так гаряче, як тільки міг. Добре розуміючи, що захищає своє життя, він, одначе, ані хвилювався, ані боявся.

— Ти погано вчиниш, забивши мене, — казав він катові. — Я нічого лихого не заподіяв ні тобі, ні Булі.

Він так тісно притулився до горянина, що ніхто не зважувався вдарити його палицею, щоб не влучити земляка. Джон Старгерст не розводив рук і, рятуючи своє життя, переконував тих, що голосно вимагали його смерті.

— Я звуся Старгерст, — казав він спокійно. — Я працював на Фіджі три роки і не просив ніякої віддяки. До вас я прийшов, аби вчинити вам добро. Нащо мене вбивати? Що вам від цього прибуде?

Булі крадькома поглянув на китів зуб: йому ж бо вже гоїно віддячено!

Натови голих дикунів оточив місіонера. Вони завели пісню смерті, пісню про гарячу, аж червону, піч — і заглушили Джонів докірливий голос. Але Старгерст так спиритно викручувався, припадаючи всім тілом до ката, що тому ніяк було вжити своєї страшної палиці.

Ерірола посміхнувся, і Булі посіла лють.

— Оступіться, дурні! — крикнув він. — Оце то добра слава піде про вас по всьому узбережжі! Десяток вас на одного беззбройного, кволого, як жінка, місіонера — і не влораєтеся з ним!

— Стривай, о Булі! — намагаючись перекричати гамір та метушню, гукав місіонер. — Я й тебе подужаю! Моя зброя — істина й справедливість, і жодна людина не може її подолати!

— Ну, то підійди до мене, — озвався Булі. — Моя зброя — нікчемна, мізерна палиця, і, як ти кажеш, тебе вона не подолає.

Юрба розступилася, і Джон Старгерст став лице в лице перед Булі, що спирався на величезну сучкувату палицю.

— То підходь же, місіонере! — задерикувато крикнув Булі. — Збори мене!

— Не журись, я підйду і збору тебе, — відказав Джон Старгерст. Протерши окуляри та знову надівши їх, він ступив наперед.

Булі чекав, піднявши вгору палицю.

— Найперше зваж, що від моєї смерті тобі нічого не прибуде, — почав своєї місіонер.

— За мене відповість моя палиця, — сказав Булі.

Так він відповідав на кожне місіонерове слово та все пильнував, щоб попередити хитрий викрут білої людини, що кидається в обійми своєму ворогові.

Аж тепер тільки вперше збагнув Джон Старгерст, що смерть за плечима. І вже не пробував її уникнути. Без шапки стояв він проти ясного сонця й голосно молився — загадкова постать неминучої білої людини, що з біблією, револьвером чи пляшкою рому всюди спобігає зачудованого дикуна на власній його землі.

Так стояв Джон Старгерст перед Булі з Гатоки в його скелястій фортеці.

— Прости їм, бо вони не відають, що чинять, — молився він. — Зглянься, господи, на Фіджі! Май, господи, жаль до Фіджі! Почуй, о Єгово, молитву мою заради сина твого, що ти послав нам, аби через нього ми всі стали дітьми

твоїми! Ти дав нам життя, і ми віримо, що знову поверне-
мось у лоно твоє. Темна земля ця, о боже, темна. Але ти
всемогутній і можеш її врятувати. Протягни дслоно
свою, господи, і врятуй Фіджі, врятуй нещасних людоже-
рів з Фіджі.

Булi увiрвався терпець.

— Тепер я дам тобі відповідь,— промурмотів він, за-
махуючись палицею.

Нарау, що заховався серед жіноцтва та мат, почув,
як щось важко гугнуло, і здригнувся. Тоді залунала піс-
ня смерті, і він зрозумів, що його улюбленого вчителя по-
волокли до печі. Він почув ще слова пісні:

«Обережно песи мене, обережно,

бо я захисник сього краю,

Дякую тобі, дякую, дякую!»

Потім серед гамору почувся поодинокий голос, що
запитав:

«Де відважний чоловік?»

Сотня голосів заревла на відповідь:

«Зараз його притягнуть до печі й спечуть».

«Де боягуз?» — знову почувся самітний голос.

«Утік і поніс звістку! — загув еатовп на одповідь,—
утік і поніс звістку! Утік і поніс звістку!»

Нарау застогнав у тузі. Давня пісня казала правду. Він
був боягуз, і нічого іншого йому не залишалось, як утекти
й понести звістку про подію.

Він важив сто десять фунтів. Волосся в нього було по-тубільному кучеряве, і весь він був чорний, своєрідно чорний: не синюватий, не червонуватий, а чорний от, як чорна слива. Звали його Маукі, і він був ватажків син. Мав він три *тамбо*. *Тамбо* в Меланезії означає те саме, що *табу* в полінезійців. Ці три *тамбо* склалися з таких заборон: по-перше, він ніколи не повинен був ані торкатися жіночої руки, ані допускати, щоб жіноча рука торкалася його самого або його речей, по-друге, не вільно було йому їсти водяних слимаків чи й іншу яку страву з того вогню, де вони прямилися; по-третє, не дозволялося Маукі дотикатися до крокодила, та й плавати човном, де був би хоч крокодиль зуб.

Зуби в Маукі були теж чорні, але вже по-іншому, ніж тіло. Їхній колір нагадував, сказати б, сажу. Придбали вони цю барву тієї ночі, коли мати пофарбувала їх порошком із гір, що за Порт-Адамсом. Порт-Адамс — це таке село на узбережжі Малейти, а Малейта — найдикіший острів з усіх Соломонових, такий дикий, що й досі ані купці, ані плантатори не зважились там оселитись. І давніх літ ловці трепангів та скупники сандалового дерева, і сучасні наймачі робітників із своїми вінчестерами та бензиновими двигунами,— всі, хто заглядав на Малейту, шукаючи пригод та зиску, тут звичайно гинули і гинуть від топірців та тупоносих куль із снайдерівських гвинтівок *. Маємо двадцяте століття, але й тепер, як і перше, Малейта — кляте місце для наймачів, що набирають тубільців на плантації, розкидані по сусідніх, цивілізованіших островах, де платиться робітникові тридцять доларів на рік. Тубільці тих сусідніх, цивілізованіших островів, діткнуті культурою, уже не стають за таку ціну на плантацію.

Вуха в Маукі були продірявлені не в двох-трьох, а в двадцятьох місцях. В одній невеликій дірочці теліпалася глиняна люлька. Більші дірки на таке вже не годилися, люлька не могла в них триматись. У найбільші дірки він заспляв звичайно щось подібне до дерев'яних сережок, дюймів по чотири в діаметрі, — а самі дірки мали в обводі дюймів дванадцять з половиною. У смаках своїх Маукі додержувався давніх традицій. Справді-бо, решту дірок вишовняли в нього такі оздобн: порожні пабої з рушниць, ухналі, мідяні гвинти, клапті мотузки, плетінки, пучки зеленого листя, а вечорами ще й червоні гібіскові квітки. Отож річ ясна, що кишень він не потребував, та й не було їм місця, бо тільки й одежі мав він, що перкалевий пояс кілька дюймів завширшки. Ножика посив він у чубові, зачепивши його за кучеряве пасемце, а пайдорожчий скарб — вушко від порцелянової чашки — висів на черепаховій каблучці, просунутій крізь носову хрястку.

Проте обличчя Маукі мав приємне. Гарнешьким назвало б його всяке, а як на меланезійця, то це був просто вірець людської вроди. Лише мужності, сили бракувало тому обличчю. Щось було в ньому западто делікатне, жіночне, майже дівоче. Риси тонкі, делікатні та дуже вже дрібні. Невиразне підборіддя, позбавлений енергії рот. Чоло, щелени, ніс — усе якесь безхарактерне. Але в очах іноді поблискував огник, засвідчуючи притаманні Маукі властивості, що їх інші не могли ще зрозуміти. Ті приховані властивості — відвага, впертість, хоробрість, буйна уява, меткий та спритний розум — не раз дивом дивували земляків Маукі, виявляючись у разючій послідовності його вчинків.

Батько Маукі був ватажок селища Порт-Адамс. Отже, Маукі змалку жив на морському березі, однаково добре почувуючи себе й на землі й на воді. Він досконало вивчив життя всякої риби та устриць, а навколишні рифи знав, як свої п'ять пальців. Човном керував він як мало хто. Плавати навчився по першому годочку, а в сім літ міг за-таювати дух на цілу хвилину і поринав на дно в місцях завглибшки тридцять футів.

Якраз семирічним хлопчиком викрали його лісові мешканці, що самі не вміли плавати і боялися солоної води. Отже, відтепер Маукі бачив море лиш здалека, крізь плетиво гілок у густих гаях або з гірських шпилів. Він попав у рабство до старого Фанфоа, головного ватажка на два-

дцять сіл, розкиданих по малейських лісах. Димок, що підіймався звідти погожого ранку в небо,— то єдиний доказ білим морякам, що й по джунглях Малейти живуть люди. Бо білі не сягають туди ніколи. Колись, порушені жаждою золота, вони пробували дістатися в джунглі,— тепер їхні голови з вискаленими зубами стримлять на закурених кроквах у хатинах лісових воївників.

Коли Маукі перейшло на сімнадцятий рік, у Фанфоа якраз скінчився увесь тютюну, і дуже це йому допікало. То був скрутний час для всіх його підданців. І випен був він сам. Суо була гавань така маленька, що велика шхуна не могла там об'якоритись. Весь берег поріс мангровими деревами *, що простягали свої віти понад воду. То була немовби пастка, і в ту пастку тубільцям пощастило зловити двох білих, що прибули невеликим кечем * наймати робітників. Вони мали багато тютюну та різного краму, а до того ще й три рушниці та безліч набоїв. У гавані не було жодних сіл, і наймачі мали діло з лісовиками, що приходили здалеку. Справи їхні йшли спочатку чудово: першого ж таки дня згодили вони двадцятьох робітників, навіть старій Фанфоа записався. Але того самого дня наїняті дикуни стяли голови двом білим, повбивали матросів і спалили кеч. Відтоді цілих три місяці мали тубільці досхочу тютюну та розмаїтого краму. А потім прийшов військовий корабель. Бомби з нього сягали далеко по острову, перелякані мешканці втікали в якнайглухіші лісові хащі. На берег вийшли білі, вони пустили на попіл села з усім їхнім тютюном та крамом. Кокосові пальми та банани порубано, таро * на полях знищено, свині та кури побито.

Звичайно, то була добра для Фанфоа наука — але ж тютюну тим часом не стало. Молоді хлопці, підвладні йому, боялись тепер найматися до білих, і тому Фанфоа звелів одвести раба свого Маукі на берег і там віддати його на роботу за пів'ящика тютюну. Опріч тютюну, одержав Фанфоа в завдаток із платні свого раба на плантаціях ножі, сокири, перкаль та намисто. Коли Маукі опинився на кораблі, його поймав великий жах. Він тремтів, як жертвоне иня. Білі ж були такі пелюдяні. Та й як їм, двом білим серед тичби дикунів на берегах Малейти, бути людяними! Адже кожна шхуна мала по п'ятнадцять або й двадцять темношкірих матросів, та ще часом десятків шість-сім нащитих робітників. А тут ще мешканці узбереж, які

кожної хвилини могли напасти зненацька і всіх вирізати. Справді-таки, білий за таких умов повинен бути жорсткий. А ще мали ті страшні люди різне диявольське начиння: швидкобійні рушниці, якісь залізні та мідяні пристрої, що рухали шхуну й без вітру, нарешті скриньки, що розмовляють і сміються, немов живі істоти. А про одного білого Маукі чув навіть таке, що той міг собі вставляти й витягати зуби, коли схоче... Справжнісіньке чортівщина!

Маукі одвели в каюту вишу. На палубі залишився вартувати один білий, озброєний двома револьверами. В каюті сидів другий білий, що держав перед собою книжку і креслив у ній чудні значки та карлючки. Він зиркнув на Маукі, наче на якусь курку чи підсвинка, заглянув йому під руки і щось записав у тій книжці. Потім він подав паличку до письма новому робітникові. Той лише торкнувся до неї і в такий спосіб підрядився працювати три роки на плантаціях милової компанії «Місячний блиск». Сам Маукі того не знав, ніхто йому нічого й не пояснював. Та суворі білі люди наглянуть, щоб він чесно дотримав слова, — а могутність Великобританії та всього її флоту додавала їм сили й певності.

Були на кораблі й інші тубільці з далеких, чужих земель, і коли білий звелів їм, вони витягли в Маукі з чуба довге перо, обстригли його цільно і обвинули йому стегна яскраво-жовтим перкалем, так званим *лава-лава*.

Не день, не два пробув він на шхуні, багато країв та островів побачив — і вві сні вони йому перше не ввижалися, — а нарешті поставлено його в Новій Джорджії на роботу. Мав він тут корчувати джунглі та різати очерет. Тепер лише спізнав він, що то воно праця. Навіть у Фанфоа не доводилось йому так тяжко працювати, і це зовсім не припало йому до смаку. Працювали робітники од світання до смеркання, а їли тільки двічі на день. Та й харч був дуже одноманітний: день при дні солодка картопля, і так цілими тижнями, а тоді знов цілими тижнями самий риж.

Щодня повинен був Маукі здіймати шкаралупу з кокосових горіхів, і багато-багато днів доглядав він вогню, де висушувано копру. Від того почали йому боліти очі, і його поставили рубати дерево. Він добре орудував сокирою, отже, через який час понав до партії, що будувала міст. А то якось його примусили за кару прокладати з іншими

дорогу. Працював він і на вельботах, коли звозили копру з далеких берегів або коли білі виїздили глушити рибу динамітом.

Він трохи паламався говорити по-англійському і, отже, міг тепер порозуміватися з усіма білими і з усіма робітниками, що мали тисячу різних говірок. Багато дечого довідався він про білих людей, а головне, що вони чесно додержують слова. Приміром, обіцяно йому дати тютюну, — і він його справді отримував. А як обіцяли робітникові «всипати бубни», коли він завинить, — то неодмінно всипали, як було за що. Маукі не розумів, що воно означає «всипати бубни», але вислів цей був часто вживаний, і він собі приточив його до вибитих зубів та крові, які частенько товаришили тій «бубні». Проте дізнався він також, що невинних не б'ють. Навіть коли білий часом вип'є зайву чарку — а це бувало раз у раз, — і тоді він нікого не вдарить, аби ніхто тільки ладу не порушував.

Маукі не любив плантацій. Працю він ненавидів, він-бо ватажків сип. Десять уже літ минуло, відколи Фанфоа вкрав його з Порт-Адамса, і Маукі дедалі більше брала пудьга за домовкою. Що там, він навіть за Фанфоа пудгував. І нарешті він утік. Він гадав, що йому пощастить дійти лісами до південного берега, вкрати човна й повернутися ним до Порт-Адамса. Але в дорозі захворів він на лихоманку, його спіймали і вернули, мало що не мертвого, назад.

Вдруге він утік разом із двома малейтськими хлопцями. Вони пройшли берегом двадцять миль і сховалися в одному селищі, в хатині переселенця з Малейти. Але серед ночі, не побоявшись цілого селища, прийшло двоє білих, всипали бубни втікачам, зв'язали їх, мов поросят, і кинули на корабель. А тому, хто втікачів переховував, всипано бубни, та ще й досипано, коли зважити, скільки вибито в нього зубів, здерто шкіри та вирвано чуба. Довіку стратив він, мабуть, охоту переховувати втікачів.

Ще рік працював Маукі на плантації, а потім узяли його в один дім за служника. Там годували його добре, роботи було небагато й нетяжкої. Він слугував білим панам, подаючи їм удень і вночі віскі та пиво. Це йому подобалось, — але життя в Порт-Адамсі подобалося йому ще більше. Він повинен був працювати ще два роки, — а це було занадто для Маукі. Його так тягло додому! За цей рік він набрався розуму та досвіду і мав тепер більшу

спроможність утекти. Йому доручали чистити рушниці, і він знав, де висить ключ до комори. План утечі виробив він, Маукі, і от одної ночі десятеро хлопців-малейтян та один хлопчина з Сан-Крістобалю втекли з бараків, де жили робітники, і підтягли до берега котрийсь із вельботів. Не хто, лиш Маукі добув ключі до човна, а також двадцять вінчестерів, багато набоїв, коробку динаміту з детонатором та гнотом і десять ящиків тютюну.

Віяв північно-західний мусон. По почах пливли вони на південь, а завидна ховалися на самотніх, безлюдних острівцях або затыгали човен у чагарник, коли приставали до великих островів. Нарешті дістались вони до Гвадалканару і понід берегом, а далі протокою Індіспенсебль підпливли до острова Флоріди *. Тут вони вбили хлопчину із Сан-Крістобалю, голову сховали, а тулуб, руки та ноги снесли і з'їли. До Малейти лишалося тепер двадцять миль, але вночі сильна течія та мінливий вітер не дали втікачам дістатися до берега. На світанку вони були не далі як за кілька миль од своєї мети. Але на світанку прийшов і катер з двома білими на ньому. Білі не злякалися одинадцяти малейтян з дванадцятьма рушницями. Маукі та товаришів його одвезено на острів Тулагі: там жив великий білий, над усіма білими пан. Той великий білий пан присудив утікачів зв'язати, дати їм по двадцять ударів гаранником і оштрафувати на п'ятнадцять доларів кожного. Потім їх одіслали назад на Нову Джорджію; тут їм, поверх карн, всиано ще бубни і звелено знову працювати.

Тепер Маукі вже не був за служника. Йому наказано разом з іншими робітниками прокладати дорогу. П'ятнадцять доларів штрафу заплатили за нього ті білі, що від них він утік, але Маукі мав відробити ці гроші, тобто працювати окрім «умовленого» часу ще шість місяців. А за вкрадений тютюн йому накинули додатково рік.

Три з половиною роки мусив він іще терпіти, поки прийде час вернутись до Порт-Адамса. Отож одної ночі украв він човна, переховався на острівцях у протоці Манінг, а тоді переплив її і подався крадькома попід східним берегом острова Ізабел. Уже на дві третини зблизився Маукі до рідного острова, аж тут спіймали його білі коло лагуни Меріндж. Тиждень по тому він утік від них і сховався в густому лісі. Ліси на Ізабелі були незалюднені, а всі бережани держались вже християнської віри. Білі визна-

чили тому, хто вловить Маукі, п'ятсот плиток тютюну в нагороду. Тим-то щоразу, тільки зближався Маукі до моря, щоб украсти човна, тубільці починали за ним ганятися. Так пройшло чотири місяці, а коли нагорода виросла до тисячі плиток, його зловлено і повернуто до Нової Джорджії. Знов поставили його між робітниками, що прокладали дороги. Ну, а тисяча плиток тютюну коштує п'ятдесят доларів, і Маукі мав сам сплатити ці гроші, тобто працювати ще рік і вісім місяців. Тобто лише за п'ять літ міг він вернутися до Порт-Адамса.

Туга за рідним краєм дедалі зростала. Його зовсім не надіяла перспектива чотири роки терпеливо й тяжко працювати і ждати в покорі повороту додому. Тому знов спробував він утекти, і знову його спіймано. Справу розглядав сам містер Гевбі, уповноважений милової компанії «Місячний блиск», і засудив він Маукі, як невинного. Компанія мала свої плантації і на островах Санта-Крус, що лежать за кількасот миль від Нової Джорджії. Туди відсилали звичайно невинних із Соломонових островів. Відпровадили туди й Маукі, та він не доїхав. Шхуна стала на перепочинок у Санта-Анні, і вночі Маукі вислизнув з корабля, доплив до берега, украв у торговельного агента дві рушниці та ящик тютюну й перехопився човном до Крістобалю. Малейта була від нього на дівіші, п'ятдесят чи шістдесят миль відтіля, але, доїхавши до протоки, Маукі зазнав нового лиха: на його човник налетів шторм і відніс назад до Санта-Анни. Тут агент упіймав його, закував у залізо і держав, доки шхуна вернулась із Санта-Крусу. Обидві рушниці агент собі повернув, але за тютюн Маукі повинен був рік відробляти. Словом, шість іще літ треба було працювати для компанії.

Прямуючи до Нової Джорджії, шхуна зупинилась у протоці Марау, на південному сході Гвадалканару. З кайданами на руках Маукі кинувся в воду, досяг берега і сховався в лісі. Шхуна пішла далі, але місцевий агент компанії «Місячний блиск» пообіцяв тому, хто зловить утікача, тисячу плиток тютюну. Тубільці привели Маукі, і рахунок його збільшився ще на рік і вісім місяців. Він ще раз, доки прийшла шхуна, спитувався втекти, цього разу вже вельботом, знову-таки захопивши ящик агентського тютюну. Та вдарив з північного заходу шквал, викинув його на берег Уджі, тубільці-християни відняли в хлопця тютюн і відвели його до тутешнього агента «Місячного

блиску». За тютюн — ще рік роботи! Всього — вісім років з половиною.

— Що ж, доведеться відіслати його на Лорд-Гоу*, — постановив містер Гевбі. — Там живе Бунстер, хай собі позмагаються. Побачимо, хто кого: Маукі Бунстера чи Бунстер Маукі. Але чи так, чи сяк, а ми виграсмо.

Коли вийти з лагуни Меріндж на Ізабелі і попливти за компасом просто на північ, то миль через півтора ста можна побачити над водою береги Лорд-Гоу. Це — коралове кільце, миль із півтора ста в обводі, завширшки кількасот ярдів, а підноситься воно над водою подекуди футів на десять. Всередині прослалась величезна, багата на коралові рифи лагуна. Ні географічно, ні етнографічно Лорд-Гоу не належить до Соломонових островів. Це атол, тим часом як Соломонові острови походження вулканічного. Та й живуть на Лорд-Гоу полінезійці, а на Соломонових — меланезійці. На береги Лорд-Гоу ще й досі прибуває багато полінезійців із заходу, иливучи своїми вузьконосими човнами за південно-східним пасатом. Певна річ, що пасат північно-західний наносить сюди й меланезійців.

Білі не заглядають на Лорд-Гоу, чи, як інакше його звуть, Оптог-Джаву. Туристське агентство «Томас Кук і Сін» не продає туди квитків, і туристи не знають навіть, що є такий острів на світі. Білих місіонерів і тих там немає ні одного. П'ять тисяч тамтешніх тубільців — народ тихомирний, супокійний, що живе справді такн первісним життям. Але не завжди мали вони теперішню відразу до війни. Лоції засвідчують їхню ворожість та підступність. Авторам лоції не відомо, певне, про подію, що спонукала мешканців атолу цілком змінити свою вдачу. Кілька років тому вони напали на великий корабель і вирізали всю команду, опріч самого лише другого помічника. Той чоловік, випадково лишившись живим, сповістив про пригоду своїх білих братів і з трьома купецькими шхунами вернувся на Лорд-Гоу. Капітани ввійшли кораблями просто в лагуну і взялися проповідувати євангелію білих. Проповідь полягала в тому, власне, що вбивати білих людей мають право лише білі ж таки, а нижчим расам це зажазано. Шхуни ходили по лагуні, руйнуючи все, як є. На вузькому піскуватому кільці ніде було сховатись, бо лісу там нема. Тубільці, скоро котрий показався, падали від куль. Села попалили, човни потрощили, курей та свиней порізали, нарешті пайдорожчий для острів'ян

скарб — кокосові пальми — порубали впень. Упокорення тривало щось із місяць. Потім шхуни пішли собі, але жах перед білою людиною залишився глибоко в душах тубільців, і вони більше не важились чинити їй зло.

Макс Бунстер, заступник отієї всюдисущої компанії «Місячний блиск», був єдиний на острові білий чоловік. Бажаючи якимось від нього відкараскатись, компанія загнала його сюди на атол, найдавший і найдикий з між усіх островів. Хто інший, зрештою, може, й не пішов би сюди. Бунстер був товстий, рослявий німець з якоюсь вадою в голові. Напівбожевілля — занадто делікатне слово, щоб визначити його розумовий стан. То був охочий до сварки та бійки боягуз, утричі більший дикун за всіх дикунів на острові. Як і личить боягузові, він був підступно жорстокий. Ставши на службу в миловій компанії, він одержав спочатку місце на Саво. Коли спробували змінити його сухотним колоністом, цей Бунстер набив сухотника і ледь теплою відіслав назад тією ж такою шхуною, що його привезла.

Вдруге містер Гевбі послав на місце Бунстера молодого, дужого велетня з Йоркшіру. Той amator кулака більшу мав хіть до бійки, ніж навіть до їжі. Але Бунстер не схотів заводитися з ним. Він зробився тихий та покірний, мов ягня. Так тривало десять днів. Потім йоркшірець ослаб на тяжку лихоманку й дезинтерію. Тоді Бунстер прийшов до нього, стяг на глум з ліжка і почав топтати ногами. Одначе страх перед тим, що може статися, коли його жертва одужає, примусив Бунстера втекти на катері в Гувуту. Тут він теж показав себе, набивши молодого англійця, що й так уже був каліка від бурської кулі, яка пробила йому стегно.

Тоді от містер Гевбі й послав його в Лорд-Гоу, найзабданіше на світі місце. Приїхавши сюди, Бунстер з радощів видудлив пів'ящика джину і налупив старого, хворого на ядуху помічника шкіпера шхуни, що привезла його. Коли шхуна відійшла, він скликав тубільців і взявся заохочувати їх до бою з ним навкулачки. Переможцеві обіцяв він ящик тютюну. Він побив трьох канаків, але четвертий миттю поклав Бунстера — і дістав за те, замість обіцяної винагороди, кулю в легені.

Так почав Бунстер своє царювання на Лорд-Гоу. Головно селище мало три тисячі мешканців, але тільки-но, було, з'явиться там Бунстер — усіх звідтіля немов помелом

вимете. Чоловіки, жінки, діти — всі, забачивши його, кидались урозтіч. Навіть собаки та свині сходили йому з дороги. Сам король забував про свій сан і ховався під мату від ненависного білого. Обидва прем'єр-міністри трусилися зі страху перед Бунстером: він не зважав на жодні їхні докази і всі суперечні питання розв'язував кулаками.

І сюди, на Лорд-Гоу, прибув Маукі, щоб відробити під Бунстеровим розказом вісім з половиною тяжких літ. Втекти звідси не було що й думати. Отож Бунстера й Маукі хоч не хоч злучила доля. Бунстер важив двісті фунтів, Маукі — сто десять. Бунстер був звиродніла тварюка, Маукі — лютий дикун, і обидва були страшенно вперті й затяті.

Маукі не знав, що за нового він має собі пана. Ніхто його не перестеріг, і він, звичайно, вважав, що Бунстер схожий на інших білих людей, тобто цідить собі багатенько віскі, має в руках владу, встановлює закони, завжди дотримує слова й ніколи не б'є без причин. Натомість Бунстер знав, хто такий Маукі, і жагуче хотів підбити його під свою руку, упокорити. Останній кухар Бунстерів саме слабував із зламаною рукою та вивихнутим плечем; отже, Маукі заступив його місце, і взагалі мав бути за службу при Бунстері.

Незабаром довідався Маукі, що різні бувають білі люди. Першого ж дня Бунстер ізвелів йому купити курча в Семайзі, тубільця-місіонера з островів Тонга. Але Семайзі був якраз по той бік лагуни і мав вернутись лише за три дні. Маукі вирішив так і сказати своєму панові. Дім Бунстерів стояв на палях, футів дванадцять над піском. Маукі виліз крутими східцями і ввійшов у кімнату. Бунстер спитав, де курча. Маукі саме хотів розповісти, що й до чого, але Бунстера не цікавили пояснення. Він так загилив Маукі кулаком по обличчю, що той аж підлетів у повітря і через вузьку веранду, зламавши поруччя на ній, упав на землю. Зуби йому були геть побиті та потрощені, в роті повно крові.

— Спробуй-но ще раз зі мною так розмовляти! — скажено кричав Бунстер, поглядаючи на нього згори червоними з гніву очима.

Маукі ніколи не бачив такого білого і тому постановив упокоритись і ніяк його не дратувати. Він бачив, як жорстоко побито веслярів на човні, як одного з них заковано в залізо і залишено на три дні без їжі за те, що той

шмавав кочети. Чув він також різні балачки по селищу і довідався, як Бунстер оженився втретє. Всі знали, що він узяв собі жінку силою. Перша й друга жінки його були поховані на кораловому цвинтарі, і великі коралові грудки стояли в них у головах і в ногах. Подейкували, що померли жінки від чоловікової жорстокості. Та й до третьої своєї жінки був Бунстер лихий,— це Маукі бачив уже на власні очі.

Той чудний білий сердився за все і на все — на саме життя навіть,— тож як йому було догодити? Коли Маукі мовчав, Бунстер бив його і називав упертою звірюкою. Почне Маукі говорити,— він б'є його за непокірну мову. Маукі поважний та задумливий — Бунстер обвинувачує його, що він щось недобре задумує, і, певна річ, б'є. А коли Маукі вдавав веселого і силкувався усміхатися, Бунстер брав це за глум із себе, пана й володаря,— і знов налиця гуляла по тубільцевій спині.

Сутній диявол був із того Бунстера. Тубільці давно б заподіяли йому кінець, якби не наука, що прийняли вони колись від трьох іхун. Проте вони й тепер наважилися б на все, якби хоч ліс, де б можна заховатись. Вони ж добре знали, що вбивство білого конче накличе на їхні голови військовий корабель, і тоді білі повбивають винуватців, в кокосові пальми повирубують. Веслярі на човнах палко марши, як тільки випадє перша нагода, перекинути човен і втопити Бунстера. Але Бунстер пильно стежив, щоб такого не сталося.

Та з іншого, мовляв, тіста був Маукі. Зрозумівши, що про втечу нічого й гадати, доки живий Бунстер, він твердо постановив убити його. Трудна то була справа. Бо Бунстер завжди був насторожі, ні вдень, ні вночі не лишався без револьвера. Він нікому не давав іти позад себе. Маукі, не раз битий, добре це затамив. Бунстер відчував, що цього добродушного та й гарнього малейтського хлопця треба більше боятись, ніж усіх мешканців Лорд-Гоу. Саме через це йому було особливо приємно знущатися з Маукі. А Маукі терпів — і чекав.

Всі білі шанували його *тамбо*, але не Бунстер. Маукі належало отримувати дві пачки тютюну на тиждень. Бунстер передав тютюн своїй жінці і сказав Маукі брати той тютюн у неї з рук. На це Маукі не міг погодитись — і зостався без тютюну. Таким самим способом його раз у раз помбавлювано обіду, і він ходив голодний. А то звеліли

готувати їжу з морських слимаків — а це ж знову *тамбо!* Шість разів його за це жорстоко вибито. Бунстер добре знав, що хлопець скоріше ладен умерти, аніж зламати *тамбо*, — а проте обвинувачував Маукі в бунтарстві і просто вбив би його, якби був напохваті інший кухар.

Дуже полюбляв він ухопити Маукі за кучерявий, жорсткий його чуб та й бити об стіну головою. А то ще спіймає, було, та й прилікає йому тіло гарячою сигарою. Мовляв, робив йому щеплення, — і таке щеплення припадало Маукі чи не щодень. Одного разу розлючений Бунстер вирвав у Маукі з носа вушко від чашки і розідрав йому хрястку.

— От пика! — мовив він, глянувши потім на хлопця.

Шкіра в акули — як напір до шліхтування, але скатова шкіра й зовсім-таки схожа на тертушку. Південноморці шліхтують нею човни та весла. У Бунстера була рукавиця з тієї шкіри. Вперше він її випробував на Маукі: одним помахом руки обдер йому шкіру від шиї по окіст. Це вельми звеселило власника рукавиці. Він почаствував рукавицею і жінку, а потім усіх веслярів. Дійшла черга й до прем'єр-міністрів. Скрививши з болю обличчя, вони мусили, проте, сміятись, удаючи, що то все любі жарти.

— Смійтеся, хай би вас чортяка вхопив, смійтеся! — примовляв він, б'ючи.

Але найбільше спізнався з рукавицею Маукі. Жодного дня не було, щоб вона його не голубила. Цілу ніч, бувало, не дають йому свіжі рани заснути, а Бунстер на потіху собі знову роздирає ледь загоєне тіло. Маукі терпів і чекав. Він був певний, що такі насніє його час і година. Він обміркував усе в щонайменших подробицях, коли бажаний день нарешті прийшов.

Якось уранці Бунстер устав у такому настрої, що ладен був «усипати бубни» цілому світові. Почав він з Маукі і кінчив на ньому ж таки, а в перервах знущався з жінки та мучив підряд усіх своїх веслярів. Снідаючи, назвав він каву поміями і вилив гаряче питво Маукі в обличчя. О десятій годині Бунстер уже тремтів і трусився, а ще за півгодини його кинуло в жар. Хвороба була нагла й дуже сильна, вона могла кінчитися смертю. Це була так звана болотяна лихоманка. Щодень, щогодини Бунстер тратив сили. Увесь час він лежав на постелі. Маукі чатував, а тим часом рани йому присихали. Він сказав тубільцям витягти катер на берег і добре оглянути, чи нічого там не попсо-

вано. Тубільці виконали його волю: вони гадали, що так велів Бунстер. А той лежав непритомний і не міг давати ніяких наказів. Здавалося б, чого ще ждати, — але Маукі все не зважувався.

Нарешті криза минула, і Бунстер почав вичунювати. Він уже був зовсім притомний, але кволий та безсилий, немов дитина. Маукі склав усі свої скарби — вушко від порцелянної чашки, звичайно, теж було там — і пішов у селище порозмовляти про дещо з королем та двома його прем'єр-міністрами.

— Цей чоловік, Бунстер, він добрий чоловік? Ви дуже любите його? — запитав він.

Ті в один голос заперечили: вони зовсім не любили заступника торговельної компанії. Вони почали пригадувати всі від нього кривди та лихі діла. Король навіть сльозу пустив. Тоді Маукі сказав суворо:

— Слухайте мене. Моя — велика людина, ватажок свого племені. Ви не любите того білого пана, і моя теж не любить. Буде дуже добре, коли ви віднесете сто, двісті, триста кокосових горіхів на катер. А там лягайте собі спокійно спати. Щоб усі канаки * спокійно спали. У домі зчиниться великий галас. Ви не чуєте галасу. Ви спите. Ви міцно спите.

Десь так ото порозмовляв Маукі і з веслярами. По тому звелів Бунстеровій дружині вернутися до себе додому, в сім'ю. Коли б вона не погодилась, він був би хтозна в якій скруті, бо ж *тамбо* забороняло йому торкатися жінки.

Коли дім спорожнів, Маукі ввійшов до кімнати, де дрімав на ліжку Бунстер. Спершу Маукі сховав револьвери, а потім надів скатову рукавицю.

Ударив він раз — і зовсім здер шкіру Бунстерові з носа.

— А що, добре? — усміхаючись, вищирив він зуби. Другий удар обдер агентові лоба, третій — щоку. — Смійся ж, хай тебе чортяка візьме, смійся!

Маукі бездоганно орудував рукавицею, і канаки, затаївшись по своїх хатах, чули «великий галас» — Бунстерові бойки та ревіння. Так тривало з годину або її більше.

Коли Маукі скінчив свою роботу, він одніс компаса та зброю на катер і взявся складати туди ящики з тютюном. Тоді вискочила з дому страшна, без шкіри істота і, жахливо кричачи, побігла на берег, упала на пісок і під пекучим сонцем почала там качатись та корчитись. Маукі поглянув у той бік, повагався, а тоді підійшов, одрізав

Бунстерові голову і, завернувши в мату, сховав у ящик на кормі катера.

Міцно спали капаки того довгого, гарячого дня,— так спали, що й не бачили, коли катер рушив з місця, вийшов із протоки і поплив на південь, гнаний південно-східним пасатом. Ніхто не завважив, як підійшов катер до острова Ізабел, як по багатьох труднощах дістався він до Малейті. Маукі приплив до Порт-Адамса, маючи з собою стільки рушниць та тютюну, скільки й уві сні не бачили тубільці. Але Маукі не zostався при березі. Адже він мав у себе голову білої людини, і тільки густий ліс міг йому дати безпечний схов. Він пішов у лісові селища, вбив там старого Фанфоа та ще декількох ватажків і взяв над усіма тамтешніми селами владу й силу. По смерті його батька в Порт-Адамсі став за ватажка його брат, і обидва племена — берегове й лісове — заклали тісний поміж себе союз. На всьому острові Малейті, серед двохсот його воєвничих племен, не було сили, могутнішої за цю.

Маукі боявся британського уряду, але ще більше всемогутньої милової компанії. Отож коли якось сповіщено його, що компанія вимагає від нього боргу — вісім з половиною літ роботи,— Маукі відновив, що згоден сплатити. Незабаром прибула неминуха біла людина, капітан шхуни,— єдиний із білих, що безкарно за часів Маукі побував у лісах на острові. І не тільки що безкарно повернувся звідти, а й виніс із собою сімсот п'ятдесят доларів золотом — відшкодування за вісім з половиною років невиконаної роботи, а також ціну по собівартості тих самих рушниць та ящиків тютюну.

Маукі тепер уже важить не сто десять фунтів. Він зробився вельми товстенький і має чотири жінки. А ще багато в нього всіляких коштовностей: рушниці, револьвери, вушко від порцелянової чашки, знаменита колекція голів лісовиків. Але найдорожчий його скарб — це завинена в якнайтоншу лава-лава, чудово висушена голова з білявим чубом і рудуватою борідкою. Збираючись на війну з сусідніми племенами, він щоразу видобуває зі схованки ту голову і серед тиші свого з гілля збудованого палацу мовчки, гордо й урочисто роздивляється її. Тиша на той час облягає ціле селище, навіть діти не сміють її порушувати. Бо високу шану й славу має на Малейті та голова — могутній талісман, джерело сили, влади і пишноти ватажка Маукі.

Він був шотландець, дуже ласий до віскі. Пив він день у день, від ранку до вечора, перехиляючи першу чарчину вранці рівно о шостій годині, а далі смикав собі з невеликими перервами, аж поки лягав спати, тобто звичайно до півночі. Двадцять чотири години маємо на добу, отже, тільки п'ять із них віддавав він на спання, а то все незмінно і пристойно собі пив. Я пробув з ним на атолі Улонг вісім тижнів — і ні разу не бачив його тверезого. Справді-бо, спав він надто мало, то й протверезитися було ніколи. Він пив ретельно й систематично, — такого зразкового п'яниці мені ще ніколи не доводилося бачити.

Звали його Мак-Алістер. Це був старий чолов'яга, аж ледве його ноги носили. Руки йому тремтіли, як паралітикові, — найпомітніше тоді, коли він наливав собі віскі. Проте я не бачив ніколи, щоб він розілляв хоч краплю. Гиняючись по Новій Гвінеї та по Соломонових островах, прожив він у Меланезії двадцять вісім років — і мав себе ніби за справжнього тубільця, бо й розмовляв звичайно тамтешньою мішаною говіркою, так званим «bêche de mer». Приміром, замість «світанок», він казав мені «сонце він устав»; або, скажімо, «кай-кай він тут» означало, що їсти подано; «мій живіт гуляє» — що йому болить живіт.

Чоловічок сухорлявий і номорщений, він справляв таке враження, ніби все тіло його було проспиртоване, а шкіра обсмалена сонцем. Схожий на тільки-но вишалену, ще гаричу цеглину, жвавий та невгамовний, він, незважаючи на старість, ходив і рухався шпарко, як заведений автомат. Подув вітру, здавалося, легко міг би його підняти з землі. Він і важив лише дев'яносто фунтів.

Але з нього був справжній володар атолу. В обводі мав цей атол сто сорок миль. Тільки керуючись компасом,

можна було увійти кораблем у лагуну. Населення атолу складалося з п'ятьох тисяч полінезійців — усе ставні, високі чоловіки та жіпки: багато хто шість футів на зріст і вагою футів до двохсот.

До найближчого суходолу рахували з Улонгу двісті п'ятдесят миль. Невеличка шхуна заглядала сюди двічі на рік, забираючи копру. Один лише білий мешкав на острові — і саме Мак-Алістер, поганенький собі купець та гіркий п'янюга. І він, власне, порядкував на острові, як хотів; п'ять тисяч дикунів корилися його залізній руці. Він їм скаже: прийдіть — і вони зараз же збігаються до нього; звелить їти геть — і вони йдуть слухняно та покірно. Вони ні в чому йому не перечили. Він мав велику охоту до сварки, любив аби до чого чіплятись, як звичайно старі шотландці, і безперестанку втручався в різні особисті справи. Коли королева Пугу хотіла одружитися з Гаупау, що жив по той бік атолу, — батько дав свою згоду, але Мак-Алістер сказав «ні», і шлюб не відбувся. А то якось королю заманулося купити у пайстаршого жерця маленький острівець у лагуні, та Мак-Алістер знову сказав «ні». Король звинив компанії сто вісімдесят тисяч кокосових горіхів і, не сплативши боргу, не мав права витратити на що інше хоч би один горіх.

Ні король, ні народ не любили Мак-Алістера. Скажу більше: всі глибоко ненавиділи його, і я довідався, що якось протягом трьох місяців усе населення, з жерцями на чолі, палко та марно молило богів, щоб ті заподіяли йому смерть. Найстрашніших своїх дияволів насилали вони на нього, проте він не вірив у дияволів, то й не мали ті посланці жодної сили. Ніщо, здавалося, не могло взяти цього п'янюгу-шотландця. Збирано його недоїдки, порожні пляшки з-під горілки, що він випив, шкаралули з кокосових горіхів після нього, навіть його харкотиння, страшні закляття та замовлення говорено над тим усім, — а йому хоч би що!

Той чоловік мав дуже здоровий організм. Він не знав лихоманки, ніколи не застуджувався, не кашляв, не хворів на дизентерію; дошкульні виразки та взагалі хвороби на шкірі, що мучать у тому підсонні однаково й білих і тубільців, ніколи не приставали до Мак-Алістера. Напевне, його боронив од страшних бацил алкоголь, що ним просякло його тіло. Уявити собі, яким мікроскопічним дощем вони, спонелівши, падали додолу, коли по-

трапляли до спиртовими випарами насиченої атмосфери! Ніхто не любив його — бацили навіть! — а він любив віскі і жив собі спокійно та безтурботно.

Я дивом дивувався і ніяк не міг зрозуміти, чому ото п'ять тисяч дикунів стеляться під ноги тому зморщеному карликові. Просто чудом здавалося мені, що його досі не вбито.

Тутешній народ — зовсім не те, що боягузи меланезійці. Він гордий та войовничий. На великому цвинтарі, на могилах, можна побачити реліквії колишніх кривавих дій: лопати, що ними здають сало з китів, старовинні поіржавлені багнети та абордажні шаблі, мідяні прогоничі, залізні уламки стерен, гарпуни, бомбарди, цеглини — чи не з грубок на китобійних суднах, мідяні монети шістнадцятого століття — доказ того, що сюди заходили ще давні іспанські мореплавці. Багато кораблів загинуло при берегах Улонгу. Ось ще тридцять років не минуло, як тубільці напали на китоловну шхуну «Бленедейл», що ввійшла до лагуни на ремонт, і всіх матросів вирізали. Так само загинула й команда «Сезеня», що скуповував сандалове дерево. А то раз узяли острів'яни на абордаж великий французький корабель «Тулон», що під час шторму застряв недалеко від атолу. Стався жорстокий бій, і кінець кінем «Тулон» затоплено в протоці Лінау. Лише капітан та жменька матросів урятувалися на баркасі. Та й іспанські монети свідчать за смерть котрогось із перших дослідників тих морів. Усе це — певні та безперечні історичні факти, записані в «Люції Тихоокеанського півдня». Але існувала й інша історія, неписана, і я ще тільки мав її дізнатися. А тим часом я все не міг вийти з дива, чому ті п'ять тисяч дикунів не поважаться на життя дегенерата й деспота Мак-Алістера.

Якось гарячого, душного дня сидів я з ним на веранді й милувався з лагуни, що яскріла та виблискувала на сонці пишними самоцвітами. Позад нас на сотню ярдів розкинувся пальмовий гай, а далі ревіли морські вали, розбиваючись об рифи. Снека була нестерпуча. Були ми на четвертому градусі південної широти. Сонце стояло якраз над головою; лише кілька днів тому воно, простуючи на південь, перейшло через екватор. Вітру не було, навіть найменшого ряботиння на воді. Доба південно-східних насатів скінчилася раніше, ніж звичайно, а північно-західні мусони ще не почалися.

— Чортзна-що в їх, а не танці! — сказав Мак-Алістер. Перед хвилиною я висловив гадку, що полінезійські танці кращі за папуаські, а Мак-Алістер, аби лише сперечатися, не погодився зі мною. Але духота була така, що не хотілося вдаватися у змагання, — і я змовчав. До того ж мені зроду не доводилося бачити, як танцюють мешканці Улонгу.

— От самі поглянете, — мовив він і гукнув тубільного хлопчину з Нового ГанOVERу родом, котрий був йому за кухаря й за службу разом.

— Гей, хлопче, збігай-но по короля. Щоб зараз же був тут.

Бой пішов — і повернувся з прем'єр-міністром королівським. Той стурбовано та ніяково почав виправдуватися, що, мовляв, король спить і будити його не можна.

— Король міцно, добре спить, — закінчив він.

Мак-Алістер так розлютувався, що прем'єр-міністр прожогом побіг від нас і вернувся незабаром таки з королем. Обидва були кремезні та показні, особливо король, щонайменше шість футів і три дюйми на зріст. Щось орлине було в його обличчі — він нагадував цим досить поширений тип індіан Північної Америки. Саме така врода пасувала величному санові володаря країни. Очі королеві гнівно блиснули, коли Мак-Алістер висловив йому свою волю, але він затаїв почуття образи і звелів скликати з усього селища сотень зо дві найкращих танцюристів і танцюристок. І дві нестерпучо довгі години танцювали вони під мало не вбійчим сонячним промінням. За таке от знущання його й ненавиділи, хоч йому на те було начхати. Коли танцям настав край, він, злісно лаючи дикунів та глузуючи з них, сказав їм іти геть.

Рабська покірливість гордого народу вражала й сердила. Як пояснити її? В чому полягав секрет його влади? Я дивувався дедалі більше, бачивши все нові та нові докази його незрозумілої для мене сили. Ніяк не міг я збагнути тої таємниці.

Одного разу я випадково розказав йому, що мені не вдалося, на жаль, купити дві прегарні оранжеві мушлі. В Сідней за такі мушлі треба заплатити фунтів п'ять щонайменш. Я давав за них двісті плиток тютюну, а власник правив триста. Отож, коли я, не зміркувавши гаразд, розповів це Мак-Алістерові, він негайно послав по власника мушлів, одібрав їх і дав мені. Більш як п'ятдесят плиток

тютюну він не дозволив мені заплатити. Дикун узяв тютюн і пішов, начебто дуже вдоволений, що на цьому лишень окошилося. Я тим часом постановив надалі бути обережнішим на язик.

Секрет Мак-Алістерової сили та влади не давав мені спокою, і я нарешті звернувся був із запитами просто до нього, але він зробив лише хитру міну і глибокодумно націдив собі віскі.

Якось уночі ловив я вудкою в лагуні рибу вдвох із тим самим тубільцем, Оті на ймення, що в нього купив мушлі. Я додав йому потай ще півторапта плиток, і він після цього ставився до мене з такою шанобою, що аж смішно було, бо ж літами він переважав мене вдвічі.

— Що сказати про вас, канаків? Ви як ті малі діти!— завів я розмову.— Адже цей чоловік, купець, сам-один серед вас. Плем'я ваше канацьке велике, багато людей. А всі перед ним, перед цим купцем, тремтять, як собаки. Не поїсть же він вас! Та ще й беззубий. Чого ви його так боїтесь?

— А як багато канаків уб'є його?— спитав він.

— То він помре,— відказав я.— Плем'я канаків давно колись убивало багато білих. Чому ж ви тепер боїтеся цього білого?

— Це правда, ми багато вбивали,— погодився він.— Авжеж. Багато білих. Давно-давно! Колись,— я ще зовсім був молодий,— великий корабель спинився близько острова. Вітру не було. Нас багато людей підпливло човнами. Не злічити скільки. Взяти великого корабля. І ми таки взяли його, авжеж. Велика бійка. Два, три білі чоловіки стріляють, як дияволи. Ми не боїмося. Вилізли на облавок, на палубу. Хто зна, скільки там людей, може, п'ятдесят разів по десять. А ще одна біла Мері на кораблі. Я ніколи ще не бачив білу Мері. Білі чоловіки багато вбито. Шкіпер не вмирає. П'ять, шість білі чоловіки не вмирають. Шкіпер кричить. Білі б'ються. Спускають човни, сідають на них, і шкіпер бере з собою білу Мері. Тоді неслюють швидко, швидко. Мій батько сміливий. Він кидася списа. Спис летить туди, де біла Мері. І я можу присягтися, що спис проткнув її наскрізь. Біла Мері вмирає. Я не боюся. Канаки не бояться...

Я добре-таки розворушив гордість Оті; він, зірвавши *лава-лава*, показав мені на стегні слід від давньої кулі. Та не встиг я нічого сказати, як в Оті потягло. Він ухопив

вудку, але риба на глибині заплуталась у коралових вітах. Глянувши з докором на мене, — бо я ж був винен, що він перестав пантрувати свого знаряддя, — Оті спустив ноги й пірнув у воду, аж на дно. В тому місці було завглибшки сажнів десять.

Я нахилився через облавок і почав приглядатись, як рухається в воді, повній фосфоричних іскрин, його тіло, дедалі втрачаючи виразність обрисів і ліній. Пірнути до дна в такому глибокому місці — десять сажнів це ж бо шістдесят футів! — було завиграшки старому рибалці... Таж тут могли пропасти такі коштовні речі, як вудка й гачок!

Мені здалося, що вже минуло хвилин п'ять, а насправді збігла тільки хвилина, як він виринув і кинув на дно човна велику, фунтів на десять, тріску. Вудці не зробилося нічого, гачок застряг у риби в роті.

— Що ж, може, перше ви справді нічого не боялися, — почав я знову. — А тепер от боїтесь білого купця, що живе на вашому атолі.

— Так, ми дуже боїмося, — погодився він, і видно було, що йому не хочеться далі провадити цю розмову. Проїшло з півгодини, ми мовчки витягали й закидали свої вудки. Потім до нас підпливли акули, відкусили по гачку, і нам довелося чекати, поки вони одійдуть.

— Я все тобі розкажу, — промовив, нарешті, Оті. — Будеш знати, чому боїмося.

Я запалив люльку і приготувався слухати. Історію цю Оті розповів мені неможливою мовною мішанкою — я ж її переказую поправною мовою, додержуючись, проте, його стилю й ладу.

— Це зайшло після того, як ми надто вже високо почали заноситися. Багато разів стиналися ми з диваками білими, що живуть на воді, і щоразу перемога була на нашій боці. Вбивано й наших, а зате яку здобич ми брали, скільки краму та скарбів! І от одного дня, літ може з двадцять чи двадцять п'ять тому, якась шхуна ввійшла протокою в лагуну. Величезна шхуна, на три щогли. Було на ній п'ятеро білих і сорок, чи що, матросів — тубільців з Нової Гвінеї та Нової Британії. Вони мали ловити трепанги. При тому березі лагуни, біля Паулу, шхуна об'якорилася. Човни з неї розсипалися по всій лагуні, збираючи та складаючи свою здобич. Вони не держалися гуртом,

дехто з них відпливав від шхуни на п'ятдесят миль і далі, і їх легко було побити.

Король і старшини скликали раду, і багатьох нас,— мене теж,— послано сповістити мешканців Паулу, що франці має статися напад на білих і вони щоб тим часом узяли в свої руки шхуну. Цілий вечір і цілу ніч довелося нам плисти своїми човнами, ми тяжко потопились, а проте вкупі з іншими рушили франці на бій. На шхуні залишилось тільки двоє білих — шкіпер і другий помічник — та чоловіка з шість тубільних матросів. Шкіпера й трьох матросів ми вбили, але передніше шкіпер, стріляючи з двох револьверів, відібрав життя вісьмом нашим. Розумієш, ми билися, сказати б, груди на груди.

Битву почув шкіперів помічник. Він поклав їстівне та барильце з водою в маленький, на одно вітрило, човник. Був він не більше, як дванадцять футів завдовжки. Ми попливли до шхуни. Нас було, може, з тисяча, вся лагуна вкрилася нашими човнами. Ми сурмили в бойові мушлі, співали бойових пісень і вдарили веслами по облавках. Чого варті проти нас одна біла людина й трійко чорних матросів? Нічого, і помічник це знав.

Проте білі люди — суті дияволи. Я багатьох бачив, я вже старий, і тепер я знаю, чому білі взяли силу над усіма в морі островами. Бо вони дияволи! Ти от сидиш тут зі мною в човні. Ти ще майже хлопчик. Ти не розумний, ти багато чого не знаєш із того, про що я тобі день при дні розказую. Я ще малим більше знав про рибу та про море, як ти знаєш тепер. Я старий, і все ж можу пірнути на саме дно лагуни,— а ти ні. До чого ж ти здатний? Не знаю, хіба що битись. Я не бачив, як ти б'єшся, але думаю, що ти схожий на своїх братів, а вони в бою немов ті дияволи. І так само, як твої брати, ти дурний. Ви не знаєте, що таке бути переможеними. Ви не даєтесь ворогам, поки не вмрете, а тоді вже пізно визнавати себе переможеними.

Тепер слухай про помічника. Ми вдарили на нього, вся лагуна вкрилася нашими човнами. Ми сурмили в мушлі. Тоді він з трьома чорними матросами пересів із шхуни в маленький човник і поплив до протоки в море. Ну, не дурний хіба? Розумний не зважився б їхати морем у такому човнику. Облавки підіймалися над водою щонайбільше на чотири цілі! Сотень зо дві юнаків на двадцятьох човнах кинулися йому навздогін. Вони зроблять один сажень, а ми п'ять, вони один, а ми п'ять! Йому не було на що

падіятыся, але сказано — дурний! Він устав і почав стріляти з рушниці. Стреляв він кепсько, але ми дуже наблизилися, кулі повбивали та поранили багатьох наших. Та що з того? Однаково йому не було вже найменшої надії.

Пам'ятаю, він усе курив сигару. Як ми, швидко пливучи, були вже ступенів за сорок, він кинув рушницю, підпалив сигарою динамітову паличку і шпурнув на нас. Одну, другу, третю, багато паличок. Тепер я знаю, що він уставляв у кінці ґнотів сірники, от чому динаміт займався відразу. Ґноти були дуже короткі, деякі палички займалися, не долетівши до нас, але більше було таких, що попадали в наші човни. Попаде — та й розтрощить дощенту. Половину човнів рознесло. В наш човен теж улучило, і два хлопці біля мене загинули. Решта човнів сипонули врозтіч, а помічник голосно закричав: «Атю їх, атю!» — і знову взявся до рушниці. Багатьох наших наздогнали кулі, а чорні матроси в його човнику веслували, не спиняючись. Бачиш, правду я сказав, що той помічник був сутий диявол.

Та це не все ще. Переходячи зі шхуни на човен, він підпалив її. Порох та динаміт він уладнав так, щоб усе підірвалося водночас. Наші заливали вогонь, — та дарма! Шхуна злетіла в повітря, вся наша здобич пропала, а вбитих було більше, ніж коли. І досі, хоч я вже старий, мені сняться часом тяжкі сни, і я чую, як той помічник кричить: «Атю їх, атю!» Голосно так, гучно: «Атю їх, атю!» Зате всіх їхніх, що були на березі, побито. Помічник виплив у море своїм човником, і всі ми думали, що він загине. Де ж такій трісочці з чотирма людьми встояти проти океанських хвиль?

Та минув місяць, і одного ранку, якраз у проміжку між двома зливами, ввійшла до нашої лагуни шхуна й кинула кітву перед самим селищем. Король та старшини довго радились і постановили за два чи три дні напасти на шхуну. А тим часом ми своїм звичаєм удали, що раді бачити білих, і підпливли до шхуни, павантаживши човни всячиною: кокосовими горіхами, курми, поросятами. Та скоро ми зблизились, як ударять вони з рушниць! Ми втікати! Обернувся я — і побачив того самого помічника, що ото вихватився в море маленьким човником. Він пританцьовував і кричав нам услід: «Атю їх, атю!»

Опівдні три певеликі човни з білими відпливли від шхуни і пристали до берега. Вони ввійшли в селище і стріляли

всіх, хто їм попадався на очі. Побили й поросята та курч. Кому з нас пощастило врятуватись, ті повтікали з атола в лагуну. Оглядаючись, бачили ми, як горять наші хати. Надвечір ми зустрілися з човном утікачів із Нігі — це селище таке на північний схід відсіля, коло протоки Нігі. Ото вони тільки й урятувалися з цілого селища: його спалила друга шхуна, що ввійшла до протоки Нігі.

Коли смеркло, ми попливли на захід до Паулу. Десь опівночі почувся жіночий крик, і незабаром нас оточила ціла куна човнів. То було все, що зосталося від Паулу, бо третя шхуна, ввійшовши в протоку Паулу, пустила й те селище на попіл.

Як бачите, той помічник зі своїми чорними хлопцями не втонув. Вони добились до Соломонових островів, і там він розказав своїм білим братам, що сталося на Улонзі. І його брати надумались піти й покарати нас, і вони прийшли трьома шхунами і знищили трос наших селищ.

Що нам було робити? Вранці повіяв вітер, і дві шхуни наздогнали нас посеред лагуни. Вітер був сильний, і вони затопили багато наших човнів. Рушниці тріщали безперестанку. Як летюча рибка перед меч-рибою, розспинались ми хто куди, і так було нас багато, що тисячами пощастило нам сховатись на острівцях круг атолу.

А шхуни все ганялися й ганялися за нашими човнами по лагуні. Вночі ми таки викрались від них. Але другого дня, чи там ще за день-два, шхуни знову приходили і ганяли нас по лагуні з краю в край. І так тривало довго. Ми вже не рахували й не згадували своїх утрат. Правда, нас було багато, а їх мало. Але що з того?

Я сидів у човні — одному з двадцятьох човнів, повних людей, що не боялися смерті. Ми напали на найменшу шхуну. Відтіля посипалися кулі. Білі кидали в нас динамітом, а як динаміт увесь вийшов, стали поливати нас окропом. І рушниці не стихали. Чні човни потонули, ті втікали вилинь, а кулі їх доганяли, і вони йшли на дно. А помічник пританцьовував на кораблі і кричав: «Атю їх, атю!»

Всі хатиши, навіть на щонайменших острівцях, погоріли. Ні поросяти, ані курки не залишилося. В наші криниці накидали вони трупів та коралових уламків. Нас було двадцять п'ять тисяч душ на Улонзі, поки ті три шхуни не прийшли. Тепер нас уже хоч п'ять тисяч, а тоді, як шхуни відійшли, лишилося тільки три тисячі.

Кінець кіпцем шхунам набридло ганятися за нами то туди, то сюди, і вони пішли в Нігі, на північний схід. Звідти вони спустили дев'ять човнів і гнали нас усе на захід, усе на захід. Жодного острівця вони не минули, і нікуди нам було від них подітись, бо навіть уночі їхні шхуни та човни ставали в один ряд через усю лагуну і пильнували, щоб хто часом не втік їхньої карі.

Але так не могло тривати вічно, бо лагуна невелика, і всіх нас, хто ще живий zostався, загнано на крайню, останню міліну. Далі було відкрите море. Нас було десять тисяч. Ми густо обсіли всю міліну, аж до лінії прибою.

Було так тісно, що лежати ми не могли. Ми стояли один при одному, плече з плечем. Два дні вони держали нас так, і помічник вилазив на щоглу та, глузуючи з нас, кричав: «Атю їх, атю!» Ми вже каюлися, що місяць тому зачепили його та його шхуну. Їсти в нас не було чого, і ми стояли на ногах два дні й дві ночі. Малі діти вмирали, старі та немічні вмирали, поранені вмирали. А найгірше, що ми не мали води напитись, і два дні сонце нас пекло, і затінку не було ніякого. Багато чоловіків і жінок заходили в океан і тонули, і хвилі морські виносили їхні трупи на берег. З'явилися ще отруйні мухи. Дехто з чоловіків підпливав до шхуни, але всіх їх звідти постріляли. А ми, ще живі, гірко каюлися, що так високо неслися і напали тоді на шхуну з трьома щоглами, яка прийшла до нас на ловитву.

Третього дня до нас під'їхали човником шкіпері трьох шхун і помічник. Озброєні рушницями та револьверами, вони почали переговорюватися з нами. Їм набридло, сказали вони, вбивати нас. А ми їм на те відказали, що гірко каємось і ніколи вже не зачепимо білого, і на знак покори ми посипали собі голови піском. Тут жінки та діти зчинили плач та лемент, благаючи води, і якийсь час через них не чути було, що кажуть білі. Потім ми розчули, що за кару нам призначено. Ми повинні були три шхуни навантажити копрою та трепангами. Що ж, довелось на це пристати, бо нам треба було води, ми знесилили, втратили мужність... Ми зрозуміли, що в бою ми діти проти білих, схожих відвагою на дияволів. Як переговори дійшли до краю, помічник устав і почав знову глузувати з нас і кричати: «Атю їх, атю!» А ми тоді одпливли й кинулися шукати води.

Багато тижнів працювали ми, виловлюючи та висушую-

чи трепангів, збираючи кокосові горіхи та виробляючи копру. Вдень і вночі курів дим над усіма островами Улонгу. Так каралися ми за свій нерозважний вчинок. Ніколи не забути тих днів, бо тоді ми збагнули, що не можна робити шкоди білим.

Аж нарешті прийшла та хвилинка, коли трепангів та копри на шхунах зібралось досить, а на наших пальмах нічого вже не залишилось. Тоді три шкіпери та помічник закликали нас на розмову. Вони сказали: ми раді, що ви засвоїли нашу науку. А ми їм відповіли в тисячне, може, що каємось і присягаємо ніколи більше так не чинити. І знову посипали собі голови піском. Тоді шкіпери сказали, що все це гаразд, а от вони зовсім нас хочуть на добро напутити і тому залишають нам свого диявола, щоб ми кожного разу, як нам захочеться чимось пошкодити білому, згадували про них. Помічник ще раз узяв нас на кпини і крикнув: «Атю їх, атю!»

Потім шістьох наших — ми думали, що вони вже досі мертві,— привезено з одної шхуни на берег. А шхуни розпустили вітрила і попрямували протокою в море, до Соломонових островів. Шістьох наших, що були ото на шхуні, перших убив диявол, насланий від білих.

— Уклюнулася страшна хвороба?— перебив я, догадавшись, на яку штуку пустилися білі. Очевидно, на шхуні була якась пошесть, кір або що, і бранців зумисне заражено.

— Авжеж, страшна хвороба,— провадив далі Оті.— То був неблаганний диявол. Найстаріші люди не чували про такого. Хто з жерців був іще живий, тих ми повбивали, бо вони нічого не могли йому зробити. Пошесть усе ширилась. Я вже казав, що там, на міліні, було нас іще десять тисяч. А як минула хвороба, залишилось лише три тисячі. Горіхи всі витрачено на копру, і зайшов голод.

— Ну, а цей от чоловічок, купець,— закінчив Оті,— він чортзна-що. Він стерво, від нього смердить. Він собака, хоррий собака, і мухи обсіли собаку. Ми не боїмося цього купця. Але ми боїмося, що він білий. Ми знаємо, що таке вбити білу людину, за цей хоррий собака, якби що сталося, оступляться його брати. Білі б'ються, як дияволи. Ми не боїмося клятого купця. Він інколи мучить канаків, і канакам хочеться вбити його. Але канаки пам'ятають про диявола. Канаки чують, як кричить помічник: «Атю їх, атю!» — і канаки не займають купця.

Оті настромив на гачок шматок макрелі, вирвавши його зубами із живої ще рибини, і гачок з принадою, поблискуючи у воді, пішов на дно.

— Акули відпливли,— зауважив Оті.— Певне, ми наловимо багато риби.

У нього потягло. Він схопив удлище, і незабаром на дні човна затріпалась, роззявляючи рота велика тріска.

— Сонце він устав, і я занесу дарунок тому клятому купцеві велика риба,— сказав Оті.

Я стрівся з ним уперше під час урагану. Нам довелося перебути ураган на одній шхуні, але вперше глянув я на нього і помітив лише тоді, як корабель уже розбився вщент. Безперечно, я бачив його й раніше, на палубі, поміж іншими матросами-канаками, та не звернув ніякої уваги, бо на «Маленькій Жанні» було таки багатенько люду. Окрім вісьмох чи там десятих канаків, білого капітана, його помічника, комірника та шістьох пасажирів, що містилися по каютах, взяла шхуна в Рангіроа* вісімдесят п'ять палубних пасажирів — паумотців і таїтян. То були чоловіки, жінки й діти, кожна сім'я з копчиками, не кажучи вже про матраци, укривала, клунки з одежею...

Сезон добування перлів на островах Паумоту вже скінчився, і ловці верталися на Таїті. Ми, шестеро привілейованих пасажирів, були з фаху скупники перлів: двоє американців, китаєць А-Чун (найбіліший з усіх китайців, що я бачив!), один німець, один польський єврей і я.

У цьому сезоні нам пофортунило, і ми не мали на що скажитися; задоволені були й ті вісім десятків пасажирів, що розташувалися на палубі: всі добре заробили і солодко марили про відпочинок на Папіїті.

Звичайно, на «Маленькій Жанні» було забагато пасажирів. Тоннажність її була лише 70 тонн, і капітан не мав права навантажувати її навіть десятою часткою того люду, що на ній зібрався. Окрім того, в трюмі повно було перлових мушлів і копри. Просто диво, як то ще матроси примудрялися на шхуні поратись! На палубі піде було ступити. Матроси мусили пробиратися вздовж поруччя, а вночі вони ступали по сонних пасажирах, що живим килимом укривали палубу, сплячи мало не один на одному. А свищі, а курчата, а мішки батату, а в'язки кокосів та

бананів, розвішані скрізь, де тільки можна! По обидва боки між фок- і грот-вантами протягнені були ливви так пивько, щоб гік міг вільно проходити, і на кожній висіло по п'ятдесят низок бананів.

Нічого було й сподіватися на добру плавбу, навіть якщо могла вона скінчитись днів за два-три,— це коли б повіяв сильний південно-східний пасат. Але якраз вітер був замалний. Пройшло годин із п'ять, і він зовсім ущух. Штиль тривав цілу ніч і наступний день,— отой блискучий, мов свічадо, штиль, коли наморочиться голова на саму-по думку глянути у воду.

Другого дня помер один пасажир, з острова Великодня родом. Він зажив собі того року слави одного чи не з найкращих у лагуні водолазів. Помер він від віспи; дивно тільки, звідкіля вона взялася на кораблі — коли ми відпливали з Раугіроа, про неї й чутки не було. А все ж то була справжнісінька віспа: один помер, а троє занедужало.

Ми ніяк не могли запобігти лихові, хоч би покласти хворих окремо від здорових; не могли й доглядати їх, бо нас повно було, як оселедців у бочці. Після тієї ночі, коли ото помер перший з пасажирів, нам тільки лишалось гнити та вмирати... Капітанів помічник, комірник, польський єврей та чотири тубільці домудрилися втекти на великому вельботі. Більше нічого ми про них не чули. Наш капітан після того випадку звелів пробити дірки в усіх човнах, отож про втечу годі було й думати.

Того дня вмерло ще двоє, другого троє, а нарешті дійшло до восьми чоловік на день. Цікаво зрівняти, як порізному впливало це на нас. Тубільців охопив німий, тваринний жах. Француз-капітан, Удуз на ім'я, нервувався, без утину балакав і навіть увесь трусився, як у лихоманці. Товстий, ситий чоловіча, він важив не менше як двісті фунтів,— і от цей величезний мішок сала тремтів зі страху, наче холодець.

Німець, двоє американців та я скупили все, яке тільки було на кораблі, шотландське віскі й почали пиячити. Розважали ми собі ось як: алкоголь, просякнувши організм, повбиває, спопелить мікроби,— і страшна недуга жодному з нас не заподіє лиха. Теорія нас не звела, хоча, правда, і капітан Удуз, що не пив зовсім, і А-Чун, що випивав раз на день, теж zostалися живі.

Ото дні були! Сонце, стоячи просто над головами, пекло без жалю; вітер не віяв, лише інколи набігав шквал, лю-

тував хвилини п'ять або й півгодини, а тоді стихав, залишив нас страшенним дощем. По зливі знову пекло сонце, і палуба парувала. То була отруйна, вбійча пара, наче якийсь насичений мільйонами бактерій туман, що здіймався хвилями з-понад мертвих та слабих. Ми, було, побачимо ту жахливу млу — і зараз же пити, і ще раз, і ще, майже не розводячи. Вживано спиртного дотепер й тоді, коли матроси скидали мерців за борт, де на них уже чигали акули.

Так тривало, може, з тиждень, а тоді виявилось, що віскі вже нема. Воно було й до речі, бо інакше я не вжив би. Справді, позабаром мені довелося зазнати таких пригод, які могла витримати тільки цілком твереза людина; досить сказати, що під кінець двоє лише зосталося живих: я та отой, мовляв капітан Удуз, поганин. Ці слова я од нього почув, коли вперше побачив ту людину. Але краще не забігати наперед.

У кінці тижня, саме як вийшов увесь запас віскі і ми, скупники перлів, були тверезі, я випадково глянув у каюткампанії на барометр. У Паумоту показував він найчастіше 29,90, а часом стрілка пересувалася від 29,85 до 30,00, іноді до 30,05. Тепер... тепер вона стояла нижче, як на 29,62! Це б могло протверезити і найп'янішого скупника перлів, що спопеляв мікроби віспи в шотландській горілці!

Я сказав про це капітанові Удузу, а він відповів, що вже кілька годин стежить, як падає барометр. Мало що далося б за такої ситуації зробити, але він зробив, що міг, а власне — згорнув частину вітрил, залишивши самі штормові, і сказав натягти рятувальні лінви. Зоставалося тільки чекати вітру. Але як вітер повіяв, капітан допустився помилки, — з його наказу шхуна лягла в дрейф. Звісна річ, на південь від екватора це непоганий засіб, якщо тільки ти певний, що ураган не йде просто на судно. А він ішов саме на нас! Справді, вітер усе дужчав, і барометрова стрілка падала дедалі нижче. Я гадав, що краще повернути шхуну так, щоб вітер був їй з лівого боку, а потім, як барометр перестане падати, лягти в дрейф. Ми з капітаном сперечалися, аж поки в голосі його забриніло щось істеричне, проте він не погоджувався зі мною. Ще гірше, — решта скупників мене теж не підтримала. Мовляв, що може значити твоє слово супроти доказів такого досвідченого моряка! Ось як міркували вони, — я це знав.

Страшенні хвилі знялися на морі. Ніколи не забуду перших трьох валів, що вдарили нашу «Маленьку Жанну». Судно схилилось на бік так, наче лягло на дрейф, і вода поняла палубу. Рятувальні лішви розраховані на здорових, дужих людей, але їм вони не могли допомогти, як величезний водяний вал під крик і стогін змивав з палуби жінок, дітей, банани, кокоси, свині, клунки, хворих і близьких уже до смерті людей.

Друга хвиля перекотилася через палубу. Судно, перехилившись кормою, задерло прову до неба, і знову цілий потік людських тіл і речей ринув униз. По палубі людей несло то головою, то ногами наперед, вони звивалися, корчилися, плазували. Дехто силкувався втриматись за щоглу чи кодолу, але під вагою чужих тіл пускався її.

Я бачив, як один, полетівши головою вперед, врізався в бітінг на правому борті. Голова тріснула, немов яєчна шкаралупа. Я знав, що буде далі, а тому скочив на дах рубки, а звідтіля подерся на грот-щоглу. А-Чун і один американець рвонулися за мною, але я на стрибок випередив їх. Американця враз, немов яку тріску, зміло з корабля, а китаєць спромігся повиснути на штурвалі. Тут-таки здоровезна жінка з острова Паратонги — завважкн десь фунтів з двісті п'ятдесят — упала на нього і рукою обвила йому шию. Вільною рукою вхопився він за стерничого-канака... Аж ось ту мить шхуна нахилилася на правий бік.

Потік людських тіл і води, що сунув уздовж лівого об'їавку, між кают-компанією та поруччям, раптом змінив напрямок, і людей понесло на правий борт. Усіх зміло — велетенську дикунку, А-Чуна, стерничого... Я ладен присягтися, що А-Чун, одірваний від поруччя, усміхнувся до мене з виразом філософської резигнації на виду.

Третя, найбільша хвиля, не стільки вже накоїла біди. Кого досі не забрало у воду, ті майже всі до якого часу знайшли порятунок на такелажі. Внизу лишилося, може, чоловіка дванадцятеро... Майже непритомні, захлинаючись, хапаючи повітря, качалися вони по дошках і марно силкувалися кудись залізти, захватись. Їх зміло хвилею разом з уламками двох останніх човнів. Мені та моїм товаришам-скупникам поталанило, використавши проміжок між двома хвилями, перевести душ п'ятнадцять жінок та дітей у кают-компанію і замкнути їх там. Та зрештою це не пішло їм на добре.

А вітер? Я мав чималий досвід, але нізачо не повірив би доти, що може бути такий вітер. Описати його — марна гадка! Хіба можна описати кошмар?.. Цей вітер зривав із нас одіж, власне, таки зривав. Я не прошу вірити мені. Я тільки розказую, як воно було, як я те відчував. Часом я сам собі тепер не вірю. А проте воно таки було, і я все те пережив. Хоч це й неможливе — таке побачити й вижити. То була страхітлива річ, а найстрахітливіше, що вітер дедалі дужчав. От, скажім, так: мільйони, мільярди тонн піску мчать, пролітаючи дев'яносто, сто, сто двадцять чи й більше миль за годину. Його не побачити, не відчуту рукою,— однак він має матеріальність і вагу справжнього піску. Уявляєте це? Коли так, то хоч трошки зможете зрозуміти, що то був за вітер.

Або ні, краще порівняти його не з піском, а з болотом, з невідомою, невідчутною, а проте страшною грязюкою. Ба, й цього мало! Вважайте, що кожна молекула повітря — ніби ціла калюжа густої твані, далі уявіть собі, що силу-силенну тих молекул з'єднано в щільну масу... Ні, знов не те! Та й хіба є слова на означення таких явищ, хіба вистачить мови людської, щоб змалювати цю нечувану, фантастичну бурю! Краще було мені й не братися до цього.

Одно треба сказати: той вітер кінець кінцем придавив ті хвилі, що напочатку стали горою. Здавалося, що ураган, роззявивши пащеку, поглинув, утяг у себе все море, і тепер воно бушувало там, де раніше було повітря.

Звичайно, вітрила наші давно вже зірвало. Але капітан Удуз мав на «Маленькій Жанні» річ, якої мені не доводилося ще бачити на південноморських шхунах,— плавучу кітву. То був брезентовий мішок стіжкуватої форми, натягнений на великий залізний обруч. Пускають його на воду, наче змія в повітря, тільки й різниця, що плавуча кітва тримається на самій поверхні води. До шхуни була вона прив'язана довгою ливою. За допомогою того приладу «Маленька Жанна» рухалася провою проти хвиль.

Все, певне, скінчилося б гаразд, аби ми тільки не попали саме в ту смугу, якою йшла буря. Правда, вітер подер нам вітрила, поламав щогли, переплутав рухомі снасті,— а проте ми якось би виплуталися з біди, якби не попали в осереддя урагану. Власне, це й призвело нас до остаточної катастрофи. Все моє єство якось стерпло, задерев'яніло, ніби вітер паралізував його, одібрав усю силу,— і я вже

готовий був віддатися на волю стихії, готовий був умерти, коли це ми опинилися в самому центрі урагану.

Корабель спостигла раптом цілковита тиша, — жодного повію, жодного руху в повітрі. Це породило якесь важке, нудотливе відчуття. Пригадайте, що м'язи наші під час боротьби з нечуваним вітром надмірно були напружені. І от нараз вітер той щез. Пам'ятаю, мені здалося, що я ось-ось розлечуся дрібними шматочками на всі боки — немовби атоми мого тіла відштовхуються один від одного і зараз розвіються у простороні. Але це тривало тільки мить. На нас ішла загибель.

Вітру не стало, зате велетенські хвилі шуміли навкруги. Вони илигали, вони здіймалися, вони росли аж до хмар. Бо треба ж знати, що той страшний вітер віяв звідусіль саме до центру, де був затишок. І тут не було чому зупинити вали, що насувалися з усіх боків. Вони виривалися, наче корки з дна відра, повного води, без жодної системи й ладу, — то були шалені, божевільні хвилі. У височінь сягали вони принаймні на вісімдесят футів. Ні, то були вже не хвилі! Хіба хто бачив такі хвилі!

То були бризки, величезні бризки, — от що. Бризки вісімдесят футів заввишки. Вісімдесят! Навіть більше! Вони перекочувалися, переплигували через верхів'я щогл. Наче смерчі, наче вибухи. Вони були п'яні. Вони безладно здіймалися, росли, падали, стикалися, розбиваючись на тисячі водоспадів. Жодній людині таке море, той центр урагану, і вві сні не снилося. Хаос, некельне безладдя, диявольське ігрище знавіснелих морських валів!

А що з «Маленькою Жанною»? Не знаю. Поганин казав мені потім, що він теж не знає. Її просто розбило, розколело навпіл, а потім потрощило на дрібні скалки і знищило. Опритомнів я, коли був уже в воді. Я плив якось машинально, ледве на воді тримаючись. Як я там опинився — не пам'ятаю. Пригадую тільки, як «Маленька Жанна» розліталася на кавалки, — певне, саме ту мить я й стратив притомність. Та хоч би там як, але я був живий, а це вже не абищо, хоч тим часом і мала втіха. Знову з'явся вітер, а хвилі притихли... Я збагнув, що вибрався із центру бурі. Щастя, біля мене не було акул. Ураган розігнав хижу їхню зграю, що весь час пливла за нашим кораблем, чигаючи на трупи.

Находив полудень, коли «Маленька Жанна» загинула, — а десь години за дві по тому вдалось мені вхопитися

за віко з корабельного люка, що крутилося серед розбурханих хвиль. Сіяв густий дощ, і я зовсім випадково натрапив на те віко. Помітивши прив'язану до нього мотузку, я зміркував, що зможу якимось продержатись принаймні день,— звичайно, як не напливуть акули.

Минуло годин зо три, може, трохи більше. Я все тримаюся за віко і, заплющивши очі, намагався дихати глибоко, як слід, але не ковтати води. Нараз я почув чийсь голоси. Дощ ущух, вітер затих, хвилі вляглися... Футів яких двадцять від себе я побачив капітана Удуза та «поганина», що примостилися на віку з другого люка. Вони боролися за нього,— власне, боровся француз.

— *Raïen noir!*¹ — почувся мені його вигук... І він ударив ногою канака.

На капітанові не залишилось ніякої одежі, окрім тяжких черевиків. Він жорстоко вдарив поганина в лице, в підборіддя, і ледве не приглушив його. Я думав, що той віддасть удар за удар,— ба ні: він лише відплив на безпечну відстань, на який десяток футів од капітана. Щоразу, як хвиля приносила канака ближче, француз, учепившись руками за віко, бив його обома ногами і ляв чорним поганином.

— Гей ти, біла тварюко, ось я дорвусь до тебе! Втоплю й не зоглядишся! — згукнув я.

Але я не виконав погрози, бо надто був стомлений. На саму думку зрушити з місця мене вже нудило. Отож я підкликав канака до себе й запропонував йому користатися з віка вдвох. Він сказав, що звуть його Отоо і що народився він на Бора-Бора, найзахіднішому з-поміж островів Товариства. Пізніше довідався я, що він перший потрапив на те віко і закликав капітана Удуза рятуватися вкупі. А той віддячився йому вдарами...

Так зустрівся я вперше з Отоо. Він не був охочий до бійки. Високий, ставний, дужий, як римський гладіатор, він мав натуру добру, лагідну та ласкаву. Не охочий до бійки, так,— але й не боягуз. Лев'яче серце билось у нього в грудях, і мені доводилося потім не раз бачити його сміливість у таких небезпечних ситуаціях, коли я сам запевне б відступив. Він ніколи не заводився перший, але як уже йшлося на змагання з кимсь,— о, тоді страшно

¹ Чорний поганин! (Франц.)

було на нього й глянути! Я не забуду довіку, як він ушипав Білу Кінгові. Це сталося в Німецькому Самоа. Біл Кінг був знаменитий чемпіон з боксу в америкапському флоті. Достоту на якусь звірюку, на страшну горилу скидаючись, він умів чудово орудувати своїми важкими кулаками. Отже, той чоловік завів сварку з Отоо, чіплявся до нього, ударив двічі погою, тоді штовхнув, аж нарешті канак відчув потребу відплатитися. Хвилини, може, чотири тривала бійка,— і за чотири хвилини Біл Кінг мав чотири зламані ребра, переламану руку і вивихнуте плече. Отоо не тямив жодних тонкощів боксу, він бився просто, як умів... Проте видужувати Кінгові довелося місяців зо три після Отоової науки в Апії.

Однак не треба забігати наперед. Як сказано, ми прилаштувалися до корабельного віка. Користувалися ми з нього по черзі: один лежав на віку й відпочивав, другий, по шию в воді, держався за край обома руками. Цілі дві доби, то спочиваючи на тих дверцятах, то тримаючись у воді, пливли ми океаном. Надвечір другого дня я почав говорити щось непритомно, з гарячки; а як свідомість мені просвітлювалась, я чув таке саме гарячкове бурмотіння тубільною мовою від Отоо. Весь час у воді сидючи, ми не померли зі спраги, хоч яка солоня була та вода, хоч як немилосердно пекло сонце.

Кінець кінцем, Отоо врятував мене: опритомнівши після довгої й тяжкої маячні, я побачив, що лежу на положистому березі, футів двадцять від води, у затінку під широким пальмовим листям. Хто ж, як не Отоо зробив те все! Він мене притяг туди, він зробив мені холодок із листя! Сам Отоо лежав поруч. А я знову зомлів. Прокинувся — свіжа зоряна ніч. Отоо дав мені напитися соку з кокосового горіха.

З усіх, хто був на «Маленькій Жанні», тільки двоє нас і вціліло. Капітан Удуз, напевне, помер з голоду та виснаження, бо за кілька днів винесло на берег те віко, де він рятувався. Ми з Отоо прожили серед тубільців атолу цілий тиждень. Потім узято нас на французький крейсер і перевезено на Таїті. Тим часом ми з Отоо побратались. У Південних морях побратимство, коли люди міняються своїми іменнями, зв'язує міцніше, піж братерство крові. Ініціатива належала мені, а Отоо пристав на моє слово з великою радістю.

— Це гаразд! — сказав він по-таїтрянському. — Адже ми два дні були вкупі у смерті на устах.

— І смерть не розтулила уст, — усміхнувся я.

— Ти вчинив одважне діло, пане, і смерть не насміла сказати своє слово, — відповів він.

— Навіщо ж ти кажеш «пане»? — вдавано образився я. — Хіба ми не помінялися йменнями? Я для тебе відтепер Отоо, ти для мене Чарлі. І так уже набезвік, ти — Чарлі, а я Отоо. Так каже звичай. І по нашій смерті, коли доведеться нам перебувати там, десь у надзорній країні, і тоді ти будеш для мене Чарлі, а я для тебе Отоо.

— Так, пане, — згодився він, і очі йому радісно блиснули.

— Знову! — скрикнув я.

— Що по тому, як звуть тебе мої уста! — заперечив кацак. — Це ж тільки уста. А в душі на тебе я завжди казатиму: Отоо. Коли я подумаю про себе — я подумаю про тебе. Хто назве мене моїм ім'ям, — ти встанеш у моїй пам'яті. І там, над зорями, ти довіку будеш для мене Отоо. Чи не так, пане?

Я затаїв усміх і відповів йому:

— Так.

Розлучилися ми в Папіїті. Я зостався на березі відпочивати, а він поплив катером на рідний свій острів Бора-Бора. Шість тижнів пройшло, і він вернувся до мене. Я дуже здивувався, бо раніш він розповідав мені про свою дружину й казав, що вернеться до неї, аби вже більше не вирушати в далекі подорожі.

— Куди ти гадаєш їхати звідси, пане? — спитав він, привітавшись.

Я знизав плечима. То було трудне питання.

— Я хочу мандрувати по всьому світу, — була моя відповідь, — по всіх морях і по всіх островах, що є на морі.

— Я поїду з тобою, — просто відказав він. — Моя жінка померла.

Ніколи не було в мене брата; але, бачивши стосунки між братами, я не скажу твердо, чи міг би рідний брат ставитись до мене так, як Отоо. Він заступав мені і брата, і батька, й матір. Це ж завдяки йому я став чеснішою, кращою, ніж був, людиною. Мене не обходило, що там скажуть про мене інші, але перед Отоо я хотів завжди бути чесним, і тому нічим не заплямовував себе. Він утворив з моєї особи якийсь ідеал, добачаючи в ній високі

прикмети, яких, боюся, у мене її не було. Бо часом я підходив до самого краю безодні, і вже ось-ось кинувся б у неї, коли б не Отоо. Він пишався мною, і ті гордощі його прийняли й мене. Не чинити нічого, що могло їх порушити, — такий виробився в мене кодекс честі.

Звичайно, я не відразу збагнув глибину його почуттів. Він ніколи нічого не закидав мені, не ганив мене, — і лише поволі побачив і зрозумів я, якої він про мене високої думки і як боляче міг його образити вчинок, не гідний того кращого, що в мені було.

Сімнадцять літ прожили ми вкупі. Сімнадцять літ був він мені за друга, стеріг мене, коли я спав, і доглядав у недусі, бився за мене і діставав за мене рани. Він працював на суднах разом зі мною, і вкупі ми об'їздили весь Тихий океан від Гаваїв до Сіднейського мису, від Торесової протоки до Галапагосу. Ми наймали тубільних робітників на великому обширі, починаючи з Нових Гебридів та островів Лайп аж до Луїзіани, Нової Британії, Нової Ірландії та Нового ГанOVERу. Тричі зазнали ми морських катастроф біля островів Гілберта, Санта-Крус і Фіджі. Ми скуповували й перепродували що трапиться: перли, перлові мушлі, копру, трепанги, черепахи, уламки, що море викидало на берег, і з того жили.

Почалося це все, як Отоо вернувся до Папіїті й сказав, що об'їздить зі мною всі моря й усі острови. Тоді існував у Папіїті щось наче клуб, і збиралися там скупники перлів, крамарі, капітани, різні південноморські авантюристи. Гралось на великі гроші, илося багато; признаюсь по правді, що й я довше, ніж треба б, сидів за картами. Проте хоч як пізно я вийду — Отоо чекає на мене провести додому.

Спершу я тільки всміхався, потім якимось натякнув йому, що можна б і без цього. Нарешті сказав навпростець, що пиячки собі не потребує. Після того, виходячи з клубу, я цілий тиждень його не помічав. Аж ось якимось випадково зауважив, що він, як і перше, проводить мене додому, але вже криючись у затінку мангових дерев*, що ростуть по обидва боки вулиці. Ну що я мав робити? Та я такій знав що.

Непомітно для себе я почав вертатися додому раніше. Увечері дощ та вітруга, і я, гуляючи й п'ючи з товаришами, згадую раз у раз, що там десь сумно стоїть і мокне під манговим деревом мій побратим. Так, це він зробив мене

кращим. Але він не був аж надто суворий у питаннях моралі. Він нічого не знав про християнські заповіді. Всі тубільці Бора-Бора були хрещені, лише Отоо зостався в поганстві. Він був справжній матеріаліст, переконаний, що як помре, то таки назавжди. Він вірив тільки в чесну гру. Шахрайство він мав чи не за такий самий злочин, як і жорстоке вбивство,— і, може, навіть убивцю радше ладен був пошанувати, ніж дрібного злодіячку.

Щодо мене, то він завжди був проти таких вчинків, які могли б мені пошкодити. Грати — чому ні? Він сам був дуже охочий до гри, але вважав, що сидіти за картами допізна шкідливо. Не раз бачив він, як люди, не дбавши про своє здоров'я, помирали з лихоманки. Не від того був він також, щоб хильнути під вогку й холодну годину одну-другу чарку. Але він пересвідчився, що, п'ючи, треба знати міру. Доводилось-бо йому постерігати випадки, як люди, що надуживали алкоголь, гинули або ставали на ціле життя каліками.

Отоо завжди піклувався, щоб мені добре жилося. Він дбав про мою майбутність і снував про неї різні плани запальніше й зацікавленіше, ніж я сам. Спершу мені й на думку не спадало, наскільки можуть його обходити мої справи,— і він мусив сам угадувати, що я збираюся робити і в яке хочу встряти діло. Так було в Папіїті, коли я вагався, чи пристати мені до компанії з одним непевним чоловічком, моїм таки земляком, що розпочав ризикований гендель з гуаном. Звичайно, я не знав тоді, що він шахрай, не знав цього й жоден білий на Папіїті. Отоо теж не знав, але, бачивши, що ми з тим чолов'ягою починаємо товаришувати, на свою руч рознюхав усе, хоч я й не просив його. На Таїті буває багато моряків-тубільців з різних країв. Отоо, тільки-но здогадуючись, що там щось не так, терся серед них доти, доки не зібрав цілком певних доказів на potwierдження своєї підозри. Ну й історія була з тим Рендольфом Вотерсом! Отоо розповів мені все, а я не вірив. Проте коли я взявся як слід до Вотерса, він без зайвих балачок першим таки пароплавом утік в Окленд.

Мушу признатись: я спершу гнівався на Отоо, що він пхає носа до моїх справ. Але,— в цьому не було сумніву,— дбав він не про свою користь. До того ж незабаром я пересвідчився, що то за мудра була і обачна людина. Очі його все пильнували моєї вигоди й зиску,— а були

вони напрочуд бистрі та прошикливі. Кінець кінцем став він мені за повсякчасного поради́ника, справи мої зробилися йому краще відомі, ніж мені самому,— і він ближче, ніж я, брав їх до серця. Я був молодий, власні інтереси мені раз у раз голови не держались, і романтика та пригоди переважували в мені жадо́бу грошей і потяг до спокійного життя. На щастя, знайшлась людина, що клопоталась про мій добробут. Коли б не Отоо, я б давно загинув,— це річ безперечна.

Багато є тому прикладів,— дозво́льте з-поміж них навести один. Ще перед тим, як приїхати на Паумоту по перли, я мав деякий досвід у вербуванні та найманні тубільних робітників. Коли ми з Отоо опинилися на березі в Самоа без роботи й грошей — достоту сіли на мілину,— то мені пощастило стати за наймача на одному бригові. Той самий бриг узяв за матроса й Отоо. Відтоді на різних кораблях ми років шість їздили по найди́кіших заку́тнях Меланезії. Як вивозять мене було човном на берег, Отоо так і дивиться, щоб сісти в той човен загребним. Коли вербівник сходить на берег, його човен залишається близько, з гребцями на веслах, а другий човен, вартовий, звичайно зупиняється наготові футів за кількасот від берега. Отже, я стромляв у пісок стернову жердину і сходив зі своїм крамом на суходіл, а Отоо зараз же пересідав туди, де лежав на́критий брезентом вінчестер. Решта матросів мала снайдерівські рушниці, також заховані під брезентом. Я вмовляв та заохочував кучерявих канібалів найнятися на плантації в Квінсленді, а Отоо тим часом шльопував мосі безпеки. І не раз його тихий вигук остерігав мене, що дикуни задумують щось недобре, якийсь підступ. Інколи давав таку пересторогу несподіваній постріл із рушниці, що збивав з ніг котрогось тубільця. Тоді я кидався до човна, і рука Отоо помагала мені в нього вскочити. Пам'ятаю, що якось, за служби нашої на «Сапта-Ані», тільки човен наш підплив до берега, як зчинилася веремія. Вартовий човен метнувся нам на поміч,— але поки він приплив би, кілька десятків дикунів могли нас усіх повбивати. Отоо блискавкою плив на берег, ухопив обома руками мій крам — і ну розкидати на всі боки тютю, намисто, томагавки, ножі, шматки перкалю. Тої спокуси їм несила була перемогти. Між ними зайшла бійка за несподівані скарби,— а ми тим часом сіли на човен, одіпхнули його й відїхали футів сорок од берега. А за

чотири по тому години я найняв там же таки тридцять робітників без жодних уже прикростей.

Та найбільше в пам'ятку мені випадок на Малейті, найдикішому зі східної групи Соломонових островів. Тубільці зустріли мене вкрай гостинно. Але хіба ж я міг знати, що вже два роки всі мешканці селища збирають людські голови, щоб виміняти на них голову білого? Вся та голота полюбляла голови, і найдорожче цінувала саме голови білих. Отже, той, хто заволодів би такою дорогою здобиччю, міг одержати за неї цілу колекцію. Кажу ж бо — стріли нас вони якнайліпше. Я відійшов того дня на добрих сотню ярдів од човна. Отоо радив мені бути обачним, а я на те не зважав, — і, ясна річ, понав у дуже прикре становище, як і завжди, коли не слухав свого побратима.

Я помітив небезпеку аж тоді, як із мангрових заростів вилетіла ціла хмара списів. Не менше десятка з них упилося в мене. Я втікати, — але спис угородився мені в литку, і я впав. Дикунні метнулися до мене. Всі вони вимахували топірцями на довгих держаках, заміряючись одрубати мені голову. Кожного кортіла голова, один ханався перед другим, один одному заважав, — а я, користаючися з тієї метушні, петляв то туди, то сюди по піску й ухилявся від ударів.

Тоді з'явився Отоо, Отоо-борець. Він десь доп'яв собі важкого бойового кия, вигіднішого за рупшицю в такій тісній сутичці, і кинувся, де найгустіше було ворогів. Вони, звичайно, не могли колоти його в такій тиесняві списками, та й топірці тільки заважали їм. Він бився за мене, і так люто, як той легендарний Берсеркер. Кнем своїм він орудував якнайспритніше: їхні черепи лускалися, немов переспілі помаранчі. Розігнавши стовпище, він ухпив мене на плечі й побіг до берега.

Тоді лише дістав він перші рани від чотирьох списів. Добігши до човна, схопив Отоо вінчестера — і не змарнував жодної з нього кулі. Опинившись нарешті, по трудній утечі, на шхуні, ми взялися перев'язувати свої рани.

Сімнадцять літ прожили ми вкуні. Дякувати йому, зробився я справжньою людиною, бо коли б не він, то й досі працював би я за корабельного комірника чи вербівника, а то б, може, й слід по мені вже занався.

Одного разу він сказав мені:

— Ти витрачаєш усі гроші, потім стаєш на роботу й

добуваєш іще більше. Тепер тобі, молодому, заробляється легко. Але на старість ти не матимеш ні грошей, ні сили їх добувати. Я вже знаю це, мій пане. Я добре придивився до звичаїв білих людей; я бачив багатьох старих, що колись були молоді, як ти тепер, і могли заробляти гроші. Та молоді літа пройшли, і вони поставали немощні та вбогі, і їм уже доводиться лише чекати, поки хто молодий,— хоч би ти, приміром,— зійде на берег та почастує їх.

Тубілець на плантаціях — раб. Його заробітку — двадцять доларів на рік, робота тяжка. Наглядач працює мало: знай їздить собі верхи туди й сюди, приглядаючи, як гнеться чорний. Він бере за це тисячу двісті доларів на рік. Я — матрос на шхуні. На місяць дають мені п'ятнадцять доларів, та й то ще маючи мене за доброго матроса. Праця моя дуже тяжка. А ось у капітана на палубі розіп'ято тент, і він собі п'є пиво з довгих пляшок. Мені не доводилось іще бачити, щоб він тягнув ливну або веслував. Він має сто п'ятдесят доларів на місяць. Я — матрос, та й годі. Він — мореплавець. Я гадав би, пане, що й тобі треба вивчати мореплаводство.

Отож мій приятель розохотив мене вчитися. На першу мою шхуну став він за другого помічника, і моє капітанство переймало його куди більшими гордощами, ніж мене самого. А далі знову почалися такі міркування:

— Пане, платня капітанові йде добра. Але весь час йому на шиї турботи про корабель і відповідальність за нього. Далеко вигідніше бути хазяїном корабля, що живе собі на суходолі, має багато слуг, а грошки його, пущені на різні справи, ростуть собі та й ростуть.

— Так то воно так. Але за шхуну треба дати щонайменше п'ять тисяч доларів, та й то за стару шхуну,— відповів я.— Старість прийде до мене раніше, ніж я зберу стільки грошей.

— Білому розбагатіти — як води напитися,— мовив він, повівши рукою на берег, облямований гаями кокосових пальм.

Тоді якраз перебували ми біля Соломонових островів, і, плывучи вдовж східного берега Гвадалканару, набирали на корабель слонові горіхи.

— Од гирла тієї ой річки до гирла сусідньої — дві милі,— сказав він.— Скрізь, куди око гляне, прослався рівний суходіл. Тепер цю землю можна придбати зовсім за дешево. Але як знати? Мине рік чи два — і, може, за

неї платитимуть великі гроші. Тут добра якірна стоянка. найбільші пароплави можуть підходити до самого берега. Старий король віддасть тобі цю землю на чотири милі од берега за десять тисяч плиток тютюну, десять пляшок вина та снайдерівську рушницю. Все це разом обійдеться — ну, сто доларів. Потім ти доручиш усю справу комісіонерові, а там пройде рік чи два, продаєш землю і мати меш за що придбати власного корабля.

Я послухав Отоо — і вийшло по його, тільки не за два роки, а за три. Потім залагодив я другу щасливу оборудку, а саме — заорендував в уряду пасовиська на Гвадалканарі, двадцять тисяч акрів на дев'ятсот дев'яносто дев'ять років, за номінальну вартість. Та умова пролежала в мене рівно дев'яносто днів, а тоді я продав її за великі гроші одній компанії. Саме Отоо завжди передбачав усе, Отоо був за головного порадника. Це ж він напугав мене купити на аукціоні за сто фунтів затонулого «Донкастера» — після всіх видатків на підняття та направу судна я одержав три тисячі чистого зиску. Далі Отоо порадив мені купити плантації на Саваї і торгувати кокосовими горіхами на Уполу.

Морем тепер мандрували ми рідше. Я розбагатів, одружився, почав жити по-панському. Але Отоо який був, такий і лишився. Він походжав круг дому чи тинявся по кофторі з люлькою в зубах, — і, як і раніше, посив дешевеньку сорочку та пов'язку на стегнах. Я ніяк не міг присилувати його, щоб він тратив гроші. Він не хотів іншої пагороди, крім любові. І, далєбі, мав її досить. Діти мої як не молились на нього; а моя дружина напевне б розбестила його, коли б тільки Отоо можна було розбестити.

А діти! Воістину, це ж він показав їм дорогу в широкий світ. Він учив їх ступати перші кроки, він упадав коло них, як вони нездужали, одного по одному, ще малюків, брав їх у лагуну і вчив плавати. А то ще розповідав їм, як живе всяка риба, як її ловити, — розповідав куди більше, ніж я знаю. Та й про ліс те саме. Мій Том семи років знав уже такі лісові тайнощі, які мені й не снилися. Шестилітня Мері вплазила собі без жодного страху на стрімку скелю, як не кожен би навіть дорослий і дужий чоловік виліз, а Френк у шість років умів діставати монети зо дна морського, де було сажнів три завглибшки.

— Мій народ на Бора-Бора не любить поган. Вони там

усі християни. А я от не люблю християн Бора-Бора,— сказав він якось, коли я вмовляв його взяти скільки треба з тих грошей, що ми вкупі надбали, і одвідати котроюсь нашою шхуною рідний свій острів.

Я кажу «нашою шхуною», хоча юридично в той час вони всі належали мені. Я довго підбивав його вступити зі мною до компанії,— аж він сказав нарешті:

— Ми товариші відтоді, як загинула «Маленька Жална». Ну, а як твоєму серцю так уже того хочеться, що ж... Зробімо все по закону. Справді-бо, праці тепер з мене ніякої, а витрати я роблю величезні: їм скільки хочу, п'ю, курю... Скільки ж то грошей іде на це все! Далі. Я дурно граю на твоєму більярді. Це теж гроші. Тільки багата людина може дозволити собі розкіш ловити рибу вудкою на рифі. Страшно здумати, скільки тратиться на волосінь та гачки! Так, треба щоб ми стали законними компаньйонами. Мені потрібні гроші. Я братиму їх у конторі в старшого клерка.

Отже, папери підписано й завірено... Але мигнув рік,— і я почав докоряти своєму побратимові.

— Чарлі! — сказав я.— Ти лукавий блудник, жалюгідний скупіяка, ти просто пікчемний краб. За цей рік тобі належить отримати кілька тисяч. Старший клерк дав мені цього от папірця, і в ньому стоїть, що ти за рік узяв тільки вісімдесят сім доларів і двадцять центів.

— А хіба там ще щось припадає? — запитав він стурбовано.

— Кажу ж, кілька тисяч.

Обличчя йому засвітилося, ніби з великої якоїсь радості.

— Це добре! — мовив він.— Гляди, щоб старший клерк записував усе, як слід, до останнього цента. Як мені буде треба грошей, я їх візьму.— Він помовчав і додав суворо: — А коли буде яка недостача,— що ж, докладе зі своєї кишені.

Пізніше довідався я, що ще перед тим Керазес склав заповіт Отоо і що тим заповітом, який зберігався у сейфі в американського консула, Отоо відписав мені, як спадкоємцеві, усе своє майно.

А потім прийшов кінець — як усім речам і вчинкам людським приходять кінець. Це сталося на Соломонових островах — там, де за буйної нашої молодості ми стільки вдвох працювали. І ось ми знову туди приїхали,— най-

більше, щоб одпочити; опріч того треба було навідатись до своїх ділянок на острові Флоріді, та й хотілось роздивитись, як там із добуванням перлів у протоці Мболі. Ми кинули кітву біля острова Саво, мавши надію вторгувати щось цікаве.

У морі біля Саво аж кишіло акул. Тамтешні тубільці мають за звичай кидати мерців у воду, припаджуючи цим, звичайно, звідусіль акул. І от, видно, доля вже була така, що маленький, переважаний місцевий човник, яким я плив, перекинувся. Нас було в човні — власне, грималося за човна — четверо тубільців та я п'ятий. Шхуна була ярдів за сто від нас. Я гукнув, щоб нам дали човна, аж раптом один із дикунів перелякано заверещав. Він міцно держався за корму і декілька разів укупі з нею щезав уже під воду. Потім пустився і зник зовсім. Акула вхопила його.

Решта тубільців спитувалися сісти на перекинутого човна. Я кричав, лаявся, ударив кулаком ближчого з них, — але дарма. Вони з жаху стратили розум і лізли на човна, ні на що не зважаючи, хоч човен навряд чи міг утримати хоч одного. Він став сторч, потім перекинувся, і тубільці знов опинилися у воді.

Тоді я поплив до шхуни, надіючись, що човен, посланий звідти, врятує мене. Один із тубільців — за мною; мовчки плвли ми поруч, часом занурюючи обличчя в воду, щоб побачити, де акули. Коло човна знову почувлись крики, — отже, загинув ще один. Придивляючись пильно в воду, я помітив величезну акулу, що тінню промайнула, як є, піді мною. Була вона завдовжки футів шість. Я добре все роздивився: тубільця, що плив коло мене, вона схопила за поперек і подалася з ним геть. Голова його, плечі та руки піднімалися над водою, і з горла вихоплювався жахливий крик. Так протягла його акула кількасот футів, а потім разом із ним зникла під водою.

Я плив далі, втішаючи себе думкою, що це остання голодна акула. Але незабаром з'явилась іще одна. Чи це була та, перша, чи вона встигла попоїсти деінде, — не знаю. В кожному разі, вона не дуже поспішала. Я вже не міг пливати так хутко, як передіш, бо весь час мусив слідкувати, коли вона почне атаку. Мені, як вона кинулась на мене, пощастило вдарити її обома руками в пашеку; від поштовху я сам пасилу втримався на поверхні, але акулу таки відігнав. Потім вона стала знову наближатися

до мене, звужуючи круги. В той самий спосіб я й удруге від неї врятувався. Третя атака на зле вийшла і для мене, і для неї. Акула збочила саме, коли я мав ударити її. Шкура її, шорстка, мов папір до шліхтування, обдерла мені руку від ліктя до плеча: на мені як на те була сорочка без рукавів.

Борня та знесилла мене, і я втратив надію врятуватися. До шхуни було ще двісті футів. Я занурив голову в воду, вдивляючись, що наміряється робити акула. Раптом чимсь темне тіло стало, як тінь, межі мною та хижаком... То був Отоо.

— Пливи до шхуни, пане,— мовив він весело, ніби все те було йому завиграшки.— Я знаю акул. Акула мені брат.

Я послухав його й поволі поплив уперед. Отоо плив поруч, межі мною та акулою, одбиваючи її напади, а мене підбадьорюючи.

— Такелаж на боканцях нікуди не годиться, вони приладнують фали,— сказав він... і пірнув, щоб одбити новий напад.

Шхуна була тепер за яких тридцять футів, а я остаточно стратив силу і майже не міг уже плисти. З палуби кинуто нам ливу, та вона не досягала до нас. Акула зрозуміла, що їй не зроблять нічого, і набралася ще більшого зухвальства. Кілька разів вона ледве не вхопила мене, але все наспівав Отоо. Певна річ, сам він любісінько міг урятуватись, та не хотів кидати мене в небезпеці.

— Прощай, Чарлі! Видно, кінець прийшов,— задихаючись, вимовив я, бо відчував, що за мент іїду на дно.

Але Отоо засміявся й мовив:

— Я ось покажу тобі нову штуку. Акулі зле доведеться!

Він пірнув за моєю спиною, де акула саме лаштувалася знову кинутись на мене.

— Ліворуч! — гукнув він.— Там лива на воді. Ліворуч, пане! Ліворуч!

Я повернув ліворуч — і наосліп уперед! Я вже сливе знепритомнів. Коли рука моя вхопилась таки за ливу, на палубі розітнувся крик. Я повернувся, глянув... Отоо не видно було. Раптом він виринув. Обидві руки йому нижче ліктів були одірвані, із ран біла кров.

— Отоо! — тихо покликав він, і любов бриліла в його годосі, любов світилась йому в очах.

Тепер, тільки тепер, в останню хвилину свого життя, назвав він мене цим іменем.

— Прощай, Отоо! — І щез під водою. Мене підняли тим часом на шхуну, і я зомлів у капітана на руках.

Так помер Отоо, — Отоо, що врятував мене замолоду, зробив з мене людину і врятував мене ще раз під кінець. Ми зустрілися з ним у пещері в урагану, розлучились у пещері в акул. Між цими подіями лежить сімнадцять літ щирої приязні. З певністю можу сказати, що ніколи ще чорний і білий не приятелювали так вірно, як ми. І коли справді Єговине око всевидюще, то не останнім у царстві його буде Отоо, єдиний поганин з Бора-Бора.

СТРАШНІ СОЛОМОНОВІ ОСТРОВИ

Безперечно, Соломонові острови належать до найнещасливіших у світі. Звісно, є ще й гірші місця на Землі, — але на кожного, хто прибув туди вперше і не може зрозуміти життя поза цивілізацією, Соломонові острови справляють враження страшне.

Справді, пропасниця та дезинтерія гуляють там безперестанку; повітря насичене отрутою, що призводить, аби їй тільки найменша ранка — злегенька, непомітно вдряпнуте на тілі місце — до тяжких хвороб та гнійних виразок. Кого з білих минула смерть на Соломонових островах, той звичайно вертається додому недужим, нездатним до життя калікою. Правда й те, що тубільці тамтешні й досі живуть дикунами, що вони велику мають охоту ласувати людським м'ясом і полюбляють складати колекції з людських голів. Як на них, це гідний слави вчинок, коли хто нападе на людину ззаду і так влучно цюкне її бойовим топірцем, що аж переб'є їй хребці нижче черепа. На деяких островах, як от на Малейті, і досі найдужче шанують того, хто може пописатися більшою кількістю вбивств. Людські голови ходять там за гроші, і найбільшу ціну мають голови білих. Часом кілька селищ місяць по місяцю складаються на вищгороду, аж візьме її котрийсь одважний вояк, принісши скривавлену свіжу голову білої людини.

Все це так, — а бувають же, проте, люди, що, якій десяток чи й два років проживши на Соломонових островах, тяжко потім нудяться за ними. Хто хоче там довго прожити, той мусить бути тільки обережний — і, звичайно, посідати щастя. Крім того, треба належати до особливого гатунку людей: мати на собі тавро немшучої білої людини. То повинна бути людина, долею призначена пану-

вати. Вона мусить з незвичайним спокоєм ставати навч хоч з якими несподіванками, бути безмежно самовпевненою, твердо вірити в перевагу своєї раси, ніколи не сумніватися, що один білий завше може впоратися з тисячею тубільців, а в неділю — і з двома тисячами. Власне, ці риси їй зробили білого неминучим. І ще: білий, коли хоче бути немшучим, повинен не тільки гордувати іншими расами і високо нести себе, але їй не мати багатої уяви. Не треба йому також зважати на звичаї, вдачу та психологію чорно-, жовто- й червоношкірих, бо ж не це допомогло білій расі вторувати переможний шлях па всій земній кулі.

Берті Аркрайт не належав до таких людей. Він був занадто чутливий, западто первовий, мав забуїчу уяву. Він так захоплювався життям, так палко сприймав усе околиці. Словом, натура його зовсім не пасувала до життя на Соломонових островах. Їхавши туди, він таки їй не гадав довго там прожити: п'ять тижнів, доки прибуде черговий пароплав,— цього, думав він, вистачить, щоб задовольнити цікавість до первісних форм життя, що охопила все його ество. Так принаймні казав він, хоча їй іншими словами, туристкам, що їхали на «Макембо»; і ті дами мали його за героя: адже вони самі, як і личить цивілізованим мандрівницям, воліли знайомитися з Соломоновими островами з безпечної відстані пароплавних палуб.

На пароплаві їхав ще один пасажир,— на нього, одначе, жіноцтво жодної не звертало уваги. То був маленький, зморшкуватий чоловічок, засмаглий аж до кольору червоного дерева. Ім'я його в списку пасажирів ні про що не промовляло, але другим іменем його — капітан Малу — лякали дітей від Нового Гаюверу аж до Нових Гебридів. Із праці дикунів і власного варварства, з пропасниці й злигоднів, зі снайдерівських куль та паглядацьких батогів нажив він собі мільйонів п'ять капіталу, що містився в заасах трепангів, сандалового дерева, перламутру, черепахової кістки, слошових горіхів, копри, в земельних ділянках, факторіях та плантаціях. В одному покаліченому мізинці капітановому більше було немшучості, ніж у цілому Берті Аркраїті. Але жіноцтво зважало більше на зовнішність, а Берті, нема що казати, був таки гарний на вроду.

Якось, розмовляючи з капітаном Малу в кімнаті для курців, висловив Берті охоту познайомитися з багатим

на пригоди й небезпеки життям Соломонових островів. Малу зауважив, що бажання це мужнє й шляхетне. Та аж по кількох днях зацікавився він Аркрайтом, — тоді, коли цей молодий шукач пригод надумав показати йому свого автоматичного пістолета 44-го калібру. Берті спершу розповів, як пістолет наладовувати, а далі й показав, заклавши набої.

— Простісінька річ, — мовив він, одвівши цівку назад. — Бачите, ось я заклав набої і підняв гачок. Тепер треба тільки натискати на гачок, до восьми разів, якнайшвидше, та й усе. А ось, гляньте-но, запобіжник. Цим саме він мені й до вподоби. Цілком безпечний! Абсолютно! — Він вийняв набої і додав: — Тепер ви самі переконалися.

Проробляючи різні маніпуляції зі своєю зброєю, він спрямував пістолета якраз капітанові на живота. Той пильно стежив за ним блакитними очима.

— Може б, ви одвернули пістолет кудиінде? — попросив капітан.

— Це ж цілком безпечно! — запевнив його Берті. — Я вийняв набої. Розумієте, він не наладований.

— Все одно, пістолет не іграшка.

— Та кажу ж вам, він не наладований!

— Дарма, одверніть таки цівку.

Голос капітанів був тихий і спокійний, але твердий. Він не відводив очей від зброї, поки Берті не одвернув її нарешті в другий бік.

— Закладаюся на п'ять фунтів, що він не наладований! — палко промовив Берті.

Малу похитав головою.

— Ну, то я доведу вам...

Берті приставив пістолета до скроні, от-от маючи, очевидячки, натиснути на гачок.

— Заждіть хвилинку, — спокійно мовив капітан Малу, простягаючи руку. — Дайте-но я гляну.

Він спрямував пістолета в море й надавив спуск. Загримів постріл, і зараз же механізм викинув гарячу, димом повиту гільзу, що впала на палубу. Берті остовпів з несподіванки.

— Я ж наче поставив запобіжника, — винувато пояснив він. — Ото втяв...

Він мляво усміхнувся й важко сів у крісло. Обличчя його було бліде, під очима з'явилися темні плями, а руки

так тремтіли, що він не міг донести цигарки до рота. Він так захоплювався життям,— а тут уже уявив себе мертвим, з простріленою головою, на дошках палуби!

— Оце масш,— мурмотів він,— оце масш...

— Славна штука,— сказав капітан Малу, віддаючи йому пістолета.

На борту «Макембо» їхав також урядовий комісар, що повертався з Сіднея. З його дозволу пароплав сплывав в Уджі, де мав вийти на берег місіонер. Там саме стояв кеч «Арла», що командував ним капітан Ганзен. Як і багато інших, належало те двоцголове суденце капітанові Малу,— і він запросив Берті погостювати на «Арлі», що відпливала вербувати робітників на берегах Малейти. Ця подорож, мовляв, триватиме днів чотири, потім «Арла» висадить Аркрайта на плантації Реміндж, що теж належала капітанові Малу. Там Берті проживе тиждень, а тоді виїде до Тулагі, де його залюбки пригостить у себе урядовий комісар.

Віддавши ще два накази, одного шкіперові Ганзенові, а другого — містерові Гарівелу, управителеві плантації Реміндж, Малу майже назавше зникає з нашої оповіді. Зміст обох наказів був той самий: показати містерові Бертраму Аркрайтові багате на пригоди й небезпеки життя Соломонових островів. Подейкували також, що капітан Малу пообіцяв ящик шотландського віскі тому, хто достарчить Аркрайтові найяскравіші враження.

— Так, Сварц завжди був йолоп йолопом. Ото повіз він чотирьох своїх матросів до Тулагі, щоб їх там відшмагали,— тобто цілком законно... І назад поплив з ними на вельботі. Був вітер, човен перекинувся. Втопився самий Сварц. Звичайно, то був просто нещасливий випадок.

— Справді? — спитав Берті не дуже зацікавлено. Він саме уважно розглядав тубільця-стерничого.

Уджі залишився позаду, і «Арла» легко плывла під ясним сонячним промінням до лісистих берегів Малейти. Стерничий, що так зацікавив Берті, мав собі за прикрасу цвяха, хвацько прохромленого крізь носову хрястку. На шиї в нього висіло намисто з гудзиків од штапів. У вухах, замість сережок, теліпалися: консервний ніж, зламане держальце від зубної щітки, глиняна люлька, мідяне

коліщатко від будильника і кілька вінчестерських патронів. На грудях метлялась прив'язана до шиї половина порцелянової тарілки. Чоловіка з сорок так самого приоздоблених тубільців лежало на палубі. П'ятнадцятеро з них були матроси цього корабля, решта — саме тепер пайняті робітники.

— Звичайно, то був просто нещасливий випадок, — знову сказав помічник капітана «Арлі» Джекобс — стрункий, темноокий, схожий більше на професора, аніж на моряка. — Таке самісіньке мало не сталося і з Джонні Бедіном. Він вертався з кількома матросами — їх вибито за якусь провину. Ну, й вони перекинули човна. Але він плавав не гірше від них, і двоє їх потонуло. Він орудував підніжком із човна та револьвером. Звісно, то був нещасливий випадок.

— Такі випадки тут звичайна річ, — зауважив і шкіпер. — Бачите он того чоловіка при стерні, містере Аркрайте? То людожер. Шість тому місяців він разом з іншими матросами втопив тодішнього капітана «Арлі». Вони напали на нього, сер, якраз там, коло бізань-щогли.

— А на палубі що тоді паробили! — додав помічник.

— Ви хочете сказати... — почав Берті.

— Авжеж, — перебрав мову йому Гензен. — Капітан випадково втопив, от і все. Нещасливий випадок.

— Але ж... на палубі?..

— Отож-бо... Між нами, вони стукнули його сокирою.

— Ці ваші матроси?

Капітан Гензен кивнув.

— Небіжчик був дуже необачний, — пояснив помічник. — Став до них спиною, от йому й улішили.

— Біда в тому, що доводиться все тихцем робити, — поскаржився капітан. — Уряд завжди стає в обороні чорних проти білих. Ви не маєте права перший стріляти. Ви мусите чекати, поки вистрілить чорний, а ні, то вас випуватять у вбивстві — і зашлють на Фіджі. Ось чому так часто бувають нещасливі випадки...

Тим часом покликано обідати, і капітан та Берті пішли вниз, а помічник залишився на палубі.

— Пильнуйте, щоб той чорний диявол, Аукі, чого не накоїв, — перестеріг капітан. — Я вже кілька днів до нього приглядаюся. Якийсь він мені останнім часом певний.

— Гаразд, — відповів помічник.

Обід іще тривав, і капітан саме дійшов до середини оповідання про криваву різанину на кораблі «Шотландські вожді».

— Еге, то був найліпший корабель з усіх тутешніх, — провадив він. — На лихо собі, натрапив він на риф, і зараз же ціла купа човнів напала на нього. На борту було н'ятеро білих, двадцять матросів із Санта-Крусу й Самоа, та ще шістдесят найнятих робітників. Врятувався проте самий тільки другий помічник, а всю решту *кай-кай*... Що таке *кай-кай*? О, даруйте, я хотів сказати, що їх з'їли. Тоді ще «Джемс Едвардс», чудово оснащений...

Раптом з палуби почувся гостра лайка помічника, а потім ще цілий хор диких зойків та вигуків. Пролупало три револьверні постріли, тоді щось упало в воду. Капітан Ганзен прожогом кинувся трапом на палубу, і Аркрайт завважив, як у руці в нього блиснув револьвер, вихоплений з кишені.

Берті теж поліз нагору, тільки не так швидко, і обережно виглянув із люка. Одначе там ніби нічого не сталося. Помічник, тремтячи, стояв з револьвером у руці. Зненацька він шарпнувся й відскочив, ніби йому ззаду щось загрожувало.

— Тубілець упав за борт, — якомсь дивно напруженим голосом промовив він. — Але не вмів плавати й утопився.

— Хто саме? — запитав капітан.

— Аукі, — відповів помічник.

— Але ж дозвольте, я чув постріли, — перебив Берті, приємно збуджений пригодою, а ще більше тим, що небезпека минула.

Помічник рвучко обернувся до нього й заревів:

— Брехня! Які там постріли! Чорний просто впав за борт.

Капітан Ганзен подивився на Берті тьмяними, нерухомими очима.

— Я... Мені здалося... — знову почав Берті.

— Постріли? — задумливо промовив капітан. — Постріли? Ви чули хоч один постріл, містере Джекобсе?

— Жодного, — відповів містер Джекобс.

Капітан переможно глянув на гостя і додав:

— Мабуть, нещасливий випадок. Ходімо дообідувати, містере Аркрайте.

Берті слав тієї ночі в невеличкій капітановій каюті, одгородженій від великої кают-компанії. Багато рушниць

стояло при стіні, над головами висіло ще три. Під ліжком, у чималій скриньці, Берті, одчинивши її, побачив набої, динаміт та декілька коробок детонаторів. Він вирішив перейти на канапку під другою стіною. На певеличкому столі лежав судновий журнал «Арлі» — Берті й на думку не спало, що ту книжку з капітанового Малу розказу виготовувано власне для нього. Отже, він розгорнув журнал і прочитав, що двадцять першого вересня двоє матросів упало за борт і потонуло. Тепер Берті вмів уже читати між рядками і знав, як це треба розуміти. Далі довідався він, що вельбот із «Арлі» зазнав нападу лісових мешканців при узбережжі Суу і втратив трьох матросів, і що капітан сніймав кухаря, як той саме варив у казані людське м'ясо — його купили матроси на березі у Фуї, і що несподіваний вибух динаміту під час сигналізації знищив матросів на човні. Далі йшла мова про нічні напади на шхуну, про втечі з гаваней серед ночі, про напади лісовиків у мангрових гаях та флотилії побережан у протоках. Смерть на дезинтерію лізла в очі на кожній сторінці. Жах поійняв Берті, коли прочитав він, що на цю саме хворість померло двоє білих, котрі теж, як і він, гостювали на «Арлі».

— Знаєте,— сказав він другого дня капітанові,— я переглядав ваш журнал.

Шкіпер буцімто не в жарт розгнівався, що судновий журнал залишено в каюті.

— Вся ота ваша дезинтерія — така сама вигадка, як і нещасливі випадки,— провадив Берті.— Що насправді вона означає, ота дезинтерія?

Шкіпер був щиро вражений проникливістю гостя. Спершу він трохи покомизився, а далі милостиво зізнався.

— Бачите, містере Аркрайте, справа ось яка. Ці острови й без того мають препогану славу. Що день, то важче стає наймати білих. Чому? А ось чому. Скажімо, білого вбито. Тоді компанії треба великих грошей, щоб занадити сюди когось іншого. Ну, а коли він помер з хвороби — це нічого. Новакам хвороба не така страшна, як убивство. От і я, стаючи на цю службу, гадав, що попередній капітан «Арлі» помер на дизентерію. Потім я довідався, як воно було справді, але — пізно. Контракт, нічого не зробите!

— Та й те сказати,— впав у мову містер Джекобс,— надто вже багато тих нещасливих випадків. Можуть запі-

дозрити щось. В усьому вишен уряд. Бо ж і правда — як має боронитись білий проти тубільців?

— Еге ж. От візьмемо хоч би випадок з «Принцесою», з тим янкі, що був там за помічника, — почав оповідати Ганзен. — На судні було п'ятеро білих та ще урядовий агент. Капітан, агент і комірник пристали до берега двома човнами. Ну, їх геть усіх і перебито. На пароплаві залишилися помічник-янкі, боцман та щось десятка півтора матросів, самоанців і тонганців. На них із берега кинулася юрма чорношкірих. Всю команду вмиль перебили, врятувався сам лише помічник. Захопивши три патронташі та два вішчестери, він виліз на щоглу і палив відтіля. Він оскаженів з люті, і важко його винуватити — він-бо єдиний уцілів. Як одна рушниця нагрівалась, аж у руки некло, він брався до другої. Палуба чорна була від дикунів, але кінець кінцем він таки їх викурив. Він доганяв їх кулями, коли вони плигали за борт, стріляв їм навздогін, як вони вже посідали на човни. Вони з човнів у воду, пливти, а він, розлючений, пустив на дно ще, може, шістьох. І яка ж йому була винагорода?

— Сім років каторги на Фіджі, — злісно пирхнув помічник.

— Уряд каже, що він не мав права стріляти, коли чорні були вже за бортом, — пояснив капітан.

— От вони їй помирають тепер на дизентерію, — додав помічник.

— Диво, та й годі, — сказав Берті, і його враз поійняло бажання якнайскоріше закінчити цю виправу між дикі люди.

Трохи пізніше того ж таки дня розбалакався він із чорношкірим — людожером, як йому сказано. Звали його Сумасаї. Три роки він працював на плантаціях у Квінсленді, побував і на Самоа, і на Фіджі, і в Сідней; матросом на шхуні, що ходила від острова до острова, наймаючи робітників, одвідав він Нову Британію, Нову Ірландію, Нову Гвінею та острови Адміралтейства. Охочий до жартів та різних витівок, він у розмові з Берті додержувався капітанової лінії. Чи їв він людей? Аякже, багато. Скільки? Хіба всіх пригадаєш! Еге, білих також; м'ясо їхнє дуже смачне, аби тільки вони не хворі. А то якось із'їв він хворого.

— Ото гидке! — скрикнув він, згадавши про ту учту. — Мій зовсім заслаб. Живіт багато болів.

Берті здригнувся, але ще запитав про голови. Так, у Сумасаї заховапо декілька голів — славні голови, добре висушені на сонці, задимлені як слід. Є голова одного капітана, з кудлатими бурцями. Сумасаї віддав би її за два фунти. Голови тубільців він віддав би їй за фунт кожну. А то ще й дитячі — ну, ті гірше збереглись, їх можна б віддати хоч і по десять шилінгів.

Хвилини через п'ять цікавий Берті опинився на трапі поруч дикуна, що мав якісь страшні виразки на шкірі. Він порвався навтіки. Коли він спитав, яка саме в того хвороба, йому сказали, що проказа. Тоді Берті прожогом збіг униз і старанно помився антисептичним милом. Не один ще раз довелося йому того дня користуватися з антисептики, бо мало не в усіх тубільців на кораблі були небезпечні виразки.

Коли «Арла» об'якорилася серед мангрових боліт, уздовж поруччя коло борту протягнуто по два ряди колючого дроту. Видима річ — ішлося не до жарту. А коли прибула на своїх човнах ціла юрма тубільців з луками й стрілами, списами та снайдерівськими рушницями, — Аркрайтові ще палкіше захотілося, щоб його подорожі настав кінець.

Того вечора тубільці не квапилися з судна. Дехто з них ще й огризався на помічника, як той казав їм їхати собі на берег.

— Стривайте-но, я їм зараз покажу, — сказав капітан Гансен, сходячи вниз.

Вернувшись, він показав Берті ніби динамітову паличку, прив'язану до рибальського гачка. Власне, то були просто завинена в папір пляшечка з-під хлородину і шматок звичайнісінького гнота. Та пляшечка ввела в оману і Аркрайта, і тубільців. Скоро капітан Гансен підпалив гнота й заченив своє приладдя гачком за пояс одному дикунові, як той пойнявся таким ревним бажанням опинитися на березі, що забув навіть зірвати пов'язку на стегнах. Гніт шпів і тріщав йому за спиною... Тубільці плигали в море, чіпляючися за колючі шипчики. Берті вжахнувся, — та й капітан теж: він-бо зовсім якось забув про двадцять п'ять найнятих робітників, а кожному ж заплачено по тридцять шилінгів наперед. Всі вони метнулися втікати за борт разом з тим бідолахою, що за його спиною грізно шпіла хлородинова пляшечка.

Берті не бачив, що далі сталося з тією плящиною. Але саме тоді помічник запалив на кормі вже справжню динамітову паличку — звичайно, так, що ніякого лиха з того не сталося. А отже, Берті ладен був запрягтися, що принаймні одного тубільця розірвало на шматки.

Втеча з «Арли» двадцяти п'яти найнятих робітників вийшла капітанові в сорок фунтів стерлінгів, бо не було надії вернути дикунів, що поховалися в густих чагарях. Капітан та помічник почали залити своє горе холодним чаєм. Берті, однак, й не подумав, що то чай, бо пили його пляшками з-під віскі; він бачив тільки, що дудлять вони дуже багато, і добре чув їхню суперечку, як сповістити адміністрацію про загиблого тубільця: чи, мовляв, той упав за буї, а чи помер на дизентерію. Нарешті обидва поснули, отож Берті, єдиному на кораблі білому, що лишився тверезий, довелося вахтувати. Боячись, що от-от нападуть на корабель дикуни з берега або збунтується команда, він простирчав на палубі аж до світання.

Три доби стояла «Арла» при березі, і щонаочі капітан з помічником «пнячили», заживаючи холодний чай, а Берті вахтував замість них. Вони певні були, що на нього можна звіритись, а він так само був певний, що аби тільки живий zostався — викаже на них капітанові Малу.

Нарешті «Арла» об'якорилася біля плантації Реміндж на Гвадалканарі. Аркрайт радісно зітхнув, ступивши на берег, і поручкався з управителем плантації.

— Може, вас чим-небудь уразить поведінка наших робітників, то ви не тривожтеся... — таємниче сказав містер Гарівел, відводячи його набік. — Подейкують про заколот, та воно й справді є деякі ознаки... А проте я гадаю, що все це дурниці.

— А... чи багато у вас тубільців на плантації? — спитався Берті, і серце йому стислося.

— Тепер чотирьох, — жваво відповів містер Гарівел. — Але ж нас трое, та ще й ви, та капітан і його помічник з «Арли». Чого ж би нам боятись?

Берті повернувся, щоб поздоровкатись із Мактевішем, комірником на плантації, — але той, сливе зовсім не зважаючи на гостя, заговорив стурбовано, що кидає службу.

— Я чоловік жонатий, містере Гарівеле! Я не можу тут довше залишатися. Ворохобня спалахне неминуче. У дикунів усе вже наготові, не сьогодні-завтра тут буде таке саме страхіття, як на Гогоно.

— А що за страхіття було на Гогоно? — спитав Берті, коли пощастило таки вмовити комірника хоч місяця добути.

— Та то він згадав,— пояснив управитель,— як на плантації Гогоно, на острові Ізабел, тубільці вбили п'ятьох тамтешніх білих, захопили шхуну, вбили капітана й помічника, а самі всі як є повтікали на Малейту. Але ж я казав і кажу, що там, на плантаціях Гогоно, білі були надто недбалі. Нас так легко не заскочить, ні! Ходімо, містере Аркрайте, на мою веранду,— звідти чудовий краєвид!

Тим часом Берті думав та гадав, як би то вихопитися звідси в Тулагі до комісара, і йому зовсім не кортіли краєвиди. Різні плани снувалися в Аркрайтовій голові,— аж раптом за спиною в нього гримнув постріл, і містер Гарівел блискавично вхопив його за руку, мало не зламавши її, і втяг до кімнати.

— Ну, далєбі, ваше щастя! Це була видима смерть! — заговорив управитель, обдивляючись, чи гостя не поранено.— Перепрошую, але хіба ж думав я, щоб ото серед білого дня...

Берті зблід.

— Оце таке встругнули попередньому управителеві,— похмуро зауважив Мактевіш.— А добреніший був чолов'яга! Вони прострілили йому голову якраз отут, на веранді. Бачите темну пляму між сходами та дверима?

Управитель саме подавав своєму гостеві власними руками приготовлений коктейль, коли ввійшов якийсь чоловік, одягнений до їзди на коні.

— А що там? — глянув на нього управитель.— Знову річка розлилась?

— Яка там у біса річка! Дикини, от що! Вискочили з очерету, кроків, може, за дванадцять од мене, і один як бабахне, приклавши рушницю до стегна. Снайдерівська рушниця... Звідки в нього снайдер, хотів би я знати? Ах, пробачте. Радий познайомитися з вами, містере Аркрайте.

— Містер Браун, мій помічник,— назвав його Гарівел.— Ану хильнімо тим часом!

— І де він доп'яв снайдера? — не міг угамуватися містер Браун.— Я завжди казав: не держіть ніколи зброї в конторі! Ну, от і...

— Зброя лежить, де її лежала,— роздратовано перебив містер Гарівел.

Браун усміхнувся, ніби не ймучи тому віри.

— Ходімо подивимось! — сказав на те управитель.

Вони пішли до контори, а за ними й Берті, — і там містер Гарівел переможно показав на велику скриню в кутку.

— Чудесно, але відкіля ж у того поганця снайдер? — товк своє містер Браун.

Тим часом Мактевіш легесенько собі підняв скриню. Управитель підбіг, рванув віко догори — скриня була порожня. Усі, вжахнувшись, мовчки глянули один на одного. Гарівел знеможено похнюпився, Мактевіш злісно вилаявся.

— А не я казав? От і вір тепер чорношкірій челяді!

— Кепська справа! — мовив Гарівел. — Та якось воно буде! Треба гарненько провчити паскудників. Панове, будьте весь час при зброї, хоч би й обідаючи. Містере Брауне, заготуйте сорок чи п'ятдесят динамітових паличок... Та щоб гноти короткі... Ми їм покажемо! А поки що, панове, ходім обідати.

Берті, мавши нехіть до рижу та м'яса з прянощами, взявся одразу за привабну на вигляд яєчню. Він уже доїдав її, коли Гарівела скортіло взяти трохи й собі. Тільки він поклав шматочок у рот — як зараз же, лаючись, і виплюнув.

— Це вже вдруге! — зловісно процідив Мактевіш.

Гарівел усе кашляв і спльовував.

— Що вдруге? — стрепенувся Берті.

— Отрута, — була відповідь. — Цього кухаря тільки повісити!

— Отак самісінько звели зі світу рахівника на мисі Марш, — підкинув слово Браун. — Страшна смерть! На «Джесі» казали, що чути було за три милі, як він кричав.

— В кайдаки його треба! — пробурмотів Гарівел. — Щастя наше, що ми відразу помітили.

Берті сидів приголомшений, обличчя йому пополотніло. Він намагався щось промовити, але з хвилювання тільки хрипів. Всі стурбовано подивились на нього.

— Невже ви?.. Невже?.. — перелякано скрикнув Мактевіш.

— Авжеж, я з'їв її, багато, цілу тарілку! — здобувся нарешті на голос Берті, нагадуючи людину, що тільки-но виринула з води і тяжко відсапує.

Моторошна мовчанка зависла на півхвилини, і Аркرایт прочитав у присутніх в очах жахливе слово: смерть.

— А може, то не отрута? — похмуро бовкнув Гарівел.

— Покличте кухаря! — сказав Браун.

Увійшов, скалячи зуби, чорний кухтик із проколеним посом та продірявленими вухами.

— Ану, глянь-но, Ві-Ві, що це таке? — гримнув Гарівел, показуючи йому на яєчню.

Звичайно, хлопчина оторопів.

— Добрий їжа, *кай-кай*, — промурмотів він, виправдуючись.

— Хай сам покуштує! — порадив Мактевіш. — Так найпевніш.

Гарівел набрав ложку і підійшов до кухтика. Той кинувся втікати.

— Ну, ясна річ! — переконано вигукнув Браун. — Де б же він їв!

— Містере Брауне, подбайте, будь ласка, щоб його зараз же закували в кайдани. — І Гарівел спокійно обернувся до Берті. — Не турбуйтеся, комісар сам розгляне цю справу, і кажу вам — коли ви вмрете, його конче повісять.

— Хтозна, чи уряд на таке згодиться, — зауважив Мактевіш.

— Але ж, панове, панове! — застогнав Берті. — Подумайте про мене!

Гарівел співчутливо низав плечима.

— Шкода й мови, приятелю. Це тутешня отрута, ми проти неї безсилі. Одне пораджу — заспокойтесь, бо коли...

Тут він урвав мову: за стіною пролунали два постріли. Ввійшов Браун. Він перезарядив рушницю і знову сів до столу.

— Кухар помер, — промовив він. — Раптовий напад лихоманки.

— Я оце казав містерові Аркرایту, що від тутешньої отрути ми не знаємо жодних ліків...

— Опріч джину... — докинув Браун.

Гарівел назвав себе роззявою та ідіотом і побіг по джин.

— Тільки не розбавляйте, голубе, не розбавляйте, — навчав він Аркرایта. Той захлинувся, аж сльози потекли, а проте вихилив мало не повну шклянку чистого спирту.

Гарівел помацав йому пульс, зміряв температуру, зумисне довго шукаючи термометра, і висловив здогад, що, може, яєчня й не була отруєна. Браун і Мактевіш приста-

ти на його гадку, одначе Берті відчував нещирість їхніх запевнень. Їсти йому вже перехотілося, і він крадькома мацав собі під столом пульс. Звичайно, живчик бився деділі швидше, але бідолаха й у голові не покладав, що то під джину.

Мактевіш узяв рушницю і вийшов на веранду поглянути, що там робиться.

— Їх ціла юрма зібралася біля кухні,— оповістив він, вернувшись.— І кожен має снайдера. Знаєте, що я раджу? Їх треба обійти і напасти ззаду. Вдарити першими, розумієте? Ви підете зі мною, Брауне?

Гарівел, сидючи при столі, обідав собі далі, а Берті тим часом помітив, що пульс у нього збільшився ще на п'ять ударів. Проте, як почалася стрілянина, він шпарко скочив з місця. Тріскотіли снайдери, гучно лунали постріли з вінчестерів Брауна та Мактевіша, а до того всього чулися демонічні зойки та вереск.

— Наша перемога! Вони повтікали! — мовив Гарівел, коли голоси й постріли подаленіли.

Браун і Мактевіш вернулись до столу, але цей останній зараз же вийшов на розвідки.

— У них є динаміт! — заявив Мактевіш, вступаючи до хати.

— Ну що ж, і ми вдамося до динаміту,— сказав на те Гарівел.

Кожен з них узяв по декілька динамітових паличок у кишеню, всі троє запалили сигари і рушили до дверей. Отоді й сталося! Пізніше вони всю вину склали на Мактевіша, та й він не перечив, що справді забагато прихопив динаміту. Так чи ні, а рвонуло добре, аж дім піднявся одним краєм, потім знов осів на підвалини. Частину посуду на столі побило, годишник з восьмиденним накрутом зупинився. Волаючи про помсту, всі троє вибігли в нічпу темряву, і залунав грім неймовірної баталії.

Вернувшись, вони не знайшли Берті. Він якось донлетався до контори, забарикадувався там і вив на підлогу. Ного мучили п'яні коншари, він конав у тисячах різних смертей, доки навколо кипіла битва. Вранці прокинувся він зовсім безсилий, голова від джину йому аж лускала. Виглянув він із контори — сонце на своєму місці, та й бог, очевидячки, не покинув неба, бо господарі Аркрайтові лишилися живі й здорові.

Гарівел заохочував його ще погостювати, але Берті їй слухати не хотів і відплив на «Арлі» до Тулагі. Там уже він, нікуди не виходячи, сидів у домі комісаровім, поки прийшов пароплав. На пароплаві знову були дампи-туристки, як і перше, і ніхто не цікавився капітаном Малу, зате Берті всі мали за героя.

А капітанові Малу довелося з Сіднея вислати не один, а два ящики щонайкращого шотландського віскі. Він вагався, кому дати перевагу — шкіперові Ганзену чи містерові Гарівелу, — бо ж невідомо, хто з них краще показав Берті Аркрайтові багате на пригоди й небезпеки життя Соломонових островів.

НЕМИНУЧА БІЛА ЛЮДИНА

— Чорний ніколи не зрозуміє білого, а білий не зрозуміє чорного, доки чорний буде чорним, а білий білим.

Так сказав капітан Вудворд. Ми сиділи в шинку Чарлі Робертса в Ашії та разом з господарем пили «Абу-Гамед». Трунок цей зготував Чарлі Робертс, як він сам твердив, за рецептом Стівенса *, що прославився тим своїм «Абу-Гамедом» тоді, коли прагнув напитися води з Нілу. Це той самий Стівенс, що написав книжку «З Кітченером до Хартуму»; він загинув згодом при облозі Ледісмита.

Капітан Вудворд, кремезний, невеликий на зріст чоловіка, вже літній, обшарпаний сонцем за сорок років перебування під тропіками, з напрочуд гарними, ласкавими карими очима — таких очей у чоловіків мені ніколи не доводилося бачити — справляв враження людини, що була в бувальцях. Близна на лисому його черепі свідчила про недалеке знайомство з тубільським бойовим топірцем. Друга близна проходила вдовж шиї з правого боку — сюди влучила його ворожа стріла, коли він тікав, і проїшла навиліт. Він сам так це пояснював: треба було тоді чимдуж поспішати, а стріла заважала; зрозуміло, що ніколи було гаятись, одломлювати кінець стріли та витягати її, от він і прохромив її сам наскрізь. Тепер він був за капітана на великому пароплаві «Саваї», що набрав робітників-острів'ян на німецькі плантації в Самоа.

— Половина всіх непорозумінь трапляється через дурість білих,— заявив Робертс. Він на хвилину перемінив мову, щоб хильнути зі своєї інклянки та добродушливо вишпетити служника-самоанця.— Якби білий хоч трохи знавав на психологію тубільців, то більшості непорозумінь можна було б уникнути.

— Мені доводилося зустрічати кількох людей, що запевняли, ніби вони розуміють тубільців,— сказав на те капітан Вудворд.— І завше я помічав, що саме їх тубільці найчастіше *кай-кай*, себто поїдали. Ось хоч би взяти місіонерів на Новій Гвінеї, чи на Нових Гебридах, на Ероманзі — острові мучеників, та й на інших островах. Або ось та австрійська експедиція,— всіх її учасників вирубано до ноги на Соломонових островах, у хащах Гвадалканару. Або знов оті гендлярі з довголітнім досвідом! Вони похвалялися, що жоден тубілець їх і пальцем не торкне, а тим часом голови їхні й досі оздоблюють крокви в плавучих халупах. Старий Джонні Саймонс двадцять шість років тишався в петрах Меланезії і присягався, що знає дикунів, як своїх п'ять пальців, що жоден тубілець піколи його не зачепить. А де він тепер? Загинув біля лагуни Марово в Новій Джорджії. Одрубали йому голову чорна Мері та старий одноногий тубілець — другу ногу він залишив у пащеці акули, коли пірнув по рибу, поглушену динамітом. А Біллі Вотс! Про нього йшла страшна слава, як про убійника тубільців, що й самого чорта може налякати. Пам'ятаю, ми стояли коло мису Літл — знаєте, в Новій Ірландії. І ось там тубільці вкрали у Біллі пів'ящика тютюну, призначеного на продаж,— він і обійшовся йому лише в яких три з половиною долари. Але, щоб помститися, він, зпенацька наскочивши, забив з рушниці шістьох дикунів, понищив їхні бойові човни і спалив двоє сіл. Минуло чотири роки. Коло того самого мису Літл по узбережжю нікав Біллі, маючи з п'ятдесят робітників із Буку, що добували трепангів. Дикунні їх вистежили, і не минуло й п'яти хвилин, як усі вони були мертві; тільки трьом хлопцям пощастило врятуватися на човні. Отож і не кажіть мені, що хтось там розуміє тубільців. Місія білої людини — прищеплювати здобутки цивілізації по всьому світі. Справа ця й без того марудна. То де ще тут думати про психологію тубільців!

— Отож-бо,— мовив Робертс.— Та й, урешті, навіщо розуміти тубільців? Адже що дурішша біла людина, то успішніше прищеплює вона цивілізацію...

— І вкорінює в серця дикунів страх божий,— додав капітан Вудворд.— Можливо, що воно й так, Робертсе Либонь, і справді дурість сприяє успіхові білої людини і напевне один з її проявів те, що білий зовсім не розуміє психології тубільців. Але певне й інше: білий повинен

верховодити над тубільцями незалежно від того, чи розуміє він їх, чи ні. Це немінуче. Це вже судилося.

— Одне слово, біла людина немінуча. Для дикона вона втілення долі,— вивав у слово Робертс.— Скажіть білій людині про перлину в якій-небудь лагуні, де мешкають десятки тисяч воюючих люджерів, і вона кине туди не роздумуючи, взявши з собою яких п'ять-шість капаків-порців та дешевого будильника замість хронометра. Вони прибудуть туди яким-небудь суденцем тоши на п'ять, або лиш ходове, напакувавшись туди, як оселедці в бочку. Шешніть, що на Північному бігуні проявилася золота жила, і невгамовна біла істота вмент налагодиться в дорогу, а кайлом, лонатою, шматком сала та з найдосконалішими патентованими мисками промивати золото і, будьте певні, добереться й туди. Натякніть білому, що в самому пеклі, за рознеченою, як жар, стіною, можна знайти самоцвіти,— і містер Білошкірий вчинить наскок на пекло, зруйнує стіну, а старого сатану приневолить конати та довбати землю. От що значить бути дурним і немінучим.

— А цікаво було б знати, що думає чорна людина про цю «немінучість»,— сказав я.

Капітан Вудворд посміхнувся. Очі йому блиснули, немов він собі щось пригадав.

— Мені теж цікаво було б знати, що думали, а може, й досі думають тубільці Малу про одну немінучу білу людину. Той чоловік був з нами на «Герцогніні», коли ми об'якорились там,— пояснив капітан.

Робертс приготував ще три порції «Абу-Гамеда».

— Це сталося вже тому років двадцять. Звався він Саксторф. Такого дурного чоловіка я не стрічав на своїм віку, але він був непохитний і немінучий, як сама смерть. Єдиний мав хист — умів надзвичайно влучно стріляти. Пригадую, як я з ним зазнайомився тут, в Асії, перед двадцятьма роками. Вас, Робертсе, тоді ще тут не було. Я започував у готелі в голландця Генрі, там, де тепер ринок. Чи чували ви коли-небудь про того Генрі? Він був начкар: темно постачав зброю повстанцям. Потім продав свого готеля, поїхав до Сіднея і рівно через шість тижнів загинув у бійці в якомусь шинку.

Але вернімося до Саксторфа. Одної ночі мені не давали спати два коти, що розвели свої співи на подвір'ї. Я зіскочив з ліжка, взяв жбан із водою і підійшов до вікна. Аж чую — в сусідній кімнаті теж хтось вікно відчинив.

Гримнули два постріли, і вікно зачинилося. Не можу вам і сказати, як те все швидко скоїлося. Секунд десять, не більше: вікно розчинилося, два постріли з револьвера, вікно зачинилося. І він, той невідомий, навіть не поцікавився довідатись про наслідки. Він і так знав їх. Розумієте? Знав! Котячий концерт затих, а вранці на подвір'ї знайшли два задубілі труни тих, що порушили нічну тишу. Мене це вразило, та й тепер дивує непомаду. По-перше, було темно, тільки зірки світили, — отже, Саксторф не міг прицілитись, по-друге, він стріляв так швидко, раз по раз, що обидва постріли сливе злилися до купи. Нарешті, він був певний, що влучив, і не потурбувався навіть у цьому пересвідчитись.

Через два дні після того він прийшов найматися до нас на шхуну. Я тоді був за помічника капітана на «Герцогині», що мала сто п'ятдесят тонн місткості. Ми вербували тубільців. Треба вам сказати, що в ті часи вербувати тубільців було не іграшки. Ми не знали жодних державних інспекторів, і ніхто з нас не міг сподіватися, що його захистить чи підтримає влада. Робота була важка, — або вправався, або тут тобі й смерть, — і, як справа повертала на зле, ми нікому не скаржились. Ми полювали на тубільців по всіх островах Південних морів, крім тих, звідки нас виганяли.

Одне слово, він з'явився на нашій шхуні і назвав себе Джою Саксторф. Невеличкий руденький чоловічок — руде волосся, шкіра, очі, — все руде. Нічим особливим він не визначався. Був безбарвний на вигляд, і здавалося, що й душу має таку саму безбарвну. Він сказав, що не має шеляга за душею і хоче стати на шхуну — за юнгу, за кухаря, за комірника чи за звичайного матроса, — за кого доведеться. Признавався, що не знає жодної з цих професій але хотів би навчитися. Мені він був зовсім не потрібний однак мене так тоді вразили його постріли, що я поставив його за звичайного матроса з платнею три фунти стерлінгів на місяць.

Він справді намагався, і то неабияк, чого-небудь навчитись, це я можу ствердити, та ні до чого не мав хисту. Він так розумівся на компасі, як я ось на приготуванні цього трунку, що нас пригощає ним Робертс. Стерпом він орудував так спритно, що я через нього аж посивів. Ніколи я не одважувався доручити йому стерно, коли бувала хвиля бо для нього що плисти за вітром, що проти вітру —

однаково було незбагненною таємницею. Він так і не навчився одрізняти шкота від талі, плував клівер із гафелем. Накажеш йому, бувало, спустити грот, не встигнеш і оком кліпнути, а він уже спустив пок гафеля. Плавати не вмів зовсім, але тричі примудрився впасти за облавок. Одне тільки: він завше був веселий, не знав, що таке морська хвороба, і всякому готовий був прислужитися. Про себе, одначе, не любив розказувати. Так нічого ми й не дізнались, хто він такий, звідки. Життєпис його починався для нас відтоді, коли він заявився на «Герцогині». Де він навчився так влучно стріляти, знали хіба лишень зірки. Ми тільки здогадалися з його вимови, що він янкі, а більше нічого не довідалися.

Ну, а тепер перейдімо до самої справи. На Нових Гебридах нам не повелося. Завербувавши всього чотирнадцять тубільців за п'ять тижнів, ми, скориставшись із південно-східного вітру, попливли до Соломонових островів.

В ті часи, як і тепер, на Малейті можна було добре поживитися. Ми підійшли до північно-західної частини Малейти — Малу. Об'якоритися було важкенько — коло берега й далі в море простяглися рифи, та ми щасливо їх обминули. Вибухом динаміту дали гасло тубільцям, що ми прибули й запрохуємо їх вербуватися. Три дні ми чекали. Ніхто не зголошувався. Правда, сотні тубільців підпливали до нас на своїх човнах, але тільки сміялися, коли ми їм показували намисто, перкаль, сокири та заводили мову про те, як гарно працювати на плантаціях Самоа.

Четвертого дня становище змінилось. Зразу записалось п'ятдесят чоловіка. Ми їх влаштували у трюмі. Мали вони, звичайно, право з'являтися і на палубі. Тепер, зміркувавши гаразд, я бачу, що треба було здогадатися, яка то певна річ — така раптова згода. Але тоді ми думали, що просто якийсь значний ватажок дав дозвіл на вербунок.

Зранку п'ятого дня, як звичайно, два наші човни попливли до берега. Один човен плів позаду, щоб, на випадок якого заколоту, захистити переднього. Всі завербовані, п'ятдесят чоловіка, залишилися на шхуні. Вони ліниво тинялися по палубі, щось базікали, курили, дехто спав. Саксторф, я, та ще чотири матроси — оце й уся була команда, що зосталася на «Герцогині». На обох човнах веслували тубільці родом з Гілбертових островів. На першому човні був капітан, комірицьк зі шхуни та вербівник;

на другому, що зупинився сто ярдів од берега, порядкував другий помічник. Обидва човни були добре озброєні, хоча жодної небезпеки ми не передбачали.

Четверо матросів, серед них і Саксторф, чистили поруччя на кормі. П'ятий з гвинтівкою в руках стояв на варті коло баку з водою, перед грот-щоглою. Я був на прові, порався коло гафеля. Нагнувшись по люльку, що лежала осторонь, я раптом почув постріл з берега. Я схопився на рівні ноги поглянути, що сталося, та зразу ж звалився на палубу приголомшений — щось боляче вдарило мене в потилицю. Спершу я подумав, що то, певне, звалилась на мене якась рея, але ще не встиг і впасти, як почув шалену стрілянину десь біля човнів. Сяк-так повернувшись боком, я побачив, що матроса на варті тримали за руки двоє рослявих дикунів, а третій ззаду замірявся топірцем.

І зараз стоїть у мене перед очима той бак з водою, грот-щогла, троє тубільців, що обступили матроса, та топірець, що спускається ззаду йому на голову. Цілу картину освітлювало сліпуче сонце. Мене мов зачарував той привид смерті, що я побачив навіч. Мені здавалося, що топірець майже не рухається. Потім я побачив, як він угордився в потилицю. Ноги матросові ввігнулися, і він тяжко осів додолу. Дикун, добиваючи його, ще разів зо два вдарили топірцем, на всякий випадок. Потім мене вдарено двічі по голові, і я подумав, що настав і мій кінець. Той поганець, що вдарив мене, мабуть, теж був у цьому переконаний. Я не міг поворухнутись і лежав, безпорадно стежачи за тим, як вони одрізували голову вартовому. Мушу зауважити, що вони спритно орудували: видно, мали великий досвід...

Стрільянина коло човнів затихла, і я був невен, що всіх наших товаришів повбивано та що дикуни, звісно, от-от прийдуть і по мою голову. Тим часом вони, мабуть, стинали голови тим матросам, що на кормі. Людські голови дорого цінуються на Малейті, особливо голови білих людей. По плавучих хатинах побережан вони висять на почесному місці. Не знаю, що власне декорують головами лісовики, але ї вони змагаються за голови не менше як побережани.

А проте в мене чомусь жевріла непевна надія на порятунок. Я на руках підліз до коловороту і там спробував стати на ноги. Звідтіль мені було видно корму. На дашку стернової будки лежали голови трьох моїх матросів, що

з ними довгі місяці я разом служив. Дикунн, помітивши, що я живий, метнулися до мене. Я хотів вихопити револьвера, та його не було: вони забрали. Не можу сказати, щоб я був дуже переляканий. Не раз смерть чатувала на мене, але ніколи ще померти не здавалося так легко. Я був якійсь запаморочений, до всього байдужий.

Дикун, що біг попереду, мав у руках великого кухонного пожа. Він, мов та мавпа, кривив обличчя, заздалегідь уявляючи собі, з яким задоволенням мене зарубає. Та йому не пощастило. Нараз він тяжко гримнув на палубу, а рота у нього бухнула кров. Неначе крізь сон я вчув постріл, тоді знову й знову постріли. Дикунн падали один за одним. Помалу я почав приходити до тями і завважив, що жодна куля не пролітає марно. За кожним пострілом падав тубілець. Я сів біля коловороту й подивився в той бік, швидко лунали постріли. Вгорі, на салінгу, притаковився Саксторф. Як він туди заліз, я собі не уявляю, але він ще й витарабанив туди два вінчестери та цілий оберемок набоїв. І там робив те діло, до якого тільки й був здатний.

Не раз доводилося мені бувати в різних баталіях, при стрілянині, але щоб таке коли бачити — ні! Сидячи біля коловороту, я стежив за всім навколо. Я був ослаблий, майже непритомний і все, що діялося, паче вві сні мені вишалося. Бах, бах, бах! — бухкало з гвинтівки, і після кожного пострілу чулося: гуп, гуп, гуп! — то падали на палубу тубільці. Химерне видовисько! При першій спробі дістатися до мене полягло більше десятка дикунів, а решта аж остовпіла. Але Саксторф ні на хвилину не відпочивав. Ту хвилю кілька тубільних човнів та наших два, повні дикунів, озброєних снайдерами й вінчестерами, що вони вихопили в наших матросів, підпливли до шхуни. Страшно було глянути, як вони скажено стріляли в Саксторфа! Одначе дикунн, на його щастя, добре влучають тільки з близька — вони не прикладають рушниці до плеча. Вони чекають, коли ворог опиниться нижче за них, і тоді стріляють, прикладаючи зброю до кульші.

Коли одна гвинтівка нагрівалася, Саксторф брався до другої. Того, власне, він і взяв їх із собою дві. Стреляв він швидко. І ні разу не схибив! Якщо на землі можна когось назвати пеминучою людиною, то це Саксторфа. Саме та швидкість справляла найстрашніше враження. Він не давав тубільцям прийти до пам'яті. Отямившись трохи, вони прозогом метнулись у воду, перекидаючи

човни. А Саксторф знай стріляв. На воді метушилися чорні тіла. Кулі раз у раз влучали їх; ні одна не минула марно. Кожен раз я виразно чув, як вони вганялися в живе тіло.

Розпорохившись по воді, дикуни плавом чимдуж бралися до берега, тільки маячили на воді їхні голови. Я підвівся і, мов крізь сон, дивився, як ті голови розгинали хвилі і то одна, то друга зникали з поверхні. Кулі сягали па диво далеко. Один дикун доплив до берега, та не встиг ще й на ноги стати, а вже Саксторфова куля наздогнала його. Пречудовий постріл! Двоє дикунів підбігли витягти пораненого з води, — і тих не минула Саксторфова куля.

Я гадав, що побоїще скінчилося. Але знову пролунав постріл. З кают-компанії вискочив тубілець, кинувся до борту, та, не пробігши й половини дороги, гримнув додолу. В кают-компанії, мабуть, повно було тубільців. Я налічив не менше, як двадцять чоловіка. Вони по одному вибігали з каюти і кидалися до борту. Проте жоден не врятувався. Мені те видовисько нагадувало полювання на летючу ціль: темне тіло зненацька з'являлося з кают-компанії, лунав постріл — і дикун падав. Ті, хто був унизу, під палубою, не знали, що діялось нагорі. Вони вибігали один по одному, аж поки впав мертвим останній.

Саксторф, перечасувавши трохи, перекопався, що небезпека минула, і спустився на палубу.

З усієї команди «Герцогині» zostалися живі тільки ми з Саксторфом. Я був тяжко поранений, а він, коли вже не треба було стріляти, знову зробився такої самий безпорадний, як і завше. За моїми вказівками Саксторф промив мені рани на голові та позашивав їх. Чимала пайка віскі підживила мене, і я міг сяк-так братися до роботи. Ми могли поклатися лише на себе самих. Усіх наших побито. Саксторф пробував розпустити вітрила, а я йому допомагав. І він знову показав свою незугарність та нетямущість — не міг підняти їх ані на палець. І коли я, зомлівши, впав, нам, здавалося, не світила вже ніяка надія.

Прийшовши до пам'яті, я побачив, що Саксторф, зовсім безпорадний, сидить на поруччях, чекаючи на мої накази.

Я звелів йому оглянути поранених, чи не знайдеться поміж ними придатних бодай до якоїсь роботи. Він одібрав шістьох. Пам'ятаю, в одного була перебита нога, зате руки, як казав Саксторф, цілі. Я лежав у холодку, одганяючи мухи та даючи вказівки Саксторфові, а він поряд-

кував своєю недобитою залогою. Далєбі, він примушував бідолашних дикунів натягати чи не кожного мотузка, поки вони трапили нарешті на фали. Один тубілець, перебираючи мотузку, параз упав мертвий, випустивши кінець із рук. Саксторф налушив решту і звелів їм працювати далі. Коли грот і фок були поставлені, я наказав йому підняти кітву. З великими труднощами донхався я до стерна, — думав якомсь керувати судном. Не розумію, як воно сталося, але Саксторф, замість підняти кітву, спустив і другу, і ми ще певніше об'якорилися.

Нарешті він якомсь таки витяг обидві кітви і поставив стаксель та клівер. Шхуна рушила з місця.

Моторошно було поглянути на нашу палубу. Скрізь покотом лежали дикуни: одні були мертві, інші конали. Вони понабивалися в усі кутки, навіть поналазнили до каюткомпанії, шукаючи там собі схованки. Я звелів Саксторфові та його цвинтарній команді поскидати мерців у море; вони пошпурляли і мертвих, і тих, що конали. Акули добре тоді поживилися. Звісно, і наших чотирьох матросів ми теж викинули в море, тільки голови їхні все-таки поскладали в мішок з тягарем, щоб їх часом не прибило до берега та щоб не попали вони до рук дикунам.

П'ятьох наших бранців я гадав використати замість матросів, але вони інше надумали: вибравши нагоду, вискочили за облавок. Саксторф двох забив, коли вони ще летіли в повітрі; не втекли б кулі й ті три, що вже були у воді, та я спинив його. Мені остогидло те дуногубство; крім того, як-не-як, вони все ж допомогли зрушити нам шхуну з місця. Та моє милосердя ні до чого не придалося: акули пожерли їх усіх.

Коли ми вийшли у вільне море, в мене почалося ніби запалення мозку, і «Герцогиня» три тижні лежала в дрейфі, аж поки я оклигав. Врешті ми якомсь допхалися до Сіднея. А дикуни з Малу запам'ятають на віки вічні, що з білою людиною краще не заводитися. Саксторф став для них наче втіленням тієї немисучої білої людини.

Чарлі Робертс спроквола свиснув і сказав:

— Та певне, що так. Ну, а що далі сталося з Саксторфом?

— Він узявся полювати на котиків і став славетним мисливцем. Шість років плавав він на різних шхунах із Вікторії та Сан-Франціско. На сьомому році ту шхуну, де він служив, захопив російський крейсер у Берінговому

морі. Кажуть, цілу команду заслано до Сибіру на солонцю. У кожному разі, я вже про нього не чув.

— Нести в світ цивілізацію...— промурмотів Робертс.— Цивілізацію... За таке варто й випити. Хтось же має це робити... Тобто нести в світ цивілізацію.

Капітан Вудворд помацав близну на лисні.

— Свою пайку роботи я вже виконав,— промовив він.— Сорок літ такого життя... Це мій останній рейс. А тоді я вернуся додому на спочинок.

— Закладаюся,— вигукнув Робертс,— що ви помрете біля стерна, а не вдома, на ліжку! Хто програє, той ставить по чарці.

Капітан Вудворд залюбки пішов у заклад. Одначе я особисто думаю, що виграє Чарлі Робертс.

Шхуна «Піренеї», тяжко навантажена пшеницею, ліниво погойдувалася на хвилях, глибоко осівши в воду своїми залізними бортами, і прибульцеві легко було вибратися на неї з маленького човника. Коли він уже зміг зазирнути за поруччя, то йому здалося, що палубу вкриває прозорий, ледве помітний серпанок. Це радше скидалося на облуду: немов якась плівка заступила йому очі. Він відчув бажання відсуцнути її, і йому промайнула думка, що надходить старість і що пора б уже послати в Сан-Франціско по окуляри.

Переступаючи через борт, він скинув оком угору, на високі щогли, потім поглянув на помпи. Помпи стояли нерухомо. Ніби все на цьому великому судні було як слід. Він не міг додуматися, чого ж воно подавало сигнал біди. Але тільки не яка пошесть, подумав він, турбуючись про безпеку й щастя мешканців свого острова. Ні, мабуть, на шхуні бракувало води чи харчів. Він стиснув руку капітанові і з його змарнілого обличчя та стомлених, неспокоїлих очей упізнав, що таки скоїлося якесь лихо.

Долинув до нього також ледь відчутний запах — ніби десь підгорів хліб або що.

Він зацікавлено оглянувся. Кроків за двадцять від нього матрос із виснаженим лицем шпаклював палубу. Уважно придивившись до матроса, прибулець помітив, що з-під його рук тоненькою цівкою в'ється димок та, піднявшись угору, тане в повітрі. Чоловік уже ступив на палубу і, боєний бувши, відчув зашкарубленим підшвами незвичне тепло. Тепер він зрозумів, що сталося на шхуні.

Він бистрим оком глянув на прову, де зібралася вся виснажена команда, що нетерпляче придивлялася до нього. Погляд його лагідних карих очей проймав їх, немов благословляючи та оповиваючи кересею великого супокою.

— Чи давно почало горіти, капітане?— запитав прибулець; голос у нього був такий лагідний, мовби голуб заворкотав.

Спершу й капітана огорнуло почуття супокою і тихомирності, але, згадавши, як вони вже намучилися та як їм доводиться й далі мучитись, він зразу схаменувся і відчув злість. Чого б то він мав коритися цьому обшарпаному прибульцеві в брудних штанях та бавовняній блузі? Він, що витерпів таку біду, так ізнемігся, має перейматися його тихомирним та покірливим настроєм? Капітан і сам не знав, чого розсердився. То було цілком мимовільне почуття.

— П'ятнадцять день,— одрубав він.— А ви хто такий?

— Я звуся Маккой,— одказав прибулець голосом, повним лагідного співчуття.

— Мене цікавить, чи ви лоцман?

Маккой поглянув ласкавим оком на високого, плечистого чоловіка з неголеним схудлим обличчям, що надійшов до капітана.

— Й, капітане, такий самий лоцман, як будь-хто,— відказав Маккой.— Ми тут усі лоцмани. Мені тутешнє море знайома до найменших подробиць.

Але капітана брала петерплячка.

— Мені потрібен хто-небудь з урядовців. Я мушу перебалакати з ним, і то якнайшвидше.

— У такому разі я той, кого вам треба.

Знову відчуття супокою і злагоди посіло душу капітанову — і це в той час, коли під погами, в трюмі, щохвили могло спалахнути вогняне море! Капітан з петерплячки нервово звів брови і стиснув кулаки, наче хотів когось ударити.

— Та хто ви, до біса?

— Я тут головний урядовець,— відказав той лагідно й тихо.

Високий, плечистий чоловік зайшовся хрипким сміхом, радше істеричним, аніж веселим. Обидва вони з капітаном, не ймучи віри, вражено дивилися на Маккоя. Та як було й повірити, що цей босній береговик обіймає таку відповідальну посаду!

З-під простої бавовняної блузи без гудзиків виглядали голі, оброслі сивим волоссям, груди. Сорочки не було й знаку. Старий солом'яний бриль ледве вкривав йому сніз патли. Нечесана старосвітська борода спускалася до поло-

ини грудей. Достеменно так, як оце він перед ними стояв, його за два шпінги можна було б убрати в першій-ліпшій крамниці, де продають готовий одяг.

— Ви часом не родич Маккоя із «Щедрості» *?— запитав капітан.

— Він мій прадід.

— Оп як! — промовив капітан, потім, схаменувшись, додав:— Моє прізвище Девенпорт, а це мій перший помічник, містер Коніг.

Прибулець поручкався з помічником.

— А тепер до діла.

Капітан говорив похапцем, без зайвих слів: довго розводитись було ніколи.

— Під нами горить уже більше, як два тижні. Кожної хвилини вогонь може вихопитися нагору. Через те я й держав курс на Піткери. Я хочу викинути шхуну на берег або пробити дірку в борті, щоб урятувати хоч корпус.

— В такому разі ви помилилися, капітане,— промовив Маккой.— Треба було вам прямувати до Мангареві *. Там у лагуні чудовий берег, а вода тиха, як у ставку.

— Але ж ми не в Мангареві, а тут! — роздратовано докинув помічник.— Отож-бо й є. Ми вже тут, і треба щось зробити.

Маккой ласкаво хитнув головою:

— Нічого не вдієш. Тут не те що пристати, а навіть об'якоритися ніде.

— Дурниці! — сказав помічник.— Дурниці, та й годі! — вигукнув він ще голосніше, помітивши, що капітан дає йому знак не гарячкувати.— І не кажіть мені. Де ж причаляють ваші судна — шхуна, катер, чи що там ви маєте? Ну, чого ви мовчите?

Маккой усміхнувся так лагідно, як і балакав. Усмішка його голубила, оновивала змученого моряка. Свою тиху, супокійну вдачу Маккой немовби намагався перелити йому в душу.

— Немає в нас ні шхуни, ні катера,— відказав він.— А свої човни ми витягаємо просто на скелю.

— Може, й нам покажете, як у вас це робиться?— чихнув помічник.— А як ви пливете далі, до інших островів? Га?

— Ми далеко не плаваємо. Я сам, як губернатор Піткерну, іноді ще мандрую. Замолоду я багато попоїздив — часом на кунецьких шхунах, а найбільше місіонерським

бригом. Але тепер він од нас поїхав, і ми залежимо од тих суден, що пропливають повз наш берег. Іноді проходить їх тут чимало — з шість на рік. А як коли, то за цілий рік, або й довше, не пройде жодне. Вапа шхуна перша за сім місяців.

— То ви хочете, щоб я повірив...— почав помічник, та капітан втрутився в розмову:

— Годі вам. Ми тільки час марнуємо. Що ж його робити, містере Маккою?

Старий глянув своїми карими, ласкавими, як у жінки, очима в напрямку берега, потім погляд його, поблукавши по самотній скелі Піткерну, звернувся до матросів, що стояли на прові. А капітан з помічником слідкували за ним, знепокоєно чекаючи, що він скаже. Маккою не хапався. Він надумувався спокійно й спроквола, як людина, що над нею ніколи люто не збиткувалося життя.

— Вітру сливе нема,— промовив він нарешті,— а трохи далі проходить у західному напрямку швидка течія.

— Через те ми й підійшли з навітряного боку,— перепинив його капітан, охочий похвалитися своєю досвідченістю в морській справі.

— Авжеж, через це саме,— погодився Маккою.— І пниї пливти проти течії ви не зможете, а коли б вам навіть і пощастило, то все одно тут нема мілини. Розіб'єте шхуну об скелі.

Він замовк. Капітан та помічник ззиралися в цілковитому розпачі.

— Залипається тільки одне,— знов озвався Маккою.— До ночі вітер подужчає. Бачите онде пір'їсті хмарки та імлу з навітряного боку? Звідтіля, з південного сходу, й повіє дужий вітер. До Мангареви триста миль. Пливіть просто туди. Там є чудове ложе на вашу шхуну.

Помічник похитав головою.

— Ходімо в каюту, поглянемо на карту,— запропонував капітан.

В маленькій каюті на Маккою війнуло задушним чадом. Струмочки невидимого газу боляче щипали за очі. Підлога була така гаряча, що він насилу стояв босими ногами. Він геть спітнів, озираючись майже з переляком. Те пекло вразило його. Аж дивно, що каюта й досі не загорілася. Він почував себе немов у велетенській печі, що от-от розгориться і поглине його, як травинку. Коли

він, піднявши ногу, потер гарячою підошвою об штани, помічник злісно засміявся.

— Ми стоїмо на порозі до пекла,— промовив він.— Воно внизу, просто під нашими ногами.

— Ну й гаряче! — песамохить скрикнув Маккой, обтираючи лице барвистою хусточкою.

— Ось Мангарева,— сказав капітан, нахилиючись до столу й показуючи чорну цятку на білій порожняві карті.— Але тут по дорозі є ще якийсь острів. Може, нам до нього попливти?

Маккой, і не глянувши на карту, пояснив:

— То острів Півмісяця *. Він безлюдний і підноситься над водою всього на два-три фути. Є лагуна, тільки до неї годі зайти. Ні, Мангарева найближче придатне для вас місце.

— Отже, Мангарева,— озвався капітан, перебиваючи незадоволене мурмотіння свого помічника.— Скличте команду на корму, містере Конігу.

Матроси втомлено попленталися на корму. В кожному їхньому рухові видно було цілковиту знемогу. Вийшов послухати й кок із камбуза, а до нього прилучився юнга.

Коли капітан Девенпорт з'ясував матросам становище і оголосив свій намір пливти до Мангареві, знявся невдоволений гомін. Серед загального галасу чути було не-виразні вигуки обурення, ба навіть прокльони. На хвилюку вирізнівся верескливий голос матроса-кокну, затлумлюючи інших:

— Аякже! П'ятнадцять днів ми смажилися в цьому пеклі, а тепера він хоче, щоб ми знову пливли в море!

Капітан не міг їх утихомирити. Тільки присутність Маккоя, здавалося, вплинула на них, і вони потроху заспокоїлись, прокльони та парікання вщухли. Весь натовп мовчки, сумно поглядав на зелені круті береги Піткерну, лише дехто тривожно вдивлявся в капітана.

Маккой лагідним, як подих леготу, голосом промовив:

— Капітане, мені вчулося, ніби хтось із натовпу сказав, що вони голодні.

— Авжеж! Ми також голодні,— одказав капітан,— за сьогодні та вчора я з'їв одного сухаря і шматочок лососини. Ми розділили між собою живність. Ми, бачите, довідавшись про пожежу, відразу позабивали всі двері до трюму, щоб огонь погас. А потім уже похопилися, що в коморі мало залишилося харчів. Та було запізно. Ми не

ризикнули зайти до трюму. Вони голодні! Я теж за них не ситіший.

Він знову почав умовляти матросів, і знову почулися парікання та прокльони, обличчя їхні скривилися, опановані тваринним жахом. До капітана підійшли другий і третій помічники й стали позад нього. Обличчя їхні були байдужі, без жодного виразу; здавалося, що цей заколот серед матросів наганяв їм просто нудьгу. Капітан Девенпорт запитливо скинув оком на першого помічника. Той тільки плечима знизав — нічого, мовляв, не вдієш!

— Ви самі бачите, — сказав капітан Маккоєві, — що ніяким побитом не змусити матросів, щоб вони полишили цю збавенну землю і знову подалися в море на охопленому пожежею судні. Понад два тижні перебули вони в плавучій домовині. Вони знемоглися, зголодніли, одне слово, досить набралися лиха на цій шхуні. Отже, ми прямуватимемо до Піткерну!

Вітер одначе ледве подихав. Підводна частина «Шіренейв» була вкрита водоростями та черешками, і судно марно пробувало подолати дужу західну течію. Минуло дві години, а їх ще й однесло назад на три милі. Матроси працювали завзято, наче хотіли віддати суднові частку своєї сили і допомогти йому в боротьбі з ворожою стихією. Та чи правим галсом ішло судно чи лівим, його все далі й далі відносило на захід. Капітан неспокійно ходив по палубі, часто ставав, придивляючись до диму з-під помосту, стежив, звідки саме він виривається. Корабельний тесля раз у раз обходив палубу і, знаходячи яку шпару, старанно, якомога щільніше зашпакльовував її.

— Ну, то як ви гадаєте? — запитав нарешті капітан Маккоя, котрий, мов дитина, цікаво приглядався до того, що робить тесля.

Маккоя позирнув на берег у дедалі густішій імлі, і сказав:

— Я гадаю, що краще було б їхати до Мангареви. Вітер уже дужчає, і ви там будете взавтра ввечері.

— А що, коли вогонь проб'ється з трюму? Це може статися кожної хвилини.

— Тримайте напоготові човни. Цей самий вітер прижене їх до Мангареви, коли й справді шхуна займеться.

Капітан Девенпорт на хвильку замислився, а потім запитав Маккоя. Не хотів би той почути цього запитання, хоч і знав, що так мусить статись.

— У мене немає карти Мангареві,— казав капітан.— На загальній карті це тільки маленька цятка. Я не знаю, як знайти вхід до лагуни. Чи не могли б ви поїхати з нами?

Маккой не здивувався.

— Гаразд, капітане,— відказав він так безжурно й просто, немов його запрошувано на який обід.— Я поїду з вами до Мангареві.

Знову скликано матросів на корму, і капітан, ставши на юті, звернувся до них зі словом:

— Ми зробили все, що могли, і все марно, самі бачите. Течія зносить нас на два вузли щогодини. Цей добродій — шановний Маккой, головний урядовець і губернатор острова Піткерн. Він поїде з нами до Мангареві. Отже, як бачите, становище не таке вже безнадійне. Він би нам цього не запропонував, коли б вважав, що йому тут загрожує смерть. Скажімо навіть, що він тут ризикує. Та коли він з власної волі прийшов до нас і згоден поспробувати щастя, то невже ми не зважимося? Це ж наш обов'язок! Ну, що ви скажете про Мангареву?

Цього разу ніхто не обурювався. На всіх зробила належний вплив присутність Маккоя, його впевненість та спокій. Команда тихо радилась. Не було майже потреби переконувати матросів. Всі вони були однієї думки. За депутата обрали матроса-кокні. І він, гордий, що всі виявили такий героїзм, поблизкуючи запально очима, вигукнув:

— А як же б то! Коли він згоден, то й ми згодні!

Матроси загули, потверджуючи його слова, і розійшлися по своїх місцях.

— Стривайте-но! — озвався Маккой до капітана, що одвернувся, щось наказуючи помічникам.— Я ще мушу поїхати на берег.

Містер Коіг, мов громом прибитий, витріщив очі на Маккоя — чи той, бува, не збожеволів?

— Поїхати на берег? — скрикнув капітан.— А то чого? Таж ви на своєму човні й не добудетесь туди скорше, як за три години!

— Звісно, що так,— відказав Маккой, змірявши на око відстань до землі.— Тепер шоста година. Мені потрібно бути на березі на дев'яту. Народ не збереться раніш, як о десятій. Вітер почне дужчати вночі, отже, ви підплинете ближче до берега, а завтра світом заберете мене з собою.

— На бога, що ви собі надумали? — скипів капітан. — Нащо вам скликати парод? Хіба ви не бачите, що в нас під ногами вогонь бурхає?

Маккой був спокійний, як море літньої днини, що тиху його поверхню ніщо не може стурбувати.

— Що й казати, капітане, — мов той голуб, проворкував він, — я знаю, що ваша шхуна горить. Через те я й їду з вами до Мангареві. Але, щоб поїхати з вами, я повинен попросити дозволу. Так у нас ведеться. Губернатор залишає острів, тільки як станеться щось надзвичайне. Він тоді важить інтересами всього люду, отже, той має право або дозволити виїзд, або заборонити. Але вони дозволять, я знаю.

— Ви цього певні?

— Цілком.

— Ну, коли ви знаєте наперед, що дістанете дозвіл, то чого ж вам їхати? Подумайте, скільки ми згаємо часу — ціла віч пройде!

— Так у нас заведено, — відказав Маккой, і оком не змігнувши. — Й губернатор і повинен дати відповідні вказівки на той час, коли мене не буде.

— Таж до Мангареві їхати всього двадцять чотири години, — завважив капітан. — Коли навіть вертатися назад вам доведеться проти вітру, і часу ви згаєте вшестеро більше, то й то вже будете вдома наприкінці тижня.

Маккой осміхнувся широко й привітно.

— На Піткери заходить дуже мало кораблів, а як і заходять, то тільки ті, що пливають із Сан-Франціско або з-поза мису Гори. Добре ще, як я повернуся через шість місяців! А може, мене не буде цілий рік, а то ще навіть доведеться їхати до Сан-Франціско шукати судна, що довезло б мене додому. Колись мій батько поїхав з Піткерну, думаючи повернутися за три місяці, а минуло два роки, поки ми його побачили. До того ж у вас мало харчів. Часом би випало пересісти на плюпки, та ще як занегодиться, то багато днів мине, поки ви доберетесь до берега. А я вранці зможу вам привезти два човни харчів. Найкраще взяти сушених бананів. Коли вітер подужчає, прямуйте до берега: що ближче ви під'їдете, то більше я зможу вам привезти. До побачення!

Він простяг руку капітанові, і той, відповівши на поціск, не квапився її випускати. Він ухопився за неї, як той матрос, потопуючи, за рятувальний пояс.

— Чи можу я бути певний, що ви завтра вернетесь? — запитав капітан.

— Отож-бо й є! — не втримався й помічник. — Як нам знати, чи він не крутить, рятуючи свою шкуру!

Маккой нічого не відказав. Він лагідно й поблажливо поглянув на них, немов передаючи їм свою непохитну впевненість.

Капітан пустив його руку, і Маккой востаннє, немов благословляючи, подивився на команду, тоді переліз через борт і спустився в човен.

Вітер подужчав, і шхуні, хоч водорості й черепашки обліпили її підводну частину, пощастило вибороти у західної течії шість миль. Пливучи за вітром, вона підійшла до Піткерну на відстань у три милі. На світанку капітан Девенпорт помітив два човни, що підпливали до шхуни. І знову Маккой, перелізши через борт, ступив на гарячу палубу. За ним витягли цілу купу в'язок сушених бананів. Кожна в'язка була загорнена в сухе листя.

— А тепер, капітане, — промовив Маккой, — мерщій у дорогу, коли життя нам любе. Я, бачите, не мореплавець, — пояснював він за кілька хвилин, стоячи на кормі коло капітана, що поглядав то на небо, то на воду, прикидаючи, як швидко йдуть «Піренеї». — Ви самі повинні допровадити шхуну до Мангареву. А коли будемо близько землі, тоді вже моя сирава провести її, куди слід. Як ви гадаєте, скільки ми робимо вузлів?

— Одинадцять, — відповів капітан, востаннє глянувши на воду, що клекотіла позад шхуни.

— Одинадцять? Порахуймо-но. Коли й надалі вона йтиме з такою самою швидкістю, то взавтра рано, десь о восьмій чи дев'ятій годині, ми побачимо Мангареву. А о десятій, найпізніше об одинадцятій, я підведу її до берега, і тоді скінчаться ваші муки.

Капітанові майже здавалося, що та щаслива хвилинка вже настала, так переконували його Маккові слова. Більше як два тижні він вів по морю охоплену пожежею шхуну і вже відчував, що скоро не втримає.

Рвачкий вітер наскочив на нього ззаду, засвістів у вухах. Визначивши подумки його силу, капітан хутко глянув за борт.

— Вітер щораз дужчає, — промовив він. — Наша старенька вже, мабуть, дає дванадцять вузлів. Коли так і далі триватиме, ми ще до ранку прибудемо.

Цілий день «Піренеї», несучи в собі вантаж вогню та пожежі, мчали по бурхливому морю. Коли настала ніч, піднято бом-брамселі та брам-стенгни, і шхуна, оповита темрявою, линула вперед, розтинаючи величезні ревучі хвилі. Ходовий вітер робив своє діло, і на кормі та бакові зазоріла надія. На другій вахті якась необачна душа навіть завела пісню, а коли вибило вісім склянок, то співала вже ціла команда.

Капітан Девенпорт звелів принести укривало й послати йому постіль на плоскому дахові каюті.

— Я вже забув, що таке сон,— пояснив він Маккоєві.— Я зовсім знемігся. Але ви збудіть мене, тільки-но буде потреба.

О третій годині ночі його збудив обережний дотик Маккоєвої руки. Він швидко схопився, придержуючись за люк, ще не зовсім прокинувшись з важкого сну. Вітер голосно співав у снастях свою бойову пісню, розбурхане море кидало «Піренеї» мов тріску. Шхуна черпала воду то одним облавком, то другим, подеколи налубу ноймала хвиля. Маккой щось кричав капітанові, а що — годі було добрати. Девенпорт простяг руку, вхопив Маккоя за плече й притяг до себе так близько, що майже торкнувся вухом до його рота.

— Тепер третя година,— почув він Маккоїв лагідний голос, що доходив ніби здалека, якийсь чудний і притлушений.— Ми пройшли двісті п'ятдесят миль. Просто перед нами, десь за тридцять миль, лежить острів Півмісяця. Маяків на ньому немає. Коли ми й далі так гнатимемо, то наскочимо на берег і занастимо й себе, й шхуну.

— Ви гадаєте, що треба лягти в дрейф?

— Так, лягти в дрейф до ранку. Це нас загає всього на чотири години.

І шхуна, навантажена полум'ям, серед шторму, що люто ляскав до неї зубами, лягла в дрейф — стала до бою, розтинаючи грудьми велетенські хвилі. То була тільки шкаралуцка, повна вогню, а на її поверхні тулилася купка людей, що з останньої сили допомагали їй у боротьбі.

— Ніяк не збагну, звідки цей шторм,— казав Маккой капітанові, сховавшись од вітру за каютю.— В таку пору тут не повинно бути штормів. Але з погодою щось неладне діється. Пасату о цій порі не буває, а шторм налетів з іншого боку.— Він показав рукою в темряву, немовби його очі прозирали на сотні миль наоколо.— Дме на захід,

Десь, певне, робиться щось страшне: чи гураган, чи що. Щастя наше, що ми одійшли так далеко на схід. Але шторм скоро вляжеться. В цьому я вже можу вас заневірити.

Під кінець ночі вітер і справді стих майже до звичайного. А коли розвидніло, постала пова небезпека, і то ще прикріша. Море вкрилося туманом, певніше не туманом, а якоюсь перлистою млою. Для ока вона була наче густа завіса, що застувала крайобрій, а проте море вона покривала мовби тільки пеленою, бо сонце пробивалося крізь неї і веселково мінилося на хвилях.

На палубі «Піренеїв» проривалося диму багато більше, ніж напередодні. Бадьорий настрій у капітана, помічників і матросів зник. На камбузі з завітрянного боку голосно хлинав юнга. Це була перша його мандрівка, і смертельний жах стискав йому серце. Капітан сновигав по палубі, наче загубла душа, нервово кусаючи вуса і похмуро суплячи брови. Він не знав, на що зважитися.

— Ну, то як ви гадаєте? — запитав він Маккоя, що спідав сушеними бананами з водою.

Маккоя доїв останнього банана, допив воду і, не хапаючись, розглянувся. В очах його світилася зичлива усмішка.

— Що ж, капітане, — промовив він, — ми або докажемо свого, або згоримо, — шанси в нас однакові. Наша палуба не вічна. Вона колись не видержить. Сьогодні тут ще гарячіше. Чи не знайдеться у вас якоїсь пари черевиків для мене? Босим ногам трошки вже незатишно.

Коли шхуна оберталася, її покрили дві великі хвилі, і перший помічник завважив, що добре було б усю ту воду спустити в трюм, та як же його це зробити, не відчинивши люків? Маккоя схилився над комнасом визначити напрямок.

— Я б узяв крутіше до вітру, капітане, — казав він. — Нас далеко занесло течією, коли шхуна лежала в дрейфі.

— Я вже повернув на румб. Хіба цього не досить?

— Я взяв би на два румби, капітане. Через вітер західна течія значно зміцніла. Вона тепер далеко дужча, як ви собі уявляєте.

Капітан Девенпорт погодився на півтора румба і потім разом з Маккоєм та старшим помічником вибрався на місток виглядати, чи не покажеться земля. Напнуто всі вітрила, і шхуна йшла зі швидкістю десяти вузлів. Море

позад неї помітно затихало. Але перлистий туман не розходився, і о десятій годині капітан Девенпорт почав непокоїтись.

Вся команда була на своїх місцях, готова, як тільки-но забачить землю, кинутися до вітрил і повернути шхуну під вітер. Бо ж земля десь там попереду, і зовнішні рифи, що круг них клекотіли бурунц, могли зненацька виринути з туману, а тоді вже погибель була б майже неминуча.

Збігла ще година. Троє матросів-дозорців пильно вдивлялися в перлисте марево.

— А що, коли ми промінемо Мангареву? — спитав раптом капітан Девенпорт.

Маккой, не відводячи очей з туману, спокійно промовив:

— Тоді попливемо далі. В нас нема іншої ради. Перед нами ціле Паумоту. Ми можемо пливти серед рифів та атолів хоч і тисячу миль. І десь таки прибуємося до берега.

— Що ж, пливім далі. — Капітан став спускатися на палубу. — Ми, певне, вже минули Мангареву. Бог його знає, до якої нам землі найближче. Я тепер шкодую, що не повернув тоді ще на піврумба, — признався він за хвилинку. — Ця клята течія заводить мореплавця.

— Старі моряки прозвали Паумоту «Небезпечним Архіпелагом» почасти через цю саму течію, — промовив Маккой, коли вони вернулися на корму.

— Якось мені довелося мати розмову з одним голішнім моряком у Сіднеї, — докинув містер Коніг. — Він мав торговельні справи на Паумоту. Отож він казав, що за страхування тут платять вісімнадцять відсотків. Це правда?

Маккой осміхнувся.

— Правда. І тут взагалі не беруться страхувати. Власники суден щороку скидають двадцять відсотків з вартості своїх шхун.

— Боже мій! — застогнав капітан Девенпорт. — То, виходить, через п'ять років шхуна вже нічого не варта! — Він скурушно похитав головою і промурмотів: — Ну й лихе ж тут море, ну й лихе!

Вони знову ввійшли в каюту поглянути на велику карту, але там було повно чаду, і, задихаючись, вони швидко вихопилися назад.

— Ось острів Моренаут, — показав капітан, розклавши

карту на даху каюти.— До нього не далі як сто миль у завітряний бік.

— Сто десять.— Маккой у задумі похитав головою.— Можна спробувати підійти до нього, і тільки це дуже важко. Я можу підвести шхуну до берега, але можу й нагнати її на риф. Погане, дуже погане місце!

— А все-таки спробуємо! — зважився капітан Девенпорт і заходився визначати курс.

Пополудні частину вітрил спустили, щоб, бува, вночі не проминути землі. Під час другої вахти команда знову набралась одваги. Земля, здавалося, була вже зовсім близько, і врапці мав прийти кінець їхнім стражданням.

Рапок пастав ясний, з палючим тронічним сонцем. Південно-східний пасат переінівився на східний і гнав «Піренеї» із швидкістю восьми вузлів. Капітан визначив, де саме перебуває шхуна, щедро скинувши на швидкість течії і заявив, що до Моренауту лишилось яких десять миль. Шхуна пропливла десять миль, потім ще десять, але дозорці на всіх трьох щоглах не бачили нічого, крім вільного безмежного, осяяного сонцем моря.

— Десь тут має бути земля! — кричав їм з корми капітан Девенпорт.

Маккой заспокійливо усміхнувся, одначе капітан, грізно, мов навіжений, блиснувши на нього очима, схопив секстан і поринув у обрахунки.

— Я так і знав, що не помилився! — майже закричав він, скінчивши лічити.— Двадцять один градус і п'ятдесят п'ять мінут південної широти та один градус, тридцять шість мінут і дві секунди західної довготи. От бачите! Ще вісім миль за вітром. Як там у вас виходить, містере Конігу?

Перший помічник глянув на свої цифри і стиха промовив:

— Широта така сама — двадцять один і п'ятдесят п'ять, але довгота в мене один, тридцять шість і сорок вісім. Виходить, що острів з завітряного боку...

Капітан Девенпорт повітав ті цифри такою зневажливою мовчанкою, що Коніг аж зубами заскреготів і нишком люто вилаявся.

— Назад! — звелів капітан стерничому.— Три румби, й так прямувати!

Тоді знову заходився коло своїх обрахунків, перевіряючи їх. Піт заливав йому лице. Він нервово кусав собі вуса,

губи, гриз олівця і дивився на цифри з таким жахом, наче то була якась мара. А тоді хапливо і розлютовано зім'яв у руці пописаний папірець, шпурнув його додолу й розтоптав ногою. Містер Коніг зловтішно осміхнувся, а капітан, прихилившись до каюти з півгодини й словом не озивався. Він зосереджено й безнадійно вдивлявся в завітрянний бік.

— Містере Маккою,— нарешті урвав він мовчанку.— Миль за сорок звідси, на норд чи на норд-норд-вест на карті зазначено групу островів, острови Актеон. Які вони з себе?

— Їх там чотири, всі низько над водою,— відказав Маккой.— Перший, Матуері,— на південному сході, безлюдний, входу до лагуни немає. Далі Тенарунга. Там колись була жменя мешканців. Тенер, певне, всі вони відтіля вибрались. У кожному разі, шхуна там не пройде, хіба що човен — усього сажень глибини. Решта два — Вегауга та Теуа-Раро. Мешканців немає, береги дуже низькі, входу немає. Там шхуні годі пристати — запевна погибель.

— Що за морока! — в нестямі вигукнув капітан Девенпорт.— І людей немає, і входу нема! На якого ж чорта існують ці острови? Ну, гаразд,— гаркнув він, як роздрочений тер'єр.— На карті є ще ціла куна островів на норд-вест. Що про них скажете? Чи хоч один з них має вхід до лагуни?

Маккой спокійно обмірковував відповідь. На карту він і не глянув. Усі ті острови, рифи, мілини, лагуни, протоки і відстані між ними він знав панам'ять. Він знав їх так, як городянини знає будинки, вулиці, завулки в рідному місті.

— Папакена та Ванавана лежать на захід чи, радше, на північний захід, на відстані миль сто або, може, трохи більше звідсіля,— сказав він.— Один безлюдний, а з другого, я чув, мешканці перебравлися на острів Кадмус. Та все одно, до жодного причалити не можна. Далі є Агунуї, ще за сто миль на північний захід. Там теж немає входу, ані людей.

— Гаразд, а ще два острови за сорок миль від них? — донитувався капітан, підводячи голову від карти.

Маккой похитав головою.

— Парос і Манугунгі — не мають ані входу в лагуну, ані мешканців. Ненго-Ненго лежить за ними на відстані

сорока миль і теж не має ні входу, ні мешканців. Але от острів Гао* — це якраз те, що нам потрібне. Лагуна тридцять миль завдовжки і н'ять завширшки. Людей там досить. Звичайно, й вода є. Пропливти туди протокою може й найбільша шхуна.

Маккой замовк і співчутливо глянув на капітана. Той, тримаючи в руках циркуля, знову схилився над картою і важко зітхнув.

— А може, є ще де-небудь така лагуна, що в неї можна зайти, ближче за Гао?

— Ні, капітане, ця найближча.

— Але ж до неї триста сорок миль.— Капітан Девенпорт говорив поволі, проте рішуче.— Я відповідаю за життя цих людей і не можу наражати їх на таку небезпеку. Хай краще розіб'ється шхуна біля Актеону. А чудове з неї судно! — додав він скрушно, коли змінив курс шхуни, цього разу більше накидаючи на західну течію.

Минула година, і небо облягли хмари. Південно-східний насат ще якось держався, але океан подібний був тепер до шахівниці, що на ній вели свою гру шквали.

— Ми будемо там о першій годині,— впевнено оповістив капітан Девенпорт.— Щонайгірше, о другій. А ви, Маккою, вже підведете шхуну до найближчого острова, де є людність.

Сонце більше не з'являлося на небі. І о першій не було ніякого знаку землі. Капітан Девенпорт понуро глянув на слід за шхуною і помітив, що він випинається дугою.

— Боже милосердний! — скрикнув він.— Східна течія! Гляньте-но!

Містер Коніг не йняв віри, а Маккой не квапився з відповіддю, але завважив, що в Паумоту може транитись і східна течія. За кілька хвилин налетів шквал, вітрила на «Піренеях» обвисли, і шхуна пірнула в провалля між двома валами.

— Де лот? Геї ви там! — Капітан Девенпорт тримав мотузку від лота і стежив, як вона одхиялася на північний схід.— Та подивіться-бо! Подержте лота самі!

Маккой і помічник подержали й собі мотузка й відчули, як він дрижить, підхоплений дужою течією.

— Швидкість течії чотири вузли,— мовив містер Коніг.

— І вона східна замість західної,— додав капітан Девенпорт, кидаючи докірливий погляд на Маккоя, ніби то була його вина,

— От вам одна з причин, капітане, чому в цих водах за страхування беруть вісімнадцять відсотків,— жваво відказав Маккой.— Ніколи не відомо, що тебе чекає. Напрямок течії тут безнастанно міняється. Був тут один чоловік, що писав книжки,— от не пам'ятаю його прізвища,— плавав на яхті «Каско». Якось він на тридцять миль проминув Такароа і опинився на Тікеї, і все через те, що напрямок течії мінявся. Ми тепер илиємо за вітром, і краще було б повернути стерно на кілька румбів.

— Але на скільки ж саме знесла нас течія? — роздратовано запитав капітан.— Звідки мені відомо, на скільки румбів повернути?

— Я, капітане, теж не знаю,— дуже ввічливо відказав Маккой.

Вітер знов ожив, і шхуна рвучко повернула в бейдевінд, а палуба її курилася та мерехтіла в світлі сірого дня. Потім шхуну кинуло назад, повертаючи то в один бік, то в другий; перетявши свій слід, вона збурювала морську поверхню, добуваючись до островів Актеону, що їх і досі дозорці на щоглах не могли побачити.

Капітан Девенпорт аж нестямився. Гнів його виливався в понуре мовчання, і від самого полудня він або ходив по кормі, або стояв непорушно, прихилившись до вантів. Коли настала ніч, він, навіть не порадившись з Маккосом, повернув шхуну на північний захід. І містер Коніг, що крадькома глянув на карту та нактоуз*, і Маккой, що глянув на карту не криючись,— обидва вони знали, що плывуть до острова Гао. Опівночі вітряга ущухла, і висипали зорі. Все віщувало ясну днину, капітан Девенпорт підбадьорився.

— Раю я вирахую, де ми,— сказав він Маккові.— Хоч на якій ми широті, не можу собі навіть уявити. Але я вдамся до Самнерового способу*. Ви знаєте, що таке Самнерова лінія?

І він докладно пояснив усе це Маккові.

Настав справді ясний, погожий день. Пасат розмірено віяв зі сходу, і так само розмірено бігли «Піренеї» зі швидкістю дев'ять вузлів. Капітан з помічником заходилися визначати Самнеровим способом довготу та широту. Обрахунки їхні збіглися, і опівдні теж, коли вони перевірили вранішні спостереження.

— Ще двадцять чотири години, і ми будемо коло Гао,— запевнив капітан Маккой.— Це просто чудо, що палуба

нашої старенької ще держиться. Але недовго вже, недовго. Ви тільки гляньте, як куриться — щодень усе більше. А яка ж це була міцна палуба! Недавно перешпаклювана у Фріско. Я аж остовпів, коли вперше пробився вогонь і довелося задраїти люки, аби... А гляньте-но!

Він раптом урвав мову і, роззявивши рота, вступився в хмарку диму, що вилася з завітрянного боку бізань-щогли, на двадцять футів над палубою.

— Звідки він там узявся? — обурився капітан.

Внизу диму не було. Очевидно, просмикуючись із шпаклю, він знайшов собі затишок під щоглою, а тоді, ніби з якої примхи, шугнув угору — і всі його побачили. Аж ось дим, звиваючись, відійшов від щогли, і на мент завис над капітановою головою, неначе щось страшне віщуючи. Тоді вітер його розвіяв, а капітан стулив рота.

— Отже, коли ми вперше задраїли люки, я здивувався. Така міцна палуба, а пропускала дим, як решето. Відтоді ми знай тільки шпаклювали щілини. Мабуть, там унизу страшений тиск, коли пробивається стільки диму.

Надвечір небо захмарилось, повіяв вітер, став накрапати дощ. Вітер водно мінявся: то закидав з південного сходу, то з північного сходу, а опівночі «Піренеї» зненацька підхопив дужий південно-західний шквал. Відтоді вітер уже не стихав.

— Ми будемо на Гао не раніше десятої чи одинадцятої години, — бідкався капітан Девенпорт о сьомій ранку, коли надію, що на хвилю була з'явилась разом із сонцем, погасили чорні хмари, насунувши зі сходу. А знов за хвилину він уже питав жалісним голосом: — Що ж це діється з течією?

Дозорці на щоглах не давали ніякої звістки про землю, і цілий депь то накрапав дощик, то налітав дужий вітрига. Запала ніч, з заходу почали знаходити важкі бурхливі хвили. Барометр упав до 29,50. Вітру не було, а зловісні хвили дедалі більшали. Невдовзі шхуна вже шалено гоїдалася на страховинних валах, що без кінця валкою виривали з темряви на заході. Матроси з обох вахт мерщій кинулися прибирати вітрила. Коли цю роботу скінчено, з їхнього стомленого натовпу почулися незадоволені голоси, що в темряві здавалися особливо грізними. А як вахтових покликали на корму примощувати снасті, вони почали відверто виявляти свою злість і вельми неохоче стали до праці. В кожному длянному русі матросів вчувалася

загроза. Повітря стало вогке й ніби лишке. В безвітряній задусі матроси дихали уривчасто, натужно, ніби їм бракувало повітря. На обличчях і на голих руках проступав піт. А на капітановому обличчі, ще дужче змарнілому й змученому, в його скам'янілому погляді простушили тривога й передчуття неминучої біди.

— Гураган промчить далі на захід,— казав Маккой, намагаючись додати йому духу.— В найгіршому разі нас тільки зачепить.

Та капітан Девенпорт нічого не слухав. При світлі лампи він перечитував розділ у «Короткому довіднику», де писалось, що має чинити капітан під час циклону. Мовчанку рантом порушив приглушений голос юнга, що заклинав десь на середині корабля.

— Тихо там! — ревнув капітан так гучно, аж усі здригнулися, а зляканий юнга ще дужче заскімлив.

— Містере Конігу,— сказав капітан тремтячим з люті голосом,— зробіть таку ласку, заткайте помелом горлянку тому шмаркачеві.

Але туди пішов Маккой, і за кілька хвилин заспокоєний хлопчина заснув.

Перед самим світом нарешті подихнув південно-східний вітер, що швидко набрав сили і перейшов у міцний, рівний бриз. Уся команда тривожно чекала, що буде далі.

— Тенер усе гаразд, капітане,— сказав Маккой, ставши з Девенпортом поруч.— Гураган іде на захід, а ми од нього на південь. Цей бриз тільки його відгомін. Він не дужчатиме. Можна паннути вітрила.

— А навіщо, коли я не знаю, куди плисти? Вже другий день шхуна блукає в морі. Ми повинні були побачити Гао вчора зранку. Куди мені завернути? На північ, південь чи захід? Скажіть, і я вмент нашу вітрила.

— Я не моряк, капітане,— відказав Маккой своїм лагідним голосом.

— Досі я мав себе за моряка,— сказав капітан,— аж поки трапив на Паумоту.

Опівдні дозорець зі щогли гукнув:

— Попереду буруни!

Стерно крутнули вбік і почали спускати одне по одному вітрила. Шхуна плывла повільно, долаючи течію, що затягала її на буруни.

Всі працювали, як не в собі: кухар, юнга, сам капітан Девенпорт, Маккой,— кожне допомагало. На превелику

силу врятувалися: їх-бо заносило просто на обмілину, що ледве виступала з води, непривітну й небезпечну місцину, об яку безунишно розбивалися хвилі. Там не могла жити жодна людина, навіть птахові морському ніде було сісти відпочити.

Шхуна пропливла повз ту обмілину десь ярдів за сто, аж тоді вже вітер одніс її вбік. Скоро небезпека минулася, виспажена команда почала дорікати Маккоєві та проклинати його: мовляв, це він запропонував їм пливати на Маггареву, підступно одвів їх од безпечного Піткерну, заманив у це вороже, жахливе, безмежне море на смерть і на погибель. Однак ніщо не могло порушити спокою Маккоєвого. Він усміхався до них без хитроців, лагідно й зичливо. І його шляхетність, його добрість, здавалося, вплинули на їхні темні, сповиені відчаю душі; вони засоромились і стихли, і прокльони завмерли у них на вустах.

— Ну й лихе ж море, ну й лихе! — мурмотів капітан Девенпорт, поки шхуна відходила від небезпечного місця. Раптом він замовк, знову побачивши обмілину. Вона мала б бути за кормою, але чомусь з'явилася з навітряного боку й швидко ближчала.

Капітан сів, затуливши обличчя руками. Всі — і перший помічник, і Маккой, і ціла команда, — побачили те, що й капітан. З південного боку рифи обходила східна течія, що гнала їх на мілке, а з північного така сама дужа західна течія, підхопивши шхуну, односила її в океан.

— Я й перше чув про це Паумоту, — простогнав капітан, одтуляючи зблідле обличчя. — Капітан Моєндейл розказував мені про них, як тут загинула його шхуна. Я тоді нишком сміявся з нього. Прости мені, господи, за той сміх. Що це за мілина? — урвав він мову, звертаючись до Маккоя.

— Я не знаю, капітане.

— Чом це ви не знаєте?

— Бо я досі її не бачив і ніколи не чув про неї. Думаю, що й на карті її нема. Цього моря ще ніхто добре не дослідив.

— То ви не знаєте, де ми тепер?

— Не більше за вас, — чемно відказав Маккой.

О четвертій пополудні здалека замаячили пальми, немаче виростаючи з води. Трохи пізніше з'явився над морем якийсь низький атол.

— Тепер, капітане, я знаю, де ми.— Маккой відняв від очей бінокля.— Це острів Рішучості *. До Гао звідси сорок миль, а вітер супротивний.

— Тоді ведіть нас до цього атолу. Де тут вхід до лагуни?

— Туди можна ввійти тільки човном. Але тепер, коли нам відомо, де ми, можна пливати до острова Баркляя де Толлі. До нього всього сто двадцять миль, на норд-норд-вест. З цим вітром ми туди прибудемо завтра вранці, близько дев'ятої.

Капітан Девенпорт схилився над картою й задумався.

— Коли ми тут розіб'ємо шхуну, нам однаково доведеться човнами пливати до Баркляя де Толлі,— додав Маккой.

Капітан дав команду, і «Піренеї» знову полинули по негостинному морю.

Другого дня пополудні, бачивши, що з палуби ще дужче куриться, пойнята розпачем команда збунтувалася. Течія подужчала, вітер притих, і «Піренеї» односило на захід. Дозорець помітив на сході острів Баркляя де Толлі, ледь видний з вершка щогли. Цілі години шхуна даремно силкувалася до нього наблизитись. Далеко на обрії мріли, мов те марево, кокосові пальми, та тільки-но дозорець спускався на палубу, як вони зникали за опуклістю водної поверхні.

Знову капітан удався до карти, взявши на поміч Маккой. За сімдесят п'ять миль на південний захід лежить острів Макемо. Віп має лагуну тридцять миль завдовжки, і вхід у неї чудовий. Та як капітан дав наказ, команда відмовилася його виконувати. Матроси заявили, що вже наплавалися з тим пекельним вогнем під ногами. Земля близько. То байка, що шхуна не може до неї причалити. Вони попливуть човнами. А вона хай собі горить. Їхнє життя для них дорожче. Вони вірно послужили шхуні, тепер послужать собі.

Відштовхнувши другого й третього помічника, матроси кипулись до човнів і заходилися лаштувати їх до спуску. До них побігли капітан Девенпорт і перший помічник з револьверами в руках. Але ту хвилину Маккой, вилізши на дах рубки, звернувся до матросів з промовою.

Почувши його тихий, лагідний, як туркотіння голубине, голос, матроси стали прислухатися.

Маккой навівав їм ясність свого духу, свій супокій. Ласкавий голос, прості слова якось дивно полонили їхні душі, мимоволі приборкували їх. В їхніх серцях збудилось

давно минуле, і декому згадувалося дитинство, колискова пісня, ніжні материні обійми перед сном. Вляглися чвари, либулися небезпека, і клопіт, і втома. Все здавалося таким, як і має бути, і це тільки звичайна річ, що вони повинні відвернутися від землі й знову руйнувати в море на судні, начиненому некельним вогнем.

Маккой промовляв просто. Та важило не те, що він казав. Його особистість була набагато промовистіша за його слова. То був загадковий вплив душі, потаємних глибин людського ества,— випромінювання духу, чарівного, лагідно-сумирного, але страх як могутнього. То було ясне сьйво, що освітило темне склепіння їхніх душ, то була сила чистоти й шляхетності, далеко потужніша за силу, що зачалася в блискучих капітанових і помічникових револьверах, що несли з собою смерть.

Матроси завагалися, не рушаючи з місця, а ті, хто подв'язував човни, знов їх припнули. Потім, по одному, по два, засоромлені, вони почали розходитись.

Обличчя Маккоеве світилося дитинною радістю, коли він сходив з даху каюти. Заколот ущух. Власне, ніякого заколоту він і не втихомирював. Заколот зовсім і не починався, бо на тому благословенному світі, де він, Маккой, жив, його не могло бути.

— Ви їх зачарували,— всіміхнувшись, стиха сказав йому містер Коніг.

— Вони добрі хлопці,— почулось у відповідь.— Мають лагідне серце. Вони перебули важкі часи, працювали рук не покладаючи і працюватимуть, скільки сили стане, до кінця.

Містер Коніг не мав часу на балачки. Він гучним голосом дав наказ матросам, ті кинулись до роботи, і шхуна немалу почала розвертатись за вітром, аж поки стала провою в напрямку до Макемо.

Вітер був і так легенький, а ввечері вщух зовсім. Запаувала нестерпуча духота; і на кормі, і на прові годі було заснути. Надто пекло знизу, щоб хтось міг улежати на палубі, а отруйні випари, проходячи крізь найменші шпари, слалися над судном, наче якісь лихі духи, лоскотали ніздрі й горло необачним, і ті раз у раз чхали та кашляли. Зорі мляво блимали на темному небосхилі, і повний місяць освітлював міріади клубків, волоконець та павутинок із диму, що вилися, повзли вгору й спліталися понад палубою.

— Скажіть мені,— мовив капітан Девенпорт, протираючи заболілі очі,— що сталося з матросами «Щедрості», коли вони висіли на Піткерні? У пресі мовилося, що вони спалили бриг і що розшукали їх аж багато років пізніше. Що ж саме сталося перед тим? Я завжди цікавий був про це дізнатись. Усе віщувало тим людям шибеницю. Там начебто були й тубільці. І жінки також. Певне, через те і почалися в них суперечки.

— А таки так,— відповів Маккой.— Недобрі то були люди. Відразу пересварилися за жінок. Один з заколотників, Вільямс, овдовів. Усі жінки були таїтянки. Його дружина, полюючи на морські птахи, розбилася з високої скелі. Тоді він одібрав жінку в одного тубільця. Тубільці повстали і повбивали заколотників сливе всіх. А потім ті заколотники, що врятувалися, повбивали тубільців. Жінки теж їм помагали. Та й самі тубільці вбивали один одного. Словом, кожне намагалося вбити когось. Страшні люди.

Тіміті загинув од рук двох тубільців, що на знак приязні розчісували йому голову. Тих тубільців підіслали білі, а потім білі замордували їх самих. Тулолу вбила власна його жінка: вона хотіла собі білого за чоловіка. Вони були дуже лихі. Бог одвернув од них своє обличчя. В кінці другого року всі тубільці були вже мертві; загинули на той час і всі білі, окрім чотирьох: Юнга, Джона Адамса, Маккоя, мого прадіда, та Квінтала. Квінтал теж був дуже поганий чоловік. Одного разу його жінка паловила замало риби, і він одкусив їй вухо.

— Ото наволоч! — вигукнув містер Коніг.

— Так, то були недобрі люди,— погодився Маккой і повів далі лагідно й спокійно оповідання про злочини та розпусту своїх предків.— Мого прадіда не встигли вбити,— він сам заподіяв собі смерть. Він зробив апарат варити горілку з пальмового коріння. Квінтал був йому приятель, і пиячили вони вкуші. Кінець кінцем Маккой захворів на білу гарячку, зав'язав собі камінь на ший і кинувся в море.

Квінталева жінка, та, що чоловік одкусив їй вухо, теж загинула, упавши зі скелі. Тоді Квінтал прийшов до Юнга і почав у нього вимагати його жінку. Далі пішов до Адамса. Адамс і Юнг боялися Квінтала. Вони знали, що він повбиває їх, і зарубали його сокирою. Потім Юнг помер. На цьому й скінчилися всі сварки та вбивства.

— Ще б пак! — посміхнувся капітан Девенпорт. — Адже ж не було більше кого вбивати.

— Бачите, бог одвернув од них своє обличчя, — мовив Маккой.

Ранок настав тихий, тільки ледь помітний легіт повівав зі сходу. Капітан Девенпорт звелів нап'яти вітрила і повернув шхуну ближче до напрямку вітру. Він боявся тієї страшної західної течії, що стільки разів уже позбавляла його змоги добутися до якогось притулку. Штиль тримався цілий день і цілу ніч, і матроси, що діставали зменшену пайку сушених бананів, знову почали стиха нарікати. Всі підупали на силі і скаржилися на шлункові болі через той одиоманітний харч. Цілий день течія несла «Піренеї» на захід, і не було вітру, щоб повернути її в південний бік. Під час першої вечірньої вахти хтось із матросів побачив на півдні кокосові пальми. Їхні пишні верхів'я колихалися над низьким атолом.

— Це острів Таенга, — сказав Маккой. — Якщо вночі не здійметься бриз, то ми пропливемо повз Макемо.

— Чому й досі нема південно-східного пасату? — спитав капітан. — Чому це? Що сталося?

— Це все через винари з великих лагун, а їх тут без ліку, — пояснив Маккой. — То вони порушують усю систему пасатів. Навіть можуть одвернути вітер і нагнати сюди шторми з південного заходу. Недарма цей архіпелаг зветься Небезпечним.

Капітан Девенпорт глянув на старого, і вже розтулив рота вилаятись, але помовчав і стримався. Присутність Маккоева ніби глушила якомсь прокльоні, що клекотіли йому в мозку й просилися на язик. Чимало днів пробули вони разом, і вплив Маккоїв дедалі зростав. Капітан Девенпорт мав себе за морського самовладця, він ніколи й нікого не боявся, не стримувався в слові ні перед ким. А ось тепер він відчув, що просто не може вимовити лайку перед цим дідуганом з жіночними карими очима й лагідним голосом. Зрозумівши це, він чудом зачудувався. Адже цей дід — Маккоїв нащадок, та й годі. А Маккой, той, що із «Щедрості»? Бунтівник, якому пощастило втекти від шибениці в Англії, втілене кровожерство й розпуста навіть за тих злих і розпусних часів, чоловік, що помер такою страшною смертю на Піткерні!

Капітан Девенпорт не був релігійний, одначе йому хотілося впасти цьому чоловікові до піг і сказати... а що —

він і сам не знав. То було якесь чудне, сильніше за розум почуття. Він раптом відчув себе пікчемною комахою перед цим старим, простодушним, як дитина, і ласкавим, як жінка.

Але, звичайно, він не міг так упокоритись на очах у помічників і всієї команди. Та й гнів, що допіру поривав його на блюзнірську мову, ще не вщух йому в грудях. Він гешнув кулаком по даху каюти і крикнув:

— Слухайте, діду, я не піддамся! Паумоту згущається й кпить з мене, в дурня мене шие, але я не хочу піддаватись! Я гнатиму шхуну далі й далі, я допливу так аж до Китаю, а проте знайду собі пристань! Хоч усі повтікають, а я залишуся. Я покажу цьому Паумоту! Сміятися з мене — ого-го! Я боротимуся разом зі своєю старенькою шхуною, доки на ній лишиться хоч одна дощечка, де можна встояти. Чуєте?

— І я зостануся з вами, капітане, — сказав Маккой.

Протягом ночі з півдня кілька разів віяв легенький вітер. Роздратований капітан раз у раз визначав течію і злякано перекопувався, що його вогнем поійнятий корабель несе на захід. Тоді він тратив терпіння і стиха, щоб не почув Маккой, лявся.

Надійшов ранок, і знову на півдні з'явилися над водою пальми.

— Це завітряний берег Макемо, — сказав Маккой. — А там, кілька миль далі на захід, острів Катіу. Там можна було б причалити.

Однак прудка течія між двома островами однесла їх на північний захід, і о першій пополудні вони побачили, як над водою зринули пальми Катіу, тоді знову згубилися в океані.

Кілька хвилин пізніше, якраз коли капітан завважив, що нова течія — з північного сходу — підхопила шхуну, дозорці на щоглах гукнули, що бачать пальми на північному заході.

— Це Парака, — сказав Маккой. — Туди ми не дістанемося без вітру. Нас односить на південний захід. Але треба пильнувати. Кілька миль далі течія повертає на північ і робить закрут у північно-західний бік. Вода відноситиме нас від Фокарави, а саме там є де причалити.

— Та хай відносить хоч під три чор...! — спалахнув капітан. — Десь таки ми знайдемо собі місце!

Але становище на «Піренеях» дедалі гіршало. Палуба

була така гаряча, що, здавалося, от-от займеться. Подекуди навіть грубі підошви матроських черевиків не захищали, і, боячися обпекти ноги, матроси перебігали ті місця якнайшвидше. Диму все більшало, і він робився ядухіний. Очі людям сльозавіли, всі кашляли й задихалися, мовби хворі на сухоти. Після полудня оді'ято човни і складено на них усе потрібне: декілька в'язок ще не доїдених бананів і навігаційне приладдя. Капітан Девенпорт поклав туди навіть хронометр, бо ж палуба, на його гадку, могла щохвилини зайнятись.

Цілу ніч кожного гнітив страх і жахливі передчуття, і тільки-но зазоріло, як усі почали вдивлятися один в одного, наче вражені тим, що «Піреней» ще не загинули остаточно, а вони самі й досі живі. Очі їм позападали, обличчя помарніли.

Швидкою ходою, а то й зовсім кумедно підстрибуючи, капітан обійшов палубу корабля.

— Кінець настане за кілька годин або ж хвилини,— заявив він, повернувшись на корму.

Раптом зі щогли загукали:

— Земля! Земля!

Знизу не видно було землі, і Маккой поліз нагору, а капітан скористався з його відсутності, щоб полегшити собі душу, гарненько вилаявшись. Але прокльони враз завмерли йому на устах, коли він побачив на воді в північно-східному напрямку темну смугу. То був не шквал, а звичайний собі вітер — насат, що відхилився на вісім румбів від своєї дороги і тепер знову розходжувався.

— Держіть просто, капітане,— порадив Маккой.— Це східний берег Факарави. Ми ввійдемо в протоку з нап'ятими вітрилами, і вітер підганятиме нас збоку.

Ще година, і кокосові пальми та землю було вже видно й з палуби. Почуття, що шхуна от-от загине, пригнічувало всіх. Капітан Девенпорт наказав спустити три човни, а щоб їх не здавило до купи, в кожного посаджено матроса. Зовсім близьенько, кабельтових, може, за два, слався берег атолу, облямований шумовинням прибою.

— Приготуйтеся, капітане, повертати,— попередив Маккой.

І ось хвилиною пізніше земля ніби розступилась, і на видноті з'явилася вузька протока до великої дзеркальної лагуни в тридцять миль завдовжки і десять завширшки.

— Пора, капітане.

Востаннє переставлено реї і, скоряючись штурвалові, шхуна увійшла в протоку. Не встигла вона завернути, як помічники й усі матроси, поійняті панічним жахом, кинулися на корму. Ще нічого не сталося, але всі були певні, що ось-ось станеться. Чому їх посіла така певність, вони їй самі не знали. Щось мало статись, та їй годі. Маккой рушив був на прову, на своє місце, щоб відтіля вести корабель, та капітан схопив його за руку й відтяг назад.

— Не йдіть звідси,— сказав він.— На палубі небезпечно... Що таке? — вразився він перегодя.— Ми стоїмо на місці!

Маккой усміхнувся:

— Заважає течія, капітане. Тут вона під час відпливу дуже швидка — сім вузлів.

За годину шхуна пройшла лише стільки, скільки сама була завдовжки. Але вітер подужчав, і вона все ж таки посувалася вперед.

— Частина людей — у човни! — скомандував капітан.

Тільки-но стих його голос і матроси почали виконувати наказ, як середина палуби, повита димом і вогнем, підлетіла вгору; деякі дошки зачепилися за вітрила й снасті, а деякі тяжко попадали у воду. Вітер був боковий, і, власне, це врятувало людей на кормі. Вони наосліп метнулися до човнів, але зупишив їх непохитно-супокійний Маккойів голос.

— Не поспішайте,— сказав він,— усе гаразд. Спустіть, будь ласка, он того хлопця в човен.

Нажаханий стерничий кинувся їй собі тікати, та капітан надбіг саме вчасно, щоб ухопитися за штурвал і не дати шхуні звернути в бік і врізатися в берег.

— Подбайте краще про човни! — гукнув він містерові Конігу.— Підтягніть один якнайближче до корми. В останню мить я в нього сплигну.

Містер Коніг завагався, але за хвилюку ступив через борт і опинився в човні.

— Держіть на піврумба, капітане.

Капітан Девенпорт здригнувся: він думав уже, що зостався сам один на шхуні.

— Так, так, піврумба,— відповів він.

Середина палуби палала вогнем, густий дим, підіймаючись понад щогли, зовсім закривав передню частину шхуни. Маккой, під захистом бізань-вантів, провадив далі

тижку свою працю, спрямовуючи шхуну у вузькій, покрученій протоці. Вогонь тим часом зближався від середини шалуби, де стався вибух, до корми. Летюча вежа вітрил на грот-щоглі зайнялася й потонула в полум'ї. Передніх вітрил не видно було, але, мабуть, вони ще вціліли.

— Коли б лише не загорілися всі вітрила, поки ми вийдемо в лагуну, — зітхнув капітан.

— Ввійдемо! — запевнив його Маккой.— Масмо час. Мусимо ввійти. А в лагуни ми повернемо її так, щоб дим односило від нас і полум'я не досягало до корми.

Вогненний язик оповив був бізань-щоглу, потягся до низових вітрил, проте не дістався до них і зник. Згори просто на голову капітанові впав шматок запаленої кодоли, але він тільки змахнув його додолу, як змахують бджолу, коли вона пустить жало.

— Який напрям, капітане?

— Норд-вест-вест.

— Поверніть на вест-норд-вест.

Капітан крутнув стерно.

— Вест-норд, капітане.

— Гаразд, вест-норд.

— Тепер вест.

Поволі ввійходячи в лагуну, корабель румб за румбом розвертався під вітер. І так само поволі, румб за румбом, спокійно і розважно, ніби маючи перед собою тисячу літ життя, Маккой співучим голосом наказував:

— Ще румб, капітане.

— Так, ще румб!

Капітан Девенпорт повернув стерно, потім швидко змінив напрямок і знову ледь крутнув стерно.

— Так і прямуйте.

— Гаразд.

Хоч вітер тепер віяв з корми, духота була просто нестерпуча, і капітан Девенпорт міг тільки скося поглядати на пактоуз. Він мусив віднімати від штурвала то одну, то другу руку, щоб потерти й затулити на який час укриті пухирями щоки. Борода Маккоєва куйовдилась і почала шийматися; дух горілого волосся стривожив капітана, і він непокоєно глянув на Маккоя. У нього самого вже навіть руки покрилися пухирями — він холодив їх, прикладаючи по черзі до штанив. Вітрила на бізань-щоглі зірвало, одне по одному, і обом їм треба було нахилитися, щоб захистити від вогню обличчя.

— А тепер,— сказав Маккой, обережно глянувши з-під руки на низький берег,— тепер чотири румби праворуч і далі вже просто.

Круг них падали охоплені полум'ям клапті вітрил та лив. Шмат ливви впавав капітанові до ніг, і той закашлявся од густого, ядучого диму, а проте не випустив із рук стерна.

Раптом шхуна черкнула об дно, піднялася провою і плавно зупинилась. Посишався град вогняних уламків. Шхуна вдруге рушила і знову сплилася. Чути було, як киль дробить крихке коралове дно. Шхуна ще посунулася вперед і втретє сплилася.

— Прямуйте просто,— сказав Маккой.— Ще можна кермувати? — лагідно запитав він, хвильку помовчавши.

— Штурвал безсилий.

— Нехай! Шхуна повертає.— Маккой глянув за борт.— М'який, білий пісок. Знаменито! Чудове для неї ложе!

Коли шхуна повернула востаннє, стовп диму і полум'я шугнув на корму. Капітан випустив із рук штурвал і метнувся до човна позад шхуни. Біля борту він глянув на Маккоя, що відступив набік, пропускаючи його вперед.

— Ви перший! — крикнув Девенпорт, ухопивши Маккоя за плече і мало не перекинувши його через борт. Однак полум'я та дим палахкотіли вже коло самого борта, і капітан поспішився покинути шхуну слідом за Маккосом. Обидва вони з'їхали ливвою вниз і одночасно досягли човна. Не чекаючи наказу, матроси обрізали ливву. Піднесені напogотів весла черкнули воду, і човен помчав до берега.

— Чудове ложе, капітане,— пробурмотів Маккой, оглядаючись.

— Так, чудове, і добралися ми сюди завдяки вам.

Три човни простували до білого коралового берега. За ним, край кокосового гайка, виділилися очеретяні хатини. Десятків зо два тубільців витріщеними очима дивилися на поійнятий вогнем корабель, що приплив до їхньої землі.

Човни пристали, і команда шхуни ступила на білий пісок.

— А тепер,— промовив Маккой,— я маю подумати, як вернутись на Піткерн.

Судно «Віллі-Во» стояло в протоці між береговим і зовнішнім рифом. З-поза рифу долинав тихий плескіт лінивого прибою, але захищена смуга води, що пролягла ярдів на сто, аж до білого пляжу з дрібного коралового піску, була гладенька, як скло. Хоч протока була вузька й судно закинуло якоря на наймілкішому місці, де можна повернутися, а все ж якірний ланцюг розкручено на цілих сто футів. Видко було, як він слався по дну з живих коралів. Менше якийсь страхотливий змій, ворухився іржавий ланцюг на дні океану, кілька разів перекручуючись і закінчуючись нерухомим якорем. Велика сірувата тріска, замережена рудими плямами, похливно гралася серед коралів. Інша риба, химерна формою та кольором, зоставалась нахабно байдужа навіть тоді, коли некваном пропливала величезна акула і тріска панічно втікала до своїх улюблених коралових шкалубин.

На палубі спереду душ дванадцятро тубільців незграбно чистили поруччя з тикового дерева. Чистили не вправніше за ненавчених до праці мавп. Зрештою, своїм виглядом вони й скидалися на величезних мавп якоїсь доісторичної породи: щось мавпяче ввижалося в дратівливій скарзі їхніх очей, в тих надміру несиметричних обличчях, і були вони навіть голіші за мавп, бо мавпи хоч мають на тілі шерсть, а в цих людей не було ніякого вбрання. Зате вони чепурилися, чого мавпи вже ніколи не роблять. У їхніх продірявлених вухах стриміли коротенькі люльки з глини, важкі дерев'яні чопи, черепахові кільця, іржаві цвяхи та зужиті гільзи. Найменша дірка була такого калібру, як набій од вінчестерської рушниці, а найбільша мала в діаметрі чи не добрий дюйм; у кожному нусі було від трьох до шести таких дірок. Носи тубільці

проштрикували шпичками та шилами з вилощеної кістки або скам'янілих черепашок. В одного на грудях висіла біла клямка від дверей, у другого вушко порцелянової чашки, в третього мідяний шестерик від будильника. Вони щебетали чудними тонкими голосами й усі разом встигали зробити не більше за одного білого матроса.

На кормі під тентом сиділо двоє білих чоловіків. Обидва були в снідніх сорочках вартістю у шість пенсів, а стегна вони просто пообгортали шматками краму. На поясі в кожного висів револьвер та кисет з тютюном. Піт міри-адами краплинок виступав їм по всьому тілу. Часом краплинки зливалися в струмочки, канали на гарячу палубу і майже одразу випаровувалися. Худорлявий, темноокій чоловік втер з чола ядучий струмінь і стомлено вилаявся, обтрушуючи мокрі пальці. Стомлено та безнадійно позирнув він на океан, що блищав за зовнішнім рифом, та на верховіття пальм уздовж берега.

— Восьма година, а тут, як у пеклі гаряче. Що ж буде о дванадцятій? — поскаржився він. — Хоч би послав бог вітру. Невже ж ми ніколи не руцимо звідси?

Другий чоловік, стрункий двадцятип'ятилітній німець з масивним чолом ученого та зрізаним підборіддям зироддільця, не завдав собі клопоту відновісти. Він саме насипав гранів з п'ятдесят хінного порошку в цигарковий папірець; тоді скрутив його, вкшнув собі в рот і проковтнув, не запиваючи водою.

— Хоч би краплю віскі,— хвилини через п'ятнадцять простогнав перший.

Проминуло ще п'ятнадцять хвилини, тоді німець ні сіло ні внало заявив:

— Мене вже геть доконала пропасниця. Я вас покину, Грифісе, коли доїдемо до Сіднея. Досить з мене тропіків. Мені слід було краще зважити, коли підписував контракт.

— Не який з вас і помічник,— мляво відновів Грифіс, надто розпарений, щоб дратуватися.— Все узбережжя Гувуту реготалося, почувши, що я вас найняв. «Кого? Якобсена? — питали мене.— Та од нього не сховасиш не те що кварта джину, а й сірчаної кислоти. Все вишюхає». І ви таки справили свою репутацію. Ось уже два тижні я не мав ковтка в роті, бо ви все вихлебтали.

— Якби вас отак мучила пропасниця, як мене, ви були б зглядливіші,— заскиглив помічник.

— Та я й не гніваюсь,— відповів Грифіс.— Прошу тільки бога, щоб він послав мені чарочку, вітерець абощо. А то відчуваю, що завтра мене знов опадє лихоманка.

Помічник запропонував йому хініну. Злаштувавши кульку з дозою в п'ятдесят гранів, Грифіс проковтнув її, теж нічим не запивши.

— Господи! Господи! — застогнав він.— Я мрію про такий край, де нема ніякого хініну. Прокляте пекельне зілля! Я вже наковтався його цілі тонни.

Він знову скинув оком на океан, шукаючи якоїсь ознаки вітру. Одначе хмар, що звичайно заповідають пасат, не було, а сонце, хоч не досягло ще зеніту, обернуло все небо на розпечену мідь. Здавалося, ніби ту спеку можна було не тільки відчувати, але й бачити. Грифіс перевів погляд на берег, марию шукаючи полегкості. Білий пісок боляче різав очі. Нерухомі пальми на тлі блякло-зелених непроглядних хащів здавалися зробленими з картону. Маленькі смагляві хлопчики, що голі гралися у сліпучому мареві піску та сонця, ображали й дратували хворого зі спекоти Грифіса. Йому неначе аж полегшало, коли один хлопчик сніткнувся на бігу й ляпнувся у теплувату морську воду.

Тубільці, що поралися спереду на палубі, щось гукнули, і обидва білі знову глянули на море. З-за найближчого рогу, віддаленого від них на чверть милі, випливав довгий чорний човен на веслах, обминаючи риф.

— То гумські хлопці з сусідньої затоки,— визначив помічник.

Один тубілець підійшов до тенту, байдуже ступаючи по гарячій палубі, неначе його босі ноги не відчували спеки. Це теж боляче вразило Грифіса, і він заплющив очі. Але за мить він аж витріщився з подиву, бо тубілець сказав:

— З тими гумськими хлопцями иливє білий нан.

Грифіс та його помічник схопилися на ноги й стали придивлятися до човна. На кормі вони справді завважили бриль білого чоловіка. На помічниковому обличчі враз лягла тривога.

— То Гриф,— сказав він.

Грифіс задля певності ще довго придивлявся, потім люто вилаявся.

— Чого йому тут треба? — спитав він чи то помічника, чи сліпучого моря та неба, чи немплосердного сонячного

палу, а чи всього розпеченого й невблаганного світу, що з ним його зв'язала доля.

Помічник захихотів:

— Я ж казав, що вам не втекти.

Але Грифіс не слухав його.

— З такими грішми, як у нього, та щоб гонитися скрізь, мов побірчий за орендою! — кричав він, поинятий нестямною люттю. — Він купається в грошах, увесь напханий ними, мало не лусне від грошей. Я добре знаю, що він продав свої плантації на Ірінзі за триста тисяч фунтів. Це Бел мені сказав, коли ми востаннє пиячили разом у Гувуту. Має стільки мільйонів, а сам, мов той Шейлок, переслідує мене за таку марницю, що йому сором би нею й люльку запалити! — Грифіс круто повернувся до помічника: — Авжеж, ви мене попереджали. Ну гайда, викладайте, що ж саме ви мені казали?

— Я вам казав, що ви не знаєте Грифа, якщо думаєте втекти з Соломонових островів, не заплативши йому. Гриф — справжній чорт, але чесний. Я його знаю. Я вам казав, що він може викинути тисячу фунтів на забаву, а за шість пенсів битиметься, як волоцюга за іржавий казанок. Кажу вам: я його знаю. Хіба він не віддав свою «Балакулу» Квінслендській місії, коли вона втратила «Вечірню Зорю» коло Сан-Крістобалу? А «Балакула» варта добрих триста тисяч. Чи хіба він не надухопелив Строзерса, аж той пролежав у ліжку два тижні, тільки за те, що рахунок не сходився на два фунти десять шилінгів, а Строзерс почав нахабно сперечатись і пробував його обдурити?

— Очі б мої його не бачили! — закричав Грифіс у безсилій злості.

А помічник розповідав далі:

— Я вам кажу, що з такою чесною людиною, як він, може змагатися тільки чесна людина, а де ти її знайдеш на Соломонових островах? Такі люди, як ми з вами, не годні його подолати. Ми надто зіпсовані, прогнилі наскрізь. У вас приховано внизу більше, ніж тисяча двісті фунтів. Заплатіть йому, та й годі.

Але Грифіс заскреготів зубами й міцно стиснув тонкі губи.

— Я з ним упораюся, — буркнув він радше сам до себе та до розпеченого сонця, ніж до помічника. Він повернувся і вже був рушив униз, та раптом спинився. — Слухайте,

Якобсене. Він буде тут не раніш, як за чверть години. Ви станете на моему боці? Підтримаєте мене?

— Звичайно, я стоятиму за вас. Хіба ж я не випив усю наше віскі? А що ви думаєте робити?

— Я його не в'ю, якщо можна буде обійтися без цього. Але платити я не збираюся. Щоб ви знали.

Якобсен знизав плечима, мовчки скоряючись неминучій долі, а Грифіс пішов до східців і спустився вниз.

11

Через низький риф Якобсен стежив за човном, що наблизився до траверсу й повернув у протоку. Грифіс з чорними плямами на пальцях правої руки повернувся на палубу.

П'ятнадцять хвилин потому човен підплив до них. Чоловік у брилі підвівся.

— Агов, Грифісе! — гукнув він. — Агов, Якобсене! — Поклавши руку на поруччя, він обернувся до своєї тубільної команди: — Ви, хлопці, залишайтеся в човні всі чисто.

Коли він перестрибував через поруччя й ступав на палубу, його важке на око тіло зраджувало котячу гнучкість. Як і ті двоє, він був одягнений легко. Дешева сорочка та біла обгортка на стегнах не могли втаїти гарної будови тіла. В нього були міцні м'язи, але вони не випиналися гудзами. Вони були округлі й ніжно-шовково ворушилися під гладенькою, засмаглою шкірою. Палюче сонце так само присмалило йому обличчя, і воно стало темне, як в іспанця. Жовті вуса піби не личили до такої засмаги, а очі просто так вражали ясною блакиттю. Важко навіть було уявити, що в того чоловіка була колись біла шкіра.

— Звідки вас привіяло? — спитав Грифіс, вітаючись. — Я гадав, що ви десь біля островів Санта-Крус.

— Я саме звідти, — відповів прибулець. — Але ми швидко пливли. Тепер «Диво» спинилося в затоці коло Гуми й чекає на вітер. Від лісовиків я довідався, що тут стоїть кеч, то й заїхав подивитись. Ну, як справи?

— Кепсько. Копрові повітки здебільшого порожні, а кокосових горіхів не набереється й шести тонн. Жінки геть усі ослабли на пропасницю й покинули працю, і чоловіки ніяк не заженуть їх знов у bagno. Кволе плем'я. Я б вас

почастував чаркою, але мій помічник допив останню пляшку. Ох, господи, аби це дмухнув вітер!

Гриф, безжурно й пильно дивлячись то на одного, то на другого, засміявся.

— А я радий, що стало безвітря,— сказав він.— Воно дало мені змогу заїхати до вас. Мій помічник викопав оцю вашу розписку, от я й привіз її із собою.

Якобсен увічливо відступив убік, залишивши шкіпера самого викручуватися з халени.

— Шкодную, Грифе, дуже шкодную,— сказав Грифіс.— Але в мене нема грошей. Ви мусите дати мені ще трошки часу.

Гриф сперся об східці, його обличчя було вражене й журливе.

— Ну й дивина! — зауважив він.— Як швидко люди навчаються брехати на Соломонових островах! Хоч би тобі крихта правди. От, наприклад, капітан Ёнсен. Я б заприсягся, що він правдивий чоловік. А тільки п'ять днів тому він мені сказав... хочете знати, що саме?

Грифіс облизнув губи:

— А що?

— Сказав, що ви геть усе чисто порозпродавали й виїжджаєте до Нових Гебридів.

— От брехун триклятий! — з серцем вигукнув Грифіс.

Гриф кивнув:

— Я теж так гадаю. Він, нахаба, навіть заявив, ніби сам купив у вас дві ваші факторії: Маурі та Кагулу. Казав, що заплатив тисячу сімсот фунтів золотом за весь реманент, крам, кредит, копру та інше.

Грифісові очі звузились і спалахнули; то була мимовільна зміна, але Гриф, ліниво скинувши оком, не пропустив її.

— І Парсонс, ваш довірений у Гікімаві, казав мені, що Фулькрумське товариство купило у вас ту факторію. Але чого б то він брехав?

Виснажений спекою та хворобою, Грифіс більше не стримувався. Усе, що накопало йому на серці, проступило тепер на обличчі, рот глумливо скривився.

— Слушайте-бо, Грифе, навіщо вам здалося отак гратися зі мною? Я знаю, що вам усе відомо. Гарзд. Я справді все розпродав і справді виїжджаю. Ну, і що ви гадаєте зробити?

Гриф знизав плечима. Обличчя його і далі було незворушне. Він такий мав вираз, ніби й сам не знав, що зробити.

— Тут ніякий закон не чинний,— доводив Грифіс свою перевагу.— До Тулагі звідси сто п'ятдесят миль. Я придбав усі митні папери й пливу на власному судні. Ніщо не може затримати мене. Ви не маєте права спинити мене тільки через те, що я вам винен трохи грошей. Далєбі ж, ви не затримайте мене. Затямте собі добре.

На Грифовім обличчі поглибшав вираз сумного подиву.

— Тобто ви хочете привласнити собі ті дванадцять сотень, Грифісе?

— Ніби так, голубе. Лайкою ви теж нічого не досягнете. Здається, дмухнув вітер. Ви б краще вшивалися, поки ми не рушили, а то ще й човна вашого затягнемо під воду.

— Справді, Грифісе, ви начебто маєте слухність. Я не годен затримати вас.— Гриф засунув руку в гаманець, що висів у нього на поясі, там де й револьвер, і витяг зім'ятого папірця з печаткою.— Та, може, вас оце спинить? Отже, й вам доведеться дещо добре собі зятимити.

— Що це таке?

— Адміралтейське попередження. Ви не врятуєтесь, тікаючи до Нових Гебридів. Воно скрізь має силу.

Грифіс прочитав попередження, проковтнув слину й завагався. Насупивши брови, він обмірковував нову ситуацію. Тоді враз звів очі, і обличчя його засяло щирістю.

— Ви, голубе, хитріший, ніж я гадав,— сказав він.— Ви таки зловили мене. Мені слід було б знати це й не пробувати дурити вас. Якобсен казав мені, що нічого з того не вийде, а я не хотів слухати. Але він мав слухність, так само як і ви. Гроші у мене в каюті. Ходімо туди й розрачуємося.

Він рушив був іти, тоді пропустив гостя перед себе і водночас глянув на море, що починало хвилюватися від несподіваного подмуху вітру.

— Скоро рушимо! — гукнув він помічникові.— Напніть вітрила і будьте готові!

Коли Гриф примостився на край помічничового ліжка, близько до столика, він помітив, що з-під подушки стирчить руків'я револьвера. На столі, примощованому завісами до переділки, лежали перо, чорнило й пошарпаний судновий журнал.

— О, мені байдуже, що мене спіймано на брудному вчинку,— зухвало сказав Грифіс.— Я занадто довго жив у тропіках. Я хворий, дуже хворий, хай йому дідько. А через віски та через сонце і пропасницю я й морально захворів. Нині для мене нема нічого занадто підлого й нечесного. Я тепер розумію, чому дикуни їдять одне одного, полюють на голови та всяку погань. Я тепер і сам на таке здатен. Отже, гадаю, що моя спроба обдурити вас на ту невеличку суму — просто невинний жарт. На жаль, не можу почастувати вас чаркою.

Гриф нічого не відповів, і той узявся відчиняти велику, дуже погнуту скриньку на гроші. З палуби чути було прощизливий голос, скрипяву й торохтіння блоків: тубільна команда напинала вітрила. Гриф стежив за великим тарганом, що ліз по брудній переділці. Грифіс, роздратовано лаючись, поніс скриньку до східців, щоб було видніше. Там, нахилившись над скринькою, спиною до свого гостя, він схопив рушницю, що стояла біля східців, і ту ж мить швидко повернувся.

— Ну, тепер не ворушіться! — наказав він.

Гриф усміхнувся, глумливо підвів брови й скорився. Його ліва рука лежала на ліжку, а права на столі. Револьвер, що висів у нього на правому стегні, був зовсім на видпоти. Однак він не забував про другий револьвер, той, що під подушкою.

— Ха-ха-ха! — глузливо зареготав Грифіс.— Ви загіпнотизували всіх чисто на Соломонових островах, але дозвольте сказати, що я вам не дамся до рук. Зараз я вас викину геть з мого корабля разом з вашим адміралтейським попередженням, тільки перед тим ви маєте щось зробити. Підніміть-но журнал на столі.

Гриф зацікавлено глянув на судновий журнал, але не ворухнувся.

— Бачите, Грифе, я хвора людина; мені вас застрелити — однаково, що таргана роздушити. Підніміть журнал, кажу вам.

Він таки й скидався на хворого. Худорляве обличчя тіпалося з люті, що переймала його. Гриф підняв журнал і відклав убік. Під ним лежав списаний аркушик паперу.

— Читайте,— загадав Грифіс.— Читайте вголос.

Гриф слухняно став читати, а тим часом лівою рукою тихесенько та повільно підбирався до руків'я револьвера, що стирчало з-під подушки.

«На судні «Віллі-Во», в бухті Бомбі, коло острова Анни Соломонових островів,— читав Гриф.— Цим засвідчую та підписом стверджую, що отримав свій борг від Гарісона Дж. Грифіса, який сплатив мені сьогодні тисячу двісті фунтів стерлінгів».

— Якщо я матиму в руках такий документ, то ваше адміралтейське попередження не буде варте того паперу, де воно написане,— глузливо сказав Грифіс.— Ну, підпишіть.

— Він вам не допоможе, Грифісе,— сказав Гриф.— Документ, що його підписано під примусом, нічого не важить перед законом.

— То чому ж ви не хочете його підписати?

— Та просто вам буде куди менше клопоту, коли я не підпишу.

Грифові пальці дотяглися до револьвера. Розмовляючи, він правою рукою грався пером, а лівою почав поволі, непомітно підтягати револьвер до себе. Коли ж нарешті зброя лягла так, що Гриф поклав середнього пальця на гачок, а вказівного вздовж цівки, він став міркувати, чи не схибить, коли стрілятиме лівою рукою і не ціляючи.

— Не клопочіться за мене,— вів далі Грифіс.— Та ще майте на увазі: Якобсен посвідчить, що бачив, як я виплачував вам гроші. Тепер гайда, підпишіть. Напишіть повністю: Девід Гриф, та зазначте дату.

З палуби чулося, як рипіли шкотові блоки й ляскали кінці лив об вітрила. В каюті можна було помітити, що «Віллі-Во» збочується, йдучи під вітер, і знову випростується. Девід Гриф усе ще вагався. Спереду різко зашурхотіла по шківах лива чільного вітрила. Маленьке суденце нахилилося, і за стінами каюти задзюрчала та захлюпала вода.

— Мерщій-бо! — крикнув Грифіс.— Якоря піднято.

Рушнична цівка була наставлена просто на нього, на відстані чотирьох футів, і тоді саме Гриф вирішив, що йому треба щось учинити. Рушниця хиталася, бо Грифіс утратив рівновагу при перших рвучких подихах вітру. Гриф скористався з того, вдав, піби підписує папірця, і тієї ж миті спритно, як кішка, зробив несподівану вихватку. Низько нагнувшись всім тілом наперед, він висмикнув ліву руку з-під столу і так добре вгадав, коли надати на гачок, що револьвер вистрілив саме тоді, як над стільницею з'явилася його цівка. Але й Грифіс не барився.

Він нахилив рушницю, не випускаючи з прицілу супротивника, і постріли пролунали одночасно.

Гриф відчув, як куля обпекла йому плече, і побачив, що сам схибив. Він метнувся до супротивника, щоб той не встиг стрільнути вдруге, схопив його за руки, які все ще тримали рушницю, і щільно притиснув їх Грифісові до тіла. Револьвер і досі був у нього в лівій руці, і він увіпхав його Грифісові в живіт. Відчуваючи пекучий біль у плечі, Гриф спересердя почав був надавлювати гачка, але хвиля гніву відійшла, і він отямився. До каюти долинули обурені крики гумських хлопців з його човна.

Усе це не тривало й хвилини. Не гаючись, Гриф схопив Грифіса на оберемок і прожогом виніс крутими східцями нагору. На палубі його осліпило сонце. Біля стерна стояв тубільний матрос, вишкіривши зуби, а «Віллі-Во», ледь збочившись од вітру, прямував уперед і полишав за собою піняву стежку. Гумський човен плив слідом за ним. Гриф повернув голову. З середини палуби до нього біг капітанів помічник з револьвером в руці. Не випускаючи безпорадного супротивника, Гриф двома стрибками досяг поруччя і кинувся в море.

Обидва докупи зчеплені, вони пірнули у воду; але Гриф моторно підтяг коліна, штовхнув супротивника в груди і, звільнившись, піхнув його вниз. Тоді сперся обома ногами Грифісові на плече, штовхнув його ще глибше, а тим часом сам виринув на поверхню. Скоро голова його з'явилася на сонячне світло, як у двох місцях, за фут від його обличчя, щось двічі бовтнуло у воду: то Якобсен доводив, що добре вміє орудувати револьвером. Втретє йому не довелося стріляти, бо Гриф пірнув, набравши в легені повітря. Далі він поплив під водою і виринув тільки тоді, як побачив над головою свого човна та бульбашки з весел. Коли він видряпався у нього, «Віллі-Во» йшов під вітром, розвертаючись.

— Гребіть до берега, хлопці, та мерці! — гукнув Гриф своїм тубільцям.

Анітрохи не соромлячись, він повернувся спиною до бою і поспішав сховатися. «Віллі-Во» довелося спинитись і підібрати свого капітана, а це дало Грифові змогу втекти. Човен з розгону врізався в берег, всі повискакували й помчали піском до хащів. Доки вони добігли під їхній захисток, пісок тричі звивався перед ними димками. Нарешті вони ввійшли в безпечну зелену гущавину пралісу.

Гриф дивився, як «Віллі-Во», ставши круто до вітру, вийшов з протоки, а потім, послабивши шкоти, при боковому вітрі повернув на південь. Коли судно, обминаючи ріг, зникло з виду, він ще завважив, що на ньому поставлено марсель. Один тубілець, десь років п'ятдесяти, ввесь написаний гидкими близнами та шрамами, подивився Грифові в лице й пожартував:

— Далєбі, той шкіпер дуже сердитий на вас.

Гриф засміявся, а тоді повів усіх піском назад до човна.

III

На Соломонових островах ніхто не знав, скільки мільйонів має Девід Гриф, бо в нього були маєтки й підприємства скрізь по всьому південному обширі Тихого океану. Від Самоа до Нової Гвінеї, ба навіть на північ від екватора траплялися його плантації. На Паумоту він мав концесії на лови перлів. Хоч його імення й не називали, але насправді то він керував усіма операціями німецької компанії, що торгувала на французьких Маркізах. Його промислові факторії містилися по всіх островах, і численні його кораблі обслуговували ті факторії. Мав він і коралові острови, такі далекі та малі, що найдрібніші його шхуни та кечі лише раз на рік навідувалися туди до самотніх агентів.

У Сіднеї на Каслрі-стріт його контора займала три поверхи. Але сам він рідко бував там. Він волів плавати поміж островів, вишукувати нові підприємства, перевіряти і поліпшувати вже засновані, віддаючись тисячам найдивовижніших пригод та розваг. Він купив за безцінь затоплений пароплав «Гавонну» і досяг неможливого, піднявши його, а собі поклав до кишені чверть мільйона. На Луїзіадах він насадив першу каучукову плантацію, а на Бора-Борі поклав край південно-океанському бавовникові, навчивши життєрадісних острів'ян розводити какао. Він посів пустельний острів Лаллу-Ка, колонізував його полінезійцями з Онтонг-Джави і засадив чотири тисячі акрів кокосовими пальмами. Це він замирив племена таїтян, що ворогували між собою, та розпочав розробку фосфатів на острові Гікіу.

Його ж такі кораблі вербували йому робітників. Вони привозили людей із Санта-Крусу до Нових Гебридів, із Нових Гебридів до Банкових островів, а людоджерів з

Малейти — на плантації Нової Джорджії. Від островів Топги до Гільбертових островів і далі аж до Луїзіади Гриффові повірники набирали робітників. Його судна ходили всіма океанськими шляхами. Він мав три пароплави, що регулярно курсували між островами, хоч сам рідко ними користувався; він волів подорожувати ризикованішим і примітивнішим вітрильним судном.

Мавши принаймні років сорок, він з вигляду показував не більше як на тридцять. Одначе береговики пам'ятали, як він з'явився на островах двадцять років тому, і вже тоді в нього на губі засіявся шовковистий жовтий вус. На відміну від інших білих людей, він жив у тропіках тому, що тут йому сподобалось. Біла шкіра чудово захищала його. Він народився для сонця. Він був один з десяти тисяч, що йому сонце не вадило. Надзвичайно прудкі й незримі світлові промені не могли добутися до нього. Інших білих людей вони проймали наскрізь. Сонце проходило їм крізь шкіру, руйнувало й нищило тканину та нерви, і люди слабли душею та тілом, викидали за борт усі десять заповідей, ставали звірами, швидко спивалися на смерть або доходили до такої дикої нестями, що часом доводилося надсилати військові кораблі їх приборкувати.

Але Девід Гриф був справжній син сонця і просто розквітав від його променів. З літами він тільки смаглявішав, хоч то й була смага з золотим відтінком, що горить на шкірі полінезійця. Проте блакитні очі залишилися блакитними, вуса жовтими, а риси обличчя були ті самі, що їх протягом століть зберігала англійська раса. Він був родом англієць, але ті, хто знав його, запевняли, що принаймні народився він в Америці. На відміну від інших, він приїхав до Південних морів не задля зиску. Властиво, він навіть привіз дещо з собою. Спершу Гриф осів на островах Паумоту. Приплив своєю ж таки маленькою яхточкою, юнак, що шукав романтичних пригод по солячних шляхах тропічних країв. Саме тоді шаленів ураган, і велетенські хвилі загнали його яхту в гущавину кокосового гаю за триста ярдів від берега. Через шість місяців його врятували шукачі перлин. Але сонце ввійшло йому в кров. На Таїті, замість купити квитка на пароплав та вернутися додому, він придбав шхуну, навантажив її крамом, найняв порців та й подався плавати по Небезпечному Архіпелагу.

З появою золотого відтінку в нього на обличчі золото почало скацувати з кінчиків його пальців. В його руках усе

оберталося на золото, але він бавився в цю гру не задля золота, а задля самої гри. То була розвага, гідна чоловічої натури: запекла боротьба, зустрічі й сутички з rozmaїтими шукачами пригод, одної з ним крові та крові половини європейських народів і цілого світу. І добра розвага! Та понад усе любив він те, з чого складається життя південноморського мандрівника: дух рифів, вишукану красу живих коралових мілин у дзеркалі лагуни, яскравий схід сонця, що химерно розсипає гарячі барви, острівці з букетами палм на глибокому туркусовому тлі, п'янощі паса-тів, рівномірне коливання хвиль, хистку палубу під ногами, брезент над головою, завітчанних золотошкірих чоловіків і дівчат Полінезії, напівдтей-напівбогів, ба навіть жахливих дикунів із Меланезії — мисливців за головами, людожерів, сутих чортів і тварюк.

І ось цей улюблений син сонця, сповнений зайвої енергії та життєрадісності, мавши мільйони, урвав свою далеку мандрівку, щоб побавитися з Гарісоном Дж. Грифісом за якийсь там мізерний гріш. То була його примха, його бажання виявити власне «я» і те сонячне тепло, що переливалося в ньому. То була розвага, жарт, проблема, гра, де він задля втіхи легкодумно важив життям.

IV

Уранці рано «Диво» пливло вздовж берега Гвадалканару. Судно ледь посувалося по воді під слабеньким подихом берегового вітру. Великі гори хмар на сході обіцяли знов південно-східні пасати з бурями та дощами. Попереду «Дива» тим самим курсом плів невеликий кеч, якого воно поволі наздоганяло. Але то був не «Віллі-Во»; капітан Ворд на «Диві» опустил бінокля і заявив, що то «Каурі».

Гриф, що допіру вийшов з каюти на палубу, сказав, зітхаючи:

— Шкода, що не «Віллі-Во».

— Ви таки не любите, щоб вам перепадало, — співчутливо зауважив Денбі, корабельний комірник.

— Авжеж, не люблю. — Гриф замовк, а тоді засміявся щиро та весело. — Я твердо впевнений, що Грифіс шахрай і що вчора він повісився зі мною підло. «Напишіть, каже, повністю прізвище та зазначте дату». А той мізерний пацок Якобсен стояв за нього. Справжні пірати, повертається пора Розбишаки Гейса *.

— Якби ви не мій господар, то я, містере Грифе, сказав би вам свою думку,— заявив капітан Ворд.

— Та чого ж, шкварте! — мовив Гриф.

— Ну, тоді...— капітан завагався і відкашлявся.— Знаєте, з вашими грішми тільки дурень пішов би на такий ризик, як ви з тими двома сучими синами. Навіщо воно вам?

— По правді, я й сам не знаю, капітане. Мабуть, мені просто кортить. А це хіба не найкраща причина?

— Прострелять вам вашу буйну голову якогось чудового дня,— буркнув капітан Ворд, підходячи до нактоуза визначити курс по вершині, що саме виглянула з туману над Гвадалканаром.

Береговий вітер дмухнув з останньої сили, і «Диво», швидко ковзаючи по воді, порівнялося з «Каурі» й попливло поряд. Після взаємного вітання Девід Гриф гукнув:

— Ви не бачили «Віллі-Во»?

Голоногий капітан у брилі обмотав міцніше круг стану злиняле блакитне *лава-лава* та сплюнув за борт тютюновий сік.

— Бачив,— відповів він.— Грифіс учора ввечері стояв у Саво, вантажив свинину та батат і набирав води в чани. Неначе в далеку путь збирався, хоча й казав, що ні. А що таме? Ви хотіли його бачити?

— Еге, але як здибаєте його раніше, то не кажіть, що бачили мене.

Капітан кивнув і, зваживши ті слова, пішов на прову свого судна, щоб його краще було чути.

— Слухайте! — гукнув він.— Якобсен казав мені, що вони мають дістатися до Габери сьогодні після обіду. Хочуть там переночувати й набрати солодкої картоплі.

— З усіх Соломонових островів тільки на Габері є маяк,— сказав Гриф, коли його шхуна вже добре випередила «Каурі». — Правда, капітане Ворде?

Капітан кивнув.

— А в бухточці, що з цього боку за мисом... здається, не можна пристати до берега?

— Ніяк не можна. Скрізь коралові рифи, мілини, та ще й небезпечні буруни. Саме там три роки тому на друзки розбилася «Мазунка».

Гриф хвилину невидючим поглядом дивився поперед себе, неначе викликав у душі якусь картину. Потім біля

очей йому позбиралися зморшки, а кінці жовтих вусів піднялися від усмішки.

— Ми кинемо якоря в Габері,— сказав він.— Але проїдемо цим боком, повз бухточку. Я хочу, щоб ви мене спустили в човні, як будемо пропливати повз неї. Крім того, дайте мені шість хлопців, та хай кожен прихопить рушницю. А вдосвіта я повернуся назад.

На обличчі в капітана з'явилася підозра, яку швидко заступила догана.

— О, це тільки невеличка розвага, шкіпере,— почав виправдуватися Гриф — винувато, мов школяр, що його старший застукав на пустошах.

Капітан Ворд щось буркнув, але Денбі заметушився.

— Мені б хотілося теж поїхати з вами, пане Грифе,— сказав він.

Гриф кивнув.

— Захопіть кілька сокир і ножів, щоб було чим сти-
нати кущі,— сказав він,— та ще два-три ліхтарі. І подбай-
те, щоб у них був гас.

v

За годину до заходу сонця «Диво» промчало повз бух-
точку. Вітер дужчав, і море потроху бралосся хвилями.
Мілини коло берега були вже білі від піни, а на дальших
вода тільки-но почала змінювати свій колір. Коли шхуна
опинилася за вітром, на ній згорнули клівер і спустили
на воду вельбот. Туди стрибнуло шість хлопців із Санта-
Крусу у настегнових пов'язках; кожний мав при собі руш-
ницю. Денбі з ліхтарями в руках сів на кормі. Гриф, ідучи
слідом за ним, спинився біля поруччя.

— Шкіпере, моліться, щоб ніч була темна,— сказав він.

— Буде,— відповів капітан Ворд.— У всякому разі,
місяця нема, та й небо затягло хмарами. І хвиля зні-
мається.

Від такого провіщення Грифове обличчя засяло і за-
смагла шкіра здалася ще золотішою. Він стрибнув до човна
й сів поруч комірника.

— Відчалюйте! — гукнув капітан Ворд.— Наставляйте
вітрила! Поверніть стерно! Так! Одим курсом!

«Диво» розгорнуло вітрила й попливло за мис до Габери;
в тим часом вельбот на шести веслах, з Грифом за стерном,
простував до берега. Гриф спритно вів його вузьким

крученим проходом, яким міг переплести тільки такий малий човен. Аж нарешті мілини та рифи залишилися позаду, і вельбот пристав до тихого берега, де полоскалися дрібні хвилячки.

Потім цілу годину всі завзято працювали. Ходячи поміж кокосових пальм та чагарів, Гриф вибирав, що йому було треба.

— Рубайте це дерево і оце! — загадував він своїм хлопцям.

— А те залишіть! — знову казав він, хитаючи головою.

Кінець кінцем розчищено клинцювату за формою галявину. Поблизу берега лишилася одна висока пальма, а в самому кутку клинця — друга. Починало темніти. Хлопці позасвічували ліхтарі, підняли їх на залишені двос дерев та поприв'язували.

— Той крайній ліхтар дуже високо. — Критично зауважив Девід Гриф. — Спустіть його, Денбі, футів на десять.

VI

«Віллі-Во» щодуху мчав по хвилях, бо шквал ще й досі не затих. Тубільні моряки наставляли великий грот, що його спущено, коли вітер бурхав найдужче. Якобсен, що наглядав за роботою, загадав кинути фали на палубу і стояти наготові, а сам подався на бак до Грифіса. Натужуючи зір, вони обидва пильно вдивлялися в темряву поперед себе; їхні вуха ловили шум прибою біля ще невидимого берега. Під таку годину лише по тому шумові вони й могли стернувати.

Вітер стихав, хмари рідшали, розколювалися, і в тьмяному мерехтінні зірок показався порослий лісом берег. Попереду з завітрянного боку бовваніла зубчаста скеля. Обидва чоловіки пильно вдивлялися в неї.

— Мис Амбой, — сказав Грифіс. — Коло нього дуже глибоко. Беріться, Якобсене, до стерна, поки визначимо курс. Швидше!

Босий голоногий помічник, що з його скупого вбрання дзюркотом стікала дощова вода, побіг на корму й змінив тубільця коло стерна.

— Який курс? — гукнув Грифіс.

— Зюйд-вест.

— Беріть більше на вест.

— Гаразд.

Грифіс прикинувся, під яким кутом був тепер мис Амбой до курсу «Віллі-Во».

— Ще більше на вест! — гукнув він.

— Гаразд, — була відповідь.

— Так і тримайте!

— Добре!

Якобсен передав стерно тубільцеві.

— Керуй добре, хлопче, розумієш? — застеріг він. — А якщо ні, то я розтовчу твою трикляту чорну голову.

Він повернувся на прову до Грифіса. Знову набігли хмари, загасили зоряне мерехтіння, і вітер ще раз заголосив шквалом.

— Пильнуйте великий грот! — гукнув Грифіс помічникові на вухо, а сам тим часом стежив за курсом кеча.

«Віллі-Во» мчав, зариваючись лівим бортом у воду, а Грифіс, подумки вираховуючи силу вітру, міркував, як би тому вітрові опертися. Теплувата морська вода з малесенькими світляними краплинками обмивала Грифісові латки й коліна. Вітер тоненько завив, і всі щогли почали йому вторувати. Судно чимраз більше піддавалося стихії.

— Спустіть великий грот! — гукнув Грифіс і, кинувшись до фалів, відіпхнув тубільця та сам заходився його спускати.

Якобсен порався коло зашморгів линв. Велике вітрило вилало на палубу, і тубільці, галасуючи, взялися його згортати. Помітивши, що один із них сховався в п'єтмі, помічник затопив йому у пику й погнав працювати.

Шквал не меншав. «Віллі-Во», хоч і під малими вітрилами, а йшов швидко. Капітан з помічником знову стояли на прові та марно вдивлялися в п'єтму, під майже поземними дощовими струменями.

— Напрямок добрий, — сказав Грифіс. — Цей дощ недовго йтиме. Ми можемо тримати такий курс, поки побачимо вогні. Спустіть тринадцять сажнів якірного ланцюга. Хоч такої ночі, як ця, краще спустити всі сорок п'ять. Тоді підв'яжеть великий грот, він нам більше не потрібний.

Через півгодини його стомлені очі побачили два вогні.

— Ось вони, Якобсоне. Я стапу до стерна. Спустіть фок-стаксель і готуйте якоря. Хай тубільці стрибають.

Грифіс кермував стерном, доки обидва ліхтарі стали на одну лінію, тоді враз круто повернув його і поплив просто на світло. Він чув гуркіт та рев прибою, але вирішив, що то десь далі у Габері.

Почувши переляканий крик помічника, він з усієї сили став крутити стерно назад, але було запізно: «Віллі-Во» нагнався на риф. Ту ж мить грот-щогла зламалася. Минуло п'ять моторошних хвилин. Усі взялися, хто до чого, а корпус корабля то підіймався вгору, то знов опускався на ламкий корал, і теплі хвилі заливали людей. Зі скреготом та хруском «Віллі-Во» просунувся через міліну й спинився в більш-менш тихій та неглибокій протоці.

Грифіс сів на дах каюти, схиливши голову на груди, охоплений безсилою люттю. Він тільки раз звів очі — поглянути на тих два білих ліхтарі, що висіли один над одним, на рівній лінії.

— Он світяться! — сказав він. — Але це не Габера. То який же дідько? Що це за місце?

Прибій і далі ревів, і бризки піни перелітали через міліну, але вітер ущухав, виглянули зірки, а з боку берега почувся плескіт весел.

— Що тут сталося? Землетрус, чи що? — гукнув Грифіс. — Дно зовсім змінилося. Я ж тут сто разів кидав якоря на тридцяти сажнях. Це ви, Вілсоне?

До них підійшов вельбот, і якийсь чоловік переліз через поруччя. При тьмяному світлі Грифіс побачив, що на нього націлено автоматичного кольта. Придивившись, він упізнав Девіда Грифа.

— Ні, ви тут зроду не кидали якоря, — засміявся Гриф. — Габера за мисом, і я туди попливу, як тільки дістану невеличкий борг: тисячу двісті фунтів. За розписку не турбуйтеся. В мене тут є ваш вексель, тож я просто поверну його вам.

— Це ви зробили! — люто закричав Грифіс і скочив на ноги. — Ви облудно повісили ліхтарі! Ви зруйнували мене, і...

— Тихіше! Тихіше! — Грифів голос був холодний і грізний: — Прошу потурбуватися про ті тисячу двісті.

Грифіс відчув якесь цілковите знесилення. Його опанувала глибока огида, — огида до сонячних країв та до сонячної хвороби, до нікчемності всіх своїх змагань та до цього синьоокого, золотошкірого, незвичайного чоловіка, що перемагав його на всіх шляхах.

— Якобсоне, — сказав він, — будь ласка, відчиніть скриньку та виплатіть цьому кровопивцеві тисячу двісті фунтів.

Хоч яке око мав Девід Гриф і зразу вгадував, де пахне пригодною, хоч він був завжди готовий до того, що за першою-ліпшою кокосовою пальмою на нього може чигати несподіванка, а проте серце нічого не сказало йому, як він вглядів Алоїзеса Пенкберна. Це сталося на маленькому впроплавчику «Берта». Покинувши свою шхуну, яка мала відчалити згодом, Гриф сів на це суденце, щоб проплисти певеличку відстань від Раятеа до Папіїті. Коли він уперше побачив Алоїзеса Пенкберна, цей добродій був уже трошки напідпитку й на самоті цмулив коктейль у малесенькому барі під верхньою палубою, поряд з перукарнею. Через півгодини, коли Гриф увільнився від перукаревих рук, Алоїзес Пенкберн і далі стояв коло прилавка та попивав на самоті.

Людині не гаразд пити самій; отже Гриф, ідучи мимо, глянув на нього уважно й зацікавлено. Побачив він молодика років тридцяти, вродливого, гарно вдягненого, одне слово, джентльмена, як то кажуть у світі. Але була в ньому якась ледве помітна неохайність, жадібна рука трусилася й розхлюпувала питво, очі нервово блукали: це були для Грифа непохибні прикмети хронічного алкоголіка.

По обіді він знов зустрів Пенкберна, цього разу на верхній палубі. Молодик стояв, тримаючись за поруччя, пильно вдивлявся в невиразні постаті чоловіка й жінки, що сиділи на двох зсунених докупи шезлонгах, і плакав п'яними слізьми. Гриф помітив, що чоловікова рука обіймала жінчин стан. Алоїзес Пенкберн дивився на них і ридав.

— Нема чого плакати, — лагідно сказав Гриф.

Пенкберн глянув на нього, заливаючися слізьми з глибокого жалю до себе самого.

— Тяжко мені,— схлипнув він,— ох, як тяжко. Той чоловік мій управитель, служить у мене. Я плачу йому добрі гроші. А він їх он як заробляє.

— Чого б вам тоді не покласти цьому край? — порадив Гриф.

— Не можу. Вона мені тоді не дасть віскі. Її ж бо до мене приставлено.

— То наженить її та й пропивайте свою голову.

— Не можу. В нього всі мої гроші. Якби я її прогнав, він би не дав мені й шести пенсів на чарку віскі.

На саму думку про таке лихо він злову залився слізьми. Гриф зацікавився. Ситуація була на диво оригінальна, він такої ніколи й не вигадав би.

— Їх найняли мене доглядати,— хлипав Пенкберн.— Щоб не давали мені пити. А вони он як своє діло роблять: голубляться по всьому пароплаві, а мені дають напиватися до безтями. Несправедливо, кажу я вам. Несправедливо. Їх до мене приставлено спеціально на те, щоб не давали мені пити, а їм хоч би що, хай я собі напиваюся по-свинському, аби їм не заважав. Коли я скажуся, вони страхають, що не дозволять мені більше вишити ані краплиночки. Що ж мені, бідоласі, робити? Хай моя смерть буде на їхньому сумлінні, от і все. Ходімо вниз, вип'ємо.

Він пустився поруччя і був би впав, якби Гриф не вхопив його під руку. Пенкберн непаче весь переминився: нанружився, войовниче виставив наперед підборіддя, а в очах йому щось грізно блиснуло.

— Не дамся їм — не вб'ють вони мене. Та ще й шкодуватимуть. Я їм пропонував п'ятдесят тисяч — з тією умовою, звичайно, що заплачу згодом. Вони сміялися. Бо нічого не знають. Та я знаю! — Він понишпорив у кишені піджака й витяг якусь річ, що блиснула в тьмяному світлі.— Вони не знають, що це таке. Та я знаю.— Він глянув на Грифа з наглою підозрою.— Як ви гадаєте, що це за штука? Га? Що це таке?

Грифові нараз уявилося, як звироднілий алкоголік мідяним бретналем убиває палко закохану молоду пару, бо в його руці був мідяний цвях-бретналь — такими в давнину стягали кораблі.

— Моя мати думає, що я поїхав сюди вилікуватись від пияцтва. Вона нічого не знає. Я дав лікареві хабара, щоб він приписав мені морську маандрівку. Коли ми дістане-

мося до Папіїті, мій управитель зафрахтує шхуну, і ми попливемо далеко. Але ж вони й гадки не мають ні про що. Думають, що це п'яні химери. Я знаю. Тільки я й знаю. На добраніч, сер. Іду спати... хіба... хіба що ви зі мною вип'єте на сон. Останню чарку, добре?..

II

Наступний тиждень Гриф пробув у Папіїті, де чимало разів бачив Алоїзеса Пенкберна, і завше за дивних обставин. Так само його бачили всі в невеличкій острівній столиці. Уже хтозна-відколи мешканці узбережжя і пансіону Лавіни не були такі шоковані, як тепер. Якось о дванадцятій годині дня, простоволосий, у самих тільки купальних штанцях, Алоїзес Пенкберн біг головною вулицею від пансіону Лавіни на пляж. Іншим разом він викликав на боксерське змагання кочегара з «Берти»; мало відбутися чотири раунди у «Фолі Бержер», та на другому його нокаутовано. Тоді, в нападі божевільної маячні, він пробував утопитися в калюжі на два фути завглибшки або ще, впившись, знаменито пірнув у море з п'ятдесятифутової щогли «Маріпоза», яка стояла на рейді. Він зафрахтував катер «Торо» дорожче, ніж його можна було купити, і врятував Пенкберна управитель, відмовившись платити гроші. Він скупив крам у старого прокаженого сліпця на базарі і взявся продавати овочі хлібного дерева, банани та солодку картоплю так дешево, що довелося вдатися до поліції, аби розігнати натовп тубільців, охочих до купівлі. Щодо поліції, то вона тричі заарештовувала Пенкберна за бешкети, і тричі його управитель мусив кидати на час своє залицяння, щоб сплатити штраф, який накладала колоніальна адміністрація, будши в грошовій скруті.

Потім «Маріпоза» попливла до Сан-Франціско; в її каюті для молодих поїхали управитель з доглядачкою — вони допіру побралися. Перед від'їздом управитель подбав про Алоїзеса: залишив йому вісім п'ятифунтових банкнотів. Алоїзес, як і передбачав управитель, очунав аж через кілька днів, без гроша мізерного за душею, на межі білої гарячки. Лавіна, що її навіть найгірша тихоокеанська мерзота й потолоч славилася за добре серце, доглядала його, поки він одужав. Коли він почав повертатися до розуму, вона нічим не натякнула, що в цього нема вже ані управителя, ані грошей, щоб заплатити їй за харчування.

Минуло декілька днів. Якось увечері Девід Гриф відпочивав під тентом на палубі «Морської чайки» і недбало переглядав убогі на зміст шпальти папітського «Кур'єра». Раптом він підвівся і мало не протер собі очі. Неймовірно, але правда. Ще не вмерла давня романтика південних морів! Він прочитав:

«Згоден віддати половину закопаного скарбу, вартого п'ять мільйонів франків, за перевіз однієї людини на невідомий острів у Тихому океані та за переправлення звідти того скарбу. Звертатися до Шалапути в пансіоні Лавіни».

Гриф глянув на годинника. Було ще рано, тільки восьма.
— Містере Карлсене! — гукнув він у тому напрямку, де жевріла чиясь люлька. — Дайте людей на вельбот. Я їду на берег.

З прови почувся хрипкий голос капітанового помічника-норвежця. Шестеро струнких тубільців, острів'ян з Рапи, припинили свої співи, спустили човна й сіли до весел.

— Я прийшов побачитися з Шалапутою. Гадаю, що це містер, а не міс? — звернувся Девід Гриф до Лавіни.

Він помітив жваву цікавість у її очах, коли вона повернула голову й щось гукнула місцевою говіркою через дві відчинені кімнати аж до далекої кухні. За кілька хвилин увійшла боса дівчина-тубілка й похитала головою.

Лавіна була видимо розчарована.

— Ви, здається, з «Морської чайки»? — мовила вона. — Я йому скажу, що ви заходили.

— То це таки чоловік? — запитав Гриф.

Лавіна кивнула головою.

— Сподіваюся, що ви зможете якось допомогти йому, капітане Грифе. Я тільки добра жінка, та й годі. Я нічого не знаю. Але він приємний хлопець і, може, й правду каже, хтозна. Ви краще дотямите, що до чого, аніж така жаліслива дурепа, як я. Дозвольте запропонувати вам коктейль?

III

Повернувшись на свою шхуну, Девід Гриф задрімав у шезлонзі, уклавшись тримісячної давності часописом, коли його раптом збудило якесь схлипування та скигління за бортом. Він розплющив очі. На Чилійському крейсері за чверть милі від «Морської чайки» вибило вісім склянок.

Була північ. За бортом чувся плюскіт води і те саме скигління. Неначе хлинала якась амфібія чи самотня людина гірко скаржилася всьому світові на свою долю.

Девід Гриф нараз підскочив до невисокого поруччя. Під ним, навколо того місця, звідки чути було скигління, світлим кружалом хвилювалося й фосфоресціювало море. Він перехилився через борт і підхопив під руки якогось чоловіка, що бовтався у воді; підтягуючи його чимраз вище, він нарешті виволік на палубу голого Алоїзеса Пенкберна.

— Я не мав ані шага,— пожалівся той.— Мусив добиратися плавом і не міг знайти вашого трапу. Така прикрість. Вибачте мені. Якби ви дали мені рушника обгорнутися та добру чарку, то мені зразу полегшало б. Я містер Шалапута, а ви, мабуть, той капітан Гриф, що заходив, коли мене не було вдома. Ні, я не п'яний. І не змерз. Хіба так трусяться з холоду? Лавіна сьогодні дозволила мені тільки двічі вишити. Просто в мене от-от почнеться напад білої гарячки. Мені почало ввижатися всяке, коли я не міг знайти трапу. Якщо ви мене візьмете до каюти, я буду вам щиро вдячний. Ви єдиний відгукнулися на моє оголошення.

Він страшенно трусився, дарма що ніч була тепла. В каюті Гриф насамперед подбав про чарку горілки, а тоді вже добув йому рушника.

— Ну, тепер шпарте,— сказав Гриф, коли його гість убрався в сорочку та парусинові штани.— Що означає ваше оголошення? Я слухаю.

Пенкберн глянув на пляшку з віскі, але Гриф похитав головою.

— Гаразд, капітане, а все ж присягаюся вам тим, що в мені ще лишилося від моєї честі,— я не п'яний, ані крихти. Те, що я вам розповім,— щира правда; я говоритиму коротко, бо ж ви, звісно, людина діла та вчинків. До того ж організм ваш не отруєний. Алкоголь ніколи не роз'їдав кожную клітинку вашого тіла мільйонами хробаків. Ви ніколи не були в пеклі. А я й нині там. Я ввесь як у вогні. Ну, слухайте.

Моя мати ще жива. Вона англійка. Я народився в Австралії. Вчився в Йоркському та в Йельському університетах. Я магістр мистецтв, доктор філософії, і я ні до чого не здатний. Та ще й алкоголік. З мене був спортсмен. Я стрибав у воду ластівкою з висоти сто десять футів. Побив кілька аматорських рекордів. Плаваю, як риба.

Я навчився плавати кролем у першого з Кавілів *. Я пропливав тридцять миль по бурхливому морі. Маю ще один рекорд. Я випив більше віскі, ніж будь-хто інший мого віку. Я здатен украсти в вас шість пенсів на чарку. А тепер розкажу вам усю правду про скарб.

Мій батько був американець — родом з Анаполіса. Він був гардемариним під час громадянської війни *. Року шістдесят шостого він уже служив лейтенантом на «Сювані». За капітана на ній був Поль Шірлі. Того року «Сюван» набирав вугілля на одному острові в Тихому океані — не хочу його називати, нині той острів під протекторатом, якого тоді не існувало і якого я теж не називатиму. На березі, за прилавком в одному шинку, мій батько побачив три мідяні бретналі... корабельні бретналі.

Девід Гриф спокійно всміхнувся:

— А тепер я можу сказати вам назву тієї стоянки та держави, що згодом узяла острів під свій протекторат,— зауважив він.

— І про ті бретналі теж можете оповісти? — так само спокійно запитав Пенкберн.— То кажіть, бо вони тепер у мене.

— А то ж як. Вони були в Піну-Піні за прилавком у німця Оскара. Туди їх приніс Джонні Блек зі своєї шхуни тієї ночі, коли мав померти. Він тоді саме повернувся з довгої мандрівки на захід, де ловив трепангів та закупував сандалове дерево. Все узбережжя знає цю історію.

Пенкберн похитав головою.

— Розкажіть далі,— мовив він.

— Звичайно, це було не за мене,— пояснив Гриф.— Я тільки переповідаю те, що сам чув. Потім до Піну-Піні прийшов еквадорський крейсер, теж із заходу — по дорозі додому. Офіцери впізнали ті бретналі. Джонні Блек помер, але вони забрали його помічника й судовий журнал. Крейсер знов поплив на захід. Через шість місяців він іще раз зайшов до Піну-Піні, так само по дорозі додому. Вони зазнали невдачі, і люди довідалися про ту історію.

— Коли революціонери підступили до Гваякіля *,— перебрав мову йому Пенкберн,— офіцери федерального уряду вирішили, що місто однаково не захистити і перенесли скриню з державним скарбом, щось близько мільйона доларів золотом, але все англійськими грішми, на американську шхуну «Джигунка». Вони мали тікати

вдосвіта. Але капітан тієї шхуни чкурнув із скарбом серед ночі. Тепер розкажіть ви.

— Це давня історія,— повів далі Гриф.— У гавані не було більше жодного корабля. Керівники федерального уряду не мали змоги тікати. Тож вони стали перед мурами і взялися захищати місто. Рохас Сальсед, що йшов з Кіто форсованим маршем, прорвав облогу. Революція була придушена, і єдиний старий пароплав, що становив увесь еквадорський військовий флот, послали навздогінці за «Джигункою». Упіймали шхуну між Банковими островами та Новими Гебридами; вона лежала в дрейфі і давала сигнали біді. Капітан помер напередодні від чорної пропасниці.

— А його помічник? — визивно запитав Пенкберн.

— Помічника за тиждень перед тим убили тубільці на якомусь із Банкових островів, коли вони виїздили човном по воду. Вести корабель більше не було кому. Команду взяли на тортури, всупереч міжнародному праву. Матроси ладні були виказати все, та нічого не знали. Вони оповіли тільки про три бретналі, забиті в дерева на березі якогось острова, але де той острів, не могли сказати. Десь на заході, далеко на заході,— це все, що вони знали. Далі існують дві версії. Одні кажуть, ніби ціла команда скопала під тортурами. А інші — ніби тих, хто вижив, повішено на реях. Та хоч там як, але еквадорський крейсер повернувся додому без скарбу. Джонні Блек привіз ті три бретналі до Піну-Піні й залишив у німця Оскара, але нікому не розповів, де й як він їх знайшов.

Пенкберн пильно дивився на пляшку з віскі.

— Хоч на два пальці,— заскиглив він.

Гриф подумав і налив у чарку трішечки віскі. Очі Пенкбернові блиснули, він знов ожив.

— Отепер на кону з'являюсь я й додаю подробиці, яких бракує в цій історії,— сказав він.— Джонні Блек таки розповів усе. Розповів моєму батькові. Написав йому з Левуки перед тим, як приїхав до Піну-Піні помирати. Мій батько врятував колись у Вальпарайсо йому життя під час п'яної бійки в шинку. Один китаєць, що скупував перли з острова Четверга, виміняв ті три бретналі в якогось тубільця, шукаючи нових перлових місць на північ од Нової Гвінеї. Джонні Блек купив їх на вагу, як мідяний брухт. Він так само, як і той китаєць, ні про що й гадки не мав. Але, повертаючись, він спинився ловити черепахи на тому

самому березі, де, ви кажете, вбито капітанового помічника з «Джигунки». Тільки його не вбито. Тубільці з Банкових островів тримали його в полоні, і він помирав на некроз щелепи, поранений стрілою під час сутички на березі. Перед смертю він розказав ту історію Джонні Блекові. Джонні Блек написав з Леуки моєму батькові. Він сам уже конав — на пістряк. Через десять років, будши капітаном на «Грушевій», батько добув ті бретналі від німця Оскара. А від батька вже — такий, бачте, був його заповіт — ті бретналі й усі відомості дістав я. Я знаю, де той острів, знаю, на якому градусі довготи й широти шукати берега, де бретналі були забиті в дерева. Бретналі тепер у Лавіни. Довгота й широта у мене в голові. Ну, що ви тепер скажете?

— Химера, — відразу висловив свою думку Гриф. — Чому ваш батько не поїхав та сам не забрав того скарбу?

— Йому він був не потрібний. Батьків дядько, померши, залишив йому велике багатство. Він покинув морську службу, підхопив від доглядачок у Бостоні негарну хворобу, і мати з ним розлучилася. Вона теж отримала спадщину, що давала їй близько тридцяти тисяч доларів річного прибутку, й оселилася в Новій Зеландії. Мене вони ділили між собою: я жив то в Новій Зеландії, то в Сполучених Штатах, аж поки минулого року помер мій батько. Тепер я цілком належу матері. Батько залишив мені свої гроші — десь мільйонів зо два, — але мати подбала, щоб наді мною призначили опікунів, усе через пияцтво. В мене грошей до біса, але я не можу взяти жодного пенса, окрім того, що мені видадуть. Зате старий здогадувався, що я заглядаю в чарку, тому й передав мені ті три бретналі з усіма відомостями, що їх стосуються. Зробив він це через своїх повірників, так щоб мати й не знала; він казав, що цим забезпечить мене на ціле життя; якщо в мене вистачить снаги поїхати та добути скарб, то я до самої смерті зможу пиячити скільки влізе. Я маю мільйони в руках своїх опікунів, купу грошей дістану від матері, якщо вона перша втрапить до крематорію, та ще один мільйон чекає, щоб я його викопав, а тим часом мушу канючити в Лавіни дві чарки на день. Ну, хіба це не пекельна мука? Та ще й з моєю спрагою!

— Де той острів?

— Далеко звідся.

— Назвіть його.

— Нізащо в світі, капітане Грифе. Ви легко на цьому заробите собі півмільйона. Ви маєте плисти за моїми вказівками; коли будемо ген на морі, по дорозі до острова, я вам назву його, але не раніше.

Гриф знизав плечима й облишив переговори.

— Я дам вам ще чарку та й відішлю вас човном на берег,— сказав він.

Пенкберн остовпів. Не менш як п'ять хвилин він не знав, на що зважитись, потім облизнув губи й скорився.

— Якщо ви обіцяєте поїхати, я скажу вам зараз.

— Авжеж, я ладен їхати. Тому й питаю. Назвіть острів.

Пенкберн подивився на пляшку.

— Я зараз доп'ю те віскі, капітане.

— Ні, не доп'єте. Я б вам дав ту чарку, якби ви їхали на берег. Якщо ж хочете назвати мені острів, то повинні говорити по-тверезому.

— Ну, гаразд: це острів Френсіс. Бугенвіль * назвав його острів Барбур.

— Далекий, самотній острів у Малому Кораловому морі,— сказав Гриф.— Знаю його. Між Новою Ірландією та Новою Гвінеєю. Тепер це паскудний закутень, але на той час, як капітан «Джигунки» забивав бретналі, а китаєць, торгівець перлами, вимінював їх, з нього була непогана місцина. Два роки тому пароплав «Бобер» набирав там робітників на Упольські плантації, то його знищили разом з командою. Його капітан був мій добрий знайомий. Німці надіслали крейсер, обстріляли ліс, спалили з півдес'ятка селищ, убили кількох тубільців та чимало свиней — от і все. Тубільці там споконвіку були погані, а надто ж зробилися небезпечні сорок років тому, коли вирізали команду китобійного судна. Як воно пак звалося? Ану гляньмо!

Він підійшов до книжкової полицки, витяг грубеньку «Лодію Тихоокеанського півдня» і заходився гортати.

— Ага, ось де воно. «Френсіс, або Барбур»,— швидко прочитав він.— «Тубільці войовничі та зрадливі... Меланезійці... людожери. Захопили й знищили китобійне судно «Західняк»... Ось як воно звалося. Міліни... мис... якірні стоянки... ага, Червона Круча, бухта Овена, бухта Лікікілі... А це вже краще: «...глибоко вривується в берег, болота з маңгровими заростями, на глибині дев'яти сажнів

добре тримається якір у тому місці, від якого на вест-зюйд-вест стримить біла скеля». — Гриф підвів очі: — Можу заприсягтися, що це ваш берег, Пенкберне.

— То ви поїдете? — жваво спитав той.

Гриф кивнув.

— Мені ця історія починає здаватися правдивою. От якби йшлося про сто мільйонів або ще про якусь скажену суму, то я б анітрохи не зацікавився. Ми вирушимо завтра, тільки з одною умовою: ви повинні твердо коритися моїм наказам.

Грифів гість радісно й промовисто закивав головою.

— Але це означає — нічого не пити.

— Це надто жорстока вимога, — забідкався Пенкберн.

— Такі мої умови. Я трішки лікар і подбаю, щоб з вами нічого поганого не сталося. І ви маєте працювати... тяжко працювати, як звичайний матрос. Відбувати вахту й робити все, що належиться, хоч їстимете й снатимете з нами на кормі.

— Гаразд! — Пенкберн простяг руку, щоб закріпити угоду. — Якщо тільки це не вб'є мене, — додав він.

Девід Гриф щедро налив у чарку на три пальці віскі й подав її Пенкбернові.

— Це ваша остання чарка. Пийте.

Пенкберн простяг був руку. Та раптом стріпнувся, рішуче випростав плечі й відкинув голову.

— Мабуть, не питиму, — почав він, але потім, легкодухо піддавшись невиситимому бажанню, похапливо взяв чарку, неначе боявся, що її віднімуть.

IV

Від Папіїті на островах Товариства до Малого Коралового моря довга путь: від 150° західної довготи до 150° східної довготи. Якщо плисти навпростець, то це те саме, що перетяти Атлантичний океан. А «Морська чайка» плівла не навпростець. Через численні Грифові справи вона багато разів звертала з простого шляху. Девід Гриф снінявся на безлюдному острові Троянд, поглянув, чи не можна його заселити й понасаджувати там кокосових пальм. Потім заїхав до Східного Самоа, склав пошану королеві Туї-Мануа, що вже помирав, і заходився інтригувати, щоб добути собі пайку в торговельній монополії на трьох королєвих островах. З Апії він одвіз на Гільбертові

острови вантаж краму та кількох агентів па зміну. А ще навітав на Оптонг-Джаву, оглянув свої плантації на острові Ізабелі та купив землю у ватажків приморських племен північно-західної Малайти. І протягом тієї кружної подорожі він силкувався зробити людину з Алоїзеса Пенкберна.

Той вічно спраглий неборака, хоч і жив на кормі, мусив виконувати звичайну матроську працю. Він не тільки відбував вахту біля стерна та порався коло вітрил і такелажу, але й робив найбруднішу та найважчу роботу. Його підіймали в «кріслі» високо вгору, і він вичищав та шмарував щогли. Коли він скромадив пісковиком палубу та мив її целюсованим вапном, йому боліла спина, зате міцнішали м'язі, марні м'язи. Як «Морська чайка» стояла на якорі і матроси-тубільці, пірнаючи під воду, чистили кокосовою шкаралупою оббитий мідяною бляхою спід корабля, Пенкберна теж послали працювати нарівні з усіма.

— Подивіться на себе, — сказав якось Гриф. — Ви вдвічі подужчали, відколи прийшли до нас. Ви й чарки за цей час не випили, а бачте, не вмерли. У вашому тілі майже не залишилось отрути. А все завдяки праці. Вона вам дала більше користі за всіх доглядачок та управителів. Якщо хочете пити, прошу! Треба тільки піднести до рота.

Гриф дістав з піхов свого важкого ножа й спритно вирізав трикутник у шкаралупі кокосового горіха, обчищеного вже від верхньої лупини. Холодний рідкий сік, подібний до молока, піною знявся по самий край. Пенкберн, уклонившись, узяв ту природну чару, одкинув голову назад і одним духом спорожнив усю шкаралупу. Він щодня вишивав багато таких горіхів. Смагливий стюард, шістдесятирічний тубілець з Нових Гебридів, та його одинадцятирічний помічник з острова Жайворопок дбали про те, щоб йому їх не бракувало.

Пенкберн нічого не мав проти важкої праці. Він жадібно накидався на неї, ніколи її не уникав і миттю біг виконувати наказ, випереджаючи матросів-тубільців. Свої муки весь той час, поки Гриф виганяв алкоголь з його організму, він витримував справді героїчно. Бо навіть після того, як з крові його вивітрилась остання крапля отрути, в голові, мов настирлива ідея, залишилося бажання випити. Одного разу, коли його на слово честі пустили на берег в Апії, тамтешні шинкарі трохи не стали безробітні, бо він спробував випити всі їхні запаси. Ось тоді й сталося

так, що Девід Гриф о другій годині ночі знайшов його перед шинком «Тіволі», звідки його ганебно викинув Чарлі Робертс. Алоїзес, за давнім звичаєм, виплакував зіркам своє горе. Крім того, він робив ще одне діло, набагато прозаїчніше: в такт своїм наріканням на диво влучно шпурляв коралові камінці в Робертсові вікна.

Девід Гриф повів Алоїзеса з собою, але взявся до нього аж наступного ранку. Урок виховання відбувся на палубі «Морської чайки» і анітрохи не нагадував дитячого садка. Гриф гамселив його кулаками, товк, місив — завдав йому такої прочуханки, якої той зроду ще не діставав.

— Це задля вашого ж добра, Пенкберне, — примовляв він, лупцюючи. — Це задля добра вашої матері. А це задля добра ваших майбутніх нащадків. Задля добра всього світу, всесвіту та всіх людей, що мають ще народитися. А тепер, щоб ви краще затямили собі науку, почнемо все спочатку. Це задля вашого добра, це задля добра вашої матері, а це задля добра ваших дітей, що ще не народилися і вві сні вам не снилися, що їхню матір ви кохатимете в ім'я дітей і в ім'я самого кохання, коли, завдяки мені, станете справжньою людиною. Тож споживайте свої ліки! Я ще не впорався з вами, я тільки-но почав. Є ще багато й інших причин дати вам прочуханки, зараз я їх перелічу.

Брунатні матроси, чорні стюарди, кок — усі дивились і шкірилися. Їм і на думку не спадало брати під сумнів загадкові, незбагненні вчинки білих людей. Карлсен, капітанів помічник, з понурим схваленням стежив за процедурою, що її доконував на Пенкбернові господар, а Олбрайт, комірник, тільки вуса крутив та посміхався. Обидва вони були справдешні моряки й перейшли сувору школу. На власному й на чужому досвіді вони переконалися, що проблему пияцтва треба розв'язувати інакше, ніж навчають по медичних школах.

— Юнго! Миску прісної води й рушника! — загадав Гриф, скінчивши своє діло. — Дві миски й два рушники! — додав він, поглянувши на свої власні руки.

— Нічого собі втяли! — звернувся він до Пенкберна. — Все звели нанівець. Я вже був геть вигнав з вас отруту. А тепер від вас тхне, як із бочки. Треба знов починати все спочатку. Містере Олбрайте! Ви бачили купу старих ланцюгів на березі коло пристані на човни? Найдіть власника, купіть їх і привезіть на шхуну. Там їх, мабуть, сажнів сто

п'ятдесят. Пенкберне! Завтра вранці ви почнете оббивати з них іржу. Як скінчите, вичистите їх шліхтувальним папером. Потім пофарбуєте. І більш нічого не робитимете, аж доки ланцюги будуть гладенькі, мов нові.

Алоїзес Пенкберн похитав головою.

— Ні, з мене вистачить. Хай той острів Френсіс западеться — мені байдуже. Не хочу, щоб ви й далі з мене збиткувалися, неначе з раба. Будьте такі ласкаві відвезти мене на берег! Я біла людина. Ви не смієте зі мною так поводитись!

— Містере Карлсене, подбайте, щоб містер Пенкберн не сходив зі шхуни.

— Я вам покажу! — заверещав Алоїзес. — Ви не смієте тримати мене тут!

— Я посмію ще раз налупцювати вас, — відповів Гриф. — І зятяйте собі, одурілий шмаркачу: я вас доти битиму, доки мені стане кулаків, або доки вам закортить відбивати іржу з ланцюгів. Я взявся до вас і зроблю з вас людину, хоч би мені довелось забити вас на смерть. Ну, а тепер ідіть у каюту та переодягніться. Сьогодні ж таки по обіді візьмете молоток — і до праці. Містере Олбрайте, зараз привезіть ті ланцюги. Містере Карлсене, пошліть по них човна. Та наглядайте за Пенкберном. Якщо він буде з ніг падати або його почне трусити, дайте йому раз хильнути, але тільки раз. Після такої ночі йому чарка може знадобитися.

V

Увесь час, поки «Морська чайка» стояла в Апії, Алоїзес Пенкберн оббивав з ланцюгів іржу. Він стукав по десять годин на день. І під час тривалого переїзду до Гільбертових островів він так само оббивав іржу. Потім узявся чистити ланцюги шліхтувальним папером. Сто п'ятдесят сажнів — це дев'ятсот футів, і ще жодного ланцюга не чищено й не глясовано так пильно, як цього, і то кожну ланку. А як уже останню ланку вдруге пофарбовано чорною фарбою, Пенкберн пішов до Грифа й попросив:

— Дайте мені ще яку брудну роботу. Хочете, я перечищу вам усі ланцюги? І про мене вже можете не турбуватись. Я більш ані краплі не візьму в рот. Тренуватимуся. Ви зламали мою пиху, налупцювавши мене, але майте на увазі, що це тільки тимчасово. Я тренуватимусь, аж поки

стану такий твердий і чистий, як отой лапцюг. І одного чудового дня, містере Девіде Грифе, хтозна-де і хтозна за яких обставин, але я налупцюю вас так, як ви мене. Розмалюю вам пику, що власні матроси вас не впізнають.

Гриф був у захваті.

— Тепер ви розмовляєте, як справжній чоловік! — вигукнув він. — Для вас існує один спосіб налупцювати мене, а саме: стати путящою людиною, і тоді, може...

Він спинився, чекаючи, що Алоїзес підхопить натяк. Той хвильку поміркував, і враз очі йому засяяли:

— А тоді, може, я перехочу вас лупцювати, еге ж?

Гриф кивнув.

— Ото ж і біда! — зажурився Алоїзес. — Я й справді можу перехотіти. Але я все-таки візьмуся за себе, хоч би там що.

На Грифовім обличчі неначе зажеврів теплий рум'янець. Він простяг руку.

— Пенкберне, за це я вас щиро люблю.

Алоїзес узяв простягнену руку і сумно похитав головою.

— Грифе, — жалібно мовив він, — ви зламали мою пику, ви здолали мене і, либонь, чи не назавжди.

VI

Паркого тропічного дня, коли вже завмирав останній подмук південно-східного пасату, щоб на зміну йому, як завше в цю пору, прийшов північно-західний мусон, з «Морської чайки» побачили на обрії зарослий лісом берег острова Френсіса. За допомогою компаса й бінокля Гриф знайшов вулкан, що звався Червоною Кручею, поминув бухту Овена і вже при цілковитому безвітрі ввійшов у бухту Лікікілі. Довелося спускати обидва човни і на кодолі повільно тягти шхуну в глибоку вузьку протоку. Карлсен раз у раз закидав глибомір. На березі не було піщаних мілин. Від самої води починалися мангрові зарості, а за ними вставав праліс, тільки подекуди стриміли зубчасті скелі. «Морська чайка» пропливла з милю, і коли біла смуга на бескетті опинилася до них на вест-зюйд-вест, глибомір показав дев'ять сажнів, як і зазначено в «Лоції». Там вони кинули якоря.

Того дня й аж до самого полудня наступного вони сиділи на шхуні й чекали. Ніде не з'являлося жодного човна. Не було ніяких ознак людського життя. Якби подеколи не

скидалася риба або не верещав какаду, то здавалося б, що там немає нічого живого. Раз високо над їхніми щоглами перелетів величезний, дюймів на дванадцять ушир, метелик і подався до пуці по той бік бухти.

— Не варто висилати човна, щоб усіх там повірізували,— казав Гриф.

Пенкбери не повірив і зголосився вирушити сам, навіть на лавом, якщо не дадуть йому хоч би якого човника.

— Вони ще не забули німецького крейсера,— пояснив Гриф.— Можу закластися, що в цій пуці тепер повнісінько людей. Як на вашу думку, містере Карлсене?

Старий шукач пригод, що звікував свій вік на островах, цілком погодився з Грифом.

Надвечір другого дня Гриф звелів спустити на воду китоловного човна. Сам він із запаленою цигаркою в роті і з вибухівкою в руці сів на прові, бо збирався глушити рибу і сподівався на велику здобич. Уповдовж лавок покладено шість вінчестерів, а Олбрайт, що сидів коло стерна, мав під рукою маузер. Вони пливли попри зелений мур хащів, інколи спиняючись відпочивати серед глибокої тиші.

— Два проти одного, що їх у пуці кишма кишить,— прошенотів Олбрайт.

Пенкбери ще хвильку прислухався, а тоді пристав на заклад. Через п'ять хвилин вони вгледіли табунець лобанів. Гребці спинили весла. Гриф притулив цигарку до динамітового шнура й кипув вибухівку. Шнур був такий короткий, що динаміт вибухнув, як тільки досяг до води. І ту ж мить у пуці завирувало життя. Залунали нестямні бойові вигуки, і з мангрових заростів повистрибували, немов ті мавпи, голі темношкірі люди.

У човні всі вхопилися за рушниці, і обидва табори стали напружено чекати. Душ сто тубільців пообліплювали коріння, що стриміло з води; в декого з них були стародавні снайдерські рушниці, але більшість мала топірці, загартовані списи та стріли з кістяними вістрями. Супротивники не перемовилися жодним словом, тільки пильно стежили одні за одними з відстані двадцяти футів. Старий одпоокій тубілець з зарослим обличчям наставив свою рушницю на Олбрайта; той і собі націлився в дикуна і маузера. Так тривало кілька хвилин. Тим часом приглушена риба випливала на поверхню, або, запаморочена, тріпалася в ясній глибині.

— Усе гаразд, хлопці,— спокійно сказав Гриф.— Кла-
дїть рушницї та гайда у воду. А ви, містєре Олбрайте,
киньте тютюну тїй одноокїй гварюці.

Поки матроси пірнали по рибу, Олбрайт кинув на берег
пачку тютюну. Одноокий чоловік кивнув головою і скри-
вився, намагаючись удати приязнь. Списи спущено, луки
послаблено, стріли покладено в сагайдаки.

— Бачите, вони знають про тютюн,— заявив Гриф, коли
човен повертався до шхуни.— Отож треба сподіватись
гостей. Витягніть ящик тютюну, містєре Олбрайте, та ще
кілька ножів. Он уже пливають.

Старий одноокий, як і годиться ватагові й старшому,
виїхав сам назустріч небезпеці, ризикуючи задля свого
племені. Карлсен нахилився над поруччям, допомагаючи
гостеві вилізи, і, повернувши голову, завважив:

— Вони викопали гроші, містєре Грифе. Цей старий
злизень геть ними обвішаний.

Одноокий зашкандибав палубою, миролюбно всміхаю-
чись і насилу приховуючи страх, що й досі переймав його.
Він кульгав на одну ногу, і знати було чого, бо через
стегно до самого коліна видніла страшна глибока близна.
Він не мав ніякої одежі, навіть пов'язки на стегнах, зате
в носі було з десяток дірок, і в кожній стриміла різьблена
кістка, аж весь він скидався на їжатця. З шиї на брудні
груди звисало намисто з золотих соверенів, вуха приздоб-
лювали срібні півкрони, а під носом теліпалася, засилена
в хрящик, позеленіла мідяна монета — англійський
пенс.

— Стривайте, Грифе,— сказав Пенкбери, удаючи бай-
дужого.— Ви кажете, що вони знають тільки намисто
й тютюн. Чудово. Слухайте мене. Вони знайшли скарб
і нам треба видурити його в них. Зберіть усю команду
й накажіть, щоб удавала, ніби її цікавлять тільки мідяки
Розумісте? На золоті монети нехай зовсім не звертають
уваги, срібло насилу беруть, а просять лишень мідяків.

Пенкбери узявся правувати торгівлею. За пенса, ш
його одноокий відченив з носа, він дав десять пачок
тютюну. Кожна пачка коштувала Грифові один цент, то
певне, що така міна була не вигідна. Але за кожні півкрон
Пенкбери дав тільки по одній пачці тютюну. Про нам-
сто з соверенів він навіть говорити не схотів. Та що дуж
він відмовлявся, то наполегливіше домагався міни Од-
окий. Кінець кінцем Пенкбери удав роздратованого і зл

скавився на дві пачки тютюну за намисто, в якому було десять соверенів.

— Скидаю перед вами шапку! — сказав Пенкбернові Г'риф під час обіду.— Цікава ситуація. Ви перевернули догори ногами шкалу цін. Їм мідяки здаватимуться коштовним скарбом, а соверени— мізерією. Отже, вони притримуватимуть пенси і набиватимуться нам із соверенами. Пенкберне, п'ю за ваше здоров'я! Юнго! Ще чашку чаю для містера Пенкберна.

VII

Настав золотий тиждень. Від світанку до ночі човни купчилися за двісті футів од шхуни. То була заборонена межа. Її охороняли озброєні рушницями матроси. До шхуни допускали тільки по одному човнові за раз, і тільки одному тубільцеві за раз дозволяли вилазити на шхуну. Там під тентом, змінюючись щогодини, четверо білих провадили обмін. Провадили за тими цінами, що їх визначили Пенкберн з Однооким. За п'ять соверенів давали пачку тютюну, за сто — двадцять пачок. Таким чином людожер, хитро посміхаючись, викладав на стіл тисячу доларів золотом і злазив зі шхуни страшенно задоволений, узявши тютюну на сорок центів.

— Чи вистачить у нас тютюну? — з сумнівом промурмотів Карлсен, коли вони відчиняли нового ящика.

Олбрайт засміявся.

— У нас є п'ятдесят ящиків,— сказав він,— а я вираховував, що за три ящики ми дістаємо сто тисяч доларів. Всього закопано мільйон доларів; виходить, що їх можна буде зібрати за тридцять ящиків. Звичайно, не слід забувати про срібло й мідяки. Та еквадорська голота, мабуть, захопила всі гроші, які були в скарбниці.

Пенсів та шилінгів майже не попадалося, дарма що Пенкберн водно допитувався про них. Він удав, наче йому потрібні тільки пенси і щоразу, коли дикуни приносили пенса, очі йому жадібно блищали. Як він і сподівався, дикуни збагнули, що найперше слід обміняти дешеве золото, а в п'ятдесят разів дорожчі від соверенів мідяки краще приберегти наостанок. Напевне, мудрі, сивобороді діди, порадившись у своїх лісових кублах, вирішили підняти ціну на мідяні пенси, скоро збудуться дешевого

золота. Хто його зна. Може, ті чудернацькі білі люди даватимуть навіть по двадцять пачок за коптовного мідяка!

Наприкінці тижня торгівля спала. Золота вже майже не траплялося. Часом дикуни дуже неохоче привозили пенні й віддавали за десять пачок, зате срібла виміняно на кілька тисяч доларів.

Восьмого дня зранку торгівлю припинено. Сивобороді діди вирішили здійснити свій намір і стали вимагати по двадцять пачок за одного пенса. Одноокий особисто повідомив про нові умови торгівлі. Білі люди вислухали його начебто дуже поважно й почали стиха радитись. Якби Одноокий знав англійську мову, то відразу змикитив би, що до чого.

— Ми дістали вісімсот тисяч з гаком, не рахуючи срібла,— сказав Гриф.— Це, видно, все, що в них є. Решта двісті тисяч попали, мабуть, до племен, що живуть у глибині острова. Вернімося сюди через три місяці — за той час берегові дикуни виміняють їх собі назад у лісових; до того ж у них уже буде по тютюнові.

— Просто гріх купувати в них мідяки! — усміхнувся Олбрайт.— Це проти моєї ощадливої купецької натури.

— Трошки подуває з берега,— сказав Гриф, дивлячись на Пенкберна.— А що ви скажете?

Пенкбери кивнув головою.

— Чудово.— Гриф підставив щоку вітрові й пересвідчився, що подув легенький і перівний.— Містере Карлсене,— сказав він,— піднімайте якір і ставте вітрила. А тоді спускайте човни — тягтимемо шхуну на кодолі. На цей вітер нема чого покладатись.

Він узяв початий ящик тютюну, де було шістсот чи сімсот пачок, тицьнув його спантеличеному дикунові в руки й допоміг йому перебратися через поруччя.

Коли на щоглі знялося переднє вітрило, на човнах, що стояли вздовж забороненої межі, зчинився гвалт. А як витягли якір і «Морську чайку» зрушив легенький вітер, Одноокий, поборовши страх перед наставленими на нього рушницями, підплив до шхуни й нестямно замахав руками, даючи знати, що його плем'я згодне міняти пенса за десять пачок.

— Юнго! Подай горіха! — гукнув Пенкбери.

— Отже, тепер ви їдете просто до Сіднея,— сказав Гриф.— А далі що?

— Далі вернуся з вами по решту двісті тисяч,— відповів Пенкбери.— А тим часом побудую собі острівну шхуну. Крім того, викличу своїх опікунів на суд, хай доведуть, що мені не можна доручити батькові гроші. Хай доведуть, чому не можна! А я їм доведу, що можна!

Він гордо напружив м'язи під тонкою сорочкою, вхопив двох смаглявих кухарчуків і підняв їх над головою, мов гімнастичні гири.

— Агов! Поверніть передні талі! — закричав Карлсон з корми, де вітер уже надимав великий грот.

Пенкбери облишив кухарчуків і, в два скоки випередивши матроса-тубільця, побіг до вітрил.

ФУАТІНСЬКІ ЧОРТИ

I

З усіх своїх численних шхун, кечів та катерів, що свигали серед коралових островів Південномор'я, Девід Гриф найбільше любив «Громовика», шхуну на дев'яносто тонн, дуже подібну до яхти. Вона була така швидка, вже давно здобула славу, ще тоді як доправляла контрабандний опіум із Сан-Дієго до П'юджет-Саунду, ловлячи тюленів у Берінговому морі та постачала зброю на Дальній Схід. Митники її просто ненавиділи й проклинали, але всі моряки нею захоплювалися, а для корабельних ремісників, що змайстрували шхуну, вона була хтозна-якою гордістю. Навіть нині, проплававши сорок років, «Громовик» ще був незрівнянно прудкий, і ті моряки, що навіч не чули його, не могли цьому повірити. Тим-то через нього спалахували гострі суперечки, а то й бійки, по всіх портах від Вальпарайсо до Манільської затоки.

Того вечора шхуна пливла, поставивши вітрила готуючи до вітру; її великий грот геть обвис, полотнища вітрил щоразу хляпали, коли шхуна здіймалася на гладкій хвилі, і хоч вітер ледь кивав, а все ж судно легко рочотиривало вузли. Девід Гриф уже з годину стояв на кормі з завітрянного боку, спершись на поруччя, і дивився за собою на ясний фосфоричний слід судна. Легенький вітерець відбивався від клівера, п'янкою прохолодою дихав і в лице й на груди; Гриф був у захваті від своєї чудової шхунки.

— Ну, хіба ж не краса, Тауте? — звернувся він до свого нака-дозорця і пестливо погладив тикове поруччя.

— Авжеж-бо, хазяїне, — відповів канак глибоким, низьким голосом, властивим полінезійцям. — Тридцять років я плаваю, але такого судна ще не знав. На Раятеа ми назвали його «Фанауао».

— «Вранішня зоря», — переклав Гриф те пестливе ім'я. — Хто її так назвав?

Тауте хотів був відповісти, коли враз його увагу привернуло щось удалині. Гриф і собі став дивитися в той бік.

— Земля,— сказав Тауте.

— Так, Фуатіно,— згодився Гриф, усе ще дивлячись туди, де на яснозоряному обрії темніла пляма.— Ну, та разд, піду скажу капітанові.

«Громовик» не міняв курсу, і скоро вже можна було навіть розрізнити обрис острова, далі почувся сонний хлюпіт прибою та бекання кіз; із суходолу дмухнув вітер, папосний квітковими пахощами.

— Якби не ущелина, то такої ясної почі можна було б зайти в протоку,— з жалем зауважив капітан Глас, дивлячись, як стерничий міцно прив'язує стерно.

Шхуна кинула якоря за милю від берега, чекаючи світанку, щоб тоді спробувати переплисти небезпечну протоку до острова Фуатіно. Була справжня тропічна ніч, ніщо не заповідало дощу чи бурі. На прові покотом полягали спати матроси-райтеїці, а на кормі, так само недбало, поклалися капітан, помічник та Гриф. Лежачи на вкривалах, вони курили й сонно розмовляли про Матаару, королеву Фуатіно, та про кохання її дочки Наумоо й Мотуаро.

— Таки правда, вони романтичний люд,— сказав Браун, капітанів помічник.— Не менше за нас, білих.

— Авжеж, такі романтичні, як Пільзах,— засміявся Гриф,— а це вже щось важить. Коли він утік од вас, капітане?

— Одинадцять років тому,— з озлістю озвався капітан Глас.

— Розкажіть мені,— попросив Браун.— Я чув, ніби відтоді він ніколи й не виїздив з Фуатіно. Це правда?

— Щира правда,— буркнув капітан.— Закоханий у свою жінку, в те ледащо. Вкрала його в мене, а добрий був моряк, кращого й не знайти, дарма що голландець.

— Німець,— поправив Гриф.

— Це все одно,— відказав той.— Того вечора, як він зійшов на берег і Нотуту глянула на нього, море втратило доброго моряка. Мабуть, вони відразу вподобали одне одного. Не встигли ми й озирнутись, як вона вже поклала йому на голову вінок з якихось білих квітів, а хвилини через п'ять вони вже гасали берегом, узявшись за руки та сміючись, наче двоє дітлахів. Гадаю, це він висадив динамітом той величезний кораловий риф у протоці. Ще

разу я тут обдираю зі шхуни лист або й два мідяної бляхи

— А що було далі? — допитувався Браун.

— Оце й усе. Пропав моряк. Одружився тієї ж таки ночі вже більше не приходив на корабель. Другого дня я пішов його шукати. І знайшов у очеретяній хижі середу кущів. Справжній білий дикун — босий, завітчаний і таке інше, сидить і бренькає на гітарі. Дурень дурнем. Попросив, щоб я переправив його речі на берег. Я послав його під три чорти. І це все. Завтра її побачите. Вони вже мають троє нащадків — чудових дітлахів. Я везу йому грамофон та цілу купу платівок.

— А потім ви зробили його своїм агентом? — запитав Грифа помічник.

— А що ж я мав подіяти? Фуатіно — острів кохання а Шільзах був закоханий. До того ж він добре знав тубільців. Він виявився найкращим агентом з усіх, що я бачив коли мав. На нього можна покластися. Ось побачите його завтра.

— Слухайте, хлопче, — грізно звернувся капітан Глас до свого помічника. — Ви, може, теж романтик? Коли так то лишайтесь на шхуні. Фуатіно — острів романтично: божевілля. Кожен у комусь закоханий. Вони живуть коханням. Хтозна, в чому воно тут сидить, чи в кокосових молодці, чи в повітрі, чи в морі. Історія цього острова останні десять тисяч років — то самі любовні пригоди. Ніхто краще за мене про це не знає, я розмовляв зі старими людьми, а коли побачу, що ви пішли берегом, узялись за руки...

Він ураз спинився, і двоє слухачів зачудовано глянули на нього. Капітан дивився через їхні голови кудись у напрямку великої щогли. Вони теж позирнули туди й побачили смагляву руку, м'язисту й мокру. Потім за боу учепилася друга смаглява рука. Далі з'явилася голова з довгими кучерями і, нарешті, обличчя з лукавими чорними примруженими очима, осяяне усмішкою.

— Боже мій! — охнув Браун. — Це ж фави, морські фави!

— Це Людина-Цап, — сказав Глас.

— Це Маурірі, — сказав Гриф. — Він мій рідний, кривий брат за священним тутешнім звичаєм. Ми обміняли найменнями.

Широкі темні плечі та дужі груди піднялися над поруччям, сиритне тіло легенько й безгучно стрибнуло на

дубу. Браун, що, як на помічника капітана, був досить начитаний, не зводив з прибульця захопленого погляду. Все, що він вичитав у книжках, безперечно доводило, що цей гість з глибин морських — справжній фавн. Але сумний фавн, подумав юнак, коли брунато-золотавий бог лісу підійшов до Девіда Грифа, а той підвівся й простяг йому руку.

— Девіде! — привітався Гриф.

— Маурірі, великий брате! — озвався Маурірі.

І надалі, як велить звичай побратимам, кожен з них називав другого не його ім'ям, а своїм власним.

Вони розмовляли фуатінською говіркою полінезійців, і Браун міг тільки здогадуватися, про що йдеться.

— Далеко ти плив, щоб сказати мені «талофа», — мовив Гриф, коли Маурірі сів, стікаючи водою на палубу.

— Багато днів і ночей чекав я на тебе, великий брате, — відказав Маурірі. — Я сидів на Великій Кручі, де сховано динаміт, який мені доручили стерегти. Я бачив, як ви підійшли до протоки, а тоді знов одпливли в темряву. Я знав, що ви чекаєте на світанок, і приплив. Велике лихо спіткало нас. Матаара вже багато днів голосить за тобою. Вона стара, а Мотуаро помер, і вона сумує.

Гриф, як велів звичай, похитав головою, зітхнув і аж годі запитав:

— Віп одружився з Наумоо?

— Так. Кінець кінцем вони втекли в гори й жили з ковами, доки Матаара їм простила, а тоді повернулися й оселились з нею у Великій Хижі. Але тепер він помер, і Наумоо хутко помер. Тяжке наше горе, великий брате: Горі помер, і Таті-Торі, й Петоо, й Нарі, й Пільзах, і ще інші.

— Пільзах теж! — скрикнув Гриф. — Може, була якась пошесть?

— Багато було вбивства. Слухай, великий брате. Три тижні тому прийшла чужа шхуна. З Великої Кручі я побачив над морем її щогли. Човни тягли її в протоку, але вона не зуміла обійти великого рифу й добряче наштовхалася об нього. Тепер її вивели на мілину й латають. На тій шхуні восьмеро білих людей. У них жінки з якогось острова далі на схід. Жінки розмовляють мовою, що скидається на нашу, але трохи не такою. Та ми їх розуміємо. Вони кажуть, що ті люди зі шхуни їх украли. Може, то й правда, але вони співають, танцюють і наче вдоволені.

— А чоловіки? — упав йому в слово Гриф.

— Ті розмовляють по-французькому. Я знаю, бо на твоїй шхуні колись був помічник, що говорив французькою мовою. Вони мають двох отаманів, не таких, як решта. В них блакитні очі, як у тебе, і вони — чорти. Вони не платять нам за наш батат, за таро, за хлібні овочі. Вони геть усе в нас беруть, а хто скаржиться, того вбивають. Вже вбили Торі, і Таті-Торі, і Петоо, і ще інших. Ми не можемо битися, бо не маємо рушниць, тільки дві-три, і то старі. Вони зпущаються з наших жінок. Так загинув Мо-туаро, бо він боронив свою Наумоо, а вони її забрали до себе на шхуну. Через це і Пільзах вбито. Старший з двох білих отаманів, Великий Чорт, стрельнув у нього раз, коли він плив човном, та ще двічі стрельнув, коли він пробував видряпатися на берег. Пільзах був сміливий чоловік, а тепер Нотуту сидить у хаті та водно плаче. Багато людей злякалося й повтікало жити з козами. Але там у горах не вистачає на всіх їжі. Люди не зважуються виходити в море й ловити рибу, не працюють на городах через тих чортів, що забирають від них геть усе. І ми хочемо битися.

Великий брате, нам потрібні рушниці та багато набоїв. Я переказав нашим, що поплив до вас, і люди вже чекають. Чужі білі люди не знають, що ви тут. Дайте мені човн та рушниці, і я повернуся ще до світу. А коли ви приїдете завтра, ми будемо готові. Ти даси знак, і ми вб'ємо чужих білих людей. Їх треба вбити. Великий брате, ти завжди був нам рідний. Наші люди молилися різним богам, щоб ти приїхав. І ось ти приїхав.

— Я попливу з тобою, — сказав Гриф.

— Ні, великий брате, — відповів Маурірі, — ти повинен лишитися на шхуні. Чужі білі люди боятимуться шхун і нас. У нас будуть рушниці, а вони про це не знають. Вони злякаються аж тоді, як побачать твою шхуну. Пошли краще з човном цього молодика.

Отже, Браун, перейнятий романтикою пригод, що про них він читав і здогадувався, але ще не спізнав їх, зайняв своє місце на човні, навантаженому рушницями та набоєм. Коло весел сіло четверо матросів з Раятеа, а колостерна — брунатно-золотавий фави, що виринув з моря. В тропічній темряві човен рушив до Фуатіно — напівкавового острова кохання, на якого напали пірати двадцять того сторіччя.

Якщо провести лінію між Джалуїтом на Маршаллових островах і Бугенвілем на Соломонових та якщо на два градуси нижче екватора перетяти ту лінію другою, проведеною від Укуора на Каролінських островах, то саме там, серед скупаного в сонці безлюдного морського простору і височіє острів Фуатіно, заселений плем'ям, спорідненим з гавайцями, самоанцями, таїтянами та маорійцями. Фуатіно — це крайня цятка клину, що ним Полінезія врізується далеко на захід між Меланезією та Мікронезією. Той-бо острів Фуатіно й побачив Девід Гриф другого ранку за дві милі на схід, якраз навпроти сонця, що саме піднімалося з-за обр'ю. Вітер і далі не подужчав, проте «Громовик» плів по гладенькій воді зі швидкістю, що не посоромила б кожную острівну шхуну при вітрі втричі більшому.

Острів Фуатіно був просто згаслий вулкан, що його вишпув з дна морського якийсь доісторичний катаклізм. Західний його бік, поколений і потовчений, поглинула вода, зробивши прохід до самого кратера, який тепер пранив за гавань. Отож Фуатіно нагадував зубчасту підкову, повернену кінцями на захід. Шхуна саме прямувала до проходу в тій підкові. Капітан Глас, що з біноклем у руці дивився до саморобної карти, розкладеної на дахові каюти, враз випростався, і на його обличчі з'явилася тривога впереміш з покірливістю.

— Починається, — сказав він. — Це пропасниця. Я сподівався її аж завтра. Вона мене завше добряче трусить, містере Грифе. За п'ять хвилини я вже буду без пам'яті. Вам доведеться самому вести шхуну. Готуй ліжко, юнго! Найбільше укривал! І налий у пляшку оцрону! На морі так тихо, містере Грифе, що ви, мабуть, щасливо минете великий риф. Тримайтеся вітру і йдіть просто на риф. «Громовик» — єдина шхуна на півдні Тихого океану, що на таке здатна. І я певний, що вам пощастить. Пливіть попри саму Велику Кручу, тільки пильуйте за гротіком.

Капітан Глас говорив швидко, немов п'яний, бо його заморочений мозок насилу боровся з малярійним пананом. Коли він, хитаючись, пішов до трапу, обличчя йому почервоніло і вкрилося плямами, наче від страшного запалення чи гангрені. Очі його вилазили на лоба й стали мов скляні, руки трусилися, зуби цокотили з холоду.

— За дві години я почну пітніти,— ледве вимовив він побілілими губами.— Тоді ще години зо дві, і все минеться. Я вже вивчив ці клятвені нагади, знаю весь їхній перебіг до останньої хвилини. В-в-ви б-б-беріться...

Голос зів'яв у певиразному бурмотінні, капітан сповз східцями до каюти, і шхуною взявся кермувати господар. «Громовик» саме входив у протоку. На кінцях підкови бовваніли дві здоровезні скелі, футів по тисячі заввишки, зв'язані з островом тільки вузькими низенькими пересипами. Між тими скелями був прохід з півмілі завширшки, але його мало не весь перешняв кораловий риф, спадаючи від південного кінця підкови. Прохід, що його капітан Глас називав ущелиною, звивався трохи поміж рифами, тоді повертав рівно на північ і далі вже йшов під саму прямовисну кручу. Тут грот-гік з лівого боку судна трохи не торкався скелі. Гриф, стоячи над правим бортом, бачив дно за яких два сажні, а далі також стрімко здіймалася мілина. Шхуну вів на кодолі човен, щоб легше було кермувати нею і щоб її не занесло на каміння. Мавши ходовий вітерець, Гриф пустив «Громовика» на повну швидкість і щасливо перебрався через великий риф. Шхуну трошки шкрябнуло, але так легенько, що не подряпало мідяної обшивки.

Перед Грифом лежала фуатінська гавань. Це була кругла водяна поверхня близько п'яти миль у прогоні, облямована білим кораловим узбережжям; понад берегом зносилися стрімкі зелені спади ген аж до похмурих кратерових стін. По самому краю стирчали шпичасті вершини вулканічних гір, а навколо них — шапки насатних хмар. У кожному закутку, в кожній шпирині вивітреної лави вкорінилися виткі лози й дерева — гінке, розбуяле зело. Тонкі струмочки води, неначе імла, розсипалися водограями з стофутової височини. Казкових чар ще додавало тепле вогке повітря, важке від аромату жовтоквітної касії.

Припасовуючись до легкого мінливого вітру, «Громовик» заходив у гавань. Гриф звелів підняти човна на шхуну, а сам узявся оглядати берег у бінокль. Він не помітив нічого живого. Острів спав у гарячому сяйві тропічного сонця. Ніхто не вийшов зустрічати шхуну. Понад північним узбережжям, де торочки кокосових пальм ховали село, він бачив чорні прови човнів у повітках. На березі, на рівному кілі, стояла якась шхуна. Ні на ній, ні круг неї людей не видно було.

Аж підпливши ярдів на п'ятдесят до берега, Гриф наказав кинути якоря. Там було сорок сажнів завглибшки. А на самій середині він колись давно викинув триста сажнів ланцюга і не дістав дна, що було й не диво на такий кратер, як Фуатінський. Коли якірний ланцюг заскреготав, виновзаючи з клюзу, Гриф побачив, що на палубі чужої шхуни з'явилося кілька тубілок, високих і повних, як бувають тільки полінезійки. Одягнені вони були в легкі агу, а на головах мали вінки. Крім того, він побачив і таке, чого ті жінки не завважили: присадкувата чоловіча постать крадькома перелізла на прову шхуни, звідти припала до піску й майнула в зелену лісову гущавину.

Поки матроси згортали й закріплювали вітрила, напинали тент, скручували шкоти й такелаж, як це звичайно робиться у гавані, Девід Гриф походжав палубою і марно шукав ще якихось ознак життя. Раз у напрямку Великої Кручі він виразно почув далекий рушничний постріл. Більше не стріляли, і він подумав, що то якийсь мисливець полював на дику козу.

Проминула ще година, капітан Глас уже не трусився під горою вкривал: тепер він знемагав від пекельного поту.

— Ще півгодини, і я зовсім оклигаю,— кволо сказав він.

— Чудово! — відповів Гриф. — Ніде чомусь нікого не видно. Мабуть, я подамся на берег до Матаари та роздивлюся, як і що.

— Там зібралась така братія, що будьте обережні,— перестеріг його капітан. — Якщо не вернетесь за годину, то перекажіть через кого-небудь.

Гриф сів до стерна, а чотири раятейці заходилися гребти. Приставши до берега, він зацікавлено оглянув жінок під тентом на чужій шхуні. Тоді на спробу помахав їм рукою; вони захихотіли й теж помахали йому.

— *Талофа!* — гукнув Гриф.

Вони зрозуміли привітання, однак відповіли:

— *Йорана.*

Гриф здогадався, що вони з островів Товариства.

— З Ваїнею,— відразу визначив один із матросів.

Гриф запитав жінок, звідки вони родом, і вони, сміючись, відповіли:

— Ваїней.

— Шхуна начебто старого Дюнюї,— тихо сказав Гриф по таїтійському. — Але не придивляйтеся до неї. Яка ваша годка? Хіба це не «Валетта»?

Люди вилізли на берег, підтягли човна й тим часом потайки поглядали на шхуну.

— Це справді «Валетта», — сказав Тауте. — Сім років тому в неї зламалася щогла. В Паїїті зроблено нову, на десять футів коротшу. Це вона.

— Ану, хлопці, підіть та побалакайте з жінками. Ваз з Раятеа майже видко Ваїней, і ви напевне знайдете серед них знайомих. Довідайтеся про все, що зможете. А як вилізе хто з білих, не заводьтеся з ним.

Ціла зграя крабів зашурхотіла Грифіві з-під ніг, коли він рушив берегом, але під пальмами не рилися й не хрюкали свині, як бувало досі. Кокосові горіхи лежали там, де попадали, а під копривими повітками ніщо не сушилося. Ніхто не працював, скрізь панував нелад. Гриф ходив від хижки до хижки: піде нікого не було. Трапився йому одивід, сліпий, беззубий, зморшкуватий; він сидів у холодку й забелькотів з переляку, коли Гриф озвався до нього. Неначе чума напала на острів, подумав Гриф, добувшись нарешті до Великої Хижі. Там теж було порожньо, все стояло гайном. Не було завітчанних чоловіків та дівчат, не було темношкірих дітей, що звичайно качалися по землі в затінку авокадових дерев. На порозі, згорбившись і хитаючись із горя, сиділа Матаара, стара королева. Побачивши Грифа, вона знову заплакала й стала розповідати про своє лихо, нарікаючи, що нікому як слід привітати гостя.

— І вони забрали Наумоо, — закінчила вона. — Мотуаре помер. Мій люд порозбігався і гине з голоду в горах, де живуть кози. І нема нікого, хто б хоч надрізав тобі кокосового горіха. О брате, твої білі брати — справжні дияволи!

— Вони мені не брати, Матааро, — сказав Гриф. — Вони грабіжники й свині, і я вижену їх з острова...

Нараз він замовк, круто повернувся, миттю вихопив з-за пояса кольта й націлив його в лице чоловікові, що, зігнувшись навпіл, метнувся до нього з-за дерева. Гриф не вистрілив, а чоловік не спинявся, аж поки добіг до Грифа; кинувся йому в ноги й почав щось безладно, дико викрикувати. Гриф угадав у ньому того втікача, що недавно майнув з «Валетти» і зник у заростях. Він підняв його і, тільки вже стежачи за його вустами з заячою губою, почав трохи розуміти, що той казав.

— Урятуйте мене, пане, врятуйте! — скиглив утікач по-англійському, хоч з вимови відразу було знати південно-морського тубільця. — Я знаю вас! Урятуйте мене!

Після того він забелькотів щось геть уже недоладне, аж Гриф ухопив його за плече й струснув, щоб він замовк.

— Я тебе теж знаю, — сказав Гриф. — Ти був за кухаря у французькому готелі в Папіїті два роки тому. Всі тебе називали «Заяча Губа».

Чоловік нестямно закивав головою.

— Тепер я кухарем на «Валетті». — Він плював слиною, корчив губи, відчайдушно спмагаючись на виразну мову. — Я вас знаю. Я бачив вас у готелі. Бачив і в Лавіні. Бачив на «Морській чайці». Бачив на пристані, де стояла наша «Маріоза». Ви капітан Гриф, і ви врятуєте мене. Ті люди — дияволи! Вони вбили капітана Дююї. Мене примусили отруїти половину команди. Двох застрелили на щоглі. Решту — у воді. Я їх усіх знаю. Вони викрали дівчат з Ваїнею. Вони понабирали собі за помічників в'язнів із Нумеї. Вони пограбували торговців на Нових Гебридах. Вони вбили куця у Ванікорі та вкрали там двох жінок. Вони...

Але Гриф уже не чув його. З-за дерев від гавані долинула стрілянина, і він побіг до берега. Таїтійські пірати й Ново-Каледонські каторжники! Нічогенька банда! І ось тепер вони напали на його шхуну. Заяча Губа побіг слідом за Грифом, і далі оповідаючи про вчинки білих чортів.

Стрілянина стихла так само раптово, як і почалась, але Гриф біг далі, сповнений тривожних здогадів. На повороті стежки він здибав Маурірі, що мчав до нього з берега.

— Великий брате, — вимовив Людина-Цац, задихаючись. — Я спізнився. Вони забрали твою шхуну. Тікаймо, бо тепер вони шукатимуть тебе.

Він кинувся стежкою вгору, геть від берега.

— Де Браун? — запитав Гриф.

— На Великій Кручі. Я потім розкажу. Тікаймо!

— А мої люди, що були в човні?

Загайність Грифова доводила Маурірі до розпачу.

— Вони з жінками на чужій шхуні. Не бійся, їх не вб'ють. Тим чортам потрібні матроси. Але тебе вони вб'ють. Слухай! — Водю до них долинула французька мисливська пісенька, що її співав розбитий тенор. — Вони пристають до берега. Я бачив, як вони забрали твою шхуну. Тікаймо!

Девід Гриф не боявся смерті й не тремтів за свою шкуру, однак піколи не вдавав із себе героя. Він знав, коли слід битись, а коли тікати, і не мав сумніву, що саме тепер краще тікати. Він біг за Маурірі стежкою вгору, повз діда, що сидів у холодку, повз Матаару, що журилася на порозі Великої Хижі. Слідом за ним, наче собака, дріботів Заяча Губа. Ззаду галасувала погоня, але їй годі було мірятися з Маурірі, що біг так швидко, аж серце йому мало не розривалося. Стежка повужчала, звернула праворуч і поп'ялася круто вгору. Лишилася позаду остання очеретяна хижа; втікачі продерлись через хащі касії, де росм літали великі золотаві осн. Стежка звивалася дедалі крутіше вгору, аж нарешті стала така стрімка, що нею могли ходити лише кози. Маурірі показав на голій вулканічний прискалок, куди здіймалася стежка, і сказав:

— За скелею, великий брате, ми будемо в безпеці. Білі чортяки туди не наслідуються йти, бо ми кидасмо їм на голову каміння, а іншої стежки нема. Завсіди вони тут спиняються та стріляють, коли ми переходимо верхів'ям скелі. Хутчій!

Ще за чверть години вони добулися до того місця, де стежка виляса голою скелею.

— Чекайте, а як ітимете, то швидше,— застеріг Маурірі.

Він вистрибнув на ясне світло, і знизу озвалося кілька рушниць. Кулі свистіли круг нього, хмарками зносплася кам'яна курява, але він щасливо перебіг відкриту ділянку. Гриф подався за ним, одна куля пролетіла так близько, що йому кольнуло в щоку. Заячу Губу теж не поранило, хоч він був і не такий прудкий.

Решту дня вони пересиділи високо вгорі в ярку, де в лавових заглибинах росли терасами таро й *nanai* *. Тут Гриф обміркував свої плани й докладно довідався від Маурірі, що сталося.

— Нам не пощастило,— казав той.— Треба ж було білим чортам якраз цієї ночі виїхати по рибу! Ми пливли протокою в темряві. А вони були на човнах. Вони завсіди мають при собі рушниці. Одного райтейця застрілено. Браун вівся дуже мужньо. Ми пробували плисти вглиб бухти, але вони нас перейняли й погнали до берега між Великою Кручею та селом. Рушниці й набої ми за-

брали, та човна довелося заллшити їм. Так вони довідалися, що ви приїхали. Браун тепер по цей бік Великої Кручі з рушницями й набоями.

— То чому ж він не перебрався через Велику Кручу й не перестеріг мене, коли ми підходили до берега?— обурився Гриф.

— Він не знав дороги. Тільки кози та я знаємо, як тудою йти. А мені таке не спало на думку. Я поліз через хащі, щоб дістатися до води та поплисти до тебе. Але чорти були в лісі, стріляли в Брауна та в раятейців, а за мною теж гналися до світанку і навіть ще вранці там, унизу. Потім прибула твоя шхуна, і вони чекали, поки ти зійдеш на берег. Я вибрався з хащів, але ти вже був на березі.

— То це ти вистрілив?

— Еге, щоб тебе перестерегти. Але вони хитрі й не стали стріляти в мене, а то був мій останній набій.

— Тепер ти розкажуй, Заяча Губо,— звернувся Гриф до кухаря з «Валетти».

Його оповідання було довге і втомливо докладне. Він цілий рік плавав на «Валетті» — від Таїті і скрізь по Наумогу. Господар шхуни, старий Дююї, був також і капітаном на ній. В останній свій рейс він пайняв на Таїті двох незнайомців, одного за помічника, а другого за комірника. Ще одного чужинця він уже віз собі за агента на острів Фанрікі. Помічника звати Рауль Ван-Асвельд, а того другого — Карл Лепсьє.

— Вони брати, я це знаю, бо чув, як вони балакали вночі на палубі, гадаючи, що їх ніхто не чує,— пояснив Заяча Губа.

«Валетта» плавала серед Низьких островів, збираючи перламутрові мушлі та перли по факторіях Дююї. Третій чужинець, Франс Амундсон, змінив П'єра Голяра на Фанрікі. П'єр Голяр сів на шхуну, наміряючись вернутися на Таїті. Фанріцькі люди казали, що він мав передати Дююї цілу квартиру перлів. Першої ж ночі по тому, як шхуна відпливла від Фанрікі, в каюті почувалася стрілянина. Потім тіла Дююї та П'єра Голяра викинуто в море. Матроситайтяни заховалися на бак. Два дні вони там сиділи, не ївши, а «Валетта» лежала в дрейфі. Потім Рауль Ван-Асвельд примусив Заячу Губу зварити страву, насипав туди отрути й звелів віднести на бак. Половина матросів повмирала.

— Він націлив у мене рушницю, пане, що ж я мав робити? — скиглив Заяча Губа.— З решти матросів двоє полізли на щоглу, і їх застрелено. Фанрікі було за десять миль від нас. Інші пострибали у воду, хотіли тікати вплав. Їх там і поперестрілювано. Живий залишився тільки я та тих двоє чортів, бо я був їм потрібний за кухаря. Того дня подув вітер, вони повернулися до Фанрікі й узяли з собою Франса Амундсона, бо той був їхнього кодла.

Після того Заяча Губа розповів про жахи, що їх він набачився, поки шхуна довгими переходами посувалася на захід. Він був живий свідок і знав, що його давно вбили б, якби не його кухарство. У Нумеї до них пристали п'ятеро каторжан. Заячу Губу ніколи не пускали на берег. Гриф був перший сторонній чоловік, з яким йому вдалося поговорити.

— А тепер вони мене вб'ють,— казав, бризкаючи слиною, Заяча Губа,— бо здогадаються, що я вам про все розповів. Але я не боягуз, я залишуся з вами, містере, і з вами помру.

Людина-Цап похитав головою й підвівся.

— Лежи тут і відпочинь,— сказав він Грифові.— Сьогодні вночі доведеться плисти далеко. А цього кухаря я зараз одведу на верховину, де живуть мої брати з козами.

IV

— Добре, що ти плаваєш, як справдешній чоловік, великий брате,— прошепотів Маурірі.

З лавового ярка вони спустилися до бухти й зайшли у воду. Пливли тихо, не хлюпаючи. Маурірі показував дорогу. Чорні стіни кратера здіймалися високо вгору, аж здавалося, неначе вони пливають на дні величезної макітри. Угорі ясніло небо, запорошене дрібними зорями. Попереду блимало світло, вказуючи, де стоїть «Громовик». З палуби, притишені відстанню, долинали згуки духовного гімну. То грав грамофон, призначений у дарунок Пільзавові.

Плавці звернули ліворуч, далі від захопленої шхуни. Після гімну з палуби почувся сміх і співи, потім знов заграв грамофон. Гриф усміхався в душі, думаючи, як ті слова до речі: понад темною водою линуло «Веди нас, о світло блага!».

— Нам треба доплисти до протоки й вилізти з води біля Великої Кручі,— шепотів Маурірі.— Чорти засіли в низинці. Чуєш?

Зрідка долинали постріли — отже, Браун і досі обороняв Кручу, а пірати пасідали з вузького пересипу.

Ще за годину вони підпливли під похмуру тінь Великої Кручі. Маурірі навпомацки знайшов стежку й завів Грифа в ущелину. Нею вони побралися вгору, аж поки долізли до вузького рівного прискалка футів сто над водою.

— Почекай тут,— сказав Маурірі.— Я піду до Брауна. Вранці повернуся.

— Я піду з тобою, брате,— сказав Гриф.

Маурірі всміхнувся в п'ятмі.

— Навіть ти, великий брате, не годен цього зробити. Мене звуть Людина-Цап, і тільки я на всьому Фуатіно можу перейти Великою Кручею вночі. Та навіть я йтиму ніччю там уперше. Подай руку. Намацав? Ось тут заховано Пільзахів динаміт. Лягай ближче до скелі і спи спокійно, не звалишся. Ну, я йду.

На вузькому виступці, високо понад бурхливим прибоєм, поруч цілої тонни динаміту, Девід Гриф розважив, що йому робити далі, тоді поклав голову на руку й заснув.

Уранці, коли Маурірі повів його через вершину Великої Кручі, Девід Гриф зрозумів, чому її годі було перейти вночі. Хоч, моряком будши, він умів лазити й не боявся висоти, але потім сам собі дивувався, що зумів пройти туди серед ясного дня. Були місця, де він під пильним доглядом Маурірі нахплювався над глибокими, стофутовими розколинами і, падаючи, хапався руками за що тільки міг на протилежному боці, а тоді вже витягав ноги. Один раз довелося перестрибнути прірву десять футів завширшки й десь із п'ятсот завглибшки, та ще так, щоб утратити ногами на вузький прискалок, що був з другого боку на сажень вище. А раз він, дарма що мав дуже сильну вдачу, трохи не зомлів на вузькій приступці, дюймів, може, дванадцять завширшки, де ніяк не міг ні за що зачепитись руками. Маурірі побачив, що він хитається, сам висунувся над безоднею, спритно обминув Грифа і, йдучи, міцно загнув йому по спині, щоб привести до тями. Отоді Гриф і забавив та назавжди запам'ятав, чому Маурірі названо Людиною-Цапом.

Місце на Великій Кручі мало свої переваги й вади. Скеля була неприступна, і двоє людей могли обороняти її проти цілої тисячі. Крім того, вона стерегла прохід до вільного моря. Обидві шхуни, разом з Раулем Ван-Асвельдом та його горлорізами, були як у пастці. Гриф переніс сюди заховану нижче тону динаміту і був над ними пан. Він показав їм це якомсь уранці, коли шхуни спробували виплисти в море. Перша йшла «Валетта»; її вів на кодолі вельбот з полоненими фуатінцями. Гриф з Людиною-Цаном стежили за нею з-за безпечною прискалка на висоті триста футів. Поряд лежали їхні рушниці, а також голешка з ватри й велика в'язка динамітних паличок зі шпурами та детонаторами. Коли човен підійшов під кручу, Маурірі похитав головою.

— Це наші брати. Ми не можемо стріляти.

На прові «Валетти» було кілька Грифових матросів. Коло стерна теж стояв райтеець. Пірати заховалися в каюті чи на другій шхуні, за винятком одного, що стояв серед палуби з рушницею в руках. Щоб захиститися, він щільно притулив до себе королевіну дочку Наумоо.

— То головний чорт,— прошепотів Маурірі,— а очі в нього блакитні, як у тебе. Він страшна людина. Бачиш? Він обіймає Наумоо, щоб ми не могли в нього стріляти.

Легенький вітерець та приплив, що саме почався, заважали шхуні, і вона посувалася поволі.

— Ви розумієте по-англійському? — гукнув Гриф.

Чоловік здригнувся, підняв рушницю і глянув угору. В його рухах було щось швидке й котяче; на обличчі з червопястою, як то звичайно в білявих людей, засмагою малювалося люте завзяття. То було обличчя вбивці.

— Так,— відповів він.— Чого вам треба?

— Вертайтеся назад, або я висаджу вашу шхуну,— перестеріг його Гриф. Він дмухнув на голешку й прошепотів: — Скажи Наумоо, хай випручається від нього та біжить на прову.

З «Громовика», що йшов слідом за «Валеттою», почали стріляти, і кулі запороздали в кручу. Ван-Асвельд зухвало зареготався, а Маурірі щось гукнув по-своєму Наумоо. Коли шхуна підійшла під саму скелю, Гриф побачив, як Наумоо вирвалася з піратових рук. Ту ж мить він притулив голешку до сірника, застромленого в кінець корот-

кого шнура, виліз зі свого захистку й шпурнув динаміт вниз. Ван-Асвельд знову зловив жінку й борсався з нею. Людина-Цап, навівши на нього рушницю, чекав. Динаміт ударився об палубу цілою в'язкою, підстрибнув і відкотився до лівобічного жолобка. Ван-Асвельд побачив вибухівку, на хвилюку завагався, а потім і він і жінка побігли на корму. Людина-Цап вистрілив, але влучив у камбуз. Кулі з «Громовика» посипалися частіше. Обидва чоловіки на Кручі позалазили під захисток і вичікували. Маурірі хотів глянути, що діється вишзу, та Гриф не пустив його.

— Задовгий шнур,— сказав він.— Другим разом уже знатиму.

Минуло півхвилини, поки вибухнуло. Що сталося після того, вони не бачили, бо з «Громовика» вже добре націлилися на Кручу й стріляли безперестанку. Один раз Гриф уважився виглянути, і як стій кілька куль бренькнуло йому над вухом. Проте він устиг помітити, що «Валетта» з проламаним правим облявком і зірваним поруччям хилилася й потопала, рухаючись за течією назад до гавані. Пірати й жінки, що ховалися в каюті на «Валетті», тепер під захистком стрілянини підпливали до «Громовика». Фуатінці, що тягли шхуну, відчепили кодолу, повернули назад і шалено гребли до південного берега.

З пересицу озвалися чотири рушниці. Отже, Браун зі своїми людьми пробрався лісом до берега і собі взявся допомагати. Вогонь трохи вщух, і Гриф та Маурірі теж прилучилися до стрілянини. Але дарма тільки витрачали кулі, бо пірати на «Громовику» стріляли з-за палубних надбудов, та й вітер з припливом посували шхуну в глиб гавані. Від «Валетти» вже й знаку не лишилося; вона зникла в глибокому кратері.

Рауль Ван-Асвельд зробив дві речі, що свідчили про його розум та розважність,— аж навіть Гриф похвалив його. Вогнем із «Громовика» він присилував утікачів-фуатінців повернути назад і спокоритися йому. Водночас він послав човном половину своїх горлорізів на берег, щоб не дати Брауні добратись у глиб острова. Стрілянину чути було цілий ранок; Гриф догадався, що Брауна загнано на другий бік Великої Кручі. Становище не змінилося — одне тільки, що загинула «Валетта».

Але місце на Великій Кручі мало й неабиякі вади. Там не було ані їжі, ані води. Впродовж кількох ночей, тількино сутеніло, Маурірі з одним раятейцем пливли до другого краю бухти по харчі. Та ось настала ніч, коли спалахнуло світло на воді й залунали постріли. Відтоді Велику Кручу відрізано вже й з боку моря.

— Нічого собі становище,— зауважив Браун, який дістав нагоду вдосталь натішитись пригодами в південних морях, що про них так багато начитався.— Ми їх тримаємо в руках, а Рауль нас. Він не годен утекти, а ми можемо повмирати з голоду, поки його стерегтимемо.

— Якби дощ, то води натекло б у кожную заглибину,— сказав Маурірі, коли вони пробули першу добу без води.— Великий брате, сьогодні вночі ми з тобою добудемо воду. На це спроможні тільки дужі люди.

Тої ночі Маурірі з Грифом узяли калабаші * з щільними затичками, кожний на квартиру місткістю, і спустилися до моря узбіччям, поверненим до пересипу. Вони відпливли від берега футів на сто. Десь неподалік то сплескувало весло по воді, то вдарялося в човен, то часом спалахував сірник, як хтось на сторожових човнах запалював цигарку або люльку.

— На калабаші й чекай тут,— прошепотів Маурірі.

Обернувшись, він пірнув у глибину. Гриф занурив обличчя у воду й стежив, як за Маурірі світився фосфоричний слід, далі потьмянів і зник. Минула довга хвилина, поки Маурірі нечутно виринув поруч Грифа.

— На, пий!

Калабаш був повний, і Гриф напився свіжої прісної води, добутої з солоної безодні.

— Там б'є джерело,— сказав Маурірі.

— На дні?

— Ні, до дна ще далеко, так як до вершини гори. А джерело на п'ятдесят футів завглибшки. Спускайся вниз, доки відчуєш холод.

Кілька разів удихнувши та видихнувши повітря, як роблять норці, Гриф теж пірнув. Вода була солона й тепла. Потім, досить уже глибоко, вона помітно похолоднішала й зробилася не така солона. Тоді враз він опинився в холодній підземній течії. Гриф вийняв з калабаша затичку, і прісна вода забулькала, вливаючись у посудину. Непода-

лік, наче морський привид, неквапом пропливла величезна рибина, лишаючи за собою ясний фосфоричний поблиск.

Після того Гриф зостався на поверхні й тримав калабаші, що дедалі важчали, бо Маурірі брав їх один по одному й наповнював водою.

— Тут є акули, — сказав Гриф, пливучи назад до берега.

— Пхе! — відповів Маурірі. — Ті акули їдять рибу. Ми, фуатінці, тим акулам брати.

— А тигрячі акули? Я їх теж тут бачив.

— Ну, коли прийдуть тигрячі акули, великий брате, то ми сидітимем без води, хіба що дощ піде.

VII

Через тиждень Маурірі та один раятеєць, що плавали по воду, вернулися з порожніми калабашами. У гавані з'явилися тигрячі акули. Наступного дня люди на Великій Кручі мучилися від спраги.

— Треба спробувати, — сказав Гриф. — Цієї ночі я попливу з Маутау. А завтра ти, брате, з Тегаа.

Гриф устиг добути лиш три кварта, коли вихопилися тигрячі акули й нагнали їх. На Кручі було шестеро чоловік, отже, на кожного припало по півкварти води, а в цілоденну тропічну спеку людині цього замало. Наступної ночі Маурірі й Тегаа повернулися зовсім без води. І другого дня Браун спізнав, що таке спрага, коли губи репаються до крові, піднебіння вкривається густим слизом, а спухлий язик не вміщається в роті.

Смерком Гриф з Маутау вирушили по воду. Вони по черзі пірнали в глибину до холодного прісного струменя і, поки наповнювалися калабаші, самі пили досхочу. З останнім калабашем випало пірнати Маутау. Гриф з поверхні води бачив, як замигтіли морські привиди, і з фосфоричних слідів угадував, що там почалася трагічна боротьба. Назад він повертався вже сам, але не випустив кошовного тягару — повних калабашів.

Ізкі в них теж було обмаль. На Кручі нічого не росло. Унизу, де гримів прибій, до неї поприсмоктувалося повно черепашок, але туди годі було дістатися таким урвищем. Часом в розпадинах траплялося знайти протухлих м'якухів і морських їжаків. Інколи щастило впіймати фрегата або ще якогось морського птаха. Раз на принаду з фрега-

тового м'яса попала їм на гачок акула. Вони зужили акуляче м'ясо теж на принаду і зловили ще кількох акул.

Але на воду в них і далі була страшенна скрута. Маурірі молився цациному богові, щоб дав дощ. Тауте молився місіонерському богові, а двоє його наврених земляків зробилися відступниками й волали до своїх колишніх поганських божків. Гриф усміхався і щось обмірковував, а Браун, як очі ставали йому наче божевільні, а почорнілий язик не вмщався в роті, лаяв усе на світі. Найбільше він кляв грамофон, що прохолодними вечорами вигравав на палубі «Громовика» священні гімни. Особливо він скаженів від одного з них: «Де не сміються й не сумують». Цей гімн, мабуть, вельми подобався на шхуні, бо грали його найчастіше. Браун, майже непритомний з голоду і спраги, отупілий від муки, міг лежати на камінні і байдуже слухати бренькання укулеле, тобто гітари, та співу вайнейських жінок. Але він просто навіснів, коли понад водою лунали голоси церковного хору. Одного вечора розбитий тенор підхопив спів і завів разом з грамофоном:

Де не сміються й не сумують,
Там скоро буду я.
Де вже не сплять і не працюють,
Не живуть, не сіють, не мудрують,
Там скоро буду я,
Там скоро буду я.

Тоді Браун підвівся, взяв рушницю й заходився наосліп стріляти в шхуну. Там зиявся чоловічий і жіночий регіт, а з пересипу у відповідь теж посипалися кулі. Однак розбитий тенор не перестав співати, а Браун стріляв, аж поки грамофон замовк.

Тої ночі Гриф і Маурірі повернулися з одним тільки калабашем води. На Грифовому плечі бракувало дюймів шість шкіри. То акула черкнула його своєю шорсткою лускою, коли він тікав від неї.

VIII

Одного дня, рано-вранці, коли сонце ще не палило з усієї сили, від Рауля Ван-Асвельда прийшла пропозиція почати переговори.

Її приніс Браун із сторожового поста, влаштованого серед бескиддя за сто ярдів нижче. Гриф саме сидів навпочіпки біля невеличкого багаття і смажив шматок акуля-

чого м'яса. Останню добу їм поталанило. Вони пазбирали подоростів та морських їжаків, Тегаа вціпив акулу, а Маурірі великого восьминога в тій ущелині, де вони тримали динаміт. Крім того, за ніч їм пощастило двічі принести води, поки тигрчі акули їх винюхали.

— Каже, що хоче прийти до нас та побалакати,— пояснив Браун.— Але я знаю, чого тій тварюці треба. Йому кортить подивитись, чи скоро ми тут повмираємо з голоду.

— Ведіть його сюди,— сказав Гриф.

— І ми його в'ємо,— радісно вигукнув Людина-Цап.

Гриф похитав головою.

— Але ж він убивця, великий брате, він тварюка й чорт,— обурився Людина-Цап.

— Ні, брате, ми його не в'ємо. Не можна ламати свого слова, такий у нас звичай.

— Безглуздий звичай.

— А все ж то наш звичай,— поважно відповів Гриф, перевернувши на жару шматок акулини і, помітивши, якими жадібними очима дивиться на м'ясо Тегаа, додав: — Не показуй, що ти хочеш їсти, коли прийде головний чорт. Удавай, ніби ти навіть не знаєш, що таке голод. Звари ось цих морських їжаків, а ти, великий брате, приготуй восьминога. Ми запросимо головного чорта на сніданок. Нічого не лишайте, готуйте все.

Коли Рауль Ван-Асвельд надійшов разом із здоровезним ірландським тер'єром, Гриф, що й далі смажив м'ясо, підвівся йому пазустріч. Рауль не простяг руки, вчасно збагнувши недоречність такого жесту.

— Здорові були! — сказав він.— Я багато чув про вас.

— А я б радий був про вас нічого не чути,— відповів Гриф.

— Я також,— не розгубився той.— Спершу, поки не довідався докладно, я гадав, що переді мною звичайний собі капітан торговельної шхуни. Тим-то вам і пощастило мене замкнути.

— А мені соромно признатись, що я не оцінив був вас як слід,— усміхнувся Гриф.— Думав, так собі, морський людожкка, аж воно чистий пірат і душоуб. Через це й утратив свою шхуну. Отже, ми, власне, квити.

Навіть крізь засмагу видно було, як Раулеве обличчя спалахнуло, проте він стримався. Він перебіг очима по їжі та повних калабашах, але не показав свого подиву. Він був високий, стрункий і гарної статури. Гриф, розгля-

даючи прибульця, намагався з лица вгадати його вдачу. Очі Раулеві дивилися владно й пильно, але трошки за- близько були посаджені — не западто, а все ж таки вони порушували пропорційність, як узяти на увагу його широке чоло, міцне підборіддя та дужі вилицюваті щелепи. Міць! Так, його обличчя було сповнене сили, а проте Гриф певиразно відчував, що цьому чоловікові чогось бракувало.

— Ми обоє дужі люди,— сказав Рауль, уклонившись.— Сто років тому ми могли б змагатися за цілі імперії.

Гриф і собі вклонився.

— Так, сто років тому ми могли б вирішувати їхню долю. А пині ми, на жаль, сваримось, бо порушено коло- ніальні закони тих імперій.

— Усе йде за вітром,— сентенційно зауважив Рауль, сідаючи.— Їжте собі. Я не перешкоджатиму вам.

— Може, й ви з нами? — запросив Гриф.

Прибулець пильно глянув на нього й згодився.

— Я геть спітнів,— сказав він.— Можна мені вмитися?

Гриф кивнув і загадав Маурірі принести калабаш. Квар- та коштовної рідини марно вилилась на землю. Рауль зиркнув у вічі Люднін-Цапові, але нічого не добачив, опріч млявої байдужості.

— Собака хоче пити,— сказав Рауль.

Гриф кивнув, і другого калабаша подали собаці.

Рауль знову вдвлявся в очі тубільцям і нічого в них не добачив.

— Шкода, що не маємо кави,— вибачився Гриф.— Вам доведеться пити звичайну воду. Подай калабаш, Тегая. Покуштуйте цієї акулини. В нас є ще восьмніг, морські їжаки та салата з водоростів. Ось тільки нема фрегата. Хлопці вчора поледачилися і не пішли на лови.

Гриф був такий голодний, що міг би їсти цвяхи, присма- чені салом, проте жував неохоче й кидав шматки собаці.

— Ніяк ще не звикну до цього примітивного харчу,— зітхнув він, сідаючи віддалік.— От консервів, тих, що ли- шилися на «Громовику», я з'їв би, а цієї погані...— Він узяв з півфунта смаженої акулини й кинув собаці.— Та, мабуть, звикну, коли ви ще не хочете здаватись.

Рауль прикро засміявся.

— Я прийшов запропонувати умови,— наголосив він.

Гриф похитав головою:

— Які можуть бути умови! Я тримаю вас за чуба й не думаю випускати.

— Гадаєте, що запакували мене в цій дірці? — скрикнув Рауль.

— Авжеж, живий ви звідси не вийдете, хіба що в подвійних кайданах.— Гриф задумливо глянув на свого гостя.— Мені не первина мати діло з таким, як ви. І я гадав, що від вашого братчика давно вже очищено південні моря. Аж на тобі, ви ще є,— так би мовити, своєрідний анахронізм. Ви пережиток, і нам треба від вас звільнитися. Я порадив би вам вернутися на шхуну та вистрілити собі в скроню. Це єдиний спосіб уникнути того, що на вас чекає.

Таким чином переговори, принаймні для Рауля, нічого не дали,— він повернувся до своїх, переконаний, що люди на Великій Кручі можуть протриматися хоч би цілий рік. Однак він швидко змінив би свою думку, якби побачив Тегаа та райтейців ту мить, коли він зник за скелями: вони лазили по камінню й обсмоктували та обгризали недоїдки, що їх залишив собака.

ІХ

— Нині доведеться нам поголодувати, брате,— сказав Гриф,— але це краще, ніж потім довго мучитися з голоду. Після того, як головний чорт побенкетував з нами й досхочу напився доброї води, він довго не залишиться на Фуатіно. Може, вже й завтра він спробує виїхати. Сьогодні ми з тобою, Маурірі, почуватимемо по той бік Кручі. Тегаа влучно стріляє, то й він піде з нами, якщо здолає туди дістатись.

З усіх райтейців лише Тегаа вмів так добре лазити по скелях, щоб зважитись на той небезпечний перехід. Удосвіта він уже примостився в захищеній камінням заглибині, ярдів за сто праворуч від Грифа й Маурірі.

Першою пересторогою їм була стрілянина на пересипу: то Браун з двома райтейцями подав знак, що пірати відступають, і переслідував їх лісом аж до берега. В своєму орлиному гнізді на Кручі Гриф ще чекав цілу годину, поки з'явився «Громовик», прямуючи до протоки. Як і раніш, попереду у вельботі пливли полонені фуатінці. Коли вони повільно посувалися під Кручею, Маурірі з Грифогового наказу гукнув їм, що вони мають робити. Біля Грифа лежало кілька добре скручених в'язок динамітних паличок з дуже короткими шнурами.

На палубі «Громовика» було людно. На прові з рушницею в руках серед матросів-раятейців стояв пірат, що в ньому Маурірі впізнав Раулевого брата. Далі коло стерничого — ще один. До нього, станом до стану, була припнута стара королева Матаара. По другий бік стерничого стояв капітан Глас із рукою на черезплічнику. Посередні, так само, як і перше, влаштувався Рауль, ховаючись за прив'язану до нього Наумоо.

— Доброго ранку, Грифе! — гукнув Рауль.

— А я ж вас попереджав: ви покинете острів хіба що в подвійних кайданах, — сумовито озвався до нього Гриф.

— Ви не зважтесь повбивати всіх своїх людей, що тут на шхуні, — відказав той.

Шхуна посувалася поволі, поштовхами, так, як гребли люди в човні, і була вже майже під самою Кручею. Фуатінці їй дали гребли, проте не налягали на весла, і той, що стояв на прові, зараз же навів на них рушницю.

— Кидай, великий брате! — гукнула Наумоо фуатінською говіркою. — Душа моя в горі, і я бажаю смерті. В нього ніж готовий перетяти шворку, але я його затримую. Не бійся, великий брате. Кидай лише мерщій і прощай!

Гриф завагався, потім опустив голівешку, що її вже роздмухував.

— Кидай! — умовляв його Людина-Цап.

Але Гриф усе вагався.

— Великий брате, якщо вони вийдуть у море, все одно Наумоо вмере. І решта всі! Що важить її життя проти багатьох?

— Якщо кинете динаміт або хоч стрільнете, то ми тут усіх повбиваємо, — гукнув їм Рауль. — Я переміг вас, Грифе. Ви не можете вбити цих людей, а я можу. Цить ти!

З останніми словами він удався до Наумоо, яка кричала щось по-тубільчому. Рауль став дунити її за шию, щоб мовчала, а вона, вчепившись у нього обіруч, благально дивилась на Грифа.

— Кидайте, Грифе, хай їм біс! — низьким басом гримнув капітан Глас. — Вони паскудні вбивці, і в каюті їх повно.

Пірат з припнутою старою королевою обернувся й навів рушницю на капітана Гласа, і тоді Тегаа, націлившись на нього зі своєї позиції, цотце на гачок. Рушниця впала

піратові з рук; на його обличчі проступив страшенний подив, коли ноги під ним уклякнули й він гепнувся на палубу, а за ним і прив'язана до нього королева.

— Ліворуч! Круто ліворуч! — гукнув Гриф.

Капітан Глас удвох з канаком крутнули стерно, і «Громовик» повернув провою до Кручі. Посеред шхуни Рауль усе ще борсався з Наумоо. На поміч йому кинувся брат. Тегаа й Людина-Цап разом вистрілили в нього, але не влучили. Ту мить, як Раулів брат приставив рушницю просто до тіла Наумоо, Гриф торкнувся головошккою сірника, ввіткнутого в кінець шнура. Коли він обома руками шпурнув важку в'язку динаміту вниз, гримнув постріл. Наумоо звалилась додолю, і водночас упав динаміт. Цього разу шнур був короткий, саме вчас. Динаміт вибухнув, тількино долетівши до палуби, і та частина «Громовика», де стояли Рауль, його брат і Наумоо, зникла безслідно.

У шхуні пробило облавок, і вона відразу почала осідати. На прові всі раятейці пострибали у воду. Капітан Глас копнув ногою в лице першого чоловіка, що вистрибнув східцями з каюти, але ті, що тікали слідом, звалили його додолю й пробігли по ньому потоптом. Зараз же за піратами вихопились нагору ваїнейські жінки і теж пострибали за борт. А «Громовик» усе осідав, аж нарешті досяг кілем дна коло самісінької Кручі. Над водою стриміли тільки верхівки щогл.

Згорі Грифові добре було видно все, що діялося під водою. Він побачив, як Матаара на сажневій глибині відв'язалася від мертвого пірата і випливла на поверхню. Вистромивши з води голову, вона вгледіла за кілька ярдів далі капітана Гласа, що не годен був плисти й потопав. Королева, хоч була вже й стара, але острів'янка: вона підпливла до капітана і, підтримуючи його на поверхні, змогла добутися до щогл, які стриміли з води.

На воді серед темних голів полінезійців мелькало п'ять білявих та рудих. Гриф, з рушницею наготові, чекав, коли можна буде стрільнути. Людина-Цап теж націлився і за хвилину влучив. Вони побачили, як одне тіло поволі поринає вглиб. Але довершили помсту над ними матроси-раятейці, здорові й дужі, що плавали, наче риба. Вони швидко кинулися туди, де вигулькували біляві й руді голови, вхопили чотирьох живих ще піратів, затягли глибоко під воду й потопили, мов цуценят.

За десять хвилин усе скінчилося. Жінки з Ваїнею, сміючись і галасуючи, чіплялися за вельбот, що тягнув був на кодолі шхуну, а матроси-раятейці чекали на команду, зібравшись круг салінгів, за які трималися капітан Глас і Матаара.

— Бідолашний «Громовик»,— журився капітан Глас.

— І зовсім не бідолашний,— відказав Гриф.— За тиждень ми його витягнемо, полагоди́мо борт і попливемо далі.— А тоді звернувся до королеви: — Як себе почуваш, сестро?

— Наумоо вмерла, брате, Мотуаро вмер, але Фуатіно знову наш. День допіру почався. Моє слово буде переказане всьому моєму народові в горах, де живуть кози. І сьогодні ввечері ми знов питимем і гулятимем у Великій Хижі, так, як ще ніколи не гуляли.

— Їй давно вже слід було покласти нові шпангоути,— мовив капітан Глас.— Але хронометри будуть уже негодящі до самого кінця подорожі.

— Щиро казати, я трохи боюсь везти вас на Новий Гібон,— признався Девід Гриф.— Бо нам пощастило дечого там досягти тільки тоді, як ви та англійці пішли звідти й дали мені змогу діяти на власну руку.

Валенштайн, німецький резидент із Бугенвілю *, налив собі повну шклянку віскі з содовою і всміхнувся.

— Скидаємо шапки перед вами, містере Грифе,— сказав він бездоганною англійською мовою.— Ви зробили чудо на тому чортовому острові. Ми й не збираємося втручатись. Бо то справді острів чортяк, а старий Кого — з усіх чортів чорт. Ми ніколи не могли порозумітися з ним. Він страшений брехун, але не дурень. Сутній чорнопикий Наполеон, такий собі мисливець за головами, людожер — Талейран. Пам'ятаю, як шість років тому я дістався туди на англійському крейсері. Тубільці, звісно, повтікали в зарослі, але ми знайшли кількох, що не змогли сховатися. Серед них була остання дружина Кого. Її підвішено за руку, і вона дві доби так висіла на сонці. Ми її відчепили, та вона однаково вмерла. Ще три жінки ми знайшли по шию занурених у холодний струмок. Їм перебито всі кістки й повикручувано суглоби. Кажуть, піби така процедура робить м'ясо ніжнішим. Вони були ще живі. Надзвичайно витривалий люд. Одна жінка, найстарша, ще днів десять конала. Оце такими ласощами харчувався Кого. Та й не дивина, бо він просто дика тварюка. А от як ми його вкоськали — це вже нам годі збагнути.

— Я б не сказав, що ми його таки вкоськали,— відповів Гриф.— Хоч він вряди-годи приходить до нас і бере їжу з наших рук.

— Ми з своїми крейсерами й цього не досягли. Німці та англійці його навіть не бачили. Ви були перший.

— Ні, перший був Мактевіш,— заперечив Гриф.

— Еге ж, пам'ятаю його... невеличкий, сухенький шотландець.— Валенштайн надпив віскі.— Його, здається, прозвали Миротворцем.

Гриф кивнув.

— Кажуть, що він отримує від вас більшу платню, ніж я або англійський резидент.

— Мабуть, що так,— визнав Гриф.— Ви не ображайтеся, але він справді вартий такої платні. Він завжди там, де пахне колотнечею. Він чарівник. Без нього я й досі не влаштувався б у Новому Гібоні. Тепер він на Малейті засновує мені плантацію.

— Першу?

— Так. На цілій Малейті немає навіть торговельної факторії. Вербівники й досі вживають там критих човнів та обсновують їх навколо колючим дротом. А тепер там росте плантація. За півгодини ми будемо на місці.— Він передав гостеві бінокля:— Онде ліворуч від бунгало новітки на човни. Далі стоять бараки. А праворуч — копрові повітки. Ми вже потроху сушимо копру. Старий Кого настільки цивілізувався, що примушує своїх людей посити пам горіхи. А там бачите — гирло струмка, де ви знайшли тих трьох жінок.

«Диво» на всіх вітрилах мчало до пристані. Воно ліниво підіймалося й падало на гладеньких хвилях, вода за кормою бралася брижами. Закінчувалась пора дощів; повітря було важке й пасичене тропічною вогкістю, а небо густо вкрите олив'яними, безформними хмарами. Вони сповили острів сірою імлою, що крізь неї ледь проступали обриси берега й вершини гір. На одному з місів сяяло палюче сонце, на другому, може, за якусь миль, здіймався шквал і ливма лив дощ.

Оце й був Новий Гібон, вологий, родючий, дикий острів, що лежав за п'ятдесят миль у завітрянний бік від Шуазелю. Географічно він належав до Соломонових островів, а політично — по ньому якраз проходила межа німецького й англійського впливу, тому його спільно контролювали обидва резиденти. Однак контроль той існував тільки на папері в колоніальних департаментах обох країн, насправді ж його ніколи й не було. У давні часи ловці трепангів обминали цей острів, скупники сандалового дерева, зазнавши тут лихих пригод, махнули на нього рукою. Вербівникам не пощастило взяти звідси жодного тубільця, а після того,

як на шхуні «Дорсет» перерізано всю команду, ніхто з них уже й не потикався на острів. Згодом одна німецька компанія спробувала заснувати на Новому Гібоні кокосову плантацію, але відмовилася від цієї спроби, коли кілька управителів і багато наwerbованих робітників наклали там головами. Німецькі й англійські крейсери не годні були парозумити дикунів. Чотири рази місіонери бралися мирно завойовувати острів, і чотири рази забиралися звідти — то від хвороб, то від різанини. Знов і знов наїздили крейсери втихомирювати острів, і все намарне. Людожери щоразу ховалися в зарості й сміялися собі з гарматних пострілів. Коли військові кораблі відходили, тубільці легко набудували нових очеретяних хатин замість поцалених і ставили наново свої старосвітські печі.

Новий Гібон — чималий острів: сто п'ятдесят миль завдовжки та миль сімдесят завширшки. З завітрянного боку його берег мов залізом закутий: ніде ані пристані, ані затоки. Жили на ньому десятки пересварених між собою племен, принаймні перед тим, як з'явився Кого. Силою зброї та хитрою політикою він, як той Камегамега*, з'єднав більшість племен у спілку. Кого не дозволяв своїм підданцям заходити в стосунки з білими і цілком слушно, оскільки йшлося про те, щоб його парод зміг вижити. Після того, як відійшов останній крейсер, він панував на острові сам-один, аж поки з'явився Гриф з Мактевішем Миротворцем, приставши до пустельного берега, де колись стояли німецькі бунгало, бараки та житла англійських місіонерів.

Тоді почалися війни, що змінювалися короткими удаваними замиреннями. Невеличкий худорлявий шотландець знав, і як зчиняти різанину, і як її заспокоювати. Він не задовольнився самим узбережжям, а понавозив лісовиків з Малейти і рушив вепрячими стежками в глиб пралісу. Він спалював села доти, доки ватагові набридло їх відбудувати, а коли ще він узяв у полон його старшого сина, то врешті домігся переговорів зі старим Кого. Саме тоді Мактевіш установив таксу на голови. За кожного вбитого із своїх він пообіцяв брати десять тубільчих голів. Коли Кого пересвідчився, що шотландець — людина слова, на острові вінець кінцем запаував справді мир. А Мактевіш тим часом збудував бунгало й бараки, повирубав ліс уздовж берега і заклав плантацію. Опісля він подався миротворцем на атол Тасман, де лютувала чорна віспа і де знахарі

казали, що до пошесті спричинилася Грифова плантація. Через рік його знов покликано наводити лад на Новому Гібоні; Кого, мусивши заплатити двісті тисяч кокосових горіхів штрафу, вирішив, що краще вже додержувати миру та продавати горіхи, аніж віддавати їх задарма. Та й ущух у ньому вже молодечий запал. Він постарішав, та ще й став кульгати на одну ногу, бо куля з англійської рушничці прошила йому литку.

II

— Я знав одного чолов'ягу на Гаваях,— сказав Гриф,— головного наглядача на цукровій плантації, то він орудував у таких випадках молотком і десятипенсовим цвяхом.

Вони сиділи на широкій веранді й дивилися, як Ворс, тутешній управитель, лікував хворих. Їх було душ дванадцяттеро — все хлопці з Нової Джорджії. Того, котрий скаржився на зуб, залишили насамкінець. За першою спробою у Ворса нічого не вийшло. Одною рукою він утирав з чола піт, а другою вимахував обценьками.

— І, мабуть, не одному щелепу потропив,— похмуро буркнув Ворс.

Гриф похитав головою. Валенштайн усміхнувся і звів брови.

— Принаймні сам він казав, що ні,— пояснив Гриф.— Навпаки, він зацвняв мене, що завжди вибиває зуба з першого разу.

— Я сам бачив, як воно робиться, коли служив за другого помічника,— озвався капітан Ворд.— Наш старий уживав паклювального молотка й крицевої швайки. Той теж витягав зуба відразу: стукне, і зуба як не було.

— А я за обценьки,— буркнув Ворс, знов засовуючи своє знаряддя хворому в рот. Коли він смикнув, тубілець застогнав і зірвався на рівні ноги.— Допоможіть хто-небудь, потримайте його, хай не встав,— попросив управитель.

Гриф з Валенштайном з обох боків ухопили нещасного й притисли до стільця, а він випрочувався й стискував зубами обценьки. Усі гуртом хиталися назад і вперед. Від спеки й натуги вони геть спітніли. Тубілець теж спітнів, але з нестерпучого болю. Він перекинув стільця, на якому сидів. Капітан Ворд на мить спинився налити собі чарку і порадив тим, що вовтузились коло хворого, набратися

духу. Ворс благав своїх помічників ще трохи докласти сили, а сам крутнув зуба так, аж він хруснув, а тоді ще раз смикнув.

За тим ділом ніхто й не помітив невеличкого тубільця, що, кульгаючи, зійшов східцями, спинився на порозі й став зацікавлено дивитися, що вони роблять. Кого був консерватор. Його батьки не носили ніякої одежі, тож і він не мав на собі нічого, навіть пов'язки на клубках. Сила порожніх дірок у носі, в губах та у вухах показувала що колись він любив оздоби. Вуха внизу, щоправда, були розідрані, але про величину дірок свідчили шматки лемішкуватого м'яса, що звисали до самі плечі. Нині він дбав тільки про корписть, і в одній з п'яти чи шести менших дірок у правому вусі застромив коротеньку глиняну люльку. Він був підперезаний дешевим поясом із штучної шкіри, а за ним блищало лезо довгого ножа. До пояса причеплений був бамбуковий кошик з бетелем. У руці він мав коротку снайдерівську рушницю великого калібру. Годі й описати, який він був брудний, та ще весь у близнах; серед них найгіршої завдала йому куля, яка наполовину зсушила литку. По запалому роті знати було, що в нього лишилося небагато зубів. Обличчя й тіло йому зморщилося і змізерніло, маленькі, близько посаджені чорні очі скидалися на намистинки; вони були дуже блискучі й разом з тим неспокійні та жалісні, подібні скорше до мавпячих, аніж до людських очей.

Він дивився, вишкірившись, як хитра мавпа. Звісно, він гішався чужою мукою, бо той світ, де він жив, був повен муки. Йому самому чимало муки припало на долю, а ще більше він завдав її іншим людям. Коли зуб висмикнувся із щелепи, а обценьки, пронизливо шкрябнувши по решті зубів, витягли його з рота, старому Кого аж очі блиснули. Він задоволено подивився на бідолаху, що скорчився тепер на підлозі, тяжко стогнучи й обхопивши голову обома руками.

— Він зараз, либонь, зомліє,— сказав Гриф, нахилившись над жертвою.— Капітане Ворде, будь ласка, дайте йому ковток віскі. Та й ви, Ворсе, краще випийте, ви тремтите, мов той листок.

— Я, мабуть, теж вип'ю,— сказав Валенштайн, утираючи піт з обличчя. Враз він побачив Когову тінь на підлозі, а тоді й самого старого ватажка.— Агов! Це хто такий?

— Здоров, Кого! — лагідно сказав Гриф, але руки йому не простяг, знаючи, що цього не слід робити.

Коли Кого народився, знахарі наклали на нього табу заборонили торкатися до тіла білої людини.

Ворс та капітан Ворд з «Дива» теж привіталися з Кого, але Ворс насунився, побачивши рушницю, бо він якнайсуворіше заборонив лісовикам приходити з вогнепальною зброєю на плантацію. Це теж було табу. Адже часом рушниці мали погану звичку вистрілювати цілком несподівано. Управитель плеснув у долоні, і вмент прибіг тубільний служка, завербований на Сан-Крістобалі. Ворс зробив йому знак, і той узяв рушницю в гостя з рук та однією бунгало.

— Кого,— сказав Гриф, знайомлячи його з німецьким резидентом,— це великий пан з Бугенвілю, дуже великий пан, повір мені.

Кого пригадав відвідини не одного німецького крейсерів і всміхнувся, а очі його спалахнули недобрим блиском.

— Не подавайте йому руки, Валенштайне,— попередив Гриф.— Це *тамбо*, розумієте?— Тоді, звернувшись до Кого, мовив: — Далєбі, ти дуже поглядшав. Може, збірешся женитися з повою Мері, га?

— Мій уже занадто старий,— відповів Кого, втомлено хитаючи головою.— Мій уже не любить Мері. Не любить *кай-кай*. Хутко мій уже зовсім помре.— Він промовив і глянув на Ворса, що саме допивав чарку.— Мій любить ром.

Гриф похитав головою.

— Ром для чорних людей *тамбо*.

— А тому хлопцеві не *тамбо*?— відказав Кого, кинувши на хворого робітника, що стогнав на підлозі.

— Він хворий,— пояснив Гриф.

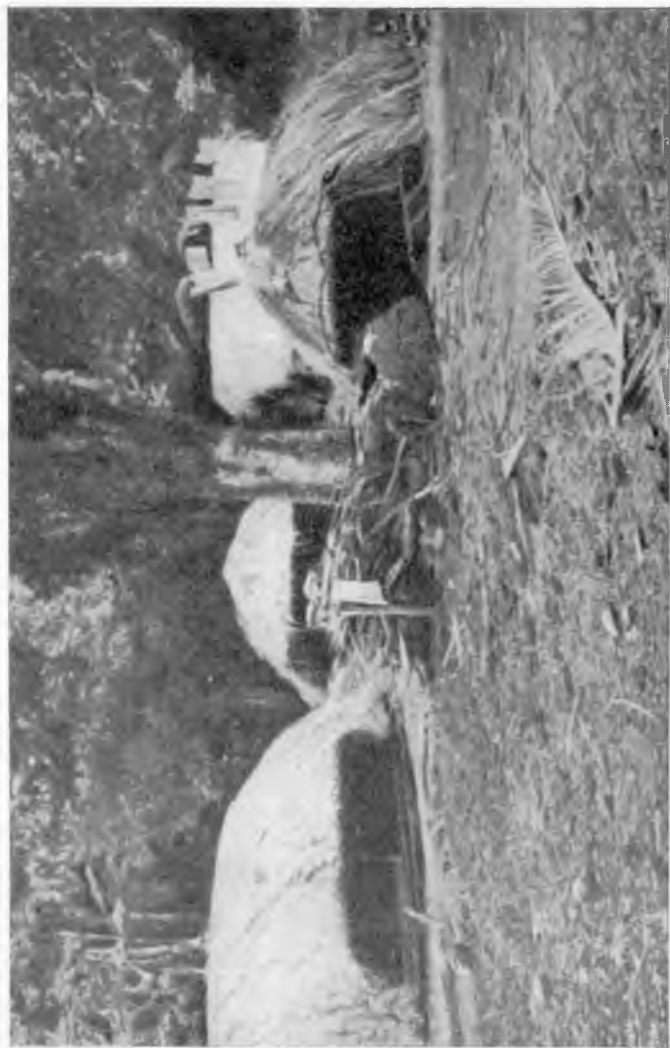
— Мій теж хворий.

— Ти великий брехун,— засміявся Гриф.— Ром — *тамбо*, завжди *тамбо*. Ну, Кого, в нас із цим великим паном буде велика розмова.

Гриф, Валенштайн та старий ватажок посідали на вранді й заходилися обговорювати державні справи. Кого хвалили за те, що він додержував миру, а Кого, раз у раз парікаючи на свою старечу квалість, присягався, що мій той буде вічний. Опісля обмірковували питання про нову німецьку плантацію за двадцять миль далі на узбережжі Землю, звичайно, треба було в Кого купити і заплатити

«Фуатінські чорти». Худ. Ян Бліш.

Очеретяні хатки на о. Тонга. Фото.

неї тютюном, ножами, намистом, люльками, сокирами, зубами морської свині, скойками, словом, усякою всячиною, тільки не ромом.

Поки вони розмовляли, Кого дивився у вікно й бачив, як Ворс змішує ліки та знов становить пляшки до аптечної шафи. Він бачив також, що, закінчивши працю, управитель випив чарку віскі. Кого добре придивився до пляшки. Але хоч він після наради очікував ще добру годину, йому так і не випало нагоди побути самому. Коли Гриф з Ворсом почали розмову про ділові справи, Когові увірвався терпець.

— Мій піде на шхуну,— заявив він і пошкандибав надвір.

— Як змізерніли нині володарі,— засміявся Гриф.— Важко повірити, що це той самий Кого, найлютіший душогуб на Соломонових островах, той, хто все своє життя борювався проти двох наймогутніших на світі держав. А тепер він іде до шхуни, щоб виканючити в Денбі чарку горілки.

III

Востаннє за своє життя комірник із «Дива» пожартував з тубільцем. Комірник сидів у кают-компанії й перевіряв списки краму, який відвозили човнами на берег, коли Кого дійшов східцями і сів проти нього біля столу.

— Мій скоро зовсім помре,— поскаржився старий ватажок, якому тілесні радощі були вже немилі.— Мій не любить жадних Мері, не любить *кай-кай*. Мій зовсім хворий. Близький до кінця.— Кого скрушно замовк, і на обличчі його з'явився вираз тяжкої турботи. Він обережно погладив себе по животі, даючи знаки, що йому болить.— Мій живіт зовсім хворий.— Знову мовчанка, щоб Денбі міг щось запропонувати. Далі довге втомлене зітхання, і нарешті: — Мій любить ром.

Денбі безжально засміявся. Старий людожер уже й раніше канючив у нього горілки, але Гриф і Мактевіш якнайсуворіше заборонили давати тубільцям Нового Гібону спиртові напої.

Лихо в тому, що Кого спізнав смак алкоголю. Замолоду, коли він вирізав усю команду на «Дорсеті», то зазнав солов'ячого сп'яніння, тільки, на жаль, пив він разом з своїм людом, і горілки надовго не вистачило. Пізніше, коли він почав своїх голих вояків руйнувати німецьку плантацію, то

був розумніший і забрав усе питво лиш для власного вжитку. І впивався собі пречудовою мішаниною з усіляких напоїв, починаючи від хінового пива й кінчаючи абсентом та абрикосовою наливкою. Питва того стало надовше, і воно залишило йому спрагу, що не згасала вже ніколи. Як і в усіх дикунів, організм його був схильний до алкоголю і настійливо домагався питва. Та жадоба виливалася в сверблячку й нетерплячість, йому ніби черви тепло й приємно ворушилися в мозкові, а по всьому тілі розливалася млість, якась солодка нестями. Серед сумних буднів старості, коли його вже не тішили жінки та бенкети, коли пригасла давня зненависть до ворогів, він що далі, то більше прагнув живодарчого вогню, який злетіється з пляшок — з найрозмаїтіших пляшок, що так добре були йому в пам'ятку. Віп, було, годинами сидів проти сонця, ковтав слину й скрушно згадував бучну оргію, що її вчинив, знищивши німецьку плантацію.

Денбі поспівчував старому, розпитав, як саме йому болить живіт, і запропонував проносні пігулки та інші нешкідливі пілюлі, облатки й капсули, що були в скриньці з ліками. Та Кого вперто відмовлявся. Колись, захопивши «Дорсет», він був розкусив капсулу з хініном. Крім того, двоє його вояків, покуштувавши якогось білого порошку, попадали і дуже швидко сконали в страшених муках. Ні, він не вірить у ліки. Але те питво, що в пляшках, ті холодно-вогнєві давці молодості, гаряче-палкі творці мрій! Воно й не дивина, що білі люди так дорого їх цінують і не хочуть роздавати.

— Ром дуже добрий,— в одно торочив він жалісно, стомлено, по-старечому терпеливо.

Ось тоді Денбі зробив помилку й пожартував зі старим. Він відімкнув шафу з ліками, що була в Кого за спиною, узяв звідти чотириунцієву пляшку з написом «Гірчична есенція» і вдав, ніби витяг корка й ковтнув рідини; тим часом у дзеркалі він бачив, як Кого, повернувши голову, пильно стежить за ним. Денбі прицмокнув губами, задоволено кашлянув і поставив пляшку на місце. Шафи він не замкнув, сів знову на стілець, а за якийсь час ви йшов на палубу. Спинившись біля східців, він почав прислухатися. Через кілька хвилин тишу порушило важке сопіння й надсадний кашель старого. Денбі посміхнувся сам до себе й неквапом спустився до каюти. Пляшка стояла на своєму місці на полиці, а старий сидів так, як і перше.

Денбі здивувався з його залізної витримки. Рот, губи, язик і горло, напевне, палило йому вогнем, він душився й насилу тлумив кашель, а з очей мимоволі текли сльози й скапували по щоках. Хтось інший від такого трунку кашляв би та душився з півгодини. Але в старого Кого обличчя було зловісно незворушне. Він здогадався, що з нього поглузували, і очі його спалахнули люттю й зненавистю, такою дикою та безмежною, що Денбі аж мороз побіг по шкірі. Кого гордо підвівся.

— Мій собі піде,— сказав він.— Хай човен відвезе мене.

IV

Коли Гриф із Ворсом поїхали верхи оглядати плантацію, Валенштайн сів у великій кімнаті, взяв мастило й шмаття і заходився розбирати та чистити свого автоматичного пістолета. На столі біля нього стояла неодмінна пляшка шотландського віскі й кілька пляшок із содовою водою. Випадково там виявилася одна пляшка, налята до половини, теж із паліпкою «Шотландське віскі», але в ній було рідке мастило, що його Ворс намішав для коней і забув прибрати.

Чистячи зброю, Валенштайн глянув у вікно й побачив на стежці Кого. Старий шкандибав дуже швидко, але, наблизившись до веранди, сповільнив ходу і до кімнати зашшов уже повагом і велично. Він сів і став дивитися, як працює Валенштайн. Хоч йому губи, язик і весь рот вогнем палило, але він того й навзаки не давав. Хвилини через п'ять він озвався:

— Ром дуже добрий. Мій любить ром.

Валенштайн посміхнувся й похитав головою. І саме тоді дикий наноумив його встругнути жарт, останній його жарт із тубільцем. Властиво, на це його підштовхнули ті дві пляшки з однаковими паліпками. Він поклав на стіл недочищеного пістолета й намішав собі добру пайку віскі з содовою. Стоячи між Кого та столом, він непомітно переставив ті дві пляшки, винив свою чарку і, вдавши, ніби чогось шукає, вийшов з кімнати. За дверима він почув, що старий здивовано бурчить і відкашлюється, та коли повернувся назад, Кого сидів так, як і раніше. Але шмаровидла на пляшці поменшало й воно ще колихалося.

Кого відразу підвівся й плеснув у долоні; коли з'явився служник, він зробив знак, що хоче отримати свою рушницю.

цю. Служник узяв зброю і, як заведено, попіс її стежкою перед гостем. Тільки вже вийшовши за ворота, він передав зброю власникові. Валенштайн, осміхаючись, дивився, як старий ватажок шкаандибав берегом до річки.

Не встиг Валенштайн скласти свого пістоleta, як почув гук далекого пострілу. На мить він подумав на Кого, але відразу відкинув цю думку. Ворс і Гриф узяли з собою мисливські рушниці: мабуть, хтось із них стрельнув у голуба. Валенштайн розлігся в кріслі, вдоволено підкрутив жовті вуса й задрімав. Збудив його Ворсів схвильований голос:

— Дзвоніть у великого дзвона! Щосили дзвоніть! Дзвоніть, хай йому грець!

Валенштайн вибіг на веранду й саме побачив, як управитель верхи перестрибнув невисокий паркан і погнався до берега за Грифом, який мчав попереду, мов божевільний. Голосна тріскотнява й дим за кокосовими деревами пояснили йому, що сталося. Горіли бараки та повітки на човни. Коли німецький резидент і собі кинувся до берега, дзвін уже нестямно відзвонював, а від шхуни квапливо відходили човни.

Бараки та вкриті травою повітки на човни, обхоплені полум'ям, горіли, як губка. З кухні вийшов Гриф, несучи за ногу голу тубільну дитину. Голови в неї не було.

— Там і куховарка, — сказав він Ворсові. — Теж без голови. Вона занадто важка, а я мусив швидше тікати.

— Це я винен, — сказав Валенштайн. — Це вчинив старий Кого, бо через мене він випив замість віскі мастила для коней.

— Він, мабуть, подався в хаші, — сказав Ворс, підскочив до коня, сів наохляп і палаштувався їхати. — Там коло річки Олівер. Сподіваюся, Кого не застукав його.

Управитель чвалом помчав поміж дерева. Через кілька хвилин, як обгорілі бараки повалилися додому, Гриф і Валенштайн почули, що Ворс кличе їх до себе. Вони побачили його на березі річки. Ворс, пополотнівши, все ще сидів на коні і нильно дивився на землю. Там лежав труп Олівера, молодого управителевого помічника; важко було його впізнати, бо він був без голови. Навколо, відсапуючись, стояли тубільні робітники, що позбігалися з поля. Гриф звелів їм зробити мари для небіжчика.

Валенштайн, як щирий німець, не тямився з розпачу та каяття. Сльози стояли йому в очах, коли він скінчив ле-

ментувати та почав сипати прокльонами. В ньому спалахнув гнів, такий самий щиро німецький, як і його клятьба. В пестямі він ухопив Ворсову мисливську рушницю, на губах у нього виступила піна.

— Годі, Валенштайне! — суворо сказав Гриф. — Схамеїться і не клейте дурня.

— Невже ви дасте йому втекти? — запально скрикнув німець.

— Він уже втік. Хаці, починаються від самої річки. Можете навіть побачити, де він її перейшов убрид. Він уже на вепрячих стежках. Гнатися за ним — це все одно, що шукати голку в сіні. Та якби ми й зважилися на погоню, то попали б у лапи його людям. Крім того, на стежках повно насток на людей, таких, знаєте, ям, де понатикано кілків, отруєної тернини тощо. Тільки Мактевіш і його лісовики зважуються ступати на ті стежки, та й то троє його людей загинули там останнього разу. Вертаймося до бунгало. Сьогодні ввечері почуєте тріскотню скойок, військових барабанів і всю їхню диявольську музику. Напасти вони не ризикнуть, але нікого не відпускайте від бунгало, містере Ворсе. Ходімо!

Вертаючися стежкою, вони здибали одного тубільця, що ридав ридма.

— Цить! — крикнув на нього Ворс. — Чого ти репетуєш?

— Кого вбив ваші два корова, — відповів той і виразно черкнув пальцем по горлу.

— Зарізав корів, — пояснив Гриф. — Отже, у вас, Ворсе, деякий час не буде молока. Але я подбаю, щоб надіслали кількох корів з Уджі.

Валенштайн не заспокоївся, аж поки на берег дістався Деїбі й розказав про гірничу есенцію. Після того німець навіть побадьорішав, хоча й далі люто крутив жовтого нуса та чотирма мовами лаяв Соломонові острови.

Другого дня вранці з топ-щогли «Дива» видно було, як понад хацями курів дим із сигнальних багать. Кучеряві стовпи здіймалися вгору й передавали тривожну звістку від верховини до верховини й у глиб джунглів. До тієї розмови прилучилися і далекі селища на високих бескеттях, буди навіть Мактевіш ніколи не доходив. З-за річки весь час чулася скажена тріскотнява скойок, а з усіх боків розлігалося в тихому повітрі басове бухкання величезних військових барабанів, зроблених з товстенних стовбурів,

випалених із середини, а потім обтесаних гострими камінцями та морськими мушлями.

— У бунгало вам нічого не загрожує,— сказав Гриф управителеві.— Мені треба поїхати до Гувуту. Вони не зважаться напасти на вас на голому місці. Не відпускайте від себе робітників. Припиніть рубати ліс, поки все митеться. Вони знищать усіх, кого ви пошлете на роботу. І хоч би що, не дайте заманити себе в хащі. Якщо Кого затагне вас туди, то всіх перереже. Вам треба тільки зачекати на Мактевіша. Я його пришлю з загоном малейських лісовиків. Він єдиний, хто може увійти в самий ліс. А поки він приїде, залишу з вами Денбі. Що ви скажете, містере Денбі? Мактевіш прибуде сюди на «Ванді», а ви потім сядете на неї і повернетесь на «Диво». Капітан Ворд уже якось обійдеться цим разом без вас.

— Я сам хотів попросити вас про це,— відповів Денбі.— Я й не сподівався, що таке завариться через жарт. Бачите, в певному розумінні це моя вина.

— І моя теж,— упав йому в слово Валенштайн.

— Але ж почав я,— наполягав комірник.

— Може, ви й почали, але я повів справу далі.

— А Кого її докінчив,— сказав Гриф.

— Ну, хоч там як, а я теж залишуся тут,— сказав німець.

— Я гадав, що ви поїдете зі мною до Гувуту,— заперечив Гриф.

— Я б і поїхав. Але обов'язок велить мені лишитися. До того ж я вчинив дурницю. Тому я лишуся й докладу всіх зусиль, щоб знову навести тут лад.

V

З Гувуту Гриф послав Мактевішеві докладні інструкції вербівничим кечем, який саме відходив до Малейти. Капітан Ворд поплив на «Диві» до островів Санта-Крус, а Гриф позичив в англійського резидента вельбот з командою ту більших в'язнів і переплив протоку до Гвадалканару, наміряючись оглянути пасовиська за Пендуфріном.

Через три тижні при доброму вітрі та під усіма вітрилами він спритно обминув коралові острівці й сколихнув гладеньку поверхню Гувутської затоки. У гавані не було нікого, тільки біля рифу стояв невеличкий кеч. Гриф уні

знав «Ванду». Вона, очевидно, допіру прибула з боку Тулагі, бо її тубільна команда ще прибирала вітрила. Гриф підплив до неї, і сам Мактевіш простяг йому руку, допомагаючи перелізти через поруччя.

— Що сталося? — запитав Гриф. — Ви ще туди не їздили?

Мактевіш кивнув:

— Уже й повернувся. На борту все гаразд.

— А на Новому Гібоні?

— Усе так, як я залишив останнього разу, хіба що бракує кількох дрібних деталей у краєвиді, коли добре придивитися.

Мактевіш був не людина, а холодне полум'я — такий самий низенький, як і Кого, і такий самий худорлявий, з обличчям кольору секвойї та маленькими незворушними блакитними очима, що більше нагадували щілини, ніж людські очі. Йому не дошкуляли ні хвороба, ні спека, не відав він ні страху, ні захвату, ані відчаю, був невмолний і жорстокий, як гадюка. Дивлячись на його понуру міну, Гриф зрозумів, що скоїлося якесь лихо.

— Шкварте! — сказав він. — Що там сталося?

— Те, що сталося, ганьба й сором. Треба з глузду з'їхати, щоб отак жартувати з дикунами, — відповів Мактевіш. — Та й задорого коштують ці жарти. Ходімте вниз, містере Грифе. Такі новини краще слухати з доброю чаркою в руці. Прошу.

— То як ви там усе владали? — запитав Гриф, тільки-но вони посідали в каюті.

Маленький шотландець похитав головою.

— А там не було чого ладнати. Все залежить від того, як подивитися на справу. З мого погляду, там усе вже було владнано, розумієте, геть усе було владнано, ще поки я туди приїхав.

— А плантація, чоловіче! Що сталося з плантацією?

— Нема ніякої плантації. Кілька років нашої праці пішло на пси. Все повернулося до того, з чого ми починали, а чого починали місіонери й німці та з чим вони й виїхали звідти. Коло пристані нема каменя на камені. Житла обернулися на чорний попіл. Дерева всі вирубані, а дикі вепри перерили батат і солодку картоплю. Шкода хлопців з Нової Джорджії. Добрецькі були хлопці, сто дужих робітників, і коштували вони вам добрий гріш. Жоден не лишився, навіть не було кому розповісти за пригоду.

Він замовк і почав шукати щось у великій скрині під східцями.

— А Ворс? А Денбі? А Валенштайн?

— Ото ж до них я й веду. Подивіться-но!

Мактевіш витяг з рижової соломи мішок і спорожнив його на підлогу. Девід Гриф аж здригнувся. Він з жахом глянув на голови трьох чоловіків, що їх він покинув на Новому Гібоні. Валенштайнів жовтий вус уже не закручувався хвацько вгору, а звисав на рота.

— Не знаю, як воно сталося,— понуро сказав шотландець.— Мабуть, вони погналися за тим старим чортом у зарості.

— А де Кого? — запитав Гриф.

— Знов п'яний як чіп. Через те й пощастило забрати ці голови. Він так ушився, що не міг на ногах стояти. Коли я наскочив, його на руках понесли з села. Буду вам вельми вдячний, як ви заберете від мене ці голови.— Він спинився й зітхнув.— Мабуть, їх треба поховати, як належить, закопати в землю. Але, на мою думку, це дуже цікаві зразки. Кожен поважний музей заплатив би за них по сто фунтів. Випийте ще чарку. Ви неначе трішки зблідли... Ось нате... І ще послухайте моєї поради, містере Грифе: суворо забороніть усякі жарти з дикунами. Це завжди призводить до біди. Та й коштує така розвага занадто дорого.

ПЕВЕЛИЧКНИЙ РАХУНОК ДО СВІЗИНА ГОЛА

I

Обвівши востаннє довгим і пильним поглядом безмежну просторинь океану, Девід Гриф зсунувся з салінга і неквапом став спускатися вантами на палубу.

— Атол Лю-Лю потоцув, містере Сноу,— понуро мовив він до стривоженого молодого помічника.— Якщо вірити в навігаційну науку, то атол zapewне під водою, бо ми вдруге пропливаємо якраз над ним, чи, радше, над тим місцем, де йому слід бути. В нас або хронометр зіпсувався, або я нічого не тямлю в судноплаванні.

— Мабуть, то хронометр, сер,— поспішився zapewнити господаря помічник.— Я ж і без вас ще провадив виміри й дійшов таких самих висновків, що й ви.

— Так,— буркнув Гриф, похмуро кивнувши головою.— Там, де у вас і в мене перетинаються Самнерові лінії, мав би бути самісінький центр атолу Лю-Лю. Певне, з хронометром не все гаразд, спорснув зубчик абощо.

Він підступив до поруччя, стурбовано глянув на пінявий слід за кормою і вернувся назад. «Дядько Тобі», користаючись добрим ходовим вітром, долав дев'ять або й десять вузлів.

— Краще приведіть шхуну до вітру, містере Сноу. Зменшіть вітрила, будемо маневрувати двогодинними галсами. Збираються хмари, тож навряд чи можна буде сю ніч визначити по зірках, де ми. Простіше нам кружляти собі, а навтра вранці визначимо широту, допливемо до паралелі, на якій лежить Лю-Лю, і так дістанемось до атолу. Всі досвідчені моряки завжди так робили.

Широка, з важким рангоутом, високим бортом і тупою провою на голландський кшталт, шхуна «Дядько Тобі» була найповільніша, зате найбезпечніша та найнадійніша з усіх Грифових суден. Вона курсувала між Банковими

островами та Санта-Крусом, а також завертала на північний захід до кількох окремих атолів, де Грифів довірені-тубільці призбиравали копру, черепах, а при нагоді і яку тонну перлових мушлів. Цього разу на шкіпера напала дуже тяжка пропасниця, і Гриф сам повів «Дядька Тобі» у його щорічний рейс до атолів. Він вирішив податися насамперед до Лю-Лю, найдалшого з усіх, і ось заблукав із зіпсованим хронометром серед океану.

II

Зірки тієї ночі не показувалися, а другого дня не виглянуло сонце. Залягла вогка задушлива тиша, яку часом уривав раптовий шквал із хлющою. Щоб не заплисти далеко під вітер, шхуна лягла в дрейф. Так проминуло чотири доби. Хмари не розходилися, сонце зовсім не виглядало, а як на хвильку де-не-де й проблискувала зірка, то така неясна, що по ній ніяк було визначити розташування шхуни. Тепер уже й найзеленішому новакові було ясно, що пасувається буря. Подивившись на барометр, що весь час показував 29,90, Гриф вийшов на палубу і здивав Джекі-Джекі; обличчя тубільцеве було таке саме похмуре й тривожне, як небо й повітря.

Джекі-Джекі, досвідчений моряк-тонганець, був щось ніби за боцмана чи за другого помічника й порядкував мішаною капацькою командою.

— Думаю, великий буде буря,— сказав він.— Я вже, либонь, разів п'ять або шість таке бачив.

Гриф кивнув.

— Буде ураган, Джекі-Джекі. Барометр скоро впаде до самого споду.

— Авжеж, — погодився тонганець. — Буде пекельний вітер.

Хвилини за десять вийшов і Сноу на палубу.

— Починається,— сказав він.— Уже 29,85. Барометр хитається. Відчуваєте, яка спекота? — Він витер з лоба піт.— Мене аж нудить. Так би зараз і виблював увесь спіданок.

Джекі-Джекі всміхнувся.

— Моя теж усередині все перевертається. Так завжди буває перед великою буря. Але «Дядько Тобі» добрий шхуна. Він геть усе витримає.

— Поставте штормовий трисель та клівер на грот,— звернувся Гриф до помічника.— І зарифте всі вітрила, поки приберемо їх. Хтозна, що воно там буде. Та стягніть їх подвійними сезнями.

Ще за годину барометр упав до 29,70, задушлива спекута дедалі більшала, але тишу ніщо не порушувало. Молодому помічникові вривався терпець чекати на страхіття, що от-от мало опасті їх. Він рантом перестав нервово ходити по палубі й замахав кулаками.

— Де той ураган, чому він не йде! Нащо такі вибрики? Хоч би там що сталося, та хай уже знаходить! Ото вхрясли! Не знаємо, де ми, хронометр знавіснів, та ще й на ураган хтозна доки чекай!

Хмарне небо набрало якоїсь мідястої барви, наче нутро величезного розсеченого казана.

Ніхто не залишився впизу. Матроси-тубільці поставали купками серед палуби й на прові, стурбовано перешіптувались і з острахом дивилися на загрозливе небо й таке саме загрозливе море, що подихало довгими, низькими, олійкуватими хвилями.

— Наче гас із рициною,— бурчав помічник, гидливо спльовуючи за борт.— Моя мати не раз лікувала мене таким паскудством змалку. Господи, як чорніє!

Зловісне мідясте жевріння зникло, густі хмари повільно посунули нижче, і залягла темінь, наче в присмерку. Девід Гриф добре знав, як вестися під час урагану, а проте знов перечитав «Штормові правила», насилу добираючи літери у такому сутінку. Робити було нічого, тільки чекати на вітер, а тоді визначити, як стоїть шхуна до центра того смертельного урагану, що наближався звідкись із темряви.

Ураган почався о третій пополудні, коли барометр упав до 24,45. Його знати було на воді: море враз потемнішало й зайнялося білими гребінцями хвиль. Спершу то був тільки звичайний собі легіт. Він наповнив вітрила, налаштував навскіс до нього, і шхуна попливла зі швидкістю в чотири вузли.

— Щось слабенько,— поглузував Сноу.— Та ще після такого грізного попередження.

— Еге ж,— погодився Джекі-Джекі.— Цей буря ще маленький дитятко, але він хутко доросте, ось побачите.

Гриф звелів поставити фок, і «Дядько Тобі» поплив швидше, бо вітер набрав сили. Хутко він і справді доріс, але на тому не став. Він віяв дужче й дужче, затихаючи

на мить, щоб напосісти ще лютіше. Врешті поруччя «Дядька Тобі» частіше вже бувало під водою, ніж на поверхні, а на палубі закипіли піною хвилі, бо вода не встигала стікати жолобками. Гриф стежив за барометром, що й досі спадав.

— Центр урагану десь на південь від нас, — сказав він помічників. — Ми простуємо якраз йому навперейми. Зараз ми звернемо й попливемо в протилежний бік. Тоді барометр повинен піднятися. Приберіть фок: шхуна не може нести стільки вітрил. І готуйтеся до повороту.

Шхуна повернула, і буря скажено погнала її крізь морок на північ.

— Тут баба надвоє ворожила, — години за дві звірився Гриф помічників. — Ураган засягає велику дугу, і годі її вирахувати. Може, ми вискочимо з неї, а може, вона захопить нас. Залежно від того, якого розміру дуга. Дякувати богам, барометр поки що стоїть на місці. Проте ми не можемо плисти. Завелика хвиля. Треба лягти в дрейф. Нас однаково заноситиме на північ.

— Я гадав, ніби знаю, що таке вітер, — крикнув Споу другого ранку у вухо своєму господареві. — Та це ж і не вітер. Це щось неймовірне. Немоżliве. Він, мабуть, досягає дев'яноста або й ста миль на годину. От сила, га? Надумай-но комусь розказати, то не зумієш. А подивіться на море! Я не перший рік плаваю, та ніколи ще такого не бачив.

Настала зрештою така пора, що на годину проступило сонце, — але воно спромоглося тільки на якийсь похмурий присмерк. По океану величною процесією пересувалися гори, а між тим бескидям на третину миль роззявлялися долини. Їхні довгі спади, трохи захищені від шаленства вітру, бралися білогривими хвилями, але з хребта великих бурунів вітер зривав піну і скажено гнав її над поверхнею води аж до рівня щогл, а то й вище.

— Найгірше ми вже перебули, — виснував Гриф. — Барометр увесь час підіймається. Вітер скоро вицухне, хоча хвилі побільшають. Піду трохи відпочити. Стежте за вітром. Він неодмінно зміниться. Збудіть мене, як виб'є вісім склянок.

Опівдні хвилі досягли найбільшої висоти, а ураган, змінивши напрям, обернувся на звичайний свіжий легіт. Джекі-Джекі помітив на морі перевернуту догори дном шхуну. «Дядько Тобі» проплив далеченько навпроти її

прови, і ніхто не зміг прочитати її назви. Але ввечері їм трапилась напівзатоплена невеличка круглодонка; на прові шлюпки білили якісь літери. Сноу прочитав у бінокль: «Емілі Л. № 3».

— Шхуна котиколовів,— сказав Гриф.— Але чого вона аж тут опинилася — оце диво!

— Може, скарбів шукає? — міркував Сноу.— Пам'ятаєте «Софі Сазерленд» і «Германа»? Теж були котиколовні шхуни. А потім у Сан-Франціско їх зафрахтували якісь авантюристи з картами, ті, що завжди знають, куди їхати й чого шукати, аж поки навіч пересвідчаться, що там нічого немає.

III

Цілу ніч шхуну так гоїдало, що всім аж голови запаморочилися. По морі ходили великі хвилі, але вітру не було, щоб додати стійкості «Дядькові Тобі». І тільки вранці, як кожному вже здавалося, що все в ньому перевернулось, подув легенький вітрець. Відразу знято рифи. До полудня океан зовсім улягся, хмари порідшали, розвіялись, і виглянуло сонце. Виміри показали два градуси й п'ятнадцять мінут південної широти. Визначити довготу при зіпсутому хронометрі годі було й думати.

— Ми на якомусь пункті впродовж півтори тисячі миль цієї паралелі,— зауважив Гриф, коли вони вдвох з помічником схилилися над картою.— Атол Лю-Лю лежить південніше, а ця частина океану вся порожня. Нема ані острова, ані рифу, щоб урегулювати по ньому наш хронометр. Єдине, що ми можемо зробити...

— Земля, шкіпере! — гукнув з палуби тонганець.

Гриф ще раз пробіг очима суцільну порожнюву на карті, свиснув з несподіванки і аж опустився на стілець.

— Це вже занадто,— сказав він.— Тут не може бути землі. Оце заблукали. Божевілля якесь, а не мандрівка. Прошу вас, містере Сноу, підіть нагору та подивіться, чи не здурів той Джек.

— Таки земля! — гукнув за хвилину помічник.— Її видно з палуби... верховіття кокосових пальм... Певне, якийсь атол. Може, це все-таки Лю-Лю?

Гриф і собі вибрався на палубу, глянув на пальмові торочки, що стирчали наче просто з води, і похитав головою.

— Підведіть шхуну круто до вітру, містере Сноу.—

Подивимось. Попливемо на південь і, якщо острів тягнеться в тому напрямку, втрапимо на його південно-західний мис.

Пальми, либош, росли десь недалеко, бо їх видно було навіть з невисокої палуби «Дядька Тобі». І справді, хоч як повільно плівла пихуна, скоро з води вирізнівся плаский острівець, і пальми кільцем позначили його берег.

— Оце краса, — зауважив помічник. — Рівне кільце... Нібито миль вісім-дев'ять у прогоні... Цікаво, чи є вхід у лагуну? Хтозна, може, ми знайшли невідомий острів?

Вони попливли повз західний берег атолу, то наближаючись, то знов відпливаючи від поораної прибоєм коралової тверді. Капак, що дивився з топ-щогли поза палмові торочки, гукнув, що бачить лагуну, а посеред неї острівець.

— Я знаю, що ви думаєте, — сказав Гриф своєму помічникові.

Сноу, який досі щось мурмотів і хитав головою, хутко глянув на Грифа, недовірливо й водночас задирливо.

— Ви думаєте, що вхід до лагуни з північного заходу, — сказав Гриф, ніби з книжки вичитуючи. — Він на два кабельтови завширшки. На північному березі ростуть окремо одна від одної три пальми, а на південному — панданові дерева. Атол має форму рівного кола на вісім миль у прогоні. Посередній острівець.

— Так, ви вгадали, — признався Сноу.

— А он і вхід відкривається, якраз там, де йому слід бути.

— І три пальми, — майже пошепки вимовив Сноу, — і панданові дерева. Якщо ми побачимо вітряк, то це й є острів Свізіна Гол. Але це щось неймовірне. Його вже десяти рік надаремне всі шукають.

— Кажуть, що Гол утяв вам колись погану штуку? — запитав Гриф.

Сноу кивнув.

— Це через нього я тепер працюю у вас. Він мене зруйнував уцент. Усе пограбував. Я в Сідней купив на торгах «Каскад» на першу пайку з тих грошей, що дісталися мені в спадок.

— Вона, здається, розбилась біля острова Різдва?

— Так, нахромилася вночі на берег. Пасажирів та пошту врятували, а вантаж лишився. Потім я купив невеличку острівну шхуну на решту першої пайки, а щоб устаткувати її, мусив чекати, поки мені надішлють те, що зосталося від спадщини. І що ж робить тоді Свізін Гол —

він був тоді в Гонолулу? Відразу вирушає до острова Різдва. Він не мав ніяких паперів і ніякого права робити те, що зробив. Коли я туди дістався, від «Каскаду» лишилися тільки каркас та машина. А шхуна ж була навантажена шовком. І той шовк анітрохи не зіснувався. Згодом я докладно про це довідався від його комірника. Гол поклав собі до кишені шістдесят тисяч доларів.

Сноу знизав плечима й понуро втупився в гладеньку поверхню лагуни, де в післяобідньому сонці витанцьовували невеличкі брижі.

— «Каскад» належав мені. Я купив його на прилюдних торгах. Я поставив усе на карту й програв. Коли я повернувся до Сіднея, шхуна пішла на розрахунки з командою і купцями, що їм я заборгував. Я заставив годишника й секстанта, якийсь час працював кочегаром і врешті найнявся на Нові Гебриди за вісім фунтів на місяць. Потім я спробував знову щастя, як самостійний торгівець, збанкрутував, найнявся за помічника на кораблі, що вербував робітників від Тани й до островів Фіджі, служив доглядачем на німецькій плантації за Апією, а тепер от плаваю на «Дядькові Тобі».

— А ви коли-небудь бачили Свізіна Гола?

Сноу похитав головою.

— Ну, то сьогодні, мабуть, побачите. Онде й вітряк.

Випливши з проходу, вони побачили в самій середині лагуни зарослий лісом острівець, де поміж дерев виднів великий голландський вітряк.

— На око тут наче нічого нема,— сказав Гриф,— а то б ви мали нагоду поквитатися.

Помічникове обличчя мстиво скривилося, і він стиснув кулаки.

— Через суд із нього нічого не візьмеш. Надто він тепер багатий. Та палушпенити я його можу на всі шістдесят тисяч доларів. Аби тільки застати!

— Я теж цього хотів би,— сказав Гриф, співчутливо неміхаючись.— Його острів вам напевне описував Бау-Оті.

— Еге, як і решті всім. Погано тільки, що Бау-Оті не знав широти й довготи. Казав, що пливли вони кудись далеко за Гільбертові острови, та й годі. Цікаво, що з ним сталося.

— Рік тому я його бачив на Таїті. Він збирався найнятися на судно, що курсує між островами Паумоту. Ну, от ми й підійшли. Кидай лот, Джекі-Джекі. А ви оступіться

трохи, містере Споу, і готуйте якоря. Бау-Оті казав, що його треба кидати за триста ярдів від західного берега, на дев'ятисажневій глибині, бо на південному сході коралові рифи. Скільки наміряв, Джекі?

— Дев'ять сажнів.

— Пускайте якоря, містере Споу.

«Дядько Тобі» гойднувся на ланцюзі, вітрила попадали, і матроси-капаки кинулися до фок-фалів та шкотів.

IV

Вельбот доплив до певелпчкої пристані з коралового каменю, і Девід Гриф з помічником вийшли на берег.

— Ніде ні душі,— сказав Гриф, прямуючи до бунгало посираною піском стежкою.— Але я добре чую знайомий дух. Тут кипить робота, якщо мій ніс не бреше. Лагуна вся заслана скойками, і м'ясо їхнє десь тут гниє. Чуєте, який сморід?

Житло Свізіна Гола було не таке, як усі бунгало в тропіках. Його збудовано на місіонерський лад. Увійшовши в незамкнені двері, вони побачили оздобу й меблі такого самого місіонерського стилю. Підлога великої вітальні була застелена майстерним самоанськими матами. У кімнаті були канапи, крісла, затишні куточки й більярд. Стіл дошиття, кошик з французьким гаптуванням на топкому полотні, з якого стирчала застромлена голка, давали знати, що тут живе жінка. Веранда та завіси на вікнах перетворювали сліпуче сонячне світло на легкий променистий холодок. Грифові впали в око перламутрові кнопки.

— Електричне освітлення, їй-бо! А вітряк за двигуна!— скрикнув він, надавляючи на одну кнопку.

Спалахнули невидимі лампи, й кімнату залило розсіяне золотаве світло. Уздовж стін було багато полицок з книжками. Гриф узявся переглядати спинки. Він сам був досить начитаний, як на морського авантюриста, і здивувався, що в господаря цієї хати ширші погляди і тонший смак, ніж у нього. Тут були давні його приятелі, а були й такі, що про них він чув, але зроду їх не читав. Були повні збірки творів Толстого, Тургенева та Горького; були Купер і Марк Твен; Гюго, Золя та Сю; були також Флобер, Мопассан і Поль де Кок. Він зацікавлено заглядав у твори Мечникова, Вайпінгера та Шопенгауера, Елліса, Лідстопа, Крафт-Ебінга та Фореля. Гриф саме гортав Вудрофове

«Поширення рас», коли Сноу повернувся, обійшовши всю хату.

— Емальована ванна! Окрема кімната на душ! — дивувався він. — Як у короля! Гадаю, що й моїми грошенятами за все це плачено. В хаті напевне хтось є, бо в коморі я знайшов тільки-но відчинені бляшанки з маслом та з маслом, а ще там висить свіже черепашаче м'ясо. Піду подивлюсь, чи нема ще чого.

Гриф і собі вийшов у двері з протилежного боку вітальні. Все свідчило, що він опинився в жіночій спальні. Крізь двері з дротяної сітки він зазирнув у затемнений альков. Там на каналі спала жінка. В ніжному світлі вона видавалася надзвичайно гарною — чорнява, схожа на іспанку. Коло неї на стільці лежала спинкою догори розгорнена книжка. Колір обличчя незнайомої свідчив, що вона в тропіках недавно. Глянувши на неї, Гриф тихенько відступив назад до вітальні — саме вчасно, щоб зустріти Сноу, що зайшов іншими дверима, тягнучи за руку зморшкуватого старого тубільця, який корчився з ляку і на мигах показував, що він німий.

— Я знайшов його у собачім закуті за будинком, — сказав помічник. — Мабуть, це кухар. Не можу й слова з нього витягти. А ви що знайшли?

— Сплячу царівну. Цитьте, хтось іде.

— Якщо це Гол... — буркнув Сноу, стискаючи кулак.

Гриф похитав головою:

— Ніякого бешкету. Тут є жінка. Якщо це Гол, я влаштую так, що до нашого від'їзду ви матимете нагоду поразуватися.

Двері відчинилися, і на порозі з'явився високий кремезний чоловік. За поясом у нього стримів важкий довгий кольт. Він швидко, занепокоєно глянув на гостей, а тоді лагідно всміхнувся й простяг руку.

— Вітаю вас, чужинці. Але дозвольте спитати, як вам, на бога, поталанило знайти мій острів?

— А ми збилися з курсу, — відповів Гриф, стискаючи йому руку.

— Моє ім'я Гол, Свізін Гол, — відрекомендувався господар і повернувся до Сноу, щоб і з ним привітатись. — Не криюся, що ви мої перші гості.

— То оце ваш потаємний острів, що про нього стільки років скрізь балакають? — відказав Гриф. — Ну, тепер я вже знаю, як його знайти.

— А як саме? — хутко спитав Гол.

— Треба зламати хронометр, потрапити в ураган, а тоді пильно дивитися, де з океану з'являться кокосові пальми.

— А вас як звуть? — спитав Гол, силувано засміявшись із жарту.

— Енсті... Філ Енсті,— відразу відповів Гриф.— Пливу на «Дядькові Тобі» з Гільбертових островів до Нової Гвінеї і хочу визначити, на якій я довготі. А це мій помічник, містер Грей, кращий за мене мореплавець, але хронометр і його збив з пантелику.

Гриф сам не знав, нащо бреше, але щось його на те спонукало. Він неясно здогадувався, що тут щось не гаразд, та не міг добрати, в чому річ. Свізіп Гол був товстий кругловидий чоловік, на вустах йому грав усміх, а в кутках очей причаїлися веселі зморшки. Але Гриф ще з молодих років спізнав таких людей і довідався також, що може ховатися під веселим блиском блакитних очей.

— Що ви робите з моїм кухарем? Свого, мабуть, утратили й хочете мого переманити? — запитав Гол.— Краще відпустіть його, а то будемо без вечері. Моя дружина тут і буде рада познайомитися з вами. Щоправда, вона називає вечерю обідом і шпетить мене, що я такий невіглас. Але я людина старомодна. Дома в нас завжди обідали опівдні, і я не можу забути дитячих звичок. Може, хочете вмитися? Бо я залюбки. Гляньте на мене. Працював, як собака... там, з норцями... Дістаємо скойки. Та ви й самі, певне, здогадалися — он же як смердить.

V

Споу, перепроставши, що має роботу, вернувся на шхуну. Він не хотів їсти хліб-сіль із тим, хто його пограбував; крім того, треба було попередити команду, що Гриф назвався іншим найменням. Об одинадцятій годині Гриф і собі повернувся. Помічник нетерпляче дожидав його.

— Щось дивне діється на цьому острові,— сказав Гриф, хитаючи головою.— Не можу добрати, що саме, але відчуваю: тут щось не гаразд. Який собою Свізіп Гол?

Споу похитав головою.

— Отой чоловік на березі зроду не купував тих кпижок, що стоять на полицках,— упевнено заявив Гриф.— І ніколи не зміг би домислитись до захованого освітлення. Хоч на вигляд він привітний, але в душі шорсткий, як рашпіль:

м'яко стелить, а твердо спати. Кремень, есеєм мазаний. А його приятелі, Вотсон і Горман — вони прийшли зразу, як ви поїхали, — чисті тобі пірати. Літні вже, побиті та порепані, туші, мов іржаві цяхи, тільки вдвічі небезпечніші, справжні горлорізи з револьверами за поясом. Наче й не товариство Свізінові Голу. Але жінка! Далєбі, справжня лєді. Вона чимало знає про Південну Америку та про Китай. Я певний, що вона іспанка, хоч її англійська мова цілком природна. Вона багато мандрувала. Ми розмовляли про бій бугаїв. Вона його бачила у Гваякілі, в Мєхіко, в Севільї. Добре обізнана з полюванням на котикки.

І одне ще мене дивує. Вона любить музику. Кажє, що грає. Гол улаштував собі палац. Чому ж тоді він не подбав про фортепіано для неї? Та й те: вона жвава й весєла, а він стежить за нею весь час, коли вона балакає. Цілий вечір він мов на голках сидів, раз у раз втручався в розмову й навертав на інше. Ви часом не чули, чи Свізіи Гол одружений?

— Звідки б то? — відказав помічник. — Я ніколи цим і не цікавився.

— Він відрекомендував її як місїс Гол. Самого його Вотсон і Горман теж називають Голом. Оті двоє найбільше мене пантеличать. Нічогосінько не розумію.

— Що ж ви думаєте робити? — запитав Сноу.

— Та трошки тут посидимо. В них є прецікаві книжки, що їх мені хочеться прочитати. Ви завтра спустить стєньгу і взагалі передивіться всі вітрила. Ми ж перетерпіли ураган, самі знаєте. Порозбирайте все та помаленьку лагодьте собі.

VI

Наступного дня Грифові підозри знайшли собі нову поживу. Рапєнько вибравшись на берег, він подався на той бік острова, де в бараках жили норці. Вони саме сідали в човни, коли Гриф підійшов, і його вразило, що ті канаки радше скидалися на закутих в'язнів. Троє білих теж були вже там, і Гриф помітив, що кожен з них має рушницю. Гол зустрів гостя досить чемно, але Горман і Вотсон тільки похмуро зиркнули на нього й привіталися через губу.

За хвилию один із канаків, пахилившись до весла, виразно підморгнув Грифові. Канакове обличчя було знайоме: видко, один із тої безлічі тубільців — матросів та норців, —

що їх Девід Гриф спобігав, плаваючи серед островів у торговельних справах.

— Не кажи їм, хто я,— мовив Гриф таїтянською говіркою.— Ти колись служив у мене?

Чоловік кивнув головою і роззявив рота, але не встиг нічого сказати, бо Вотсон, що вже сидів у човні, грізно цитьпнув на нього.

— Пробачте! — сказав Гриф.— Це я винний.

— Нічого,— озвався Гол.— Просто біда, як вони люблять балакати, хоч до праці не дуже беруться. Доводиться підганяти, а то навіть за харчі не відроблять.

Гриф співчутливо кивнув:

— Я їх знаю. Сам маю таку команду. Ледачі свині. Гонити їх, мов негрів, аби хоч половину зробили того, що треба.

— Що ви йому сказали?— безцеремонно втрутився Горман.

— Я питав, скільки тут скоюк та на яку глибину по них пірнають.

— Скоюк багато,— перебрав на себе відповідь Гол.— А працюємо ми на глибині в десять сажнів. Це тут близько, менше як сто ярдів звідси. Може, подивитесь?

Півдня Гриф перебув з норцями, а тоді поснідав з господарем. Після сніданку він спочив у вітальні, трохи почитав, півгодини побалакав із місіс Гол. А по обіді пограв на більярді з її чоловіком. Грифові ніколи раніш не траплялося бачити Свізіна Гола, але по всіх узбережжях, від Левуки до Гонолулу, ходила чутка про те, як знаменито грає той на більярді. Одначе пинішній Грифів партнер грав поганенько. Його дружина орудувала кием куди спритніше.

Повернувшись на шхуну, Гриф збудив Джекі-Джекі. Він описав, де містяться бараки, й загадав тонганцеві тихенько підплисти до них та побалакати з канаками. Через дві години Джекі-Джекі повернувся.

Геть мокрий, він стояв перед Грифом і хитав головою.

— Диво, та й годі,— розказував він.— Один білий чоловік увесь час із ними. В нього велика рушниця. Він лежить у воді й стереже. Коло дванадцятої приходить другий білий чоловік і бере рушницю. Перший білий чоловік іде спати. Тоді другий лишається з рушницею. Недобре. Я не міг балакати з канаками. Я повернувся.

— Далєбі, тут смердить не тільки гнилим скоюками,—

сказав Гриф своєму помічникові, коли Джекі-Джекі поклався спати.— Ті троє по черзі стережуть своїх канаків. З того добродія такий самий Свізін Гол, як і з мене.

Сноу аж свиснув, так його вразила одна думка.

— Тепер я розумію! — вигукнув він.

— Знаю, що саме,— сказав Гриф.— Ви подумали, що «Емілі Л.» — то їхня шхуна?

— Еге ж. Вони тут збирають і сушать скойки, а шхуна тим часом попливла вербувати порців або по харчі, а може, й те й те разом.

— Очевидно,— Гриф глянув на годинника й зібрався лягати.— Він моряк, тобто вони всі троє моряки. Але вони не острів'яни. У тутешніх водах вони новаки.

Сноу знов свиснув.

— А «Емілі Л.» загинула з усією командою,— сказав він.— Ми ж самі бачили. Отже, їм доведеться сидіти на острові, доки приїде Свізін Гол. Він їх тут застукає з усіма їхніми скойками.

— Або вони заберуть його шхуну.

— Хай беруть! — мстиво буркнув Сноу.— Хай і його хтось пограбує. Шкода, що це не я на їхньому місці. Вже б я сквитався з ним за ті шістдесят тисяч.

VII

Минув тиждень. За той час «Дядька Тобі» налагоджено в дорогу, а Гриф розвіяв у берегової братії всіляку підозру. Навіть Горман і Вотсон повірили, що він той, за кого себе видає. Цілий тиждень Гриф просив і благав їх сказати йому довготу острова.

— Як же я виїду навмання звідси? — скаржився він.— Я ж не можу відрегулювати хронометра без вашої довготи.

Гол, сміючись, відмовлявся.

— З вас занадто добрий мореплавець, містере Енсті, щоб не доплисти до Нової Гвінеї або до іншої якої землі.

— Та й з вас, містере Голе, занадто добрий мореплавець, аби не знати, що я можу завжди відшукати острів, знаючи його широту,— відповів Гриф.

Останнього вечора Гриф, як звичайно, обідав на березі і вперше побачив добуті перли. Місіс Гол, захопившись, попросила чоловіка принести «красунечок» і з півгодини показувала їх Грифові. Він щиро милувався ними й щиро дивувався, що їх стільки зібрано.

— Лагуна незаймана,— пояснив Гол.— Ви самі бачили, що скойки тут здебільшого великі й старі. І дивна річ — найкоштовніші перлини ми вилунали в невеличкому плесі за один тиждень. Просто якась скарбниця. Жодної порожньої скойки. Дрібні перлини ми збирали квартами. Але й найкращі, великі, теж усі звідти.

Гриф оглянув їх і пересвідчився, що варті вони від ста доларів і до тисячі за штуку, а пайдобіріші, то й ще більше.

— Ох, красунечки! Любі мої! — примовляла місіс Гол, раптом нахилившись і цілує перлини.

За кілька хвилини вона підвелася й сказала Гриффові на добраніч.

— Не на добраніч, а прощайте,— поправив Гриф, беручи її руку.— Вдосвіта ми відпливаємо.

— Так несподівано! — пожаліла вона, а Гриф завважив, як у очах її чоловіка блиснула радість.

— Авжеж,— сказав Гриф.— Шхуну полагоджено. Тільки я не можу дізнатися від вашого чоловіка, яка довгота острова, але ще сподіваюся, що він зглянетесь на нас.

Гол засміявся й похитав головою. Коли його дружина вийшла, він запропонував ще вийти на прощання. Вони сиділи, пили горілку, курили й розмовляли.

— Скільки по-вашому вони варті? — запитав Гриф, показуючи на перли, що лежали на столі.— Себто скільки б вам дали покупці на відкритому ринкові?

— О, тисяч сімдесят п'ять або й вісімдесят,— байдуже озвався Гол.

— Боюся, що ви задешево рахуєте. Я тришки розуміюся на перлах. Візьміть хоч оту найбільшу перлину. Вона чудова. І коштує щонайменше п'ять тисяч доларів. Який-небудь мільярдер дасть за неї вдвічі більше після того, як на ній убаришуть перекупники. Вже не кажучи про дрібні перлини, ви тут маєте цілі квартами самих барокко. А перлини барокко саме входять у моду. Вони щорік дорожчають.

Гол почав ближче та цильніше розглядати перлини. Сортуєчи їх, він лічив уголос.

— Ви маєте рацію,— признався він.— Вони варті всі сто тисяч.

— А скільки коштувало добути їх? — питав Гриф далі.— Ваша праця, праця двох помічників і норців?

— Десь близько п'яти тисяч.

— Отже, ви маєте чистих дев'яносто п'ять тисяч?

— Приблизно так. Але чого вас це так цікавить?

— Та я оце намагався...— Гриф спинився й допив свою чарку,— намагався якось по-справедливому розсудити. Наприклад, я б одвіз вас і ваших людей до Сіднея та ще сплатив ті п'ять тисяч або навіть сім тисяч п'ятсот. Ви тяжко попрацювали.

Гол не ворухнувся, жоден м'яз йому не задрижав, але весь він насторожився й напруживсь. Лагідність на круглолицистому його лиці згасла, мов полум'я свічки. Сміх не заслоняв йому вже очі, і раптом у їхній глибині прозирнула жорстока й темна його душа. Він заговорив неголосно й стримано:

— Що в біса ви хочете цим сказати?

Гриф недбало запалив сигару.

— Не знаю навіть, як мені почати,— сказав він.— Становище... е... скрутне... для вас тобто. Бачите, я намагався бути справедливим. Як я сказав, ви тяжко попрацювали. Я не хочу просто конфіскувати перли. Я ладен відшкодувати вам згаяний час, клопіт, ваші витрати.

Обличчя господареве враз набуло впевненого виразу.

— А я думав, що ви в Європі,— пробурчав він, але враз у погляді його спалахнула надія.— Слухайте, ви жартуєте. Де докази, що ви Свізін Гол?

Гриф знизав плечима.

— Такий жарт був би недоречний після вашої гостинності. І так само недоречно бути на острові двом Свізінам Голам.

— Якщо ви Свізін Гол, то хто ж такий я, хай вам біс! Може, ви й це знаєте?

— Ні,— безпечно сказав Гриф.— Але хотів би знати.

— Ну, це не ваша справа.

— Таки не моя. Не за вас тут ідеться. До того ж я знаю вашу шхуну, а по ній легко можна довідатися й про вас.

— Як же вона зветься?

— «Емілі Л.».

— Так. Я Рефі, власник і капітан тієї шхуни.

— Ага, той, що харцизує на котиковому промислі. Я чув про вас. То яка лиха година занесла вас аж сюди, на мої терени?

— Потрібні були гроші. Котиків майже всіх уже вибито.

— А тих, що край світу, пильно стережуть.

— Так воно й є. Але вернімось до нашої пригоди, містєре Голе. Я ж можу добре битися й завдати вам чималого клопоту. Що ви на це скажете?

— Те, що й сказав. Навіть більше. Скільки коштує «Емілі Л.»?

— Вона своє вже відслужила. Хіба десять тисяч, та й то здирство. Під велику хвилю я кожного разу боюся, що ба-ласт продавить їй дно.

— Вже продавив, капітане Рефі! Я бачив, як вона пла-вала догори дном після бурі. Покладімо, що вона була вар-та сім тисяч п'ятсот. Отже, я виплачую вам п'ятнадцять тисяч і перевозжу до Сіднея. Не ворухіться, хай руки ле-жать на колінах.— Гриф підвівся, підійшов до господа-ря і взяв у нього револьвер.— Просто конечна пересто-рога, капітане. Зараз я відвезу вас на шхуну. Потім розкажу місіс Рефі, як склалися справи, і приставлю її до вас.

— Ви по-шляхетному поводитесь, містєре Голе, мушу визнати,— сказав капітан Рефі, коли вельбот уже пристав до «Дядька Тобі».— Але бережіться Гормана й Вотсона. Вони відчайдушні хлопці. Та ще,— мені незручно казати, але ви бачили мою дружину. Я їй подарував чотири чи п'ять перлин. Вотсон та Горман погодилися.

— Авжеж, я розумію, капітане. Нічого не кажіть. Хай їй і залишаються. Це ви, містєре Сноу? Осьде наш прия-тель, капітан Рефі. Заопікуйтеся ним, а я вернуся на берег по його дружину.

VIII

Девід Гриф сидів коло письмового столу у вітальні в бунгало й писав. Надворі тільки-но почало розвиднятися. Ніч йому випала таки клопітна. Місіс Рефі в істериці дві години пакувала свої та капітанові речі. Гормана захопили сонного, а Вотсон саме вартував коло норців і пробував був опиратися. До стрілянини, правда, не дійшло, але він піддався аж тоді, як переконався, що гру програю. Його та Гормана тимчасово замкнено в помічничовій каюті, місіс Рефі залишено в Грифовій, а капітана Рефі прив'язано до столу в салоні.

Гриф закінчив писати документа й перечитав написане:

Свізінові Голу за перли, що їх добуто з його лагуни (приблизна вартість)		100 000 дол.
Гербертові Сноу виплачено сповна перлами за врятоване зі шхуни «Каскад» (приблизна вартість)	60 000 дол.	
Капітанові Рефі платня й витрати за видобуток перлів	7 500	
Капітанові Рефі відшкодування за шхуну «Емілі Л.», що загинула під час урагану	7 500	
Пані Рефі з доброзичливості п'ять гарних перлин (приблизна вартість)	1 400	
Перевіз до Сіднея: чотири особи по 120 дол.	480	
Білило, що ним пофарбовано два вельботи Свізіна Гола	9	
Свізінові Голу решта у перлах (приблизна вартість), які лежать у шухляді письмового столу	23 411	
	100 000 дол.	100 000 дол.

Гриф підписався, поставив дату, подумав, тоді ще додав: «Крім того, у Свізіна Гола позичено з бібліотеки три книжки: Гедсона «Закони психічних явищ», Золя «Париж» і Мегена «Проблеми Азії». Ці книжки або гроші за них сповна можна отримати в канцелярії вищезгаданого Девіда Грифа в Сіднеї».

Він вимкнув світло, взяв в'язку книжок, дбайливо зачпнув на засув вхідні двері й рушив на берег до свого вельбота.

НІЧ НА ГОБОТО

I

На Гобото торговці завжди сходять зі своїх шхун, туди з'їжджаються плантатори з далеких диких берегів, і всі неодмінно вбираються в черевики, білі парусинові штани та інші оздоби цивілізації. На Гобото забирають пошту, оплачують рахунки, там бувають часописи, не давніші, як за п'ять тижнів; а все через те, що той острівець облямований кораловими рифами, має безпечну якірну стоянку і до нього прибувають пароплави; властиво, він став розподільчим центром цілого широко розкиданого гурту островів.

Життя на Гобото нудне, нездорове та понуре; хоч сам острів невеликий, а безпросвітних пняків там більше, ніж у будь-якому іншому місці на світі.

Мешканці Гувуту із Соломонових островів кажуть, що там п'ють навіть у проміжках між двома чарками. На Гобото цього не заперечують, лише зауважують, що в історії острова ніяких таких проміжків не зафіксовано. Статистика імпорту теж доводить, що там на душу справді припадає спиртового питва більше ніж деінде. Гувуту пояснює це тим, що на Гобото жвавіша торгівля і рясніше гостей. А Гобото відказує, що хоч питомого населення в них менше, зате гостям дужче долягає спрага. Суперечка ця тягнеться без кінця, бо люди живуть там дуже короткий вік і не встигають дійти згоди.

Гобото невеликий острів — має всього чверть милі в прогоні; на ньому є адміралтейський вугільний склад (кілька тони палива непорушно лежать там років двадцять), барак для жменьки тубільних робітників, велика крамниця з коморою під залізним дахом та бунгало, де живе агент з двома помічниками. Більше білих там немає. І звичайно один з тих трьох завжди лежить у пропасниці.

Служба на Гобото тяжка. Політика компанії вимагає гарного ставлення до клієнтів, і про це повинні дбати не хто ж, як агент та його помічники. Цілий рік торгівці й вербівники приїждять з далеких «сухих» мандрівок і плантатори з таких самих далеких «сухих» берегів, привозячи з собою надмірну сирагу. Гобото — це Мекка гувльвіс; а впившись до нестями, вони повертаються до своїх шхун чи плантацій і там уже потроху очунюють.

Менш витривалі потребують аж півроку відпочинку, щоб знову мати силу на відвідини Гобото. Але для агента з помічниками такої перерви нема. Вони тут живуть; раз у раз мусон або південно-східний насат пригонить до берега шхун, навантажені копрою, слоновими горіхами, перламутром, черепахами та спраглими людьми.

Тяжка служба на Гобото. Тому й платня там удвічі більша, ніж по інших факторіях, тому компанія й відбирає на Гобото тільки сміливих і безстрашних людей. Вони витримують там десь із рік: після того їх ледь живих відсилають назад до Австралії або їхні тіла ховають у піску десь на завітрянному боці острівця.

Джонні Бесет, майже легендарний гоботський герой, побив усі рекорди. Він мав надзвичайно дужий організм і витримав аж сім років. Помічники належним чином виконали передсмертну волю Бесета: заспиртували його тіло в бочці рому (купленій на власні кошти) і відіслали родичам до Англії.

Та попри все на Гобото люди намагаються бути джентльменами. Хоч у них і водяться якісь гріхи за душею, але вони були й є джентльмени. Ось чому на Гобото панував великий неписаний закон, що гості мусять убиратися в штани й черевики. Ходити в коротких штанях, *лава-лави* чи босому вважалось непристойним. Коли капітан Енсен, найвідчайдушніший з усіх вербівників, дарма що походив з поважаного нью-йоркського роду, виліз був якось у настегновій пов'язці, спідній сорочці і з двома револьверами та мисливським ножом за поясом, його спинили при березі. Це було ще за часів Джонні Бесета, що завжди пилював етикету. Стоячи на кормі вельбота, капітан Енсен божився, що в нього на шхуні нема штанів, і вперто пробував висадитись на берег. Гоботяни потім доглядали його пораненого, коли засадили йому кулю в плече, та ще й перепрохали, бо штанів на його шхуні таки не знайшлося. Кінець кінцем, коли Енсен уперше здужав підвестися, Джонні

Бесет лагідно, але рішуче допоміг йому вдягтись у свої власні штани. То був великий прецедент. І в подальші роки етикету вже не порушувано. Білі люди й штани були не віддільні одне від одного. Тільки тубільці бігали голяком. Штани стали ознакою касты.

II

Того вечора все було так, як завжди, за єдиним винятком. Семеро людей, хоч очі їм п'яно блищали, ще добре трималися на ногах; цілий день вони пили шотландський віскі з різними коктейлями, тоді сіли обідати, всі в піджаках, штанах і в черевиках: агент Джеррі Макмертрі, його помічники Еді Літл та Джек Ендрю, капітан Степлер: вербувального кеча «Веселий», плантатор з Тіто-Іто Дарб Шрайлтон, Пітер Джі, напіванглієць, напівкитаєць, що скупував перли від Цейлону аж до Паумоту, та ще Альфред Дікон, гість, що приїхав останнім пароплавом. Спочатку тубільні слуги подавали вино тим, хто його хотів, але скоро всі знову перейшли на віскі з содовою, щедро запиваючи кожен шматок, що його відправляли в свої попалені та попечені шлуки.

Коли вони вже пили каву, почувся брязкіт якірного ланцюга: знак, що приплив якийсь корабель.

— Це Девід Гриф,— зауважив Пітер Джі.

— Звідки ви знаєте? — присікався до нього Дікон, бажаючи признати хоч би в чому слухність метисові.— Ваш братчик страх як любить пустити повакові туману. Я й сам не вперше на морі і вважаю, що називати корабель, ледь забачивши його вітрила,— пuste хизування, вгадувати власника, тільки вчувши брязкіт якоря, це... чистісінька нісенітниця.

Пітер Джі саме запалював цигарку й нічого не відповів.

— Деякі тубільці на диво вміють угадувати,— тактовно вставив слівце Макмертрі.

Гостева поведінка прикро вражала агента і всіх присутніх. Відколи Пітер Джі приїхав пополудні, Дікон усе намагався якось його підшкилити, чіплявся до кожного слова і взагалі вівся брутально.

— Може, воно тому, що Пітер наполовину китаєць? — розмірковував Ендрю.— Бо ж сам Дікон австралієць, а та вони всі схибнуті на кольорі шкіри.

— Очевидно, — згодився Макмертрі. — Але ми не можемо дозволити, щоб отак нізащо напали на чоловіка, та ще на такого, як Пітер Джі, білішого за багатьох білих.

Щодо цього агент нітрохи не помилявся. Євразієць Пітер Джі був небуденна людина, добра й розумна. Справді, в ньому китайська розважність і чесність опанувала відчайдушну розбещеність англійської крові, що текла в жилах його батька. До того ж він був краще вихований, ніж будь-хто з присутніх, краще за них розмовляв по-англійському та знав ще кілька мов і більше відповідав їхнім ідеалам шляхетства, ніж вони самі. Нарешті, в нього була й душа лагідна. Він не любив насильства, хоч свого часу йому доводилося вбивати людей, непавидів брутальність і завжди цурався її, мов чуми.

Капітан Степлер узявся допомогти Макмертрі:

— Пам'ятаю, коли я переїхав шхуну й прибув на ній до Олтмену, тубільці відразу вгадали, що то я. Мене там зовсім не сподівалися, та ще й на іншому судні. Вони сказали торговому агенту, що то я. Він дивився в бінокль і все не йняв їм віри. А проте вони не помилилися. Потім вони казали мені, ніби по шхуні видно було, хто її веде.

Дікон не звернувши на нього уваги і знов пакинувся на скупника перлів.

— Як ви з гуркоту якоря можете знати, що прибув цей... як він там зветься? — присікувався він.

— Багато що говорить на таку гадку, — відновив Пітер Джі. — Дуже важко це пояснити. Можна було б написати про це цілу книжку.

— Так я й думав, — хмикнув Дікон. — Легко дати пояснення, що нічого не пояснює.

— Хто гратиме в бридж? — обізвався Еді Літл, другий помічник. Чекаючи відповіді, він обвів усіх очима й заходився тахлювати карти. — Ти, Пітере, гратимеш?

— Якщо він сяде грати, то він просто хвалько, — відрізав Дікон. — Мені вже набридло це блягузкаштя. Містере Джі, ви зробите мені ласку та й свою честь порятуєте, коли поясните, звідки вам відомо, хто там кинув якоря. Після цього ми з вами зіграємо в шкет.

— Я б волів бридж, — відновив Пітер. — А щодо тої шхуни, то воно приблизно так: з брязкоту знати, що то невелике судно, навіть без прямих вітрил. Не чути було ні гудка, ні сирени, і це знов доказ, що судно невелике. Кинуте якоря майже коло берега — знов доказ, що судно невелике

бо пароплави й великі кораблі стають на якір, не доходячи до обмілини. Далі, вхід сюди кручений, і жоден капітан на цих островах, чи то з вербувального, чи з торговельного судна, не насмілиться поночі плисти протокою. А чужий тим паче. Винятків тільки два. Один — це Маргонвіль. Але його страчено за вироком найвищого суду на Фіджі. Залишається другий: Девід Гриф. Удень чи вночі, за всякої погоди, він заходить у протоку. Це всім добре відомо. Якби Гриф був десь далеко, то можна б припустити, що це якийсь відчайдушний молодий шкіпер. Та, по-перше, я такого не знаю, і ніхто не знає. По-друге, Девід Гриф плаває тепер у тутешніх водах на шхуні «Гунга», яка має незабаром податися звідси до Каро-Каро. Я розмовляв з Грифом позавчора на «Гунзі» у протоці Сендфлай. Він відвозив агента на пову факторію. Казав, що заверне до Бабо, а тоді приїде на Гобото. Він мав час доплисти сюди. Я чув, як спущено якоря. То хто ж це, як не Девід Гриф? За капітана на «Гунзі» Доновен, а його я добре знаю і зроду не повірю, що він поночі підійде до Гобото, хіба як біля керма стоїть сам господар. Через декілька хвилин Девід Гриф увійде в ці двері й скаже: «На Гувуту п'ють навіть у проміжках між двома чарками». Закладаюся на п'ятдесят фунтів, що він зараз увійде й скаже: «На Гувуту п'ють навіть у проміжках між двома чарками».

Дікон на хвилину стерявся й почервонів спересердя.

— Ну, він одновів вам,— лагідно засміявся Макмертрі.— Я й сам можу закластися на кілька соверенів.

— Бридж! Хто гратиме? — нетерпляче гукнув Еді Літл.— Іди, Пітере!

— Ви собі грайте,— сказав Дікон.— А ми з ним гратимемо в пікет.

— Я б волів бридж,— лагідно заперечив Пітер Джі.

— Хіба ви не граєте в пікет?

Скупник перлів кивнув головою.

— То починаймо. Може, я вам покажу, що тямлю в пікеті більше, ніж у якорях.

— Стривайте...— почав Макмертрі.

— Грайте собі в бридж,— упав йому в слово Дікон.— А ми гратимемо в пікет.

Пітер Джі неохоче сів до гри, бо знав, що з того добра не буде.

— Тільки один ровер,— сказав він, беручись роздавати карти.

— На скільки? — запитав Дікон.

Пітер Джі знизав плечима:

— Та як хочете.

— Сто на кін, п'ять фунтів партія?

Пітер Джі згодився.

— І, звичайно, ставка подвоїться, коли буде недобір очок.

— Гаразд, — сказав Пітер Джі.

За другим столом четверо грали в бридж. Капітан Степ-лер, що не любив карт, стежив за грою і підливав віскі у високі чарки, які стояли праворуч біля кожного гравця. Макмертрі з ледве прихованою тривогою намагався стежити за тим, що діялося коло пікетного столу. Його земляків, англійців, так само прикро вразила австралійцева поведінка, і всі боялися, що він викине якого-небудь коника. Кожен бачив, що Дікон наструнчується проти метиса й от-от вибухне.

— Хоч би Пітер програв, — тихо мовив Макмертрі.

— Не програє, хіба що дуже не пощастить. Він великий мастак у пікеті. Я знаю з досвіду.

Пітерові очевидно щастило, бо Дікон увесь час присіку-вався до нього й частенько підливав собі в чарку. Він про-грав першу партію, і з його слів знати було, що програє й другу, коли двері раптом відчинилися, й увійшов Девід Гриф.

— На Гувуту п'ють навіть у проміжках між двома чар-ками, — звернувся він до товариства, потім стиснув руку агентові. — Привіт, Маку! Слухай-по, мій шкіпер сидить у вельбості. На ньому шовкова сорочка, краватка, теплісі кашчі, все як слід, але він просить вас позичити йому шта-пи. Мої не налазять, а ваші будуть якраз. Здоров, Еді! Як твоя *нгари-нгари*? * Ти, Джеку, не лежиш? Диво дивне! Ні-кого не трясе пропасниця, і нема жодного п'яного. — Він зітхнув. — Мабуть, ще рано. Здоров, Пітере! Захочив тебе той страшний шквал за годину по тому, як ми бачилися? Нам довелося спустити другого якоря.

Поки Грифа знайомили з Діконом, Макмертрі відіслав служником штани, і капітан Доновен з'явився в такому ви-гляді, який і повинна мати біла людина, принаймні на Го-бото.

Дікон програв другу партію, ознаймивши це новою лай-кою. Пітер Джі мовчки запаливав цигарку.

— Що? Ви кидаєте грати тому, що виграли? — скинувся Дікон.

Гриф запитливо підвів брови й обернувся до Макмертрі. Той гидливо нахмурився.

— Робер скінчено, — відповів Пітер Джі.

— Робер складається з трьох партій. Моя черга роздавати. Граймо!

Пітер Джі згодився, і вони почали третю партію.

— Шмаркач! Його слід би налупцювати, — тихо сказав Грифові Макмертрі. — Слухайте, хлопці, кінчаймо. Я назиратиму за ним. Якщо він переступить межу, то я його викину геть з хати з усіма його рекомендаціями.

— Хто він такий? — запитав Гриф.

— Нам його підкинув останній пароплав. Компанія веліла гарно його привітати. Він збирається вкласти гроші в плантацію. Має в компанії кредит на десять тисяч фунтів. І схилився на ідеї білої Австралії. Гадає, що коли в нього біла шкіра, а батько головний прокурор британської співдружності, то може поводитися по-свінському. Тож він і чіпляється до Пітера. Ви знаєте, Пітер така людина, що ніколи нікого не займе. Хай їй пек, тій компанії. Я не наймався панькатися з її грошовитими шмаркачами. Налийте собі, Грифе. Цей чоловік мерзотник, капосний мерзотник.

— Може, він просто молодий, — зауважив Гриф.

— Він не може притримати язика, як уп'ється, це ясно. — Агент глянув на Дікона люто й гидливо. — Якщо він підніме руку на Пітера, їй-бо, я сам його, сучого сина, відлунцюю.

Скупник перлів витяг з дошки кілочку, що ними підраховують очка, і відкинувся назад. Він виграв третю партію і, глянувши на Еді Літла, сказав:

— Тепер я можу грати в бридж.

— Я б не тікав, — буркнув Дікон.

— Та мені справді набридла ця гра, — як звикле, спокійно запевнив його Пітер Джі.

— Граймо далі, не кидайте, — пасідав на нього Дікон. — Ще разочок. Не можна ж так грабувати мене. Я програв п'ятнадцять фунтів. Або я програю вдвічі більше, або поквітаємось.

Макмертрі вже хотів утрутися, але Гриф спинив його поглядом.

— Якщо це напевне востаннє, то нехай,— сказав Пітер Джі, збираючи карти.— Мабуть, мені роздавати. Отже, як я зрозумів, у цій останній партії ставка п'ятнадцять фунтів. Або ви мені будете винні тридцять фунтів, або ми квити.

— Так, так, чоловіче. Або ніхто нікому не винний, або я вам плачу тридцять.

— Кров'ю пахне, ге? — зауважив Гриф, підсовуючи собі стільця.

Усі решта стояли або сиділи круг столу, а Діконові знов не щастило. Було очевидно, що він добре вміє грати. Прості карта йому не йшла. Так само очевидно було, що він не має сили байдуже поставитися до свого безталання. Він був роздратований, бридко лаявся і все присікувався до незворушного метиса. Нарешті Пігер Джі заходився рахувати. Дікон не набрав ще й п'ятдесяти очок. Він люто глянув на свого партнера.

— Наче недобір,— сказав Гриф.

— Отже, подвійний прогаш,— зауважив Пітер Джі.

— Сам знаю,— визвірився Дікон.— Я вчився арифметики. Я вам винний сорок п'ять фунтів. Ось, беріть.

Він так кинув на стіл ті дев'ять п'ятифунтових банкнот, що вже саме це було образою. Пітер Джі став навіть ще спокійніший і не виказував ніякого гніву.

— Дурням щастить, але грати ви не вмієте, ось що я вам скажу,— не вгавав Дікон.— Я б міг показати вам, як грають у карти.

Метис усміхнувся, ховаючи гроші, і кивнув головою.

— Є собі така гра, що зветься казино,— не знаю, чи ви чули про неї, дитяча гра.

— Я бачив, як у неї грають,— лагідно промовив метис.

— Що таке? — гаркнув Дікон.— Може, ви хочете сказати, що вмієте в неї грати?

— Та ні, що ви. Боюся, що вона для мене заважка.

— Нічогенька гра, оте казино,— привітно втрутився Гриф.— Я в ній дуже кохаюся.

Дікон не звернув на цього уваги.

— Зіграймо по десять фунтів партія, до тридцяти одного очка,— сказав він Пітерові Джі.— І я вам покажу, як мало ви розумієтесь на картах. Нумо! Де повна колода?

— Ні, дякую,— відповів метис.— На мене чекають, щоб грати в бридж.

— Авжеж, чекаємо,— благально озвався Еді Літл.— Ходи, Пітере, будемо починати.

— Злякалися простенького казино! — зпущався Дікон.— Може, ставка зависока? То я гратиму з вами на пенси й фартинги, якщо хочете.

Така поведінка ображала всіх, і Макмертрі не втримався.

— Ну, годі вже, Діконе. Каже ж він, що не хоче, то не займайте його.

Дікон сердито повернувся до господаря, але не встиг вилятися, як утрутився Гриф.

— Я б залюбки зіграв з вами в казино,— сказав він.

— Що ви в цьому розумієте?

— Не багато, але я радо повчився б.

— Ну, сьогодні я не вчитиму на пенси.

— Дуже добре,— відповів Гриф.— Я гратиму, на скільки хочете... звісно, в розумних межах.

Дікон вирішив одним махом спекатися причепи.

— Сто фунтів партія, якщо вас це влаштовує.

Гриф запроменів з утіхи.

— От і добре, просто чудово. Починаймо. Ви рахуєте дрібноту?

Дікон був спантелечений. Він не сподівався, що якийсь там гоботський торгівець згодиться на таку пропозицію.

— Ви рахуєте дрібноту? — знов запитав Гриф.

Ендрю приніс йому нову колоду, і він саме викинув з неї джокера*.

— Звичайно, ні,— відповів Дікон.— Так тільки хлопчачки грають.

— Чудово,— сказав Гриф.— Я також не люблю дріб'язкової гри.

— Не любите, ге? Тоді знаєте, що ми зробимо? Нехай буде ставка п'ятсот фунтів.

Дікона знов-таки спантелечено.

— Згода,— сказав Гриф і взявся тахлювати карти.— Звісно, дзвінки й вишві виходять перші, а потім велике й мале казино, а тузи тим самим ладом, що й у бриджі. Так?

— Ви тут, як бачу, жартуни,— засміявся Дікон, але сміх його був неприродний.— Хіба я знаю, чи є у вас такі гроші?

— Так само, як і я не знаю, чи є вони у вас. Маку, який кредит може дати мені компанія?

— Який хочете,— відповів агент.

— Ви особисто це гарантуєте? — запитав Дікон.

— Авжеж,— сказав Макмертрі.— Запевнюю вас, компанія видасть йому стільки, скільки значиться у вашому кредитовому листі, ба навіть і більше.

— Зніміть карту,— сказав Гриф, кладучи колоду на столі перед Діконом.

Той, вагаючись, став знімати, недовірливо позираючи на обличчя присутніх. Агентові помічники й капітани мовчки кивнули головами.

— Я нікого з вас не знаю,— скаржився Дікон.— То як мені мати певність? Вексель не те, що готові гроші.

Тоді Пітер Джі витяг з кишені гаманця, позичив у Макмертрі авторучку й заходився писати.

— Я ще не купував нічого,— пояснив він,— і гроші у мене всі цілі. Я просто перепису їх на ваше ім'я, Грифе. Тут п'ятнадцять тисяч. Ось подивіться.

Дікон перейняв кредитового листа, коли його передавали через стіл, повільно прочитав його, потім глянув на Макмертрі.

— Він надійний?

— Еге. Так само, як і ваш. Папери компанії завжди надійні.

Дікон зняв карти. Йому довелося роздавати, і він добре потахлював їх. Але знов щастя було проти нього, й він програв.

— Зіграймо ще раз,— сказав він.— Ми не домовилися, скільки партій гратимемо, і ви не можете кинути, коли я програв. Я хочу ризикнути.

Гриф потахлював колоду й посунув Діконові, щоб той зняв.

— Давайте грати на тисячу,— сказав Дікон, програвши вдруге.

А коли з тисячею сталося те саме, що й з двома ставками по п'ятсот, він запропонував грати на дві тисячі.

— Та це ж вийде прогресія,— перестеріг Макмертрі. Дікон люто глянув на нього. Та агент стояв на своєму.— Грифе, не погоджуйтесь на прогресію, не будьте дурнем.

— Хто тут грає? — накинувся Дікон на господаря, а тоді мовив до Грифа: — Я вам програв дві тисячі. Будете грати на дві тисячі?

Гриф кивнув, почалася четверта гра, і Дікон виграв. Кожен розумів, що грати, подвоюючи ставки, нечесно. Хло

Дікон програв три партії з чотирьох, одначе нічого не втратив. Завдяки цій дитячій хитрості, подвоюючи ставку після кожного програшу, він мав колись таки виграти і все собі повернути.

По ньому видно було, що він мав бажання кинути, але Гриф знову простяг йому колоду.

— Що? — вигукнув Дікон. — Ви хочете ще?

— Та я ще нічого не виграв, — вередливо промурмотів Гриф і взявся роздавати. — На п'ятсот, як і перше?

Мабуть, Діконові тенькнуло, що його поведінка ганебна, бо він відповів:

— Ні, граймо на тисячу. І слухайте: до тридцяти одного очка дуже довго тягнеться. Чому б нам не зіграти на двадцять одно? Чи, може, це занадто швидко для вас?

— Вийде гарненька коротка партійка, — згодився Гриф.

Грали знов на той самий лад. Дікон програв двічі, подвоїв ставку й знов поквитувався. Але Гриф був терплячий, хоч така штука траплялася кілька разів протягом години. Потім сталося те, на що він чекав: Дікон програв декілька разів підряд, подвоїв до чотирьох тисяч і програв, подвоїв до восьми тисяч і програв, а тоді запропонував подвоїти до шістнадцяти тисяч.

Гриф похитав головою:

— Ви ж самі знаєте, що не можете цього робити. У вас у компанії кредиту тільки на десять тисяч.

— Що ж, ви не даєте мені ризикнути? — хрипко запитав Дікон. — Хочете кинути гру, забравши моїх вісім тисяч?

Гриф усміхнувся, хитаючи головою.

— Це ж грабунок, просто грабунок! — кричав Дікон. — Забираєте мої гроші й не даєте мені відігратися?

— Ні, ви помиляєтесь. Я залюбки дам вам відігратися з тим, з чим ви можете. А ви маєте ще дві тисячі фунтів.

— Ну, то граймо на них, — підхопив Дікон. — Знімайте!

Було тихо, лише Дікон сердито викрикував і лаявся. Глядачі, не озиваючись, пили віскі й знову наливали чарки. Гриф не звертав ніякої уваги на партнерові спалахи, весь сконцентрований на грі. Він грав дуже нильно, а карт у колоді п'ятдесят дві: треба було за ними стежити, і він стежив. Догравати лишилося ще з третину партії, коли він кинув свої карти на стіл.

— Я можу кінчати, — сказав він. — У мене двадцять сім.

— А як ви помилилися? — загрозливо мовив Дікон. Обличчя йому зблідло й скривилося.

— Тоді я програв. Лічіть.

Гриф передав йому свої взятки, і Дікон перерахував їх тремкими пальцями. Нарешті він одсунув стільця від столу й допив свою чарку. Тоді оглянув присутніх — на їхніх обличчях він не побачив співчуття до себе.

— Мабуть, першим таки пароплавам мені доведеться їхати до Сіднея, — сказав він, уперше за той день спокійно, не комізячись.

Опісля Гриф розповідав:

— Якби він почав скиглиця або вчинив бешкет, я б не дав йому того останнього шансу. А що він мужньо проковтнув гіркі ліки, то я мусив його дати.

Дікон глянув на годинника, вдав, наче стомлено позіхав, і підвівся.

— Стривайте, — сказав Гриф. — Хочете ще спробувати?

Той гепнувся на стілець, хотів сказати щось, але не зміг, тільки облизнув сухі губи й кивнув головою.

— Капітан Доновен відпливає вдосвіта на «Гупзі» до Каро-Каро, — почав Гриф, ніби зовсім не до речі. — Каро-Каро — це піщане кільце серед океану, на якому росте кілька тисяч кокосових пальм. Росте й панданус, але солодка картопля й таро не вдається. Живе там душ вісімсот тубільців, є король та два прем'єр-міністри, — тільки ці троє й мають сяку-таку одежину. Це богом забута діра; раз на рік я надсилаю туди шхуну з Гобото. Питна вода там солонувата, але старий Том Батлер п'є її вже років дванадцять, і нічого. Він там єдиний білий чоловік, і в нього є човен та команда з п'ятьох санта-круських хлопців, які б утекли або вбили його, якби змога. Тим-то вони й там. Звідти-бо не втечеш. Йому завжди постачають найгірших хлопців з плантацій. Місіонерів там нема. Двох тубільних учителів-самоанців забито палицями, коли вони висадилися на берег декілька років тому.

Певна річ, вам цікаво, до чого це все. Але майте терпець. Я вже казав, що капітан Доновен завтра вдосвіта відпливає в щорічну мандрівку до Каро-Каро. Том Батлер старий і стає зовсім безпорадний. Я хотів був вирядити його до Австралії, але він каже, що хоче дожити віку на Каро-Каро. Мабуть, він таки й помре цього року. Старий дивак, та й годі! Отож настав час надіслати туди якогось білого чоловіка, щоб звільнити Батлера від праці. Цікаво,

чи сподобалася б вам така служба? Вам довелося б там перебути два роки.

Стривайте! Я ще не скінчив. За цей вечір ви не раз казали, що треба ризикувати. Програвати те, чого ви своїм потом не заробили, — то ще не ризик. Ті гроші, що ви мені програли, вам дісталися від свого батька або якогось іншого родича, що заробляв їх у поті лица. Але попрацювати два роки агентом на Каро-Каро — це вже не абищо. Ставлю ті десять тисяч, що у вас виграв, проти двох років вашої праці. Виграєте — гроші ваші. Програєте — стаєте до мене на роботу і завтра вдосвіта їдете на Каро-Каро. Оце вже справді називається ризикувати. Граємо?

Дікон не міг вимовити ані слова. Горлянку йому здушило, і він лише кивнув головою, простягаючи руку до карт.

— Ще одне, — сказав Гриф. — Я можу навіть зробити краще. Якщо ви програєте, два роки вашого життя належать мені — звичайно, без жодної платні. А все ж я платитиму вам. Якщо добре працюватимете, якщо додержуватимете всіх приписів і правил, я вам платитиму ці два роки по п'ять тисяч фунтів річно. Гроші будуть покладені в депозит компанії, і вам їх виплатять з відсотками, коли мине термін. Згодні?

— Навіть більше, ніж згоден, — ледве вимовив Дікон. — Але вам самому так не вигідно. Агент отримує всього лиш десять-п'ятнадцять фунтів на місяць.

— Уважайте, що я теж хочу ризикувати, — сказав Гриф, наче про щось не варте уваги. — Перед тим, як почнемо, я запишу деякі з тих правил. Ви їх маєте проказувати вголос щоранку впродовж двох років — якщо, звісно, програєте. Це буде вам на користь. Я певен, що коли ви їх прокажете на Каро-Каро сімсот тридцять ранків, то вони на віки вічні засядуть вам у пам'яті. Позичте мені перо, Маку. Я зараз...

Декілька хвилин Гриф ретельно й швидко писав, потім уголос прочитав написане:

«Я мушу завжди пам'ятати, що кожна людина не гірша від іншої, хіба що вона сама себе вважає за ліпшу.»

Хоч який би я був н'яний, я мушу бути джентльменом. Джентльмен — це той, хто завжди чемний. Примітка: краще зовсім не напиватися.»

Коли я граю з чоловіками в чоловічу гру, то мушу вестися як чоловік.»

Добра лайка, вчасно і до місця вжита, буває корисна. Надмір лайки не справляє належного враження. Примітка: лайкою не можна змінити карти або напрямку вітру. Людині не дозволено забувати, що вона людина. Такого дозволу і за десять тисяч фунтів не купиш».

Коли Гриф почав читати, Діконове обличчя побіліло середня. Потім воно стало поволі червоніти від шиї до чола, а під кінець читання вже було червоне як рак.

— Оце й усе,— сказав Гриф, згорнув папірця й кинув на середину столу.— Вам ще не перехотілося грати?

— Я заробив це,— сумно вимовив Дікон.— Я був осел. Містере Джі, не знаю, чи я виграю, чи програю, але хочу вже тепер перепросити вас. Може, це через віскі, не знаю, але я осел, грубіян і хам — одне слово, негідник.

Він простяг руку, й метис радо потис її.

— Слухайте, Грифе,— сказав він,— їй-бо, він гарний хлонець. Киньмо цю справу, вип'ємо ще по чарці, та й по всьому.

Гриф наче хотів щось заперечити, але Дікон випередив його.

— Ні, я на це не пристану. Я не такий, щоб тікати з півдороги. Як має бути Каро-Каро, хай буде. І годі про це.

— Справедливо,— сказав Гриф і взявся тахлювати карти.— Якщо в нього стає духу поїхати на Каро-Каро, там йому не зашкодить.

Гра була вперта й завзята. Тричі вони набирали однако-ве число очок і не могли вийти на «масті». Коли починали п'яту й останню роздачу, Діконові бракувало трьох очок, щоб скінчити, а Грифові чотирьох. Діконові тільки «масть» могла дати перемогу, і він грав на неї. Він уже не бурчав і не лаявся, а грав найкраще за цілий вечір. Випадково він скинув обидва чорні тузи й чирвового туза.

— Гадаю, ви можете назвати ті чотири карти, що в мене на руках? — обізвався він, коли в колоді вже нічого не лишилося.

Гриф кивнув.

— То назвіть.

— Винуватий валет, виновна двійка, чирвова трійка та дзвінковий туз,— відповів Гриф.

Ті, що стояли за спиною в Дікона, дивлячись на його карти, не подали ніякого знаку. А проте Гриф не помилився.

— Здається, ви граєте в казино краще за мене,— признався Дікон,— бо я можу назвати ваших тільки три: валет, туз і велике казино.

— Не вгадали. В колоді нема п'яти тузів. Ви скинули трьох, а четвертого маєте на руках.

— А й справді,— згодився Дікон.— Я таки скинув трьох. Але я виграю на масті. Більше мені нічого не треба.

— Я вам дам мале казино...— Гриф сплився, рахуючи.— І туза теж, а все-таки зберу масть і скінчу з великим казино. Грайте.

— От і не зібрали, і я виграю! — зрадів Дікон, коли розіграно всі карти.— Я виходжу з малим казино та чотирма тузами. Велике казино та винові карти дадуть вам тільки двадцять очок.

Гриф похитав головою.

— Боюся, що ви помиляєтесь.

— Ні,— рішуче заявив Дікон.— Я лічив у себе кожну карту. Це єдине, за що я певен. У мене двадцять шість, і у вас двадцять шість.

— Ану перелічіть,— попрохав Гриф.

Тремкими пальцями Дікон поволі став лічити свої карти. Вийшло двадцять п'ять. Він простяг руку через край столу, взяв Грифові правила, згорнув їх і поклав собі до кишені. Потім допив чарку й підвівся. Капітан Доновен глянув на годинника, позіхнув і теж підвівся.

— Ви йдете на шхуну, капітане? — запитав Дікон.

— Еге,— відповів той.— Коли надіслати по вас човна?

— Я поїду з вами зараз. А свої речі заберу з «Біллі», як проїжджатимем повз нього. Вранці я плавав на ньому до Бабо.

Дікон потиснув руки всім присутнім, і на прощання йому побажали щастя на Каро-Каро.

— А Том Батлер грає в карти? — запитав він Грифа.

— В солітера,— відказав той.

— То я павчу його грати в подвійного солітера.

Дікон повернувся до дверей, де на нього чекав капітан Доновен, і додав, зітхнувши:

— Мабуть, він теж обдере мене, коли грає так, як ви, папове острів'яни.

Це був острів Фіту-Айва — остання незалежна полінезійська твердиня в південних морях. До незалежності тієї спричинилися три обставини. По-перше й по-друге, те, що острів лежав далеко від морських шляхів і населяв його войовничий люд. Але ці дві обставини врешті не врятували б його, якби Японії, Франції, Великобританії, Німеччині та Сполученим Штатам не забажалося водночас забрати острів собі. Вони змагалися за нього, немов хлопчачки за знайдений мідяк, і ставали одне одному на перешкоді. Військові кораблі всіх п'яти держав товклися в невеличкій фіту-айвській гавані. Подейкували про війну, погрожували війною. За ранковим часом увесь світ читав у газетах цілі шпальти про Фіту-Айву. Як влучно висловився один матрос-янки, всі держави поперли до того самого корита.

Тим-то й вийшло, що Фіту-Айва уник навіть об'єднаного протекторату, і його король Туліфау, або інакше Туї Туліфау, і далі творив високий суд і порахунок у палаці, який йому збудував з каліфорнійської секвої один сіднейський торгівець. Туї Туліфау був король не тільки від голови до п'ят, а й король від першої миті свого життя. Володарюючи п'ятдесят вісім років і п'ять місяців, він мав віку п'ятдесят вісім років і три місяці. Тобто він володарював на п'ять мільйонів секунд довше, піж жив: його короновано за два місяці до народження.

Він був справдешній король — чоловік величної статури, шість з половиною футів на зріст; хоч і не дуже гладкий, він важив триста двадцять фунтів. У цьому не було нічого надзвичайного для «високородних» полінезійців. Його дружина, королева Сенелі, була шість футів три дюйми на зріст і важила двісті шістьдесят фунтів, а її брат

Вільямі, що верховодив військом у ті дні, коли йому набридала посада прем'єр-міністра, був на дюйм вищий за неї та на півсотні фунтів важчий.

Туї Туліфау мав веселу вдачу, любив усмак попоїсти й випити. Так само й увесь його народ: веселі то були люди, хіба лиця як гнівались, то могли навіть цинурляти дохлими поросятами в тих, на кого мали серце. Здатні були вони при потребі й завзято битися, як ті маорійці,— в давні часи це на власній шкурі спізнали піратські торгівці сандаловим деревом та рабамп.

II

Грифова шхуна «Капітані» дві години тому проминула Кам'яні Стовпи при вході й тепер посувалася в глиб гавані під шепіт леготу, що все не зважувався добре дмухнути. Стояв прохолодний зоряний вечір, і команда з'юрмилася на кормі, чекаючи, поки шхуна слимаковою ходою доповзе до якірної стоянки. З каютки вийшов комірник Віллі Смі, причепурившись до відвідин острова. Капітанів помічник глянув на його сорочку з топенького найбілішого шовку і аж сміхом зайшовся.

— Ти, либонь, на танці зібрався? — зауважив Гриф.

— Ні,— пояснив помічник.— Це задля Таїтуї. Віллі вклепався в неї.

— Не вигадуй! — відмагався комірник.

— Ну, то вона в тебе вклепалася, а це однаково,— вів своєї помічник.— Не мине й півгодини, як ви пообнімаєтесь і будете гуляти берегом, а за вухом у тебе стримітиме квітка і на голові буде вінок.

— Це все ревнощі,— хмикнув Віллі Смі.— Ти сам охочий до Таїтуї, тільки що не годеп.

— Бо я не маю такої сорочки, як ти,— тільки через це. Закладаюся на півкрони, що з Фіту-Айви ти не виїдеш у цій сорочці.

— І якщо вона не дістанеться Таїтуї, то Туї Туліфау напевне вже її забере,— застеріг комірника Гриф.— Краще не показуйся йому на очі, бо сорочка пропаде.

— Це правда,— згодився капітан Бойг, відірвавши очі від світла на березі.— Останнього разу він оштрафував одного з моїх канаків і забрав у нього барвистий пояс та мисливського ножа. Містере Мете,— звернувся він до помічника,— можна спустати якоря. Тільки не розкручайте

багато ланцюга. Вітром і не пахне, а вранці ми зможемо пересунутися навпроти копрових повіток.

За хвилину забряжчав якір. Вельбот стояв наготові, і в нього посідали ті, хто зібрався на берег. Окрім канаків, що всі захотіли висісти, у човні були тільки Гриф та комірник. Дійшовши до кінця невеличкої пристані з коралового каміння, Віллі Смі щось буркнув, перепрохуючи, покинув свого господаря і зник на пальмовій алеї. Гриф звернув у протилежному напрямку, попри стару місіонерську церкву. Тут на узбережжі серед могил танцювали хлопці й дівчата, вбрані в легкі *агу* й *лава-лава* та прикрашені вінками й гірляндами. У волоссі їм, фосфоресціюючи в темряві, білили великі гібіскові квітки. Далі Гриф проминув довгу очеретяну хатину, *гіміне*, де рядками сиділи кілька десятків старих і виводили давні церковні гімни, що їх навчили співати забуті місіонери. Проминув Гриф і палац Туї Туліфау; ясне світло всередині та гамір свідчили, що там, як звичайно, справляли учту. З усіх щасливих островів південних морів Фіту-Айва був найщасливіший. Там бенкетували й гуляли, коли хто народжувався і коли помирав, однаково вшановуючи і небіжчиків, і тих, що мали ще тільки народитися.

Гриф простував Дроковою стежкою, що звивалася й крутилась у темнобарвній гущавині квіток та подібних до папороті альгароба. Тепле повітря було напоєне пахощами, над головою, проти зоряного неба, вимальовувались обтяжені овочами мапгові дерева, вслічні авокадо та ніжні віяла нальм. Раз у раз траплялися очеретяні хатини. Повсюди з темряви бриніли голоси й сміх. На воді мерехтіло світло й лінула тиха пісня — то від рифу пливли додому рибалки.

Нарешті Гриф звернув зі стежки до однієї хатини, спіткнувшись на свиню, що обурено зарохкала. Він заглянув у відчинені двері й побачив товстого підстаркуватого тубільця, що сидів на цілій купі мат. Час від часу тубілець машинально обмахував від комарів голі ноги китицею кокосового листя. Він був в окулярах і пильно читав якусь книжку — Гриф знав, що то англійська біблія. Бо що ж інше міг читати його довірений агент Єремія, якого охрещено цим найменням на честь пророка Єремії?

Єремія мав шкіру світлішу від тутешніх острів'ян, будучи чистокровним самоанцем. Його виховали місіонери, і колись він добре служив їхній справі: був за вчителя десь

на людоджерських атолах, розташованих на заході. У нагороду за це його послано на Фіту-Айву, райський острів, де майже всі були добрі християни, і Єремії лишилося повернути кількох відступників.

На жаль, Єремію згубила надмірна освіченість. Книга Дарвіна, що випадково попала йому до рук, сварлива дружина та одна вродлива фіту-айвська вдовиця зробили з нього самого недовірка. Властиво, він не відступив від віри. Але як прочитав Дарвіна, його змогла душевна втома. Навіщо пізнавати цей безмежно складний і загадковий світ, коли в тебе сварлива жінка? Єремія працював з меншим завзяттям, місіонери загрожували знов одіслати його на далекі атоли, а жіничин язик дедалі гострішав. Король Туї Туліфау співчував Єремії: усі ж бо знали, що його самого б'є королева, коли він дуже впивається. Розлучитися з нею Туї Туліфау не міг з політичних міркувань. Сепелі належала до такого ж королівського роду, як і він сам, а її брат командував військом. Але Єремію Туї Туліфау розлучити міг і розлучив. Той негайно одружився з удовицею і взявся до торгівлі. Проте й у торгівлі йому не повелося, головним чином через згубну приязнь самого Туї Туліфау. Відмовити в кредиті цьому веселому монархові — означало накликати на себе конфіскацію; давати йому в кредит — означало неминуче банкрутство. Потинявшись рік без діла, Єремія найнявся за довіреного у Девіда Грифа і ось уже років дванадцять чесно справляв свою службу, бо Гриф був перший, що, не накликавши на себе лиха, відмовив королю в кредиті; а як давав щось у борг, то вмів якось потім витягти свої гроші.

Коли Гриф увійшов, Єремія поважно глянув на нього поверх окулярів, так само поважно відзначив сторінку в біблії, відклав книгу і поважно привітався.

— Я радий, що ви з'явилися особисто, — сказав він.

— А як іще я міг з'явитися? — засміявся Гриф.

Але Єремії бракувало почуття гумору, і він не звернув уваги на ті слова.

— Торговельні справи на острові до біса погані, — сказав він надзвичайно врочисто, смакуючи слова. — Баланс у мене просто жахливий.

— Погано торгується?

— Навпаки. Добре. Крамниця порожня, геть порожня. Але... — В погляді Єремії сяйнули гордощі. — Але на складі є ще багато краму. Я його добре замкнув.

— Певне, Туї Туліфау взяв багато в борг?

— Навпаки. Він платить за все готівкою і розрахувався за те, що був заборгував.

— Ну, то я тебе не розумію, Єреміє, — признався Гриф. — Ти кажеш, крамниця порожня, боргів нема, давні рахунки сплачено, крам на складі цілий... у чім же справа?

Єремія не відразу відповів. Він простяг руку позад себе й дістав з-під мат велику скриньку на гроші. Гриф здивувався, побачивши, що її не замкнено. Раніше самоанець завжди надзвичайно пильно ховав виторг. Скидалось на те, що в скриньці було повно паперових грошей. Єремія взяв верхній папірець і простяг Грифові:

— Оце вам відповідь.

Гриф оглянув досконало зроблену банкноту. *«Перший королівський банк Фіту-Айви виплачує на вимогу подавця один фунт стерлінгів»*, — прочитав він. Посередній було намальоване якесь тубільче обличчя, а внизу стояли підписи Туї Туліфау і Фулуалеа, а до останнього додано друковане пояснення: *«Міністр фінансів»*.

— Що це в біса за Фулуалеа? — запитав Гриф. — Це пофіджійському, чи що? І означає «сонячне пір'я»?

— Авжеж, сонячне пір'я. Так себе називає той підлий шахрай. Він прибув з Фіджі і перевернув Фіту-Айву догори ногами, себто все, що стосується торгівлі.

— Мабуть, котрийсь із тих спритників з Левуки?

Єремія сумно похитав головою:

— Ні, він білий чоловік і негідник. Прибрав собі шляхетне, милозвучне фіджійське ім'я і викачав його в болоті задля власної підлої мети. Він зробив Туї Туліфау неспросяним п'яницею. Весь час його споює і не дає витверзати. А король за це зробив його міністром фінансів і ще ким завгодно. Фулуалеа вигадав ці фальшиві гроші і змушує всіх їх брати. Він оподаткував комори, копру й тютюн. Завів також портове мито, якісь приписи суднам і ще різні податки. Тубільці нічого не платять, тільки торговці. Коли заведено податок на копру, я відповідно знизив купівельну ціну. Тоді люди почали нарікати, і Сонячне Пір'я видав новий закон, що поновлював давню ціну та забороняв її знижувати. Мене він оштрафував на два фунти стерлінгів і на п'ятеро свиней, бо знав, що в мене їх якраз п'ятеро. Ви це побачите, їх записано в книзі. З Гоукінса, агента Фулькрумського товариства, взято штраф спочатку свиньми, потім джином; як він став

опиратися, з'явилося військо й спалило йому комору. Коли я замкнув крамницю, Сосячне Пір'я вдруге оштрафував мене й погрозився, що спалить комору, якщо я знову чимось завиню. Тоді я спродав усе, що було в крамниці. І ось бачите, маю повну скриньку пікчемного паперу. Прикро мені буде отримати від вас платню такими папірцями, але це буде цілком справедливо, тільки справедливо. Тепер скажіть, що його робити?

Гриф знизав плечима:

— Насамперед мені треба побачити це Сосячне Пір'я та розвідати, що до чого.

— Тоді поспішіться його побачити, — порадив Єремія. — поки він не наклав на вас хтозна-скільки штрафів. У такий спосіб він збирає з королівства всі металеві гроші. Здається, він уже й загарбав їх усі, окрім того, що позакопувано в землі.

III

Повертаючись тією самою Дроковою стежкою, Гриф під запаленими лампами, що вказували вхід до палацового парку, здивав невеличкого товстенького добродія в пом'ятих парусинових штаних, гладенько виголеного й рум'яного. Він саме виходив з парку. Щось знайоме було в його сторожкій, вдоволеній ході. Гриф одразу вгадав її. Він уже бачив цю ходу у доброму десятку південноморських портів.

— Оце так! Корніліс Дізі! — вигукнув він.

— А це не хто інший, як сам Гриф, хай йому чорт, — почувлось у відповідь, і вони потисли один одному руку.

— Приходьте на шхуну, я пригощу вас чудовим ірландським віскі, — запросив Гриф.

Корніліс вишпур груди й набундючився:

— Ні, не вийде, містере Грифе. Тепер я Фулуалеа, і горілкою мене не звабиш, як колись. Крім того, з ласки його величності, милостивого короля Туліфау, я — міністр фінансів і головний суддя, бо король вершить суд тільки тоді, як бажає розважитись.

Гриф аж свиснув з несподіванки:

— То це ви Сосячне Пір'я?

— Я волю, щоб мене звали по-тубільчому, — зауважив той. — Я Фулуалеа, до вашого відома. Давня приязнь не в'яне, містере Грифе, і мені аж серце розривається, що я мушу сказати вам неприємну новину. Вам доведеться спла-

тити законне в'їзне мито так само, як і всім іншим торговцям, що прибувають сюди грабувати лагідного полінезійського дикуну, мешканця коралових островів... Що ще я хотів сказати? Ага! Пригадав. Ви порушили наші приписи: з лихими замірами ви ввійшли в порт Фіту-Айви після заходу сонця, не засвітивши бічних ліхтарів. Не впадайте мені в слово. Я це на власні очі бачив. За таку провину вас оштрафовано на п'ять фунтів... Маєте на шхуні джии? Це великий злочин... Не можна так легковажити життям моряків нашого затишного порту задля того, щоб заощадити мідяк на світлі. Одначе ви мені не відповіли, чи маєте джии? Я питаю вас, як завідувач гавані.

— Ви взяли великого тягара на свої плечі, — осміхнувся Гриф.

— Це тягар білої людини. Ті підлі торговці весь його звалювали на бідного Туї Туліфау, найдобрішого з усіх монархів, що будь-коли сиділи на цівдениморських тронах і попивали грог із королівських калабашів. І от я, Корніліс... себто Фулуалеа, прийшов оборонити їхні права. Мені дуже неприємно, але обов'язок завідувача гавані примушує мене обвинуватити вас у порушенні карантину.

— Якого карантину?

— Це припис портового лікаря. Ніяких стосунків з берегом, поки корабель не оглянено. Ви ж бо можете завезти якусь заразу, віспу, приміром, чи кашлюк, а це для довірливого тубільця страшенне лихо. Хто ж захистить лагідного, довірливого полінезійця? Я, Фулуалеа, Сонячне Пір'я, що взяв на себе цю високу місію.

— Хто ж, до біса, ваш портовий лікар? — запитав Гриф.

— Я, Фулуалеа. Ви допустилися неабиякого злочину. Вважайте, що вас оштрафовано на п'ять ящиків першорядного голландського джину.

Гриф щиро засміявся:

— Та вже якось погодимось, Корнілісе. Ходіте на шхуну та вип'ємо.

Сонячне Пір'я велично відмахнувся від такої пропозиції:

— Це хабар. Я хабарів не беру, я вірний тому, хто дає мені хліб-сіль. А чому ви не показали своїх корабельних документів? Як голова митниці, я штрафую вас ще на п'ять фунтів та на два ящики джину.

— Слухайте, Корнілісе! Жарти жартами, але це вже надто. Тут вам не Левука. Мені аж руки сверблять. Мене ви на бугая не візьмете.

Сонячне Пір'я з острахом відступив.

— Не здумайте підняти руку,— погрозився він.— Маєте рацію, тут не Левука. Саме тому, та ще маючи за собою Туї Туліфау й королівське військо, я можу взяти вас на бугая. Ви любісінько сплатите ці штрафи, або я конфіскую ваше судно. Ви не перший. Ось і той китайга Пітер Джі, скупник перлів. Він теж заплив у гавань проти всяких правил і вчинив гвалт за якісь там мізерні штрафи. Отож і має. Не хотів їх сплатити, а тепер сидить на березі та кається.

— Не може бути, щоб ви...

— Авжеж, може бути. Виконуючи високий службовий обов'язок, я конфіскував його шхуну. На ній тепер перебуває п'ята частина нашого відданого війська, а за тиждень її буде продано. В її трюмі тонн десять скоюк. Я ладен виміняти їх у вас на джин. Можу вам запропонувати дуже вигідні умови. То скільки, кажете, у вас джину?

— Усе той самий джин!

— А чом би й ні? Туї Туліфау н'є по-королівському. Я день і ніч сушу собі голову, як постачити йому питва. Та й щедрий він з ним понад міру. Всі його прибічники-вагаги завжди н'яні як чин. Сором, та й годі. Ну, то ви сплатите штрафи, містере Грифе, чи доведеться мені вжити суворіших заходів?

Гриф сердито повернувся йти геть:

— Корнілісе, ви н'яний. Протверезіться лишень та прийдіть до тьми. Давні веселі часи на південних морях уже минули. Нині таке витівати не вільно.

— Якщо ви гадаєте, що повернетесь на шхуну, містере Грифе, то не клопочіться марно. Я вашого братчика знаю. Я передбачив, що ви почнете впитратися, і вжив відповідних заходів. Свою команду ви побачите на березі. Ваше судно конфісковане.

Гриф обернувся до нього, не цілком вірячи, що це такий без жартів. Фулуалеа знов перелякано відступив. А позад нього з темряви виринула кремезна чоловіча постать.

— Це ти, Вільямі? — стиха запитав Фулуалеа.— Ось дечки ще один морський пірат. Захисти мене силою правди твоєї, о могутній брате.

— Вітаю тебе, Вільямі,— сказав Гриф.— Відколи Фіту-Айва став підвладний левуцькому шахраєві? Він каже, ніби мою шхуну захоплено. Чи це правда?

— Правда,— озвався Вільямі глибоким басом.— Чи нема у вас ще таких шовкових сорочок, як у Віллі Смі? Туї Туліфау хотів би дістати таку сорочку. Він чув про неї.

— Віп її дістане,— упав йому в слово Фулуалеа.— Чи сорочки, чи шхуни, король усе отрпмає.

— Чи не завелика це сваволя, Корнілісе? — промурмотів Гриф.— Чисте піратство. Ви цілком безпідставно захопили мою шхуну.

— Безпідставно? Ще ж і п'яти хвилини не збігло, як ви ось тут-таки відмовилися сплатити штрафи!

— Але шхуну захоплено ще до того.

— Авжеж. Чом би й ні? Хіба я не знав, що ви відмовитесь? Усе зроблено законно й справедливо. Закон — це й ста ясна зірка, що перед її блискучим вівтарем завжди схиляється Корніліс Дізі, або Фулуалеа,— це те саме. Геть звідси, шановний добродію, а то я приставлю до вас палацових вартових. Вільямі, цей купець — відчайдушна людина. Поклич вартових!

Вільямі свиснув у свисток на шворці з кокосового лика, що висів на його широких голих грудях. Гриф сердито замахнувся на Корніліса, але той сховався за кремезною по статтю Вільямі. Від палацу стежкою вже мчали дванадцяттеро полінезійців, кожен добрих шість футів на зріст, і вишикувалися позад свого командувача.

— Гайда звідси, шановний добродію,— наказав Корніліс.— Розмові кінець. Завтра вранці ми розглянемо в суді всі ваші справи. Вам треба з'явитися до палацу о десятій годині й відповісти за такі злочини: порушення спокою, бунтівничі й зрадницькі промови, злісний напад на верховного урядовця з наміром порізати, поранити, полівечити й набити його, недотримання карантину, нехтування портових приписів, поважне порушення митних правил. Уранці добродію, уранці, не встигне з дерева і хлібний овоч упасти, як закон віддасть вам належне. Хай господь змилується над вашою душею!

IV

Уранці, ще до суду, Гриф і Пітер Джі домоглися, щоб їх прийняв Туї Туліфау. Король, у товаристві півдесятка ватажків, лежав на матах біля палацу, в затінку авокадових дерев. Було ще дуже рано, але палацові служниці вже розносили джин. Король був радий своєму давньому приятелю.

леві «Девіда», тільки пошкодував, що той порушив нові приписи. Надалі ж Туліфау вмерто ухилився від цієї теми і, не слухаючи скарг пограбованих купців, припрошував їх до джину.

— Вишійте,— водно торочив король і лише раз висловив свої почуття, сказавши, що Сонячне Пір'я — чудова людина. Палацові справи ще ніколи не були в такому доброму стані. Ніколи не було стільки грошей у скарбниці і стільки джину.— Я дуже вдоволений з Фулуалса,— закінчив він.— Вишійте-бо!

— Нам треба якнайшвидше вишиватися звідси,— пошепки сказав Гриф Пітерові Джі,— а то будемо геть п'яні. Крім того, через кілька хвилин мене судитимуть за підпал, ересь, проказу, чи хтозна за що, і мені треба мати ясну голову.

Коли вони йшли від короля, Гриф побачив королеву Сепелі. Глянувши на свого найяснішого чоловіка та на п'яних його товаришів, вона насунилась, і тоді Грифові майнула думка, що найкраще буде орудувати через неї.

У другому тинистому кутку просторого двору Корніліс вершив суд. Заходився він раненько, бо коли Гриф підійшов, уже вирішувалося справу Віллі Смі. Там було присутнє ціле королівське військо, за винятком тих, хто вартував захоплені кораблі.

— Пехай оскаржений устане,— наказав Корніліс,— і вислухає справедливий та милостивий вирок, що карає за свавільну й ганебну поведінку, яка зовсім не личить комерсантикові. Оскаржений каже, що не має грошей. Чудово. Суд шкодує, що у нас нема в'язниці. З огляду на це, а також беручи на увагу безгрошів'я оскарженого, суд штрафує вищепойменованого відповідача на одну шовкову сорочку такого самого гатунку, фасону та добротності, як та, що на ньому.

Корніліс кивнув кільком солдатам, і ті відвели комерсантика за авокадове дерево. Через хвилину він з'явився звідти вже без згаданої одєжини й сів поруч Грифа.

— Що ви таке вчинили? — запитав Гриф.

— Хай бог милує, хіба я знаю? А ви в яких злочинах винні?

— Дальша справа,— сказав Корніліс так само вкрай офіційним тоном.— Оскаржений Девіде Грифе, встаньте! Суд обміркував вашу справу, чи то пак, справи, і виносить такий вирок... Цитуйте! — гримнув він на Грифа, який хо-

тів щось відмовити.— Я кажу, що справу обмірковано, всебічно обмірковано. Суд не бажає збільшувати оскарженому кару, але користується з нагоди попередити оскарженого, що його можна притягти до відповідальності за зневагу до суду. За одверте й свавільне порушення портових правил та приписів, за недотримання карантину та за зневагу до морських законів його шхуну «Кантані» конфіскував фіту-айвський уряд, і її буде продано з прилюдних торгів через десять днів, рахуючи від сьогодні, з усім, що на ній є, з приладдям та вантажем, що до неї належать. Крім того, оскаржений завинив особисто своєю буйною, зухвалою поведінкою та очевидною зневагою до законів цієї держави. За це на нього накладається штраф у сумі сто фунтів стерлінгів і п'ятнадцять ящиків джину. Я не питаю, чи хочете ви щось сказати. Ви маєте відповісти тільки на одне запитання: платитимете ви чи ні?

Гриф похитав головою.

— Тоді вважайте себе за в'язня, що тимчасово перебуває на волі,— провадив далі Корніліс.— В'язниці в нас нема, і замкнуті вас ніде. Нарешті, суд довідався, що сьогодні вранці оскаржений свавільно й навмисне послав своїх найманих канаків за риф наловити риби на сніданок. Це, безперечно, порушує права фіту-айвських рибалок. Ми мусимо охороняти місцевий промисел. Суд висловлює оскарженому сувору догану й попереджує, що коли вдруге трапиться таке злочинство, то винного чи винних усіх укупі й кожного зокрема негайно буде послано на примусову працю, а саме: лагодити Дрокову стежку. Суд закінчено.

Виходячи з королівської резиденції, Пітер Джі штовхнув Грифа, щоб той глянув туди, де розлігся на матах Туї Туліфау. Комірнікова сорочка вже щільно облягала тлусте королеве тіло.

V

— Справа ясна,— сказав Пітер Джі на нараді в Єремівій хатині.— Дізі зібрав майже всі гроші. А щоб король йому не заважав, він споює його тим джином, що позабрав з наших суден. Як тільки буде нагода, він забере гроші й утече на вашій або на моїй шхуні.

— Він падлюка,— заявив Єремія, переставши витирати свої окуляри.— Він шахрай і негідник. Його б слід налушпенити здохлим поросям, та таким, щоб аж смерділо.

— І справді,— сказав Гриф.— Таки слід його налушпелити здохлим поросям. І я не здивуюсь, якщо ти, Єреміє, докладеш до цього рук. Тільки гляди, добудь таке порося, щоб аж смерділо. Туї Туліфау подався на берег до повіток на човни — розламає ящик мого шотландського віскі. Я піду до палацу та нишком побалакаю з королевою. Тим часом ти порозкладай на полиці трохи краму зі складу. Вам, Говкінсе, я позичу. А ви, Пітере, зайдіть до німецької крамниці. Продавайте все за папірці. Пам'ятайте, збитки я покрию. Якщо я не помиляюся, то через три дні в нас буде народна рада або революція. Ти, Єреміє, розішли вістунів по всьому острову до рибалок та селян, скрізь, навіть у гори до мисливців на дикі кози. Нехай через три дні всі зберуться до палацу.

— А солдати? — завагався Єремія.

— Це вже мій клопіт. Їм не видавали платні за два місяці. Крім того, Вільямі — королевин брат. Але не виставляй зразу багато краму на полиці. А як прийдуть солдати з папірцями, припини продаж.

— Тоді вони сплять крамниці,— сказав Єремія.

— Нехай палять. Потім король Туліфау заплатить нам за все.

— І за мою сорочку заплатить?— запитав Віллі Смі.

— Це вже твоя з ним приватна справа,— відповів Гриф.

— Вона тріснула в нього на спині,— поскаржився комірник.— Він її не поносив і десяти хвилин, я сам бачив. Мені вона коштувала тридцять шілінгів, і я тільки раз її надягнув.

— От тільки де мені дістати здохле порося? — озвався Єремія.

— Заріж, а то ж як,— сказав Гриф.— І вибирай невеличке.

— Невеличкий підсвинок теж коштує десять шілінгів.

— Тоді зачини ці гроші в графі поточних витрат.— Гриф хвилику помовчав.— Тільки якщо хочеш, щоб воно засмерділося, то краще заріж його нині.

VI

— Твоя правда, Девіда,— сказала королева Сепелі.— Відколи прийшов цей Фулуалеа, то всі наче показалися, а Туї Туліфау потонає в джуні. Якщо він не дозволить скли-

кати велику раду, я його налупцюю. Його легко набити, коли він п'яний.

Вона стиснула кулак. У тієї амазонки була така показна постать і таке рішуче обличчя, що Гриф не сумнівався: рада буде скликана. Фіту-айвська говірка була досить подібна до самоанської, якою Гриф розмовляв, мов тубілець.

— А ти, Вільямі, казав, — звернувся він до командувача військом, — що солдати вимагають металевих грошей і відмовляються від папірців, які дає Фулуалеа. Отож накажи їм брати ці папірці та подбай, щоб завтра вони дістали всю платню.

— Навіщо ця колотнеча? — заперечив Вільямі. — Король п'є собі й розкошує, в скарбниці повно грошей. І я задоволений. У мене в хатині два ящики джину й багато краму з Говкінсової крамниці.

— Ти, брате мій, чиста свиня! — обурилася Сепелі. — Ти чув, що казав Девіда? Чи в тебе вух нема? Коли вийде твій джин і твій крам, а пових купці вже не привозитимуть і Сонячне Пір'я втече з усіма нашими грошима до Левуки, що ти тоді робитимеш? Бо ж тільки срібло й золото — гроші, а папір — то собі папір. Кажу тобі, народ ремствує. У палаці нема риби. Ніхто не приносить нам батату й солодкої картоплі, наче вони зникли з землі. Горяни за цілий тиждень не надіслали жодної дикої кози. Сонячне Пір'я змусив торгівців купувати копру по давній ціні, але ніхто її не продає, бо не хоче тих паперових грошей. Оце навіть сьогодні я посилала служників до двадцяти хат. І вони не дістали яєць. Може, Сонячне Пір'я щось наслав на кури? Не знаю. Знаю тільки, що яєць нема. Добре, що п'яниці хоч мало їдять, а то в палаці був би вже голод. Звели своїм солдатам брати платню. Хай їм платять тими папірцями.

— І майте на увазі, — перестеріг його Гриф, — хоч у крамницях і буде крам, але від солдатів не братимуть паперових грошей. А через три дні збереться рада, і Сонячне Пір'я буде мертвий, як здохла свиня.

VII

Того дня, на який призначено раду, до столиці зібралася вся людність острова. Всі п'ять тисяч острів'ян прибули на каяках і більших човнах, пішки або верхи на ослах. За три попередні дні сталося багато подій. Найперше те, що

в крамницях почалася жвава торгівля. Та коли з'явилися і вояки щось купувати, їм звелено йти до Фулуалеа по металеві гроші. Мовляв, на папірцях же написано, що на першу вимогу їх обмінюють на золото й срібло.

Тільки великий авторитет Вільямі врятував крамниці від вогню, хоч одну з Грифових копроних повіток таки спалено. Єремія належним чином записав збитки на рахунок Туї Туліфау. Самому Єремії також трохи перепало: з нього сміялися й глузували, ба навіть розбили йому окуляри. У Віллі Смі позлазила шкіра з кісточок на пальцях. Сталося це тому, що троє розшалілих вояків один за одним стукнулися щелепами об його кулаки. Так само поранено й капітана Бойга. Тільки Пітер Джі не постраждав, бо його кулаки втрапили не в щелепи, а в кошики з хлібом.

Рада почалася в палацовому дворі. На чільному місці сидів Туї Туліфау, поруч нього Сепелі, а довкола прибічники-ватажки, що з ними він улаштував пиятики. Праве око й губи в короля підпухли, наче він теж нагнався на чийсь кулак. У палаці вже зранку пішла поголоска, піби Сепелі завдала доброго лупня своєму чоловікові. В кожному разі, король був тверезий, і його гладке тіло мляво видмалося з шовкової сорочки Віллі Смі, яка вже геть полопала. Короля мучила страшена спрага, і йому раз у раз подавали молоді кокосові горіхи. Навкруг палацового двору військо стримувало натиск простого люду, бо до середини впущено тільки дрібніших ватажків, сільських дівчат, парубків і промовців з цілим штабом їхніх помічників.

Корніліс Дізі вмовився праворуч від короля, як і годиться високому та улюбленому урядовцеві. А ліворуч від цариці, навпроти Корніліса, сидів Єремія, оточений білими торговцями, яким він мав бути за речника. Позбавлений своїх окулярів, він підсліпувато мружпвся, позираючи на міністра фінансів.

Промовці виступали по черзі — від навітрянного берега, від завітряного берега й від гірських сіл, і кожного підтримував гурток менших промовців та ватажків. Говорили всі майже одне: парікали на паперові гроші. Справи на острові кепські. Копри більше не сушать. Народ став підозріливий. Дійшло до того, що всі боржники квапляться сплатити борги, а ніхто не хоче брати тих грошей. Кредитори так і тікають від своїх боржників. Гроші здешевіли. Ціни ростуть, а купувати нема чого. Курка коштує втричі

більше проти звичайного, та й та тверда і взагалі така, що сама здохла б від старості, якби її не продаю. І ніщо не показує на краще. Навпаки, є ліхі призивітки. По деяких місцевостях об'явилася сила-силенна щурів. Урожай поганий. Цукрові яблука дуже малі. Найплідніше авокадове дерево на навітряному березі невідомо чому геть обсицалося. Овочі манго стають несмачні. Банани поїдає черва. Риба покинула океан, і з'явилася безліч тигрячих акул. Дикі кози повтікали на недосяжні верховини. Тарове тісто в начинні згіркло. Щось гурчить у горах, а вночі там блукають духи; одна жінка з Пунта-Пуни раптом зніміла, а в селі Ейго народилася п'ятиного коза. Старші люди на рідках по селах кажуть, що все це сталося через ті дивні Фулуалеїні гроші.

Вільямі говорив за військо. Його люди незадоволені й ремствують. Хоч королівський декрет зобов'язав торгівців брати паперові гроші, та вони не схотіли. Вільямі не каже, але йому здається, що все це через ті дивні Фулуалеїні гроші.

Потім від торгівців промовляв Єремія.

Коли він підвівся, то стало видно, що між коліньми в нього стоїть великий трав'яний кіш. Спершу Єремія довго вихваляв крам, що його привозять кунці: який він барвистий і гарний, і добротний, куди там до нього тутешній фіту-айвській тапі, лубкій і немідній. Нині ніхто вже не носить тапи. А колись, поки з'явилися торгівці, всі вбиралися в тапу, і саму тільки тапу. Або взяти москітні сітки, такі дешеві й гарні, що найкращий фіту-айвський ткач не витче таких і за тисячу літ! Тоді він завів мову про незрівнянні рушниці, сокири, крицеві рибальські гачки, згадав про голки, нитки, бавовняні волосіні, не забув також похвалити біле борошно й гас.

Далі, раз у раз уживаючи «по-перше», «по-друге» та інші засоби аргументації, Єремія довго розводився про добру організацію, лад і цивілізацію. Він залепив, що торгівець — це носій цивілізації і що його треба охороняти, а то він не приїздитиме. Далі на захід є такі острови, де торгівців не охороняють. І які ж із того наслідки? Торгівці не приїзять, і люди там наче дикі звірі. Ходять голі, не вбираються в шовкові сорочки (тут він виразно скинув оком на короля) і пожирають одне одного.

Ті химерні папірці, що їх вигадав Сонячне Пір'я, — це гроші. Торгівці знають, які бувають гроші, тим-то цих

папірців вони не хочуть брати. Якщо Фіту-Айва вперто платитиме їм такими грішми, вони виїдуть звідси і ніколи не повернуться. А тоді місцеві люди, забувши вже, як роблять тапу, бігатимуть голі й жертвуватимуть одне одного.

Він ще багато дечого наговорив, пробалакавши цілу годину, знов і знов наголошуючи, як буде погано, коли торговці перестануть приїздити на острів.

— І як тоді світ називатиме фітуайвців? — запитав він. — Кай-канаки, ось як! Кай-канаки, людожери.

Туї Туліфау промовляв коротко. Він сказав, що тут висловилися речники народу, війська й торговців. Хай тепер висловиться Сонячне Пір'я. Треба визнати, що він творить чудеса зі своєю фінансовою системою.

— Він чимало разів пояснював мені ту систему, — закінчив Туї Туліфау. — Це дуже просто. Тепер він пояснить її вам.

Корніліс почав із того, що це білі торговці збурили людей проти нього. Єремія слушно вихваляв розмаїту житочність білого борошна чи гасу. Мешканці Фіту-Айви не хочуть зробитися кай-канаками. Вони хочуть цивілізації, хочуть її дедалі більше. Отож-бо й є, нехай-но слухають його уважно. Паперові гроші — це ознака вищої цивілізації. Тим-то він, Сонячне Пір'я, і запровадив їх. Тим-то вони, торговці, й опираються. Вони не хочуть, щоб Фіту-Айва цивілізувався. З якої причини вони долали довгі океанські шляхи та привозили свій крам до Фіту-Айви? Він, Сонячне Пір'я, скаже всю правду їм у лице на цій великій раді. В їхніх краях люди занадто цивілізовані, і торговці там не можуть наживатися так, як на Фіту-Айві. Коли фітуайвці цивілизуються як слід, торговлі привезеним крамом настане край. Тоді кожен острів'янин сам зможе стати торговцем, якщо йому заманеться.

Ось чому білі торговці борються проти паперових грошей, що їх запровадив він, Сонячне Пір'я. Через що його названо Сонячне Пір'я? Через те, що він несе острів'янам світло з далекого світу за крайнебом. Те світло — паперові гроші. Грабіжники, білі торговці, не можуть жити при ясному світлі. Тож вони й хочуть його загасити.

Він зараз це доведе доброму фіту-айвському людові, доведе вустами самих своїх ворогів. Кожному те відомо, що всі високоцивілізовані країни мають паперові гроші. Нехай скаже Єремія, чи так воно, чи ні?

Єремія нічого не відповів.

— Бачите,— вів далі Корніліс,— він не відповідає. Він не може сказати, що це неправда. Англія, Франція, Німеччина, Америка,— геть усі великі країни Папалангі * мають паперові гроші. Єремій, як чесну людину, як колишнього щирого робітника у вертограді господнім, питаю тебе: чи у великих країнах Папалангі не ходять паперові гроші?

Єремія не міг заперечити і тільки нервово смикав за вушка плетеного коша, що стояв біля нього.

— От бачите, я казав правду,— вів своєї Корніліс.— Єремія не заперечує. Тож я звертаюсь до тебе, добрий фіту-айвський люде: якщо паперові гроші добрі для країни Папалангі, чом би вони не годилися для Фіту-Айви?

— То не такі самі гроші! — вигукнув Єремія.— Папірці Сонячного Пір'я зовсім не такі, як папірці великих країн.

Корніліс, очевидячки, чекав на таке і не розгубився. Він підняв угору фіту-айвську банкноту, щоб усі її бачили.

— Що це таке? — запитав він.

— Папірець, просто папірець,— відповів Єремія.

— А це що?

Тепер Корніліс тримав у руках англійську банкноту.

— Це паперові гроші англійців,— пояснив він раді і простяг банкноту Єремії, щоб той краще її роздивився.— Правда, Єремій, це англійські паперові гроші?

Єремія неохоче кивнув.

— Ти казав, що фіту-айвські паперові гроші — просто папірці. А ці, англійські? Що вони таке? Кажі чесно. Всі чекають на твою відповідь, Єремій.

— Це... це... — почав спантеличений Єремія і потім безпорадно замовк: софіст із нього був кепський.

— Теж папірці, просто папірці,— закінчив за нього Корніліс, наслідуючи Єреміїне занування.

З виразу облич присутніх видно було, що Корніліс їх переконав. Задоволений король заплескав у долоні й сказав:

— Ясно, цілком ясно.

— Бачите, Єремія сам це визнає.— В голосі Дізі бриніла радість, у всій поставі прозирала впевненість.— Він не бачить ніякої різниці. Бо ніякої різниці нема. Це такі самі гроші, як англійські. Це справедливі гроші.

Тим часом Гриф щось прошепотів Єремії на вухо; той кивнув і знову вправ у слово:

— Але всім Папалангі добре відомо, що англійський уряд обмінює папірці на металеві гроші.

Тепер Дізі відчув, що переміг остаточно. Він підняв угуру Фіту-айвську банкноту й голосно запитав:

— А на цьому папірці хіба не написано те саме?

Знову Гриф щось прошепотів Єремії.

— Написано, що Фіту-Айва обмінює ці папірці на золото й срібло? — перешитав Єремія.

— Так, саме це написано.

Гриф утретє щось підказав Єремії.

— На першу вимогу? — запитав той.

— Авжеж, на першу, — запевнив його Корніліс.

— Тоді я прошу обміняти мені їх зараз на металеві гроші, — сказав Єремія, виймаючи невеличку пачку банкнот із торбинки в себе на поясі.

Корніліс швидко зирнув на неї, прикидаючи її вартість.

— Гарзд, — згодився він. — Я видам вам зараз металеві гроші. Скільки їх тут?

— Ось ми й побачимо, як діє наша нова система, — заявив король, поділяючи тріумф свого улюбленця.

— Ви чули? Він зараз мінятиме папірці на металеві гроші! — гукнув Єремія до всього зібрання.

Єремія занурив обидві руки в кіш і почав витягати звідти цілі пачки фіту-айвських банкнот. Водночас із коша пішов якийсь дивний дух.

— Тут у мене тисяча двадцять вісім фунтів, дванадцять шилінгів і шість пенсів, — оголосив Єремія. — А це мішок, щоб складати монети.

Корніліс відсахнувся. Він не сподівався, що в Єремії така сила грошей. А ще, скинувши навколо стривоженим оком, він помітив, що ватажки й промовці теж витягають пачки банкнот. Військо з двомісячною платнею в руках поривалося до середини, а за військом напирив на палацове подвір'я простий люд, теж із паперовими грішми.

— Своїм сполахом ви зруйнуєте банк, — дорікнув Корніліс Грифові.

— Оце мішок, щоб складати монети, — вдруге сказав Єремія.

— Доведеться обмін відкласти, — розпачливо заявив Корніліс. — Тепер не та година.

Єремія розмахнувся пачкою грошей:

— Тут нічого не написано про години! Сказано, що на першу вимогу, і я вимагаю обміняти мені негайно.

— Скажи їм прийти завтра, о Туї Туліфау,— вдався Корніліс до короля.— Завтра їм буде виплачено.

Туї Туліфау уже вагався, але дружина люто глянула на нього й грізно стиснула кулака. Маріо Туї Туліфау пробував відвести від неї очі. Він зпервовано кахикнув і сказав:

— Ми хочемо подивитись, як діє наша нова система. Люди поприходили здалека.

— То ти згоден, щоб я віддав їм справжні гроші? — тихо сказав Дізі королеві.

Сепелі почула, що він казав, і так визвірилася на чоловіка, аж той злякався й мимоволі відсунувся від неї.

— Не забудь за порося,— пошенки нагадав Єремії Гриф. Єремія відразу ж підвівся.

Широким помахом руки він утихомирив людський гомін.

— Колись на Фіту-Айві був давній і гарний звичай,— почав він.— Як чоловіка ловили на тяжкому злочині, йому кнем перебивали руки й ноги і викидали в мілку воду, щоб його живцем ізжерли акули. На жаль, ті часи минули. А все ж у нас і досі зберігся інший давній гарний звичай. Ви всі знаєте, який саме. Коли доведено, що хтось злодій чи брехун, то його побивають здохлими поросятами.

Єремія засунув праву руку до коша, і хоч був без окулярів, але здохле порося, яке він витяг, улучило Дізі просто в шию. Єремія кинув його з такою силою, що міністр аж перевернувся. Не встиг він ще стямитись, як до нього підскочила Сепелі, та так моторно, що годі було такого й сподіватися від жінки завважки двісті шістьдесят фунтів. Одною рукою вона вхопила Корніліса за комір сорочки, а другою підняла порося й під радісний рев своїх підданців по-королівському налупцювала Сонячне Пір'я.

Що мав робити Туї Туліфау? Довелося йому, вдаючи веселого, дивитись, як гонять його улюбленця. Сите його тіло горою лягло на мати і все аж тіпалося з реготу, достоту як у того Гаргантюа.

Коли Сепелі врешті покинула порося й міністра, падло підхопив промовець з навітряного берега. Корніліс уже зірвався й утікав, як порося влучило йому під коліна і збило з ніг. Увесь люд і військо з гвалтом та реготом прилучилося до забави. Хоч як крутився та кидався навсбіч колишній міністр, скрізь переймало його здохле порося. Він тікав між авокадо й пальми, паче переляканий кріль. Ніхто

не торкався до нього руками, його мучителі давали йому дорогу, але весь час гналися за ним, і порося літало так швидко, як тільки встигали підхоплювати його людські руки.

Скоро погоня зникла на Дроковій стежці, Гриф із торгівцями рушив до королівської скарбниці. Минув день, і давно вже занав вечір, коли вони обміняли на металеві гроші останню фіту-айвську банкноту.

VIII

У лагідному присмерковому холодку якийсь чоловік вплив на човнику з берегових заростів і попростував до «Кантані». Човник був старий, пікчемний, і чоловік гріб дуже тихо, раз у раз спиняючись вичерпати воду. Матросиканаки весело зареготалися, коли він підплив до шхуни й насилу переліз через поруччя. Чоловік був пеймовірно брудний і якийсь піби запаморочений.

— Можна мені сказати вам слово, містере Грифе? — запитав він сумно й покірливо.

— Тільки сядьте за вітер та трошки далі, — відповів Гриф. — Ще далі. Отак краще.

Корніліс сів на поруччя й обхопив голову руками.

— І справді, — сказав він. — Від мене тхне, як від педавнього бойовища. Голова мені болить, мало не лусне. В'язи мені скручено. Зуби хптаються в щелепах. У вухах наче джмелі гудуть. Мозок мій зрушив з місця. Я пережив землетрус та чуму, а з неба дощем сипалися свині. — Він замовк і зітхнув, аж застогнав. — Я бачив страшну смерть. Такої не міг би собі уявити жоден поет. Неприємно, щоб тебе зварили в олії, або з'їли щури, або роздерли дикі копі. Але щоб тебе забили здохлим поросям!.. — Він аж здригнувся з того жаху. — Далєбі, це переходить межі людської уяви.

Капітан Бойг виразно чмихнув носом і пересунув свого брезентового стільчика далі проти вітру.

— Я чув, що ви їдете до Япу, містере Грифе, — сказав Корніліс. — Я хочу попросити вас за дві речі: перевезіть мене та дайте чарку ірландського віскі, що від нього я відмовився у той вечір, як ви приїхали.

Гриф плеснув у долоні, і коли підійшов стюард-тубілець, загадав йому принести мила та рушника.

— Ідіть на бак, Корнілісе, та насамперед помийтеся,— сказав він.— Служник принесе вам штапи й сорочку. До речі, поки ви ще не пішли, скажіть-но, як це вийшло, що ми знайшли в скарбниці більше металевих грошей, ніж було ваших папірців?

— Я тримав там і свої власні гроші, ті, що привіз з собою, аби було з чим починати.

— За затримку та інші збитки ми вирішили стягти гроші з Туї Туліфау,— сказав Гриф.— Отож лишок ми вам повернемо. Відрахуємо тільки десять шилінгів.

— А це за що?

— То ви думаєте, що здохлі поросята на деревах ростуть? Ми провели по книгах десять шилінгів, що їх заплачено за порося.

Корніліс здригнувся й кивнув головою:

— Далєбі, я вдячний, що то було порося не за п'ятнадцять і не за двадцять шилінгів.

ПЕРЛІ СТАРОГО ПАРЛІ

I

Капак-стерничий крутнув кермо, і «Малагіні», повернувшись провою до вітру, вирівнялася. Її передні вітрила повисали, кінці лив застукотіли в брезент, зашурхотіли хутко вибирувані талі, і шхуна нахилилася на другий бік, а її вітрила надулися на іншому галсі.

Хоч було ще дуже рано і віяв свіжий вітерець, але п'ятеро білих людей, що розташувалися на пів'юті, були ледве вдягнені. Девід Гриф та його гість, англієць Грегорі Малгол, мали ще на собі піджаки та китайські канці на босу ногу. Капітан з помічником були в тоненьких сорочках і простих парусинових штанях, а комірник усе тримав у руках сорочку й не хотів її вдягати. Піт виступав йому на чолі, і він спрагло підставляв голі груди проти вітру, що не приносив прохолоди.

— І вітер дме, але до чого ж парко,— поскаржився він.

— Що воно робиться на заході, хотів би я знати,— і собі докинув Гриф.

— Це пенадовго: вітер допіру почався,— сказав капітанів помічник, голландець Герман.— Він весь час міняється: то п'ять хвилини з одного боку подме, то десять з другого, а тоді годіну звідкілясь інде.

— Щось таки буде, таки буде,— забідкався капітан Ворфілд, пальцями розчісуючи кущисту бороду й виставляючи підборіддя на вітер у марій надії знайти прохолоду.— Вже півмісяця, як погода сказалася. Три тижні не було доброго пасату. Все перемішалось. Вчора над захід сонця барометр став хибати, та й досі хобає, хоч люди тямущі кажуть, нібито це нічого не важить. А все ж мені таке не подобається. Первує дуже, знаєте. Отак само барометр хибав тоді, як ми втратили «Ланкастера». Я був тоді ще учень, але добре те пам'ятаю. Новісіньке судно, на чотири

щогли, сталава обшивка, перший рейс. Старому аж серце надірвалося. Сорок років плавав на суднах компанії. А після того випадку почав марніти й через рік помер.

Спека просто душила, хоч було вітряно і ще рано. Вітер тільки патякав на прохолоду, але не давав її. Якби не волога, то можна було б подумати, що він дме із самої Сахари. Не було ні юги, ні туману, тільки мрява далечина здавалась імлістою. Хмар, власне, теж не було, — лише якийсь тьмянний покривець заслав небо, і сонце не могло пробитися крізь нього.

— Приготуйтеся! — спокійно й чітко наказав капітан Ворфїлд.

Темношкірі матроси-канаки в коротеньких штаних, дарма що розпарені, швидко прилаштувалися коло вітрил і талів.

— Круто під вітер!

Стерпичий жваво повернув кермо, і «Малагіні» плавним поворотом змінила галс.

— Та це ж просто чарівниця! — оцінив шхуну Мал гол. — Я не знав, що торговці південних морів плавають на яхтах.

— Її зроблено в Глостері як рибальську шхуну, — пояснив Гриф. — А глостерські судна будовою, спорядженням, ходом — ті ж самі яхти.

— Протока просто перед вами, чого ви звертаєте? — здивувався англієць.

— Ану спробуйте, капітане Ворфїлде, — запропонував Гриф. — Покажіть йому, як то входити в лагуну на гребені відпливу.

— У бейдевінд! — наказав капітан.

— Так, бейдевінд! — відгукнувся канак, повертаючи кермо на півшпиці.

«Малагіні» завернула у вузький прохід до лагуни великого довгастого коралового острова. Формою своєю він скидався на три атоли, що, розростаючись, колісь зіткнулися між собою і вже не змогли розмежуватись. На піщаному кільці купками росли кокосові пальми, проте було багато голих місцин, де пологістий берег сходив так низько до води, що пальми не могли там рости. Крізь ті прогалини відніла захищена лагуна; вода в ній була тиха, тільки ледь побрижена. Ця лагуна з нерівними берегами простягалася на багато квадратних миль, і вода під час відпливу рвалася в море через єдину протоку — таку вузьку.

що течія в ній радше скидалася на річкові пороги, ніж на простий вхід до атолової лагуни. Вода кипіла, вирувала, клетотіла і пінявими хвилями сунула в океан. Раз по раз наштотхуючись на «Малагіні», хвилі збивали її з рівного курсу й наче крицевими клинцями відпихали до краю протоки. Шхуна вже чималенько посушулася вперед, але врешті мусила повернутись, бо опинилася надто близько до коралового берега. Змінивши галс, вона стала бортом до течії, що сама винесла її назад у море.

— Настав час на ваш новий дорогий мотор,— добродушно осміхнувся Гриф.

Мотор був вразливим місцем капітана Ворфільда. Він стільки просив і благав Грифа придбати його, аж той таки погодився.

— Він ще окупить себе,— відказав капітан.— Ось почекайте-но. Він кращий за будь-яке страхування. А ви ж самі знаєте, що суден на Паумоту ніхто й страхувати не береться.

Гриф показав на невеличкого катера, що йшов слідом за ними тим самим курсом:

— Закладаюся на п'ять франків, що маленька «Нугіва» випередить нас.

— Авжеж, випередить,— погодився капітан Ворфільд.— У неї потужніший мотор. Ми супроти неї — справжній лайнер, а в нас тільки сорок кіпських сил. Вона має десять сил, а сама легенька, як шкаралупина. Вона може загнати в саме пекло, та цієї води і їй не здолати. Тут швидкість течії — десять вузлів.

Отож ця течія, навсібіч крутячи й повертаючи «Малагіні», таки винесла її в море.

— За півгодини потихшає, тоді ми ввійдемо,— сердито сказав капітан Ворфільд; з його дальших слів виявилось, що саме його сердило.— Парлі не має права називати цей острів своїм найменням. На англійських картах, та й на французьких теж, стоїть назва Гікігого. Його відкрив Бугенвіль і лишив йому тубільну назву.

— Хіба не все одно, як він зветься? — озвався комірник, що й досі, користаючи з розмови, не вдяг сорочки.— Головне, що він осьде, під носом у нас, а на ньому старий Парлі з своїми перлами.

— А хто їх бачив, ті перли? — запитав Герман, поглядаючи на всіх по черзі.

— Всі чули про них,— відповів комірник і повернувся

до стерничого.— Тай-Готаурі, що ти знаєш за перли старого Парлі?

Підлещений канак трохи збентежився такою увагою.

— Мій брат,— мовив він, крутнувши кермо,— три або чотири місяці працював у Парлі і багато мені розказував. Гікігого дуже багате на перли місце.

— А скупникам перлів ані разу не вдалося купити в нього бодай однієї перлини,— впав йому в слово капітан.

— Кажуть, що як він плив на Таїті зустрічати Арманду, то віз їй цілий капелюх перлів,— казав далі комірник.— Відтоді вже минуло п'ятнадцять років, і він весь час їх збирав. Та й черепашки теж збирав. Їх уже кожне бачило: сотні тонн черепашок. Кажуть, тепер геть усю лагуну ви-чистили. Може, через це він і оголосив продаж.

— Якщо він справді продаватиме перли, то це будуть найбільші за цей рік торги на Паумоту,— сказав Гриф.

— Та скажіть же хоч до пуття, про що, власне, йдеться? — не витримав Малгол, якому вогка спека дошкуляла так само, як і всім.— Хто він такий, той старий островик? І що в нього за перли? Чому це все така таємниця?

— Гікігого належить старому Парлі,— пояснив комірник.— У нього сила-силенна перлів, він збирав їх довгі роки, а оце кілька тижнів тому оповістив, що завтра продаватиме з торгів. Бачите онде в лагуні стримлять щогли шхун?

— Здається, їх там вісім,— сказав Герман.

— Що вони роблять на такому нікчемному атолі, як оце? — вів далі комірник.— Тут же за цілий рік не набереться копри й на одну шхуну! То вони приїхали на торги, як і ми. Як і оця маленька «Нугіва», що підстрибує за нами слідом, хоч я не второпаю, що вона може купити. Її власник і шкіпер — Нарій Герінг, син англійського єврея і тубілки. Він не має нічого, крім нахабства, боргів та рахунків за випите віскі. На такі штуки він геній. Він стільки грошей винний, що геть усі торговці Папіїті зацікавлені в його добробуті. Вони дбають про його заробіток, бо іншої ради не мають, а для Нарія це й добре. Ось я нікому нічого не винний, і що з того? Якби я в корчах звалився на березі, мене б там і кинули помирати. Ніхто б нічого не втратив. Інша річ Нарій Герінг, чого б тільки вони не зробили, якби його взяли корчі! Останнього не пожалкували б. Занадто багато в нього вкладено грошей, щоб дати йому померти. Його забрали б до хати, панькалися б із ним, як з

рідним братом. Ні, далєбі, чесність у грошових справах не така вже й пожиточна, як запевняють.

— А до чого тоді тут Нарій? — сердито спитав англієць і, повернувшись до Грифа, попросив: — Що то за байки про перли? Розкажіть мені з самого початку.

— Коли я щось пропущу, то підкажете, — звернувся Гриф до решти присутніх і почав оповідати. — Старий Парлі — то такий собі дивак. Мені навіть здається, що він трохи божевільний. У кожному разі, історія така. Парлі чистої крові француз, він сам мені якось казав, що приїхав з Парижа. Та й вимова в нього щиро паризька. Приїхав він сюди дуже давно. Узявся торгувати й усе таке інше. Так ото й утратив на Гікігого. Торгівля тоді була не абищо. На острові жила яких сотня жалюгідних тубільців. Він одружився з їхньою королевою за тутешнім звичаєм. Коли вона померла, все лишилося йому. На людей напав кір, і вижило не більше, як душ дванадцятєро. Він годував їх і був їм королем, а вони працювали на нього. Ну, а перед смертю королева привела йому дочку Арманду. Коли їй було три роки, він одіслав її до монастиря в Папіїті. А як їй минуло сім чи вісім — відправив до Франції. Уявляєте собі становище? Тільки найкращий та найаристократичніший монастир у Франції був гідний дочки-одиначки короля й капіталіста з Паумоту. Ви ж бо знаєте, що французи не мають расових упереджень. Її виховано, як королівну, і сама вона мала себе за таку. До того ж вона вважала себе за білу й нічого лихого не підозрювала.

І от починається трагедія. Старий Парлі завжди був химерний та чудний, та ще й довго королював на Гікігого. Отож йому вроїлося, ніби воно таки все гаразд: він справді король, а дочка його — королівна. Коли Арманді вишло вісімнадцять, він викликав її листом додому. Грошей у нього було достобіса, як то кажуть. Збудував він великий будинок на Гікігого і розкішне бунгало в Папіїті. Арманда мала приїхати поштовим пароплавом з Нової Зеландії, а він шхуною вирушив до Папіїті їй назустріч. Може б, він ще запобіг лихові на злість бундючним паціїтським дурням та плетухам, якби не ураган. Здається, це було того року, коли затопило Ману-Гугі і втопуло більше тисячі її мешканців.

Присутні притакнули, а капітан Ворфілд додав:

— Я плавав на «Сороці» під час тої бурі. Нас винесло на берег усіх чисто: і шхуну, й команду, і навіть кухаря.

Ми застрягли за чверть милі від берега серед кокосових пальм біля бухти Тайога. А її ж вважають за безпечну гавань у всяку хвилю.

— Отже,— повів далі Гриф,— старий Парлі втратив у ту саму бурю й на три тижні спізнився зі своїм капелюхом перлів. Його теж винесло на суходіл, і довелося підкладати потім під шхуну кругляки та з півмилі волокни її до води.

А тим часом Арманда була в Папіїті. Ніхто до неї не приходив у гості. За французьким звичаєм вона склала перші візити губернаторові та портовому лікареві. Вони її прийняли, проте жодної з дружин їхніх удома не виявилось, і візити їй вони не віддали. Бо ж Арманда не входила до їхньої касты, хоч сама про те й гадки не мала, і ото таким делікатним чином вони дали їй це на здогад. Був там ще на французькому крейсері веселий молодий лейтенант. Дівчина скорила його серце, але розуму він не втратив. Можете уявити, як усе те вразило молоду дівчину, витончену, вродливу, виховану, як аристократка, пересичену всім найкращим, що тільки можна придбати у Франції за гроші. Неважко вгадати кінець.— Гриф знизав плечима.— В їхньому бунгало був служник-янонець. Він усе бачив. Казав, що вона повелась, як справжній самурай. Не метушилася, не кидалась, нестямно пориваючись умерти, а просто взяла стилет, спокійно приставила вістря до грудей і обома руками, мовлі й певно встромила собі в серце.

Потім з'явився Парлі зі своїми перлами. Серед них, кажуть, була одна перлина вартістю в шістдесят тисяч франків. Пітер Джі її бачив і казав мені, що він сам за неї давав таку ціну. Старий тоді зовсім утратив глузд. Два дні його тримали в гамівній сорочці в Колоніальному клубі...

— Дядько його дружини, старий паумотець, розрізав гамівну сорочку й випустив Парлі на волю,— докинув комірник.

— Тоді старий Парлі почав бешкетувати,— повів далі Гриф.— Загнав три кулі в баламута лейтенанта...

— І той пролежав три місяці в лікарні,— додав капітан Ворфілд.

— Кинув чарку з вином губернаторові в обличчя, затіяв двобій з портовим лікарем, налупцював своїх служників-тубільців, потрощив усе в лікарні, зламав двоє ребер та дужку санітарові й утік. Подався просто до своєї шхуни з рушницями в обох руках — хай, мовляв, комендант

поліції з усіма своїми поплічниками спробують заарештувати його — і отак поїхав собі до Гікігого. Кажуть, ніби він після того ніколи вже не покидав свого острова.

Комірник кивнув.

— Це було п'ятнадцять років тому, і він відтоді ні разу не виїздив.

— Тільки все збирав перли, — сказав капітан. — Божевільний старий, не інакше. Мені аж мурашки по спині бігають, як згадаю про нього. Сутий чаклун.

— Як-то? — здивувався Малгол.

— Та замовляє погоду, принаймні так кажуть тубільці. Спитайте-но в Тай-Готаурі. Гей, Тай-Готаурі! Як ти гадаєш, що робить з погодою старий Парлі?

— Те саме, що великий демон вітру, — відповів канак. — Я знаю. Як схоче, то зробить велику хвилю. Схоче, щоб не було вітру, — і не буде.

— Таки справжній відьмак, — сказав Малгол.

— Нема щастя в тих перлах, — не стерпів Тай-Готаурі, зловісно хитаючи головою. — Він каже, що продаватиме їх. Багацько шхун поприходило. Тоді він зробить велику бурю, і всім кінець буде. Ось побачите. Всі наші люди так кажуть.

— Тепер якраз буряна пора, — невесело засміявся капітан Ворфілд. — Вони не так-то вже й помиляються. Ось саме щось знаходить. Мені б легше було, якби «Малагіні» опинилася за тисячу миль звідси.

— Авжеж, старий трохи божевільний, — закінчив Гриф. — Я пробував його збагнути. Але в голові йому все плутається. Вісімнадцять років він думав тільки про Арманду. Часом він вірить, що вона ще жива, тільки не повернулася з Франції. Він і через це також не продає перлів. А ще він ненавидить білих. Ніколи не забуває, що вони вбили її, хоч здебільшого й забуває, що вона вмерла. Отакої! Де ж той ваш вітер?

Вітрила безсило позвисали над їхніми головами, і капітан Ворфілд щось сердито пробурчав. Спека, і так нестерпуча, без вітру просто приголомшувала. Піт заливав усім очі, і то той, то той глибоко зітхав, мимоволі силкуючись удихнути більше повітря.

— Ось ізнов дме... на вісім румбів скісніше. Хлонці, до талів. Скоком!

Канак метнулися виконувати капітанів наказ, і за п'ять хвилин шхуна, долаючи течію, пішла просто до входу в ла-

гуну. Знов вітер ущух, а тоді знов задув з того самого боку, що перше, і довелося назад переставляти вітрила.

— А он і «Нугіва»,— сказав Гриф.— Вони пустили мотор. Дивіться, як жене.

— Усе готове?— запитав капітан механіка, португальця-метиса, що висунув голову й плечі з люка перед самою рубкою і витирав собі з обличчя піт засмальцьованим ключчям.

— Авжеж,— відказав механік.

— То пускайте.

Механік зник у люка, і через хвилину зачмихав і запахав глушник. Однак шхуна не змогла втриматись попереду. На її два фути «Нугіва» робила три, швидко наздогнала «Малагіні», а потім і випередила. На палубі «Нугіви» були самі тубільці; чоловік біля керма глузливо помахав рукою людям на шхуні.

— То він, Нарій Герінг,— сказав Гриф Малголові.— Той здоровань біля керма, бачили? Другого такого нахаби й негідника на всьому Паумоту не знайти.

Хвилини за п'ять канаки з «Малагіні» радісно закричали, і всі поглянули на «Нугіву». В неї, певне, зіпсувався мотор, і вона вже вповільнила ходу. Матроси зі шхуни повилазили на ванти і заходилися кптити з тих, хто лишався тепер позаду. «Нугіву» ж тим часом обкрутило вітром, і відплив зносив її назад у море.

— А в нас мотор добренний,— похвалився Гриф, коли перед ними розляглася лагуна й вони попростували до якірної стоянки.

Капітан Ворфілд був, очевидно, вдоволений, але тільки пробурчав:

— Він ще себе окупить, не бійтеся.

«Малагіні» увійшла в саму середину невеличкої флотилії і аж тоді вже знайшла, де об'якоритись.

— Онде Айзекс на своїй «Лялечці»,— зауважив Гриф, вітаючи його рукою.— І Пітер Джі на «Роберті». Він теж поласився на перли. А онде Франчіні на «Кактусі». Всі вони тут, усі покупці. Ну, старий Парлі загребе грошенят.

— А вони й досі не полагодили мотора,— втішено сказав капітан Ворфілд. Він дивився на лагуну, туди, де в прогалині між кокосовими пальмами видніли вітрила «Нугіви».

Будніок Парлі був великий, на два поверхи, збудований із каліфорнійського дерева й покритий цинковою бляхою. Анітрохи не пасуючи до вузького кільця коралового атолу, він стирчав на піщаній смужці, немов якийсь страхітливий паростепь.

Скоро «Малагіні» об'якорилася, прибульці склали господареві острова візит чемності. Інші капітани й покупці у великій вітальні розглядали перли, що завтра мали продаватися на торгах. Служники-паумотці, себто господареві родичі, ті, що лишилися ще на Гікігого, частували гостей віскі та абсентом. Серед того строкатого товариства просторікував і кпив сам Парлі, марна тінь колісь високого й дужого чоловіка. Запалі його очі гарячково блищали, щокни зовсім позатягало, чуб на голові повилазив жмутами, такі самі шолудиві були й вуса та борода.

— Ой боже! — промурмотів Малгол. — Цибатий Наполеон Третій, тільки попалений, попечений, покандзюблений од сонця. Та й шкарубкий! Не диво, що хилить голову набік, ніби от-от упаде.

— Буде буря, — привітав Грифа старий. — Вам, мабуть, страх закортіло перлів, що ви приїхали в таку погоду.

— Вони варті, щоб податися по них і в пекло, — щиро засміявся Гриф у відповідь, оглядаючи виставлені на столі перлини.

— Дехто вже помандрував туди по них, — закрикав старий Парлі. — Подивіться на оцю! — Він показав на пречудову перлину з невеличкий волоський горіх завбільшки, що лежала окремо на шматку замші. — Мені на Таїті давали за неї шістдесят тисяч франків. А завтра, певне, й більше дадуть, якщо всіх не змете ураган. Отож цю перлину знайшов мій кузен, жіничий родич. Він був тубілець, розумієте, до того ж злодій. Він сховав її. Вона була моя. Його кузен — мені він теж доводився кузеном, бо ми тут усі родичі — вбив його за неї і втік на катері до Ну-Нау. Я гнався за ним, але ну-науський ватажок убив його через ту перлину, ще поки я туди дістався. Еге ж, багато мертвих людей отут на цьому столі. Випийте, капітане. Ваше обличчя мені незнайоме. Ви недавно на островах?

— Це капітан Робінсон з «Роберти», — сказав Гриф, знайомлячи їх.

Тим часом Малгол поздоровкався з Пітером Джі.

— Я й не уявляв собі, що на світі є така сила перлів,— сказав Малгол.

— Та й я ніколи так багато не бачив,— визнав Пітер Джі.

— Скільки вони можуть коштувати?

— П'ятдесят або й шістдесят тисяч фунтів — цебто для нас, скупників. У Парижі...— Він знизав плечима і звів брови, не зважаючи назвати нечувано великої суми.

Малгол витер спітніле чоло. Решта всі теж упривали й важко дихали. Криги не було, віскі доводилося пити тепле.

— Гай-гай,— крикав Парлі.— Багато мерців лежить на цьому столі. Я знаю ці перли, геть усі знаю. Бачите оці три? Бездоганно підібрані, правда? Норець з острова Великодня добув їх мені за один тиждень. Другого тижня його вхопила акула — відкусила руку, а зараження крові dokonало хлопця. А та велика нерівна! Звичайнісінька перлина. Якщо мені за неї дадуть завтра двадцять ф'ранків, то й то добре. А добуто її на глибині в двадцять два сажні. Норець був родом з Раротонґи. Побив усі рекорди, пірнаючи, і добув її з глибини в двадцять два сажні. Я бачив його тоді, як він випливав. І тут йому чи то легені трісли чи то корчі на нього напали, бо він помер через дві години. А як голосив, помиривши! Його було чути за кілька миль. Такого дужого тубільця я ніколи не бачив. Півдесятка моїх норців повмирало від корчів. І ще не один помре через ці перли, ще не один.

— Та цур вам, Парлі, не крикайте,— розсердився один з капітанів.— Буря не буде.

— Якби я був ще дужий, то якнайшвидше дав би звідси драла,— обізвався господар старечим фальцетом.— Якби я був дужий та якби вино ще смакувало мені. Але не ви. Ви всі залишитесь. Я б вам і не давав поради, якби думав, що ви поїдете. Хіба відженеш канюків від стерва? Випийте ще, сміливі мої моряки. Гай-гай, на що тільки люди не зважуються задля маленьких краплин. Осьде вони, красуні. Торги завтра, рівно о десятій. Старий Парлі розпродує перли, і канюки злітаються. Старий Парлі колись був дужчий за них усіх і ще багатьох із них побачить мертвих.

— Ну, чи ж не падлюка? — пошепки вдався комірик з «Малаґіні» до Пітера Джі.

— А як буде буря, то й що? — сказав капітан з «Лялечки». — Гікіґого ніколи не заливало.

— То тим паче тепер може залити,— озвався капітан Ворфїлд.— Я б на нього не здався.

— І ви вже крикаєте? — дорікнув йому Гриф.

— Я не хотів би поламати мотор, поки він себе не окупить,— понуро відказав капітан Ворфїлд.

Парлі навдивовижу жваво кинувся через людну кімнату до барометра, що висів на стіні.

— Гляньте, мої сміливі моряки! — захоплено вигукнув він.

Той, що стояв найближче, зиркнув на барометра — і обличчя його вмент споважніло.

— Упав на десять,— тільки й сказав він, але всі схвилювалися і мали тепер такий вигляд, ніби кожен ладен був зараз же кинутися до дверей.

— Слухайте! — скомандував Парлі.

Серед тиші далекий прибій видався незвичайно гучним. Море гуркотіло й реvlo.

— Починається велика хвиля,— сказав хтось, і всі поврвалися до вікон.

У прогалинах між кокосовими пальмами виднів океан, а по ньому одна за одною котилися на кораловий берег величезні буруни. Кілька хвилини люди дивилися на те чудне видовище, стиха перемовляючись, а хвилі більшали просто на очах. Моторошно було дивитися, як бурхає море при мертвому штилі, і люди несамохїть постинували голоси. Вони аж стрепенулися, коли старий Парлі знову закрикав:

— Ще 6 час вийти в море, сміливе пацтво. Крізь лагуну ви можете перетягти свої судна причалом.

— Усе гаразд, чоловіче,— сказав Дарлінг, капітанів помічник з «Кактуса», здоровий молодик років двадцяти п'яти.— Буря десь на півдні й минає нас боком. Тут навіть не дмухне.

Усім, хто був у кімнаті, одразу неначе полегшало. Почалася розмова, і дедалі голосніша. Деякі скушники цавїть повернулися до столу з перлами.

— Так, так,— перекричав усіх Парлі своїм деренчливим голосом.— Хай настане кінець світу, а вам аби купувати.

— Ми однаково все це купимо завтра,— запевнив його Айзекс.

— Купите в пеклі.

Хор недовірливого реготу розсердив старого. Розлючений, він обернувся до Дарлінга:

— Відколи такі шмаркачі, як ви, знаються на негоді? І хто накреслив на папері шлях ураганів серед Паумотських островів? У яких книжках ви його бачили? Я плавав тут, коли ще найстарший з вас на світ не народився, і знаю, що кажу. Урагани посуваються на схід такою велетенською дугою, що виходить сливе рівна лінія. А на захід вони круто вигинаються. Пригадайте свої карти. А то б як воно вийшло, що ураган дев'яносто першого року затопив Аурі та Гіолау? Причина, мій сміливцю, в дузі, в круглій дузі. За годину або дві — а найбільше за три — починається вітер. Ось послушайте!

Розкотистий удар струснув коралові підвалини острова. Будинок здригнувся. Служники-тубільці з віскі та абсентом у руках збилися до купи, мовби шукаючи захисту, і переляканими очима дивилися крізь вікна на потужну хвилю, що шугнула берегом аж до копрової повітки.

Парлі зиркнув на барометр, гикнув і скося оглянув гостей. Капітан Ворфілд і собі підійшов подивитися.

— Двадцять дев'ять і сімдесят п'ять, — сказав він. — Упав ще на п'ять. Далєбі, старий чорт має рацію. Надходить ураган. Хто як, а я вертаюся на шхуну.

— І сутеніє, — майже пошепки мовив Айзекс.

— Господи, немов на сцені, — сказав Грифові Малгол, подивившись на годинник. — Десята година ранку, а темно, наче смеркає. Світло гасне, і починається трагедія. Бракує тільки урочистої музики.

На відповідь йому розкотистий гуркіт знову струснув острів і будинок. Майже в паніці товариство шугнуло до дверей. У тьмяному світлі спітнілі обличчя здавалися примарними. Айзекс задихався від задушливої спеки.

— Чого ви кващитеся? — крикав і кпив собі з гостей Парлі. — Випийте на прощання, сміливе панство!

Ніхто не зважав на нього. Коли гості скойками облямованою стежкою поспішали до берега, він, висунувши голову з дверей, гукнув їм:

— Не забудьте, панове, завтра о десятій старий Парлі продаватиме свої перли!

На березі почалася метушня. Один за одним відпливали човни. Ще дужче стемніло. І досі стояла мертва тиша, але піщаний ґрунт у них під ногами здригався за кожним

ударом хвилі. Берегом спокійно походжав Нарій Герінг. Він дивився, як поспішають відчалити капітани та скупники, і осміхався. З ним були троє його канаків і Тай-Готаурі з «Малагіні».

— Сідай у човна та бери весло,— наказав капітан Ворфілд своєму матросові.

Тай-Готаурі неквапом підійшов до капітана, а Нарій Герінг та його канаки тим часом спинилися віддалік.

— Я більше не працюватиму у вас, шкіпере,— заявив Тай-Готаурі нахабно й голосно. Однак вираз його обличчя свідчив про щось інше, бо він підморгував.— Виженіть мене, шкіпере,— хрипко прошепотів він, знов виразно підморгуючи.

Капітан Ворфілд уторопав натяк і собі взявся грати роль. Він підняв кулака й підвищив голос:

— Сідай у човна або я з тебе дух виб'ю!

Канак сердито відступив назад, а Гриф став між ними, щоб заспокоїти капітана.

— Я працюватиму на «Нугіві»,— сказав Тай-Готаурі і рушив до Герінга.

— Вернися сюди! — гримнув капітан.

— Він вільна людина, шкіпере,— озвався Нарій Герінг.— Він плавав зі мною колись і тепер знов хоче плавати, от і все.

— Мерщій сідайте, нам треба на шхуну,— сказав Гриф.— Дивіться, як сутеніє.

Капітан Ворфілд скорився, але, відчालивши, він став на кормі, погрозився на берег кулаком і гукнув:

— Я ще порахуюся з тобою, Нарію! Ти в нас єдиний шкіпер, що краде чужих матросів.— Він сів і, притишивши голос, промовив:— Тай-Готаурі щось надумав, тільки не знаю що.

IV

Коли човен підійшов до «Малагіні», до них через поруччя нахилився Герман. Обличчя в нього було стурбоване.

— Барометр упав до самого низу,— заявив він.— Очевидно, заходить на ураган. Я звелів приготувати ще одну верпу з правого боку.

— Приготуйте і великого якоря,— наказав капітан Ворфілд, перебираючи на себе команду.— Та хай хтось підні-

ме цього човна. Перекиньте його на палубі догори дном і добре прив'яжіть.

На палубах усіх шхун люди готувалися зустріти бурю. Побрязкували ланцюги; то та, то інша шхуна піднімала якоря або кидала другого. У кого були три якорі, як на «Малагіні», ті готувалися кинути їх, коли визначиться напрямок вітру.

Рев могутнього прибою дедалі зростав, проте лагуна все ще лежала гладенька, мов дзеркало. На піску, де стояв будинок Парлі, усе завмерло. Не було нікого видно ані біля повіток на човни й на копру, ані біля комор з мушлями.

— Я не від того, щоб підняти якорі та вийти в море, — сказав Гриф. — І так би й зробив, якби тут було відкрите море. Але нам стоять на перешкоді з півночі й зі сходу оті ланцюги коралових островів. То, мабуть, найбезпечніше сидіти вже тут. Як ви гадаєте, Ворфілде?

— Я згоден з вами, хоч лагуна в бурю — це не якесь там озерце з млинком. Цікаво, звідки паскочить вітер. Гляньте! Одну копрову повітку Парлі вже змело.

Вони побачили, як пінява хвиля підняла й завалила очеретяну повітку, а тоді перекотилася через піщаний вододіл у лагуну.

— Перехопилася! — скрикнув Малгол. — На початок не погано. Онде знов іде!

Нова хвиля підкинула вгору знівечену повітку й гепнула на пісок. Третя хвиля розстрожила її на друзки й понесла до лагуни.

— Коли б швидше буря, то, може, хоч похолоднішає, — пробурчав Герман. — Я вже не годен дихати. З біса гаряче. Я розпарений, мов грубка.

Важким пожем він розрізав кокосовий горіх і випив з нього сік. Решта всі теж узялися до горіхів, а тим часом у них на очах хвиля зруйнувала одну комору на мушлі старого Парлі. Барометр показував 29,50.

— Мабуть, ми дуже близько до центру низького тиску, — бадьоро зауважив Гриф. — Я ще ніколи не трапляв в осереддя урагану. Воно й вам цікаво, Малголе. Коли зважити, як швидко падає барометр, то має бути ураган великий.

Капітан Ворфілд аж зойкнув, і всі повернулися до нього. Він дивився в бінокль уздовж лагуни в південно-східному напрямку.

— Оно йде, — сказав він спокійно.

Їм усе було видно і без біноклів. Лагуну немовби вкрила якась дивна летюча кирея. Наближаючись, вона пригинала кокосові пальми, що росли навкруг атолу, і несла хмару зірваного листа. Там, де вихор торкався водяної поверхні, темніла побрижена смуга, а попереду, немов гінці, раз по раз зривали темні омахи хвиль. Далі, на чверть милі завширшки, сунула ясна, гладенька смуга води. Тоді знов темна смуга вітру, а поза нею вже вся лагуна кипіла й клекотіла білою піною.

— Що то за смуга, така ясна? — запитав Малгол.

— Штиль, — відновив Ворфілд.

— Але ж він посувається так швидко, як і той вітер, — заперечив Малгол.

— Мусить, а то вітер його наздожене — і штилю не буде. Це подвійний шквал. Колись я вже бачив такий коло Саваї. Теж подвійний. Хлясь! Гепне нас, заспокоїться, й стане тихо, а тоді знов як хлясне. Тримайтеся! Зараз палетить. Дивіться на «Роберту»!

«Роберту», що стояла найближче до вітру на послаблених ланцюгах, підняло, мов соломинку. Потім шарпнуло, крутнуло провою проти вітру, а ланцюги враз натяглись. Шхуна за шхуною, а серед них і «Малагіні», підхоплювані вихром, зривалися з місця й різко синіялись, напнувши якірні ланцюги. Коли «Малагіні» шарпнулася на якорях, Малгола й декотрих канаків збило з піг.

А потім усе стихло. До них дійшла летюча смуга штилю. Гриф заналив сірника — вогонь навіть не блимав у тихому повітрі. Панував тьмавий присмерк. Хмарне небо, що вже кілька годин спускалося дедалі нижче, тепер наче й зовсім лягло на море.

Налетів новий вихор, і «Роберта» знов нап'яла свої ланцюги, а так само й решта шхун. Біле розлютоване море кипіло й бризкало дрібними хвильками. Палуба «Малагіні» ходила ходором під ногами людей. Натягнені фали тарабачили по щоглах, і всі снасті деренчали, немов хтось дужий гунав по них кулаком. Проти вітру годі було дихнути. Малгол, що, як і інші, пригнувся під захистком рубки, зазнав цього на собі, ненароком обернувшись до вітру. В одну мить така глибін повітря наповнила йому легені, що він мало не задихнувся, поки відвернув голову.

— Ну й диво, — сказав він, відсапуючись, але ніхто його не почув.

Герман та кілька канаків порачкували на прову кицупти

третього якоря. Гриф торкнув за плече капітана Ворфілда й показав на «Роберту». Вона сунула на них, тягнучи за собою кітви. Ворфілд гукнув Грифові в саме вухо:

— Ми теж зрушили!

Гриф кинувся до штурвала і крутнув його, скерувавши «Малагіні» ліворуч. Кинуто третій якір, і «Роберта», кормою наперед, просунула повз них ярдів за дванадцять. Вони помахали Пітерові Джі та капітанові Робінсону, що разом з матросом працювали на прові.

— Вони розбивають якірні ланцюги! — гукнув Гриф. — Зважились вийти в море. Та й мусять, коли якорі ковзаються.

— А ми тримаємось! — гукнув у відповідь Ворфілд. — Дивіться, «Кактус» нагнався на «Мізі»! Тепер їм край!

Досі «Мізі» трималася, але «Кактус» своїм тягарем зрушив її з місця, і обидві шхуни, зчепившись снастями, посунули по бурхливій пінявій воді. Видко було, як люди рубають снасті, силкуючись роз'єднати шхуни. «Роберта», звільнившись від якорів і наставивши клівер, прямувала до проходу на північно-західному кінці лагуни. Вони бачили, що їй пощастило вийти в море. Але «Мізі» і «Кактус» не змогли розпоїтися, і їх викинуло на кораловий берег за півмилі від проходу.

Вітер усе дужчав і дужчав. Щоб витримати його натиск, треба було напружити всю свою силу; рачкуючи по палубі проти вітру, людина знемагалася за кілька хвилин. Герман з канаками завзято працювали, прив'язуючи та прикріплюючи все, що можна було прикріпити. Вітер здирав і рвав з них тонкі сорочки. Люди ворушилися поволі, неначе їхні тіла важили тонни, — не випускали з руки опори, доки не хапалися за щось інше. Вільні кінці лив стояли поземо; вітер розкубував їх, відривав клоччя й ніс із собою.

Малгол торкнув за плечі своїх сусідів і показав на берег. Очеретяні повітки зникли, будинок Парлі хитався, мов п'яний. Вітер дув уподовж острова, і будинок був під захистком кокосового гаю. Але великі хвилі, що налітали з океану, підмивали й розхитували його підвалини. Будинок уже сповз з піщаного схилу і ось-ось мав завалитись. Острів'яни поприв'язувалися до кокосових пальм. Деревя не хиталися й не колихались, тільки, зігнувшись під напругою вітру, тремтіли, як напнуті струни. Під деревами на піску нуртувала біла піна.

Уздовж лагуни тепер котилися такі самі великі хвилі, як і в океані. Їм було де розгулятися на десятки миль від навітряного краю атолу до пристані, і шхуни раз у раз то здіймалися вгору, то пірнали у воду. «Малагіні» почала занурювати прову у хвилю, котра більша, а деколи палу-бу шхуни заливало аж по саме поруччя.

— Оце вже настав час і на ваш мотор! — на весь голос гукнув Гриф, і капітан Ворфілд, переповзши туди, де лежав механік, прокричав йому наказ.

Коли мотор запрацював на повну силу, «Малагіні» полегшало. Хоч хвилі й заливали їй прову, але вона вже не так люто шарпала якорі. Щоправда, ланцюги й далі були туго натягнені, однак мотор на сорок кіпських сил усе-таки трохи стримував натиск.

А вітер чимраз дужчав. Маленькій «Нугіві», що стояла попереду «Малагіні», ближче до берега, доводилося кепсько. Мотора на ній ще не полагодили, а капітан її залишився на березі. Вона так часто й глибоко занурювалась у воду, що за кожним разом на «Малагіні» дивувались, як це вона знову виринає. О третій годині дня її вкрила нова хвиля, коли ще не встигла зійти попередня, і тоді «Нугіва» більше не показалася.

Малгол глянув на Грифа.

— Линуло їй у люки! — гукнув той.

Капітан Ворфілд показав на «Вініфреда» — невеличку шхуну, що її шарпало й занурювало з другого боку «Малагіні», — і закричав щось Грифові в саме вухо. Однак той чув тільки уривки слів, бо хвилями все глушило ревіння вітру:

— Негодящі... почви... Якорі тримають... Але як вона сама не розсиплеться?.. Стара, як ноїв ковчег...

За годину вже Герман показав на «Вініфреда». На шхуні бракувало тепер передніх бітенгів, фок-щогли та більшої частини прови, яку висмикнули з неї власні її якорі. Вона важко гойдалася, провалювалась між хвиль, закопувалась провою у воду, і так її відносило вітром.

Залишилося ще п'ять суден, і з них тільки «Малагіні» мала мотор. Боячись, щоб їх не спіткала доля «Нугіви» або «Вініфреда», дві шхуни за прикладом «Роберти» звільнилися від якорів і помчали до проходу. «Лялечка» йшла перша, але вітер зірвав їй вітрило, і вона загинула на завітряному краї атолу біля «Мізі» й «Кактуса». Незважаю-

чи на це, «Моана» також знялася з якоря й пішла слідом за нею, і її спіткала така сама доля.

— Непоганий мотор,— прокричав капітан Ворфілд Грифові.

Той тільки стиснув йому руку.

— Він окуплює себе! — ревів капітан у відповідь. — Вітер повертає на південь, тепер нам полегшає.

Дедалі дужчий вітер поволі й неухильно змінював напрямок, повертаючи на південь і південний захід, аж поки всі три вцілілі шхуни опинилися провою до берега. Руїни будинку Парлі підхопила хвиля, гешнула в лагуну, і вітер погнав усе те па шхуни. Проминувши «Малагіні», уламки вдарилися в «Папару», що стояла за чверть милі позаду. Команда на прові «Папари» відчайдушно кинулася ритувати шхуну, і за чверть години рештки будинку попливали далі, але забрали з собою фок-щоглу та буншприт.

Ближче до берега, з другого боку від «Малагіні», стояли «Тагаа», струнка й подібна до яхти, тільки з надзвичайно важким рангоутом. Якорі ще тримали її, але капітан, бачивши, що вітер не вщухає, наказав зрубати щогли.

— Таки непоганий мотор,— врадував свого шкіперя Гриф.— Він ще врятує нам щогли.

Капітан Ворфілд недовірливо похитав головою.

Коли вітер змінився, в лагуні хвиля швидко вляглася, зате ще дошкульніші стали океанські вали, що перехоплювалися через атол. На березі вціліло небагато дерев. Ті попереламувало, ті повідирало з корінням. На «Малагіні» бачили, як одне дерево переломило навіш, і верхівку, що за неї трималося троє людей, пошпурило в лагуну. Двоє виборсалися з-поміж гілля й попливли до «Тагаа». Трохи згодом, перед самим смерком, один із них стрибнув у воду з корми «Тагаа» і, дужими вимахами розтинаючи біле шумовиння, поплив до «Малагіні».

— Це Тай-Готаурі,— вирішив Гриф.— Зараз почуємо повинні.

Канак ухопився за ливну, вибрався на прову і морачкував до корми. Йому дали передихнути, сяк-так прихистили під рубкою, і він розповів свою історію уривчастими фразами, а більше жестами:

— Нарій... клятий грабіжник!.. Він хоче вкрасти... перли... Вбити Парлі... Один чоловік уб'є... Ніхто не знає, хто... Троє канаків, Нарій і я... П'ять бобів... бриль... Нарій кинув, один біб чорний... Ніхто не бачив... Убити Парлі... Нарій

клятий брехун!.. Усі боби чорні... П'ять чорних... У копрівій повітці темінь... Кожен витяг чорного боба... Знявся вітряга... Не вдалося... Всі вилізли на дерево... Нема щастя в тих перлах, я ж казав... Нема щастя...

— Де Парлі? — гукнув Гриф.

— На дереві... З ним троє канаків... Моє дерево зламалося до біса, і я поплив на шхуну.

— А де перли?

— На дереві, в Парлі. Може, Парій ще їх добуде.

Гриф усім по черзі прокричав у вухо те, що почув від Тай-Готуарі. Найдужче обурився капітан Ворфілд — він аж зубами скреготів.

Герман зійшов униз і приніс ліхтаря, але не встигли його підняти над рубкою, як вітер загасив світло. Краще їм повелось з компасовою лампою, яку пощастило запалити лише після тривалих спільних зусиль.

— Але ж і піч! — проревів Гриф Малголові на вухо. — І вітер усе дужчає.

— Яка його сила?

— Сто миль на годину... чи й двісті... Не знаю. Зроду такого не бачив.

У лагуні знов ставало дедалі неспокійніше, бо досередини через атол перехлюпували з моря цілі вали. За сотні миль океан гнав хвилі назад на острів, і відплив не годен був подолати силу урагану. А коли почався приплив, то хвилі ще побільшали. Місяць і вітер наче заповзялися повернути цілий океан на Гікігого.

Капітан Ворфілд, що час від часу заглядав до мотора, повернувся й словістив, що механік знепритомнів.

— А мотор не можна спляти! — додав він безпорадно.

— Гарзд! — сказав Гриф. — Несіть механіка нагору. Я його заміню.

Люк до машинного приміщення був зачинений, і лопасти туди можна було тільки з рубки вузьким проходом. У тіснєві тій дух забивала спекота, винари бензину і чаду. Гриф досвідченим оком швидко оглянув мотор та решту спорядження і загасив лампу. Працював він у пітьмі і присвічував собі тільки сигарами, які смалив одну за одною, запалюючи їх у рубці. Хоч який він був урівноважений, та скоро і його нерви почали відмовляти, так тяжко було сидіти наодинці з механічною потворою, яка надсаджувалася, хлипала й стугоніла в дункій темряві. Голій до пояса, весь у мастилї й мазуті, побитий і потовчений, —

бо його ненастанно кидало з боку в бік,— і геть занаморожений від мішанини з повітря та газу, що нею доводилось дихати, Гриф кілька годин поспіль пильнував мотор. Усього було: він то пестив його, то благословляв, то ками усього разом і кожну його частину зокрема. Свічки почали псуватися, бензин надходив нерегулярно, а найгірше — перегрівалися циліндри. В рубці стали радитися, що робити. Метис-механік просив і благав спинити мотор хоч на півгодини, щоб він прохолов і щоб можна було налагодити циркуляцію води. Капітан Ворфілд був проти того, щоб спинити. Метис присягався, що мотор зіснується й однаково стане, тоді вже його не направини. Гриф, увесь замащений і подряпанний, збуджено блискаючи очима, вилаяв їх обох і взявся сам командувати. Малголові, комірникові й Германові він звелів у рубці двічі й тричі профільтрувати бензин. У підлозі машинного приміщення прорубали дірку, один із канаків почав поливати циліндри трюмовою водою, а Гриф раз у раз додавав мастила на всі рухомі частини мотора.

— Я й гадки не мав, що ви так знаєтесь на бензині,— сказав капітан Ворфілд, коли Гриф увійшов у рубку вдихнути трохи чистішого повітря.

— Я купаюся в бензині! — нестямно прокричав Гриф крізь зуби.— Глитаю його!

Не встиг він сказати, в які ще способи вживас бензин, як ту мить усіх людей у каюті разом з бензином, що його вони фільтрували, шпурнуло до передньої переділки; «Маллагіні» раптом занурилась у воду. Протягом кількох хвилин люди не могли стати на ноги, вони качалися по підлозі й стукалися об стіни. Шхуну залили поспіль три величезні хвилі; вона затріщала, застогнала й затремтіла під вагою води, що накрила її геть усю.

Гриф поновз до мотора, а капітан Ворфілд, трохи переcheкавши, трапом вибрався на палубу.

Повернувся він аж за півгодини.

— Човна нема! — доповів він.— Камбуза теж. Усе зникло, крім палуби та люків. А якби не мотор, то й нам був би край! Глядіть, щоб він не спинився!

До півночі механікові легені й голова прочистилися від бензинових випарів, і він міг замінити Грифа. Той подався на палубу, щоб і собі прочистити голову та легені. Він підліз до тих, хто поприсідав за рубкою, тримаючись за що-небудь обома руками та ще поприв'язувавшись мотузками.

Всі там збилися до купи, бо то був єдиний захисток і для білих, і для канаків. Дехто з них пішов був у каюту, куди їх запросив шкіпер, але ненадовго — надто смерділо там бензином. «Малагіні» раз у раз пірнала, коли її заливало водою, і повітря вони вдихали разом з водяними бризками.

— Сутужно, еге ж, Малголе? — прокричав Гриф своєму гостеві в проміжку між двома бурунами.

Малгол, кашляючи й захлинаючись, тільки кивнув головою. Вода з палуби не встигала стікати жолобками. Вона перекочувалася по шхуні, вихлюпувалася з одного боку через поруччя, а тим часом з другого вже налітала нова хвиля. А то шхуна, задерши прову догори та мало не ставши дуба, котила воду назад через увесь свій корпус. Тоді вода захоплювала трапи, покривала палубу рубки, заливала й шмагала людей, що до тієї рубки тулилися, і ринула за кормове поруччя.

Малгол перший побачив на палубі когось чужого і показав на нього Грифові. То був Нарій Герінг — він, скорчившись, тримався за щось саме там, де на нього надало тьмяне світло компасової лампи. Він був зовсім голий, мав на собі тільки пояс, а за поясом стирчав ніж без піхов.

Капітан Ворфілд одв'язався від мотузки й поліз поміж тих, що сиділи коло нього. В світлі лампи видно було, що обличчя його скривлене з гніву. Губи йому ворушилися, але вітер відносив слова. Пахилятися Нарієві до вуха Ворфілд не хотів. Він просто показав за борт. Нарій Герінг зрозумів. Його білі зуби блиснули зухвалою глузливою посмішкою, і він випростався — високий і поставний.

— Це вбивство! — гукнув Грифові Малгол.

— А він хіба не хотів убити старого Наріє? — гукнув йому на відповідь Гриф.

На мить ют звільнився від води, і «Малагіні» вирівнялась. Нарій твердо рушив був до поруччя, але його збив вітер. Тоді він порачкував і зник у темряві, аж усі були певні, що він переліз за борт.

«Малагіні» глибоко пірнула, а як вони виринули з того потону, що залив корму, Гриф крикнув у вухо Малголові:

— Нічого йому не буде! Таїтяни його прозвали Чоловік-Риба! Він перепливе лагуну й вилізе з другого боку атолу, — якщо тільки атол ще існує.

П'ять хвилин потому, коли шхуну знову накрило хвилею, на них через дах рубки звалилася ціла купа людських

тіл. Вони вхопили їх і тримали, доки зійшла вода, а потім перенесли вниз і тільки тоді роздивилися, хто то. Старий Парлі нерухомо лежав горілиць, заплющивши очі. Двоє інших були його родичі-канаки. Всі троє голі й закриті лени. В одного канака безпорадно звисала зламана рука, в другого була розбита голова і з рани юшила кров.

— Це Нарій зробив? — запитав Малгол.

Гриф похитав головою:

— Ні, це їх потовкло об палубу та рубку!

Раптом усі спантеличено і вражено переглянулися. Вони не зразу збагнули, що не стало вітру. Він так зненацька вщух, піби його мечем хто перетяв. Шхуна розгойдувалася й пірпала, рвалася з якорів, і аж тепер вони вчули, як гучно брязкають лапцюги. Так само вперше вони завважили, як хлюпає вода по лалубі. Механік скинув з гвинта нас і снінив мотор.

— Ми в мертвому центрі циклону, — сказав Гриф. — Зараз вітер змінить напрямок. І знов подме так само. — Він глянув на барометр і додав: — Двадцять дев'ять і тридцять два.

Гриф западто довго намагався перекричати вітер, тож тепер не зміг відразу стишити голосу і заговорив так голосно, що всі аж здригнулися.

— Старому всі ребра переламано, — сказав комірник, помацавши боки Парлі. — Він ще дихає, але йому нема ради.

Старий Парлі застогнав, кволо ворухнувши рукою, і розплющив очі. Погляд його був цілком притомний.

— Мое сміливе панство, — насилу прошепотів він. — Не забудьте... торги... о десятій годині... в пеклі.

Очі йому заплющилися, спідня щелепа трохи відвисла, але, перемігши агонію, він ще востаннє голосно та глузливо крикнув.

Як і перше, в небі й на землі забушували демони. Вуха наповнив знайомий рев бурі. «Малагіні» онинилась до вітру боком і, крутнувшись дугою навколо якорів, мало не лягла на борт. Якорі, одначе, витримали, і вона, швидко вирівнюючись, повернулася провою до вітру. Знову накинено нас на гвинт і пущено мотор.

— Норд-вест! — гукнув капітан Ворфілд, коли Гриф вийшов на палубу. — В одну мить перестрибнув на вісім румбів.

— Тепер Нарій не перепливе лагуни! — зауважив Гриф.

— Тоді його приб'є назад до шхуни, хай йому лихо!

Коли пройшов центр урагану, барометр почав підніматися. Вітер також швидко вщухав. І як він спав до звичайного собі шторму, мотор, востаннє судомно шарпонувшись із усіх своїх сорока кінських сил, зірвався з місця, луснув і повалився набік. Вода з трюму засиччала на ньому і знялася парою. Механік зойкнув у розпачі, але Гриф ласкаво подивився на купу залізниччя й пішов до рубки побитирати собі ошматтям засмальцьовані груди та руки.

Сонце вже підбилося високо і повівав найлагідніший вітерець, коли Гриф, зашивши голову одному канакові та вправивши руку другому, вийшов на палубу. «Малагіні» стояла коло самого берега. На прові Герман з матросами підіймали та розплутували якірні ланцюги. «Папара» й «Тагаа» зникли, а капітан Ворфілд пильно оглядав проти-лежний край атолу.

— Жодної тріски від них немає, — сказав він. — Ось як буває, коли плаваєш без мотора. Їх, мабуть, понесло в море ще до того, як вітер змінився.

На березі, там, де колись був будинок Парлі, теж не лишилося й сліду. З того боку, де берег залпвала хвиля, ярдів на триста не залишилося ані дерева, ані пенька. Далі де-не-де стриміли пальми, але багато з них зламані. Тай-Готаурі запевняв, ніби у верховітті одної пальми щось ворушиться. Човнів на «Малагіні» вже не було, і Тай-Готаурі плавом добувся до берега та поліз на те дерево.

Коли він повернувся, йому допомогли перетягти через поруччя дівчину-тубілку з господи Парлі. Але насамперед вона передала їм потовченого кошика. У кошику був виводок сліпих кошенят — усі мертві, крім одного, яке кволо нявчало і ще не могло встояти на незграбних лапках.

— Отакої! — гукнув Малгол. — А то хто?

Вони побачили, що берегом іде чоловік. Він простував собі так спокійно та байдуже, наче вийшов прогулятися. Капітан Ворфілд заскреготів зубами. То був Нарій Герінг.

— Агов, шкіпере! — гукнув Нарій, порівнявшись з ними. — Може, ви б запросили мене на сніданок?

Ворфілдові почало набрякати обличчя й шия. Він хотів щось сказати, але подавився словом.

— Хай вам... Хай би ви... — ото й усе, що зміг він вимовити.

ПРИМІТКИ

До п'ятого тому ввійшли оповідання із збірок: «Любов до життя» (Нью-Йорк, 1907), «Пошитий у дурні» (Нью-Йорк, 1910), «Колі боги сміються» (Нью-Йорк, 1911), «Південноморські оповідання» (Нью-Йорк, 1911, друкується повністю) та «Син сонця» (Нью-Йорк, 1912, друкується повністю). Оповідання «Золоті маківки» взято із збірки статей «Революція» (Нью-Йорк, 1910).

(50) *Пісня Лорелей*.— Лорелея — у давній німецькій казці дивчина-сирена з надрейнської скелі, що співом своїм зманювала нагибелі рибалок та річкоплавців.

(81) *Берсеркер* — легендарний скандинавський герой, що відзначався особливою люттю в битвах.

(96) *Адоніс* — фінікійське божество природи; у давніх греків прибрав постави надзвичайно вродливого юнака, улюбленця Афродіти.

«*Леда з лебедем*».— Леда — у давньогрецькій міфології вродлива дівчина. Легенда розповідає, що Зевс, захопившись її красою, прийшов до неї у постаті лебедя, коли вона купалася.

(99) *Примарне сонце*, або гало — округла світла пляма, що їх часом з'являється на небі по декілька навкруг сонячного (або місячного) диску. Спричинює їх заломлення і відбиток сонячних (місячних) променів у крижаних кристаликах перистих хмар.

(150) *Муклук*.— Муклуки — різновид мокасинів, взуття тубільців на американській Півночі.

(162) *Джон Франклін* (1786—1847) — англійський мореплавець, дослідник Півночі. 1845 р. він очолив експедицію, що мала на меті знайти найкоротший шлях від Атлантики до Берінгового моря, пливучи понад північними берегами Америки. Експедиція загинула безвісти, і кілька років про її долю нічого не було відомо.

(171) *Метерлінк*, Моріс (1862—1949) — бельгійський письменник, переважно драматург; писав французькою мовою.

(172) *Мопассанівський старий*...— мається на увазі новела Гі де Мопассана «Шворка».

(177) *Феона Маклауд* — псевдонім шотландського поета й романиста Вільяма Шарпа (1856?—1905).

Мадлена де Мопен із роману Готьє.— «Панна де Мопен» — роман французького поета і прозаїка романтичного напрямку Теофіля Готьє (1811—1872).

(178) *Альфред Остін* (1835—1913) — англійський поет.

(179) *Пейдж*, Кертіс Гіден (1870—1946) — американський учений і поет.

(196) *Машинову олімпіаду*.— У давній Греції літочислення велось від 776 р. до н. е., коли нібито вперше проведено олімпійські ігри (тобто олімпіаду).

(210) *Паніті* — порт на Таїті, найбільшому з островів Товариства (Полінезія).

(217) *Барометр упав до 28,88*.— Тут тиск позначається не в міліметрах, а в дюймах ртутного стовпчика. Нормальний тиск 30 дюймів (760 мм).

(218) *Пророк Йона*.— В біблійі розповідається, що коли Йона шлив на кораблі, бог за його провину наслав бурю. Тоді, щоб її втихомирити, моряки скинули Йону за борт. Йону поглинув кит, і він три дні живий пробув у череві китовому.

(219) *Чотирнадцять вузлів*.— Вузол — одиниця швидкості судна, що дорівнює морській милі (1852 м) на годину.

(220) *Вибило вісім склянок*.— Бити склянки — позначати час ударами в судновий дзвін. Один удар — півгодини, два — година і т. д. аж до восьми склянок, а далі спочатку. Таким чином «вісім склянок» означає 4, 8, 12, 16, 20 або 24 години.

(232) *Кабельтов* — $\frac{1}{10}$ морської милі (=185,2 м).

(251) *Квартеронка* — тобто по крові біла тільки на три чверті.

(252) *Паумоту* (тобто: «Хмара островів», інші назви: *Туамоту, Низькі острови, Небезпечний Архіпелаг*) — група коралових островів у Тихому океані, на півдні Полінезії. До Полінезії також відносяться Гаваї, Самоа, острови Товариства, Кука та інші. На південний захід від Полінезії розташовані такі великі групи островів Океанії, як Мікронезія (острови Маріанські, Каролінські, Маршаллові, Гільбертові і т. д.) та Меланезія (куди входить Нова Гвінея і ряд островів на північ та схід від неї, як-от: Соломонові, Санта-Крус, Нові Гебриди, Фіджі, Нова Каледонія).

(253) *Факарава* — атол у північно-західній частині Паумоту.

(283) *Снайдерівські гвинтівки*.— Снайдер, Джекоб (помер 1866) — американський винахідник нової системи затвора, широко запровадженої до стрілецької зброї в останній третині ХІХ ст.

(285) *Мангрові дерева* — власне, невеликі дерева й чагарники, — тропічна рослинність, характерною особливістю якої є т. зв. дихальні (над рівнем ґрунту) корені, що дає змогу рослинам виживати в умовах надбережної припливної смуги.

Кеч — невеликий вітрильник з двома щоглами.

Таро — поширена в Океанії харчова сільськогосподарська культура.

(288) *Сан-Крістобаль, Гвадалканар* (Гвадалканал), *Флоріда* — острови з групи Соломонових (Меланезія). *Протока Індіпенсебль* — поміж Гвадалканаром та Малейтою.

(290) *Лорд-Гоу* — давніша назва *Онтонг-Джави*, низки атолів та островців у північній частині Соломонових островів.

(295) *Канаки* — свронецька назва острів'ян Полінезії.

(309) *Рангіроа* — найбільший атол на Паумоту.

(318) *Мангові дерева* — вічнозелені плодові рослини з родини анакардієвих, поширені в південній Азії.

(343) *Стівенс*, Чарлз (помер 1900) — англійський військовий кореспондент, учасник деяких колоніальних воєн.

(355) *«Щедрість»* («Bounty») — англійський військовий бриг, команда якого в 1789 р. повстала проти офіцерів, знищила корабель і поселилася на острові Піткерн (південна частина Паумоту), змішавшись із місцевим населенням.

Мангарева — головний острівець із групи Гамб'є (південно-східна частина Паумоту).

(357) *Острів Півмісяця* — один з найсхідніших на Паумоту.

(367) *Парос, Манугунгі та Пенго-Пенго* — атоли в південній частині Паумоту; *Гао* — в центральній.

(368) *Нактоуз* — на суднах ящик із скляною накривкою, в якому міститься компас.

Самнерів спосіб — астрономічний спосіб визначити розташування судна. Базується на тому, що з місць, рівновіддалених від центральної проекції світила на земну поверхню, його видно на однаковій висоті над обрієм. Відкрив цей спосіб 1837 р. американський капітан Т. Самнер. *Самнерова лінія* — на якій, згідно із спостереженнями над світилом та розрахунками, має перебувати судно. Власне, місце судна на перетині кількох таких ліній.

(372) *Острів Рішучості* — атол у північно-східній частині Паумоту.

(393) *Розбишак Гейс* — Гейс, Вільям Генрі (1829 — 1877) — авантюрист, що років 25 був за пірата, грабіжника, контрабандиста тощо на території Океанії.

(404) *Кавіли* — австралійська родина, члени якої (батько — Фредерік, шестеро синів та дочка) в к. XIX — на поч. XX ст. визначилися як незвичайні плавці.

Під час громадянської війни — тобто громадянської війни в США між південними та північними штатами (1861—1865).

Гваякіль — головний порт Екватору.

(407) *Бугенвіль, Луї Антуан* (1729—1811) — французький мореплавець і вчений, що відкрив низку островів у Тихому океані. Його ім'ям названо найбільший із Соломонових островів.

(428) *Папая* — тропічне дерево з їстівними плодами.

(434) *Калабаші* — посудини з видовбаної гарбузини або із шкаралуни кокосового горіха.

(443) *Німецький резидент із Бугенвілю*. — До першої світової війни (1914—1918) на південному заході Тихого океану Німеччині належала частина Нової Гвінеї, частина Соломонових островів, архіпелаг Бісмарка (Нова Британія) та ін. території.

(445) *Камегамега* (1737?—1819) — один з тубільних вождів на Гавайських островах, який на поч. XIX ст. об'єднав усі Гаваї в подолу королівства. Династія Камегамеги протривала до 1872 року.

(479) *Нгарі-нгарі* — висипка на тілі.

(482) *Джокер* — у деяких картярських іграх додаткова карта, що може замінити будь-яку іншу.

(505) *Країни Папалангі* (слово «папалангі» з мови полінезійців) — країни, що лежать за океаном.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

Стор.

1. «По закону» (кадр із кінофільму за оповіданням «Несподіване», 1926. *Сценарій В. Шкловського*). 96— 97
2. «Шляхом примарного сонця». *Худ. К. Шаар*. 96— 97
3. Дж. Лондон у вбранні тубільця (під час подорожі на «Снарку»). *Фото зроблене на одному з островів Океанії*. 256—257
4. «Кусень м'яса». 256—257
5. «Фуатінські чорти». *Худ. Ян Бліш*. 448—449
6. Очеретяні хатки на о. Тонга. *Фото*. 448—449

ЗМІСТ

Переклали:

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ	LOVE OF LIFE		
Любов до життя	Love of Life	<i>Петро</i>	7
Рудий Вовк	Brown Wolf	<i>Соколовський</i>	25
На деннім постой	A Day's Lodging	<i>Степан Наливайко</i>	40
Звичай білої людини	The White Man's Way	<i>Ольга Сенюк</i>	55
Оповідь про Кіша	The Story of Keesh	<i>Тамара Яворська</i>	67
Несподіване	The Unexpected	<i>Євген Попович</i>	75
Шляхом примарного сонця	The Sun-dog Trail	<i>Ольга Сенюк</i>	95
ПОШИТИЙ У ДУРНІ	LOST FACE		
Пошитий у дурні	Lost Face	<i>Надія Боровик</i>	113
Погасле багаття	To Build a Fire	<i>Дмитро</i>	125
Отой Цятко	That Spot	<i>Лисиченко*</i>	140
Як зник Маркус О'Браєн	The Passing of Marcus O'Brien	<i>Надія Боровик</i>	150
РЕВОЛЮЦІЯ	REVOLUTION		
Золоті маківки	The Golden Poppy	<i>Іван Леценко</i>	163
КОЛИ БОГИ СМІЮТЬСЯ	WHEN GOD LAUGHS		
Коли боги сміються	When God Laughs	<i>Юрій Лісняк</i>	173
Відступник	The Apostate	<i>Петро</i>	184
А-Чо	The Chinago	<i>Соколовський</i>	202
Правуй на захід	Make Westing	<i>Юрій Лісняк</i>	216
«Френсіс Спейт»	"Francis Spaight"	<i>Юрій Лісняк</i>	224
Кусець м'яса	A Piece of Steak		233
ПІВДЕННОМОРСЬКІ ОПОВІДАННЯ	SOUTH SEA TALES		
Дім Мапуї	The House of Mapuhi	<i>Іван та Максим</i>	251
Китів зуб	The Whale Tooth	<i>Рильські*</i>	273
Маукі	Mauki		283

* Зредагувала *Ольга Сенюк*.

«Атю іх, атю!»	«Yah! Yah! Yah!»		297
Поганин	The Heathen		309
Страшні Соломонові острови	The Terrible Solomons	<i>Іван та Максим Рильські*</i>	328
Неминуча біла людина	The Inevitable White Man		343
Маккоїв нащадок	The Seed of McCoy		353
СИН СОНЦЯ	A SON OF THE SUN		
Син сонця	A Son of the Sun		381
Пиха Алоїзеса Пенкберна	The Proud Goat of Aloysius Pankburn		399
Фуатінські чорти	The Devils of Fuatino		418
Як жартували на По- вому Гібоні	The Jokers of New Gibbon	<i>Катерина Джунківська*</i>	443
Невеличкий рахунок до Свізіна Гола	A Little Account with Swithin Hall		457
Ніч на Гобото	A Goboto Night		474
Сонячне Пір'я	The Feathers of the Sun		489
Перли Старого Парлі	The Pearls of Parlay		510
Примітки			533
Передік ілюстрацій			536

ДЖЕК ЛОНДОН

Сочинения, т. 5

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42

Редактор *Р. І. Доценко*

Художник *І. П. Хотінок*

Художній редактор

В. В. Машков

Технічний редактор

О. І. Дольницька

Коректори *О. К. Бобренко Л. Г. Лященко*

Виготовлено на Харківській Книжковій фабриці ім. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 22/XII 1969 р.
Підписано до друку 10/VI 1970 р.
Папір № 1
Формат 84 × 108^{1/2}₃₂
Фізичн друк. арк. 16,875.
Умовн. друк. арк. 28,353 ± 3 вкл.
Обліково-видавн. арк. 29,802.
Ціна 1 крб. 14 коп. Замовл. № 3.
Тираж 35 000.